

THE LIBRARY
OF THE

Periodical Collection

CLASS

BOOK

KYRKOHISTORISK ÅRSSKRIFT

UTGIFVEN AF
HJALMAR HOLMQUIST

ADERTONDE ÅRGÅNGEN

1917

UPPSALA & STOCKHOLM
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.
(I DISTRIBUTION)

UPPSALA 1917
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

Printed in Sweden

Innehållsförteckning.

	Sid.
Redogörelse för Kyrkohistoriska Föreningens allmänna årsmöte 1917	V
HJALMAR HOLMQUIST. Den 31 oktober 1517. Föredrag till fyrahundraårsminnet	IX
ERNST HJ. J. LUNDSTRÖM. Ett märkligt Lutherbref i Stockholms Riksarkiv. Med plansch	XXIX

Uppsatser och undersökningar.

EMIL LIEDGREN. Wallins läroår som psalmdiktare 1806—12 (forts. och slut)	I
A. GIEROW. Bidrag till det svenska militärkyrkoväsendets historia	73
ERIK FALK. Marsilius af Padua	197
D. FEHRMAN. Lunds domkapitel och prästbildningen under 1700-talet	228

Meddelanden och aktstycken.

GOTTFRID CARLSSON. Ericus Olais utrikesstudier	353
ALEXANDER RYDBERG. Peter Murbecks framställning af ordo salutis	355
ES. BEXELL. Protokoll vid biskop Johannes Baazius d. ä:s visitation i Reftele 1647	357
KNUT B. WESTMAN. Anteckningar till svensk senmedeltid och reformation	359
1. Nicolaus Hermannis skrinläggning.	
2. Magnus Magnis återkallelse.	
3. Ur Lars Siggeßons anteckningsbok.	
Underrättelser	369

Litteraturofversikter, anmälningar och granskningar.

Luther-litteratur 1917. Af HJ. HOLMQUIST	3
Kyrkohistoriska handböcker och öfversikter. Af HJ. H—T	20
Den holländska lutherdomens egenart. Af HJ. HOLMQUIST	24
Svenskt Diplomatarium, VI: 2. Af YNGVE BRILIOTH	30

100 191

GEORGE TROBRIDGE, A life of Emanuel Swedenborg. London & Newyork 1912. Af GUST. JAKOBSSON	35
Ett aktuellt kyrkohistoriskt problem från medeltidens början. Af HJ. H—T	42
EMILIA FOGELKLOU, Ur fromhetslivets svensk-historia. I, II: 1. Stockholm 1916, 1917. — J. A. EKLUND, Andelivet i Sveriges kyrka. I—IV. Uppsala 1911—1917. Af KNUT B. WESTMAN	49
EDQUIST, CARL, Läseriet i Skellefteåbygden under 1800-talet. Stockholm 1917. Af J. L—N	52
.	
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen	54
Till redaktionen insända skrifter	57

Redogörelse för Kyrkohistoriska Föreningens allmänna årsmöte 1917.

Torsdagen den 19 april 1917 sammanträdde Kyrkohistoriska Föreningen å Studentkårens lokal i Uppsala till sitt adertonde årsmöte.

Då vice ordföranden, f. domprosten J. E. Berggren, af hälso-skäl var förhindrad att närvara, intogs ordförandeplatsen af sekreteraren, docenten K. B. Westman, som öppnade mötet med erinran om de känslor af saknad och tacksamhet, som måste besjåla Föreningen vid tanken på den stora förlust den lidit genom domprosten Lundströms bortgång. Hvad den bortgångne betydtt för Föreningen kunde sägas med helt få, men innehållsrika ord: han hade skapat den och varit dess ordförande och drifvande kraft och redaktör för dess Årsskrift i 17 år. Af hvad han under denna tid uträttat för kyrkohistorisk forskning och kyrkohistoriska studier i Sverige hade Föreningen särskild anledning att med tacksamhet och tillfredsställelse minnas det, som han gjort i dess namn och som förvisso icke varit det minst betydelsefulla i hans livsverk: att han genom Årsskriften gifvit den kyrkohistoriska forskningen ett sammanhållande organ, och att han arbetat upp detta organ till en ansedd och aktad ställning bland teologiska och humanistiska tidskrifter i vårt land. För Föreningens fortsatta verksamhet kunde betydelsen häraf väl märkas: pioniärbetet vore nu gjordt och traditioner skapade; den närmast föreliggande uppgiften vore nu att hålla dessa traditioner vid makt. Den bortgångnes verk utgjorde sålunda den grundval, på hvilken Föreningen nu hade att bygga vidare. I tacksam erinran härom ville tal. i Föreningens namn lysa frid öfver hans minne.

Därefter föredrog sekreteraren följande

»Årsberättelse för arbetsåret april 1916—april 1917.

Kyrkohistoriska Föreningens verksamhet har fortgått under samma former som förut.

Föreningen har under arbetsåret förlorat sin grundare, ordförande och redaktör af Årsskriften, domprosten H. Lundström. De ständiga medlemmarnas antal har genom detta dödsfall minskats med 1; 2 nya hafva tillkommit, hvadan antalet ständiga medlemmar nu är 8.

Bland Föreningens årligen betalande medlemmar utgjorde minskningen under kalenderåret 1916 genom dödsfall 11, genom anmaldt utträde 16, tillsammans 27. 19 nya medlemmar inträdde. Antalet af dessa medlemmar, som vid årets början var 533, minskades sålunda under året med 8 och var vid dess slut 525.

Kyrkohistorisk Årsskrift för 1916, hvars utgifvande efter domprosten Lundströms död med arbetsutskottets godkännande ombesörjts af sekreteraren, föreligger färdig till detta årsmöte. Bidrag till densamma ha lämnats af domprosten H. Lundström, professor Hj. Holmquist, docenterna D. Fehrman, O. Holmdahl och K. B. Westman, lektor F. Westling, f. rektor G. Westling, läroverksadjunkten E. Liedgren, seminarieadjunkten B. R. Hall, andre bibliotekarien E. von Döbeln och fil. kand. P. Wäinö.

Uppsala den 19 april 1917.

Knut B. Westman.»

Därpå upplästes följande

»Revisionsberättelse,

afgifven den 19 april 1917.

Undertecknade af Kyrkohistoriska Föreningen utsedda revisorer hafva denna dag granskat Föreningens räkenskaper för år 1916 och därvid funnit ställningen vara som följer:

Grundfonden:

Behållning från 1915	kr. 1,412: 11
Räntor under året	» 62: 86
Två ständiga medlemsavgifter.	» 100: —
	<hr/>
	Summa kr. 1,574: 97

Kassans ställning:

Behållning från 1915 kr. 714: 34

Inkomster under året:

497 medlemsavgifter	kr. 2,485: —	
Postavgifter	» 223: —	
Försålda publikationer	» 184: 42	
Ränta	» 1: 28	
Statsanslag	» 1,200: —	kr. 4,093: 70
	Summa	kr. 4,808: 04

Utgifter under året:

Författararfvoden	kr. 959: 20	
Tryckningskostnader	» 3,087: 12	
Postavgifter	» 241: 85	
Öfriga utgifter	» 100: 85	kr. 4,389: 02
Behållning vid årets slut	» 419: 02	
	Summa	kr. 4,808: 04

Revisorerna anse sig böra påpeka, att den vid 1916 års stat antecknade behållningen kr. 419: 02 är afsevärdt mindre än under andra år varit fallet, något som synes nödvändig göra att omfånget af innevarande års publikationer begränsas till det minsta möjliga, på det att icke en större brist måtte uppstå.

För öfrigt kunna vi vitsorda, att räkenskaperna af oss hafva befunnits noggrant och riktigt förda samt med erforderliga verifikationer försedda, hvarför vi tillstyrka, att full och tacksam ansvarsfrihet beviljas skattmästaren Herr Regementspastor m. m. Erik Meurling för det år revisionen afser.

Uppsala den 19 april 1917.

Joh. Lindblom.

Fr. Nath. Sandberg.»

I enlighet med revisorernas hemställan beviljades full och tacksam ansvarsfrihet åt skattmästaren, regementspastor Erik Meurling, för den tid revisionen omfattade.

Till ledamot af arbetsutskottet efter framlidne domprosten m. m. A. H. Lundström valdes enhälligt professorn m. m. Hj. Holmquist.

Vid jämligt § 4 af Föreningens stadgar verkställd utlottning af tvenne medlemmar i arbetsutskottet föll lotten på doc. K. B. Westman och regementspastor Erik Meurling. Vid därpå företaget val omvaldes båda.

Till kassarevisorer valdes pastor N. Sandberg och doc. J. Lindblom och till deras suppleanter doc. E. Linderholm och missionsdirektor G. Brundin.

Till justeringsmän af dagens protokoll valdes fil. doktor Y. Brilioth och fil. kand. S. von Engeström.

Föredrag hölls af professor E. Rodhe öfver ämnet: »Studier till svenska reformationens gudstjänstlif».

I anslutning till föredraget uppstod en diskussion, hvori deltog doc. K. B. Westman, fil. doktor R. Hall samt föredragshållaren.

Arbetsutskottet består f. n. af följande medlemmar:
 ordförande och redaktör för Kyrkohistorisk Årsskrift:
 professor Hj. Holmquist,
 vice ordförande: f. domprosten J. E. Berggren,
 sekreterare: docenten K. B. Westman,
 skattmästare: regementspastor E. Meurling,
 femte ledamot: professor K. G. Westman.

Sekreteraren.

Den 31 oktober 1517.

Föredrag till fyrahundraårsminnet.

In i Wittenberg hade under flere dagar dragit en oafbruten ström af fotvandrande, ryttarskaror, vagnar med sina tältdukar; från nära och fjärran kom man för att deltaga i den stora allhelgonafesten, hvilken började med en eftermiddagsgudstjänst i slottskyrkan den 31 oktober och sedan räckte i hela åtta dagar. Men nu den 31 oktober rådde efter den gemensamma middagsmåltiden omkr. kl. 10 f. m. några timmars relativ stillhet på den överbefolkade stadens gator. Då kommer en man i augustineremiternas svarta ordensdräkt ut ur deras kloster och går förbi den kasernliknande universitetsbyggnaden bortåt den långa Kollegiegatan. Han rör sig kanske med det vissa något af omedveten själsäkerhet, hvarpå man så ofta på gatan kan känna igen en professor i en mindre universitetsstad; och för det heliga livets dräkt lämnar folket själfallet rum. Mannen går efter tiggarmunkars sed barhufvud, så att den skarpt skurna tonsuren med den svarta hårkransen omkring lyser, och vi kunna godt iakttaga hans utseende. Det är en ung man, i de åren när hos oss akademikern ännu blott undantagsvis hunnit från docent- till professorsställningen. Gången är ock spänstig, hufvudet tillbakakastadt och hållningen högburen; men det utmärklade ansiktet vittnar om, att han redan länge tagit arbete och försakelse på allvar. Den breda pannan och den fast slutna munnen tala om oböjlig viljekraft, under det att de svartbruna ögonen med den skarpa gula randen omkring, falkögonen, örnögonen, glimma som af en inre vulkan. Är det det lugnt öfverlagda beslutet, eller är det den sjudande lidelsen, eller är det bägge i förning, som nu drifva hans snabba steg utåt Kollegiegatan? Han har hunnit till gatans slut, där det kurfurstliga slottet ligger med den nybyggda slotts- och universitetskyrkan. Så styr han sina steg mot den af kyrkans båda norra ingångar, som ligger närmast

koret, den där universitetet plägade uppsätta sina anslag. Klockan borta i den äldre och större stadskyrkan slår tolfslaget. Munken framtager ett plakat; och med några slag af en medhafd hammare fäster han det på kyrkodörren af trä. De hammarslagen hördes nog ej långt; ändock voro de som knackningarna från en ny lifsvärld, som stod för kristenhetens dörr, beredd att träda in. Längre hade den redan förgäfves bultat på; nu hördes den, och dörren gick upp.

Hvem var munken, och hvad ville han? Munken, doktor Martin Luther, var ännu ingenting för världen så särskildt märkvärdigt. Han hade varit en fattig böndson, därefter en flitig skolgosse och student, så en ödmjuk munk, och var nu en arbetsam lärde vid en nygrundad och föga ansevärt utrustad högskola midt på den sandiga, ofruktbara sachsiska slätten. Kan något godt komma från Wittenberg? Visst hade professorn genom sin ovanliga begåfning vunnit en ansead ställning i sin orden och redan åstadkommit en revolution i universitetsundervisningen, hvarigenom ständigt ökade skaror studenter drog till Wittenberg. Men icke var han en man, hvars röst hördes ut i de breda kretsarna i Tyskland eller Europa. Knappt två månader före den dag, där vi nu äro, hade han anslagit 97 teser om ämnen, som lågo honom särskildt om hjärtat; men utanför de närmast intresserades krets hade dessa icke väckt något intresse. Och han begärde det ej heller. »Fri från all personlig ärelystnad hade han funnit full tillfredsställelse i att allt djupare intränga i sitt forskningsområde, den heliga skrift, och meddela undervisning därom samt att verka som folkelig predikant i stadskyrkan och som samvetsgrann själasörjare för den enkla församlingen af åkerbrukande borgare och handtverkare». Hans innersta sträfvande, så hade han själf ofta betygat, gick ut på att i sitt torftiga klostrets stilla vrå få läsa psaltaren, bedja, forska och undervisa.

När Luther nu vandrade till slottskyrkodörren, var detta dock från hans sida i viss mån ett medvetet steg ut från detta stilla lif. Att han ändock begaf sig på den vandringen, berodde af det grundläggande och allt behärskande i hans personlighet: den glödande sanningskärleken och den omutliga pliktlydnaden. Inom hans egen verksamhetskrets hade visat sig en form af kyrkolifvet, hvilken för honom tedde sig som osanning och själarof. Månad efter månad hade den florerat; men ingen enda hade uppträdt däremot. Då kräfde sanningen liksom plikten mot de själar, hvilkas vård var honom anförtord, att Luther själf efter förmåga sökte afvärja det

onda. Intet visar tydligare det egenartadt nyskapande i hans religiösa kynnesart, än att han ensam talade, måste tala, när de andra tego, och än viktigare, att han ej blott talade utan handlade. Luther har fört reformationen framåt steg för steg, ej så mycket genom att lägga fram klart utmejslade åskådningar och principer som genom att i de afgörande ögonblicken instinktivt *handla* reformatoriskt och så efteråt klargöra det evangeliska kraf, som tagit sig form i hans handling. Så var det redan när han anslog de 95 teserna mot aflatens missbruk.

Ty det onda, som Luther mött i sin pastoral verksamhet, var aflatmissbruket i dess tvenne främsta former: relikvallfarternas aflat och jubelaflaten. För att rätt förstå Luthers teser och handlingssätt måste vi ett ögonblick dröja vid dessa aflaters innebörd. Utdebatterad är denna fråga ej ännu, och oklarheter finnas. Men efter det senaste årtiondets forskningar ligga grunddragen i utvecklingen klara. Aflaten går tillbaka på den katolska syndläran. Redan från medeltidens midt lärde kyrkomännen, att svårare synder — ett begrepp som ersatt den gamla kyrkans dödssynder — medförde två slag af straff: de timliga och de eviga. De timliga voro af två slag: kyrkostraff i jordelifvet, hvilka pålades af präster eller biskopar, samt skärseldens reningsstraff, som pålades af Gud. Från evighetens fördömelse befriade i normala fall endast prästens absolution efter ångerfull syndabekännelse. Men från större eller mindre del af de timliga straffen på jorden och i skärselden kunde man vinna befrielse genom en särskildt förtjänstfull gärning, såsom att vallfärda till någon genom dyrbara relikier helig plats. Och en gärning innebar en så stor förtjänst, att den medförde befrielse från *alla* syndens timliga straff: deltagande i korstågen. Plenaraflaten börjar som korstågsaflat. Den som ej själf kunde gå ut i korståg, ägde dock möjlighet att vinna dess aflat genom att lämna en penningssumma för en ställföreträdare. Anordningen var från början ej tänkt som inkomstkälla för påfvedömet; men redan under 1200-talet tog den finansiella synpunkten öfverhand. När korstågen upphörde, infördes därför som ersättning med lika kraft vallfarter till Rom under jubelåren, eller i stället därför penningssumman. Korstågsaflaten öfvergick till jubelaflaten. Denna var alltså en plenaraflat. Klemens VI:s beryktade bulla 1343 grundade denna af påfven utlofvade fullständiga aflat med Kristi obegränsade förtjänst af öfverskjutande goda gärningar, ehuru för säkerhets skull äfven helgonens förtjänst togs med. — Oförklarligt vore ändock, att jubelaflaten kunde blifva

så efterfrågad, som fallet var, om den blott gifvit befrielse från de timliga straffen. I verkligheten utsträcktes den till evigheten genom indragande af själfva biktens högheliga sakrament i affären. Här satte aflatsbrevet in. Detta, som vanligen utställdes af den af påfven utsedde generalkommissarien för jubelaflaten, gaf innehafvaren rätt att bikta för hvilken präst som helst; och denne var skyldig att tilldela den ångrande och biktande fullständig absolution för syndens både straff och skuld såväl en gång i livet som hvar gång dödsfara förelåg. Då intet hindrande, att man köpte aflatsbref gång på gång och biktade, så förelåg här faktiskt en genväg till den eviga saligheten. — Alltfort kvarstod dock ett hinder för genvägens bekvämliga framkomst. I teorien och ofta nog i praktiken kräfde den samvetsgranne prästen verklig syndaånger. Men äfven detta hinder skulle bortfalla. Påfven Sixtus IV, hvilken genom sin obändiga handlingskraft förvärfvade sig beteckningen »århundradets väldigaste påfve» och under hvilkens regering Luther föddes, utsträckte 1476 aflaten till att i formen af ställföreträdande betalning kunna genom påflig förbön befria äfven aflidna ur skärseldens kval. Här kunde ju ingen syndaånger och botkänsla presteras; och då försvann krafvet på sådan af sig själf äfven från aflaten för de levande; och därmed utsöndrades från aflatshandeln det sista inslag, som kunnat bevara något af personlig religiositet. Den blef nu ett rent penninggeschäft. — Till ofvan tecknade tre hufvudstadier i plenaraflatens historia skulle komma ett fjärde. Det gick väl, trots jubelaflatens urartning, någorlunda an, så länge den blott återkom hvart 33:e eller 25:e år. Men däri skulle vid 1500-talets början en radikal förändring ske. Påfvedömet hade trots sina växande penningbehof kunnat under århundraden med genial skicklighet undvika att direkt och regelbundet beskatta lekmännen. Men renässanspåfvedömet och ämbetsmannamaskineriets behof kunde till sist ej fyllas på andra vägar. Då valde påfvedömet den formen för regelbunden lekmannabeskattning, att jubelaflaten utbjöds för en följd af år i sträck. Början gjordes med Tyskland 1502. Dit sändes då en af de värsta aflatskrämare som lefvat, kardinal Peraudi. Eget nog knyter sig början af jubelaflaten i dess nya och värsta form till samma plats, där den skulle erhålla dödshugget. Peraudis närmaste officiella ärende till Tyskland var att högtidligen inviga den nya slottskyrkan i Wittenberg allhelgonadagen 1502. Därifrån förkunnades jubelaflaten; och till minne af invigningen ordnades den stora årliga allhelgonafesten i slottskyrkan. De till

kyrkan donerade stiftet gjordes då ock genom Peraudis medverkan till grundval för att anställa lärare vid det nya universitetet, som så kunde växa fram till sin, visserligen vid stiftandet icke afsedda, historiska uppgift.

När Peraudi genomrest Tyskland, skulle detta rike till en tid skönas. Då kom turen för Burgund, Rhenlandet och Norden, och i stället för Peraudi trädde som öfverste aflatskrämare den i vår historia icke okände Arcimbaldi, den oäkta sonsonen till en kardinal. Ett märkvärdigt hopkedjande af politiska faktorer skulle emellertid samtidigt åter föra jubelaflaten till mellersta Tyskland. Den äregirige och handlingskraftige Joakim I af Brandenburg konkurrerade starkt med det sachsiska furstehuset om ledningen i mellersta Tyskland. Han hade därvid en god trumf på hand, emedan Fredrik den vise saknade äkta söner och sålunda ej hade någon prins att på den kyrkliga vägen värfva ätten nya områden. Joakim däremot kunde använda sin yngre broder Albrekt, som visserligen var allt annat än prästerlig, men som fick gå den andliga vägen och 1513 förvärfvade de båda stiftet Magdeburg och Halberstadt. Snart öppnade sig för brandenburgarna ännu större utsikter. Tysklands förnämsta ärkebiskopsdöme, som medförde kurfurstevärdighet och kanslärarsställning i riket, blef ledigt 1514. Mainz' domkapitel fruktade grannen Sachsen, som ville åt den under Mainz politiskt hörande, stora staden Erfurt. Så valde kapitlet Albrekt till ärkebiskop för att få de båda brandenburgarna till stöd mot Sachsen. Nu gällde det att vinna påfvens godkännande. Ett sådant hopande af biskopsdömen som Albrekts var ingalunda okänt i Rom. Påfven Leo X:s kusin, kardinal Medici, hade talrika kyrkliga ämbeten. Men härför kräfdes ju påflig dispens från kyrkolagens bud; och man hade i kurian varit nog omtänksam att fasthålla principen, att blott en kardinal fick innehafva tre biskopsdömen. Därtill var Albrekt underårig, blott 23 år gammal. I detta läge ville påfven vägra att godkänna Albrekts val till Mainz. Men Leos finansielle rådgifvare, däribland kardinalprotektorn för Norden Pucci, ville begagna tillfället att dämna för deficiten i den påfliga budgeten. Man kunde fordra en väldig penningssumma för en så ovanlig dispens, på samma gång som man kunde tvinga brandenburgarna att öppna sina länder för en flerårig jubelaflat. Påfven föll för lockelsen, trots den sachsiska diplomatiens ansträngningar. Så utskrefs en jubelaflat på 8 år, och Albrekt blef dess generalkommissarie. Officiellt skulle inkomsten gå till byggandet af den nya Peterskyrkan i Rom; men

hemligen ordnades så, att påfven personligen tog halfva vinsten (förut hade påfven ej vågat taga mer än $\frac{1}{3}$ af dylika aflater); kejsaren tillerkändes en viss procent för att han ej skulle hindra denna nya beskattning inom sitt rike; och Albrekt skulle få nära hälften för att däraf betala sin väldiga dispenssskuld till påfven. Förmånligare uppgörelse hade man aldrig ordnat i Rom! Bekant är, huru bankirhuset Fugger förskotterade Albrekts skuld till påfven mot säkerhet i hans del, och huru denna veritabla bankspekulation i syndaförlåtelse 1517 kunde sättas i gång. För att göra varan populär hade aflatens kostnad ordnats progressivt med starkt stigande skala. Hvarken storstrejk eller progressiv beskattning äro nya idéer för vår tid; den katolska medeltidskyrkan hade väl utformat bägge i sin kamp om makten öfver världen. Storstrejken hette interdikt, och den progressiva beskattningen jubelaflat. Mycket fattiga fingo denna senare fritt; bönder och döda fingo betala $\frac{1}{4}$ gulden (en gulden utgjorde omkr. 20 kr); handtverkare löste aflaten med 1 gulden, köpmän med $1\frac{1}{2}$ gulden, o. s. v. ända upp till 25 gulden för biskopar och furstar. Då Albrekt naturligen var för hög att själv sköta handeln, öfverlämnade han denna åt Tetzels som sin kommissarie; och Tetzels följde noga den instruktion i 94 paragrafer, hvarmed Albrekt försåg honom. Ansvar för denna jubelaflats utväxter ligger hos Albrekt mer än hos Tetzels.

På grund af den politiska motsättningen mot Brandenburg stängde de sachsiska furstarna sina länder för Tetzels aflatshandel. Den politiska motsättningen skärptes af en kyrklig rivalitet mellan de i Sachsen gynnade augustineremiterna och de af Medici omhulade dominikanerna, dit Tetzels hörde. Sachsens furstar sökte positive neutralisera Tetzels dragningskraft genom att så långt möjligt öka vallfarts- och relikafloaten inom sina egna områden. Hertig Georg skaffade sig sin egen inkomstbringande aflat genom Annabergs vallfartskyrka. Kurfurst Fredrik samlade relikor till sin slottskyrka i Wittenberg. Han begynte odla denna den mest oevangeliska form af frälsningsväg samma år, som hans professor i samma stad återfann den äkta evangeliska frälsningsvägen. När Fredrik så begynte 1512, syftade han helt anspråkslöst till blott 100 års aflat. Men hans hofkaplan Spalatin dref på, så att 1517 redan funnos mer än 5,000 relikor i kyrkan. De utställdes två gånger årligen till de troendes andaktsfulla vördnad med åtföljande aflat: söndagen misericordia på våren, då de gäfvos folket en åskådlig framställning af den heliga historien inklusive martyrernas och helgonens;

samt allhelgonadagen på hösten, då utställningen sträckte sig öfver festens hela vecka och sålunda den rikaste aflaten kunde vinnas. År 1516 hade det lyckats Fredriks diplomati att vinna påfvens underskrift på försäkran, att hvarje litet stycke af hvarje relik vid utställningen gaf 30 års aflat, så att Spalatin förnöjd uträknade, att man vid besök på festen kunde på en dag förvärfva 127,799 års aflat. Men han och Fredrik hade ej nöjt sig ens med detta. Mot Tetzels plenaraflat måste sättas en likvärdig. Sedan 1200-talets slut fanns en plenaraflat för dem, som i Portiunculas grotta i kyrkan Santa Maria degli Angeli tillbådo Franciskus' minne. Denna aflat var lokalt begränsad och utan större praktisk betydelse. Men Leo X grep till äfven denna aflat och vidgade den 1515 till en del andra kyrkor. Då passade Fredrik på och utverkade 1516 — s. å. som Luther under Romarbrefsföreläsningens lopp nådde den fulla vissheten om den evangeliska frälsningsvägen —, att under allhelgonafesten talrika biktfäder fingo i slottskyrkan utdela denna ännu i Norden så sällsynta och poesiomgjutna aflat. Med 1517 års relikfest skulle sålunda aflaten i dess yttersta form begynna i Wittenberg.

Så trängdes Luther både utifrån och inifrån under året 1517 att tänka igenom problemet om aflatens förhållande till evangeliet. Stöten att fortsätta från tankearbete till handling kom utifrån, från Tetzels aflatshandel. För det land, som ägde Wittenbergs relikfester, hade väl intet behov bort finnas efter Tetzels vara. Men jubelaflaten var dock den bäst kända, och Tetzel kunde som ingen annan utbrodera dess innebörd, när han huserade utefter Sachsens gränser. Till hans kateder strömmade folk äfven från Wittenberg. När de så kommo åter med sitt aflatsbref och gingo till biktstolen, uppvisade de det för vice pastorn Luther och pockade på att få den i brefvet utlofvade plenissima remissio. Luther var ju skyldig att gifva den; men den stred för mycket mot hans öfvertygelse och personliga upplevelse, för att han skulle villfara begäran. Så klagade de bedragna köparna hos Tetzel; och denne for hårdeligen ut mot Luther. Längre teg den anspråkslöse professorn; en opposition mot aflatsväsendet måste ju ock träffa hans egen kurfurste. Men när allhelgonafesten nalkades och medförde stegrad aflatsfeber, då fick han icke längre tåga. Dagen för denna fests början skapade ock det rätta psykologiska ögonblicket för aflatsfrågans dryftande. Visserligen gick Luther äfven nu den lärde professors och den trogne katolske munkens till synes skäligen ofar-

liga väg. Intet angrepp på kyrkans dogmer — i alla tider den tack-samma uppgiften för den som vill komma oro åstad — ingen vädjan till en lättrörd opinion, intet framhäfvande af sig själf som ledare för något nytt, ingen uppseendeväckande åtgärd. Luther följde den vid nästan alla kyrkliga fäster vanliga formen för de lärde att medels anslag på universitetskyrkans dörr inbjuda till akademisk disputation öfver formulerade latinska teser. Så hade några månader förut hans egen kollega Karlstadt vid misericordia-dagens relikfest anslagit radikala satser öfver det viktigast tänkbara ämne: den paulinska rättfärdiggörelse- och nådeläran. Luther själf brottades visserligen sedan ständigt med de formuleringar, som Karlstadt gifvit; men icke hade man på något håll funnit något uppseendeväckande i Karlstadts åtgärd. Vi böra ock ihågkomma, att formen med teser icke innebar proklamerandet af bestämda läro-satser. Tvärt om tillkännagaf just formen »teser», att det här rörde sig om ett ämne, som var oklart och kunde diskuteras och där vissa satser utslungades för att få en diskussion i gång. Diskussionen var det hufvudsakliga; den skulle bringa klarhet i saken, äfven för tes-författaren.

Dock var Luthers åtgärd att anslå teserna ej så oskyldig som många andra tesanslag. Aflatsfrågan rörde ej blott teoretiska och dogmatiska intressen; den var till den grad praktiskt aktuell och berörde så nära både rikets och påfvedömet's ömtåligaste intressen, att en diskussion härom, t. o. m. en lärd akademisk, måste väcka sensation och blifva betydelsefull. Värre var, som vi redan antydtt, att Luther genom teserna rörde vid sin egen kurfursets både religiösa och landsfaderliga ögonsten. Erinrar man sig detta, så ter sig Luthers tesanslag nästan under fönstren på Fredriks borg ej längre som en blott vanlig professorshandling utan som en samvets-lydnadens och samvetsfrihetens bragd. Och ändock var från Luthers egen och de samtidas synpunkt helt visst icke tesanslaget det enda djärfva i Luthers handling den 31 oktober 1517. Samma dag som han vandrade till slottskyrkodörren företog han sig något mycket allvarligt. Han hade låtit trycka några exemplar af sina teser i plakatform för att utdela bland de närmre vännerna; förmodligen anslog han väl på kyrkodörren ett sådant tryckt exemplar. Men Luther stannade ej härvid; han ville ej begränsa saken till en lärd diskussion utan kräfde ock, att det skulle *handlas*. Så sände han själfva tesdagen tryckta exemplar äfven till sin närmaste öfverordnade biskop och till själfve Tysklands primas och jubelaflatens

ledare, ärkebiskop Albrekt af Mainz; denne fick ock med teserna ett bref, hvori Luther kräfver reform, kräfver att mäklarna utdrifvas ur templet och evangelium ges rum. Brevet är skrivet med den för Luther karakteristiska pendelsvängningen mellan öfverdrifven munködmjukhet och pockande trots. Det är allvarsord, som munken riktar till Tysklands högste kyrkoman: »Så varder, dyre fader, de åt Eder omsorg anförtrödda själarne undervisade (genom aflaten) till döden, och så växer alltfört den tunga räkenskap, som I hafven att aflägga för dem alla. . . Aldrig har Kristus befallt att predika aflat, men att predika evangelium har han uttryckligen befallt. Hvilken skam för en biskop . . . om han icke har ett ord till öfvers för evangelium.» Brevets djärfhet är så stor, att man på sina håll i Tyskland undrat om formuleringens äkthet, enär man ej ägt originalet utan blott afskrifter. Som af kyrkoherde Lundströms publikation i denna Årsskrift framgår, är vidare diskussion om den saken öfverflödig. Det här i faksimile återgifna originalbrevet kan genom sitt kraf på kyrkans handlande till evangeliets återställelse betecknas som *den första egentliga reformationsurkunden*. Genom det brevet begynte Luther det dubbla brottet, som Erasmus inför hans kurfurste karakteriserade med de bekanta orden, att Luther rörde både vid påfvens krona och munkarnas buk. Brevet åstadkom ock, att hela den kyrkliga apparaten sattes i gång för att tysta munnen på den farlige munken.

Historiskt sedt trängdes dock Luthers djärfva handling genom brevet till Albrekt snart i skuggan för *teserna* själfva och deras verkan. Visserligen kom den åsyftade disputationen aldrig till stånd, då ingen mötte Luther. Men i stället togo studenterna och andra intresserade teserna om hand och utgafvo dem mot Luthers önskan genom bokhandeln i tysk öfversättning. Då vår litterära äganderätts begrepp den tiden saknades, kastade sig boktryckarna på flere platser öfver det uppseendeväckande dokumentet och spred tryck däraf. Inom tre månader voro teserna kända öfver nästan hela Tyskland och inom ett år öfver stora delar af Västeuropa. Med dem begynte i egentligaste mening den reformationsrörelse, som skulle omgestalta kristenhetens historia och skapa en ny tid i både religionens, politikens och den allmänna kulturens värld. Hvaruti låg denna tesernas världsomskapande kraft? Ofta möta vi svaret: tiden var beredd för den stora omhvälfningen; det behöfdes blott, att en man beslutsamt höjde upprorsfanan mot påfvedömet, så skulle segern falla honom till som den mogna frukten.

I detta svar ligger historiskt sedt en dubbel felsyn. Tiden var *icke* mogen i den vanliga meningen, och Luther höjde i teserna *icke* upprorsfanan.

Det är visserligen, sedan en gärning utförts, lätt att finna förhållandena tillrättalagda för densamma. Man kan vid Luthers framträdande peka på förberedelserna, negative genom det djupa förfallet, positive genom humanismen och delvis äfven den sen-medeltida skolastiken. Man kan peka på den stegrade religiositeten och fördjupade syndakänslan på många håll, eller det ekonomiskt-sociala läget och penningvärdets fall. De lutherska grundtankarna lefde ock, såsom bl. a. Dürers konstverk visa, redan i aningens dunkel, väntande på solljuset. Och man kan erinra om, att Luther vid sin sida hade en kurfurste, hvilken med den personliga öfvertygelsens hängifvenhet och världskännedomens diplomatiska klokhet kunde skydda sin professor, tack vare den landskyrkliga utvecklingen. Allt detta har sin sanning; men det räcker ej till att förklara, hvarföre Luther med sina teser kunde sätta den stora revolutionen i gång. Det visar blott den ena sidan af tidsläget; där fanns ock en annan. Hvarken Luther eller någon annan insiktsfull man skulle 1517 ha funnit tiden lämpad för att med utsikt till framgång uppträda mot Rom. Då tedde sig tvärt om påfvedömet mera mäktigt och glänsande än sedan Innocentius III:s och IV:s dagar. Kalkoff har sammanställt de viktigaste dragen i denna tavla. Den samlade västerländska kristenhetens reformförsök genom de stora koncilierna hade runnit ut i sanden, så snart de vändt sig mot den påfliga förvaltnings-, doms- och beskattningsmakten. Konciliernas anspråk på att utgöra högsta kyrkliga instans hade ock segerrikt afvisats af påfvedömet, och deras sammankallande hade af Pius II förbehållits påfven i en bulla, som började med det löftesrika ordet »Förbannad. . .» Genom unionen med grekerna i Florens hade den påfliga absolutismen fått ökad styrka; påfven var nu hela kristenhetens erkända öfverhufvud, och det stod definitivt fastslaget, att han ej ägde sin makt från de troendes massa utan direkt från Kristus själf. Genom de påfvetrogna spanska och portugisiska rikena fördes lydnaden för Petri stol till nya världsdelar, samtidigt med att boktryckerikonsten öppnade nya medel för Rom att behärska den gamla folkvärlden. När den starkaste af de framväxande moderna staterna, Frankrike, försökte mot påfven utspela ett nytt allmänt kyrkomöte, slutade denna »vinkelsynod» med de rebelliska kardinalernas ömkliga underkastelse inför bl. a. Luthers ögon. I stället

blef synoden för påfven en anledning att föranstalta om ett pompöst kyrkomöte under påflig ledning. Och detta det femte laterankonciliet bekräftade på nytt den påfliga maktens oinskränkta fullhet genom ett aktstycke med de mycket sägande inledningsorden: Pastor æternus. Det var ej heller något tvifvel om, att vågdalen i det påfliga och kyrkliga förfallet låg bakom, och att vägen begynt gå uppåt. Mot slutet af konciliet hotade visserligen öppen fejd mellan biskoparna och tiggardordnarna, som sönderbröto den kyrkliga organisationen. Men äfven den mest energiska af ordnarna, dominikanerna, som leddes af sin lärde och redbare general Tommaso de Vio (Cajetanus), betonade eftertryckligare än någonsin underdånigheten under den helige fadern. Påfvedömet's största tider manades fram, när Leo X vid Vatikankonciliets sista sammanträde — några månader före tesernas spikande — lät påbjuda vapenstillestånd mellan västerlandets stormakter och förkunnade ett nytt allmänt korståg mot de otrogna (huru lika, och olika, är ej påfvedömet's ställning i dessa dagar). Samtidigt, tesernas år, krossade påfvedömet med hänsynslös hårdhet kardinalkollegiets sista stora försök att häfda sin ställning vid påfvens sida som ett medbestämmande regeringskollegium; två kardinaler måste för detta försök lägga sina hufvuden under bödelsyxan. Skulle den påfve, som kunde så behandla mäktiga kyrkofurstar, tveka eller sakna makt att krossa en subprior i ett fattigt kloster, om denne trädde i vägen för påfvedömet's intressen? I verkligheten är det ett af världshistoriens underbaraste fakta, att icke kyrkan lyckades »korsfästa och bränna» Luther redan vid hans första motstånd, utan att han kunde i lydnad för sanningen fortsätta sin väg ända till den fulla segern.

Här möter oss det irrationella i historien. Om tiden är mogen eller ej beror till sist icke enbart eller helt på tidsförhållandena utan därpå, om en personlighet kommer, hvilken äger storhet nog att omgestalta de i hvarje tid gifna förarbetena och inspirera människokrafterna, så att af det gamla varder nytt. Och den personlighetens makt är historiens högsta faktor och djupaste hemlighet. De kristna kalla den en Guds gåfva. Det är detta, som möter i Luthers teser den 31 oktober 1517. Så kunde de utföra sitt verk.

Ännu starkare framträder intrycket af det irrationella i tesernas historiska gärning, när vi gå deras innehåll närmre in på lifvet. Ty då bekräftas hvad som ofvan sades om den andra felsynen i det tra-

ditionella värdesättandet. Teserna höjde icke upprorsfanan mot påfvedömet eller dess kyrka. Om vi hade framför oss Luthers skrifter från året närmast före och närmast efter teserna och jämförde dem med teserna, skulle vi blifva benägna att beteckna de sistnämnda som ett svaghetstecken hos Luther, ett återfall på en katolicerande ståndpunkt, som han eljes redan öfvervunnit. Teserna åsyftade ej att bekämpa aflaten i dess officiellt fastställda form som ett ersättande af kyrkostraffen med förtjänstfulla verk. Tvärt om var Luther ifrig att betona sin kyrkliga ståndpunkt och tillspetsade denna tankegång i 71:a tesen: »Den som talar mot den apostoliska aflatens sanning, han vare förbannad». Hvad Luther i teserna ville bekämpa, var aflatens utväxter, framför allt den praxis, som han i 21:a tesen bemöter: »de aflatspredikanter fara vilse, som förkunna, att människan genom påfvens aflat befrias från alla straff och blir salig». Denna form af aflat tedde sig för Luther som själarof till döds. Därför började han teserna med den bekanta betoningen af ånger och bot, och så fullföljde han denna tankegång till dess tillspetsning i 36:e tesen: »Hvarje kristen, som uppriktigt ångrar sina synder, har fullkomlig befrielse från både straff och skuld, äfven utan något aflatsbref». Med den tesen drog Luther ett bredt streck öfver hela aflaten och ställde sig själf in bland dem, öfver hvilka han lyste förbannelse. Luther har nog själf varit medveten om denna egendomliga motsägelse i sina teser och kanske afsiktligt låtit den skärpas för att på så vis tvinga den afsedda disputationen in på klara linjer; han pekar själf på den, när han i 39:e tesen med en ton af medveten själfironi säger: »Det är öfver måttan svårt, äfven för de lärdaste teologer, att samtidigt för folket upphöja aflatens rika fullhet och fasthålla krafvet på sann ånger».

Och dessa motsägelsefulla, katolicerande teser kunde vara reformationens utgångspunkt? När vi tränga mera in i dem, möta vi en tredje tankekedja, i närmaste samband med den andra, men lyftad upp på ett positivt plan. Det är i den, som Luthers egen innersta upplevelse för första gången får tala till den stora folkvärlden. Den tillspetsas i 62:a tesen: »Kyrkans sanna skatt är det allra heligaste evangelium om Guds härlighet och nåd». *Evangeliet om Guds härlighet och nåd*, det är centrum i hvad Luther förde fram den 31 oktober 1517. Hvad menade då Luther därmed? När vi nu gå att söka nå hjärtpunkten i Luthers lif och tanke, måste vi komma ihåg, att för Luther här allt var så enkelt, så intensivt religiöst samladt på detta enda: personlig skuld inför Gud och skuldens borttagande,

äfven om problemställningens yttre formulering hade gifvits honom genom den medeltida teologien och Karlstadts teser. Hvad Luther ville säga, var blott detta: Människan kan icke genom egna gärningar eller genom någon aflat förtjäna sig rättfärdighet inför Gud eller öfvervinna det ondas makt i sitt väsen. Men Gud fordrar ej heller detta. Luther har fått en ny syn på Gud, det är det grundläggande för Luthers reformatoriska upplevelse. Gud är den barmhärtige fadren i himmelen, som i sin outgrundliga kärlek sändt sin son Jesus Kristus till världen för att fullgöra hvad Guds rättfärdighet kräver, och så genom sitt lif, sin död och uppståndelse öppna människan vägen till Guds faderskärlek. Om människan då kastar öfver bord all fåfäng sträfvan efter egen förtjänst och i förtröstan på Guds i Kristus fullkomnade rättfärdighet och kärlek går fram till Gud, som ett barn vänder sig till sin far, i ånger och bot lägger fram för honom sin synd och beder om förlåtelse för Kristi skull — då förlåter Gud skulden, då är den borttagen inför honom, då är människan vorden rättfärdig inför Gud, ett Guds barn; då kan hon dag för dag själf hämta syndaförlåtelsens nåd och så lefva sitt lif i barnskap hos Gud; då kan hon hafva en förtröstan på Guds nåd »så viss», säger Luther, »att jag kunde därpå tusen gånger dö». Då komma ock de goda gärningarna, icke som förutsättningen för, men som de naturliga frukterna af den nya viljeriktningen mot det goda, mot Gud. Det är evangeliet om Guds härlighet och nåd, den sanna skatt, som kyrkan har att visa alla syndabetungade och skuldkännande till, Nya testamentets egen enkla frälsningsväg.

Det evangeliet visade åter med sin världsomskapande kraft, när det fick lysa fram i Luthers personlighet och gärning. Därifrån steg den lifgifvande safven vid den nya tidens växt. Visserligen har från modernt teologiskt håll bestridts, att Luthers betydelse verkligen skulle vara så stor; han skulle hafva sina viktigaste förbindelselinjer bakåt, ej framåt, tillhöra »medeltiden» mera än en ny tid; denna sistnämndas genombrott vore att räkna från den moderna profana kulturens framträdande vid det 17:e århundradets slut. Så skulle vi förlora rätten att fira den 31 oktober 1517 som märkesdagen i kristenhetens historia. Svaret på denna nya historiekonstruktion ligger i en granskning af, hvad det gamla evangeliet om Guds härlighet och nåd genom Luthers teser som ny utgångspunkt medfört af religiösa och kulturella värden. Tidens begränsning nödgar här till en ytterligt kortfattad skissering.

Vi stanna då först inför det lutherska evangeliets betydelse inom religionens värld; där ligger naturligen frågans kärnpunkt. Denna betydelse vilja vi sammanfatta i tre satser. 1) *Genom det lutherska evangeliet är oss gifven barnskapets anda till frimodighet, icke träldomens anda till räddhåga.* Inom det katolska fromhetslifvet finnes åtskilligt, där äfven vi protestanter ha att lära — jag tänker särskildt på den djupa vördnaden för det heliga, kärlekens offervillighet och troheten mot sin kyrka —; men en sträng ljuder där aldrig fulltonig och klar: vissheten om barnskapet hos Gud och den därur sprungna frimodigheten i det personliga religiösa lifvet. Denna visshet måste däremot följa med Luthers centrala tanke: allt det som själen lefver af, är icke lag utan en himmelsk faders *gåfva* — när denna tanke fick blifva det allt behärskande i fromhetslifvet. Huru radikalt hela det religiösa härmed omgestaltades, och hvilken ny kraft det fick, därom bär Luthers egen person och gärning vittnesbörd nog, om den jämföres med äfven de högsta katolska helgongestalter. Och den lutherska historien, ej minst vår svenska kyrka, har fört fram ständigt nya bekräftelser på härligheten i denna Luthers gåfva. Men kanhända känna vi ock just inför årets fyrahundraårsminne, huru mycket som här dock brister hos oss själfva, huru litet af äkta luthersk frimodighet som lefver i ande och kraft inom vår kyrka. Och om Luthers tankar skulle i detta år åter betonas genom teser till oss, så vore vi måhända berättigade att som en af de första sätta denna: oss är gifven Gudsförtröstans anda till frimodighet. — 2) *Genom det lutherska evangeliet är oss gifven en kristen människas frihet.* För den katolska fromheten, som alltid förblir ett balanserande mellan Guds nåd och egen förtjänst, måste sedligheten få ett drag af lagiskt tvång och konsekvent nå sin fulla innebörd i en ofri ställning eller förnekelse gent emot det jordiska; det egentligaste, verkliga vita religiosa var och är för katoliken celibatet och munklifvet; det ständigt åter i praxis omsatta helgonidealet är med alla sina schatteringar dock först och sist asketens. Med den af Luther åter öppnade frälsningsvägen »af nåd allena» och dess etiska konsekvens: det goda göres, icke därför att man skall, utan emedan man vill, är den inre friheten gifven, som äfven skänker fritt herravälde öfver alla yttre ting. Sedligheten blir ej i sin högsta form yttre askes och flykt undan världen, utan det jordiska kallets fyllande midt i världen, under fritt och tacksammt mottagande och nyttjande af allt det goda, som där kan möta. Den kristne får, som Göthe säger, mod att med fasta fötter stå

på Guds jord. Pliktuppfyllelse och kallelsetrohet bli till gudstjänst. Det djupast och äktast kristliga och det sundast och fullast mänskliga bli ej två motsatser utan innerst ett och detsamma. Hvilken omgestaltning af hela det kristna lifvet, som den lutherska reformationen härigenom kunnat bringa, behöfver ingen utläggning. Men måhända äro vi äfven här villiga att erkänna, huru mycket det hos oss brister i äkta lutherdom, och att som en tes vid vår jubelfest äfven den statsen behövde inristas: oss är gifven en kristen människas frihet. — 3) *Genom Luther har gifvits oss det allmänna prästadömet rent personliga religion.* Kristendomens utveckling till katolsk kyrka hade fört med sig allt flere mellanhänder mellan Gud och människor: helgonen, Maria, relikerna, hierarkien, påfvedömet, sakramentens 7:tal, sakramentalierna, aflaten etc., och alltmer bundit religionen vid yttre ting och institutioner, till dess fromhetslifvet i stort sedt var infogadt i magisk öfvertro och pröfningslös underkastelse under kyrkoauktoriteten, där den enskildes omedelbara och fria tillträde till Gud var hårdt kringskuret eller nästan omöjliggjordt, annat än på den mystiska själfuppgifvellsens väg för därför särskildt danade andar. Med Luthers erfarenhet och lära om frälsningen allenast genom hvar enskild människas förtröstan på Guds syndaförlåtande nåd, blef det hvarje människas ej blott rätt utan plikt att själf söka Guds nåd där den är oss uppenbarad och handlar med oss, i Guds Ord, och att dag för dag i personlig böneumgängelse med Gud hämta den med dess lif och salighet. Detta är, hvad Luther kallar »det allmänna prästadömet». Det är lika väl som kallelsesedligheten och uppfattningen af skriften som nådemedel, ja det enda stora nådemedlet, en för Luther originell nyskapelse ut ur evangeliets eget väsen. Så är det Luther, som skänkt oss den härliga förmånen att få hafva bibeln i alla våra hem och på vårt eget modersmål och att själfva fritt få där söka och finna sanningen och lifvet. Men då blefvo ock hela hierarkien, kyrkotvånget, förebedjarna hos Gud, sakramentsmagien och öfvertron onödiga eller skadliga för Gudsumgänget. Ett ordnadtt ordets ämbete behöfves för det rena evangeliets förkunnelse; och de af Kristus själf gifna sakramenten må vårdas som ett verbum visibile, en real Guds gåfva till hjälp på vägen. Men religionen är något rent inre och andligt. Inför Gud står människan utan alla mellanhänder eller magiskt hjälpande krafter, i den personliga afgörelsens fulla frihet och djupa ansvar. Det är personlighetsreligionen, det högsta hvari Luthers evangeliska reformation samlar

sig. Erfarenheten säger oss nog ock, att här ligger det svåraste af Luthers arf att bevara i sin renhet och höghet. Men krafvet vilja vi hålla vaket, allra mest inför årets minne, i satsen: oss är gifven hvarje enskilds fria väg till Gud genom bibeln, till personlig afgörelse under personligt ansvar.

Liksom hvarje annan religiös nyskapelse så har ock Luthers ingripit äfven på det allmän-kulturella området, i samma mån betydelsefullare som dess religiösa innebörd var mera omfattande. I hvad mån det af mångfaldiga faktorer betingade fortskridandet inom kulturens vida värld har sin hufvudgrund i Luthers gärning — och vi få ej glömma, att lutherdomen ingalunda är Luthers enda religiösa barn utan att med legitim om ock af dem själfva stundom föraktad arfsrätt stå där tvillingsyskonen kalvinismen och anglikanismen — blifver alltid svårt och i många fall omöjligt att afgöra. Och man har på hvarje steg den pinsamma känslan, att äfven de nödvändigaste förarbetena, för att man ej skall riskera att trampa fel, alltfört saknas. Men äfven icke-fackmannens osäkra trevan kan dock gripa fast i fakta, hvilka ej ens inför det mäst kritiska skärskådande upplösas i konturlösa dimbilder. Säkrast får man grepp på en religiös företeelses plats i kulturhistorien, om man granskar dess inflytande på statslivets utgestaltung. Till de intressantaste resultaten af den moderna forskningen på hithörande område kan räknas insikten, att ej blott nationalkyrkan utan ock nationalstaten i vidsträcktaste mening fotas på Luthers gärning. Äfven om han bibehöll idealet om kristenhetens politiska enhet, så omgestaltade han dock från sin religiösa utgångspunkt radikalt uppfattningen af både kyrka och öfverhet och gaf den senare dess med kyrkan jämnställda suveräna makt öfver sitt område. Först därigenom möjliggjordes den fria och fulla utgestaltung af den nationella staten, hvilken bestämmer hela vårt nutida kulturlif. Visserligen köptes denna utveckling genom sönderslitandet af den stora medeltida enhetstanken; och världskrigets vända, som åter kallat detta stora ideal till lif, kan frammana frågan, om ej reformationens konsekvenser här till slut betydt en tillbakagång i mänsklighetens historia. Men just denna ändrade synpunkt, som kriget tvingat på oss, låter måhända i stället den verkliga innebörden af Luthers verk på detta område framstå i ett klarare ljus än tillförne. Hvarför lyckades det aldrig att realisera det stora enhetsidealet, som mänskligheten från början burit på och icke ville eller kunde släppa, ej ens i det stora romarariket eller dess arftagare medel-

tidskyrkan? Måne ej därför, att dessa försök kräfde ett kring-skärande eller uppgifvande af folkindividualiteternas fria växt och därför måste förr eller senare sprängas som hinder för en nödvändig utveckling? Och ligger då ej betydelsen af reformati-
ons politiska följder däri, att den nationella individualiteten fått växa sig nog stark, för att — sedan nationalismens utväxt lika väl som förut den ofördragsamma konfessionalismens beskurits med världskrigets svärd — den enskilda nationen skall utan risk till förlust af det starkt och sundt egenartades berättigade lif och fortbildning kunna, om ock först efter många trefvande och misslyckade försök, dock till slut träda in under en högre sammanslutning? Om så är, då synes en smula ljus från historiens utveckling falla in äfven i mörkret af hvad som nu sker.

I den krets där jag nu talar, ligger det nära till hands att stanna inför den innerst enhetliga frågan om Luthers betydelse för den vetenskapliga forskningen och den religiösa friheten. Det som till sist afgör framåtskridandet inom vetenskapens värld är icke den ena eller den andra isolerade bragden, huru betydelsefulla än dessa äro. Det afgörande är skapandet af den uppfattning, den andliga miljö och allmänna sinnesförfattning, som gifves vetenskaplig forskning ökad trefnad och möjlighet att kunna fritt utvecklas och i en allmän vetenskaplig lyftning omsätta heroernas geniala tankar och rön. Denna andliga miljö begynte formas af den man, hvilken lösgjorde sanningskrafvet från traditionens maktanspråk, äfven om han själf var barn nog af sin tid för att ej draga de fulla konsekvenserna af sin kamp för samvetets rätt. Luther utförde den *befrielsegärning*, ur hvilken sedermera *frihetens* teori och praxis kunde växa upp. Lika säkert som det är, att Luther icke kände religionsfriheten i modern mening, lika visst är, att den religiösa toleransen, och därmed den andliga och vetenskapliga friheten öfverhufvud, bottna i Luthers verk. Det är ingen slump, att det var inom den katolska världen, som Giordano Bruno brändes och Galilei drogs inför inkquisitionen, under det att den moderna vetenskapen som en världsfaktor blomstrade upp på protestantisk mark, och att där grundsatsen om religionsfriheten som en allmänmänsklig rättighet fann sin utformning. Med franska revolutionen begynnade toleransen och den andliga friheten därifrån sitt segertåg öfver äfven den romersk-katolska världen, så att också denna nu trots sin kyrkas protester lefver under ett allmänt kulturläge, till hvilket den förhatade Luther lagt

grunden. Blott *en* del af kristenheten syntes här undandraga sig den lutherska kulturens makt; i det grekisk-ryska samfundslifvet stegrades under senare hälften af det gångna århundradet religionsförtrycket, medan det aflyftades i det öfriga Europa. Men så kom äfven där det oväntade. Vi minnas, huru i våras som en bomb underrättelsen slog ned om den stora ryska revolutionen. Och redan i den första proklamation, som revolutionsledningen genom telegrafan spred öfver världen, upptogs som en af de första punkterna: »afskaffande af alla af sociala, religiösa och nationella grunder betingade servitut», alltså religionsfrihet. Ytterligare har denna i sommar understrukits och utvidgats genom folkledaren Kerenski. Hvad som skall blifva af revolutionen i Ryssland, vet i denna stund ingen; blott det är sannolikt, att krisen blir lång och svår. Men en vinst af densamma våga vi redan inskrifva i historien; när den religiösa och andliga frihetens lösensord en gång gifvits ur folkdjupet, kan denna icke mera på längden förkvävas. Så har Luther-året 1917 fått bevittna, hurusom en sida af den gärning, som Luther 1517 begynte, för första gången utvecklar sin frihetsfana öfver hela kristenheten, långt utanför de gränser dit lutherdomen eller protestantismen nått.

Men den mig tillmätta tiden är redan öfverskriden. Blott den kortaste antydning af ytterligare några detaljer ur Luthers betydelse för folklifvets omgestaltning i kulturellt, socialt, ekonomiskt afseende! Äfven den kan gifva en föreställning om rikedom i den minne, som nu samlat oss. Vi glömma därvid icke, att Luther, sedd ur vår synvinkel, i mycket tillhör den s. k. medeltidskulturen. Desto skarpare relief får det, hvaruti han banade väg ut öfver denna. Den allmänna borgerliga skolplikten inskräpades först af Luther, och skolundervisningens skema vidgades till historia, språk, matematik etc. Likaså grundade Luther den evangeliska ungdomsundervisningen och banade väg för en ny pedagogisk anda. Lutherdomen bragte läskunskapen och den allmänna folkbildningen till en annorstädes alltfört ouppnådd höjd. I universitetsundervisningen åstadkom Luther den stora revolutionen, som bröt ned den aristoteliska skolastiken och fördjupade den formella humanismen. Hvad den från Luther utgångna protestantiska andan skulle komma att betyda inom det konstnärliga skapandet lika väl som det filosofiska tänkandets värld, därom vittna tillräckligt namn som Dürer och Rembrandt, Milton och Göthe, Händel och Bach, Rousseau och Kant, Kierkegaard och Ibsen, Tegnér och Geijer, otaliga andra att förtiga. Och huru

denna protestantiska anda kunde utlösa oanad folkelig och politisk kraftutveckling, därom förtälja Gustaf Adolfs Sverige, Oraniernas Holland, Cromwells England eller Washingtons Amerika. Äfven det söndersplittrade Tyskland gaf Luther ett framtidsrikt bidrag till kommande kraft, då han genom sin bibelöfversättning utgestaltade dess lika söndertrasade språk till ett enhetsband för alla tyska stammar och gaf det en samlings- och segersång utan like i Ein feste Burg. Vidskepelsen, t. o. m. den senmedeltida djäfvuls- och häxtron, bröt Luther enligt nya forskningar faktiskt igenom i dess väsentliga moment, ehuru hans närmaste arftagare här icke kunde följa honom. Kyrkofesternas utvärtes väsen ersattes med nygestaltningar af predikan och kyrkosången — ett moment af äfven vidtgripande allmänskulturell innebörd. I stället för det celibatära prästlivet med dess vådor skapade Luther det evangeliska prästhemmet som ett af den nya kulturens rikaste källsprång. Mot lättfärdighetens, kurtisanernas och bordellväsendets herravälde gick han till storms, åstadkom en ny anda af sedligt allvar, lyfte det äktenskapliga lifvet till dess höghet och rätt och trängde väsentligen tillbaka den öppna lastbarheten och de lösa förbindelserna. Genom sin kallelseetik ställde han människan i ett innerst nytt förhållande till världen. Klostren sopades undan, hundratusentals friska armar återgåfvos åt det borgerliga lifvet, kyrkans rikedomar lösgjordes till bildande af nya värden af både andlig, politisk och ekonomisk art, de tallösa kyrkliga fästernas och handlingarnas tyngd öfver det arbetande lifvet lättades, tiggeriet degraderades från något förtjänstfullt till ett ondt, fattigvården fick kommunal fasthet, och det produktiva arbetet befrämjades på ett förut okänt sätt. Kyrkans rättsliga tvångsband ända in i hvardagslivets vinklar och vrår söndersletos, och marken röjdes upp för en kommande nygestaltning af ett sundt borgerligt ideal och materiell kultur. Bekant är, hurusom skarpsinniga nationalekonomiska och sociologiska analyser klargjort, att grundvalarna till det moderna ekonomiska lifvet med dess frukter på ondt och godt, storindustrien, kapitalbildningen till ökad produktion, världshandeln etc., lagts direkte under påverkan af protestantismen som religiöst-etisk faktor. — Och på vägen från Luther öfver hans lärjunge Calvin och den i mycket från Calvin omgestaltade nykalvinismen, liksom öfver den direkt från Luther inspirerade metodismen går linjen till den västerländska demokratien, liksom till den anglosaxiska världsmissionen med dess odlingsarbete. Så vidgas ytter-

ligare perspektivet på betydelsen af, hvad som skedde den 31 okt. 1517.

Men om vi nu fira, ej ett dödt förgånget, utan en lefvande och segrande verklighet i djupaste mening, det beror ej främst på allmänna kulturella faktorer utan på det centralt religiösa. För Luther hängde allt på syndaförlåtelsens frälsning, den personliga gudsförtröstans visshet. Den frågan dref honom in i klostret, den frågan dref honom ut igen. Den förde honom till kyrkodörren i Wittenberg. Allt samlade sig omkring förhållandet mellan Gud och den enskildes själ. Där låg för Luther lifvet igenom hela hans uppgift, hans kallelse från Gud. Af vår egen personliga ställning till den frågan beror innerst, om vi på vår minnesvandring tillbaka till den 31 oktober 1517 stanna innanför eller utanför Wittenbergs slottskyrkodörr, om vi begå dagens minne som en relikfest, eller som en tesernas dag i Luthers mening, till fortsatt evangelisk reformation.

Hjalmar Holmqvist.

Ett märkligt Lutherbref i Stockholms Riksarkiv.

Då undertecknad i och för fortsättande af mitt 1914 utgifna arbete (Bidrag till Livlands kyrkohistoria under den svenska tidens första skede 1621—1660) i Riksarkivet genomgick bref till K. Maj:t från landshöfdingen på Ösel, friherre PER ÖRNEKLOW 1690—1696, fann jag ett bref (original), dat. Arensburg d. 3 Mars 1694 (se Bil. I). Häri berättar landshöfdingen för sin konung, att han nyligen hade fått ett gammalt latinskt bref, som den dyre Gudsmannen D:r Martinus Luther med egen hand skrifvit år 1517 till dåvarande ärkebiskopen af Magdeburg och Maintz, hertig ALBRECHT, då han protesterade mot aflatskrämeriet och först begynte reformationen. Örneklow finner detta bref vara af den vikt, att han insänder det till K. Maj:t för att om K. Maj:t så finner för godt det måtte förvaras i dess arkiv samt medsänder tvänne af honom ombesörjda bilagor, den ena en afskrift på latin, behöflig på grund af Lutherbrefvets starka förkortningar, den andra en öfversättning af brefvet till tyskan. — Hvarken Lutherbrefvet eller de af Örneklow omnämnda båda bilagorna funnos bifogade Örneklows här ofvan relaterade bref till K. Maj:t. Tack vare en blyertsanteckning i kanten af Ö:s bref samt en arkivtjänstemans anvisning återfanns emellertid såväl Lutherbrefvet som de båda bilagorna i en annan bundt i Riksarkivet bland »Strödda Historiska handlingar. Handlingar ang. Reformationen under 1500-talet. 2.» Att det i denna bundt befintliga, här i facsimile återgifna Lutherbrefvet var det af Örneklow år 1694 till K. Maj:t insända brefvet jämte bilagorna, bevisas bl. a. af ett vid Lutherbrefvet liggande pappersark med följande originalanteckning af konung Karl XI:s kansliråd T. Polus: »N:o 5. Anno 1694 den 1 Aprilis ankomm detta breff ifrån Landzhöfdingen på Ösell H Örnekloo, hwarvthi ligger ett original breff, skrifvitt af Doct. Martino Luthero åhr 1517 till Albertum, Erchie Biscopen i Meyntz

och Magdeburg, samptt Marggrefwe af Brandenburg, och hafwer Kongl. M:tt befalltt, att detta Breff vthi dess Archivo skulle förwaras. T. Polus.» Detta pappersark är pagineradt: 574, Lutherbrefvet (se facsimilet!) är pagineradt af samma hand som nyssnämnda skrifvelse med 575. Örneklovs latinska text till Lutherbrefvet är pagineradt 576 och den bifogade tyska öfversättningen bär sidan: 577, allt af samma hand. Tydligen härleder sig denna paginering från någon nu bortgången arkivtjänsteman.

Den bl. a. såsom författare under pseudonymen »Fredrek på Rannsätt» kände landsmannen, kanslirådet FREDRIK AUGUST DAHLGREN († 1895 ¹⁶/₂), som 1841—1861 tjänstgjorde i Riksarkivet, har observerat detta Lutherbref. Enligt hvad som af 1:ste arkivarien Fil. D:r H. BRULIN *efter* det jag på ofvannämnda sätt funnit Lutherbrefvet, blifvit mig påvisadt, har nämligen F. A. Dahlgren i en gammal katalog år 1845 gjort en anteckning om ifrågavarande Lutherbref. Troligen kom detta Dahlgrens påpekande in i svenska pressen och därifrån i den tyska. I alla händelser finnes i »Die Weserzeitung» år 1845 N:o 423 en notis om, att originalet till Luthers bref till ärkebiskop Albrecht 31 okt. 1517 år 1694 sändes till konung Karl XI af »Landeshauptmann Oerneblo auf Oesel». Denna notis har också observerats och återgifvits af flere framstående äldre Lutherforskare.¹ I Ernestinska »Gesammt-Archiv» i Weimar finnes en vidimerad kopia af brefvet. Efter denna och en gammal afskrift af J. FRIEDR. MAYER, som uppgifves hafva genom en särskild gunst af Karl XI fått tillträde till Riksarkivet, synas de flesta tyskar ha återgifvit brefvet. Detta viktiga bref har ju gifvetvis varit tryckt många gånger på latin och tyska och äfven på svenska bl. a. af den anonyme utgifvaren af »Valda Bref af Martin Luther», Norrköping 1910. Den svenske utgifvaren skrifver emellertid om detta bref (s. 49): »Originalen befinner sig i Kungl. Biblioteket i Stockholm». Denna notis visar, att utgifvaren aldrig sett originalet, utan tydligen öfversatt brefvet från tyska Lutherbrefsverk. Ehuru brefvet således förut varit känt och återgifvet, har det mig veterligt aldrig varit återgifvet i facsimile, ej heller direkt varit tryckt efter originalet, utan endast efter tyska kopior. Själfva originalet har under tidernas lopp blifvit bortglömdt och behöfver särskildt nu, refor-

¹ Jfr bl. a.: Dr. th. ERNST LUDWIG ENDERS, Dr Martin Luthers' Briefwechsel, Frankfurt am Main 1884, I, s. 113, KARL JÜRGENS, Luthers Leben, III s. 660, not 1, m. fl.

mationens jubileumsår, dragas fram i ljuset. Dess innehåll och datu motivera det. Själfva tesernas spikande var ju — såsom äfven af vår framstående, svenske Lutherkännare, Professor HJ. HOLMQUIST, påpekats — icke något så synnerligen märkvärdigt. Teser af långt mera kätterskt innehåll hade förut framställts af professorer i själfva Rom. Men att en augustinermunk vågar sända sin höge förman, ärkebiskopen och kurfursten ett sådant bref — visserligen ytterligt ödmjukt, men dock äfven så utomordentligt djärft — det var något på den tiden alldeles oerhördt. Därför har det också börjat betvivlas af flere utländska Lutherforskare, att detta bref någonsin skrifvits. Originalets befintlighet har starkt ifrågasatts.¹ Ett återgifvande af detta original har därför äfven af denna grund synts väl befogadt.

Låt oss då undersöka, om det då verkligen också är ett original. Hvad vi veta om brevets historia behöfver icke komma oss att betvifla det. Örneklow uppgifver i sitt bref till K. Maj:t 3 Mars 1694 (se Bil. I), att han fått brevet »von einem geistlichen Mann alhier». Denne öselske pastor åter hade funnit brevet bland framlidne superintendenten THEODORUS SCHULTZENS skrifter. Om denne THEODOR eller DIEDERICH SCHULTZ (SCHULT, SCHULTETUS) upplysa gamla, otryckta handlingar, att han prästvigdes i Arensburg af Superintendenten CHRISTOFFORUS COTHENIUS d. 14 juli 1636.² S. tjänstgjorde först såsom »Rector Scholæ» i Arensburg, blef sedan pastor i samma stad³ jämte superintendent på Ösel. Död såsom sådan våren 1661.³ Huru Lutherbrevet kommit i superintendenten Schultz' ägo, veta vi icke. Sannolikt är, att S. var tysk till börd. Namnet tyder härpå. Det var också mycket vanligt, att prästerskapet i Livland och Estland på denna tid rekryterades från Tyskland. Troligen har då också Schultz varit en af de många tyska prästkandidater, som sökte sig till Östersjöprovinserna. Från sitt tyska hemland medförde han då möjligen detta bref, som under krig eller oroligheter kan från

¹ Redan Dr. th. ERNST LUDWIG ENDERS kallar det (a. a. s. 113): »angeblich».

² »Documenta», bil. till odat. br. fr. JOHANN BÜRGER, estnisk pastor i Arensburg, till K. Maj:t jämte ett vidimeradt »Extract auss der Ordinationsform» etc. bland »Skrifvelser till Kungl. Maj:t ang. kyrkoärenden på Ösel» i RA.

³ Br. fr. Peer Flemingh till K. Maj:t, dat. Arensburg 25 jan. 1662. Original i RA bland: »Skrifvelser från guvernörer, kommendanten m. fl. Ämbetsmän på Ösel till K. Maj:t och Rådet 1645—1720».

något kurfurstligt arkiv hafva kommit i enskild mans hand.¹ Härmed må nu hafva tillgått huru som helst. Någon omöjlighet att Lutherbrevet förrrat sig så långt bort i enskild persons ägo, föreligger alls icke.² Visst är att såväl landshöfding Örneklow som de lärda han tillkallade ansågo brevet vara original. Och man måste gifva den eljes föga meriterade Örneklow ett lifligt erkännande för hans nitälskan om detta bref.³

Att det af Örneklow insända Lutherbrevet beaktades i Stockholm, ha vi redan sett genom kanslirådet T. Polus' återgifna anteckning. Detta framgår äfven af Kanslikollegii protokoll från år 1694. Protokollet för tisdagen d. 3 april 1694⁴ upplyser härom: »Tahltes om ett handbref som Doct:n M. *Luther* hade skrifvit till Albertum Margrefwen(!) af Brandenburg, hwilket Landzhöfdingen på Össel hade öfverkommit uthi den afledne Superintendentens därsamma-städes Sterbhuus, och hijt öfwersändt till Kongl. May:tt. H:r Cantz-

¹ Man tänke t. ex. på 30-åriga kriget, bortförandet af slottet *Würtzburgs* rika samling på handskrifter och böcker m. m. Vid korrekturläsningen har jag fått i min hand den intressanta boken: *Lutherstudien zur 4 Jahrhundertfeier der Reform. von den Mitarbeitern der Weimarer Lutherausgabe*, Weimar 1917. Härei visar bl. a. Dr G. KAWERAU i »Die Bemühungen... Luthers Briefe zu sammeln»..., huru äfven andra viktiga Lutheroriginal varit på irrfärder. I hela denna festskrift saknas dock — efter hvad jag kunnat finna — hvarje antydning om det här återgifna Lutherbrevet, ehuru intet af hans bref är viktigare för jubileet.

² Äfven viktiga bref hafva i långt senare tider haft märkvärdiga öden. Så berättade mig dåvarande vice guvernören öfver Livland, furst KRAPOTKIN, vid mina arkivforskningar i Riga slott 1913, att han fått reda på, huru en jude i Livland nyligen sålt svenska kungabref (originalbref) från 1600-talet!

³ Ö. hade i sin ungdom varit student i Dorpat, blef landshöfding i Skaraborgs län 1683 och friherre 1687, men utsatte sig i Mariestad för klander. Blef 1690 landshöfding på Ösel, där han hade upprepade tvister särskildt med assessor ENGELBRECHT MANNERBURG. Denne hade af K. Maj:t 30 sept. 1691 beordrats att undersöka och ordna oekonomiväsendet på Ösel (Riksreg. s. å. fol. 1113) och blef 18 jan. 1695 »Landtrichter» därstädes. Han anförde många klagomål mot Örneklow, som fick skarpt bref af Karl XI (K. Br. 18 nov. 1692 i Riksreg. fol. 321). Ö. var häftig och fåfång. Svåra klagomål inkommo senare till K. Maj:t äfven från prästerskapet och handtverkare i Arensburg (K. br. 28 nov. 1700 i Riksreg. fol. 428). K. Maj:t tillsatte en undersökningskommission, hvars slutgranskning Ö. dock ej vågade invänta, utan rymde 1701 från Ösel. Karl XII förklarade honom därefter »incapable och ovärdig Landzhöfdinge Embetet» (K. br. 19 aug. 1701 i Riksreg. fol. 180 v.) och utnämnde hans fiende MANNERBURG till hans efterträdare 12 sept. 1701 (Riksreg.).

⁴ Se »Kanslikollegii Protocoll 1694» s. 163 v. i R. A.

liR. *Polus* sade, att K. M:t hade sagt, at man skulle bem:te Breff förwähra antingen vthi Bibliotheket eller Archiven.

Förmehntes wara bäst at mährbenämbde Breff bleff bracht up i Bibliotheket och gömbt widh dän Bibelen som där finnes och uthi hwilken Doct:n *Luther* mycket mädh egen handh haf:r annoterat och skrifwit.» Närvarande vid detta kanslikollegii sammanträde voro H. Excell., Grefve **BENGT OXENSTIERNA**, H. Excell., Grefve **NILS GYLDENSTOLPE**, H. Excell., Grefve **LARS WALLENSTEDT** och Herr Kanslirådet **T. POLUS**. Sekreterare var som vanligt **ÅKERHJELM**. Brevet blef ju icke, såsom desse höge herrar »förmehnte» vara bäst, förvaradt i K. Biblioteket¹ utan fann K. Maj:t (på **POLUS** tillstyrkan?) för godt, att det skulle förvaras i Riksarkivet. Men äfven detta protokoll visar i hvarje fall, hvilken vikt som Karl XI och hans högst betrodde män satte på Lutherbrevet, hvars originalitet ingen då synes hafva betviflat.

Detta har emellertid ingalunda varit för oss afgörande. Brevet har varit föremål för ny, ingående granskning. För dess äkthet talar stilen, namnteckningen, adressen på brevets baksida, skrifven af samma hand som brevet, samt de efter adressen fogade raderna: »L[iteræ] Doctoris Martini» etc., hvilka äro af annan hand än adressen och synas vara ditskrifna af någon blarp Ärkebiskop Albrechts sekreterare vid brevets inregistrering l. d. För äktheten talar äfven de trots en fin öfverklistring af tunt papper till brevets skyddande fullt synliga vecken efter brevets vikning vid afsändandet samt märkena efter något slags munlack för hopfästning af brevet. Skulle brevet vara förfalskadt, skulle

¹ Den i kanslikollegii protokoll omnämnda bibeln finnes ännu i behåll i Kungl. Biblioteket i Stockholm. Tyvärr är dock titelbladet bortrifvet (troligen af någon tjufaktig autografsamlare). Kyrkoherden och skalden **MAGNUS OLOF CELSIUS** berättar i en notis från år 1752, att här stått Luthers namnteckning samt en med Luthers stil skrifven vers af följande lydelse:

»Ich lebe und weijs wol wi langk:

Ich sterbe und weijss wol wan:

Ich fare und weijss wol wuo hin:

Mich wundert das ich nit ijimmerdar frolich pin».

Bibeln är stor och silfverbeslagen, tryckt på latin i Lyon 1521 samt innehåller en hel del anteckningar på 1500-tals latin. En del af dessa äro under-tecknade »M. L.» och »M. L. D.» och hafva förr ansetts vara af Luthers hand. Tyska Lutherkännare betvifla dock detta. Se **DE WETTE-SEIDEMANN** 6, s. 431 och **ERNST THIELE**, Die Originalhandschriften Luthers i o. a. Lutherstudien, s. 250.

denna förfalskning hafva skett så ytterst raffineradt, att man icke har något motstycke på en dylik från 1600-talet, om man också har det från 1800- och 1900-talen. Må vi därför glädja oss åt att hafva originalet till detta utomordentligt viktiga Lutherbref i behåll, äfven om vi tyvärr icke äga kvar det i brefvet omnämnda ex. af teserna, hvilket icke heller landshöfding Örneklow fått fatt i på Ösel att döma af hans meromnämnda bref till K. Maj:t af d. $\frac{3}{4}$ 1694 (se Bil. I).¹ Må nu Lutherbrefvets äkta Evangeliskt-Lutherska innehåll läsas och begrundas i reformationens jubileumsår samt dess innehåll komma till oss med ny friskhet. »Aldrig någonsin har Kristus befallt att predika aflat, men Evangelium har han uttryckligen befallt att predika.»

En latinsk och en svensk tolkning af det på delvis svårtydligt och starkt förkortadt latin skrifna originalet bifogas (Bil. III, IV).

¹ Härmed dementeras en redan förut af mig i en stockholmstidning dementerad uppgift, att jag skulle hafva funnit ett tryckt ex. af Luthers mångomtalade teser, en uppgift, hvars tillkomst jag alls icke känner, men som synes bero på någon tidningsreferents missuppfattning af ett föredrag af Prof. Hj. Holmquist.

Ernst Hj. J. Lundström.

The young man
 who is the son of
 the late John
 and Mary

[illegible]

Bilaga I.

Grossmächtigster, allergnädigster König.

Ewer Königl. Maj:t habe hiemit in pflicht schuldiger Unterthänigkeit auf zuwahrten nicht unterlassen sollen, demütigst berichtend, wie dass ich neulich von einem geistlichen Mann alhier, (: der es unter des weylant gewesenen Superintendenten *Theodorj Schultzen* Schrifften gefunden :) einen alten Lateinischen brieff bekommen habe, so der Teure Mann Gottes, Seel. D. *Martinus Lutherus* mit eigener Handt Anno 1517 an den damahligen Ertzbischoff zu *Magdeburg* und *Maijntz*, hertzog *Albrechten* geschrieben hatt, alss Er wieder die Ablass-Krämerey protestiret und die *reformation* der Päptischen *Religion* zu erst angangen. Wann Ich dann für hochnötig und rahtsahm erachtet, dass solch *manuscriptum* eines so teuren Mannes, der zu erst unsere Lutherische oder *Evangelische Religion* introduciret hatt, woll wehrt wehre, in Ewer Königl. Maj:t *Archivo* beygeleget zu werden; Alss habe solchen alten brieff, weiln darinn viele *abbreviaturen* befindlich sein, so woll in deutlicher Lateinischer Sprache abschreiben, alss auch ins Teutsche versetzen lassen, und nebst dem *Originalj* Ewer Königl. Maj:t in unterthänigster demuht zu übersenden nicht unterlassen sollen, umb, dafern Ewer Königl. Maj:t es also gefällig wehre, in dem *Archivo* verwahren zu lassen. In aller unterthänigsten gehorsahm Lebenslang verbleibend *Ewer Königl. Maj:t* allerunterthänigster undt demühtigster

diener undt Knecht

Arensburg den 3
Martj A^o 1694.

PEER ÖRNEKLOW.

Efter original i Riksarkivet, Sthm, bland bref från »Landshöfdingen på Ösel m. m. Per Örneklow till Kongl. Maj:t 1690—1696».

Bilaga II. (Se plansch.)

Jhesus

Gratiam et misericordiam Dei, et quicquid potest et est. Parce mihi, Reverendissime in Christo Pater, Princeps illustrissime, quod ego fex hominum tantum habeo temeritatis, vt ad culmen tuæ sublimitatis ausus fuerim cogitare Epistolam. Testis est mihi Dominus Jhesus, quod meæ paruitatis et turpitudinis mihi conscius, diu iam distuli, quod nunc perfricata fronte perficio, motus¹ quam maxime officio fidelitatis meæ, quam tuæ Reverendissimæ p[at]ernitati in Christo debere me agnosco. Dignetur itaque tua interim celsitudo, oculum ad pulverem vnum intendere, et votum meum pro tua et pontificali clementia² intelligere. Circumferuntur indulgentiæ papales sub tuo præclarissimo titulo, ad fabricam S. Petri, in quibus non adeo accuso prædicatorum exclamations, quas non audiui, sed doleo falsissimas intelligentias populi : ex illis conceptas, quas vulgo vndique iactant. Videlicet, quod credunt infelices animæ, si literas indulgentiarum redemerint³, securi sint de salute sua, item quod animæ de pugatorio statim euolent, vbi contributum⁴ in cistam coniecerint. Demum⁵ tantas esse has gratias, vt nullum sit adeo magnum peccatum, etiam [vt aiunt] si per impossibile quis Matrem Dei violasset, quin possit solui. Item quod homo per istas indulgentias liber sit ab omni poena et culpa. O Deus optime. Sic erudiuntur animæ, tuis curis, optime Pater, commissæ, ad mortem. Et fit atque⁶ crescit durissima ratio tibi reddenda super omnibus istis : idcirco tacere hæc amplius non potui. Non enim fit homo per vllum munus Episcopi securus de salute, cum nec per gratiam infusam Dei fiat securus. Sed semper⁷ in timore et tremore iubet nos operari salutem nostram Apostolus. Et Iustus vix saluabitur. Denique tam arcta est via, quæ ducit ad vitam, vt Dominus per prophetas Amos et Zachariam saluandos appellet torres raptos de

¹ D:r E. L. ENDERS, Dr Martin Luthers Briefwechsel, Frankf. am M. 1884, I s. 115 har här felaktig *permotus*.

² ENDERS a. a.: *clementiæ*.

³ ENDERS har här ett oriktigt infogadt: *quod*.

⁴ ENDERS a. a.: *contributionem*.

⁵ ENDERS a. a.: *deinde*.

⁶ Örneklow's afskrift har här: *sic etiam*, men en jämförelse bl. a. med Luthers föregående förkortning af *etiam* måste gifva tolkningen *fit atque* företräde.

⁷ Örneklow's afskrift: *spe*.

incendio. Et ubique Dominus difficultatem salutis denunciat.¹ Quomodo ergo per illas falsas veniarum fabulas et promissiones faciunt populum securum et sine timore? Cum indulgentiæ prorsus nihil boni conferant animabus ad salutem aut sanctitatem, sed tantummodo poenam externam, olim Canonice imponi solitam, auferant. Denique opera pietatis et charitatis sunt in infinitum meliora indulgentiis, et tamen hæc non tanta pompa, nec tanto studio prædicant, imo propter venias prædicandas illa tacent, cum tamen omnium Episcoporum hoc sit officium primum et solum, vt populus Euangelium discat et Charitatem Christi. Nusquam etiam Christus præcepit indulgentias prædicari, sed Euangelium vehementer præcepit prædicari. Quantus² ergo horror est, quantum periculum Episcopi, si tacito Euangelio non nisi strepitus indulgentiarum permittat in populum suum, et has plus curet, quam Euangelium? Nonne dicet illis Christus: Colantes culicem et glutientes camelum? Accedit ad hoc³, Reverendissime Pater in Domino, quod in Instructione illa commissariorum, sub tuæ⁴ Paternitatis nomine edita: dicitur (utique sine tuæ Paternitatis Reverendissimæ et scientia et consensu) vnam principalium gratiarum esse donum illud Dei inæstimabile, quo reconciliatur⁵ homo Deo, et omnes poenæ delentur purgatorii, item quod non sit necessaria contritio iis, qui animas vel confessionalia redimunt. Sed quid faciam? optime Præsul et illustrissime Princeps, nisi quod per Dominum Jhesum Christum, tuam Reverendissimam Paternitatem orem, quatenus oculum personæ meæ⁶ dignetur advertere, et eundem libellum penitus tollere, et prædicatoribus veniarum imponere aliam prædicandi formam: Ne forte aliquis tandem exsurgat, qui editis libellis⁷ et illos et libellum illum confutet, ad vituperium summum illustrissimæ tuæ sublimitatis, quod ego vehementer quidem fieri abhorreo, et tamen futurum timeo, nisi citò succurratur.

Hæc meæ paruitatis fidelia officia rogo, tua illustrissima gratia dignetur accipere animo⁸ Principali et Episcopali, id est, clementissimo. Sic (?)⁹ ego ea exhibeo corde fidelissimo et tuæ Paternitati Reverendissimæ deditissimo. Sum enim et ego pars ouilis tui. Dominus Jhesus custodiat Tuam Reverendissimam Paternitatem in æternum. Amen.

Ex Vittenberga 1517. Vigilia omnium sanctorum.¹⁰

¹ ENDERS a. a.: *denunciet*.

² ÖRNEKLOWS afskr.: *Quis*.

³ ENDERS a. a.: *hæc*.

⁴ ENDERS a. a. har här tillagdt: *Reverendissimæ*.

⁵ ENDERS a. a.: *reconcilietur*.

⁶ ENDERS a. a. har i st. f. *personæ meæ*: *paternæ curæ*.

⁷ ÖRNEKOLW: quem editus libellus.

⁸ ENDERS a. a.: *modo*.

⁹ Mnskpt något skadadt. Möjl. står här *Sicut* (= ENDERS).

¹⁰ ENDERS a. a.: *Ex Wittemberga, in Vigilia Omnium Sanctorum, anno MDXVII.*

Si Tuæ Reverendissimæ Paternitati placet poterit has meas Disputationes videre, vt intelligat, quam dubia res sit indulgentiarum opinio : quam illi vt certissimam seminant¹

Indignus filius

MARTINUS LUTHER.

Aug[ustinianus] Doctor S. The : æ
vocatus

A tergo :

Reverendissimo in Christo Patri, illustrissimo Domino, D. Alberto, Magdeburgensis ac Moguntinensis² Ecclesiarum Archiepiscopo Primati, Marchioni Brandenburgensi etc., Domino suo et Pastori in Christo venerabiliter metuendo ac gratiosissimo.

[Något nedanför och synbarligen af annan hand än brefvet och ofvanstående utanskrift :]

L[iteræ] Doctoris martini ordinis sancti Augustini Ad Dominum nostrum Reverendissimum aperte in calbe per consiliarios feria 3^a post Bricii Anno DXVII.³

¹ ENDERS a. a.: s o m n i a n t , men en noggrann jämförelse med föregående se i detta bref i t. ex. ordet m i s e r i c o r d i a m gifver utan all tvekan ordet s e m i n a n t .

² ÖRNEKLOW: *Moguntinæ*.

³ Mnskpt här nästan helt utplånadt. I Örneklows afskrift står: DXVII och intet motsäger denna tolkning i hvad som finnes kvar att se å originalet.

Efter original i »Strödda Historiska handlingar, Handlingar ang. Reformationen och motreformationen under 1500-talet 2» i Riksarkivet.

Bilaga IV.

Lutherbrefvet i svensk öfversättning

af E. Ldm.

Jesus.

Nåd och barmhertighet af Gud och allt hvad han förmår och är. Förlåt mig allra vörtnadsvärdaste Fader i Kristus, ädlaste Furste, att jag, den ringaste af människor, har en sådan förmåtenhet, att jag fattat den djärfva tanken att skriva till Eders Höghet. Herren Jesus är mitt vittne, hurusom jag i medvetande af min ringhet och mitt elände redan länge har uppskjutit, hvad jag nu med djärf panna sätter i verket, därtill nödgad synnerligast af min

trohetsplikt, hvilken jag känner mig vara skyldig Eder, vördnadsvärdaste Fader i Kristus. Må därför Eders Höghet således värdigas kasta ett öga på ett stoft och uppmärksamma min bön för Eder och den biskopliga mildhetens skull. Under Edert högst berömda namn bäras ikring till uppbyggande af S:t Petri[kyrkan] påfliga aflatsbref, angående hvilka jag icke så mycket klagar öfver predikanternas höga rop, hvilka jag icke hört, som jag sörjer öfver folkets genom dessa erhållna falska uppfattningar, som de allmänt sprida öfverallt. De arma själarna tro nämligen, att de, om de köpt aflatsbrefven, äro vissa om sin salighet, likaledes att själarna strax flyga upp ur skärselden, så fort de kastat afgiften i kistan. Slutligen skall denna nåd vara så rik, att ingen synd finnes så stor, att den icke kunde tillgifvas, till och med om man (såsom de säga) skulle antaga det orimliga, att någon hade skändat Guds moder. Likaledes skall en människa genom dessa aflatsbref vara fri från allt straff och all skuld. O, gode Gud! Sålunda blifva de åt Eder vård anförtrödda själarna, dyre fader, undervisade till döds. Och det sker äfvenledes, att den svåraste räkenskap, som Ni måste aflägga för dessa alla, växer: därför har jag icke längre kunnat tåga. Ty människan kan icke genom någon Biskops gåfva blifva säker om saligheten, då hon icke ens genom Guds ingjutna nåd kan vara säker. Utan Aposteln befäller oss att alltid arbeta med fruktan och bäfvan på vår frälsning. Äfven den rättfärdige blifver med nöd frälst. Slutligen är den väg, som för till lifvet, så smal, att Herren genom profeterna Amos och Zacharias kallar dem, som blifva frälsta, bränder ryckta ur elden. Och öfverallt betonar Herren frälsningens svårighet. Huru kunna de alltså genom sådana falska aflatsfabler och löften göra folket säkert och utan fruktan? Då aflaten alls intet godt medför åt själarna till frälsning eller helgelse, utan endast borttager det yttre straff, som af kyrkan fordom brukade påläggas. Slutligen äro verk af gudsfruktan och kärlek oändligt mycket bättre än aflat, och likväl predika de icke dessa med lika stor ståt och ifver, utan fastmera tåga de om dem för att i stället predika om aflat, då likväl detta är alla Biskopars förnämsta och enda plikt, att folket må lära sig evangelium och Kristi kärlek. Aldrig någonsin har Kristus befallt att predika aflat, men Evangelium har han uttryckligen befallt att predika. Hvilken skräck, hvilken fara har icke en Biskop att vänta, om han förtiger Evangelium, men tillåter aflatsbullret bland sitt folk och mer bekymrar sig därom än om Evangelium? Skall icke Kristus säga till sådana: I silen myggor och sväljen kameler?

Härtill kommer, Högvördigste Fader i Herren, att i den instruktion, som gifvits kommissarierna i Eder faderliga namn, säges (säkerligen, Högvördigste Fader, utan Edert vetskap och vilja), att en af de förnämsta nådegåfvor är denna ovärderliga Guds skänk, genom hvilken människan försonas med Gud, och alla skärseldens straff utplånas, likaledes att ånger icke är nödvändig för dem, som friköpa själar eller köpa biktbrief. Men hvad skall jag göra? hög-

vördigste Biskop och nådigaste Kurfurste, om icke det, att jag beder Eders faderliga Högvördighet, för Herrens Jesu Kristi skull, att Ni värdigas vända ögat till min person och helt och hållet bortskaffa denna instruktion och påbjuda aflatspredikanterna att predika på annat sätt: Annars kunde slutligen någon resa sig upp och genom utgifvande af skrifter vederlägga både dem och den där instruktionen till största smälek för Eders höga Nåde, för hvilket jag i högsta grad bäfvar tillbaka, och likväl fruktar jag, att det skall ske, om icke snar hjälp följer.

Jag beder, att Eders höga Nåde värdigas med furstligt och Biskopligt, det är med allra mildaste sinnelag mottaga dessa min ringhets trogna tjänster. Sålunda bevisar jag dem af trognaste och Eders faderliga Högvördighet allra hängifnaste hjärta. Ty äfven jag är en medlem af Eder fårahjord. Herren Jesus bevare Eders faderliga Högvördighet i evighet. Amen.

Vittenberg 1517. Alla helgons afton.

Om det behagar Eders Högvördighet, kan Ni se igenom dessa mina Disputationer, på det att Ni må inse, huru tvifvelaktig uppfattningen om aflaten är, hvilken uppfattning dessa dock utsprida såsom den allra vissaste.

Ovärdige son.

MARTINUS LUTHER.

Augustiner[broder], Doktor i den H. Theologien.

Adress på baksidan:

Till den högvördigaste Fader i Kristus, den nådigaste Herre, H. Albertus, kyrkorna Magdeburgs och Maintz Ärkebiskop, Primas, Mark-grefve af Brandenburg etc., hans högt vördade och allra nådigaste Herre och Herde i Kristus.

Bref från Doktor Martinus af den heliga Augustinus' orden till vår Högvördigste Herre öppnadt i Calbe [staden vid Magdeburg] af rådsherrarna tisdagen efter Briccius år 1517.¹

¹ Briccius dag är 13 nov.; den inföll detta år på en fredag; tisdagen efter Briccius således = 17 november. Jfr Dr H. GROTEFEND, *Taschenbuch der Zeitrechnung*³, 1910, s. 18, 39, 181.

Wallins läroår som psalmdiktare 1806—1812.

(Forts. och afslutning från årg. XVII.)

FJÄRDE KAPITLET.

Wallins första tid som kyrkoherde i Solna.

Psalmhäftet 1811.

Närmare datum för Wallins afflyttning från Karlberg till Solna finnes ej infördt vare sig i kyrkoboken för Karlberg eller i Solna husförhörsbok: endast årtalet 1810. Men förmodligen inflyttade han i sitt nya boställe under sommaren samma år.¹ Det första sockenstämmoprotokoll, han undertecknat, är dateradt 30/9 1810.

Den genom flyttningen inträdda förändringen i yttre lefnadsomständigheter har nog medfört åtskilliga bekymmer och obehag för Wallin. »Han utflyttade till Solna, och trufdes der icke», skriver hans namne och under en tid ämbetsbroder Nathanael Wallin till Fryxell.² Kyrkoherdeboställets ensliga och dystra läge, dess delvis förfallna skick, som trots upprepade påminnelser icke under Wallins hela ämbetstid blef på ett tillfredsställande sätt afhjälpt, tråkigheter med församlingens klockare, som var supig och oregerlig³,

¹ H. Wijkmark, Studier I, sid. 25 uppger — dock utan att anföra något stöd för denna mening — att Wallin »redan på våren 1809 lämnat Karlberg och afflyttat till Solna». Af Wallmarks berättelse om Wallins giftermål 1810 (T. Ekelund, Vittra Skuggbilder, sid. 161 f.) synes framgå, att han ännu vid tiden för sin förlofning med Marie Dimander bodde kvar på Karlberg. Men afgörande är uppgiften i ofvannämnda husförhörsbok (U. L. A. Lit. A:9, pag. N 57), där äfven företrädarens afflyttning till Gäfle sättes till 1810 (pag N 56). Af bref i Uppsala domkapitels arkiv (E v.: 119, 3) ses, att Wallins företrädare professor Lundström den 17 juni 1809 ansökte om tjänstledighet sex veckor från 21 juni, något som ju äfven visar, att han då ännu kvarstod i tjänst. — Enligt skrifvelse till domkap. dat. 9 juni 1810, verkställdes inventering af kyrkans i Solna inventarier etc. den 30 maj s. å. »i den tillförordnade kyrkoherdens . . . Joh. Ol. Wallins . . . närvaro».

² K. Å. 1909, sid. 121.

³ Solna Protokollsbok 1782—1813.

Kyrkohist. Årsskrift 1917.

sådant kunde knappast bidra att göra den nya tjänsten så angenäm som den gamla. Själf har han ju antydtt, att med flyttningen från Karlberg var »glädjens tid» förbi.

Det är ju ofta nog så, att med trettioårsålderns ingång tillvaron börjar framträda i en annan dager för en reflekterande och känslig människa. Lifvets ljusare, lättare, ansvarslösare väghälf är passerad: man inser, att det som återstår är mörkare, tyngre, mera pröfvande erfarenheter. »Vår tjänst i diktens land var tretti år», mässar bedröfligt fältprästen i Fridolins Lustgård: »Nu bleknar undrens värld . . .» Trettioårsålderns resignation talar flere gånger ur Karlfeldts diktning, liksom ur Levertins (På midten af vägen, En man till sin genius), och Strindberg har i en mästerlig formel sammanfattat nämnda ålders signatur: »När man är tjugo år har man löst världsgåtan; vid trettio börjar man tänka öfver den och vid fyrtio finner man den olöslig» (Folkungasagan). Under karlbergstiden sjunger Wallin: »Än dröjer lifvets Maj» (Till en vän, efter en sjukdom), men öfver den tid, som med Solnaflyttningen begynner, klagar han i en af sina mest melodiska och konstfulla dikter:

Ack, skaldens och skönhetens blomsterlif ödes,
Fast vattnadt med tårar.
Ej åter det födes
Med nyfödda vårar.
Selly! Selly! En gång och ej mer
Lifvets sköna Maj emot oss ler.¹

Ej ens den kärnsunde Geijer kan låta bli att »med hvart år, som den glada vår kommer åter och går», tänka: »*Min* är förgången» (Förändring). Desto mindre bör det då förvåna, om den sjuklige och tungsinte Wallin känner och säger detsamma, när hans vår är förgången.

Mellan en sådan helt vanlig förändring i lifskänsla och totalstämning och en genomgripande andlig kris, en religiös omvändelse i detta ords djupa betydelse, är det ju dock stor skillnad. Vill man se, hvad en sådan företeelse betyder i en religiös och poetisk utvecklingshistoria, kan man gå till Grundtvig, som just vid denna tid genomkämpade sin fruktansvärda själskamp.²

¹ Hösten Till Selly. Tryckt första gången i Stockholms Posten 1817, n:r 224. (Hvem diktens adressat varit, är mig icke bekant.)

² Se härom H. Begtrupps liffulla och gripande skildring: N. F. S. Grundtvigs Kristelige Opvækkelse i Vinteren 1810—11, sid. 48 ff. Den kompletterar på en viktig punkt Fr. Nielsens arbete: N. F. S. Grundtvigs religiøse Udvikling.

Ett sådant genombrott af något nytt, som nödgar till återkallelser, afsvärjelser, själfpröstitution, ogrannlagenhet, närgångenhet, ett sådant mystiskt och öfvermåktigt kallelsemedvetande, en sådan lidelsefull jäsning, en sådan upprördhet ända ned i hjärtats lönnligaste djup finner man ingen motsvarighet till hos Wallin. Hans disharmoni framkallas ej af religionen, ökas ej heller af den: kristendomen är för honom en »enkel och glad världsåsikt», som gör lifvet lättare, lindrar, läker och helar.¹ Han kan hota, banna och fördöma på predikstolen, och det kan ta sig ståtligt ut, som ett grant åskväder, men sällan får man det intrycket, att han själf personligen är rädd för åskan. Brottsslingen må bäfva, den länge förhärdade syndaren må darra, men han är ju ingen brottsling: »mitt vittne är i himmelen, och den mig känner bor i höjden». Hans medfödda disharmoni ökas af brustna illusioner, svikna förväntningar, obegripliga skickelser, sjukdom och förluster, framför allt af människors vrånga domar, af deras afundsamhet och mistydningar, men knappast af insikten om hvad Almquist en gång i sin ungdom uttryckte så: »det finnes ingen somnad plåga i själen, som ej kristendomen väckt och eggat, ingen dualism och slitning, som den icke drifvit till yttersta stränghet och ett kval, som ingen pinbänk anat».² Wallin har visserligen skrivit psalmer, i hvilka en karakteristisk kristen stämning af ånger och skuldmedvetande funnit uttryck jämte trösteord af rik evangelisk halt. Men det faktum, att hans predikningar ha så jämförelsevis få uttalanden af dylik art, ger stöd åt den förmodan, att kategorien synd—nåd (eller hvad man kan benämna den paulinsk-lutherska kristendomstypen) för honom själf ej hade något särskildt stort värde som andligt lifsinnehåll eller föremål för uppbygglig betraktelse. Den otillfredsställelse, som en efter nämnda kategori orienterad fromhet förnummit och än i dag förnimmer inför Wallins predikningar liksom inför en del af hans och andra samtidas psalmer, utgör ock i sin mån ett tecken på att den kris, Wallin till äfventyrs genomgått, icke varit af den religiösa art, att den kan jämföras med exempelvis Grundtvigs.³

¹ Rel. tal III, sid. 124 ff.

² Bref till Jonas Wærn 1822 (aftryckt i Arvid Ahnfeldts lefnadsteckning C. J. L. Almquist, hans lif och verksamhet, sid. 31).

³ Det starkaste uttrycket för föreställningen om en verklig religiös kris, ett trosgenombrott i Wallins lif har väl A. Molin gifvit i sin afhandling Geijerstudier, sid. 171: Geijer jämföres med Wallin och det heter: »Hos G. finner man heller ingenting af den nya födelsens smärta, af syndens ruese,

Det finnes en annan, af Wallin själf högt skattad dansk predikant och teolog, med hvilken han skulle kunna i åtskilligt jämföras och med hvilken han också blifvit jämförd: J. P. Mynster.¹ Men Mynsters desperata stämning vid tillträdet af Spjellerup, hans tvifvel, hans aversion mot prästämbetet, hans förbannelser mot Gud själf finns det veterligen ingen motsvarighet till hos Wallin. Och lika litet känner man någon motsvarighet i Wallins lif till den enastående förklaringsstund Mynster sedan upplefde en sommarkväll i Spjellerups prästgård, då det med ens stod klart för honom på ett sätt som aldrig förr, att samvetets bud och Guds vilja måste obetingadt lydast, »ganske uden Forbeholdenhed».² Därmed kände sig Mynster förflyttad in i en ny värld af frid och salighet: den fullkomliga själföfverlåtelse, som religions-psykologien har så mycket att säga om, hade här blifvit verklighet. Mynster har senare förnummit ett behof att vittna om denna inre upplevelse (Meddelelser om mit Levned), men några sådana själfvittnesbörd känna vi ej af Wallin. Om sitt innersta är han oerhördt förbehållsam, men man är ej fullt öfvertygad, att skälet därtill är det, som uttryckes i den tagnerska versen: »Tomt hus står gärna öppet, men rikt stängs till».³

Den nästan undantagslöst allmänna uppfattningen, att Wallins andliga lif ungefär vid tiden för afflyttningen till Solna eller under närmaste tiden därefter undergått en genomgripande inre förändring, har brukat stödjas bl. a. på förordet till hans 1810 utgifna inträdespredikningar i Solna och Ulriksdal. Han förklarar där, att dessa predikningar »hvarken äro eller böra vara några Vitterhets-Arbeten», och han anser sig därför ej »behöfva be om ursäkt för sitt enfaldiga föreställningssätt och sitt gamla bibelspråk».

af botpredikantens domsord...» Sammanhanget synes antyda, att detta däremot skulle finnas hos W. som resultat af den »svåra inre kris», han genomgått.

¹ Vedel, Svensk romantik sid. 141 f.: Wallin genomgår omkring 1810 »en stille alvorlig Udvikling, under hvilken den tunge Religiositet fra hans Bondehem bryder sig Vej gennem Rationalisme og retorisk Kristendom, — netop som, omtrent i de samme Aar, ude i sin sjællandske Præstegaard Mynster skaller sit Bastholmske Overtræk af og faar noget af sin Barndoms gammelpietistiske Religiositet frem igen».

² H. Schwanenflügel, Jakob Peter Mynster. Et foredrag, Sid. 9 f.

³ Ett af de ytterst få tillfällen, då Wallin talar om sin egen religiösa utveckling, är i minnesdikten På Lehnbergs dödsdag: han tackar där den store hädangångne »för hvarje gång du väckt min ande till besinning».

De bägge predikningarna skola »tillkännagifva, huru han efter mera erfarenhet söker inrätta sin predikostil», och tillika »intyga, huru mycket han ogillar några under hans namn kringlöpande predikningar, dem välmeningen, mer än smaken, ägt tillfälle att afskrifva och utsprida, under hans första embetstid».¹ Som vi se, är det äfven här en estetisk synpunkt han anlägger, låt vara, att han samtidigt fränkänner predikningarna karaktären af vitterhetsarbeten.² Han har ändrat sin predikostil — det är allt hvad detta företal säger.

Därtill hade han flere skäl. Dels hade sådana smakdomare som Leopold, Rosenstein, Blom och Sjöberg ogillat hans första ytterst fraseologiska homiletiska maner med dess otaliga metaforer, sådant detta maner kommit till synes i hans akademipredikan på högtidsdagen 1808.³ Dels hade Lindblom i sitt företal till Lehnbergs Predikningar, hvaraf första delen utkom i slutet af 1809, yttrat sitt misshag öfver att yngre predikanter icke använde bibliska uttryck och talesätt: »Mig synes det vanhedrande för en Christelig Lärare, att icke känna, icke använda de heliga skrifter, på hvilka Trones sanningar hvila; och jag bekänner, att jag i en äldre predikan, oakadt dess många brister, hellre upptäcker Predikantens bekantskap med Bibeln, än jag saknar den alldeles, eller utbyter den mot den mest nya och granna städning uti det rena förnuftets och kalla hjärtats filosofiska afhandlingar».⁴ Äfven Samuel Ödmann hade i sin Anvisning till ett Christeligt Predikosätt (1807) varnat ej blott

¹ Inträdespredikningar i Solna och Ulriksdals Församlingar af Johan Olof Wallin. Stockholm 1810. (Å baksidan: Säljes... till förmån för de fattiga i Solna.)

² Att detta ej får tagas så strängt efter orden röjer hans föreskrift i sitt testamente (Biographica: Wallin K. B.) att »kännare» som v. Beskow, Franzén, Enberg, Doct. Wallin [Josef Wallin], v. Brinkman m. fl. skola taga hans efterlämnade predikningar under ompröfning för att bestämma hvilka som kunde utgifvas.

³ Ljunggren, Sv. Vitt. H. III, sid. 523. Förmodligen finns denna predikan i Svenska Akademiens arkiv, ehuru jag ej varit i tillfälle att göra mig underrättad därom. Texten var Joh. Ev. 4: 38 (Ljunggren, Sv. Ak:s Hist. I, sid. 386), som ju bl. a. kunde ge anledning till pietetsfulla betraktelser öfver akademiens hädangångna ledamöter, af hvilka Gyllenborg och Lehnberg under året aflidit. (Jfr ock slutstrofen i Wallins Dithyramb från 1808 i dess senare lydelse.)

⁴ Predikningar af Magnus Lehnberg, 3. uppl., I, sid. X i företalet. — Redan 1802 hade Lindblom varnat sina präster för filosofiskt predikosätt (E. Rodhe, Lindblom, sid. 222 f.).

för osvenska och nyskapade ord utan framför allt för att begagna »Philosophiens Wetenskapliga konstspråk» på predikstolen. Särskildt vänder han sig mot »den tilltagande oseden att utur ett Andeligt Tal bannlysa det höga, det lifgifvande namnet: Gud. Man säger: Gudomligheten, högsta förnuftet, högsta wisheten, o. s. w. Guds folk hör ej mer sin Guds namn; den Återlösta werlden icke sin Frälsares. Äfwen det brukeliga Högsta Wäsendet leder till de orimligaste begrepp, sämre än den djupaste okunnighet.»¹ Han betonar äfven vikten af flitig bibelläsning² och rekommenderar anförande af »witnessbörd utur Skriften».³ »Bekantskap med Skriften bör öfveralt framlysa. Det kläder wäl ett Andeligt Tal och bereder förtroende». De flesta predikningar behöfde »en tätare fläkt af Biblens Anda»: »Det Bibliska språket, då det med wishet inflätas i ett Andeligt Tal gifwer föreställningen [= framställningen] en styrka, som kämbart werkar. Snillet's högsta uppfinningar blifwa alltid blotta skal emot denna kärna. Talet får derigenom för hjertat en wiss helgd, den Talaren fruktlöst eftersträfwar med tankans flygt och uttryckets skrud.» För att återupptaga ett mera bibliskt predikospråk behöfde Wallin ingalunda genomgå några utomordentliga erfarenheter: själfve Lehnberg kunde vara ett mönster för smakfullt, om ock i allmänhet sparsamt, begagnande af bibelordet, ty han brukade ju enligt Lindblom sluta sina predikningar med »en åskstråle af Esaias eller en solstråle af Johannes».

Det kunde ligga rätt nära till hands att antaga, det nödvändigheten att predika för en landtförsamling som den i Solna äfven bidragit till att Wallin ändrat sitt tidigare maner. En sådan verkan af förflyttningen är ju ej heller utesluten. Dock bör man nog taga sig i akt för alltför romantiska föreställningar om Wallins förhållande till sina landtliga åhörare.⁴ I kyrkorådet sutto ortens honoratiores, bl. a. grefve Nils Cronstedt, och den nye kyrkoherdens umgängeskrets blef förmodligen ungefär densamma som förut. Folklig var knappast Wallin, så wäl han än ville folket: hans brist på omedel-

¹ Ödmann, a. a. sid. 102 f. (särsk. 103).

² a. a. sid. 8 f.

³ a. a. sid. 75 f.

⁴ Jfr H. Wijkmark, Studier I, sid. 25: »Denna förflyttning var afgörande för hans andliga utveckling. Han var ej längre den vittre salongsprästen med den ytliga uppfattningen af ämbetets förpliktelser; han hade fått en församling att vårda och därigenom kommit i den innerligaste beröring med det kristliga lifvet, sådant det gestaltade sig ute bland menigheten.»

barhet, hans ceremoniösa väsen, hindrade honom förmodligen från att komma i närmare förtrolig beröring med sina sockenbor, om han än kunde celebrera deras kalaser och familjehögtidligheter med sin närvaro och vinna deras tillgifvenhet genom sina vackra predikningar, sin välgörenhet och sin utmärkta skötsel af socknens ekonomi.¹ Det måste dock, när det gällde allmogen, vara en brist, att han — för att tala med Rydqvist² — saknade »naturens, hjärtats vältalighet». Hvad det landtliga kristliga allvaret beträffar, var det väl ej så synnerligen utprägladt i en församling så nära hufvudstaden, och det må vara tillåtet att undra, om Wallin just hade mer att lära af sina församlingsbor i Solna än af grefvinnan Cronstedt på Karlberg.³

En annan orsak till hans efter 1809—1810 mera framträdande allvar har man velat finna i hans brytning med en ung flicka, Sophie Runnewall, med hvilken han någon tid varit hemligt förlofvad, och hans kort därefter hastigt och obetänksamt ingångna äktenskap med Marie Dimander (12 augusti 1810). Om också dessa händelser bidragit att fördystra hans sinne under Solnatiden, får deras betydelse för Wallins utveckling ej heller öfverskattas.⁴ Skedde brytningen med den första fästmän i vredesmod, och ingicks det nya giftermålet närmast i syfte att »hämnas» på den koketta och alltför kallsinniga Sophie, såsom Nathanael Wallin och Fryxell berätta, är det väl knappast troligt, att Wallin grämt sig så djupt öfver den uppslagna förlofningen under de första åren af sitt äktenskap, då han ej heller, enligt Wallmark, visade några tecken till missnöje med sitt giftermål.⁵ Själfva faktum, att han nu var gift, kunde väl, oafsedt med hvem det var, någon gång inge en så orolig och trånsjuk natur som Wallins en dof känsla af vemod: »Jag har redan min lycka till stugan fört Och har ej mer att förbida».

¹ Vid inventeringen efter Wallins afflyttning från Solna 11 juni 1813 inhämtades af hufvudboken, att »under de 3:ne år Herr D:r Wallin innehaft Pastoratet, Cassorne vunnit en ansenlig förökning» (U. D. A. sign. E v: 119: 3).

² S. A. Hollander, Minne af J. O. Wallin, sid. 71.

³ Att Wallin skulle haft en särskildt ytlig uppfattning af sitt kall under karlbergstiden bestyrkes åtminstone ej af Robert von Kræmer, hvars goda intryck af W:s lärarverksamhet förut omtalats.

⁴ I Samlaren XXXV (1914) sid. 1 ff. har jag gifvit en framställning af de viktigaste fakta från brytningen med Sophie Runnewall under rubriken: Till belysning af krisen i J. O. Wallins lif. Till denna framställning och där citerad litteratur får jag här hänvisa.

⁵ C. P. Hagberg skrifver 14 nov. 1811 till Wallmark: »Helsa tusenfaldigt Wallin. Hans lycka gläder mig.» (Frunck, Bref rör. nya skolan, sid. 380.)

Alltså: det är möjligt, att dessa händelser bidragit att nedstämma Wallins lättretliga sinne, ja, att han under några veckor, kanske månader af året 1810, gick och rufvade öfver Sophies ovillighet att återknyta förbindelsen, men knappast framkallade brytningen några djupare omhvälfningar i hans inre. Åtminstone ha inga sådana kommit till bekant litterärt uttryck under den närmast följande tiden.¹ Af hela Wallins kända produktion tala blott tre dikter om obesvarad eller sviken kärlek: »Klagan (1803), Försakelsen (1807) och Till Laura (af Bernhard v. Beskow daterad till 1808—1809). Af dessa dikter kan endast den sista möjligen syfta på Sophie, nämligen om Beskows datering är riktig, hvilket dock ej kan bevisas. Är dikten tillkommen efter brytningen, kan den ej gärna åsyfta henne. Öfverhuvud är, som redan en gång i det föregående framhållits, lokaliseringen af Wallins dikter till bestämda personliga situationer ganska äfventyrlig. Han var i allmänhet alldeles för litterär för att ge omedelbara poetiska uttryck åt sina stämningar: »Naturens, hjärtats vältalighet var icke hans». Men är det redan svårt att i hans diktning finna spår efter någon förtärande kärlekssorg, så är det än svårare att finna vittnesbörd om en genom kärlekssorgen vunnen religiös och poetisk fördjupning. Hvarken B. v. Beskow eller Wallmark, som hört Wallin själf tala om Sophie och gräma sig öfver brytningen, ha på minsta sätt antydtt, att Wallin skulle tillskrifvit denna händelse någon som helst betydelse för sin egen andliga utveckling ej heller ha de själfva uppfattat den som litterärt eller religiöst epokgörande. Ej ens Nathanael Wallin, som skryter med att ha fått en inblick i Johan Olof Wallins hemlighet, har påstått, att skalden själf tillagt brytningen en epokgörande roll för sin diktning eller sin prästerliga verksamhet.² Hela denna teori hvilar veterligen på ingenting annat

¹ Det finns i Journalen under våren och försommaren 1810 en och annan dikt eller annat bidrag, som möjligen skulle kunna vara af Wallin och ha med förhållandet till Sophie att göra. Se t. ex. i n:r 89 dikten Till en älskande wän, i n:r 92 Råd till älskare, n:r 98 o. 99 Prospektus till en ny Pensionsinrättning för Damer. Märk ock i n:r 98 Karaktens-målning (af en sjuklig, men dock skön, religiös, sinnlig och intolerant dam — mycket bittert tecknad), n:r 183 Ynglingen (Alexis olyckliga kärlek till den vackra Julie, som blott älskade sig själf och dyrbara smycken).

² Ej heller anför Fryxell (Bidrag till Sveriges historia efter 1772 sid. 253 ff.) något vittnesbörd af Wallin själf om brytningens betydelse för hans senare verksamhet. Att den »tvärhastiga öfvergång», Fryxell vill se i Wallins diktning 1808—1809, icke är så tvärhastig, har jag visat i Samlaren XXXV, sid. 18 f.

än Nath. Wallins hypotes om sin store namnes inre historia.¹ Han har tydligen hört till den ingalunda ovanliga människotyp, som till allt stort och mäktigt vill se små och obetydliga orsaker. »Ex scintilla incendium», det är uttydt: »Où est la femme?»

Att så vilja förklara ett livsverk som Wallins kan icke riktigt lyckas. Det är att misskänna både mannens och verkets egenart. En man med Johan Olof Wallins temperament skulle förmodligen inte blifvit 'lycklig' vare sig med Sophie eller Marie, Laura eller Selly: den husliga sällhet, som han och hela samtiden besjöng, var nog en ganska ringa ting för honom, fast han gått och inbillat sig, att lyckan därmed skulle vara vunnen. Och det var ej först förlusten af denna drömda lycka, som gaf honom den drifkraft han behöfde för sitt verk. Han hörde från sin tidiga ungdom till dem, som vilja uträtta många och stora ting, och när han 1806 grep sig an med psalmboksarbetet, hade han förmodligen redan den idé klar, som han 1809 utvecklade i Journalen: en enda man till hela arbetet och den mannen skulle vara han själf. »Ära söker jag, blott ära Och för öfrigt ingenting» — det är väl hans i hemlighet härskande passion. För denna passion bleknar snart den erotiska lyckan. För enskilda ädla kvinnor, sin mor, grefvinnan Cronstedt, Malla Silfverstolpe, Fredrika Bremer, hyste han väl vördnad och kärlek, men 'kvinnan' hade han knappast någon större aktning för. Därpå tyder bl. a. den ton af kurtis och galanteri, som härskar i hans erotiska poesi.

¹ Nath. Wallin menar, att orosdraget i Wallins väsen icke låg i hans natur utan »föddes af omständigheterna» (KÅ 1909, sid. 120 f.). Och dessa omständigheter skulle varit: brytningen (1806), Sophies sjukdom och död (1808) och Wallins grämselse vid insikten om att han vållat den älskades död. (Först då har nämligen Wallin enligt Nath. W:s berättelse »uppvaknat» och insett hvad han förlorat.) Hans enda tröst skulle då ha blifvit sången, men det var ej längre idyller och erotiska poem, han diktade, utan sången öfver Gustaf III och psalmerna. Att åren 1808—1809 rätt väl låta begagna sig som märkesår i Wallins utveckling har i det föregående antydts, och vore nu blott Nath. Wallins kronologiska uppgifter riktiga, kunde hans hypotes ha skäl för sig, men då det nu är uppvisadt, att brytningen ej inträffat förrän 1809 eller troligare 1810 och att Sophie afled först 1817, medan sången öfver Gustaf III är af 1808 och psalmerna börja utges redan 1807, tyckes Nath. Wallins konstruktion ha blifvit så grundligt vederlagd som det gärna är möjligt. Och då ingen annan auktoritet finns för denna konstruktion, [Fryxell stöder sig ju på Nath. Wallins version af förlofningshistorien såsom den mest pålitliga(!) af dem han hört], borde den nu vara mogen för afskrifning ur vår litteraturhistoria.

För Wallins litterära och religiösa utveckling torde alltså Solnaflyttningen och giftermålets förspel knappast ha haft någon större betydelse. Den mera allvarsamma riktning, hans skaldskap tar efter 1808—1809, har nog framför allt sin grund i tidshändelsernas tryck och den allmänna stämning, som däraf alstrades hos ädlare naturer, men åldersmognaden, de allt större och mera kräfvande arbetsuppgifter, som lades på honom, och icke minst den ofta hätska och hänsynslösa kritiken från den nu framträdande nya skolans målsmän gjorde väl också sitt.

Redan i slutet af 1808 hade Wallin, som vi erinra oss, råkat ut för Hammarskölds ännu dock måttligt stränga färla. Ett år senare tycktes för Wallin ett tillfälle yppa sig att ge honom betaldt för svedan. Recensionen i Upsala Tidning hade varit anonym, och Hammarsköld hoppades kanske få förbli den maskerade profossen: han förtäljer med tydligt välbehag för Livijn i september 1809, att Wallin »på någon tid blifvit mycket artig och familiär» mot honom.¹ Men när Hammarsköld i december utsände sitt prospekt till en ny tidskrift — Lyceum — som skulle konkurrera med den i hans och fleres tycke alltför grunda och obetydliga wallmarkska Journalen, var hämndens timme slagen. Den 22 i samma månad lästes i Journalen (n:r 75) en f. ö. ganska ledsam parodi på prospektet: »Något om Gaturenhållningen», försedd med beteckningen »Insändt».² Att Wallin var författaren till denna parodi, är en allmänt vedertagen åsikt och har äfven inre grunder för sig.³ Han skref under Journalens första tid litterärkritiska artiklar, och åtminstone en gång förut hade han tagit parodien till hjälp mot en misslyckad författare.⁴ Följden af Wallins angrepp på Hammar-

¹ R. Hjärne, Dagen före drabbningen, sid. 360.

² Både prospektet och parodien äro aftryckta hos R. Hjärne a. a., sid. 418 ff.

³ I Hammarskölds brev till Gjörwell 17/4 1810 uppges W. vara författaren R. Hjärne, a. a. sid. 401 f.

⁴ Det gällde en besynnerlig produkt betitlad »Ett medborgerligt Fader vår» (tr. i Stockholm 1809 och äfven i Hernösand s. å.). Recensionen läses i Journ. f. Litt. o. Th. 1809 n:o 27 (15/9) och åtföljes af en parodi på parodien: »Ett auktorligt Fader Vår till Phoebus, våra Skriblerer till dagelig uppbyggelse». Af ett brev från Wallin till Wallmark dat. 12 sept. u. å. framgår, att Wallin då sändt vännen en begärd recension, hvarom det heter: »jag tror åtminstone, att man bör tala i denna ton om våra skriblerer». Ett slags parodi på sistnämnda parodi i Polyfem I, n:o 4 (författad af Livijn, enligt Mortensen, Clas Livijn, sid. 145), synes visa, att Wallin antagits vara författare till parodien i Journalen.

sköld blef, att den redan förut planerade skämttidningen Polyfem genast fick starta, och så begynte den mest förbittrade och långvariga litterära kamp, som vår litteraturhistoria känner. Hammarsköld och hans vänner hade den uppfattningen, att parodin på Lyceum-prospektet afsåg att om möjligt förhindra eller åtminstone grundligt misskreditera hela det nya företaget och bereda Journalens redaktörer möjlighet »att ensamma få förblifwa i rolig besittning af den litterära kritiken med allt hwad dertill hörer».¹ Det var då ej underligt, om de med all makt reagerade mot ett sådant litterärt envælde.

Alltifrån begynnelsen af Polyfems verksamhet är Wallin ett värnlöst offer för dess vrede. »Wår sockersöta Petit», »den christne expoeten Struthio», »en dvärg, som om han ägde wingar, kunde wara ett medelting mellan fogel och insekt», dylika älskvärdheter möta esomoftast, och Wallin säges vara förutbestämd, om han ej uppgräfvat sitt pund, »att läggas i ena retort och distilleras till violsyrup för att ingifvas spenabarn».² Mer än sådant groft skämt grep honom kanske den sakliga kritiken: recensionerna af hans öfversättningar från latinet, af Uppfostraren och af hans 1809 utgifna Psalmer. Äfven Wallins första psalmboksprogram förlöjligas ej utan skäl i Polyfem (I, n:r 41): som ett prof på Journalens konst-filosofi anföres Wallins uttryck, att Psalmboken skulle bli »en permanent *Code de Goût*». Såväl i de rent polemiska utfallen som i kritiken skymtade emellertid här och där, liksom redan i Hammarskölds recension 1808, en rättvisare uppskattning af hans begåfning.

¹ Polyfem I, n:o 2: Beträktelser öfwer Litteraturen och Renhållningen. Samma uppfattning uttalas i Hammarskölds ofvan citerade bref till Gjörwell.

² Polyfem I: n:r 49—52 (Rimmarbandet af Atterbom), n:r 44 (Olof Mollbergssons Sändebref). Anledningen till namnet Struthio (= struts) kan möjligen ligga i Dorats fabel om Strutsen och tranorna, som fru Lenngren öfversatt. Namnet skulle då beteckna Wallin som »en spurv i tranedans». Jfr i W:s egen dikt Till en vän efter en sjukdom (1807) följande rader:

»Och gömd och nöjd, som sparfven i sitt näste,
Jag harmas ej, ifrån mitt lilla hörn,
Att örnen sväfvar upp mot molnens fäste;
Ty sparfven vet väl, att han ej är örn.»

I Polyfem II: n:r 1, 2 (dubbelnummer) talas om hur under intryck af den falska smaken »Wissa män uppstodo, som affekterade att gå längre än sina föregångare och sträfwade derföre att flyga högre, än wingarne buro dem» (härmed åsyftas, såsom sammanhanget visar, förmodligen antitesskalderna Valerius, Wallin m. fl.)

I slutet af recensionen öfver Uppfostraren (Polyfem II, n:r 49) heter det:

»Man tycker sig wid studerandet af detta poem, och då man jemför det med flera andra af samma Förf. tydligen märka, att Förf. med möda håller sig qwar i den låga rymd som han för sig utwalt, och att han har hemma i wida högre regioner. Wi kunna icke förklara, huru den som skapat Dityramben öfwer den 24:de Januari 1808, kan nog misskänna sin kallelse, för att spanna sitt snille i fjättrar, som blifwit smidda af fåkunnigheten och bestämda endast för mekaniska hufwuden eller halfsnillen. Skulle det wara möjligt att Hr. W. haft ett nog falskt begrepp om äran, för att uppoffra den säkra utsigten af ett odödligt namn, för den förgängliga och enformiga förnöjelsen af en kortsynt samtids smickrande bifall och en jollrande folkhops tomma lofsägelser?»

Man skulle taga mycket miste, om man menade, att allt detta ej gått Wallin till sinnes och ej haft någon inverkan på hans utveckling. Alltifrån sin första debut som vuxen hade han visat en böjelse att lära af olika mästare, äfven af sådana, som Leopold icke rätt godkände. Oxenstierna, Lidner och Franzén voro ej Wallins minst älskade förebilder, och hos dem liksom hos Kellgren i dennes sista fas fann han drag af en mera färgrik och musikalisk poesi än den traditionellt klassiska. Genom sina studier i Uppsala hade han ju ock inhämtat en viss skepsis gentemot »reglerna» och den allmänt fastställda smaken. Men under Leopolds uppsikt hade han gång på gång åter nödgats påtaga det gamla oket. De anfäktelser af en friare uppfattning, han røjde, hade nu fosforisterna särskildt roligt åt, och i den tungusiska tragikomedien Rimmarbandet framställes (liksom förut i Hammarskölds och Livijns brefväxling) Struthio benägen att affalla, att desertera och öfverge Polyhistrios här. Men han tecknas där också i en tidigare situation: på Boileaus *L'art poétique* i Polyhistrios åsyn svärjande med Markall »ett evigt hat mot allt tyskeri, all själfständighet, all kraft, all romantik». Den blandning af förföljelse och erkännande, hvarmed Wallin trakterades, var nog svårare att likgiltigt fördraga än blotta förföljelsen, åtminstone för en i all sin yttre manhaftighet dock på sig själf ofta så osäker natur som Wallins.

Kommo så härtill de oförnekligt goda bidrag af allvarlig art, tidningen innehöll, hvilka hvarje ärlig läsare måste erkänna göra skäl för Polyfems anspråk att väcka nationalandan och återföra den till sin värdighet och själfständighet samt återställa religionens

förlorade anseende.¹ Af Askelöfs efterlämnade papper från polyfemstiden² ser man, att äfven allvarliga prästmän af pietistisk-herrnhutisk observans kunde sentera och prisa tidningens sträfvan i sådan riktning.³

År 1810 framträdde Phosphoros, och äfven där mötte åtskilligt, som en läraktig och för sin litterära fullkomning nitisk författare ej länge kunde förbli likgiltig för. I de två första häftena s. å. lästes en afhandling om Choralmusiken af Hæffner, hvori psalmboksarbetet naturligtvis äfven kommer på tal. Och här får Wallin hålla till godo med en mycket hård men på samma gång ojäfaktigt sakkunnig kritik. Utom de allmänna fordringarna på renhet, enkelhet och enhet (»prunkande ord, vidtsväfvande bilder undvikas och hvarje ord bör hämtas djupt ur hjertat och väcka andaktens heliga känsla») insärpes nödvändigheten af ordens afpassning efter den syllabiska sången (»en not måste alltid svara mot en stafvelse»). Inga enjambemanger kunna alltså tillåtas i psalmer, men just därpå erbjuda Choræus-Wallins omarbetade psalmer »olidliga exempel». (Såsom ett sådant anföres ingressen till Wallins omarbetning af G. Ps. n:r 76 »O huru ljuflig är — Din boning, Jesu! *der* — Du står med fridens helsning».)⁴ Vidare erinras om vikten af att välja lämpliga melodier för psalmerna: »Det är löjligt att sjunga en julpsalm på en melodi, som hör till passionspoesien eller låta en botpsalm hoppa fram på tonen af en fröjdesång». Slutligen inlägger Hæffner en gensaga mot det lättsinniga sätt, hvarpå man nu tror sig kunna lösa psalmboksfrågan. Det var ett ord i sinom tid, när man betänker, att prästeståndet redan föregående år (den 28 oktober) *in blanco* gillat pastoralutskottets faktiskt ännu ofärdiga förslag och anmält det till K. M:ts pröfning

¹ Polyfem II, n:o 23.

² Nu i K. B.

³ Så t. ex. den för Evangeliska Sällskapet stiftande nitiskt verksamme magister Johan Wætterdahl, af hvars hand tvenne skrivelser föreligga, den ena med anledning af teaterrecensionerna i Polyfem, som ogillas, medan tidningen i öfrigt lofordas, den andra angående psalmboksarbetet. Den förra skrifvelsen har tydligen föranlett den artikel om teatern, som börjar »Någre ifrare för återväckande af ett manligare allwar...» (Polyfem V, n:o 6). Om den andra skrifvelsen mera i det följande. Se ock bilaga III.

⁴ I den 1811 utgifna tredje upplagan af Choræus-Wallins Omarbetning af Svenska Psalmer har också enjambemanget i n:r 76 mildrats. Där står: »Hur ljuf den boning är — O Jesu! *der* Du bär — Till hjertat fridens helsning».

och nådiga bifall, hvilket också medfört önskad resultat, i det K. M:t den 1 mars 1810 uppdrog åt ärkebiskop Lindblom att »föra arbetet till ett lyckligt slut».¹ Hæffner skrifver följande:

Utgifvandet af en ny psalmbok är icke en så lätt sak, som man vanligen tror. Förfelas ändamålet, så utsättes religionen ännu mer för gyckleri, då tvertom de svagare ställen som den gamla psalmboken innehåller, skrifvas på tidehvarfvets räkning. I Tyskland ha ej de nya psalmerne och ännu mindre de nya melodierna velat lyckas.² Författaren af *Messias* har, genom sitt yttrande om den till psalm förvandlade Tron af Luther samt dess så kallade förbättringar och omarbetningar, förmått, att i alla tyska psalmböcker sättes Luthers främst, och sedan dessa förbättringar och omarbetningar.³ Utomdess borde man besinna, att menigheten ogärna bortbyter de urgamla sånger, som sedan århundraden skullat inom de gråa tempelmurarna och ofta inom de trånga väggarna af hans boning; aldraminst mot modernt fuskeri. Äfven är den (menigheten) så rå och okunnig, att han genom sina kyrksånger verkligen vill väckas till höga och religiösa känslor och icke förvånas af ett bildspråk, som han icke förstår, eller af retoriska chrior eller tomma och uppblåsta deklamationsfraser, som än sammangyttras efter en viss tablatur, och kallas: *Tal*, *Äreminnen* och *Predikningar*, än i meter och rim, och kallas: *Oder*, *Psalmer* o. s. v. Det är förskräckligt, när man i en fullstämig chör blott påkallar den Evige till vittne af sin vanmakt.⁴ Dock härom äger jag, som

¹ I förslaget förekommo ej mindre än åtta »öppna nummer», hvarjämte enligt den i Stockholms Posten 1812 n:o 240 införda Berättelse om den Nya Svenska Psalmbokens utarbetning en mängd nummer besattes med »mindre godkända arbeten» endast i afsikt att »tydligt utmärka t. ex. hvilken god melodi *här* borde bevaras, hvilket viktigt ämne *der* borde bättre utföras o. s. v.» Förslaget 1809 »sanctionerades, på underdånig hemställan blott i afseende på den princip som blifvit följd, men som ej ännu till alla delar hunnit verkställas». Jfr H. Wijkmark, Studier I, sid. 20 f.

² Jfr. olikheten i omdöme mellan den tyskfödde Hæffner och t. ex. Jakob Tengström, som högt prisar de nya tyska psalmböckerna: i Tyskland ha »de förträffligaste samlingar af andliga sånger» under senare hälften af 1700-talet sett dagen (Nikander, Tengström, sid. 65).

³ Hæffner klandrar skarpt Wallins credopsalm: »Doktor Wallins *Tro* är för choralsången — alldeles obrukbar. Figuraliskt skulle den må hända kunna behandlas».

⁴ Förmodligen åsyftar Hæffner med dessa ord Wallins äfven af Wallmark mindre skattade psalm om Menniskohjertat (Psalmer 1809), på hvars två första strofer karakteristiken rätt väl stämmer in:

Store Gud, hwad menskans hjerta
Är ett svagt och uselt ting!
Hur det endast jagas kring
Utaf njutningar och smärta.

Hur det sträfwär och begär,
Blott af sinnets retning drifwet
Och, med sorgerna för lifwet,
Stundligen sitt lif förtär!

utländning, ingen röst: visserligen bör för oss Tyskar, som äro vane vid Klopstocks och Novalis' fromma och sublima sångmö — ty ju djupare och innerligare den känsla är, som andas inom skaldens bröst, desto mera ädelt och själupplyftande blir dess uttryck i poesin — något underligt att *läsa* kyrksånger (jag säger med flit *läsa*, ty jag har ofvanföre visat, att de moderna svenska psalmerna vanligen icke kunna *sjungas*), som äro formade efter J. B. Rousseau's moraliska oder.¹

Ett uttalande som detta kunde ej gärna undgå att göra intryck på Wallin, ty det väddade i flere hänseenden till hans bästa egenskaper, bl. a. till hans pietet för det gamla och fäderneärfda.

Sommaren 1809 hade han ju i sin stora programartikel i Journalen antydtt, att han kanske komme att reklamera sina psalmer, om Pastoralutskottet mot hans vilja disponerade öfver dem eller sände dessa hans barn »i mindre godkändt Sällskap till Efterwerlden». Han hade begärt ett års uppskof med psalmbokens fullbordan. Men som vi sett, røjde sig i denna begäran ännu intet tecken till missbelåtenhet med hans egna psalmer, än mindre till förkastande af dem som i stort sedt väsentligen förfelade. Tvärtom visade ju hans dedikation till Riksdagsprästerskapet af alla de tre dittills utgifna psalmhäftena, att han fortfarande erkände äfven sina första försök. Att han sedan i mars 1810 af ärkebiskopen mottog Chorræus' och sina egna af Pastoralutskottet i dess förslag upptagna psalmer till retuschering och längre fram i maj åtog sig omarbetning af några bland sina försök², är ej så märkligt och bevisar ej, att han ännu ogillat sina psalmer ur någon principiell synpunkt. Han var från Leopolds skola van att fila och omskrifva sina världsliga dikter, och nu gjorde han detsamma med sina andliga, och det väl åtminstone delvis på anmodan af Lindblom. (Det är mycket viktigt att komma ihåg, att Pastoralutskottets förslag icke var definitivt, ehuru af K. M:t gilladt.) Men hvad Wallin verkligen klart insett och energiskt förfäktat, alltifrån det att Pastoralutskottets förslag blifvit antaget, det var, att detta förslag som helhet var otillfredsställande och kräfde en betydlig omdaning, innan det kunde utges som psalmbok för svenska kyrkan (endast 150 psalmer räknar han 1809 som dugliga »utaf allt hwad i den vägen blifwit under sednare år försökt»). De flesta ur de gamla profpsalmböckerna från 1765—67 och 1793 upptagna numren och Linderholms

¹ Phosphoros 1810, sid. 113 f.

² Enligt en Nota på »Felande Psalmer» bland Lindbloms bref (LSB).

svaga bearbetningar efter Gamla psalmboken öfverensstämde föga med det ideal af en psalmbok, han skisserat 1809.

Emellertid arbetade han vidare på förbättringen af sina egna och Choræus' psalmer och ägnade sig äfven åt nydiktning. Redan i slutet af augusti 1809 hade han i Journalen (n:o 20) låtit publicera en omarbetning af G. Ps. 251 »En syndig man, som låg i syndsens dvala». Den är på sitt sätt ståtlig nog men har intet kvar af den blida viston, som kännetecknar originalet, utan utgör i stället en dundrande förgängelsepredikan (de sex första stroferna), hvilken afslutas med ett evangeliskt trösteord, en bön om nåd och en önskan om bot och bättring (de tre sista stroferna).¹ I n:r 2 för 1810 finns införd en Nyårs Psalm (»Det bistra år, som en gång flytt»), hvilken liksom den i n:r 21 för samma år upptagna parafrasen af Davids 15:de Psalm (»Ho är den som trött af striden») och den i n:r 60 förekommande parafrasen af Davids 46. Psalm (»Vår Gud är oss en väldig borg») ingå i Wallins 1811 utgifna psalmhäfte. Om alla dessa försök kan sägas, att de tyckas eftersträfvat en mäktigare, större ton och äfven äga en manligare diktning än hans tidigare, vekare psalmer. En sådan förändring till större manlighet kan ju äfven skönjas i hans samtidiga patriotiska poesi, såsom i det föregående påpekats. Hvilka orsaker, som härtill medverkat, har jag ock redan sökt ådagalägga. Nyårspsalmen är eljes rätt medelmåttig, och parafrasen af 46. Psalmen visar, hur fullkomligt främmande Wallin ännu är för det poetiska värdet i Luthers psalm: hvarje spår af Olavus Petris öfversättning af »Ein feste Burg» är nämligen utplånadt.²

I augusti 1811 är han färdig med det nya psalmhäftet (Psalmer, Andra Fortsättningen). Företalet, dateradt den 19 augusti, är ett nytt led i hans arbete på att förhåla verkställigheten af det Lindblomska förslaget. Här uttalar verkligen Wallin klart och tydligt, att han ogillar »en stor del» af sina försök på grund af »mognare erfarenhet»; men på samma gång yttrar han förtröstansfullt och uppriktigt: »samma känsla, som hos mig ogillar mängden af dessa försök, säger mig, att jag kan göra dem bättre, då tid och

¹ I Jour. f. Litt. o. Th. 1811, n:r 171 förekommer den i 1811 års psalmhäfte äfven ingående psalmen »Högtlofwad ware Du, som jord och himmel gjort».

² Wallin skrifver till Lindblom 1 juli 1811 (LSB): »N:o 56 (Vår Gud är oss en väldig borg) har jag äfven omarbetat». Det är således hans mening, att den nya bibelparafrasen skall ersätta Lutherpsalmen.

omständigheter sådant medgifva». Ej heller här är det emellertid fråga om annat än psalmernas litterära svagheter. »För min del kan jag ej lemna mina omogna Försök, sådana de befinnas, utan sådana de böra, kunna och will Gud! skola blifwa, d. ä. jemngoda med de få af mina Arbeten, hwilka af den strängaste rättwisa och af mig sjelf torde böra godkännas. . . Om åratat skulle åtgå, gör ej till saken, då frågan är om ett Werk för Sekler.» Någon den minsta antydning, att Wallin betraktat sina tidigare psalmer såsom religiöst mindervärdiga, finns ej i detta företal. Och det förhållande, att han äfven detta och följande år låter utge sina omarbetningar i nya upplagor, är väl en antydning om, att han ej heller anser dem så litterärt dåliga som det låter. Modest och hänsynsfull, som han gärna ville visa sig (något som äfven framgår af företalet), nedsätter han kanske sina egna försök för att på så sätt vinna hvad som framför allt låg honom om hjärtat: uppskof med den nya psalmbokens antagande och tid att skrifva flere nya psalmer, bättre än dem han ville utmönstra ur förslaget.

Jämte den litterära sidan af saken vidrör han också den musikaliska: förbigångna »herrliga Melodier» måste bevaras genom att förses med nya texter. »Melodien utgör liksom andan af en Psalm. När dess yttre föråldrade skepnad afläggas, uppträder samma lefwande anda i unga och skönare gestalter, för att ännu med en helig kraft röra och upplyfta de dödligas hjärtan. Låtom ej de himmelska ljuden bortdö för jorden! De kunna ej härmas, än mindre återkallas, sedan de en gång förswunnit. Om man gör sig rätt bekant med vår gamla kanske oöfwerträffliga Choral, torde intet andaktsämne, tjenligt till Psalm, sakna en egentelig och karakteriserande Melodi.»¹

Samtidigt med detta psalmhäftes utsändande i bokhandeln skref Wallin till Leopold, Lindblom och Tingstadius och yrkade uppskof med psalmverkets fullbordan.² Ännu den 1 juli hade han gifvit ärkebiskopen hopp om, att han skulle bli färdig med sina pensa till den »utsatta Terminen for Slut-Revisionen». Den 10 juli röjer han ej heller ännu annat än förhoppningar. Men då han

¹ Man ser här af, hur viktigt det är att vid studiet särskildt af Wallins psalmer söka fånga det inspirerande momentet i de melodier han valt. Psalmens grodd bör sökas i melodien. Ansatser till ett dylikt efterforskande af melodiens samband med psalmtextens karaktär finnas i ett par studier öfver Wallinspsalmer i *Vår Lösen* 1913 (Två julpsalmer sid. 335 f.) och 1915 (Skönhetslängtantens psalm sid. 185 f.).

² Lindblom hade hoppats att redan till julen 1811 kunna »exsequera psalmboken» (Wijkmark, *Studier* I, sid. 30).

den 31 augusti 1811 skrifver till Leopold och sänder honom »åtföljande lilla Brochure af mitt vanliga kram», klagar han öfver att »Ärkebiskoppen är en alltför indulgent Domare, ty han säger både att allt hvad *jag* gjort i den vägen är bra och *allt* hvad *andra* gjort». Wallin framlägger sin tanke, att förslaget, innan det antages, bör vara granskadt af svenska Akademien», och uttalar en önskan, att »Herr Kanslirådet tacktes orda med honom [Ärkebiskopen] härom, på det verket ej måtte aldeles förfuskas, ty det är, på långt när, ej så färdigt som han tror.»¹ Och då han den 5 september skickar sitt nya psalmhäfte till Lindblom, säger han uttryckligen, att först »om ett eller 2:ne år» bristerna i Pastoralutskottets förslag kunna väntas ha hunnit bli afhjälpta. »Min rena Enthusiasme för saken, mitt höga begrepp om ett sådant verks beskaffenhet, mitt ärliga nit för H. H. Ärkebiskoppens egen heder — allt gör, att jag, ännu på någon tid, med mina arbeten ej kan bidra till en ny Psalmboks utgifning.»² Dagen därpå skrifver Wallin i samma anda till Tingstadius: »Hvarför skall ett sådant SekelsVerk förfuskas genom onödig brådska, då det, under ett eller annat års dröjsmål, kan hinna att åtminstone blifva försvarligt? Hvarför skola alla mina Psalmer antagas, då jag sjelf ej blott ogillar dem, utan äfven kan göra dem bättre, då jag får tid på mig?» Och han finner det obegripligt, att »Creti och Pleti» skola anses användbara för ett sådant verk som psalmdiktningen, »detta svåraste slag af vitterhet». Såsom exempel på dåliga psalmister nämnas Linderholm och Elers. (Däremot gillade han ännu Ödmanns psalmer och en del af Dahls enligt förordet till psalmhäftet 1811.) Wallin hoppades emellertid, att Tingstadius och Carl von Rosenstein skulle stödja hans uppskofsyrkande, hvilket också skedde.³

Ser man nu närmare på innehållet i 1811 års psalmhäfte, kan det icke förnekas, att där visar sig en vacker höjning i Wallins utvecklingskurva, ehuru denna höjning snarare faller inom det estetisk-konstnärliga än inom det religiösa området. Det råder i en del af psalmerna från 1811 en grandiosare stämning, ett sublimare patos än i hans tidigare försök: det vill synas, som skulle han nu ha

¹ Wallins bref till Lindblom i Lindblomska brefsamlingen (LSB).

² Wallins bref till Leopold i Brinkmanska arkivet å Trolle-Ljungby.

³ Brinkmanska arkivet, del I, sid. 318. Jfr. Wijkmark, Studier I, sid. 30 f.

påverkats af Klopstocks och hans lärjungars psalmstil.¹ Därpå tyder det påfallande stora antalet lofsånger, bland hvilka de bägge i ädel kyrkoton hållna psalmerna »Wi lofve dig, o store Gud» och »Åren utan hwila» eller (efter aflägsnande af första strofen) »Du som herrlig ställde» (N. Ps. 139 och 406) nu förekomma för första gången i en med den definitiva gestaltningen nära öfverensstämmande form, därpå tyder bruket af omkväde och upprepning i flera psalmer, därpå tyda ock det flerfaldiga apostroferandet af serafer och keruber samt — icke minst — upptagandet af Baggesens Forløsningsjublet eller Christi Död i öfversättning.² (Här möter bl. a. blankvers — för första gången hos Wallin — och annan orimmad vers.) På samma gång är här sambandet mellan Wallin och Lidner uppenbart: orgelbruset i dennes strofer återljuder redan ur den första hymnen i 1811 års samling:

Högtlofwad ware Du, som jord och himmel gjort!
Ditt namn allena är tillbedjansvärdt och stort;
För Dina blickar äro tusen år
Likt dagen, som gick fram i går,
Och menskans lif
En skugga, som ej blifwer.

Det är en tekniskt sedt ganska intressant psalm, som med de två alexandrinerna i början af hvarje strof och de korta, väl begagnade slutraderna utgör ett slags symbol af vacklan mellan gammalt och nytt. — Flere gånger erinras man i detta häfte om Tingstadius, då man här och hvar möter storslagna gammaltestamentliga bilder, valda med tydligt konstnärligt syfte. Men därjämte röjer sig också åtminstone ett intryck från Leopolds odestil, nämligen i omarbetningen af G. Ps. 303: »Upp och lofwer Herran», str. 4:

Du hör werldar falla,
Du hör löfwens fall —

¹ Af Psalmbokskommitténs handlingar från 1811, I, framgår, att Wallin först 1812 fick låna Klopstocks Geistliche Lieder af Frigel, men detta hindrar ju ej, att W. tidigare kan ha gjort bekantskap med enstaka klopstockska hymner och psalmer och deras afläggare i Tyskland och Danmark.

² Bekantskapen med Baggesen, som ju redan påverkat Kellgren, kan möjligen äfven ha haft del i tillkomsten af W:s Guds lof (Davids 104 Psalm), som företer beröringspunkter med Baggesens »Skabningens Halleluja».

en antites, som tydligt visar tillbaka på Leopolds Försynen och dess tankevärld.¹

Af mindre estetiskt värde äro de tre patriotiska psalmer, som ingå i häftet: Efter Krig och allmän bedröfwelse, Försök till en Krönings-Psalm och Försök till en Riksdags-Psalm. Men de utgöra i sin mån vittnesbörd om hvad den nationella krisen 1809—1810 haft att betyda för Wallins utveckling. Den första af dessa psalmer: »Ett sorgens år, o Gud! har flytt» är den förut nämnda Nyårs-Psalmen i Journal för Litteraturen och Theatern 1810 n:o 2. Alla tre inskräpa vikten af en nationell och etisk-religiös pånyttfödelse:

Mod, ädelhet, samhällighet
Och nit för Religionen
Och trofasthet och ärlighet!
Må lifwa all Nationen
Från hyddan upp till thronen.

Det är föga poetiskt, men det är välment och äkta wallinskt i sin betoning af nationell och social enighet.

Under rubriken Bot-Psalmer upptages utom den förut nämnda omarbetningen af G. Ps. 251 (»En syndig man») ett original: »Din lag, o Herre! dag från dag», som i förstone visar öfverraskande allusioner på Rom. 7: 23, 24, 18 och i en strof vänder sig till Kristus (»O du som till vår frälsning kom»). Men efter en bön om förlåtelse »af nåd för Jesu Christi skull» heter det:

Jag tror, att Du, af samma nåd,
Din Ande täcks förläna,
Som styrker mig med kraft och råd
Att dig till döden tjena,
Och blifwa wärd
Den salighet, mig är beskärd —²

alltså till sist en mycket opaulinsk och öfverhufvud obiblisk tanke. Det är sedan alldeles i tidens och Wallins egen stil, att de följande stroferna fyllas af löften att »från denna dag» hålla Guds bud och

¹ Knappast leder vare sig Leopolds eller Wallins uttryck sitt ursprung från den bibliska bilden Jes. 34: 4 (»all himmelens här . . . skall förfalna, såsom ett löf förfalnar på winträ . . .» jfr Uppb. 6: 14): där är ju icke som hos L. och W. fråga om att Gud hör bägge företeelserna.

² Spärrningen af E. L. — Jfr i Psalmer 1809 sid. 215 sista strofen af Menniskohjertat! (Den lyckligare världen bör förtjänas i denna.)

beflita sig om helgelse.¹ I slutstrofen anspelas på Mt 7: 21, som fått denna lydelse:

»Ej den, som ropar *Herre* blott
Men den, som gör din vilja,
Skall Du från syndastraffets lott
En salig timma skilja» —²

Hvad Wallin menar med att »göra Guds vilja», detta kraf, som så ofta kommer fram både i hans psalmer och predikningar, belyses af en utsaga som denna i en böndagspredikan från 1839 (där Mt 7: 21 också citeras): »Gör då, i enlighet med *den* [Guds vilja], någonting verkligen godt åt den verld, du lemnar, — någonting, som för dig icke är en obetydlighet, utan en kännbar uppoffring, — gör det med varm hand och af kärleksfullt hjerta, så att du, åtminstone i din önskan och afsigt, lemnar menskligheten efter dig i någon mån bättre, i någon minsta mån lyckligare, och hoppas sedan, äfven du, på Honom, som barmhertig är.»³ Den frimodiga och outtröttliga villigheten att lofva bättring »från denna dag» blir begripligare, när man tänker på att välgörenhet för Wallins

¹ Hur optimistiskt Wallin tänkte om möjligheten att hålla dylika löften visar Predikningar (1842) I, sid. 386 f. Inför människor kan en kristen liksom Kristus själf säga: »Hvilken af eder straffar mig för synd?» — »Ingen af dem skall kunna beskylla oss för något handlingssätt, som är tvetydigt eller oädelt, någon egennytta, som förnärmar andras rätt, någon svaghet, som förnedrar oss själfva» etc. Och om sig själf skrifver han till Wallmark en gång (förmodligen 1832): »Mitt hjerta säger mig att intet annat än missförstånd kan göra någon hederlig menniska till min ovän.» (Wallmarkska brefsaml. K. B.)

² Detta kallas Jesu ord och sättes inom citationstecken (liksom orden »När syndaren sig wänder om, Will Herren sig förbarm!» i str. 3 också lägges i Jesu mun). Med rätta anmärkte längre fram Ödmann: »Det är ju odrägligt att kalla det Jesu egna ord, som är sagdt af David och Heseziel m. m.; att låta Bibliska personer tala hvad de aldrig sagt o. s. v.» (Ur ett hos Hildebrand, a. a. sid. 189 anfördt bref från Ö. till Wallmark, dat. 12 sept. 1815.)

³ Predikningar af J. O. Wallin (1842) III, sid. 376. En ännu närmare illustration ger hans predikan på Annandag Pingst 1814, då Adolf Fredriks kyrkas nya storklocka invigdes. Wallin talar där öfver Jesu ord »Låten edert ljus lysa för människorna», och sedan han utvecklat innebörden häraf, heter det (säkert fullkomligt *bona fide*) om den gamla fru von Balthasar, som skänkt klockan: »O! man kan ej värdigare frambära *Herranom sitt tackoffer*, man kan ej skönare *låta sitt ljus lysa för menniskor*». Rel. tal I, sid. 175.

samtid var ungefär detsamma som kristligt lif.¹ Svagheten med denna Wallins botpsalm (liksom med N. Ps. 451) sammanhänger väl delvis med hans retoriska styrka: han begagnar alltför starka verkningsmedel och öfverdrifver både depressionens och exaltationens uttryck. Han vill gärna stå till tjänst med psalmer öfver alla slags religiösa sinnestillstånd, alltså äfven öfver botstämningen, men fullt tillfredsställande är ej detta hans försök att tolka den. Man märker för mycket den af reflexionen uttänkta dispositionen med dess klagan, frågor, trösteord, böner och löften.

Vidare förekomma bland originalen i detta häfte en Begravnings-Psalm, en Bröllops-Psalm samt en Jule-Psalm, hvars karaktär af original dock ej framgår af den i registret gjorda indelningen af samlingens nummer. Begravningspsalmen (N. Ps. 491) är mycket enkel och populär med sin lättlärd refräng. Hvarje strof bygger på ett bibelspråk, som mer eller mindre tydligt träder i dagen. (1 str. Ps. 90: 3; 2 str. Es. 57: 2; 3 str. 2 Tim. 4: 7, 8; 4 str. Uppb. 14: 13). Den erinrar något om den äfven i denna samling upptagna parafrasen af Ps. 15 (N. Ps. 277), hvarom i föregående kapitel talats. Till Wallins mera förnämliga döds- och begravningspsalmer hör den knappast. Bröllopspsalmen («Wälsigna, o GUd, all kärleks Gud») är skriven till melodien för G. Ps. 328, den präktiga gamla brudvisan »Wi önske nu vår brudgum och brud», men hör ej till Wallins lyckligare försök. Trots all »huslig sällhets»-entusiasm har det begynnande adertonhundratalet ej lyckats åstadkomma någonting vidare framstående i fråga om bröllopspsalmer. Hvarken Wallin eller Afzelius tyckas ha varit rätt inspirerade af uppgiften, som också sannolikt hör till de svåraste i detta svåra »slag af vitterhet». De anförda bibelställena i den nu ifrågavarande bröllopspsalmen äro kanske ej heller så gifvande för den poetiska fantasien: utom 1 Mos. 2: 24 äfven Matt. 19: 6, 1 Kor. 11: 3, 7 och 13: 4, 7. Julpsalmen anger sig i registret som afsedd att motsvara (och väl alltså ersätta) G. Ps. 128 »Hwar Christtrogen frögde sig» och utgör en parafras öfver Es. 9: 5—7. Den gamla texten är alldeles utplånad, hvarför den nya nog måste betraktas

¹ Det röjer sig en annan fromhetstyp i Staupitz' ord till Luther om ädla föresatser och bättringslöften: »Jag har lofvat Gud mer än tusen gånger, att jag skulle bli en bättre människa, men jag höll aldrig hvad jag lofvat. Härefter vill jag icke göra något sådant löfte...» och i Luthers omdöme därom: »Detta var icke endast en sann, utan äfven en gudaktig och helig misströstan». (Citeradt efter W. James, Den religiösa erfarenheten, sid. 117.)

som original. Ingressen är snarast tagen från G. Ps. 129: »All den ganska Christenhet».

Ett antal Omarbetade Psalmer ingick, som förut är nämndt, äfven bland 1811 års försök. Medan några af dessa, t. ex. G. Ps. 56 »Vår Gud är oss en väldig borg», egentligen äro helt nya psalmer, utgöra andra vittnesbörd om en större konservatism och varsamhet i handläggningen af de gamla texterna. Så är förhållandet med G. Ps. 323 »O Gode Herde! Du», hvars andra strofs tre sista rader Wallin citerar i sin inträdespredikan i Solna (här något ändrade):

Ack, Herre! huru skall
En mask på denna jord
Bestrida så högt kall?

Utan ändring behållas fjärde strofens fyra sista rader, alltså äfven »befordra syndabot». Så har ock exempelvis G. Ps. 84 »Hela werlden fröjdens Herran» fått en med originalet mera öfverensstämmande gestalt än 1807. Man lägge märke till tredje strofen i den af Choræus gifna omarbetningen och Wallins:

Choræus 1807:

Tacken Honom i Hans tempell!
Fäder! Mödrar! skynden dit,
Gifwen edra barn exempel
Af ett varmt och värdigt nit!
Sjungen med förenta ljud
Nådens och Naturens Gud!

Wallin 1811:

Lofwer Herran i Hans gårdar,
Sjunger i Hans Helgedom:
Herren Herren sjelf oss vårdar,
Som sitt Folk, sin egendom;
Herrans nåd, kring jorden sträckt,
Warar ifrån Slägt till Slägt.

Det är tydligt, att Wallin här bättre lärt sentera värdet och skönheten i ett bibliskt bild- och ordval. Däremot törs han ännu ej behålla en enda inversion (den gamla psalmens slutrader måste därför ändras: *glädjen sin* kunde ej tålas), ej heller något ofullkomligt rim (*portar—orter*). Äfven G. Ps. 95 »Jag lyfter mina händer» och 144 »Jesu! Du min skatt och ära». («Jesu, du min frögd och froma») ha fått en med sin ursprungliga form mera öfverensstämmande affattning, än Choræus vågat ge dem. Mera olika de gamla psalmtexterna äro omarbetningarna af G. Ps. 271 »Far din väg, du onda world» (som dock nu står närmare G. Ps. än i bearbetningen 1809) och 140 »Wälsignadt ware Jesu namn», (hvars slutstrof lämpats närmare efter Fil. 2: 9—11). Af särskildt intresse är G. Ps. 101 »Se huru godt och ljufligt är», som med sina »lokala» judiska bilder (balsam, Arons hufvudhår och kläder, dag-

gen från Hermon) och sin något dunkla tankegång var samtidens upplysning en nagel i ögat.¹ Tingstadius hade i sin öfversättning af Psaltaren försett psalmen med en liten god kommentar.² Wallin anser sig tydligen ännu skyldig att utelämna orientalismerna, och så har omarbetningen nästan blifvit en — ingalunda dålig — ny psalm om Fridsamhet. Slutligen förekommer också en omarbetning af G. Ps. 361: »Se, Herrans Sol går fram på nytt», som delvis kommer den gamla texten »Gud har sin sol igen upsatt» ganska nära men aflägsnat en vacker biblisk bild i tredje strofen. Där beder sångaren, att Gud ville »låta Änglar som en borg och mur omkring oss wara» (2 Kon. 6: 17, Ps. 34: 8). Wallin använder i stället den också bibliska men vanligare bilden af *Gud* som »vår borg och fasta tillflykt».³ Ett för Wallin karakteristiskt bibel-citat förekommer nyinfördt i femte strofen: »med godt samwete för Gud och menskor alltid wandra» (Apg. 23: 1; 24: 16).

Om de omarbetade psalmerna i 1811 års samling kan som ett totalomdöme sägas, att de i förhållande till sina original mera påminna om Wallins omarbetningsförsök från 1807 än om de från 1809. Rent tekniskt öfverträffa de nog de förra: det är ju en mera öfvad hand, som nu styr pennan. Frågas nu efter grunden till, att Wallin sålunda åtminstone i flere fall återgår till närmare anpassning efter de gamla psalmernas form, torde man kunna hänvisa till den anförda Hæffnerska Phosphorosartikeln om koralmusiken (1810) såsom en i hvarje fall ej oväsentlig anledning till den större pietet, han nu åter visar. (Därjämte kan väl Ödmanns kritik, i den mån den blef honom bekant, ha gjort honom benägen att mera hålla sig till den gamla lydelsen.) För Wallins nya original är det ej otroligt, att Hæffners tal om Klopstock och hans psalmer haft åtskilligt att betyda, då ju, som här blifvit påpekadt, en viss frändskap med dennes psalmstil framträder i psalmhäftet 1811.

¹ Den förut citerade signaturen *Palæolog* i Stockholms Posten 1813 n:r 125 nämner särskildt denna psalm som exempel på de gamla kyrkosångernas »ofta släpande orientaliska drägt, oigenkänlig och knappt förklarbar för nordiska ögon och öron».

² Psaltaren, Proföfversättning (1791), sid. 278, noten.

³ Om änglarna talar eljes Wallin i detta häfte flera gånger, t. ex. sid. 275, 277, 303 och 341. — Betecknande nog använder däremot Hedborn bilden om änglarna som en borg i sin öfvers. af »Nun ruhen alle Wälder», Phosphoros 1811, sid. 420.

Det återstår att redogöra för detta psalmhäftes mottagande af kritiken. Den representerades äfven denna gång af Wallmark, som i Journal för Litteraturen och Theatern n:o 231 och 232 (4 och 5 oktober) anmälde den nya samlingen med samma emfas som när det gällt de föregående. Intressant är följande passus, som torde kunna anses inspirerad af Wallin själf:

Den blygsamhet, eller rättare hårdhet hwarmed han bedömmar sina egna, med så mycken rättwisa värderade Psalmer, gifwa så mycket mera styrka och värdighet åt hans nit för uteslutandet af allt medelmåttigt eller mindre fullbordadt, äfwensom åt hans önskan att, till vinnande af all möjlig fullkomlighet, »ännu någon tids anstånd måtte hafwas med den nya Psalmbokens utgifwande».

Ett långt stycke ur företalet aftryckes, och som prof på de nya psalmerna anföras de bägge ytterst medelmåttiga, för att icke säga svaga, försöken till psalmer vid kröning och vid riksdags öppnande. Wallmark tjusas emellertid af deras anpassning till »2:ne af de högtidligaste tillfällen inom vårt Borgerliga Samhälle», ty han vet, att »det otroligen upphöjer värdet af en Psalmbok, att deri, så långt ske kan, Sånger finnas för alla det enskilda och allmänna lifwets märkwärdigare händelser». Visserligen medger han, att orden Religion och Nation måhända äga för stor »familiaritet och alldaglighet bland de mera odlade klasserna», och att de därför kanske kunna anses »mindre användbara i den högre Lyriken —; men Rec. inser sjelf obetydligheten af denna anmärkning.»¹

Vida grundligare och för Wallins fortsatta arbete betydelsefullare var emellertid en annan psalmrecension från samma år — i Polyfem IV n:r 14 och 15 — men den gällde ej 1811 års samling utan Psalmer 1809. I motsats till de föregående recensionerna öfver Wallins Öfversättningar från latinska skalder och Uppfostraren är denna artikel hållen i en aktningsfull, sympatisk, men mycket allvarlig ton. Mottot: Παντα δοκιμαζετε passar väl till dess verkligt kritiska innehåll. Först heter det:

Hr. Författaren har här använt sin talang på ett för honom nytt fält, som hittills varit föga odladt, och der hwarje steg medför de största swårigheter att öfvervinna. Sjelfwa företaget är i den grad berömvärdt, att misstagen, om de finnas, böra vinna ett

¹ Ett par små språkliga anmärkningar göras mot bruket af »ho» i betydelsen »den som» och superlativen »det bäste» (om Jesu namn).

det mildaste bedömande. Men då afsigten med dessa sånger är af den omfattning, att hos efterwerlden gifwa ett lifwande ämne för dess religiösa sinne, så är den strängaste granskning en pligt för hwarje sanningsälskare, och, såsom sådan, tror Rec. sig med Hr. Författaren äga ett gemensamt mål.

Bland de nya psalmerna i häftet uttalar sig recensenten om »Fader vår» och »Förnöjsamheten». I den förre erkänner han stroferna 1, 2 och 4 vara väl utförda men anmärker några i ett eller annat hänseende olämpliga uttryck.¹ I den senare klandras det eudämonistiska betraktelsesätt, som röjer sig i dess tal om »lön» och »winning». »Dygd och lycksalighet är samma sak ur olika synpunkter betraktad», och »det enda verkliga onda» är synden. Rec. erinrar om att »våra äldre Psalmförfattare» voro »sparsamme med målningar af straff och lön» och sammanfattar sin uppfattning af hur en psalm öfver förnöjsamheten borde vara beskaffad sålunda:

I sjelfwa begreppet af en Hymn ligger utan twifwel det, att den höjer tanken öfwer det sinnliga, med ett beständigt hänförande till Gud. Sättes människan i ett sant förhållande till det Gudomliga, så måste denna erinran, under hwad synpunkt som helst, wisa hennes brister och oändliga afstånd derifrån; men just denna tanke väcker wördnad och förnöjelsen under Guds wilja, som är sjelfwa Förnöjsamheten. Om man deremot målar människan lycklig genom någon dygd, såsom något inom henne sjelft fulländadt helt, med ett beständigt hänwisande till de förmåner, som dermed åtfölja, hwad gör hon då annat, än, med ett hemligt förutsättande af denna sinnesförfattning hos sig, prisar sin egen klokhet, som med frihet antagit densamma?

Om de öfriga originalförsöken yttrar sig ej recensenten. Men hans liksom blott i förbigående mot ordet »öden» uttalade anmärkning: »Rec. är af den tanken att man sorgfälligt bör undwika alla ord, som äga den minsta twetydighet och dessutom ingen auktoritet i Bibeln» — denna hans anmärkning innehåller ju i sjelfva verket en dom öfver sådana psalmer i samma häfte som »Gud», »Menniskohjertat» samt Morgon- och Aftonpsalmerna. Och till yttermera visso anbefaller han vid slutet af sin artikel såsom »den säkraste wäg att lyckas i detta slag af Poesi . . . att söka noga uppfatta den Bibliska andan, och på ett i Bibeln auktoriseradt språk

¹ I str. 3 (»Menskan blott är laglös worden» — osant), str. 6 (»Herre, för oss ej i fara» — se Jak. Ep. 1: 13), str. 7 (»sorgen ströfwär» — tillkommet af rinnöd).

framställa den». Ty Bibelns anda och Bibelns språk äro ej förgängliga som dagens visdom och dagens modespråk: tvärtom blir det bibliska språkets användning »den säkraste borgen för dess [psalmpoesiens] bestånd mot tiden, den deri omvexlande smaken, och ännu mer wid *sanningens pröfning*».

Bland de omarbetade psalmerna sysselsätter sig Rec. blott med omarbetningen af G. Ps. 232 («Hit, o Jesu, samloms wi»). Men hans mot andra och tredje strofen gjorda anmärkningar äro desto mera graverande. Wallin hade skrivit:

Mot ett mål, som okänt är,
Våra skumma tankar swäfwä . . .

»Wid första påseendet», yttrar nu Rec., »innefattar denna nya föreslagna wersen en påtaglig Amfiboli. I förra versen omtalas församlingen såsom Christen (*frälst skara*); men i denna omtalas hedningar. Illa nog, om Christna samlas i kyrkan med *skumma tankar*, som derjemte swäfwä omkring ett *okänt mål*. I den gamla versen finnes ingen twetydighet. Här gifwes blott tillkänna, hwad vårt förnuft af sig sjelf förmår i öfwersinnliga ting: men att det i Jesu lära hemtar nytt lius.»¹ Vid förändringen af tredje strofen, där Wallin aflägsnat det gamla nicenska *Ljus af Fadrens ljus* och i stället skrivit *Gudason och menskolike*, påminner Rec., att den gamla versens bilder såsom antingen bibliska eller i enlighet med de symboliska böckerna kunna förutsättas vara »af hwarje läsande kände», medan däremot *Gudason* »icke wunnit något burskap i Teologiska språket». Och han framhåller de störningar i det goda ursprungliga sammanhanget i psalmens bön om andakt och gudomlig upplysning, som blifvit en följd af Wallins ändringar.

Ljunggren bagatelliserar, synes det, alltför mycket denna recension, då han blott fäster sig vid att den är så aktningsfullt hållen och att anmärkningar endast göras mot tre psalmer.² Det ser dock ut, som skulle den fått en ganska afsevärd betydelse för Wallins fortsatta arbete (om också ej genast), ty eljes vore det ett egendomligt sammanträffande, att när Wallin i maj 1812 afger sitt stora Betänkande rörande Nya Psalmboken, han just citerar som exempel på sina egna försämringar af gamla psalmverser de bägge

¹ Härvid erinrar Rec. om vikten af att riktigt ha uppfattat »gränserna för den menliga kunskapsförmågan». Har man gjort det, kan man ingenting anmärka mot den gamla versens formulering («Vårt förnuft förblindadt är» o. s. v.).

² Sv. V. H., V, sid. 321.

nyss berörda strofer ur G. Ps. 232, som Polyfemrecensionen särskildt nagelfarit.¹ Och när han i samma yttrande förordar ämnen ur Psaltaren, motiverar han detta bl. a. med att där förekommande »begrepp klädda i de rikaste och högtidligaste bildspråk blifva fattliga, just därför att de äro bibliska.»² Detta är icke blott någonting annat än M. Stenhammars, Tengströms och andra samtidas ängslan för att använda bilder och uttryck, som ej äga nog »simplicité» för allmogens begrepp³, det är äfven någonting mer än den höga uppskattningen af bibelspråkets skönhet, som Lowth, Herder och Tingstadius visat. Här yrkas bibliskt språk just ur begriplighetens synpunkt liksom i Polyfem: allmogen fattar bäst med sin enfaldiga känsla detta vördnadsvärda bildspråk. Denna hänsyn till och förståelse för allmogens verkliga andliga situation i religiösa ting hörde just till nyroman-tikens stora förtjänster.⁴

Wallins ansträngningar för att vinna uppskof och så få möjlighet att lyfta psalmbokssaken upp på ett högre plan, än det Pastoralutskottets förslag kunde nå, kröntes omsider med framgång, sedan ärkebiskop Lindblom den 19 oktober 1811 anhållit, att K. M:t måtte förordna en kommitté, som utan kostnad för statsverket skulle öfverse och granska pastoralutskottets förslag. K. M:t biföll denna anhållan den 24 okt. s. å. och uppdrog åt honom att utse ledamöter i kommittén jämte dem K. M:t själf nämnde i ett till Svenska Akademien samtidigt ställdt bref. Dessa senare voro följande akademiens ledamöter: Lindblom, Oxenstierna, Adlerbeth⁵,

¹ Hildebrand, a. a. sid. 162.

² Spärrning af E. L.

³ Wijkmark, Studier I, sid. 32.

⁴ Hvem som författat den nu berörda Polyfemrecensionen är mig icke bekant. Hammarsköld nämner i bref till Livijn ^{11/12} 1809 (Hjärne, a. a. sid. 390), att han hoppades Chr. Stenhammar skulle åtaga sig att recensera »hr doktors [= Wallins] psalmer», och spår, att behandlingen nu skall bli än värre än i H:s egen recension af Wallins Smärre Poemer 1808. I Polyfem betecknas recensionen såsom »insänd». En uppgift af Mortensen (Clas Livijns dramat. författarskap, sid. 213), att Livijn skulle ha recenserat »Wallins psalm-öfversättning» dementeras i samme förf:s monografi öfver Livijn (Clas Livijn, Ett nyromantiskt diktarefragment sid. 157, noten). Tönen och stilen i artikeln äro ju ock bra olika Livijn, hvars djupa antipati för Wallin knappast skulle kunnat tillåta honom att skriva en så pass erkännsam recension.

⁵ Tingstadius nämnes äfven som ledamot af kommittén i Berättelse om den Nya Svenska Psalmbokens utarbetning (Stockh. Posten 1812, n:r 240).

Leopold, Franzén och Wallin.¹ Ärkebiskopen kallade själf C. von Rosenstein, E. M. Fant, Ödmann och M. Stenhammar.

Wallins både i bref till Leopold och i Journalen 1809 uttryckta önskan, att Svenska Akademien skulle taga befattning med ärendet, blef sålunda uppfylld.² Själf hade han där tagit inträde i maj samma år (han invaldes redan 1810)³, och förberedelserna därför hade tagit mycken tid från psalmboksarbetet. En annan utmärkelse hade sedan på hösten kommit honom till del: han hade nämligen i slutet af september blifvit anställd som prins Oscars religionslärare.⁴ Hans läsning med prinsen blef ett ytterligare skäl för uppskof med psalmboksarbetets igångsättande.⁵ Först i början af december (den 4) sammanträdde den nya kommittén.

¹ Wallin föreslår i bref till Lindblom (LSB) den 14 okt. 1811: Adlerbeth, A. G. Silfverstolpe och Franzén (flere akademister nämnas ej vid namn). Cit. hos H. Wijkmark, Studier I, sid. 31.

² Snart nog skulle han dock finna, att ej ens så företagets lyckliga genomförande var garanteradt. Sam. Ödmann betraktade från början den nya kommitténs sammansättning som en förolämpning mot svenska prästerskapet: ett slags inkompetensförklaring, som innebar, att clerus ej tilltröddes kunna lösa psalmboksfrågan (Wijkmark, Studier II, sid. 4, not 2).

³ Entrén var lysande: Oxenstierna skrifver 30 maj 1811 till Lindblom (Lindblomska brefsaml. LSB): »Jag har sällan hört något mera fullkomligt; tankarnas styrka på en gång med finhet och världskännedom, i ett så skönt svenskt språk. Det var så fullkomligt, att ingen har gjort eller skall göra bättre.»

⁴ Ett synnerligt karakteristiskt bref härom i Lindblomska brefsamlingen (LSB), dat. 3 okt. 1811. Wallin berättar, huru svagt han stridde mot »den vane Segervinnarens» (Karl Johans) öfvertalningsförmåga. Naturligtvis framlade Wallin en mängd skäl mot att antaga platsen, förnämligast sin »böjelse för retraits»: »min redan uppgjorda lefnadsplan att ju förr ju heldre söka mig ett lugnt och bergerligt Pastorat, pour y partager mes jours entre les soins de mon troupeau & la littérature o. s. v.» — Var det verkligen så, att Wallin helst önskade slippa detta och andra uppdrag men dock lät sig förmå därtill genom starka öfvertalare, så ligger nog häri ett af skälen till hans växande världsleda. (Jfr Geijers ord om »brytningen i Wallins väsende» och mitt försök till förklaring af detta uttryck i Samlaren XXXV, sid. 17.)

⁵ Bref till Lindblom dat. 14 okt. 1811. Äfven cit. hos Wijkmark, Studier I, sid. 31.

FEMTE KAPITLET.

Wallin och den evangelisk-romantiska krisen 1810—1812.¹

I det föregående har gjorts gällande, att den riktning mot allvarligare ämnen och den lyftning i anda och stil, som utmärka Wallins diktning från 1808—1809 och följande år, torde böra sättas i samband med den högre fosterländska stämning, som då väcktes till lif genom landets olyckor och trångmål, men också till någon del med den fordran på sublim poesi och stark känsla i dikten, som bl. a. Wallins vän Wallmark i enlighet med tidens estetik uppställde i sin bemärkta recension af Polymnia 1807.

Den fosterländska krisen hade emellertid en inre, andlig kris i följe. I tusendens sinnen inskräppte krigsårens nödläge det religiösa behovets oafvislighet och vanskligheten af den välmåga och trefnad, som förut på många håll betraktats som det enda nödvändiga.² De berättelser, som de skotska traktatspridarna Henderson och Paterson lämna om det andliga tillståndet bland höga och låga i vårt land omkring 1808—09 och närmast följande år, visa, att stämningen höll på att fördjupas, och en religiös oro förmärktes såväl i de stora städerna som på landsbygden, särskildt i vissa redan förut af herrnhutismen influerade provinser, såsom Väster- och Östergötland samt Skåne.³ Såsom på kontinenten har också i Sverige den från Zinzendorf utgångna rörelsen verkat konserverande och förinnerligande på kristendoms lifvet.⁴ Och redan 1808

¹ Den följande framställningen har måst inskränkas till korta antydningar, men är nödvändig för klarläggande af det gamla problemet om Wallins ställning till nyromantiken under det här ifrågavarande tidsskedet

² E. Rodhe, De svenska bibelsällskapens uppkomst, KÅ 1906 sid. 161 ff.

³ Rodhe, a. a., sid. 156.

⁴ Rodhe, a. a., sid. 166 f. Jfr Hedborns självbiografi i dennes Samlade Skrifter, sid. 14, där herrnhutismen säges ha gjort stora framsteg i hans födelsebygd (västra Östergötland) i slutet af sjuttonhundratalet. Se ock N. Jacobson, Claudius Johannis Eek, En herrnhutisk östgöta präst på 1700-talet, i »Julhälsningar till församlingarna från präster i Linköpings stift» 1910, sid. 50 f. (om en evangelisk väckelse i västra Östergötland på 1780-talet).

stiftades bland herrnhutiska vänner i Stockholm på Patersons initiativ Evangeliska Sällskapet med syfte att vara en samlingspunkt för »evangeliska kristna» och arbeta för andlig väckelse, till en början isynnerhet genom traktatspridning. Sällskapets första medlemmar tillhörde till stor del de högsta samhällslagren, hofvet och aristokratien, och eleganta damer föreläste de första små skrifterna för sina följeslagare i de offentliga promenaderna. Det blef andra former af sällskapslif, än dem Claes Julius Ekeblad förtäljer om i sina dagböcker från det gustavianska Stockholm. Särskildt sökte man vara de många till tjänst, som nedbrutits genom krigets lidanden. Man kunde ock efter fredsslutet meddela, att »under nyss förflutna högst bedröfliga tid många olyckliga och nödlidande af traktaterna hämtat tröst och uppbyggelse». Snart upptogs också bibelspridning på sällskapets program, tack vare understöd från British and Foreign Bible Society. Härvid blef det den gamla svenska öfversättningen, som användes, trots väntan på att snart en ny kyrkobibel skulle vara färdig.¹

Den kristendomstyp, som härskade bland Evangeliska Sällskapets medlemmar och i de kretsar, där dess arbete företrädesvis vann framgång, var nära besläktad med den herrnhutiska. Sällskapets nitiske, själfuppoftande sekreterare, dåvarande bataljonspredikanten och komministern i Skeppsholms församling magister Johan Wættterdahl (1770—1847), tycks tidigt ha omfattat denna starkt kristocentriska fromhetsart.² Kanske var den ett arf från hans hembygd i Linköpingstrakten. Han stod i en utomordentligt vidsträckt korrespondens med evangeliskt troende, både i in- och utlandet och spejade, såsom fordomdags profeten från sitt vaktskjul, ut öfver det svenska Sion och hela den kristna världen, aktsam på tidens tecken. Dristig och tilltagsen, när det gällde hans lifsintresse, sökte han än personligen, än skriftligen verka för en kristlig pånyttfödelse i vårt land och förband sig äfven med den nyromantiska rörelsen.

Egendomligt är nu ock att observera, hur denna rörelse allt-

¹ Ett intressant uttalande i bibelfrågan af kyrkoherden J. P. Häggman visar, hur väl det gamla bibelordets bibehållande kunde motiveras. Rodhe a. a., K. Å. 1908, sid. 22 f.

² Hans afskedspredikan (1806) i Myckleby (på Orust) hade till ämne: »Jesus, den store syndarevännen, hvars hjärta brinner af förbarmande, ehvad vi komme eller icke komme till Honom». Skarstedt, Göteborgs Stifts Herdaminne sid. 616. Se f. ö. P. Wieselgrens minnesteckning öfver Wættterdahl i Biogr. Lex. XXII, sid. 14 ff.

ifrån begynnelsen står i innerligt samförstånd med den evangeliska kristendomen och dess kristocentriska fromhetsideal. Bör detta hittills alltför litet observerade förhållande tillskrifvas fosforisternas sydsvenska, isynnerhet östgötska, härkomst? Visst är, att den tyska romantikens religiositet, särskildt hos Novalis, som ju äfven stod Brödraförsamlingen nära, alltifrån början väckt anklang hos de svenska fränderna, och Atterbom tycks ha sympatiserat med nämnda samfund.¹ Men genomgående synes hos nästan alla, såväl skåningen Askelöf som östgötarna Atterbom, Palmblad, Hedborn, Sondén, Dahlgren, ja äfven hos Hammarsköld i dennes mognare ungdomsår, råda en fullkomligt orubblig insikt, att kristendomen icke är ett residuum af allmänsanningar om Gud, dygd och odödlighet utan äger sitt väsen i Kristi kärlek till oss och vår kärlek till honom.² Så snart dessa män tala om »kristlighet», är detta förhållande mellan människorna och Kristus i deras tanke.

Liksom det något senare framträdande Götiska förbundet besjålas nyromantikerna af hoppet om en nationell sedligt-religiös pånyttfödelse: de vilja ju bygga på »Carla-ålderns oförstörda grund» (Prolog till Phosphoros 1810), de vilja »i Vettenskap sanning, i konst skönhet, i hugen religion, i lefnaden dygd, och i allt — allvar och sjelfständighet», och de fördölja icke, att en sådan pånyttfödelse på samma gång måste bli en återgång till stormaktstidens lifsordning. »Vi påminna oss nemligen en ålder, då Sverige ännu var *Svears* rike, och vi vilja, om ej mer, åtminstone upplifva dess *minne*.»³ Samma stämning och tankegång råda i Polyfem: hvad man vill är ej blott »en revolution i vitterheten» utan »en wälgörande, men total, revolution i Nationens bildningssystem, och den gamla National-andans wäckelse.»⁴ Därför befattar sig denna till en början

¹ I en recension i Sv. Litt. Tidning 1813, n:o 38, öfver J. J. Thomæus' Sångar till Guds och Jesu Christi förherrligande anbefalles bl. a. Gesangbuch zum Gebrauch der Evangelischen Brüdergemeinden, Barby 1783. — Rec. är antagligen af Atterbom.

² Enda undantaget bland de mera bemärkta nyromantikerna är den bisarre och sönderslitne Livijn. Han är det demoniska elementet i kretsen, full af bitterhet och hädelser. Askelöf (se den intressanta karakteristiken hos Mortensen, Clas Livijn, sid. 192 f.) erinrar i *ett* hänseende om en andens storman, som han eljes för ingen del liknar: Søren Kierkegaard, i det han väl icke själf vill ge sig ut för att vara en kristen men dock ej kan neka, att han genom en underlig skickelse vet, hvad kristendom är.

³ Phosphoros 1810, sid. 41 f. (recensionen af en skrift Om ett stort, ett Patriotiskt tänkesätt).

⁴ Polyfem III, n:o 37.

blott negativt-polemiska tidning i sina senare samlingar äfven med ämnen som Religiositeten i Sverige, Om Predikningar och I anledning af den tillämnade nya Psalmboken. Den gamla nationalandan kan nämligen ej väckas utan religionens hjälp. »En warm religionskänsla war i fordna tider det sublima draget i Swenska Nationens karakter, den poesi, som gjorde folket mäktigt af stora uppoftningar som hänryckte werlden.» Moralpredikningar och förståndsupplysning äro här kraftlösa: »Gif folket religion, låt dess fantasi spela, — och nationalandan skall åter wakna, wi skola på nytt wara oöfwerwinneliga».¹ Men man bör ock draga försorg om religiositetens bibehållande, der den ännu finnes.» Man undandrage ej folket de ännu öfriga urgamla föremålen för dess dyrkan och wördnad! . . .»² Så upptar man i detta sammanhang frågan om de kyrkliga böckernas, särskildt psalmbokens omarbetning. Härvid yttras bl. a.:

Man må säga hwad man will: wid hwarje yttre omskapning, följer alltid något af det inre och wäsendtliga med det som frånskiljes, — och detta kallar jag en *förlust*, som på intet sätt ersättes genom den moderna och mera lämpliga formen. Detta gäller hufwudsakligen wid den föreslagna omarbetningen af Psalmboken. Att nästan ingen af de nya Psalmerna kunna sjungas i *kyrkan*, det har en af våra grundligaste Musici owedersägligen bewist³, ock jag *påstår* att högst få af dessa Psalmer hysa poesi, aldraminst psalmpoesi.⁴ Dessutom hafwa wi så många goda Psalmer bland de gamla, att en ny Psalmbok är fullkomligen onödig. Till dess man i vårt land lärt sig weta hwad Poesi är⁵, föreslår jag i ödmjukhet

¹ Polyfem III, n:o 33.

² Polyfem varnar mot att söka utrota folkets s. k. fördomar och anmärker bl. a.: — »Man har på många ställen beröfwat folket den visserligen oskadliga förnöjelsen att sjunga Jul-psalmen *in dulci jubilo* (utan hwilken det dock förefaller dem som wore det icke Jul) — blott af det skälet, att den är så barbarisk i sin sammansättning . . .»

³ Hæffners artikel om koralmusiken i Phosphoros.

⁴ Man ihågkomme, att just de vid denna tid senast utgifna nya psalmerna voro Wallins 1809, bland hvilka flere voro mycket svaga. (Det må erinras om »Gud», »Förnöjsamheten», »Menniskohjertat», de bägge Morgon- och Aftonpsalmerna samt bearbetningarna af G. Ps. 153, 159, 232, 234, 235 och 360, som äro starkt förändrade i neologisk stil). Artikeln publicerades i mars 1811 (Ljunggren Sv. V. H., V, sid. 321), således innan Wallins häfte för detta år utkommit.

⁵ Se t. ex. art. Sällskapet *Pro Joco* till Allmänheten i Polyfem II, 1, 2 (juli 1810): motsatsen mellan verklig poesi (dit bl. a. räknas Wallins dityramb) och deklamatorisk retorik påpekas. — I mera utförd framställning möter en liknande distinktion i Phosphoros 1810, sid. 102 f.

Kyrkohist. Årsskrift 1917.

våra reformerande Psalmodister, att genomläsa någon Psalm af Novalis, för att åtminstone lära sig huru andan i detta slags Poemer bör vara beskaffad. — I allmänhet är det just detta bemödande att foga sig efter tiden, att omarbета och utsmycka, som skadat Religiositeten.¹ Må wi lämna Religionen åt sig sjelf; har den uti sig något Gudomligt, så lär den nog komma att bestå utan vår åtgärd; wore den åter menniskowerk, så skulle alla våra bemödanden icke förmå rädda den.»

En liknande kraftfull gensaga mot kyrkospråkets modernisering afgaf kort därefter Geijer. Det skedde i hans ömsom prisade, ömsom häcklade skrift *Om falsk och sann upplysning* (1811).² Efter en ytterst skarp kritik af den falska upplysningens behandling af moralen, försoningsläran och odödlighetsidén fortsätter han:

Då religionens anda var så bortviken, ej under att dess dräkt och dess språk ej mer voro sig lika! Det är naturligt, att andakten vill hafva andra uttryck än hvardagsspråkets. Derfor hafva i alla åldrar, bland alla nationer, gudstjenstens språk och musik bibehållit sig vid det gamla, som i sig sjelft är vördnadsbjudande. — Allt detta var nu fördomar, som lände upplysningen till vanära och ej kunde rimma sig med de usla begrepp, som voro gängse om korrekthet i språk.³ Ur undervisningsböcker, ur psalmböcker, ur hela gudstjensten skulle därför alla märken af ålder i språk utplånas, allt skulle städas. Man skulle följa med sitt tidehvarf. Allt skulle moderniseras.⁴ Och man vann dervid, att nu i kyrkan taltes samma språk som på torget! Man förlorade dervid så mycket mer, som dermed äfven det vackra bibliska språket utträngdes så ur undervisningen som gudstjensten.⁵ Men nya testamentets språk är

¹ Spärrning af E. L.

² Boken utkom på hösten detta år. Den 17 nov. skrifver Hammarsköld om den till Livijn (Frunck, *Bref rörande nya skolan*, sid. 383).

³ Det är alldeles i stil med detta yttrande, när Geijer (H. Schück, *Ur Geijers brefväxling*, sid. 175) den 14 dec. 1812 skrifver till sin fästmö, att han tillåtit sig vårdslösheter i sina psalmer »af hat mot en smak, som sätter all poesi i fraser». — Jfr Wallins ord (1807) om att »läna åt vår Heliga Läras sanningar smakens föreställningssätt» och hans anspråk på att bjuda i sina omarbetningar »ett rent språk».

⁴ Jfr Wallins tal (1807) om psalmer, »lämpade efter tidehvarfwets odling», och hans program 1809: »Kellgrens, Gyllenborgs och Lehnbergs... språk är värdigt att höras i helgedomarna och att der förwaras».

⁵ Geijer vill 1810 ge engelska gudstjänsten företräde före den lutherska, bl. a. emedan den förra »nyttjar bibeln mera». A. Blanck, *Geijer i England*, sid. 290 f.

ej blott tillfälligt och nationelt.¹ Dess bilder bära för alla tider stämpeln af det genuinaste geni, af en gudomlig inspiration . . .²

I Polyfem 1812 återkommer samma yrkande på det gamla andaktsspråkets bevarande i den märkliga artikeln om den nya psalmboken.³

Hwad språket i de blifwande nya psalmerna angår, wore det i hög grad önskligt, att man wille besinna hwad så många gånger och på så många ställen blifvit sagdt, att det just tillhör den yttre gudstjensten (således äfwen psalmerna) ett språk, som för sin gammalmodighet är något högtidligare än vår nuwarande half-Fransyska Svenska. Nedlåte man sig en gång till den betraktelsen, att detta gamla språk förstås och kännes af vår Allmoge, som är största och kanske bästa delen af Församlingen, och äfwen af den ofördärfwade delen af medelståndet: kunna de fina, upplysta damerna och kavaljererna icke tåla detta något imposanta språk, så blifwe de en gång för alla ifrån kyrkan, der de tilläfwentyrs icke göra någon särdeles uppbyggelse. Här af följer också att de akademiskt smakfulle yngre Stockholmspoeter, hwilka bewist sig hysa alltför underliga begrepp om språk och maner, böra lägga handen på hjertat och pröfwa sig inwärt, innan de sätta sig ner att skrifwa psalmer, samt att de, som fått sig uppdraget att redigera den nya Psalmboken, isynnerhet böra taga sig wäl till wara för dessa märkwärdiga psalmister och pröfwa deras andeliga sånger, innan de upptaga dem; skulle än desse Herrar försäkra, att de numera gjort psalm-poesien till deras hufwudsak, och att de blygsamt tro sig ej så alldeles misslyckats.⁴

Men fosforisterna inskränkte sig ej till att framställa det religiöst-konservativa krafvet på det gamla svenska bibelspråkets, de kyrkligt sanktionerade, traditionella ordformernas bibehållande i psalmen.⁵ De sökte äfven ge anvisningar om hurudant

¹ Geijer medger däremot det gammaltestamentliga språkets tillfälliga karaktär. Det heter uttryckligen i samma skrift Om falsk och sann upplysning i en not: »Andan i Nya Testamentets skrifter är höjd öfver allt tillfälligt och till sitt wäsende ewig. Deremot finnes i Gamla Testamentets böcker svårligen någonting som ej är nationelt, utom de första kapitlen af Genesis.» Saml. Skr. (1874) II, sid. 77.

² Saml. Skrifter (1874) II, sid. 83 f.

³ Polyfem V, n:r 11 och 12 (Dessa nummer utkommo enl. Ljunggren, Sv. V. H., V, sid. 323 noten, i slutet af januari 1812).

⁴ Jfr ock den i föregående kapitel refererade recensionen i Polyfem III, n:r 14 och 15, öfver Wallins Psalmer 1809.

⁵ Det bör väl observeras, att hwad Geijer och Polyfem begära ej blott är gudstjänstspråkets reella öfverensstämmelse med Bibelns läror, ej heller blott den bibliska poesiens bevarande, om ock i ny dräkt, utan återgång

innehållet i psalm och predikan borde vara. Redan i den förutnämnda artikeln om Religiositeten i Sverige höjes, ehuru blott i förbigående, en sedan ofta hörd anklagelse mot samtida predikanter och psalmister: »Man ser huru författaren är i förlägenhet, hwarje gång något ord måste upprepas som rör Dogmer, Mysterier etc., och isynnerhet om han skulle blifwa nödsakad att nämna Stiftaren af vår Religion wid namn. Det sednare gäller äfwen om de flesta af våra nya Psalmer.»¹ Och med ironisk fasa förtäljer Polyfem längre fram, att i Phosphoros »Sonnetter blifwit skrifna, der orden *Frälsare* och *Försonare* förekommit».² Tydligt och afgjort kommer tidningens mening om psalmpoesiens rätta art fram i artikeln I anledning af den tillämnade nya Psalmboken.³

Efter några ord om den innevarande tidpunktens alldeles särskilda olämplighet för genomförande af äfven eljes alltid riskabla »ändringar i de allmänna Religionsböckerna» och efter ett ganska skarpt klander mot den opåkallade och bråda reformlusta, som blundar för svårigheterna, öfvergår författaren (magister J. C. Askelöf, som äfven skrifvit de öfriga Polyfem-artiklarna i religiösa och kyrkliga frågor) till att utveckla de anspråk, som böra ställas på en psalm.

Det första man i allmänhet kan fordra af en Psalm, är utan twifwel det, att den måste wara Christlig. Man lär undra öfwer detta uttryck, och fråga mig hwar någon Psalm finnes t. e. bland våra nya föreslagna, som icke är Christlig. Hwartill jag ganska kort swarar: att denna egenskap icke derföre kan tillerkännas en Psalm, att den icke *strider mot* Christendomen; denna negativa fullkomlighet, om jag så får säga, måste de wäl äga, om någon skall wåga föreslå dem. Men icke är allt det Christendom, som kan af Christna tolereras, såsom icke warande i motsats mot deras tro? Många saker kunna till och med wara ganska berömliga och för en Christens hjerta hafwa ett högt värde, utan att wara Christendom. Så t. e. är hela moralen wisserligen öfwerensstämmande med Christna Religionen, men huru långt ifrån att utgöra denna Religion

till det gamla häfdvunna svenska kyrkospråket, sådant det var kodifieradt i Gustav Vasas, Gustaf Adolfs och Karl XII:s bibelverk. Liknande stämning för den traditionella bibelversionen se vi redan hos Klopstock i den dundrande indignationsdikten *Die deutsche Bibel* (1784), där han anropar Luther om förbön för de moderna bibelöfversättarna, på det att de måtte inse sin oduglighet och tiga!

¹ Polyfem III, n. 34.

² Polyfem IV, n:o 43.

³ Polyfem, V, n:o 11 och 12.

sjelf. Det wäsentliga af Christendomen är ju kärleken; Frälsarens kärlek till oss och vår till honom är derföre det, hwarom hwarje psalm bör påminna, och hwartill den bör upplifwa. Wisseligen måste i en psalmbok finnas psalmer för åtskilliga tillfällen; men det är just vår Religions gudomliga och höga fullkomlighet, att man wid hwarje tillfälle i det enskilda lifwet, och inom Församlingen, owilkorligen drifwes till denna medelpunkt, och en sann Christen sätter derföre allt hwad honom händer, eller hwad han gör, i förhållande till denna Gudomliga kärlek. Föreställer man sig icke en Christen församling sammansatt af verkliga goda Christna? Böra då icke alla inrättningarne wid den offentliga Gudstjensten, således äfwen psalmerne, hwilka dessutom sjungas vid den enskilda andakten, wara för dem, om också många skulle finnas jemte dem som blott bära det Christna namnet, utan att i hjertat wara annat än hedningar. Böra sådane mun-Christne icke wara nöjde dermed att de tolereras? Icke kunna de fordra att för deras skull, Församlingen skall sjunga moraliska Oder, eller beskrifwande skaldestycken om t. e. Naturens fullkomlighet och Skaparens ådagalagda höga egenskaper m. m. — Nej, om också Guds verkliga Kyrka inom Swea land endast utgjordes af hundrade rättfärdiga, d. w. s. Christna, så är det dock för dessa som psalmisten skall författa, till den ändan sätta sig i *deras* ställning, och intet ögonblick förgäta den. Kan han icke det, så är han sjelf en dålig Christen, och, han må för öfrigt wara det öfwerlägsnaste snille, — han duger ändå icke att skrifwa en enda psalm, som kan sjungas med andakt af en Christi Församling. Sjunga dock de himmelska skarorna Hans och Försoningens pris, fröjdas de åt hans ewiga kärlek, huru mycket mer syndare på jorden, då de sammanträda i templet, eller i sina hus wilja till honom, som återlöst dem, upplyfta deras hjertan. Som sagdt är, Församlingen måste en gång för alla tänkas som en samling af goda Christna, för sådana är denna Christliga kärlek alltid närwarande, och derföre måste det wara möjligt, att i hwarje Psalm, den må handla om hwad som helst, skapelsen, återlösningen, Nattwarden, eller Guds wälgärningar emot oss i timligt hänseende, uttrycka den, ty hwaraf hjertat är fullt, derom talar munnen. Blir icke psalmens karakter sådan, och uttryckes icke denna karakter med anda och kraft, så har sången intet lif, och kan ej få namn af Christlig.¹

Man erinras här och hvar vid läsningen af denna och öfriga teologiska artiklar i Polyfem om Schleiermacher, t. ex. om hans företal till sina 1801 utgifna Predigten.² Att Schleiermacher tidigt

¹ Jfr i fråga om här framställda grundsatser den danske läkaren Clemens Todes anspråk på en kristen psalmdiktare (1791). Fr. Nielsen, Bidrag, sid. 45 f.

² S. föreställer sig, att åtskilligt i hans predikningar skall väcka förundran — »zum Beispiel dass ich immer so rede als gäbe es noch Gemeinen der

varit bekant för fosforisterna framgår f. ö. af deras tidningar.¹ Men nu citerade afhandling om Nya psalmboken är bevisligen närmast inspirerad från Evangeliska Sällskapet. Bland Askelöfs papper i Kungl. Biblioteket förekommer nämligen en skrifvelse i detta ämne, daterad den 15 dec. 1811 och undertecknad *J. W.* De däri uttalade tankarna öfverensstämma ej blott på det närmaste (stundom t. o. m. ordagrant) med Polyfemartikeln, de äro äfven desamma, ehuru grundligare utförda, som de i ett den 4 november 1811 dagtecknad och den 7 december s. å. i Psalmbokskommittén uppläst memorial af magister Johan Wætterdahl, den förutnämnde sekreteraren i Evangeliska Sällskapet och sedermera äfven en ifrig befordrare af Svenska Bibelsällskapets verksamhet.² Det kan icke råda någon tvekan om att på denna punkt nyromantikerna och Evangeliska Sällskapet samverkat i syfte att hindra införandet af en efter deras begrepp icke-kristlig psalmbok.

Såsom nära lierad med högt uppsatta män ur den förnäma världen i Stockholm och på samma gång väl förtrogen med den »evangeliska» fromheten i skilda trakter af vårt land kunde Wætterdahl påräkna uppmärksamhet för sina idéer äfven hos ärkebiskop Lindblom. Att af en så allvarlig och allmänt som sann kristen aktad präst få mottaga erkännande för nit om »sanningens helgd och vår Christliga Tros och Bekännelses renhet» måste för den gamle välmente och i all enfald på sitt vis fromme ärkebiskopen ha varit kärt och glädjande. Därtill kom, att Wætterdahl härstammade

Gläubigen und eine christliche Kirche... Es sieht freilich nicht aus, als ver-
hieße es sich so: aber ich sehe nicht wie wir umhin können es zu voraus-
zusehen...»

¹ Tidigast har jag funnit S:s namn i *Elegant-Tidningen* 1810 n:o 26 (i anledning af en imitation efter Platos dialoger: »denne prosans Drott kan blott af en Gud, eller en Schleiermacher efterhärmas»). En recension i *Sv. Litt. Tidn.* 1814 n:o 20 synes ock röja påverkan från S. i sitt betonande af predikostilens värdighet och sin formulering af predikantens uppgift.

² Se Bilagorna II och III i det följande. Likheten mellan Polyfemartikeln och det här som Bilaga III tryckta brefvet har redan beaktats af Kamrer K. F. Werner, såsom en blyersanteckning å nämnda skrifvelse i K. B. visar. Angående *J. W.* har Mila Hallman i sin bok *Clas Livijn* (1909), sid. 39, uttalat det djärfva, ej som gissning utan som påstående formulerade antagandet, att det skulle betyda *J. O. Wallin*, som gripen af kritiken öfver hans psalmer tillställt Polyfems utgifvare det märkliga brefvet. Det vittnar just ej om stor förmåga att pröfva andarna, om man icke urskiljer den djupgående olikheten mellan Wallins och Wætterdahls tänkesätt, för att nu inte tala om stilen i *J. W.*s bref som är en så helt annan än Wallins.

från hans eget älskade hemstift (född i Landeryd utanför Linköping) — det kan synas oväsentligt, men »en sann östgöte» förstår, att det nog ej var alldeles likgiltigt: för landsmän stod ju alltid Lindbloms faderliga hjärta öppet. Kanske ha Wætterdahl och hans vänner i sin mån också bidragit till uppskofvet med psalmboksfrågans lösning. I hvarje fall ligger det nära till hands att spåra en inverkan från Evangeliska Sällskapet i de anföranden, hvarmed Lindblom den 4 och 6 december inledde Psalmbokskommitténs förhandlingar.¹ De bägge gångerna använda uttrycken »sann religiosité», »sant religiös» ha en specifikt evangelikal anstrykning.

Det har af de i detta och föregående kapitel gjorda citaten ur Polyfem och Geijers skrift Om falsk och sann upplysning framgått, huru en ny uppskattning af det ålderdomligt högtidliga och suggestiva i det svenska kyrkospråket begynte tränga fram i litteraturen under år 1811. Denna nya romantiska förkärlek för det gamla och säregna mötte den redan förut befintliga tillgifvenheten för häfdvunnen språkform och fäderneärfda gudstjänst-ritual. Vi ha förut nämnt, huru Oxenstierna och E. M. Fant voro böjda för de gamla kärnpsalmernas upptagande i oförändrad gestalt, samma mening delade ock Ödmann.² Och liksom i 1793 års profpsalmbok hade äfven i 1809 års aldrig utförda förslag en del psalmer i obearbetad gestalt medtagits. Flere af dessa hade emellertid Choræus och Wallin omarbetat, och Pastoralutskottet hade föreslagit, att sådana omarbetningar som alternativ skulle upptagas jämte de gamla psalmerna. Men utskottets förhoppning var tydligen den, att dessa senare skulle kunna aflägsnas, sedan de förbättrade blifvit nog kända af församlingen.³ Mera

¹ Hildebrand, a. a. sid. 111. — Det är öfver hufvud en anmärkningsvärd tendens i dessa anföranden att framhålla psalmernas religiösa inspiration såsom hufvudsaken.

² Wijkmark, Studier II, sid. 5 f., not 5.

³ Hildebrand, a. a. sid. 57. Wijkmark. Studier I, sid. 15. — Idén med dubbla psalmer var ingalunda ny för vårt lands psalmhistoria. Redan i 1695 års psalmbok förekommo dupletter af en del psalmer, t. ex. n:r 12 och 13 olika öfversättningar af Luthers döpelsepsalm, 376 och 377 af Rists »Werde munter, mein Gemüthe», 393 och 394 af Knolls »Herzlich tut mich verlangen nach einem selgen End» och äfven i 1700-talets profpsalmböcker funnos sådana alternativ.

strängt litterära synpunkter hade anlagts exempelvis af Tengström, som fordrat »en total omarbetning och förbättring af de gamla psalmerna».¹ Choræus och — om ock i mindre mån — Wallin hade hyllat samma uppfattning vid författandet af sina Omarbetade Kyrko-Psalmer. Som vi sett, aflägsnade de obevekligt alla arkaismer: stannade någon enstaka ålderdomlig form kvar, var det af förbiseende eller oskicklighet, någon enstaka gång möjligen äfven af svaghet för ett från barndomen invandt uttryck (såsom i Wallins första omarbetningar). Principen »rent språk och ledig tankegång» var det gamla akademiska korrekthetsidealet, som äfven Wallmark i sina recensioner begagnade som måttstock: en omarbetad psalm måste, för att anses tillfredsställande, fullkomligt gillas af det tidehvarfs smak, efter hvilken den ändrats. Som också förut berörts, hade denna estetiska reform äfven ett apologetiskt syfte och fann i Klopstock och hans efterföljare sina förnämsta anhängare. Den förestafvades ingalunda af lust att utmönstra det biblisk-kristliga trosinnehållet men ville skänka detta en mera med tidens smak (och kristendomens humana anda) öfverensstämmande form.

Det är denna princip om de yppersta gamla psalmernas omarbetning, som Wallin nu vid slutet af år 1811 och under loppet af 1812 börjar öfvergifva. Men det sker först så småningom. Kommittéprotokollet af den 6 december innehåller ett uttalande af Wallin, där spørgsmålet om gamla och omarbetade psalmers inbördes förhållande afhandlas.² Så mycket Wallin här än betonar varsamhet och hänsyn till »den enfaldiga stora människomängden» väntar dock, synes det, äfven han, att de »föråldrade» psalmerna, som under oförändrad både form och nummer skola bibehållas, en dag skola försvinna, om det också kan dröja länge. Han föreslår en dubbel-psalmbok, hvars första del skall bestå af alla gamla psalmer, som skola bibehållas, och hvars andra skall utgöra ett bihang, »den egentligen Nya Psalmboken», med motsvarigheter (omarbetningar eller nya psalmer) till de gamla numren. (En sådan anordning förekom ofta i tyska psalmböcker vid denna tid, t. ex. i Hannover, där 1792 ett tillägg till den förut gällande psalmboken, redigeradt af konsistorierådet Koppe, infördes och så ifrigt togs

¹ Nikander, Tengström, sid. 64. Dock synes han ej ha velat utesluta alla de gamla psalmerna. Det framgår ej tydligt af Nikanders referat, om han ville ha några kvar i oförändrad form.

² Aftryckt hos Hildebrand, a. a. sid. 112 ff.

i bruk, att det rent af för lång tid ersatte den gamla psalmboken.¹⁾

Man lägge märke till, att Wallin sålunda ej ännu yrkar bevarande för evärdeliga tider af de gamla kärnpsalmerna utan blott deras bibehållande tills vidare af hänsyn till den enfaldiga mängden, som önskar återfinna sina psalmer i den häfdvunna formen. Det är således ej ännu de gamla psalmernas värde i sig själfva, som bestämmer hans yrkande.

Ej fullt en månad senare har han så till vida ändrat uppfattning, att han nu finner den nyss refererade idén om dubbla psalmer ogenomförbar och äfven för egen del medger de gamla kärnsångernas duglighet.² »De (cirka 60) psalmer, dem Församlingen nästan kan utantill, äro verkligen så goda och anderika, att en högst obetydlig åtgärd vid dem behöfves.» (Dock anser han ännu ej uteslutet, att goda omarbetningar äfven af sådana psalmer kunna införas i den nya psalmboken, men i så fall under annat nummer än den motsvarande gamla psalmens.)

Nästa märkligare yttrande i denna fråga är Wallins stora Betänkande rörande Nya Psalmboken af den 10 maj 1812.³ Här möta vi ändtligen den förut af Polyfem och Geijer häfdade synpunkten på de bästa gamla kyrkosångerna såsom just genom själfva sin ålderdomliga språkdräkt vördnadsvärda, imponerande och suggestiva. Och nu förklarar han, att »dessa psalmer i Nya psalmboken böra bibehållas i deras antika skick, utan någon bifogad omarbetning». Arkaismer, såsom nåde, gamman, Herre kär, Fader blid, allan tid, lösan sand, städse, glader, nådelig, hjertelig, innerlig, evinnerlig o. s. v. »göra ej meningen otydlig, snarare gifva de åt uttrycken en viss enfald och ledighet, ja äfven högtidlighet, som ägnar den åldriga psalmen». Samma synpunkt kommer äfven fram i en Berättelse om den Nya Svenska Psalmbokens utarbetning ingifven till Högwörd.

¹ W. Schäfer, Kurze Geschichte des Gesangbuches unter besonderer Berücksichtigung des Gebietes der hannoverschen Landeskirche, sid. 26. (Koppes Katekes utgafs i svensk öfversättning med företal af Lindblom 1792. Rodhe, Lindblom, sid. 186 f.)

² Wallins bref till Lindblom dat. 1 jan. 1812 (i Ps. K. H.). Äfven cit. Hildebrand. a. a. sid. 113.

³ Ps. K. H. — Aftryckt in extenso i Hildebrands anf. arb. sid. 160 ff.

Prest-Ståndet, af Kongl. Psalm-Committén (1812).¹ Här heter det bl. a.: »Att förändra, omkläda eller rentaf utdömma det gamla endast därför att det saknar en modern correction i uttrycket¹ vore ett helgerån, föröfvadt mot Religionen och Menskligheten, för hvilket vi skulle anklagas både af en samtid, som ej utan vedervilja eller förvirring kunde mötas af idel nya föremål, och af en efterverld, som genom vårt förvållande ginge i mistning af Fornfädrens ädlaste kvarlåtenskap.»² Ja, det förklaras rent ut, att i de gamla kyrkosångerna »den någon gång ojemna metern, det mindre vårdade rimmet, de urmodiga ordböjningarne och de gammaldags uttrycken... äro af ett eget interêt för det religiösa sinnet, som under andaktens stilla hänförelse, känner sig förflyttas bland forntidens enfald och fromhet, i samma stund det åkallar Fädrens Gud på Fädrens okonstlade och hjertliga tungomål.»³

Vi se sålunda, att Wallin först efter Polyfems och Geijers uppträdande ändrat uppfattning angående de gamla psalmernas bibehållande i oförändradt skick och motivet därför. Därmed är dock ingenting bestämdt afgjort om hans skuld till den svenska nyromantiken. Ty redan hos Gellert möter, som i inledningen omtalats, en mycket hög uppskattning af de bästa gamla psalmerna i deras vördnadsvärda ursprungsgestalt. »Wer diese verdrängt um nur neuere dafür unterzuschieben, der ist gegen unsre Väter undankbar und gegen die Erbaung, welche sie schaffen, unempfindlich.» Han är förvissad, att dessa psalmer »in hundert Jahren eben so verständlich und geystreich seyn werden, als sie vor hundert oder zweyhundert Jahren waren.»⁴ Af bref från Wallin till Lindblom visar det sig, att Wallin just i början af år 1812 varit sysselsatt med studiet af Gellerts Geistliche Lieder samt under på-

¹ Aftryckt i Stockh. Posten 1812, n:o 240 (15 okt.). Enligt Präteståndets Protokoll vid Riksdagen 1812 för tisd. den 17 juni upplästes denna »Berättelse» samma dag inför ståndet.

² Spärrning af E. L. — Jfr Wallins företal till 1816 års psalmboksförslag om »våra gamla goda Kyrkosånger»: »De hafva hos ett christeligt folk blifvit en nationalegendom, som ej kan saklöst förskingras så länge ännu något hjerta protesterar deremot...».

³ Berättelsen är antagligen författad af Wallin. Af ett bref från Wallin till Lindblom (LSB), dat. 12/3 (u. å) framgår, att Wallin fått i uppdrag att föreslå »Program». Jfr Wijkmark, Studier II, sid. 11, not 1, som också tilldömer Wallin författarskapet till »Berättelsen».

⁴ Gellerts Vorwort till sina Geistliche Oden und Lieder (Leipzig 1759).

verkan däraf författat den psalm, som i 1819 års psalmbok bär rubriken »En äldre Christens tackoffer på sin födelsedag».¹ Möjligheten af att Wallin redan nu gjort bekantskap med Herders grundsatser för det gamla psalmstoffets behandling i moderna psalmböcker är ju ej heller utesluten.² Uppdelningen af de gamla psalmerna i Betänkandet 1812 erinrar om Herders votum angående revision af den bestående liturgien 1787. I ett tillägg till detta yttrande förordade han, att den nya psalmboken för att få ett förblifvande värde först och främst måste innehålla 1:o de ärevördiga minnesmärkena från reformationstiden »ungeschmelzt», det vill säga alldeles oförändrade (så när som på för en senare tid obegripliga uttryck), 2:o förkortade gamla psalmer, 3:o nya, sorgfälligt utvalda psalmer i stället för dåliga gamla.³ Detta motsvarar ju rätt väl Wallins uppdelning af de gamla psalmerna: 1:o goda och brukliga psalmer, 2:o brukliga, 3:o odugliga och obrukliga, som måste ge plats åt nya.

Finnas sålunda äfven andra förklaringsgrunder till Wallins ändrade åsikt om de gamla kärnpsalmerna än inflytande från den svenska nyromantiken (till hvilken äfven Geijer vid denna tid kan räknas), förefaller det dock knappast troligt, att en för nya intryck så mottaglig, så läraktig och så lätt entusiasmerad natur som Wallin ej tagit hänsyn till och behjärtat de under 1811—1812 flere gånger framställda krafven på ett värdigt arkaiserande kyrkospråk. Längre fram 1814—1815 kämpar han själf i främsta ledet för det gamla »imposanta fornspråkets» bevarande i Bibeln,⁴ älskar att räkna sig bland de »gammaldags kristne»⁵, begagnar psevdonymen Chris-

¹ Brevet, dateradt 15 Jan. (u. å.), i Ps. K. H. visar sig vid jämförelse med ett den 28/10 1811 dagtecknat brev från Wallin i Lindblomska brefsaml. (LSB) vara från 1812. Wallin nämner i januaribrevet, att han mottagit Gellerts Lieder och sänder 2 försök, af hvilka det ena just är N. Ps. 357. Han tillägnar detta försök »specialissime åt H. H. Ärke Biskoppen».

² Herders Sämmtliche Werke zur Religion und Theologie (Tübingen 1810) funnos i Wallins boksamling (enligt auktionskatalogen 1840; se litteratur-förteckningen).

³ R. Haym, Herder II, sid. 564 f. (speciellt sid. 566). Uttrycket »ungeschmelzt» erinrar om Wallins ord 1816: de gamla kärnpsalmerna böra ej »omsmältas och formas på ny modell».

⁴ Bref till Lindblom 28/10 1814 (LSB), äfven cit. hos Wijkmark, Studier I, sid. 46.

⁵ Hildebrand, a. a. sid. 189, cit. efter ett brev från Sam. Ödmann. Jfr Wallins memorial ang. bibelöfversättningen vid riksdagen 1815 (Prästest. Prot. 1815, del III, sid. 1645) och hans företal till Kohlrauschs Den Heliga Skrifts Berättelser och Läror (1814).

tian Archæus¹ och polemiserar mot »det nya», som »gjort nog ondt i världen».² Det är skada, att han härvid så ofta skjuter öfver målet och bevisar för mycket — liksom äfven sedan i sitt Bibelsällskapstal (1816). Hans stora retoriska begåfning löper åstad med honom så, att han stundom från innehållets synpunkt snuddar vid det pekorala.³ Särskildt är detta fallet med det berömda memori-alet om bibelöfversättningen vid riksdagen 1815. Det vill till mycket att läsa det med uppmärksamhet från början till slut. Men gör man det, torde man nödgas tillstå, att där förekomma kritiska punkter. Det gör ett alltför oratoriskt intryck för att verka direkt framsprunget ur blotta intresset för själfva saken. Det gamla bibelordet blir fullkomligt identifieradt med själfva evangelium: utan den gamla öfversättningen gifves ingen frälsning — det är grundtanken i få ord uttryckt.⁴ Så tänkte sannolikt hvarken Wætterdahl, Geijer eller Askelöf. Och man ser allra bäst af ett sådant dokument, i huru hög grad det mycket omtalade »omslaget» hos Wallin är af estetisk natur: det är en omvändelse från akademiskt städad korrekthet, från »Kellgrens, Lehnbergs och Gyllen-

¹ Stockholms Posten 1814 n:o 172, noter till där meddelade Afton Psalm (N. Ps. 437). Se Beckman, Psalmhistoria, sid. 854 f., som undrar om ej Christian Archæus är J. O. Wallin. Det äger nog sin riktighet och får sin bekräftelse af Ödmanns uppgift, att Wallin vid denna tid älskade nämna sig som en af de »gammel dags Christne».

² Bref till Lindblom 28/10 1814 (LSB), äfven cit. hos Wijkmark, Studier I, sid. 46.

³ Tegnér lär ju ock en gång med anledning af något likartadt utbrott af Wallins retorik ha yttrat: »Wallin är nog ett snille, men han är ett dumt snille». (S. L-D Adlersparre och Sigrid Leijonhufvud, Fredrika Bremer, I, sid. 356). Skarpa ord om Wallins benägenhet för öfverdrifter som talare förekomma både i Tegnér's bref till Wingård (utg. af Elof Tegnér, sid. 64) och i Geijers karakteristik af hans talarkonst i Litteraturbladet 1838 n:o 1 (Saml. Skrifter VIII, sid. 129).

⁴ Märk en passus som denna: »Träd in i ett tempel, der en Predikant talar, utan att nyttja våra kända Bibelspråk, eller, som är detsamma, endast nyttjar en ny Bibel-version: och du hör, måhända, ett väl utarbetadt tal, ett målande vitterhetsstycke, en demonstrerande afhandling; men du går bort, och tror hvad du vill, och gör hvad dig lyster: ty du anammade icke Guds utan menniskors ord». — Wallin har ju dock själf bekänt om Lehnberg, att denne mången gång »väckt hans ande till besinning» (Offer till Lehnbergs skugga 1809, SWA, I, sid. 277). Hur sant det än är, att det vördnadsvärda, barndomsförtrogna bibelspråket har sin särskilda känslolov, sin egendomliga makt att väcka stämning, kan man dock aldrig från kristlig synpunkt medge, att »andens och kraftens bevisning» är oupplösligt bunden därvid, såsom Wallin förmenar.

borgs enkla, kraftiga och harmoniska språk» till »fädernas manliga, välljudande, böjliga och för oss ännu tydliga språk.»¹ Den ackommodation, som Lehnberg på sin tid nödgats företaga, är nu ej längre behöflig, förklarar Wallin, men detta betyder, såsom sammanhanget ger vid handen, ingalunda, att Lehnbergs humant affilade kristendomsuppfattning nu är en öfvervunnen ståndpunkt, utan att predikosättets anpassning efter fransk-gustaviansk smak ej längre är nödvändig.² I själfva verket kan stundom Wallin just genom sitt sätt att begagna Bibeln neddraga gudstjänstens allvar och den evangeliska historiens höghet, t. ex. då han i sin afskedspredikan i Adolf Fredriks kyrka (1818) med anspelning på sin flyttning till Västerås citerar Jesu ord: *»Nu är min själ bedröfvad och hvad skall jag säga? Hjelp mig utur denna stundene»* (Joh. 12: 7).³ Eller då han vid afskedet från kadetterna på detta sätt använder ord ur Jesu afskedstal till sina lärjungar: *»Kommer ihåg hvad jag sagt eder af begynnelsen, då jag var med eder»* (Joh. 16: 4). Egenomliga kombinationer af bibelspråk förekomma äfven, t. ex: *»Varder rike på goda gerningar, så samken I eder själfvom en god grund framdeles, — en fast grund, som blifver bestående och hafver detta insegel: Herren känner de sina.»*⁴ Den fullkomliga sammanhangslösheten mellan de sist anförda citaten (ur 1 Tim. 6: 19 och 2 Tim. 2: 19) är för hvarje tänkande bibelläsare uppenbar. Mångfaldiga exempel skulle kunna framdragas, ägnade att bestyrka den förmodan, att det gamla bibelspråket för Wallin isynnerhet äger värde som retorisk prydnad, medan häfdandet af det bibliska tankeinnehållet stundom förbises eller åsidosättes. I realiteten innehålla många af Wallins predikningar ganska föga af karakteristisk kristendom utöfver hvad Lehnbergs bjuda, men — och det skall uttryckligen sägas — därför kunna de vara uppbyggliga ändå. De stora rationellt supranaturala (eller neologiska) grundtankarna gömma i själfva verket en ingalunda föraktlig andlig näring: Försynen, världsharmonien, den sedliga världsordningen,

¹ Artikeln Några reflexioner angående förbättringar af vårt kyrkowäsen (Journal f. Litt. o. Th. 1809 n:r 7 och 8) jämförd med riksdagsmemorialet 1815.

² Dock förekomma ofta synnerligen typiska värtalighetsblomster af akademisk upprinnelse t. ex. i afskedspredikan i Västerås 1821, Rel. tal I, sid. 145, och än mer i ett kasualtal, ibid. sid. 180 f.

³ Rel. tal I, sid. 126. — I afskedspredikan vid återflyttningen till Stockholm (1821) begagnar han samma citat (Rel. tal I, sid. 146). Jfr ock det förut anförda exemplet om att »låta sitt ljus lysa» (Rel. tal I, sid. 175).

⁴ Rel. tal I, sid. 170.

människans ringhet och höghet, perfektibiliteten, evighetsutsikterna, allt detta har sitt förblifvande religiösa och etiska värde.

Wallins språkliga omvändelse 1812 sträckte sig blott till de enligt hans eget omdöme yppersta och enligt hans erfarenhet mest brukade gamla psalmerna. Bland dessa femtiotre stycken »goda och brukliga» psalmer, som antingen alldeles oförändrade eller omärkligt retuscherade borde bibehållas (enligt Betänkandet af den 10 maj 1812), saknas en hel mängd sedan af Wallin med stor fördel bibehållna nummer ur 1695 års psalmbok. Såsom »odugliga och obrukliga» betecknas 1695 års texter till t. ex. N. Ps. 35, 36, 50, 63, 191, 208, 410, 459, 469, 477, 472, liksom ett än större antal än i dag i Finlands svensktalande evangelisk-lutherska församlingar använda men ur 1819 års svenska psalmbok uteslutna psalmer, hvilkas bevarande i Finland ju i sin mån vittnar, att Wallins mening om hvilka kyrkosånger som fortfarande ägde lifskraft icke alltid höll streck. Bland »brukliga» men till total omarbetning utlämnade psalmer (blott melodi och verstal behöfva bibehållas) nämner Wallin också 1812 en hel del sedermera i mer eller mindre nära öfverensstämmelse med 1695 års text retuscherade psalmer, t. ex. N. Ps. 21, 24, 46, 120, 124¹, 147, 186, 192, 230, 257, 394 m. fl. Man får således icke anse Wallins uppfattning af gamla psalmboken stadgad redan 1812 (än mindre 1811), men principen, att en del gamla psalmer oförändrade skola bibehållas, är likväl ytterst betydelsefull, och dess erkännande bildar onekligen epok i Wallins utveckling som psalmist.

Det är tydligt, att Wallin ännu ej lärt sentera den gammalprotestantiska psalmens fulla värde. Han går ännu snarast i Klopstocks och Gellerts spår och tänker sig som den förre en idealpsalmbok med en betydlig mängd i kristlig anda omdiktade Davidspsalmer (efter Tingstadius' öfversättning). »Sublimare begrepp om det Högsta Väsentet, dess under i naturen, dess majestät, allmakt,

¹ Man har nyligen anmärkt, att Lindblom i Journal för prester bl. a. utdömde »Vår Gud är oss en väldig borg», och däri funnit »ett groteskt vittnesbörd om hur det kunde vara — då» (Sv. Dagbl. den 27 juni 1915, h. u.). Så grotesk var äfven Wallin ej blott 1812 utan t. o. m. 1814. Ännu i det detta år utgifna Förslaget till Kyrkosånger saknas hvarje skymt af Luthers »Ein feste Burg». Det synes vara P. A. Sondén, som först föranledt Wallin att söka återge Luthers hymn i ny svensk dräkt 1816. (En omarbetning efter Ps. 46 i Psaltaren var däremot upptagen i 1814 års Förslag, men där var Luther utplånad.)

allvetenhet, barmhertighet, kan man näppeligen finna annorstädes än i Psaltaren. . . » Dock behöfva de gammaltestamentliga psalmerna för att bli användbara som kristna församlingssånger »stundom accomoderas, förkortas, retrancheras i afseende på några judiska och mindre humana idéer o. s. v.»¹

Ej heller har Wallin ännu gillat arkaiserande uttryck i nya psalmer. Ännu anser han, såsom både Betänkandet 1812 och den samma år utsända Berättelsen om den Nya Swenska Psalmokens utarbetning visa, att en ny psalm måste vara »correct», fri från enjamberingar, inversioner och dylikt», ännu vill han tydligen, att psalmboken skall bli en *code de goût* liksom 1809. Att man icke desto mindre kan sätta en gräns i Wallins utveckling vid denna tid beror på att nu 1811—1812 nya psalmister framträdte med ett annat språkideal än »korrektheten», och detta nya ideal, först förverkligadt af Hedborn och Geijer, upptages rätt snart äfven af Wallin.

Jämte den romantisk-evangeliska principen om bevarandet af det gamla svenska bibelspråket i gudstjänstlif och psalm, en princip, som omsider segrade äfven när det gällde nydiktade psalmer, hade Evangeliska Sällskapet och nyromantikerna också, som vi sett, sökt verka för ett bättre kristligt innehåll i de nya psalmerna. Och deras inlägg i psalmboksfrågan för detta syfte sätta äfven märke i Wallins utveckling.

Bägge dessa riktningar ville åstadkomma en andlig nationell renässans genom återgång till gammal kristlig religiositet med samling kring det för denna fromhet centrala: försoningen och Kristi person. De voro öfvertygade om att en religiositet därförutan eller med endast föga intresse därför icke kunde äga den intensiva kraft att lyfta, förnya och förvandla det samtida släktet, som så väl behöfdes. Därför uppträdde äfven Wæterdahl och Polyfem mot sådana nya psalmer, »som icke med skäl kunna kallas Christliga», och uppställde som det första och oeftergifligaste kännetecken på en psalm, att den skulle vara »Christlig», d. v. s. kristocentrisk, som vi nu skulle säga.

Hvad denna egenskap innebär kan man i olika skiftningar studera hos sådana religiösa personligheter som Paulus, Augustinus, Bernhard af Clairvaux, Luther, Pascal, Zinzendorf, Kierkegaard, Carl Olof Rosenius. Utmärkande för dem alla och deras mer eller

¹ Betänkandet den 10 maj 1812. Hildebrand, a. a., sid. 167.

mindre närstående fränder i anden är öfvertygelsen om deras gudsförhållandes oundgängliga och oupplösliga samband med Jesu person. Inför de många stundom storslagna och gripande nya hymnerna till den Oändlige, Naturens Herre och Hjärtats Gud, känna de evangeliska något liknande hvad Augustinus berättar, att han förnam vid läsningen af Ciceros Hortensius. Han studerade boken med glödande ifver men kunde ändå ej helt ryckas med, ty han saknade Kristi namn däri.¹ För den fromhetstyp, som Evangeliska Sällskapets medlemmar representerade, är världen, både den timliga och den eviga, ödslig, främmande och ångestfylld — utan Kristus. De af Leibniz och hans efterföljare företrädde kosmiska känslöstämningarna² ha de ingen förståelse för, än mindre kunna de dela dem. Men Luthers varning mot att »ofvanifrån begynna lära och predika om Gud, oberoende af och afsöndrad från Kristus», den förstå de. För dem som för Luther är Kristus den trappa, »som för oss upp till Fadern, att vi icke finna och känna någon vrede eller någon förskräckande bild utan idel tröst, glädje och frid».³ Denna kristocentriska religiositet är också den rådande i Gamla psalmboken af 1695. Bland dess 413 psalmer finnas visserligen ett ganska stort antal psalmer (cirka 130), i hvilka någon direkt hänsyftning på Kristus ej förekommer, men hela tänkesättet är så genomsyradt af biblisk fromhet, att — utom i några starkt judiska psaltarparafraser — uppenbarelsen i Kristus är den underförstådda förutsättningen för den sjungandes bön, betraktelse eller lofsång. För Gamla psalmbokens gudsfruktan är den tankegång karakteristisk, som talar ur rader som dessa:

Frimodigt jag framträder,
Dit ansigte beskåder
Igenom JEsum Christ . . . (G. Ps. 391: 4)

Och så får denna fromhet sin utomordentligt konkreta, naivt reella gudsföreställning genom anslutning till Bibeln och Kristus.

¹ S. Aureli-Augustini Confessionum Libri XIII (Ed. P. Knöll): Lib. III, iv: »hoc solum me in tanta flagrantia refrangebatur, quod nomen Christi non erat ibi . . ., et quidquid sine hoc nomine fuisset quamvis litteratum et expolitum et veridicum, non me totum rapiebat».

² Troeltsch, a. a., sid. 692 f.

³ Cit. e. Söderblom, Luthers religion (Svenska Spörssmål 18), sid. 15 f. — Jfr Pascal, Pensées, Art. XV: vii, om Kristus: »C'est lui qui est le vrai Dieu des hommes», »hors de lui il n'y a que vice, misère, erreurs, ténèbres, désespoir, et nous ne voyons qu'obscurité et confusion dans la nature de Dieu et dans notre propre Nature» (Jfr XV: i, ii).

Denna gudsföreställning viker under sjuttonhundratalets lopp för den naturliga teologiens »Förborgade och Höga Wäsen» och det rousseauanska känslösvärmeriets »gränslöst milde» Gud. Men med romantikens och framför allt med den evangeliska väckelsens genombrott återtager den bibliska liffullare och konkretare gudsföreställningen sitt inflytande. I psalmen röjer sig detta redan i viss mån hos Novalis. Hans »Geistliche Lieder» (1799) äro helt kristocentriska, och därför kan Polyfem med skäl visa på dem såsom förebilder af »kristlig» andaktspoesi.¹ Det är något af det upplefdas skälfning i stämman, när Novalis sjunger:

Was wär' ich ohne dich gewesen?
Was würd' ich ohne dich nicht seyn?
Zu Furcht und Aengsten auserlesen,
Ständ' ich in weiter Welt allein.
Nichts wüsst' ich sicher, was ich liebte,
Die Zukunft wär' ein dunkler Schlund;
Und wenn mein Herz sich tief betrübte,
Wem thät ich meine Sorge kund?

Här är någon, som icke af konfessionellt fullständighetsintresse företar sig att besjunga Frälsaren utan helt enkelt af tacksam glädje för den sinnets befrielse från »hoffnungslosen Gram», som erfarenheten af Kristus skänkt honom. Det är ej — såsom t. ex. i Franzéns psalmförsök 1793 — blott om den en gång lefvande men nu döde Kristus, som Novalis sjunger, utan han talar till honom såsom den alltjämt lefvande och verksamme:

Du stehst voll treuer Liebe
Noch immer jedem bei,
Und wenn dir keiner bliebe,
So bleibst du dennoch treu.

¹ Warburg (Ill. Sv. Litt. hist.² III, sid. 235) har kanske rätt i att hänvisningen till Novalis ej haft något direkt att betyda för Wallin (dock är väl en psalm som N. Ps. 481 ej så litet besläktad med den hardenbergska mystiken), men hans från Wirsén upptagna motivering: att Novalis' psalmer »på grund af sin med kristna bilder sysslade naturpanteism» skulle vara »omöjliga som lutherska församlingssånger» vederlägges delvis af det förhållandet, att i nästan alla tyska psalmböcker åtminstone fyra af Novalis' femton Geistliche Lieder ingå (Nelle, Geschichte des deutschen evang. Kirchenliedes², sid. 264 f.) — Wirsén uttrycker sig f. ö. ej fullt så kategoriskt: »i allmänhet», säger han, äro Novalis' psalmer »alldeles omöjliga som lutherska församlingssånger». Se Wirséns minnesteckning öfver Franzén, Sv. Ak. Handl. fr. 1886, del II (1887), sid. 419.

Kyrkohist. Årsskrift 1917.

Die treuste Liebe sieget;
Am Ende fñhlt man sie,
Weint bitterlich und schmieget
Sich kindlich an dein Knie.

Hänvisningen till Novalis i Polyfem hörsammades genast af Samuel Hedborn. Hans i Phosphoros' september-oktoberhäfte 1811 offentliggjorda tolf psalmer visa här och hvar uppenbar frändskap med Novalis Lieder (särskildt äro Pingst-Psalmen och Döds-Psalmen tydligen påverkade af den tyske skalden).¹ Och stämningen är starkt kristocentrisk: alla hans originalpsalmer utom Pingst-Psalmen äro riktade till Kristus och besjunga hans makt och nåd.² Detsamma är ock förhållandet med de tre af märket S** (P. A. Söndén) författade psalmerna i samma häfte, liksom med Hammar-skölds öfversättning af Dies iræ, dies illa. (Äfven de andliga romanserna i häftet äro kristocentriska.) Och de nya försök att rikta kyrkosången, som under år 1812 framkommo, stodo äfven den specifikt kristliga psalmtypen närmare än Wallins dittills utgifna original.³ Bland Geijers sexton försök är det öfvervägande flertalet prägladt af samma bestämda öfvertygelse om kristendomens olösliga samband med Kristi person, hvaråt han gifvit uttryck i sin samtida afhandling Om falsk och sann upplysning (1811).⁴ Hedborn refererar i företalet till sina Psalmer (1812) de grundtankar om vikten af det religiösa lägets förbättring, som Geijer och Askelöf 1811 utvecklade, och bekänner sig som en »Christtrogen, tilläfventyrs af gamla observansen». Och liksom hans (nu delvis ändrade och bearbetade) psalmer i Phosphoros äro äfven de för detta häfte

¹ Reminiscenserna från Novalis i Hedborns psalmer har jag närmare påvisat i en uppsats i Bibelforskaren 1913 sid. 292 ff. (Se särskildt sid. 301 ff.)

² Kors- och Bedröfvelse-Psalmen »Nu friskt härn» är en öfversättning från en i Freytingshausens Geystreiches Gesangbuch, Ed. IX (1742), under nr 650 intagen psalm: »Nur frisch hinein» (v. 1, 2, 3—4, 7).

³ Geijers Försök till Psalmer utkommo i nov. 1812, Hedborns Psalmer i december och Franzén—Wallins ProfPsalmer i okt. s. å. (Ljunggren, Sv. V. H., V, sid. 325. — Ett bref fr. Wallin till Lindblom, dat. 20/10 [1812], talar om »Franzéns och mina nyss utgifna psalmer» [LSB]).

⁴ Geijers Saml. Skr. (1874), II, sid. 79 f. — Se ock sid. 235 ibid., (Thorildbokens följdskrifter) där han anför Luthers ord om att man måste lära känna Gud genom Kristi mänsklighet och sedan fortsätter: »Äfven jag bekänner i stoftet, att Guds väsen är outgrundligt; men i Kristo har jag lärt honom, efter mitt mått och mina gåfvor, att känna». — Jfr Hilma Borelius' studie öfver Geijer och Schiller (Samlaren 1905, sid. 73 f.): »Geijer är personligen kristen, medan Schiller är abstrakt deist».

nya gärna kristocentriska (»språket är christligt», säger han själf). Hvad slutligen Franzéns Profpsalmer 1812 beträffar, råder äfven i dem en påtaglig benägenhet att låta tankarna kretsa kring Frälsaren. Ej utan sitt särskilda intresse i detta sammanhang är den af P. Wieselgren lämnade uppgiften, att Wætterdahl just i Franzén hade »en god vän, som hjertligt älskade den för Christus så nitiske embetsbrodern».¹ Däremot hålla sig ännu i nämnda häfte Wallins originalbidrag i regel inom den första trosartikelns rāmärken: trettondedagspsalmerna »Sjung, frälsta Sion, sjung» (urtexten till N. Ps. 68) utgör det mest framträdande undantaget. (Dessutom förekomma hänsyftningar på Jesu föredöme i de bägge aftonpsalmerna.) Och af hans under åren 1807—1811 publicerade originalpsalmer riktar sig endast en, N. Ps. 285: 6 (eller, om man äfven räknar »All den helga Christenhet» som original, t v å), i någon mån till Frälsaren. Från de följande åren bli emellertid de kristocentriska psalmerna af Wallins hand proportionsvis allt talrikare (1813: fyra af aderton, 1814—1816: cirka trettio af sjuttio, efter 1816: cirka femton af trettio nya psalmer). Det är detta förhållande, som de författare (Hammarsköld, Atterbom, Palmblad, Wieselgren) haft i tankarna, hvilka gjort gällande, att Wallin först under inflytande af den nyromantiska skolans psalmdiktning och kritik fann den rätta psalmtonen.² Ty den rätta psalmpoesiens för-

¹ Biogr. Lex. XXII, sid. 18. — Franzén blef ock sedermera styrelseledamot i Evang. Sällskapet.

² Hammarskölds uttalande i danska tidskriften *Athene* 1816, att Hedborn fått en »Medbeiler» i Wallin, »siden denne paa en saa heldig Maade har forandret sin forrige Maneer» (Cit. af Fryxell, *Bidrag* 4. häft., sid. 35), liksom Palmblads påstående, att Hedborn först anslagit de nya davidiska harptonerna, »medan Wallin sjelf ännu som psalmskald gick den orätta vägen» (Biogr. Lex. XI, sid. 24, äfven cit. af Fryxell, *anf. st.*) och Atterboms uttryck, att Hedborn »från Wallins harpa mötte en broderlig genklang», och att Wallins hymnkonst »i betydlig måtto» främjades genom Hedborns sånger (Atterboms *Biographiska Tillägg till Hedborns Saml. Skrifter*, Band II, sid. 277) äga alla sin riktighet från dessa författares egen synpunkt på psalmdiktningens ideal, liksom Wieselgrens omdöme (Sv. K. sk. litt.², sid. 673), att Wallins senare bildningsskifte som psalmsångare blef ett mera kristligt religiöst, »i den mån han kom nära Franzén och berördes af Hedborns psalmestetik». Har man blott insett, hvad dessa romantiken och den evangeliska väckelsen mer eller mindre närstående författare mena med »kristlig psalmdiktning», kan man ej gärna förneka möjligheten af att Wallin för sina senare psalmer haft gagn af nyromantikens kritiska och poetiska verksamhet.

nämsta kännetecken är för dem »kristlighet» i den af Wættedahl och Polyfem nyttjade betydelsen, d. v. s. egenskapen att vara kristocentrisk. Fryxell och Ljunggren ha försökt att vederlägga de nu nämnda författarnas påståenden genom hänvisning till Wallins redan före Polyfemartiklarnas och Phosphoropsalmernas publicering gjorda uttalanden (1811) om sina tidigaste psalmers omogenhet och om de gamla kärnpsalmernas bibehållande i nära nog oförändradt skick (1811—1812). Det är också, som här förut visats, alldeles oförnekligt, att Wallin yttrat något missnöje med sina tidigaste försök, redan innan Polyfem och Phosphoros uppträdde i psalmboksfrågan, men därmed är ingalunda sagdt, att Hedborns »psalmestetik», publicerad i december 1812, ej kunnat öfva inflytande på Wallins följande psalmdiktning.¹ Det af Atterbom och Palmblad i detta sammanhang begagnade ordvalet (A. talar om att W. »väcktes» genom H., P. om H:s »davidiska harpotoner») är emellertid ej så alldeles lyckligt, och detta kan väl till en del förklara den absolut afvisande hållning, som Fryxell och Ljunggren iakttagit mot antydningarna om att en påverkan från nyromantiskt håll ägt rum under Wallins utveckling till den svenska psalm-sångens mästare. Ty det är faktiskt, att sådana Wallin-psalmer som N. Ps. 139, 285, 406, 451 tillkommit före Hedborns egentliga uppträdande som psalmdiktare (i Phosphoros 1811), och dessa psalmer höra dock oemotsägligt till Wallins bättre, för att icke säga bästa. Han »väcktes» väl alltså ej först af Hedborn, ej heller lärde han först af honom den »davidiska» tonart, som redan Klopstock, Cramer m. fl. i utlandet och Lidner, Oxenstierna och Tingstadius i Sverige anslagit. Men att bland hans psalmer efter 1811 inrymmas

¹ Ett flertal exempel skulle kunna anföras, som äro ägnade att bestyrka den ordagranna riktigheten af Atterboms uttryck, att Hedborn från Wallins harpa mötte »genljud» af sin egen. Så visar t. ex. N. Ps. 153 reminiscenser af Hedborns nattvardspsalmen N. Ps. 158. Jfr Wallin—Franzéns ProfPsalmer 1813 (sid. 4 f.): »Hvad röst, hvad ljuflig röst jag hör» med Hedborns »Mitt hjerta slår så underbart» i Phosphoros 1811 (sid. 406 f.). Parallellerna äro påvisade i min art. om Hedborns Psalmer 1812 i Bibelforskaren 1913, sid. 346. Man observere äfven Hedborns omdiktning af G. Ps. 205 »En Konung med våld» (Phosphoros 1811, sid. 446 f.) och Wallins »Det var en man, hvars giriga håg» (ProfPsalmer 1812, sid. 60 f.) samt Hedborns och Wallins omarbetningar af G. Ps. 4 (Luthers Credopsalm), G. Ps. 86 (»Min själ skall lofva Herran») och G. Ps. 401 (Prudentius' begrafningshymn), resp. sid. 393 f., 416 f. i Phosphoros 1811 och sid. 37 i Phosph. 1810 samt Wallins olika texter af dessa bägge sista psalmer 1807 och 1812—1813 och hans omarbetning af »Trons artiklar» 1812.

långt flere af hans yppersta, af s. a. s. bibelsvensk form och kristocentriskt innehåll kan svårligen förklaras utan Hedborns (och väl äfven Geijers) inflytande. Det är nog ganska ovisst, om Wallin utan Hedborns föredöme kunnat dikta sådana ovärderliga kyrkosånger som t. ex. N. Ps. 55, 57 och 484.

Vill man ha direkt belägg för Wallins gäld till den evangeliska rörelsen och nyromantiken, bör man taga kännedom om de principer för psalmdiktning, han utvecklar i det sändebref Till Religionens och Witterhetens Wänner, som han 1812 på Psalmbokskommitténs uppdrag författade, och de betraktelser, han anställer i det af honom tydligtvis uppsatta dokument, som bär titeln Presteståndets circulaire till samtelige Herrar Biskoppar och Consistorier i Riket, dat. Stockholm den 9 Aug. 1815, där bl. a. Evangeliska Sällskapets verksamhet beröres och en starkt »kristlig» tendens framträder, samt Förordet till det följande år utsända Förslag till Svensk Psalmbok och det samma år hållna högtidstalet i Svenska Bibelsällskapet. Det ligger utom ramen för denna framställning att i detalj påvisa de ofta frapperande öfverensstämmelserna mellan å ena sidan Hedborns, Wætterdahls och Polyfems tankar och å andra sidan Wallins nu nämnda uttalanden.

Men om också Wallins psalmdiktning (och väl till någon del äfven hans predikan) i ej ringa utan betydlig mån främjats genom den evangeliska rörelsen och den nyromantiska diktningen och kritiken, har detta förhållande dock ej medfört någon brytning med hans tidigare psalmboksprogram (1809) eller hans först uttryckta religiöst-poetiska stämningslif, sådant det afspelas i psalmhäftena 1807—1811. Den enda punkt, där en verklig, afgörande brytning föreligger, är den, som gäller det gamla kyrkospråkets bevarande i bibel och psalmbok. Eljes kan man visserligen tala om ett rikare, fylligare, i viss mån kanske äfven djupare tillägnande af kristligt-poetiska ferment under Wallins fortsatta sysslande med psalmboksarbetet, men att han skulle förkastat sin tidigare psalmteori eller lämnat en af honom själf såsom otillfredsställande erkänd teologisk eller religiös ståndpunkt, därpå har jag ej kunnat finna något som helst bevis. Och det må i detta sammanhang ej blott erinras om de dock ej så få original från 1807—1811, som ingått i 1819 års psalmbok¹, utan äfven om den mängd

¹ Nr 18, 139, 148, (262), 277, 280, 285, 354, (392), 406, 451, 490, 491. (De inom parentes satta numren ha senare blifvit rätt mycket bearbetade.)

psalmer i nämnda psalmbok, både original, öfversättningar och bidrag af andras händer, som nära öfverensstämma, såväl till anda som ton, med Wallins tidigare försök och hans program 1809.¹ Man får därför ej så skarpt draga gränsen mellan en neologisk, sjuttonhundratalsmässig och en positivt-kristlig, adertonhundratalsmässig epok i Wallins psalmdiktning, som vanligen skett och sker.² Efter 1811 tillkomma en hel del psalmer af mer eller mindre neologisk typ, mot hvilkas religiösa halt anmärkningar gjorts och alltjämt göras, t. ex. de ur de bägge sista psalmboksförslagen (1911 och 1914) aflägsnade n:r 37, 40, 41, 83, 169, 278, 279, 284, 296, 301, 304, 311, 314, 336, 349, 350, 351, 353, 357, 374, 403, 404, 446, 453, 482, 483 i vår ännu gällande psalmbok. De flesta af dessa psalmer förskrifva sig från åren 1814—1816, ja en och annan (n:r 336, 350, 403, 483) är af ännu senare datum.³ Och de ämnen för psalmskrifning, Wallin uppger för sin främste och så godt som ende medarbetare vid utarbetandet af 1816 års Förslag, d:r Johan Åström, erinra kraftigt om det Sulzerska och Lavaterska psalmboksprogrammets äkta sjuttonhundratalsmässiga kasuistik, som satt sin prägel bl. a. på *Deutsches Stockholmisches Gesangbuch* af 1801.⁴ Så sänder Wallin t. ex. den 4 sept. 1815 en promemoria öfver ämnen, som behövas i den nya psalmboken, där bl. a. följande rubriker föreslås: »Själens och de ädlare känslornas njutningar och kraftyttringar (kunde blifva en universitetspsalm), De sinliga njutningarnas oskyldiga och nyttiga vederqveckelser, . . . Tidens rätta bruk, . . . Vid Föräldrars död, För Resande, För Krigsmän, För Öfverhetspersoner, För Medborgare, För Arbetsfolk», och den 2 oktober samma år ger

¹ Öfverensstämmelsen mellan programmet 1809 och företalet till Förslaget 1816 har uppvisats i Tredje kapitlet här ofvan.

² Senast J. A. Eklund, *Vår Kyrkopsalm*, sid. 90: »tvänne skikt — det ena bärande färgen af det adertonde århundradet, det andra bärande i sig det nya seklets signatur». Tidsgränsen mellan de tvänne skedena i Wallins diktarlif sattes till 1811. — Jfr Fryxell, *Bidrag*, häft. 4, sid. 31 f. och Wieselgren, *Sv. Kyrkans Sköna Litteratur*², sid. 672 f.

³ Det är alltså icke en riktig förmodan, som uttalats af en aktad recensent i *Stockholms Dagblad* 1912 (l. u.) n:r 40 apropå de uteslutna Wallinpsalmerna i 1911 års förslag: »En närmare granskning af dessa nummer skulle säkerligen gifva vid handen, att de tillhöra den tidigare, svagare perioden af Wallins psalmdiktning, skedet före 1811...» Från tiden före 1811 äro af de 1911 utmönstrade trettio Wallinpsalmerna blott fyra stycken (n:r 18, 148, 280 och 354 i 1819), de återstående tjugusex (26) äro från tiden efter 1811. Se Beckmans *Psalmhistoria* under respektive nummer.

⁴ Brefven från Wallin till Åström i U. U. B.

han nya förslag, bl. a. »Tungans rätta bruk, tidens rätta bruk, det timliga godas eller världens rätta bruk», ämnen, hvilka han sedan som bekant själf har handlagt. Den 22 i samma månad nämner han »Husbönders och Matmödrars pligter». Förklarande tillägger han: »Psalmboken bör, i min tanke, vara allas Vademecum», alltså samma grundtanke som i Reflexionerna i Journalen 1809.

Och liksom Wallin bibehöll grunddragen af sitt tidigaste psalmboksprogram, bibehöll han äfven sin sympati för goda psalmer från den naturliga teologiens område, t. ex. Ödmanns.¹ Han vaktade sig för den exklusivitet, hvaråt de evangelikala och nyromantikerna i sitt ensidiga häfdande af andra trosartikeln skattade. Typiska äro i detta hänseende ett par ställen i hans sändebref Till Religionens och Witterhetens Wänner 1812. Å ena sidan likställas där »Christendomens sanningar, löften och föreskrifter» med »allt, som förädlar, tröstar, lugnar och upplyfter menniskan»; å andra sidan heter det: »En Psalm får sin rätta karakter endast af Christendomens Anda, som, utgången af tron på en Himmelsk Fader och en Gudomlig Försonare, gjuter frid i den ångerfulles bröst, kraft i den svages, ljus och kärlek och evinnerligt lif i den frommes helgade själ och som allena lyfter menniskan till den åsigt, hvilken en till fullkomning och salighet oändligt fortgående, odödlig varelse bör äga af tiden, världen, döden och det eviga». Denna »åsigt» hade Wallin säkerligen redan 1806, då han begynte sin psalmdiktning, eljes skulle han ej då ha bemödat sig att så pietetsfullt återge själfva det religiösa innehållet — syndmedvetandet och försoningsbehofvet — i de gamla psalmer, han då omarbetade till en efter hans och tidens allmänna uppfattning mera verkningsfull poetisk form. Det är ej antagligt, att han räknat sina egna första psalmförsök till den kategori af ovärdig andaktspoesi, hvarom han talar i samma nyss citerade inbjudning till medarbetarskap för psalmboksreformen: »Utan sinne för denna Andes ingifvelser; utan känsla för Religionens grundsanningar . . . må ingen röra den heliga lyran. . .» Bästa beviset därpå är ju, som förut framhållits, att han upptog de bägge originalförsöken från 1807 i 1819 års psalmbok. Man får alltså ej säga, att Wallin först genom Hedborn och andra fick syn på hvad kristen psalmdiktning innebar, men väl att han ge-

¹ Vid invigningen af Nya Psalmboken i Västerås domkyrka advents-söndagen 1820 sjöngs under predikan N. Ps. 2 »Herre, evigt stor i ära» just såsom »en ny sång» i anslutning till det från Ps. 96 hämtade exordiet: »Sjunger Herranom en ny sång» (Rel. tal I, sid. 329).

nom inflytandet från Hedborn och dennes meningsfränder frigjordes ur den akademiska korrekthetens tvång och på samma gång fördes in i en varmare och fruktbarare religiös atmosfär, för hvilken han dock ej förut var alldeles främmande.¹

Fasthåller man Wallins egendomliga litterära begåfning, dess starkt retoriska, rent formella art och hans tidigt (kanske redan före 1809) fattade mål att bli svenska psalmbokens nydanare; erinrar man sig på samma gång hans alltifrån första början märkligt konciliatoriska ställning till tidens olika religiösa lärotyper och filosofemer — hans medelvägsståndpunkt — och hans redan 1809 förfäktade program: en psalmbok med »warningar, lärdomar, tröstrunder och uppmuntringar för hwarje sinnesställning, hwarje åsigt af lifwet, af döden och ewigheten»; fasthåller man och erinrar sig allt detta, faller det sig så naturligt, att Wallin kunde lära från olika håll och upptaga religiösa element, som inbördes tycktes för andra oförenliga. För honom gällde det här hela folket, hvars religiösa och sedliga pånyttfödelse han väl tidigt drömt om tillsammans med Carl Ulric Broocman och andra Boethius' lärjungar — och olika smakståndpunkter, olika teologiska och moraliska system och delar däraf få här uteslutande sitt värde, i den mån de kunna bevisa sig vara användbara till att trösta och förbättra människor. Därför kan han vid sidan af det nya akademiska språket upptaga den gamla bibelsvenskan. Därför kan han låta Ödmanns och Åströms ofta rätt abstrakta men stundom högstämnda psalmstil omväxla med Hedborns färgrika, konkreta och naiva, och själf följer han än den enes, än den andres föredöme. Därför upptar han den nya evangelisk-pietistiska Kristusreligiositetens motiv och kvietiv men behåller kvar också så mycket af den gamla neologiens borgerliga och stabila, stundom också nog känslösamma moralism. Allt får tjäna det enda målet: »psalmboken skall vara allas vademecum».

Denna fördomsfria läraktighet, denna »storslagna kyrkliga objektivitet», för att tala med J. A. Eklund², är väl Wallins yppersta egenskap som psalmboksutgivare. Som religiös individualitet

¹ Jfr Palmblads biografi öfver Wallin i Biogr. Lex. XIX, sid. 309 f. I stort sedt är hans omdöme där om psalmerna före Hedborns uppträdande riktigt: de bättre voro alltför högstämnda, de enkla voro för »trädaktiga».

² Vår Kyrkopsalm, sid. 92. — Jämför ock F. Bööks artiklar om Wallin i Sv. Dagbl. 1915 n:r 289 och 296 (Uppl. B), där hans universalitet på ett förträffligt sätt belyses.

kan han tyckas föga intressant: något religiöst geni är han knappast. Men just därför är han kanske i högre grad än många mera egenartade psalmdiktare särskildt danad för den väldiga uppgift, han åt sig valt. Hans villighet att lyssna till anmärkningar, råd och lärdomar, äfven då de kommo från motståndare och belackare, är utomordentlig och kan väl endast förklaras ur hans fullkomliga uppgående i det egna verket, hvars ära var hans.¹ Därför ligger det heller ingen makt uppå att med alla möjliga och omöjliga skäl söka tillbakavisa hvarje antydning om påverkan eller bestämmande inflytelser utifrån i Wallins utvecklingshistoria: hans egendomliga storhet framstår ej minst imponerande, just när man utan förutfattad mening studerar hans förhållande till sin samtids andliga företeelser och spårar de olika inslagen vid hans verks tillblifvelse. »Mest fägnad af att höra andra spela, när det låter bra», som han en gång skrifver till Hans Järta, är han i hög grad mottaglig för nya intryck och återger dem, tack vare sin höga formella virtuositet, ofta mycket bättre än de »andra», hvars spel han njutit af att höra.² Det har i det föregående gifvits ett och annat exempel på denna Wallins stora receptivitet: en fortsatt undersökning af hans psalmdiktning skall säkerligen ge flere och påtagligare bekräftelser på hans inspirations litterära ursprung. Från rent religiös synpunkt kan det te sig som en besvikelse, att Wallins ingifvelse har ett så starkt litterärt drag. Men från konstnärlig, liksom än mer från praktiskt-kyrklig, särskildt liturgisk synpunkt är det knappast att beklaga. Den kyrkliga diktkonsten har alltid varit och måste alltid förblifva i viss mån reproducerande.

¹ Jfr Geijers ord (S. A. Hollander, Minne af J. O. W., sid. 108, eller Geijers Saml. Skr. VII, sid. 210): »Man kunde ej se en samvetsgrannare arbetare för ett stort mål, ej någon, som oförbehållsammare offrade all fåfänga för det verkliga, ej någon tålsammare för anmärkningar och rättelser; ehuru denna foglighet var förenad med tillräcklig fasthet i hvad han ansåg för rätt»

² Brevet i UUB i Järtas brefsamling, dat. 6 Oct. 1823. Jfr det utförliga citatet i min skrift Johan Olof Wallin (Skrifter till 1800-talets kyrkohistoria n:r 1), sid. 23 f. och därtill anknutna reflexioner.

Emil Liedgren.

BILAGOR.

Bilaga I.

Utdrag af Pastoral Examens Protocollet, hållet i Vesterås Consistorio d. 4 Maji 1808. Examinandus Theologiæ Adjuncten vid Carlberg, Magister Johan Olof Wallin.

Examinator

H. Doctorn och Domprosten Waller.

1 Cor. 2: 4.

An ars oratoria Paulo fuit invisæ et despecta? — An illam cum suis adminiculis philosophicis, suo exemplo, ex cathedra ecclesiastica proscrip-tam voluit? Annon ars hæc, quæ legibus naturæ Psychologicis, qua effectum, absolute adstringitur, etiam industria dicentis ita restringi potest, ut in moralibus non a lege naturæ aberret? Et quos scôpulos præcipue vitandos prævides? An actibus gratiæ Spiritus Sancti adplicatricis quodammodo inservire valet: et quid cavendum, ne in negotio salutis offensi quid adferat? — Ubi πνεῦμα illud, δύναμις illam quæramus, in quibus Paulus totus occupatur? — An justa et exacta ἀποδείξεις hujus πνεύματος et δυνάμεως eloquentiæ nomine non veniat? — Quid sentis de eloquentia biblica? An existit? an eandem stili simplicitatem vel sublimitatem in quovis argumento servat? An pro diversitate objecti vel subjecti stilum variat? Annon nostris quoque temporibus est imitanda? An genius linguæ vernaculæ et usus loquendi hodiernus postulat ut deseratur? An absque damno et dispendio veritatis, aliam, ad palatum seculi adcommodatam substituere possumus?

Resp. Ad has quæstiones, una serie tam bene et apte concatenatas, crediderim me tutissimam responsionem derivare ex ipso Apostoli scopo, dum hanc epistolam consignaret.

Antea versatus fuerat Paulus apud Corinthios. Suam conversionem debebant omnem Ejus zelo et eloquio; non autem oratoris magna sonantis, sed Apostoli, per unam Evangelicam vim et simplicitatem flexanimi. Recessit paullum Apostolus Gentilium a plantata recens Ecclesia, Lucem Christianam alibi quoque diffusurus; ast vix recessit, priusquam Corinthios, homines Græculos, tædebat præconii, tam omni sapientiæ oratoriæ ornamento destituti, & illis jam ab Apostoli remanentibus Cooperariis propinati. Hinc Schisma quoddam enatum, quod ad ipsam docendi rationem. Quædam sane Ecclesiæ membra methodo *Paulinæ* ad huc adhærebant; quædam

vero ab ore pendebant *Apollo* cujusdam, hominis omni dicendi artificio instructissimi, & in hunc maxima profecto pars inclinabat. Doluit hoc Paulus, quam primum ad aures ejus pervenit. Præsagio tristi sensit, quantum detrimenti captura foret Christi Respublica, si Verbi sanctissimi præcones hac ratione vim persvadendi omnem a scitis philosophorum rhetorumque mutuarent; statuitque obicem capitali rei opponere. Ex his aliisque rationibus exstitit admonitoria hæc epistola. Ego (inquit Apostolus) quum Sacris Evangelicis vos primus initiarem, non verborum pompa, non sententiarum aliunde petita gravitate usus sum. Christum annunciaui, cumque crucifixum; egi hoc cum modesto timore, non cum Græca parrhæsia, cum simplicitate veritatis, non cum adparatu dictionis: & quidem, ut ipsi scitis, felici successu; quia meæ operæ, sic institutæ, debetis omnino conversionem vestram. Et tamen (v. 4.) *sermo meus, sive privatus, sive publicus* (λογος και κηρυγμα) *vim omnem petebat, non ex humanæ elocutionis argumentis persuasoriis, verum ex demonstratione Spiritus & virtutis.* Quam iniqui igitur (dicere vult), quam ingrati estis erga istam docendi rationem, cujus ope luce Evangelica primum tamen collustrati estis, & quæ, sola & optima, vos in omnem veritatem manuducet!

Jam vero crediderim, & Pauli elucescere mentem circa oblatam rem, & quæstionum propositarum nodos quadamtenus iri solutum.

Non fuit invisæ Paulo oratoria ars in genere, sed quatenus in philosophicis argumentis & oratoriis artificiis omnem probationis vim & nervum quærebat. Non respuit revelatum Verbum rationis & svadelæ ministerum (testatur hoc Apostolorum, quin ipsius Salvatoris, dicendi genus, pro diversis rationibus diversum); verumenimvero Revelationis sanctissimæ Σοφία est ipsa rationis domina quidem, non serva. Non nititur eloquentiæ humanæ versatili cothurno, non se submittit philosophiæ mundanæ arbitrio (v. 15), ὁ πνευματικὸς ἀνακρίνει μὲν πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται. Est Verbo Divino vis, non solum rhetorica & logico moralis, sed supernaturalis & divina; & ista quidem vis verbo non solum adest, sed vere inest: comparatur cum *semine*, cum *cibo*, cum *imbre*. Non ergo est, quod, magna cum sollicitudine, concionatores sacri conquirant flosculos per eloquentiæ vireta, vel venentur argumenta in philosophiæ porticibus. Sive noxii, sive supervacanei, πειθοὶ ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοι cedant primatum coelesti sapientiæ & ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως; — aut, subordinata ratione, sua vel arma vel ornamenta, pro nata re, eidem demisse & devote porrigant. Urget hoc Apostolus, tum compluribus locis, tum etjam *Thess.* 2: 4 (recitabatur dictum): Et hinc confici omnino firmiterque evinci credimus, non omnem eloquentiam velle Apostolum proscriptam e sacris cathedris; — et, veluti in ipsis Pandectis sacris, pro substrata materie, nunc simplicem reperi-

mus stilum, nunc temperatum, nunc sublimiorem, interest omnino nostra, ad hanc sanctissimam normam nosmet componere, atque, quum omnia humana fluxa sint, nos autem non nisi idiomatibus humanis veritates coelestes exprimere valemus, agamus id, ut, inter omnes humanarum rerum vicissitudines, suus semper honos constet Verbo salutari; *probemus omnia, retineamus quod bonum est*; animarum quæramus *οἰκοδομήν*, non auram captemus popularem, omnisque institutio Christiana agat optime sui ipsius interpretem.

Examinator
Herr Lector Borg.

Nonne plurimi veterum hæreticorum errores nostris temporibus recruderunt &, velut crambe recocta, orbi Christiano retruduntur?

Resp. Ita omnino.

Quinam sunt illi errores?

Resp. Arianorum, Macedoniorum, & quis recensebit omnes? Præcipue tamen Photinianorum; qui nunc Socinianorum nomine veniunt.

Quæ igitur dogmata Fidei e sanctissima nostra Religione exterminare & prorsus proscribere volunt?

Resp. Negant peccatum originale, Trinitatem, satisfactionem Christi, eamque solum ob causam Christum venisse contendunt, ut restauraret religionem naturalem.

Quinam hoc respectu maxime sunt famosi?

Resp. E magna hac Socinianorum, Naturalistarum, Deistarum, cet. silva, sufficiat nominatse Bardtium, Semlerum, Henkium, Tieftrunk, Cannabich, Fichte (qui tamen visus est palinodiam quamdam canere); et si paulo altius relegemus vestigia: Cherbury, Shaftesbury, Chubbs, Morgan, Bolingbroke, Voltaire, Rousseau, Toland, De la Mettrie, Mirabeau, Edelman, cet.

Ut vero feliciori successu ipsa Religionis Christianæ fundamenta evertant, quid maxime moliuntur?

Resp. Theopnevstiam S:æ S:æ vel circumscribunt vel prorsus negant.

Maneamus in examinanda Neologorum sententia de Scriptura Sacra ejusque Divina origine; num omnes eodem modo eam impugnant?

Resp. Alii sane apertius, alii per cuniculos quasi, illam evertere satagunt.

Qui speciem quandam inspirationis Divinæ admittere videntur, licet eam revera rejiciant, quomodo se exprimere solent?

Resp. Largiuntur quidem Scriptores Sacros meliora sapuisse in rebus divinis, quam alios istius ævi homines, ideoque, sensu saltem poetico, posse dici *Θεοπνευστους*; tantum autem abesse, ut hac voce indicetur commercium quoddam cum Spiritu Sancto supernaturale, ut potius per unicum naturæ lumen, eximias animi dotes ingeniique

perspicaciam singularem cum Deo confabulatos versatosque dici, contendere non vereantur.

Num hoc sufficit?

Sic sane infringeretur omnis S:æ S:æ αξιοπιστία; non esset Resp. amplius βεβαιότερος λόγος nec differret a quibusvis, humanæ Sapi- entiae vel fictionis, placitis, multo minus ista antecelleret.

Quo sensu igitur sumunt phrases illas in S:a S:a obvias:
Θεοπνευστα, φερεσθαι ὑπο πνευματος αγιου etz?

Eodem sensu ac Cicero, Quintilianus et Poetæ, quum melioris Resp. ingenii hominem dicant plenum numine, Deo agitaturn e. s. p.

Negant igitur hi revera Divinam Scripturæ originem; nonne vero alii longius procedunt et eo usque progrediuntur impietatis, ut S:am S:am non modo non necessariam judicent, verum etjam utpote nostris temporibus minus adcommodatam, inutilem ac prorsus rejiciendam?

Esse sane multos hujus farinæ homines, testantur annales ævi. Resp. Quemquam autem perfrictioris frontis vix inveniemus, quam qui, versus finem seculi proxime præterlapsi, edito libello Germanico, hanc publice quæstionem proposuit: numne esset natura adhuc ætas ad deserendam Revelationem? Quod quidem adfirmare, non duxit Religioni.

Num igitur omnem vitæ et morum normam e mundo sublatam volunt?

Forsan, externi in civitate ordinis vel politiæ gratia, quemdam Resp. veluti codicem legis naturalis vellet obtrusam orbi.

Qualis est sententia ecclesiæ nostræ de Θεοπνευστία S:æ?

Esse specialissimum & extraordinarium concursum, quo Sp. Resp. S:ctus non solum impulit Sacros Scriptores adscribendum, sed etjam ipsis res & verba suggessit.

Quos actus speciales complectitur?

Mandatum, & concursum stricte sic dictum.

Resp.

Num vero convenit inter Doctores ecclesiæ nostræ de his actibus?

Quidam omnino generale quoddam mandatum scribendi solum Resp. admittunt, quod quidem totum esset *in verum conceptu sine verbis*; quidam per concursum intelligunt, quamdam adsistentiam, qua Scrip- toribus sacris cautum fuit ab erroribus; quidam gradus quosdam inspirationis admisere e. s. p.

Quænam sententia est communiter recepta?

Quod sanctissimus Dei Spiritus, non tantum res, sed ipsa verba Resp. subministrarit.

Quibus rationibus inducti hoc contendunt?

Rerum conceptus non potest insinuari sine verbis; promisit Resp. Christus discipulis non solum τὸ sed πῶς dicerent; neque alias textus Sacri Codicis differret multum a quibusvis versionibus & para- phrasibus. Neque umquam certi quid in re tanti momenti posse- mus statuere, nisi verbali sensui firmiter adhærere liceat.

- Quando primum coepta est controversia de inspiratione verborum?*
 Resp. Seculo Reformationis. Fuit verbalis inspiratio Pontificiis veluti
 sudes in oculis; illa enim admissa, superflua facta est & Papæ in-
 fallibilitas & traditionum auctoritas in Scripturis explicandis.
*Quid vero obstare videtur huic inspirationi, & quod ab adversa-
 riis etiam maxime objicitur?*
 Resp. Diversitas stili, & interdum narrationis.
Nodus ille quomodo solvitur?
 Resp. Per Θεοπνευστιαν non sunt transformati in meras machinas Scrip-
 tores sacri, sed adcommodavit se per Συγκαταβασιν S:s S:s cujus-
 que ingenio: hinc diversitas stili. Quod ad narrationis diversitatem
 adtinet, hæc potius confirmat historicam fidem, quum sic constet
 certius, non convenisse inter sacros Scriptores de fallaciis quibusdam
 hominibus imponendis. Præterea tantum in adiaphoris paullum dis-
 crepare videntur.

Examinator.

H. Doctor Gottmark.

Historia lapsus Gen. 3 quæ recitetur. Recitata est.

*Duo ne heic occurrunt momenta rerum, sollicite inprimis ponde-
 randa: alterum nempe quod de lapsus sive peccati primi forma, alte-
 rum quod de hujus peccati æstimatione ac imputatione, ab ipso Deo
 facta, narratur?*

- Resp. Utique.
Cur harum inprimis rerum tamexacto nobis opus est scrutinio?
 Resp. In his rebus, quasi cardinibus, vertuntur plurima, ad salutem
 creditu & scitu necessaria.
*Quæ ergo fuit lapsus forma, i. e. quo in actu vel animi adfectu
 formaliter consistit peccatum primum? Num in adfectata æqualitate
 cum Deo, saltem quod ad intellectus perfectionem et scientiam rerum?*
 Resp. Inobedientia erga Deum fuit sane adfectus ille animi, qui
 primum rupit foedus inter Deum et homines. Quod autem ipsa
 peccati forma fuerit adfectata cum Deo æqualitas, hoc utique &
 historia lapsus testari videtur & libri nostri symbolici confirmant.
Quid obstat, quominus hanc statuamus formam?
 Resp. Primo quidem obtutu obstare videtur, quod non credibile sit,
 Evam, in isto innocentiae & simplicitatis statu, tam magnos sumere
 animos potuisse, ideoque restringendum esse verborum sensum ad
 cognitionem arboris ejusque virtutis: verum, non est rationis humanæ
 has lites componere.
*Sed illam tamen innuere videntur verba serpentis ad Evam in v.
 4 & 5. nec non Evæ summa credulitas, qua serpentino sermoni assen-
 sum præbuit? num hoc?*

Videtur sane Eva hoc credidisse, sed nobis scire sufficiat, Resp.
maxime capitale protoplastorum peccatum fuisse inobsequentiam erga
expressum Dei mandatum.

*At explicari tamen solet plerumque pro meditata renunciatione
Divini imperii vel præstandæ huic imperio subjectionis, immo in tran-
sitione ad castra inimici ac foedere cum diabolo, & quæ reliqua ejus-
modi prædicata: num hoc recte an perperam?*

Forsan duriora quædam de hac re interdum præceperunt Theo- Resp.
logi nostri. Utcumque sit, veneremur sanctissimam Creatoris cle-
mentiam, hæreditariam non solum labem, sed etjam gratiam in nos
derivantis.

*Quomodo vero coram tribunali Divino æstimatum ac reputatum
est? An pro actu proæretico & Deum fallendi conatu, an pro culpa-
bilis & flebilis inscitiae effectu?*

Affirmatur prius. Cognoverunt enim voluntatem Domini sui, Resp.
adeoque non plane negare possumus proæresin. Sed inscitia etjam
locum habuit, licet vincibilis. Ob hanc Deus etjam mitem se præ-
buit illis, & ipsa poenæ, per misericordiam divinam, magis fuit
damni quam culpæ.

*Actane est a protoplastis resipiscentia, vehementi admodum animi
moerore, contritione ac detestatione facti testificata?*

Utique, quod patet ex eorum angore et pudore. Quum vero, Resp.
per omnem hanc poenitentiam, neque admissam dudum inobedien-
tiam infectam reddere valerent, nec reparare damnum, quod sibimet
ipsi intulissent; non ipsorum resipiscentia & merito, sed gratiæ Div.
per *προτευαγγελιον* manifestæ, tribuenda est restitutio eorum.

*Quibus imputatum est peccatum primum? an solis protoplastis?
an eorum quoque posteris?*

Omni humanitati; non quidem quomodo factum imputatur auc- Resp.
tori, sed quod omnes sentiamus damnum, ortum ex eo, & nexum
cum eo, quod Adamus egit.

*Quum vero notissima sit quorundam etjam Theologorum hypo-
thesis de facta quod ad posteros imputatione, quid tibi de hac opinione
sentiendum videtur? num ullo vel Sæ Sæ testimonio vel alio argu-
mento nititur?*

Utique, Rom. 5 (Quod dictum recitabatur).

Resp.

*De sensu verborum Rom. 5. v. 12. ad quæ provocari solet, quæ
tua est mens?*

Quemadmodum, per unius hominis delictum, effectum est, ut Resp.
omnes homines sint *φύσει τέχνη ὀργής*, obnoxii péccatis peccatorum-
que necessariis poenis: eundem in modum, ex infinita Dei gratia
propter unius *Θεανθρώπου* justitiam meritoriam, fide adprehensam,
restituti sunt omnes in salutis spem, &, post finalem perseverantiam,
in ejusdem possessionem.

Nonne sola idea de Christo, tamquam uno inter posteros Adami, sufficientissimum præbet argumentum ad confutandam hanc hypothesin?

Resp. Sanctissimus Salvator, per assumptionem humanæ naturæ particeps quidem factus est carnis & sanguinis, non autem peccati. Fuit ἀμωμος καὶ ἀσπιλος.

Repugnatne etjam omnibus Sæ Sæ Doctrinæ articulis?

Resp. Non meum est in tanto negotio ferre iudicium.

Num inter conditionem primævi hominis & nostram, nec non inter peccatum primum & ea, quæ ab impiis hominibus omni tempore perpetrantur, justa datur comparatio?

Resp. Utique, quia et peccatum primum &, quæ inde fluunt, peccata, sunt ἀνομία; omnis autem ἀνομία est ἁμαρτία.

Examinator

H. Doctor Jedeur.

Qualis tibi jam per Europam videtur Religionis conditio?

Resp. Diversa pro diversis circumstantiis.

In Portugalia & Hispania?

Resp. Offuscantur sane istæ regiones adhuc crassissimo catholicismo, licet, quod compertum est, *Inquisitionis* sævum tribunal aliquid remisit de severitate olim solenni. Præterea ibi locorum valde sum hospes.

In Gallia?

Resp. Post varios casus & tumultus, Religioni cum Republica communes, videtur sane Religio, saltem qua externum habitum, eodem deducta, quo ante *Revolutionem*; ita tamen ut valde sit circumscripta Pontificis Romani auctoritas. Tolerantur tamen omnes ibi Religionēs vel Religionum familiæ.

Num ulli tamen præcipue favere ibi videtur Summus Imperans?

Resp. An ulli vel nulli Religioni ex animo adhæreat, sum dubius. Id autem testatum, prodidisse sæpius singularem in *protestantes* favorem.

Cur?

Resp. Forsan ob politicas vel statisticas rationes. Ecclesiasticus ordo in terris Catholicis est quasi *status in statu*, divisa habens commoda a commodis civitatis, civili imperio facile se subtrahens. Non ita inter *Protestantes*, ubi, saltem circa *jura collegialia externa*, Summus Imperans jure gaudet agendi & decernendi in rebus ecclesiasticis. Ut alia prætermittam.

In Italia?

Resp. Mores scelerati & dissoluti circumquaque serpentes indiesque in pejus ruere visi, comprobant testimonio tristi, Religionis causam misere agi per ista loca.

Helvetia?

Ecclesiæ suæ & dogmata & disciplinam, qualia acceperē ab Instauratoribus, servare etiam intemerata crediderim Helvetos ut plurimum. Quod si nostris diebus tam rigidos *absoluti decreti* patronos non agant, hoc laudi cedat ipsis. Resp.

Germania?

Ibi sane, ob summam in cogitando & scribendo libertatem, vel potius licentiam, valet adagium *quot capita, tot sensus*. Si quid autem summam de Germania statuendum est, videntur sane plurima ibidem vergere in Socinianismum & Naturalismum. Resp.

Judæi quid tentarunt?

Non mirum si Judæi quoque visi sibi sunt videre apertam viam in Religionem tam *latitudinariam*: ideoque illorum sane non pauci, missis ad *Tellerum* litteris, significarunt desiderium, ad Christiana castra transeundi. Resp.

Tellerus quomodo?

Tellerus quidem non difficilis. Obtulisse, credo, Judæis, Ecclesiæ consortium, sine sacramento & *initiationis* & *confirmationis*, ab omnibus vere Christianis recepto; ut omittam plura. An vero conatui eventus responderit optatus nondum scio. Resp.

In Russia?

Barbaries & superstitio occupat adhuc *Græca* ista Templā & Monasteria. Resp.

Dani?

In plurimis se componunt sat serviliter ad normam & nutum *Germanorum* fratrum; per omnia vero conamina prodere videntur Germanorum magis novaturiendi pruritum & levitatem, quam ingenii sagacitatem & nervum. Resp.

Angli?

Anglicana quidem Ecclesia communiter abit in *Episcopalem* & *Presbyterianam* vel Independentem; plurimi tamen propendent in *Armeniana* decreta. Magna etiam ibi cohors, Religionem omnem Positivam contemnentium, *Deismum* & *Naturalismum* expressis verbis profitetur. Resp.

Quid Rex ut Elector Hanov?

Præmia quidem obtulit pro Religione optime defendenda. Resp.

Quid tibi de Societate illa ad Missiones promovendas?

Laudabili sane consilio institutam credo, nec sine fructu continuatam: quum vero Missiones istæ demandentur hominibus, tumultuarie quasi conscriptis ex quibusvis familiis, & plerumque fanaticis, vereor ut fructus semper reportent optatos vel promissos. Resp.

Num bene ex omnibus Religionum sectis conjungantur?

Profecto non bene. Ex diversis enim principiis enata diversa studia non possunt non & fidei & caritatis unitatem flebiliter intervertere. Resp.

Batavi?

Resp. Apud illos *Arminiani*, *Remonstrantium* nomine, & *Mennonitæ* perfugium exoptatissimum invenerunt.

Quid tamen & illi?

Resp. Tentarunt illi quoque plurima circa Religionis formam & cultum, ad exemplum vicinæ Germiæ.

Facies Religionis in Patria quæ?

Resp. Vere nobis congratulari possumus, quod apud ullam vix gentem firmiore steterit talo res sacra — ejusque purior forma, quam in nostra Patria.

Quid Rex?

Resp. Regi sane nil prius & antiquius fuit, quam ut Religioni suus semper honos constaret; ideoque & mandatis & exemplo sollicite semper cavit, ne quid detrimenti caperet doctrina vere Evangelica.

Orthodoxi forte haud prudenti zelo?

Resp. Crediderim eos sat moderate & excepisse & repulisse adversariorum tela, si quæ forte interdum vibrata sint.

Numquid de doctrina remittamus?

Resp. Non puto. Nititur enim S:a S:a.

De sanctitatis rigore?

Resp. Neque hoc. Etenim per hunc rigorem elucescit Doctrinæ efficacia.

Nil audeamus in publico de sacris, nil contra vitia?

Resp. Est sane fidelis Jesu Christi ministri, nil umquam intermittere, quo vel gloria Dei vel animarum ædificatio promoveatur.

Sed scandala dabis?

Resp. Prudens verbi Promus sanctum, non offert canibus (Math. 7.) sed justa fandi tempora ita semper observat, ut, neminem offendens, ædificet quam plurimos.

Sedan Examinandus afträdt, tog Consistorium dess nu aflagde Examen i behörigt öfverwägende, och pröfwade skäligh, att dess ådagalagde ovanligt berömlige och grundelige insigter skulle med *Laudatur* i protocollet utmärkas. Ut supra.

Lars Fred. Kraft.
Ven. Cons. Notar.

Bilaga II.

Magister Johan Wættedahls den 4 nov. 1811 uppsatta »Ödmjukaste Memorial» till Kongl. Psalmbokskommittén. Uppläst där den 7 december 1811.

Då jag, uti den Handbok, som med snart ingående Kyrkoår skall följas vid den offentliga Gudstjensten och andra prästerliga förrättningar, näst Guds milda försorg med glädje igenkänner Högvördigste Herrens rätt prisvärda nit för Sanningens helgd, och vår Christliga Tros och Bekännelses renhet, äfwen som uti den märkeligen förbättrade Catechesen; finner jag mig upmuntrad, att, i största ödmjukhet, härmed yttra ej allenast min egen, utan ock mångas, ja många tusendes innerliga önskan, icke blott bland den lägre Classen af Medborgare, utan ock bland den högre, tänkande och mera bildade, där ännu någon sann Religiosité finnes, att, nämligen, det måtte till alla delar äfwen så *wäl* lyckas med den tilltänkta Svenska Psalmboken!

Härvid är det mig och alla, som intressera sig för den goda saken, en stor fögnad, att vår Svenska Psalmist, Herr Doctor Wallin sjelf yrkat en längre utdrägt på tiden, i ändamål att dess egna Sånger och äfwen andras, som till äfwentyrs kunde komma i fråga, må med all noggrannhet kunna pröfwat, och denna önskade Boken därigenom ärhålla en skönhet och fullkomlighet, som svarar emot dess ändamål för kommande tidhwarf.

Måtte då uti hvarje Sång, och uti hvar rad däraf, kännas samme Ande, som är rådande öfwer allt i Biblen, och hwilken bestämdt utmärker den oomkullstötliga Grunden, hvarpå en Christen, såsom verkligen sådan, upförer hela sin Salighets byggnad, och hvarförutan ingen annan kan läggas! Och då vårt Svenska Kyrko-Samfund utgör en Samling af människor, som vilja, åtminstone anses positivt vilja vara JESU Lärjungar, och inga half Christna eller hedningar under christna namnet; måtte då ingen enda Psalm vara så författad, att den endast skulle kunna smaka sådana öron och hjertan, hwilka, tilldanade på Theatern, hwarken hafwa eller ens vilja hafwa Sinne för Christi Evangelium, för en sann tro eller en brinnande kärlek till Honom, som först, som af ewighet älskat oss, gått i nöd och död för oss, och om hwilken det så skönt, så hjerteuplifwande heter: »Han vill oss ändtlig — nödvändigt — föra in Uti himlaglädje sin». Psalmer af den hallt, som de uti Litteratur-

tidningen ej länge sedan införda, ware bannlysta från Svenska Psalmboken!

Huruwida hosföljande Sånger kunde anses wärdiga, att, bland andra projecterade, komma under Vederbörandes skärskådande och, till införande i vår Psalmbok, antagas, det må underkastas Högwördigste Herrens säkra bedömande! Att de äro Christliga och mot sitt syftermål swarande torde icke kunna bestridas. Herr Grefwen och Presidenten Lagerbjelke, hwilken är känd såsom en Religionens Vän — och uti människliga kunskaper och werkelig smak vida bewandrad och säker, har om dessa Sånger yttrat Sig på det mest förmonliga sätt, och det är på trägen anmodan af en annan hög Ämbetsman och sann Christen, som jag måst insända dem, tillika med dessa skriftligen yttrade tankar och önskningar.

Dessa Sånger äro omarbetade eller öfwersatta af en Commisnister i Skara Stift, hwilken redan insändt det 2:dra Häftet till trycket, och hvilket nästa år torde wara tillåtet, att insända. O! huru många skulle icke fröjda sig af hjertat, om Svenska Psalmboken blefwe af sådant innehåll som dessa Sånger! — och jag kommer swårligen från den tanken, att man på detta slags folket bör hafwa mesta — jag wore färdig, att säga: enda afseendet; ty att genom lämpande efter tidens eller de Gudlösas rådande smak, tro Sig kunna draga den stora hopen till kyrkorna igen, lærer wara aldeles fåfängt; och att med Sånger, som icke med skäl kunna kallas Christliga, utan hedniska hymner, till Gudarnas ära författade och sjungna — jaga bort dem, som önska sig sann uppbyggelse för sina hjertan, är wäl icke eller rådligt!

Måtte Högwördigste Herrn ännu täckas genomögna något, som legat mig och andra på hjertat i anseende till Handboken och Catechesen! — Uti ett bref från en wärdig Contracts Prost i Landsorterne heter det: »Jag önskade, att vi, uti vår nya Handbok, fått behålla det heliga korstecknet vid Döpelse-Acten. Männe tillstånd därtill ej kunde vinnas? Bäres det tecknet af Biskopar, så kunde det ock tillåtas åt de oskyldige Barnen. Det påminner den döpte under loppet af dess år, att han antagit JESU FörsoningsLära till efterföljd, såsom på korset besegrad, och därjämte ingått i JESU korsSchola. JESU kors war Pauli berömmelse.» Utan att tillåta, det jag skulle debiteras för någon slags vidskepelse; ärkänner jag dessa tankar såsom mina egna. — I anseende till Catechesen, har jag hört många yttra ett starkt missnöje öfwer Bibelspråkens förändring, emot hwad de finna uti sina Biblar. Då jag ej kan fullkomligen inse, huruwida Språken härutinnan wunnit förbättring, och urskriftens rätta och enda mening verkligen är träffad; och då Biblen, enligt min öfwertygelse, hwarken blifwit gifwen eller bör uti öfwersättningar därtill utarbetas, att den må kunna tjena dem till ett studium, som söka blifwa witra i denna werlden; så wet jag

ej, om jag bör fatta så aldeles fördelagtiga tankar om den tillärnade Bibelversionen.

Morgon- och Afton-Sångerna, som blifwit efteråt uti Catechesen införda, äro så aldeles isolerade från Christendomens Anda, att en Jude, en Mahomedan, en hedning, en ochristen, som dock är-känner en Gud, ja en Svedenborgian, som anser elementarelden såsom Gud, alltför wäl och utan betänkande skulle kunna sjunga dem. Huruvida sådana Sångers införande uti en elementarbok, som skall sättas i Barns händer, är att efterkomma JESU förmaning: »Låter Barnen komma till *mig!*» är jag för korrtsynt för att kunna inse. Min önskan är, det dessa Sångar aldrig kommit i dagsljuset, men sedan de nu äro i tusendes händer, att de i nästa upplaga blefwo ordentligen förbjudna, att intagas: och jag är icke ensam, som sådant önskar.

Att denna Lärobok blifwit så dyr, är onekligen ett tadelvärdt fel i anstalterna för dess tryckning. Utan all slags egennytta hade den bordt få tryckas af hwem som helst, och det mest nedsatta pris hade bordt wara från Högsta Ort anbefalldt.

Stockholm den 4 Novemb. 1811.

Johan Wætterdahl.

Bilaga III.

Ur »Handskrifter tillhörande 5. Samlingen af Polyfem».

Mine Herrar!

Ehuru jag ännu icke vet, huru mitt yttrande, vid insändandet af ett gammalt stycke, ämnadt till svar på en fråga af Witterhets-sällskapet i Götheborg, blifvit af Herrarne ansedt; kan jag dock icke underlåta att härmed (å nyo) vördsammast upmana Herrarne, att, med Deras vanliga nit och styrka i framställningssättet gifwa det läsande Svenska Publicum en riktig Idée om den Anda, som bör och måste vara rådande uti en skickelig Sångbok. Att detta måste ske ännu på detta året, är så mycket mera nödvändigt, som Ecclesiastik-Comitén *just nu* lärar arbeta på den tillärnade Svenska Psalmbokens revidering. Huru mycket det beror på en Psalmbok, som skall sättas i allmänhetens händer, nyttjas i den offentliga Gudstjensten och däremellan i den enskilda andagten, behöfver jag ej bewisa; och Herrarnes varma önskan att äfven i detta fall kunna verka till ett godt ändamål, är redan för mycket känd, för att kunna dragas i twifvelsmål. Men all ting har sin tid. Så uti ifråga warande fall, som uti processe-wägen, gifwes en wiss fatalje-tid, som måste sorgfälligt begagnas. Denne tid, hoppas jag, är icke ännu tilländalupen; men torde dock snart skrida till sitt slut. Här tyckes wara periculum in mora.

Med Herrarnes tillåtelse vågar härmed upgifwa mina tankar om en Christelig Psalmbok, dem jag gärna underkastar Deras pröfning och rättelse. Skulle något däraf kunna, såsom materialier wara tjenligt, wid en *fix* och med Biblens anda och Christendomens väsende enlig grundritning af Christeliga Psalmer, så vore det mig ganska kärt: och jag är ej alldeles utan hopp i detta fall.

Det är gifvit, att uti en Psalmbok för en National Kyrka måste förekomma Sånger i hwarjehanda ämnen, och swarande mot åtskilliga tillfällen. Naturligtvis bör då hwar och en Sång hufvudsakligen hafva afseende på sin Titel och det, som dithörer; men manne ej, sådant oagtadt, hwar och en, ja till och med hwar och en wers — bör andas Christendom, om jag så må säga, eller wara så författad, att en hwar, som den läser eller sjunger, däruti igenkänner beständiga drag af JESU kärlek till oss, eller vår kärlek till Honom? Bör intet ett hjerta däri finna fullkomlig näring för sitt andeliga lif? Ny uppmuntran, att ännu mer, älska Honom, som först älskat oss, oeh den wi alldrig kunne *nog*, mycket mindre *för mycket* älska? — Bör intet allt helt egentligen syfta på Honom, som af kärlek till människor, Sjelf blef en människa? — och bör intet

detta åsyftandet wara så lifligt och starkt uttryckt, att äfwen den enfalldigaste straxt, och utan förklaring finner det, känner det i sitt inre? Jag tänker, jag tror det! Christus måste förhärligas på jorden af sin Församling, så, som det sker i himmelen, annars är-känner Han Henne ej för Sin. Kallar han henne Sin brud; så måste hon, såsom sådan, sjunga om sin Brudgume och Hans ewiga kärlek. Sjunga de i himmelen: »Herre! Du är wärdig, taga pris, och ära och kraft; ty Du hafwer skapat allting, och för Din wilja skull hafwa de warelse och äro skapte. Uppb. B. 4: 11. Och: Du är dödad och hafwer igenlöst oss Gudi med ditt Blod, af alle-handa Slägte och tungomål, och folk och hedningar. Uppb. B. 5: 9.» så må ock fattige syndare på jorden så prisa denna oärhörda och all vår tanka i oändlighet öfwerträffande kärlek, när de komma tillsammans i Templet, eller i sina egna Hus enskildt vilja till Honom upplyfta sina hjertan. Hvaraf hjertat fullt är, därom talar — sjunger munnen. Är hjertat fullt af Christi twingande kärlek — och bör intet Hans, efter Honom nämnda Församling på jorden, alltid anses wara det? huru skulle då annat wara möjligt, än att man ju uti hennes Sånger, de må handla om hwad Ämnen som helst: om Skapelsen eller återlösningen, om Herrans wälgärningar emot oss i lekamligt afseende, eller om Nattwarden, öfwer allt måste blifwa warse, icke matta och kalla, utan lifliga och starka drag af denna hufwudCharacter. Saknas dessa drag; så är lifwet borta, och Sångerna förtjena ej mera namn af Christliga.

Man fordrar, att uti Psalmerna måste wara ej allenast historik och Dogmatik, utan ock ett practiskt användande däraf. Välan! allenast det blir christligt, och icke på samma sätt och i samma gout som Neologerne uti sina predikningar yrka på dygden. Enligt min tanka bör detta användande wara så ställt, att den, som det läser eller sjunger, må uti sitt hjerta ärfara samma intryck, känsla och rörelser, samma beslut, och samma önskan, som Petrus, när den Upståndne Frälsaren förelade Honom denna 3 gånger uprepade fråga: »Simon Jonæ son, älskar Du mig?», och tillade: »föd mina Lamm! föd mina får!» Då Petrus hwar gång frågan uprepades, swarade med sann böjelse och ödmjukhet: »Herre! Du wet, att jag älskar Dig; Herre! Du wet allting; Du wet, att jag älskar Dig!»

»Görer trädet godt, så warder frugten god», sade JESUS. Matth. 12: 33. Detta lärar wara hufvudsaken med allt användande af både det historiska och Dogmatiska, som uti Psalmer kan och får förekomma. Men huru skall nu detta ske, om ej så, att öfverallt syndare wisas till Christum, att deras hjertan *helt* intagas af kärlek till Honom, af tro och förtröstan på Honom? Men är kärlek uti deras hjerta väckt till JESUM; finner den uti Sångerna sin näring och tillväxt; så hinner man knapt nämna kärlekens, eller trons och bättringens frugter, innan de redan äro där: och då de

komma fram — dessa rättskaffens goda gärningar — så har det ej skedt derföre, att de blefwo yrkade, föreskrefna, anbefallde, såsom goda och Gudi behagliga beprisade, utan emedan Christi kärlek, lik den uti träden frugtgifwande saften, så föranlät, så pådref det. Bör man då uti någon Sång låta en enda wers, eller en enda rad uti en wers inflyta, som ej andas Christi kärlek? Svaret är lätt. Men huru får man då rätt Christliga Psalmister? Denna frågan är swårare att beswara. — En Psalmist, om han skall wara Christlig, måste hafwa Guds Anda. Han måste wäl wara Poët af det ägta slaget, enligt Edert rigtiga påstående; men han måste ock wara drifwen af Christi Ande. Eho, som ej hafwer denna Ande, han hörer Honom icke till: och jag frågar: »huru will, huru kan en sådan wara förmäten nog, att wilja framträda såsom en Författare af Sånger, dem en JESU Christi Församling skall sjunga vid de heligaste tillfällen? Träder någon obehörig fram och blir Psalmförfattare; så måste det ock blifwa Psalmen derefter; ty werket prisar Mästaren. O huru wäl ändå, om man till den Svenska Psalm-boken wille utwälja de bästa, af de många Samlingar man i denna vägen har! O, att De, som äro satte till Domare härutinnan förstode, och vore rätt ense om, hwad som är Christligt eller icke är det! Ändtligen, gifwe Gud, att de i widrigt fall hade styrka och ärlighet nog, att tillstå sin brist och alltså icke företogo sig, att decidera uti en sak, som till äfwentyrs genom Deras åtgärd borrtskämd och förfuskad, kunde nu och framdeles blottställa Dem för medömkan och åtlöje.

Alla tråkiga Melodie-arter borde ock undwikas. Mera kunde väl öfwer detta ämne skrifwas, men detta må wara nog. Eder egen wishet, lätthet att tänka och skarpsinnighet i omdömet utföre allt, såsom det bör komma för Allmänhetens ögon.

Den önskan att förwandla prästerna till Läkare, wore ock ett ämne, hwaröfver I, mine Herrar, wille utbreda riktigt ljus hos Svenska Allmänheten.

Det skulle wara mig kärt, om jag wore i stånd, att wäcka lust hos Män af mitt Stånd, att läsa Polyfem. Jag har bjudit till och hoppas, att uti 5:te Häftet få förnyade anledningar därtill. Härmed wet jag mig tjena, ej så mycket Herrar Redakteurerna som mina Landsmän, men det torde äfwen kunna anses såsom bewis på den känsla, hwarmed jag omfattar, och alltid skall godkänna Herrarnes ädla bemödande, att arbeta till förmon för ett kärt fosterland.

Stockholm d. 15 Dec. 1811.

ſ. W.

Med denna upsats må Herrarne handla såsom med sina egna arbeten.

Bidrag till det svenska militärkyrkoväsendets historia.

En historisk undersökning af det svenska militärkyrkoväsendet torde i denna tid knappast tariffa någon vidlyftigare motivering. Intresset för denna institution har märkbart stigit under och genom det pågående världskriget. Kyrkans organiserade arbete bland de krigförande såsom en maktpåliggande uppgift ej blott med hänsyn till kyrkans egen särskilda syftning, utan ock såsom ett led i de anordningar, utan hvilka de i kampen deltagande näppeligen skulle vara sitt fruktansvärda värf andligen vuxna, för dessa synpunkter, hvilka i gångna tider i regel såsom själfklara fått stå tämligen oemotsagda, men hvilkas värde just i vår tid före krigsutbrottet starkt satts i fråga, har världskriget med en tydlighet, som icke lämnar något öfrigt att önska, på nytt öppnat människornas ögon. Den rikhaltiga krigslitteratur, som sedan augusti 1914 sett dagen, bär ojämfärliga vittnesbörd härom. Kyrkan finner jordmån för sitt utsäde i en utsträckning som icke på länge, om man än noga må akta sig för att häraf draga alltför vidtgående och optimistiska slutsatser med afseende på dess djup. Och det ter sig som något annat och större än en ödets ironi, då den nyss officiellt afkristnade franska staten omedelbart efter krigsutbrottet på manskapets enträgna begäran finner sig nödsakad att utnämna regementspräster i mängd och marinministern, känd som en ateismens förkämpe, säkerligen med icke ringa grämlse, ser sig föranlåten att underskrifva ett dekret om anordnande af själavård för Frankrikes flotta¹, en eventualitet, som den franska krigslagstiftningen dock i viss mån räknat med.²

Vidare har hos oss frågan om en omorganisation af det skäligen bristfälliga militärkyrkoväsendet mer än ett årtionde stått på dag-

¹ Jfr NATHAN SÖDERBLOM: Herdabref till prästerskapet och församlingarna i Uppsala ärkestift, Uppsala 1914, sid. 62.

² JOSEPH FREISEN: Das Militär-Kirchenrecht in Heer und Marine des Deutschen Reiches, Paderborn 1913, sid. 24.

ordningen såsom en fråga, som måste lösas. Det svenska försvarets omgestaltning 1901 och 1914 har gett armén mer än tillförne karaktären af en folkhär, i hvilken, praktiskt taget, all vår manliga ungdom, ej längre under några korta veckor och månader, utan under en ganska afsevärd tidslängd af sin för andlig påverkan starkt mottagliga ålder, utsättes för kyrkans inflytande, från hvilket den gemenligen annars stänger sig själf ute. För hvar och en, som tror på denna kyrkans uppgift, måste det stå klart, att det under dessa nya förutsättningar skulle vara en oförlåtlig försummelse från både den kristna statens och kyrkans sida att ej tillvarataga möjligheterna att här utföra en kristligt fostrande gärning. Men för varje organisation är en orientering i det tidigare historiskt gifna en vinst. Också från denna synpunkt är, då, efter flera tecken att döma, militärkyrkofrågan står inför sin lösning, en historisk utredning af denna frågas öde i flydda tider en nära till hands liggande uppgift.

Till sist torde en dylik undersökning fylla en lucka i vår svenska kyrkohistoria. Den berör ett hittills i ovanligt hög grad obearbetadt område. I de kyrkohistoriska framställningarna har i regel den betydande insats i religiöst och kyrkligt lif, hvilken, särskildt under vår storhetstid, gjorts af våra fältpräster, blifvit högst orättvist förbisedd, och åt den från viss synpunkt egenartade organisation, som inom Sveriges armé och flotta reglerat detta arbete, har ägnats en alltför ringa uppmärksamhet. Det lilla, som, fränsedt korta omnämmanden i våra större kyrkohistoriska verk, i frågan blifvit framlagdt, utgöres af mestadels strödda, högst ofullständiga notiser i militära arbeten, i bästa fall en eller annan sida i de olika regementenas eller flottans historia.¹ Det är på tiden, att åtminstone ett första steg tages i syfte att flytta det svenska militärkyrkoväsendet in i svensk kyrkohistoria.

¹ En fullständig historik af Karlskrona kungliga amiralitetsförsamling (1680—1880), Stockholm 1914, har utarbetats av ERNST HOLMBERG och återfinnes som n:r 16 i Marinlitteraturföreningens arbeten. — Om den historik och de biografier, som innehållas i Förslag till bestämmelser för den andliga vårdens organisation inom armén, afgifvet af därför tillkallade sakkunniga, Stockholm 1908, må här också erinras.

INLEDNING.

Krig och religion.

1. Psykologisk orientering.

Rent psykologiskt sedt, höra »Krigerliv og Religiøsitet» på det närmaste samman. Eivind Berggrav-Jensens briljant skrifna, på fina iakttagelser rika arbete med detta namn¹ utvecklar tanken.

Pehr Eklund plägade beteckna en viss fromhetstyp med namnet »sjömansreligion». Etiketten är träffande, och typen finnes igen på alla kulturstadier. Sjömannen, som i sin dagliga gärning känner sig ständigt ställd ansikte mot ansikte med döden och får sig påtvingad erinran om detta lufs förgänglighet, drifves att söka fäste för tankar och känslor i något öfvervärldsligt. Låt vara, att denna art af religiositet, som faran skapar, är af primitiv och föga djupgående natur. Dess förhandenvaro är dock i regel obestridd. Elementens öfverväldigande makt och det okända något, som döljer sig bakom den närliggande döden — här förbinda sig två af de viktigaste faktorer, som äro mäktiga att tända religion till lif.² Där ligger från viss sida sanning i Humes ord: »Det är fruktan och mörk ångest, som är religionens moder», eller, som redan Lucretius uttryckt tanken: »Religionen har uppstått ur fruktan».

I tredje kapitlet, »Farernes religion», refererar Berggrav-Jensen ett samtal med en löjtnant Butze, som blifvit sårad vid Przemysl.

»Er nu egentlig folkene mottagelige for religion derute?»

»Utvilsomt. En smule sentimentale blir de jo alle sammen.»

»Det har været fortalt at saa knugende som faren og strævet er, *mister* man al tanke paa Gud i skyttergravene?»

»Tvert imot, i skyttergraven har jeg først for alvor lært Gud at kjende. — —»

Och längre ned fortsätter författaren: »Selv om der er dem som har gjort andre erfaringer end løjtnant Butze, faar man likevel det indtryk at han alt i alt har ret: jo nærmere fienden — jo mere

¹ Kristiania 1915.

² Jfr WILH. BOUSSET: Religionens väsen. Öfvers. från tyskan. Stockholm 1904, sid. 13.

trænger de Gud. Det kan følges som en gradvis økning gennem alle trin, fra etappen til stormangrepet. I etappen hersker bred flauhed. Saa snart de kommer indenfor farezonen, blir det anderledes, og om skyttergravene er det næsten blit en formel: 'der lærer man sin Gud at kjende'. Men aller længst fremme, i stormangrepet, der *tvinger* tanken paa Gud sig indpaa en.»¹

Erfarenheterna tiderna igenom bekräfta giltigheten af denna psykologiska lag: faran väcker religiositet. Undantagen förmå icke kullkasta regeln.

Om än uppskattningen af människolifvets värde på det primitiva stadiet är synnerligen ringa, så kräfvades det å andra sidan en ganska hög grad af andlig utveckling, innan det att offra sig själf för andra och för det hela står fram såsom en uppfattad plikt. »Vilden förmår ej behärska ögonblickets intryck, den egna faran kommer honom att besinningslöst öfverge hela spelet; att släppa till sitt eget skinn för sin kamrat eller sin stam är en tanke, som aldrig fallit honom in.»² Men inför dödsfaran blir han religiös, naturmänniskan lika väl som den öfverciviliserade krigaren från hufvudstadssalongerna eller akademierna nu i det pågående världskrigets skyttegrafvar.

Här hafva vi att söka en af de djupast liggande rötterna till det förhållande, att hos nästan alla folk, alltifrån deras första framträdande i historien, kunna spåras ordningar och inrättningar, hvilka bottna uti och afse att sätta krigsföretagen in i religiös ram och att tillfredsställa de i striden deltagandes religiösa behof.

Förbindelsen mellan krig och religion har också varit och är endels ännu en annan. Det har varit en tid i mänsklighetens historia, då kriget var ett normalt tillstånd. När det i gamla testamentet, 2 Sam. 11 : 1, talas om den tid på året, »då konungarna plägade draga ut i fält», så blottar detta endast en gängse sed, som ingalunda var egenartad för judafolket och dess grannar. Lika visst, som årstiderna aflöste hvarandra, lika visst kom med årsloppet uppbrottet till det ofrånkomliga kriget. Historien går igen i vår nordiska vikingatid. Kriget var stammens eller folkets kamp för tillvaron; kriget var näringsfång — lika godt som något annat — i båda fallen alltså något nödvändigt, ja, prisvärdt, ett stycke kulturarbete af största värde, på hvilket stammens eller folkets väl

¹ O. a. a., 2. Opl., sidd. 60 f.

² MARTIN P: N NILSSON: Krig och Kultur. Kriget ur etnologisk och biologisk synpunkt. Stockholms Dagblad, nr 97, 104, år 1916.

och ve hängde, en häfstång i viss mån till civilisation och statsbildning.¹ Ej underligt då, att det sattes i samband med religionen och tänktes hägnadt af gudarna.

Men bredvid och kanske före denna uppfattning torde hafva gått en annan: kriget själf har betraktats som något gudomligt. Folken hade sina krigsgudar, som i regel voro de mest populära i gudaskaran. Kriget flöt samman med krigsgudarna.

Kriget — det fruktansvärda, människoförödande, kriget — den ridderliga, af skalderna förhärligade striden, kriget — det kulturbärande, dessa trenne sidor gå ock igen i den utvecklingsprocess, man kan särskilja i de mångskiftande dragen hos en Odin, den nordiske krigsguden. »Hans många binamn», säger Schück, »visa väl, att massor af äldre gudar absorberats i den Odinsgestalt, som vi nu känna till, men en bland dessa gudar och den kanske väsentligaste har utan tvifvel varit en *döds*gud. Under vår Homeriska tid, vikingatågens århundraden, förbyttes helt naturligt döds-guden till *strids*gud, såsom sådan blef han en höfdingarnes och den nordiska vikingaaristokratiens gud, en gud, som utrustades med allt fler och fler fullkomligheter och som därför snart också framstod såsom *kulturens bärare*, skaldekonstens, vishetens och runokunskapens gud, d. v. s. såsom representanten för intressen, hvilka endast förefunnos hos samhällets högsta lager, ej hos den stora massan, för hvilken både skaldekonst och runkunskap i vanlig mening helt visst voro skäligen likgiltiga saker.²» »Odin får de ädla, som på valplatsen falla, men Tor trälarna» (Harbard ljod).³

Men kriget, i hvilket man fruktar inför döden, lika väl som kriget, som man dyrkar som något gudomligt, eller kriget, som är

¹ Jfr R. R. MARETT: War and Savagery (Folk-Lore, Vol. XXVI. No. 1. March 31st, 1915), sid. 17: »It is a commonplace of anthropology that at a certain stage of evolution — the half-way stage, so to speak — war is a prime civilizing agency»; in fact, that, as Bagehot puts it, »Civilization begins, because the beginning of civilization is a military advantage» (W. BAGEHOT, Psysics and Politics 52). The reason is not far to seek. »The compact tribes win», says Bagehot (Bagehot, op. cit. ib.). Or, as Spenc ermore elaborately explains, »From the very beginning, the conquest of one people over another has been, in the main, the conquest of the social man over the anti-social man» (H. SPENCER, Social Statics, 455).

² HENRIK SCHÜCK: Studier i nordisk litteratur- och religionshistoria, första delen, Stockholm 1904, sid. 11. Kursiveringarna gjorda af mig.

³ Jfr EMILIA FOGELKLOU: Ur fromhetslivets svensk-historia. I. Stockholm 1916, sidd. 26 f.

en nödvändig kulturfaktor, behöfver religionen och skapar också former för de religiösa behofvens tillgodoseende.

Jag tager här icke sikte på de religiösa bruk och föreställningar, hvilka hos de primitiva folken vittna om den nära och naturliga förbindelsen mellan krig och religion. Ett skärskådande af hithörande fakta — hur intressant och lockande det än kunde vara — skulle föra mig alltför långt ifrån min egentliga uppgift. Jag dröjer här endast helt flyktigt vid ett par belysande företeelser, hämtade från olika kulturstadier och folk af olika andlig läggning.

2. Historisk orientering.

Den utveckling, som kan betraktas som typisk för gången af folkens civilisation i gemen, sedd från synpunkten af krigets inverkan på densamma, kan afläsas hos de olika folkstammarna på Borneo. Oxfordfilosofen Mc Dougall, den kände etnologiske forskaren, särskiljer där tre grupper innebyggare: fredliga kustinnebyggare, ytterligt stridslystna folk, bosatta längs flodernas öfre lopp, och måttligt krigiska folk, som lefva mellan dessa och spela en buffertstats roll.¹ Man skulle nu, fortsätter han, kunna vara böjd för det antagandet, att det fredliga kustfolket skulle vara sina mera krigiska grannar öfverlägset, men verkligheten talar ett alldeles motsatt språk, och särskildt är de senares sociala organisation högre och starkare.

Å ena sidan den fredlige vilden, som helst drager sig undan och blott i yttersta nödfall griper till vapen och då med dålig framgång, som sluter sig till sin patriark, hvilken han tilltror herravälde öfver naturens krafter, dämoner och människor, och hvilken för honom är omgärdad med talrika tabuförbud — och å andra sidan det socialt organiserade krigarfolket, lojalt mot samhälle och krigshöfding, hvilken visserligen icke föraktar religiösa bruk och magi i krigets tjänst, men dock vet, att beslutsamhet, planmässighet, disciplin och tapperhet äro de för utgången afgörande faktorerna², dessa tvenne typer med sina mellanformer uppenbara sig i de olika folkens utvecklingsgång.

Så i judafolkets historia och dess därmed på det allra närmaste sammanhängande uppfattning af Gud och kriget. I den historiens

¹ R. R. MARETT, o. a. a. sid. 19.

² Jfr MARTIN P: N NILSSON, o. a. art.

gryning möter oss först patriarktiden med sin dyrkan af El, den öfvernaturliga makten och kraften eller sammanfattningen af många sådana krafter: Elohim, ibland representerade af de döda, som därför stundom kallas med samma namn.¹ Lifvet är, i stort sedt, en lugn idyll, och Gud umgås såsom en fredlig patriark med stammens stormän. Om någon egentlig samhällsbildning är ännu icke tal.

Så kommer mosaismen med sin Jahvekult. Jahve uppenbarar sitt väsen i de väldiga naturfenomenen: stormen, åskan och jordbäfningen. Han är den ljungande stridsguden från Sinai, Jahve Sebaot, härskarornas Jahve. Kriget, krigarne och krigsläget äro heliga och bytet Jahves egendom. Folkets fiender äro Jahves fiender. Jahve drager själf ut i striden — med eller utan sin ark — och för att besegra sina och Israels fiender uppväcker han de stora stridshjältarne och tager i sin tjänst alla naturens krafter.² Det är med Jahves goda minne och till hans ära, som intet lefvande skonas, ja, han straffar afvikelse från denna omänskliga krigföringsmetod som synd.

Och allt detta sker samtidigt med statsbildningen. Det är Jahve Sebaots Israel, som samlar sig till ett folk med gemenskap i lagar, gudstro och kult. Så motbjudande det än kan vara att aflägga den bekännelsen: den mänskliga civilisationen spirar ur blod.³

Det kräfves en lång och svår kamp, innan profetismen och dess ädlaste skott, kristendomen, förmå att lyfta Israels gudsbegrepp

¹ Jfr S. A. FRIES: Gamla och nya testamentets religion, Stockholm 1912, sid. 25.

² Jfr EMANUEL LINDERHOLM: Kristendomen och kriget, Stockholm 1916, sidd. 9 f.

³ Ett visst samband häremellan och utvecklingen af det israelitiska offerväsendet torde måhända förefinnas. Det vegetabiliska offret är det primära, men aflöses småningom af det blodiga offret, först kanske som en eftergift — ännu profetismen bär vittne härom, där den icke rent af bryter stafven öfver offerkulten i gemen — till dess djuroffret segrar och ingår såsom en väsentlig beståndsdel i gudstjänsten (jfr S. A. FRIES, o. a. a. sidd. 40 ff.). Hafva vi måne en återspeglung af detta förlopp i Genesis 4: 3—5?: »Och det begaf sig efter någon tid, att Kain frambar af markens frukt en offergåfva åt Herren. Också Abel frambar sin gåfva, af det förstfödda i hans hjord, af djurens fett. Och Herren såg till Abel och hans offergåfva; men till Kain och hans offergåfva såg han icke.» — En sådan tankegång stödjdes af det förhållandet, att esséerna, arftagarne af rekabaternas traditioner, hvilka åter hade sitt namn af Rekab, keniten, Kains ättling, voro kända bl. a. för sin protest mot den blodiga offerkulten liksom sina nämnda andliga och lekamliga förfäder.

till tanken på Gud som hela världens Gud, »som vill, att alla människor skola blifva frälsta och komma till sanningens kunskap».

Af en sådan uppfattning utaf sambandet mellan Gud och kriget, som ofvan tecknats från judafolkets nationella nydaningstid, följer med nödvändighet, att prästerskapet måste spela en betydelsefull roll i den israelitiska folkhären. Förbundsarken, sinnebilden af och underpanten på Guds närvaro, bars af prästerna vid kritiska tillfällen med i striderna (Jos. 6 : 6 ff.; 1 Sam. 4 : 3 ff.; 2 Sam. 15 : 24), så ock orakelefoden, som skulle ge utslag rörande Guds vilja och rådslut med hänsyn till krigsföretaget (1 Sam. 23 : 2 ff.; 23 : 6 ff.; 30 : 7 ff.). Före striden frambar prästen — en särskild fältpräst?¹ — ett brännoffer åt Herren samt trädde fram och talade till folket (5 Mos. 20 : 2), och vi erhålla därsammastädes ett prof på en kort och kraftig krigspredikan, som är typisk för predikningar af detta slag: »Hör, Israel! I stån nu färdiga att gå i strid mot edra fiender. Edra hjärtan vare icke försagda; frukten icke och ängslens icke och varen icke förskräckta för dem, ty Herren, eder Gud, går själf med eder till att strida för eder mot edra fiender och gifva eder seger.» Prästerna äro ock de, som med basunerna gifva signal till anfall (4 Mos. 10 : 2 ff.; 31 : 6; 2 Krön. 13 : 12).²

Liknande uppgift, att genom offer och maningsord förbereda striden, hade kelternas druider³, och hos de germanska folken fram-buro höfdingarna såsom offerpräster offer åt krigets gudomligheter. Enligt sägnen offrade natten före slaget på Fyrisvallarna Styrbjörn åt Tor och Erik Segersäll i själfva Uppsala tempel åt Odin. Sångare och skalder manade i tal och krigskväden till tapperhet och dödsförakt under framhållande af döden på slagfältet såsom ingångsporten till Valhalls fröjder.

Forntidens greker medförde i fält offerpräster och siare, så ock romarne, som hade en hel rad af prästerliga värdigheter af olika rang och anseende och med olika funktioner: pontifices, de högsta auktoriteterna i alla sakrala frågor; vidare auspiciernas, pullo-mantiens och haruspiciernas handhafvare, och till sist fetiales, till hvilkas folkrättsliga åligganden hörde krigsförklaringarnas afgifvande, till en början medels inkastande af ett i blod doppadt spjut

¹ Jfr JULIUS LANGHÄUSER: Das Militär-Kirchenwesen im kurbrandenburgischen und königlich preussischen Heere, Metz 1912, sid. 1.

² Citaten delvis hämtade från SVEN HERNER: Den mosaiska tiden, Lund 1889/1900, avdd. Krigslagar.

³ Jfr JULIUS LANGHÄUSER, o. a. a. sid. 1.

på fientligt område under utropet: »bellum indico facioque», en religiös rit, som går igen hos olika folk, och som afser att inviga fienden åt döden.¹

Vid sitt allra första framträdande har kristendomen knappast haft anledning att för sig klargöra frågan om sin ställning till och uppgift beträffande kriget. Relativ världsfred rådde, och såsom enligt den gängse uppfattningen tillhörande en judisk sekt voro de kristna befriade från krigstjänst i det romerska riket.²

Men förhållandena ändra sig. De kristnas antal växer. Frågan om kristendomen och kriget blir aktuell vid tiden för förföljelserna, och än mer i samma mån utvecklingen nalkas den punkt, där kristendomen står fram såsom den segrande religionen. Under fälttåget mot Maxentius besluter Konstantin den store att upphöja korset med Kristi initialer till fälttecken och att sålunda icke blott tolerera kristendomen, utan ställa densamma i spetsen för religionerna. Och Licinius har betraktat kriget mot Maximinus Daza som en afgörelsens kamp mellan kristendom och hedendom, och före den afgörande drabbningen har han bland trupperna låtit utdela en gemensam kristen stridsbön.³ På samma sätt, som den sista stora förföljelsen, den diokletianska, började med de kristna

¹ TORGNV SEGERSTEDT erinrar i sin uppsats *Nordiska vapengudar*, Lund 1911, sid. 22, hur i *Eyrbyggja saga* berättas, att »Steinhör kastade spjutet på gammalt sätt sig till gagn öfver Snorres flock (c. 44); hur i sången om hunnerslaget samma sed att kasta spjutet öfver fiendens skara möter, då där omtalas, att Gizur red fram mot hunnernas här och ropade: »Vred är Eder Odin. . . och låte spjutet flyga, som förut sagdt» (*Eddica minora*, s. 10); hur vid det af mig ofvan anförda tillfället, vid Erik Segersälls offer i Odins tempel, denne visade sig för honom och gaf honom en vidja att kasta mot fiendehären under ropet: »Ni höra alla Odin till» (*Styrbjarnar þatter*, c. 2); hur *Völuspá* inleder sin skildring af striden mellan vaner och asar med orden: »Odin slungade spjutet och kastade det mot fiendeskaran» (V. 24). Jfr *Josua*-boken 8: 18: »Och Herren sade till Josua: 'Räck ut lansen, som du har i din hand, mot Ai, ty jag skall gifva det i din hand'. . . .», och 2 Mos. 17: 9—11.

² Jfr EMANUEL LINDERHOLM, o. a. a. sid. 40.

³ Jfr ADOLF HARNACK: *Militia Christi*, Tübingen 1905, sidd. 86, 89 f. Där återgifves denna bön på tyska sålunda: »Höchster Gott, dich flehen wir an, — Heiliger Gott, dich flehen wir an, — Alle Gerechtigkeit befehlen wir dir, — Unser Heil befehlen wir dir, — Unser Imperium befehlen wir dir, — Durch dich leben wir, — Durch dich sind wir siegreich und glücklich, — Höchster, heiliger Gott, unser Gebet erhöere. — Unsre Arme strecken wir zu dir aus, — Erhöere, heiliger, höchster Gott!»

inom armén¹, så har också denna varit platsen för det världs-historiska genombrott, hvilket betecknas af det första offentliga erkännandet af kristendomen såsom den främsta af religioner.²

Nu framträder med nödvändighet frågan om den kristna kyrkans skyldighet att tillgodose de kämpandes religiösa behof och att gifva helgd åt kriget. Det är därför ingen tillfällighet, att de första åtgärderna i syfte att säkerställa en kristen själavård vid arméerna äro knutna samman med Konstantin den stores namn. Han försåg hvarje legion med en fältpräst, och stundom tillkallades för förhöjandet af militärgudstjänsterna äfven andra kyrkans tjänare af högre eller lägre grad.³ Dessutom medfördes portativa fältaltaren.⁴

Fältpräster och fältbiskopar möta också i den frankiska armén såsom konungen följaktiga, då han drog ut i strid, jämlikt ett edikt af konung Karlmann. Det första tyska nationalkonsiliet, Concilium Germanicum, hvilket öppnades den 21 april 742 och leddes af Tysklands apostel Bonifacius, ärkebiskop af Mainz, och hvars beslut sedermera erhöilo sanktion af påfven Sakarias, stadgar i canon II:

»Allen Dienern Gottes haben wir durchaus verboten, Waffenrüstung zu tragen, oder zu streiten, oder zum Heer und gegen den Feind zu ziehen; ausgenommen nur jene, welche wegen des Gottesdienstes, nämlich zur Feier der heiligen Messe und zum Tragen der Reliquien der Heiligen erwählt sind, das ist einen oder zwei Bischöfe mit den Kaplänen und Priestern derselben darf der Fürst bei sich

¹ EUSEBIUS: Hist. eccl. VIII: 4.

² Ang. den första kristna kyrkans ställning till kriget, se o. a. a. af LINDERHOLM och HARNACK. Belysande för frågan är ock K. KÜNSTLE: Zwei Dokumente zur altchristlichen Militärseelsorge, Mainz 1900. — Från etisk synpunkt är frågan om kristendomens ställning till kriget ingående och djupsinnigt behandlad af M. PFANNENSTILL: Kristendomen och kriget, Lund, 1915, och tidigare af NATHAN SÖDERBLOM: Jesu bärgspredikan och vår tid, Stockholm 1898, sidd. 110 ff.

³ Jfr JOSEPH FREISEN, o. a. a. sid. 3, som på denna punkt hänvisar till SOZOMENOS: Vita Constantini, BISCHOF V. KETTELER: Die Gefahren der exemten Militärseelsorge (Archiv f. k. KR 1887, Bd 58, § 434 ff.), samt LANGHÄUSER, o. a. a.

⁴ Jfr EIVIND BERGGRAV-JENSEN, o. a. a. sid. 111 om de katolska gudstjänsterna under det nu pågående världskriget: »Til de katolske gudstjenester hører der et større ytre apparat. De maa til sine 'messer' ha et alter. En foretagsom katolsk geistlig fik derfor laget et 'flyvende alter', indrettet i en automobil, som han kunde føre med sig hvor han reiste.» Intet nytt under solen!

haben und jeder Kriegssoberst einen Priester, damit derselbe seine beichtenden Leute aburteilen und ihnen die Busse angeben könne».¹

I öfverensstämmelse härmed bestämdes i Capitulare af 769, c. 1, att fursten skulle åtföljas af en eller två biskopar med kaplaner, och att hvarje præfectus skulle medhafva en biktfader för folket.² I synnerhet under Karl den stores tid har stor omsorg nedlagts på själavården inom den frankiska folkhären.

Hela medeltiden igenom finna vi i de tyska konungarnes och kejsarnes arméer biskopar, präster, abboter och munkar vid furstarnes sida såsom rådgifvande ministrar, sekreterare och personliga själasörjare, men ock såsom fältpräster för krigsfolket, ja, såsom stridbara hjältar kämpande ej blott med andens svärd, utan ock med världsliga vapen.

Detta sistnämnda stod dock till en början i bestämd strid mot kyrklig åskådning. Kyrkomötena i Toulouse (633) och Meaux (845) stadga straffpåföljd för brott häremot. Den anförda canon II af Concilium Germanicum ställer sig i princip på samma ståndpunkt, och gör medgivandena endast såsom undantag. Decretum Gratiani (omkr. 1150) vill ej veta af förbön för på slagfältet fallna präster, ja, döpt mans fullgörande af krigstjänst var diskvalificerande för prästvigning enligt flera medeltida statuter, och Thomas af Aquino fördömer, att biskopar och präster draga i krig.³

Men detta till trots går utvecklingen åt motsatt håll. Kors-tågstanken, med sin blandning af religiösa och världsliga motiv, har förmedlat denna utveckling, som får sitt teoretiska stöd i den helige Bernhards sedan flitigt brukade tolkning af Jesusordet om de två svärden, som blifvit kyrkan gifna. Våldet blir i kristendomens tjänst heligt och kan då icke längre anses Kristi tjänare ovärdigt, om än kyrkan själf aldrig törstar efter blod.

Öfver religionskrigen går vägen vidare. Gränsen mellan dem och de politiska krigen blir ofta flytande. Hvilket krigsföretag kan icke nödtorftigt helgas med ett stänk af religion? Och då medeltiden lyktas, kan det om dess siste påfve, Julius II, med sanning

¹ Återgifvet efter JOSEPH FREISEN, o. a. a. sidd. 3 f. I något annan form förekommer stället aftryckt dels af EMERICH BIELIK: *Geschichte der K. u. K. Militär-Seelsorge und des Apostolischen Feld-Vicariates*, Wien 1901, sidd. 1 f., dels af JULIUS LANGHÄUSER, o. a. a. sid. 2.

² JOSEPH FREISEN, o. a. a. sid. 4.

³ Jfr EMANUEL LINDERHOLM, o. a. a. sid. 82.

sägas, att han »var krigare med lif och själ och trufdes bättre i löpgrafvarna utanför en belägrad stad än inför Herrens altare».¹

Mot denna bakgrund af dels religionspsykologiska och religionshistoriska förutsättningar och fakta, dels denna sammanträngda skildring af militärkyrkoväsendets första upprinnelse i det kristnade romerska riket och hos dess arftagare må nu afteckna sig de sparsamma dragen af motsvarande företeelse på svensk mark.

¹ EMANUEL LINDERHOLM, o. a. a. sid. 87.

I.

Den svenska medeltidskyrkan och själavården i fält.

Den svenska medeltidskyrkans första präster — jag bortser här från dess missionärer — hafva i fråga om arbetsuppgifter haft åtskilliga beröringspunkter med sina föregångare, de hedniska offergodarne. De voro lika litet som dessa några »ordets tjänare» i egentlig mening. Deras ämbetsgärning uttömde sig väsentligen i sakramentförvaltning och att ur mässboken läsa och sjunga mässan. Den eller de, som uppfört eller låtit uppföra en kyrka, skaffade sig också präst på egen hand för att ombesörja gudstjänsten — alldeles såsom man tillförne tagit sig gode till de gamla blothusen.¹ Ja, ett 1229 skrifvet påfvebref visar, hvad Finland beträffar, att de nykristnade till kyrkan gifvit sina »lundar och afgudahus, som fordom användts till hedningarnas offerceremonier».² Men i denna gudstjänst ingick icke predikan, och egentlig själavård synes heller knappast hafva öfvats af detta vid helgedomarna tjänstgörande prästerskap, när man ändtligen kan börja tala om ett prästerskap. Det är först, sedan munkarna fått fotfäste i vårt land, som man här kan spåra någon egentlig predikoverksamhet och kyrklig själavård. Särskildt dominikaner-, franciskaner- och birgittinermunkar hafva i dessa hänseenden — trots sina brister — gjort ytterst värdefulla insatser i svenskt kyrkolif. Deras predikningar höllos väl ibland i kyrkorna, men än oftare på gator och torg.

Mellan det lägre och det högre prästerskapet inom Sveriges medeltidskyrka är ett stort svalg befast. Under folkungatiden, då, öfver hufvud taget, skillnaden mellan stormannaklass och me-

¹ Jfr härmed dels den redan i medeltidskyrkan förekommande jus patronatus (Upplandslagen, Kyrkobalken V), dels det i Sverige af ålder normala sättet att tillsätta präster, som möter i kyrkobalken i de gamla Upplands-, Smålands-, Östgöta-, Dala-, Södermanna- och Hälsingelagarna, liksom ock i Kristoffers landslag (jfr Skånelagens stadgande om rätt för bönder att själfva »med biskopsvilja präst välja»), i båda fallen en kyrklig modifikation af urgammal rätt, som försvagats till en jus præsentiandi.

² Svenska folkets historia. Första bandet af HENRIK SCHÜCK, Lund 1914, sid. 352.

delklass oerhördt skärptes, träder denna klyfning af klerus bjärt i dagen. Vi se här å ena sidan de olärda, klen aflönade arftagarne till offergodarnes traditioner med blygsam social ställning, å andra sidan en prästaristokrati, på en gång kunnig och rik, med sina rötter i våra främsta stormannasläkter, med starka band knuten till den romerska hierarkien. Det är ock inom denna prästaristokrati, vi återfinna förgrundsfigurerna i den följande tidens politiska historia.

*Präster och
krig.*

Här erbjuda sig talrika anknytningar mellan prästerskap och krig. Men det är icke själavårdarens drag, som skymta fram i historien om dessa kyrkans stormän. Vi se biskopar omgjorda sig med det världsliga svärdet för att lägga det i storpolitikens vågskål. Jag behöfver blott nämna namnen Jöns Bengtsson Oxenstierna, Kettil Karlsson Vasa och Gustaf Trolle för att frammana bilden af en ecclesia militans, som kämpar för riket af denna världen, eller — för att gå till en af de oss gemenligen mera sympatiska gestalterna i denna historia — Linköpings utvalde biskop Hemming Gad, som firade långfredagen den 25 mars 1502 med en militär stormning. Konsiliers och teologers förbud för präst att bära vapenrustning funno föga resonans hos den tidens Sverige, där rätten att bära vapen af ålder högt skattades som fri mans särmärke, och en lydnad i detta stycke var väl minst att förvänta af dem, som själfva kunde ståta med rikstitulaturen vid sidan om sitt namn och mer eller mindre för egen räkning ledde spelet om makt och krona.

*Norska
paralleller.*

De första och enda mera bestämda spåren i Nordens historia af själavård i fält framskymta sida vid sida med kristningsarbetet. Det är de norska kungliga hirdbiskoparna, som träda fram såsom själasörjare i viss mån också i krig — ej minst när det gäller den besegrade fienden. Men liksom det om Olof Tryggvesson förtäljes, att han under sina blodiga strider i Norge för fridens evangelium ständigt hade i sitt följe hofbiskopen Sigurd — enligt sägnen närvarande på »Ormen länge» i slaget vid Svolder — prästen Tangbrand, »en stor slagskämpe, god klerk och oförtruten karl», m. fl., och om Olof den helige, att han likaledes omgaf sig med präster, bl. a. hirdbiskopen Grimkell, och genom dem bland sina svenska legotrupper öfvade kristen mission, liksom ock att han på bataljdagar aldrig förde sitt folk emot fienden, förrän bön hållits¹, så hafva vi motsvarigheter härtill i vår egen historia.

¹ Jfr J. J. THOMÆUS: Skandinaviens Kyrko-Häfder, förra delen, Kristianstad 1832, sidd. 132, 137 (delvis efter Torfæus: Hist. Norv., Hafniæ MDCCXI).

Särskildt framträder detta i de finska korstågen, i hvilka det religiösa intresset förmäler sig med eröfrarens. Af de medföljande prästernas namn har biskop Henriks gått till eftervärlden. Deras själavårdande gärning var präglad af tiden och omständigheterna. Död eller trældom på den ena sidan, dop på den andra, ett tredje gafs icke för de besegrade. Det var den tidens missionspraxis.¹ Efter personlig öfvertygelse frågades föga. I sådana fall som dessa nöjde man sig med att efteråt i någon mån sörja för denna. För missionsnitet var fullbordadt dopfaktum hufvudsaken. Men hvad dessa fältpräster verkat för och bland sina egna, därom tiga urkunderna. Det är oftast den trogna, stilla gärningen, som svepts i tystnad.

*Korstågens
präster.*

Sådana präster i fält torde icke hafva varit enastående företeelser, utan hafva funnits vår medeltid igenom, här lika väl som därute i Europa. Ännu vid brytningen mellan denna och ny tid, vid ingången till Gustaf Vasas historia, framskymtar bilden af en sådan gestalt, en präst, som varit hans biktfader och såsom sådan honom följaktig på hans befrielsetåg från Dalarna. Det var Everhardus eller Edzardus, sedermera den förste i raden af våra evangeliska hofpredikanter.² I ett bref begär riksföreståndaren af domkapitlet i Västerås, »at de ville anamma i deras Bröderskap och Capitel Herr Edvart på Kopparberget, som varit hans capellan, då han först kom nid af Dalarne».³ Brevet är dateradt »Lägret i Röttan för Stockholm» den 3 november 1522. Om och i hvilken utsträckning denne präst haft befattning med någon själavård af bondehären i gemen, är obekant. Osannolikt synes det dock ej hafva varit, att han haft en dylik uppgift.

*Hofpräster
i fält.*

Utan tvifvel stå vi dock här inför ett af de förhållanden, hvilka i det kommande militärkyrkoväsendets historia i vår land, särskildt vissa tider, varit af utomordentlig betydelse. Hofprästen eller husprästen följer konungen, fursten eller befälhafvaren också i fält såsom hans och livvaktens biktfader och andlige rådgifvare och öfvergår där automatiskt till truppförbandets präst. Militärkyrkoväsendets följande historia visar oss tydligt, hur nära till hands

¹ OLOF O. CELSIUS: Swea Rikes Kyrko-Historia ifrån år 828 til år 1000, Lund 1785, sid. 392. — Om Erik den helige heter det, att han »drap alla thäm, som ey vilde taka vidh rætuiso ock rætta tro». (Scriptores rerum Svecicarum II, 318.)

² ARON WESTÉN: Svenska Kongl. Hofcleresiets Historia, Stockholm 1799, sidd. 2 f.

³ Citeradt af Westén efter SAMUEL BERGLIND: Gestr. Dissertat. Gr. de Historicis R. Gustavi I:mi, pag. 17, Uppsala 1782.

liggande den öfvergången kan vara. På samma sätt, som sedermera den militära lagstiftningen, som ordnar också den militära själavården, utvecklar sig ur de gårdsrätter och hofartiklar, som reglera lifvet inom sina särskilda områden, så utgöra de medeltida hof- och gårdsprästerna den svenska kyrkans första pionjärer i fält.

*Predikande
munkar i fält.*

Den andra och säkerligen viktigaste utgångspunkten för det svenska militärkyrkoväsendets utveckling är verksamheten af de predikande munkarne, hvilka — ej olik våra dagars frälsnings-soldater — öfverallt och säkert ej minst i krigslägren, där de religiösa behofven, i dödsfarans stunder om icke annars, göra sig påminta, hållit sig framme och såsom talare och biktfäder bjudit sina tjänster. Det är ej en tillfällighet, att den första begynnelsen till organisation af militärkyrklig själavård framträder efter reformationens införande, då dessa katolicismens talrika frikyrkokrafter sopats bort. Gustaf Vasas reformerade kyrka måste känna det som en plikt att tillfredsställa de endels nyväckta andliga behofven hos den här och flotta — nu ej längre formationer med tillfällighetens karaktär — hvilka hade att värna om det nya Sverige. Belysande är ock, att dessa anordningar, när de först nämnas, ej framträda såsom något nytt, ett tystnadens bevis på att de i viss mån anknyta till gamla traditioner.

II.

Det svenska militärkyrkoväsendet efter reformationen.

1. Lagstiftning rörande militärkyrkoväsendet.

A. Uppkomst och utveckling under de tidigare Vasakonungarna.

Liksom, öfver hufvud taget, Gustaf Vasa och hans regering — i motsats mot medeltidens dunkel, ur hvilket man oftast får nöja sig med att läsa ut sannolikheter — utgöra det moment i vår historia, öfver hvilket tidigast häfdernas belysning faller starkare och rikare, så är det först det tidsskedes urkunder, på hvilket han satt sin stämpel, som gifvä oss någorlunda säkra och påtagliga bidrag till en militärkyrkoväsendets svenska historia. *Krigsväsendets omskapning.*

Gustaf Vasas regering ter sig som en nydaningstid på, snart sagdt, alla områden. Den tillfälliga karaktär, som utmärkt det svenska krigsväsendet under medeltiden, passade ej för det Sverige, som han skapat och önskade bygga starkt, och hvilket till sitt värn och stöd kräfde annat än oberäkneliga uppbåd.

Samtidigt har skett en stor omhvälfning i detta hänseende ute i Europa. Länsväsendet har visat sig otillräckligt som underlag för furstarnes politik, och riddarväsendets militära värde har minskats efter uppfinningen af kulor och krut, samt sedan tyngdpunkten öfverflyttats till fotfolkets insats i striden. Det befinnes säkrare att lita till värfvade härar af fackutbildadt folk och under fackkunnig ledning. Kriget blir ett yrke, en borgerlig näring och samtidigt en vetenskap.

Midt härunder uppkommer frågan om den allmänna värnplikten. Ingen mindre än Niccolò Machiavelli, den florentinske statssekreteraren, har utvecklat dess idé i sin *Arte della guerra*, och Lazarus Schwendi, Maximilian II:s fältöfverste, har i en inledning

till sin Tjänstebok uppträdt till försvar för införandet af en folkbeväpning i stället för besoldade arméer.¹

Båda dessa riktningar afspeglas i Gustaf Vasas försvarspolitik.

Under befrielsekrigets senare del och under hans första konungatid kan man spåra en bestämd obenägenhet hos honom mot vädjan till allmogens landtvärnsskyldighet. I stället lägger han hufvudvikten i fråga om landets försvar på de värfvade, väsentligen utländska trupperna.

Redan i Västerås 1527 fäster han riksdagens uppmärksamhet på den genomgripande förändring, som krigskonsten i utlandet undergått, och nödvändigheten att offra mera på försvaret, än fordom varit sed, »så framt wij skolle bliffua wijd oss när främmande folck bjudher sigh her in»², och kort därefter värfvas också utländskt krigsfolk. I ett bref af 1535 till menige skatteallmogen angående krigsgärd klarlägger han sitt betraktelsesätt af denna fråga. Han skrifver: » - - för Huilckin tunge haffue wij (szedan Regimenthet kom j våre hender) frelst och friet ider, icke veliendes betunge ider med nogre vtreszor vtan haffue j then stadh fåt oss fremande krigx-folck, szom Rijgit kunne yttermere vara tiil bestondh, och the szom vane äre, och alle theris dagar haffue vmgåt med krig och örlig»³, och han utbyter nu sitt lagliga, på konungabalkens bud grundade kraf på personlig krigstjänst mot fordran på en penninggård till truppernas underhåll. Samma år utfärdar han ock ett »Stellinge- och Articla Breff» för sina värfvade utländska soldater.⁴

Rikets finanser, legotruppernas tygellöshet, svårigheter med deras förläggning och den nya synpunkten af det för nationalkänslan motbjudande uti att öfverlåta rikets försvar åt främmande, dessa omständigheter samverkade till det omslag i konungens försvarspolitik, hvilket kan dateras från mötet i Lödöse 1540. Från denna tidpunkt bygger han sitt arbete för försvaret på principen personlig skyldighet till krigstjänst. Vid riksdagen i Västerås 1544 ordnades närmare denna fråga, och från nu kan man i hans mili-

¹ H. VON ZWIEDINECK-SÜDENHORST: Motreformationen i Tyskland (i Världshistoria af HANS HILDEBRAND m.fl., del IV, sid. 434.) — Att tillskrifva Machiavelli uppfinningen af den allmänna värnplikens idé torde dock vara oriktigt. Jfr ERIK FALK: Machiavelli och den allmänna värnplikten, Stockholm 1916, sid. 19.

² Westerås Recess. A. A. Stiernman: Alla Riksdagars och Mötenes beslut, Stockholm 1728, 1 del, sid. 65.

³ Dipl. Dalek. II n:r 519; se Riksregistr. 1535, sidd. 136 ff.

⁴ Riksregistr. 1535, sidd. 45 ff.

tära organisation särskilja *dels* en krigsstyrka, hvilken finnes att tillgå under normala förhållanden, *dels* en landstorm, som enligt landslagen, då nöden så kräfde, skulle »affwäria alt fiendteligit öfuerwåld och betryck».¹ Härmed är grunden lagd till en stående inhemsk krigshär.

Det är icke en tillfällighet, att det är just i samband med denna omläggning af försvarsväsendet på nationell basis, som ett intresse för arméns själavård, ett intresse, som redan tidigare starkt kommit till synes beträffande den med svenske män bemannade flottan, hos konungen gör sig förnummet. Redan i krigsartiklarna af den 12 januari 1545 hafva afsatt sig tydliga märken af denna landsfaderliga omsorg.

Nationellt försvar och ordnad själavård.

Den första militära och därmed indirekt också den militärkyrkliga lagstiftningen har utvecklats sig ur de från medeltiden härörande *gårdsrätterna*. Af dylika finnes ett flertal. I riksarkivet har jag påträffat bl. a. följande i gamla afskrifter, sannolikt från början af 1600-talet:

Militärlagstiftningens rötter i de medeltida gårdsrätterna.

1. Magnus Erikssons gårdsrätter i 4 exemplar, varandra till form och innehåll mer eller mindre olika:

- a) »Konungh Magni Ladelåås Gårdz-Rätt» (felskrifning i st. f. Erichssons Gårdz-Rätt);
- b) en med öfverskriften »Här börjas Gårdsrätter ährliga Hoffdingha Herre Magnussa Konungz medh Gudz nåde, Sweriges, Noriges och Skånes och Vptällias i honom flockar fempton» (bär årtalet 1319; i kanten står »K. Magni Ladulåås(!) Gårdzrett»);
- c) »Konung Magnus Erichssons Gårdz Rätt 1319»;
- d) »Gammal Gårdzrätt Her Magni medh Gudz nåde Sveriges, Noriges, Skånes och Danmarks Konungz och Regentz A:o 1335.»

Samtliga finnas i samlingen afskrifter af »Gårdsrätter och Hofartiklar; Krigsartiklar, Sjöartiklar o. d.» I samma kollektion anträffas

2. drottning Margaretas gårdsrätt *dels* i själfständigt exemplar, *dels* tillsammans med en fragmentarisk afskrift af den till Oxenstiernska samlingen ursprungligen hörande

¹ A. A. STIERNMAN o. a. saml. 1—187; TEGEL: 11—166 ff.; ALFRED FREDENBERG: Anteckningar rörande det svenska indelta infanteriets uppkomst och utveckling från äldsta tider, Stockholm 1883, sid. 12.

hofordningen eller gårdsrätten af Gustaf Vasa den 5 november 1544.

Samlingen fullständigas ytterligare af

3. Eriks af Pommern med Margaretas nästan likalydande gårdsrätt i två exemplar och

4. Karl Knutssons gårdsrätter i olika upplagor:

a) »Konungh Carl Knutszons Gårdz Rätt», odaterad, med tillägget

b) »Konungh Carls den VII Gårdz Rätt 1448»;

c) »Konungh Carll then Ottondes Gårdz rätt 1448»;

d) »Konung Karls stadgar om rymningh.»¹

Gårdsrätterna
och kyrkan.

Om samtliga dessa medeltida gårdsrätter² gäller emellertid, att de icke taga någon hänsyn till religiösa och kyrkliga förhållanden. För medeltida tankegång stod klart, att kyrkan, ej statens representant, hade att stifta lag i dylika frågor. Väl gör kyrkan flitigt och med framgång sina synpunkter gällande i den allmänna världsliga lagstiftningen, i landskaps- och landslagarna, men att i de halft privata rättsordningar, som gå under gårdsrätternas namn, och som stiftas och fastställas enbart af gårdsherren, inrycka kyrkliga stadganden, skulle efter tidens åskådning snarast hafva varit att träda kyrkans majestät för när. En lägre rätt stadfäster icke en högre.

Men så snart reformationen skapat det nya förhållandet mellan kyrka och stat, se vi ock, hur *religiösa motiv tränga in i dessa gårdsrätter*. Dessa lågo ej blott inom regentens lagstiftningsområde. De medeltida stormännen stiftade dylik lag för sina resp. gårdar. Det är denna uppfattning af lagstiftningsrätten, som går igen och afspeglar sig i de särskilda lagar af detta slag, som kunde utgifvas för hertigdömena, och af hvilka vi hafva kvar bl. a. dels hertig Karls gårdsrätter, hofordning och krigsartiklar, dels ett fragment af hertig Johans af Östergötland, afvikande i flera hänseenden från de för riket i gemen samtidigt gällande.³ Här hafva vi ock förklaringen till att *denna krigslagstiftning och de därmed snart nog sammanhängande militärkyrkliga stadgandena ända till senaste*

¹ I slutet af samma afskrift finnas Gustaf Vasas stadga Om testamente effter the Dödha af den 20 augusti 1556 samt Ordning för Prästerskapet om uppbörd som inforess skall uthj Kiörkio-ordningen, Örebro 1617.

² Hos JOHAN HADORPHIUS: Bjärköa Rätten m. m., Stockholm 1687, finnas intagna dessa gårdsrätter af Magnus Eriksson 1319 och 1335, Margaretas, Eriks af Pommern komplettering af den sistnämnda samt Karl Knutssons. I M. Aschanei Kopiebok i RA påträffas bl. a. Margaretas gårdsrätt.

³ Fragmentet finns i RA; mera om detsamma nedan.

tider kommit att ingå under konungens ekonomiska eller administrativa lagstiftning.

Vid sidan om och delvis sammanflytande med dessa gårds- ^{Gustaf Vasas} rätter uppträda under Vasakonungarna s. k. hofartiklar eller hof- ^{hofordning} ordningar. Gustaf I:s den 5 mars 1544 i Uppsala gifna hofordning ^{och gårdsrätt.} eller gårdsrätt gällde »Hoffsinnere, Hofiunckere, Ryttere, och theres thiännere ----- vdi fodringenn och ällies ther the vdi borgeläge förskickade blifuua», alltså ej blott kungliga slott och kungsgårdar, utan äfven s. k. borgläger och inkvarteringar.¹ Den var således på en gång gårdsrätt, hofordning och krigslag. Den upprepas i de delar, som här angå oss, nästan ordagrant i hofordningen eller gårdsrätten af den 16 oktober samma år², som uttryckligen afser »Hoffsinnere, Hoffjunckere, Skyttere, Fougder och deres Tiänare, Theslikest ibland them som vår Gårdh dagelige efterföllie, hvad heller dhe ähre Småswenner, Drabanter, Knechter, Bådzmähn eller andre». Då dessa gårds- och hofartiklar blifva i ganska väsentlig mån normgifvande för den militärkyrkliga lagstiftningen före Gustaf II Adolf, återgifvas nedan de hithörande paragraferna ur det förstnämnda aktstycket.

»Försth och främpst schall Vår fodermarsch, medt alle Wäre Hoffsinnere, Hofiunckere, Skyttere och theres thiännere, Sammalhunda Wäre fouugter och Befalningzmhänn påå Slott och gårdar, och alle anndre Wäre thiennere, fruchta Gwd och hafuua honum och hanns hälga bwd för ögonenn, och altidh gärna höra hanns hälga ordh, Synnerligen om Söndager och anndra bequemmelige tijder ohm åbret, och altidt skicka och holla sig som christeligett folck bör at göra.

2. Thär näst szå skole och alle hwar för sig sky all Gwdz förörnilsze, och synnerli[gen] the swäre Eeder om Gwdz hårda död och pino, som thy wärr iblanddh hopenn myckitt brukas pläger.

Efter alle ähre plictige att lhofuua, ära, och prijsa Gwdz hälga nampnn, och iche wanhedra thet, så schall och hwar och enn hafuua ährilig och tucktig handell, Snack och taell medt hwar annann, ehwar the hälst ähra, och sky stor öfuerflödighet och Drinncke-

¹ Efter en afskrift från senare delen af 1500-talet i den nämnda samlingen »Gårdsrätter» m. m. i RA och jämförd med två andra afskrifter i samma samling tryckt i Riksregistraturet för sagda dag: den ena med olika »kapitel»-indelning och smärre ändringar samt det oriktiga året 1564, den andra tillhörande den nämnda Oxenstiernska samlingen.

² Se Riksregistr.

rij, wid Straff som brottenn ähra, till att liggie ehnn natt 2 äller lhänngre vdi kistann äller tornit wid Watnn och Brödh».

I denna hofordning eller gårdsrätt, i öfrigt till sin läggning ej alltför skarpt afvikande från sina medeltida föregångare, inkomma för första gången de religiösa synpunkterna, och dess bestämmelser i detta afseende äro att betrakta såsom den första begynnelsen till militärkyrklig lagstiftning för den svenska armén.

En annan afskrift i samma samling i RA erbjuder motsvarande bestämmelser i något utvidgad form. Den har till öfverskrift »Konungh Göstaffs Gårdz Rätt kallas elliest i dhen 28 puncten K M:z Hoffrett». De religiösa stadgandena äro här fördelade på 3 §§ med tydlig hänsyn till de tre buden å lagens förra tafla. Randnoter af senare hand angifva innehållet i den fullständigt genomförda indelningens olika paragrafer. Exemplaret är odateradt. Dess större vidlyftighet i förening med dess klarare disposition samt införandet af straffbestämmelser, som i den följande lagstiftningen återkomma, berättiga till antagandet, att vi här stå inför en senare, förbättrad och tillökad upplaga af 1544 års hofordning och gårdsrätt. Här ifrågakommande delar äro af följande lydelse.

•Gudzfruchtan.

1) Skall hwar och en bliffwa vthi Gudzfruchtan, hafwa hans helige Ordh Lagh och Budh för Ögonen och skicka sigh medh ordh och gärningar såsom en Christen ägnar och bör.

Gudz nampons missbruuk.

tuchtighet

öfwerflödigh

2) Där näst skall och högeligen förbudit warda och befallat, att the swåra Eeder skola afleggas och ingen skall sweria om Gudz helga nampn dödh och pijno, så skall hwar och en hafwa en ärlig och tuchtig handel, snack och taal medh hwarandra, hwem the hälst ähre: fly öfwerflödigheet och dryckenskap wedh straff effter som brotten ähr till, att leggas 1 Natt 2. eller 3. eller flere i tornet widh wattn och brödh, och om ingen bettring synes, förwyses af tiensten, den som det hörer aff någrom och dölier wari samma straff vndergifwen.

Gudz ordz hörande.

3) Ingen må när Gudz ordh förkunnas om Söndagarne eller andra Helgedagar och tijder om Åhret borta wara, om någon, Vthan swår laga förfall dett försummar, skall then dagh, så offta han beslagen warder ther medh icke, bekomma Måltijdh på Slottet, och gifwa the fattige för hwar reesa 1 m. ortiger, then som icke råd (råd) hafwer medh penningar, skall en dagh eller två ställas till grofft arbete.»

Erik XIV:s gårdsrätt.

En ingress med lofsång öfver Erik XIV:s fromma dygder alltifrån ungdomen inleder hans bearbetning af faderns gårdsrätt.

Exemplaret i RA är flitigt rättadt af annan hand. Fastställandet af denna gårdsrätt torde hafva tillhört hans tidigaste regeringshandlingar. De föregående citat motsvarande delarna jämte den omnämnda inledningen hafva följande utseende.

»Konungh Erichs then Fiortondes Gårdzrätt Stadget i Wästeråhs A:o 1560.» (Randanmärkning: »titelen som hijt settias skall står effter»)¹

»Effter thet then Stormechtigste Högborne Furste och Herre Her Erich Sweriges Göthes och Wendes Konung» (tillägg i marginalen: »vår aller nådigste Herre och Konung») »hafwer aff förste H. Kongl. Mayts Vngdom och begynnelse in till thenne närwarandess tydh altydh hafft synnerlig lust, godh willie och benägenhet till Gudzfruchtan och all menniskelig tucht och ährlighet, Så hafwer H. Kongl. May och uthi thenne H. Kongl. Mayts 3 Kongelige Regementz ingång och begynnelse — — — — —

Först skall hwar och en lefwe och holle sig uthi Gudzfruchtan, Gudsfruchtan hafwa Gudz heliga Ordh Lagh och bud för Ögonen, och sigh skicka medh åthäfwor, taal, ord och gärningar såsom en Christen ägnar och bör.

2. Thett skall och här medh högeligen budit och befallat wara att the swåre Eder skole afläggias, som mychit (ty wärr) brukas pläge, ther egenom Gudz Nampn myckit wanährat och Gudh Alzmechtig däröfwer förtörnat warder, widh straff, then som förste reese warder ther medh beslagen, ligge en Natt i Tornet widh Wattn och Brödh, Then andre reesan, straffes tree Nätter i Tornet widh wattn och Brödh, then tridie resan Otta dagar vthi Tornet eller Järn. Then offtare warder ther medh beslagen, förwijses vthaff Hoffwet, Then som thet hörer af någrom och thet förtyger skall och wara slykt straff wärd och Vndergifwen.

Edher

3. När Gudz ordh förkunnas om Söndagarne och andre beqwemblige tijder »(öfverskrifvet: »alij Högtider») »om åhret och om någor, vthan skählig förfall), them försummer, skall then dagh så offta han warder ther medh beslagen icke komma till Måltijdh vthi H. Kongl. Mayts Hoff vthan försee sig hwar han sielff kan, och gifwe the fattige för hwar reesa, en Mark ortig, then som icke förmå

Gudz ordz
hörande.

¹ Enl. ELIAS PALMSCHIÖLDS rubrikanteckningar och JOH. SCHMEDEMAN: Kongl. Stadgar, Förordningar m. m., Stockholm 1706, utfärdade den 19 november. De förstnämnda omtala ock en gårdsrätt af den 9 maj 1562.

Penningar, skall stellas till något grofft arbete på en dag eller två tillgörandes».

*Erik XIV:s
hofartiklar.*

Till denna grupp hör också rätteligen det i RA befintliga, som Erik XIV:s krigsartiklar betecknade aktstycke, hvilket i själfva verket utgör hans hofartiklar för det tyska hoffolket med manskapets edsformulär, det senare försedt med konungens egenhändiga underskrift och datum den 1 november 1563. Detta exemplar företer diverse ändringar och anteckningar, verkställda i Karl IX:s kansli. Bl. a. justeringar märkes, att i edsformuläret i marginalen insatts Karl IX:s namn i st. f. Eriks, och att det ursprungliga »Als vns Godtt helffe vnd sein heiligs Ewangeliumm» utbyetts mot »— — helffe an Seel vnd leib».¹ Det är med få förändringar dessa hofartiklar af 1563, hvilka gå igen i »Kriegess Artickel, für H: K: M:tt Deutsche Knechte af 1565», äfven dessa innehållande manskapets ed.² I allmänhet råder ordagrann öfverensstämmelse mellan dessa aktstycken. Skiljaktigheterna äro väsentligen betingade af terminologiska och organisatoriska olikheter beträffande rytteri och fotfolk.

*Johan III:s
gårdsrätter.*

Från Johan III härröra dels en odaterad gårdsrätt »för Kökemestere, Cammer Junkare, Cantzeli förwanter» (öfverskrifvet: »Cantzeliij Skrifware»), hvilken företer en helt annan typ än de anförda och bl. a. i sin saknad af de religiösa synpunkterna snarast påminner om de medeltida gårdsrätterna, dels en likaledes odaterad³, som på få ord när i oss angående delar afskrifver Gustaf I:s tidigare hofordning och gårdsrätter af 1544.

När emellertid sedermera den i Oxenstiernska samlingen befintliga konung Johans gårdsrätt af 1589⁴ utfärdas, upptagas dock alla dessa bestämmelser, men under åberopande af samtliga »höglöflige och salige Konungar Carls (Knutsson), Erichs aff Pömeren Konungh Gwstaffz, Konung Erichz» och till sist Johans egen samlade auktoritet och med Gustaf Vasas »Förtall» — om nu ingressen hört med till originalet.

¹ Af Abrahamssons kommentar i editionen 1723 af Kristoffers Landslag, sid. 636, not e framgår, att det varit rättsskipningen vid krigsmakten till lands och vatten, som gått i spetsen för utvecklingen af edstemat.

² Finnas i RA i en i pergament inbunden samling af tyska krigsartiklar.

³ Sannolikt 1569 eller 1573. Se Kongl. Krigsvetenskapsakademiens handlingar 1880, sid. 610. Dessa gårdsrätter finnas i den å sid. 91 omtalade samlingen i RA.

⁴ Den bär påskriften »gamble Kungh Giostaffs gårdzrätt».

Genom hertig Karls hofordning af 1590, som föregåtts af en *Hertig Karls hofordning.* gårdsrätt utaf 1574, införas vissa nya moment i denna hoflagstiftning. Ur densamma anför jag följande.¹

»Til det första, skole alle Wåre Hofftienare, ädle och oädle, först och främst och för all ting, fruchta och älska Gudh och gå till Predikan om alle dagar, som Gudz ordh förkunnat blifwer, hwilken thet vthan skälig förfall försummer, honom skall wår Hoffmarskalk, förste och andre reesan medh foglige ordh förmana till bättring, hwad thet icke hielper då skall then som ohörsam och mothvillig ähr, fly wår tjenst, och på thet man thess bättre skall kunna förnimma, hwilken thet ähr, som såleds försummer sikh, skole för then skull alle, synnerligen wårt hofffolck samtligen, söke till Predikan i Kyrckian, Kapell eller Sahl, och the som ther icke få rum, sökie uthi Bårgzstugun, när Predikan ther hålles.

Till thet andra, skole alle hwar i sin Stadh ihugkomma om måhltijdz tijder, och läsa till bordz och irå, och i så måtto bedia och tacka Gudh, för all timmelig nähring och uppehälle, och i Borgstugun, strax effter tackseyelsen, siunga en Christeligh Psalm, som ther til tiänlig ähr.

Till thet tridie, skole förbe:de wåre tienare alle tage sikh fljteligen till wara för all Gudz förtörnelse, som ähr med swäriande, bannande, otuchtigt slemt snack och tahl, swalg och dryckenskap, och i then stadh, så stelle theris lefwerne, att det kan wara både Gudh och menniskior behageligt.»

Denna hofordning förnyades i väsentliga delar 1607. Som observanda i densammas kyrkliga del förtjäna understrykas:

- 1) förmanings- och varningsmomentet vid förfallolös frånvaro från gudstjänst samt i fall af uteblifven påföljd häraf skiljande från tjänsten i stället för hittillsvarande måltidsindragning, böter till de fattiga och groft arbete;
- 2) kontrollen öfver gudstjänstbesöken, ålagd hoffolket i gemen;
- 3) specifikationen af de gudstjänstlokaler, i hvilka »till Predikan bör sökas»;
- 4) föreskriften om bordsbönen;
- 5) borttagandet af straffbestämmelser beträffande svordom.

¹ Efter JOH. SCHMEDEMAN, o. anf. saml. sid. 85. Gårdsrätten finnes å sidd. 59 ff. Den förra är återgifven efter M. ASCHANEI kopiebok i RA, som ock innehåller en annan, odaterad gårdsrätt af Karl IX.

»Extract» af
gårdsrätterna.

I meranämnda samling af »Gårdsrätter» m. m. finns ett »Extract vthur Konung Gustafs den förstes Gårdsrätt, af åhr 1544 den 16 oktob. gifven i Ubsala och mestadeles lijka lydande Konung Erichs af åhr 1563 och hertig Johans af åhr 1608, item hertig eller sedan konung Carl den IX:s hofordning». Det befinner sig i fragmentariskt skick, är mycket korrigerat och innehåller efter en ingress, som föga afviker från gårdsrätten af den 5 mars 1544, följande.

»På det Vthi Kongl. M^tz hoff alle och hwar och en vthi Gudz fruchtan ett godt och christeligt Regemente, lydna, hörsamheet och trohet emot K. M^t deslikest i rättrådighet, ährligheet, tucht, redeligheet, fridh eendracht, må handhafwas — — — —

1) När Gudz ordh förkunnas om Söndagen och andre beqwemlige tijder om åhret, och nogon vthan skäligit förfall det försumar, skall man den dagen och så ofta man der meth warder beslagen, icke komma till måltidh, vthi h. M^tz hoff, vthan förser sig hwar han sielff kan och gifwa dee fattige, för hwar resa en mark silfwer.

Item till 1 puncten.

Skole alle hwar i sin stadh ihugkomma att läsa till bordz och från, bedia och tacka Ehwadh för all timerlig näring och uppehälle, och i Borgestugan der hofftinnarena och folket ähre förordnade att gå till bordz effter Tacksägelsen till Gudh sjunge en Christelig Psalm som der till tienlig är.

Till den 2 puncten.

Skole the och alle hwar för sigh fly all Gudz förtörnelse och synnerligen the swäre Eedher om Gwdz hårda död och pijn»

Här afbrytes aktstycket. Omnämmandet af hertig Johans och hertig Karls hofordningar i öfverskriften ger vid handen, att »Extractet» är verkställdt efter dessas tillkomst, men själfva bestämmelserna förete en tidigare typ, ett mellanled mellan de äldre gårdsrätterna och hofartiklarna å ena sidan och hertig Karls nyss omnämnda hofartiklar å den andra. Kvar stå från de förra de gamla straffbestämmelserna för gudstjänstförsummelse. Ifrågavarande moment öfverensstämmer nästan ordagrant med motsvarande i Erik XIV:s gårdsrätt af 1560 och hofartiklar af 1563, ehuru »straffarbetet» här utgått. Däremot möta vi de i hertig Karls hofordning inflytande bestämmelserna om bordsböner. Det afbrutna

sista momentet går till sin formulering tillbaka till Gustaf Vasas hofordning eller gårdsrätt 1544.

Sida vid sida med denna lagstiftning, hvilken, såsom påpekadt är, ibland uttryckligen gäller jämväl krigsfolket, går den särskilda, men med denna nära sammanhörande *sjö- och krigslagstiftningen*, nedlagd i de olika sjö- och krigsartiklarna, den tidens militära strafflag. Gränserna mellan dessa olika lagstiftningslinjer äro ej sällan obestämda. I själfva verket är det på flottans område, som den första notisen om förefintligheten af krigspräster och de tidigaste ansatserna till militärkyrklig lagstiftning möta oss i vår nyare tids historia.

»Skiipzretten Datum 30 Aprilis anno etc 1535»¹, ger oss åtminstone ett spår af förhandenvaron utaf kyrklig själavård vid flottan. Denna skeppsrätt har karaktären af ett öppet bref, »at uj vtskickat haffue thenne vor tro mann och Amerall Måns Swensson med vor skipsflotta emot vore Swerigis Rigis Danmarckz och Noriges Rigers Fiender the Lubske theris anhengere och methielpere, ath göre thom affbruck och nijderlag tiil Landh och vathen, thet yterste them mogeliget vara kan, Och på thet i bland våre skiip och krigxfolck må och skal holles en god ordinantia och skickelsze, haffue wij giffuit thom thesse epterce:ne Articler, ther the sig epter skicke och rätte skole.» Skeppsrätten.
1535.

Dessa första *skeppsartiklar* hafva sålunda tillkommit vid konflikten med Lübeck, befrielsekriget med syftet att afskudda Hansans tryckande förmynderskap öfver Norden och dess handel. Fåfängt spanar man dock ännu här efter några religiösa synpunkter, om jag undantager den själfklara uppfattningen af Gud som segergifvaren. Det är, som hade de lübske krämarnes intressevärld satt sin prägel på detta aktstycke af den för praktiskt-ekonomiska frågor dock alltid högeligen intresserade riksbyggaren.

Brefvet i fråga innehåller endast en kort passus, som äger någon betydelse för ämnet. »Ithem huar gud alzmegtig foger och forläner oss och vort krigxfolck nogen victorie eller byte vtaff vore Fiender, Vele wij ath thet ey skal bytis eller partes anderstedz, än her vdi vort rige Sverige. Och skal thet bytis och partes szom her epter følger — — —.» Därpå redogöres för bytesfördelningen mellan de olika vederbörande alltifrån konungen intill »the menige

¹ »Skeppsrätt för den nu utrustade flottan.» Riksregistr. 1535, sidd. 127 ff.

båtzman» och stadgas bl. a., att »Capellanenn» skall taga »then annen Capellanens cläder och värior.»¹

Häraf framgår sålunda, dels att präst åtföljde flottan, hvarom detta aktstycke jämte de samtida, nedannämnda sjöartiklarna lämnar den första säkra notisen i vårt land², dels att prästen var beväpnad. »Värja» hade emellertid en åtskilligt vidare betydelse än i våra dagar. »Under detta namn inbegrepos fordom så väl alla slags skjutgevär och bogar, som Hillebårdar, spetzar och under-

Sjöartiklarna värjor eller sidogevär.»³
1535.

Gustaf Vasas sjöartiklar, jämväl dessa af den 30 april 1535⁴, angifvas i Riksregistraturet som »GårdtzRetthenn», hvilket i den tryckta editionen — antagligen förhastadt — utan vidare betecknas som »tydligen miss-skrifning.» Gränsen mellan gårdsrätter, hofartiklar, krigsartiklar och sjöartiklar är ytterst flytande, och det ser snarast ut, som om under »gårdsrätt» såsom ett vidare begrepp ibland utan åtskillnad de öfriga nämnda typerna af lagbestämmelser hafva kunnat sammanfattas. Dessa sjöartiklar hafva en vidsträcktare syftning än den för en viss flottexpedition tillkomna skeppsrätten. De äro för mitt ämne af synnerligen stor betydelse, i det att de innehålla ganska utförliga bestämmelser rörande flottans predikanter och deras tjänstgöring, de tidigaste i sitt slag i vårt land.

Ingressen anslår religiös ton och påminner, om också ej till ordalydelse, så dock till stämning och innehåll påfallande om Gustaf Vasas senare tillkomna gårdsrätter, hofartiklar och krigsartiklar. Dessa sjöartiklar börja sålunda.

»Epter thet wij äre Christet folck och skole bekenne gud alzmegtig for en herra, then ther haffuer lijdit dödh och pino for alles vores szalighet, Moste wij forthenskul j alle motte skicka oss szom Christhna menniskior, Fructa gud och haffua honom för öghon, haffua hans helga ord och Euangelium för öghon och göra ther epter, Szå skeer oss lycke thå wij haffue honom med oss Thy ther Gudz ord handlas och talas, med gudz fructan, ther är och

¹ Jfr härmed det förhållande, att hvarje man hade en »arfvinge i hopen», hvilken vid hans fränfälle tillvaratog hans »tingest och värjor». Se ANTON PIHLSTRÖM: Kungl. Dalregementets historia, I, Stockholm 1902, sid. 42.

² Jfr Fredrik I:s af Danmark tyska sjöartiklar, Köpenhamn 1532, punkt 6, hvarest bl. a. uppräknas »Caplann».

³ Se CARL ADLERSPARRE: Afhandling om Svenska krigsmagts och krigskonstens tillstånd ifrån konung Gustaf den Förstes död till konung Gustaf Adolfs anträde til Regeringen, sid. 221 (i Kongl. Vitterhets, Historie och Antiquitets Academiens Handlingar, Tredje delen MDCCXCIII).

⁴ Riksregistr. 1535, sidd. 132 ff.

gudh medth, Och all then stund han står med oss, bliffuer oss inthet skadendis Therefore haffuer och Kon: Ma:t vor kärste nådigiste Herre skickat prædicanter och Capellaner på Skeppen, the ther skola Messa Prædica och kungöre for folckit gudz ord och hans helga villia och bodhord.

Alla skole vara tiilstedis thå thet messas eller prædicas then thet forzumar bliffue kastat j vathnet iij resor, szå offta han thet gör, Then ther och icke är stilla szå länge thet prædicas, lijde szamma straff.

Then ther och fåfengeliga forsmeder gudz helga namn szwär vm hans dödh eller pino, kastas j sziön vnder kölän szå offta hann thet gör, varj sig mera hög eller låg, wij skole alle prijsa gudz namn och icke vanhedrat.

Prædikanthen eller Cappelanenn skal åth minsto ij reszor eller iij j huario vijku och (!) predica for Følckit eller och szå offta Hoffuitzmännenn thet begärer j all Folckens närwaru.»

Gustaf Vasas sjöartiklar, hvilka alltså icke äro utfärdade i konungens eget namn (jfr uttrycket i ingressen: »Kon: Ma:t vor kärste nådigiste Herre»), innehålla således i fråga om den kyrkliga själavården

1) en uppräknig af skeppsprästens tjänsteåligganden: »Messa Prædica och kungöre for folckit gudz ord och hans helga villia och bodhord»;

2) stadgande om allmänt deltagande i gudstjänsten samt straffbestämmelser för dels försummelse i detta hänseende, dels bristande andakt vid dess åhörande;

3) straffbestämmelser för gudsförsmädelse och svordom samt inskräpande af motsvarande positiva plikter;

4) angifvande af omfattningen utaf skeppsprästs predikoskyldighet.

Detta dokument, hvilket tydligtvis öfvat inflytande på gårdsrätterna af 1544, torde vara det tidigaste, hvilket innehåller utformade bestämmelser rörande själavården vid Sveriges försvarsorganisation.

Det sista aktstycke på sjölagstiftningens område, hvilket be-
rör flottans själavård och härrör från Gustaf I, utgöres af sjörätts-
artiklarna för den till England afsända flottan.¹ I desamma ägnas
rätt stor uppmärksamhet åt den religiösa frågan, och de äro genom-
andade af innerlig fromhet. De äro till form och innehåll i dessa
delar starkt beroende af 1535 års sjöartiklar, men erbjuda dock

*Sjörättsartik-
larna 1559.*

¹ Riksregistr. 1559, sidd. 272 ff.

vissa afvikelser, bl. a. beträffande utsträckandet af skeppspräster-
nas normala predikoskyldighet till »eenn reesze hvar dagh». I det kungl. brefvets slut hänvisas uttryckligen till gårdsrätten, med hvilken de äfven i öfrigt hafva beröringspunkter. Här intresse-
rande delar återgifvas nedan.

»Till thet förste, effter vij alle genum döpelsen eth christet
nampn bekommet haffue, och vij gärne nämpnes gode christne
mennisker och niuthe Jesu Christi förschyllen (som ähr then bittre
pijne och horde dödh, han för hele världennes synder lijdditt haffver)
tilgode både till timelig välfärdh och evigh salighet. Så bör oss
förthenschull i alle motte schicke oss som rätsinnige christne men-
nisker, fruchte och haffve Gudh för ögonenn udi hvadt rum eller
stadh vij helst stadde ähre. Vij schole och medt all flijt höre hans
helige ordh och evangelium och gärne ther effter göre och schicke
vårtt leffverne, så ähr Gudh medh oss, ty ther Gudz ordh handles
och tales medh gudzfruchten, ther ähr och Gudh medh, och närh
han är medh oss, så bliffver oss inthett schadendes, och opå thett
vårt folck, som opå våre skep uthschickede ähre, schole altijdt
få höre Gudz helige ordh och villije, så haffve vij latedt förordhne
predicanter på samme skep, som them undervijse och läre schole,
effter theris ytterste och bäste förstondh, hvadt som i så motte
förnöden ähr. Vele vij och här medt alle som skepen følge, haffve
förmanett, att the schole vare tilstädes, närh predicat bliffver,
och medt flijt achte opå, hvadt som nu then alzmechtiges villije
genum hans ordh förkunnes, och att the sich ther effter aldelis rätte
och schicke. Hvar och någon thet försumer eller och medt någon
lösachtighett later sigh förnimme, ther aff andre, som gärne vele
höre Gudz ordh, motte förhindras, dhå schall then, som sådant
åstadkommer, blifve kastedt udi vathnett och drages unnder skeps-
kölen tree reeser uthan alle nåder etc.

Till thet annett schall och ingen aff lösachtighett och fåfenge-
ligen fördriste sich till att försmäde Gudz helige nampnn, svärien-
des um hans dödh och pijn, såsom öfverdådige mennisker myckitt
pläge göre. Hvar och någon thett gör, dhå schall han och kasstes
i siönn och drages under kölenn, så offte han thet gör, uthan alle
nåder etc.

Till thet triedie schole predicanterne vare förplichtige ath
prediche för folcket eenn reesze hvar dagh, ther tilfället så kann
begiffve sich, eller och så offte höffvidzmannen thet begärer och
menige hoopen kunne haffve tijdt till ath höre predichenn etc.»

Den kyrkliga lagstiftningen för landtarmén är innesluten i den tidens *krigsartiklar*, till formen starkt påminnande om de förut refererade gårdsrätterna och hofartiklarna. Sådana krigsartiklar, hvilka flitigt utgåfvos — enbart af Gustaf Vasa åtminstone 6 gånger — gå stundom under namnet »Articla-bref». De kompletteras gemenligen af de s. k. »Ställningsbrefven» eller »Ställena», hvilka innehålla konungens förbindelser med afseende på sold, inkvarteringsvillkor m. m. Dessa akter utväxlades alltid vid manskaps antagande till krigstjänst.¹ Samtida motsvarigheter till dessa dokument äga vi från olika håll.²

¹ Jfr Utkast til en Historia om Kongl. Södermanlands regemente, 1. Stycket, Stockholm 1786, sid. 6, samt Riksregistr. 1534 och 1555.

² »Ahm Sontage nach Elisabeth» 1524 utgaf Fredrik I af Danmark »Artickels brieff», som finns i RA i två afskrifter, en samtida och en yngre. Till den senare äro fogade de förut nämnda sjöartiklarna af honom. Ifrågasvarande bref tager emellertid föga hänsyn till krigsfolkets religiösa och sedliga förhållanden. Endast i punkt 25 möter ett dylikt moment, som — att döma efter dess ganska regelbundna förekomst i samtidiga och följande tiders krigsartiklar från olika länder — då liksom nu varit i särdeles hög grad af behovet påkalladt: »Es soll keiner gott lesteren mitt vnzimlichenn Schwerenn welcher das tuet sol gestraffet werden nach erkantnis des Rechten». — Samma förbud påträffas i Filip II:s af Spanien krigsartiklar och är ingalunda, såsom det påståtts, något utslag af dennes religiösa bigotteri, utan snarast ett »Gemeingut» i krigslegislaturen.

År 1534, »Bartholbmej tidh», utgaf Kristian III af Danmark besoldnings- och krigsartiklar, hvilka emellertid ingenting innehålla om själavård ej heller af religiösa eller etiska synpunkter. En ofullbordad och en fullständig afskrift, båda verkställda af samma hand och sannolikt härrörande från 1500-talets midt, finnas i RA.

Antagligen af något senare datum äro två likaledes i RA bevarade afskrifter af *dels* »Artickels brieff darauff die Heuptleuthe Doppelsoldener vnnd Landsknechte Ko: Matt: zu Polann etc. schwerenn sollenn», *dels* »Artickels brieff darauff die Reisigen schwerenn sollen». Afskrifterna äro verkställda af samme afskrifvare, och den senare af dem är försedd med några randnoter, delvis af annan hand och med annat bläck. I det förstnämnda af dessa bref lyder ingressen:

»Anfenglichenn sollen vi gelobenn vnnd schweren, dass vi Gott den Almechtigenn, vnnd seinn heliges wordt lieb vnnd werdt habenn, vnnd wie sichs frommen Christen gebuerett, dasselbe ehrenn, auch die hohe Maiestadt Gottes nicht lesteren, oder gotteslesterlich fluchenn vnnd schwerenn, Als der Marter, leidenn, wunden, Sacrament vnnd bluts Gottes, wollet, bej straffe dess leibs ohne alle gnade, Vnnd einn jeder mag solchenn gottes lesterer vngescher anzeigenn, als dann sollden profos mitt Ihme hanndelenn nach erkendnuss dess ganzen hauffenns.»

I mars 1535 — alltså kort före utfärdandet af de anförda förordningarna för flottan — utgaf Gustaf Vasa krigsartiklar i 44 punkter. Hvarken den svenska upplagan eller den tyska innehåller

I det sistnämnda har motsvarande inledning följande utseende.

»Anfenglich sollett ir schwerenn vnnd geloben, dass ir Gott den Almechtigen; vnnd sein heiliges wordt lieb vnnd werdt haben, vnnd wie sichs frommen Christenn gebuerett, dasselbe ehren, auch die hohe Maiestat Gottes nicht lesteren, oder gottislesterlich fluchen vnd schwerenn, Als der Marter leiden wunden, bluttes vnnd Sacraments gottes enthalten wollet, bej leibs straff ohne alle gnade, Vnnd ein Jeder mag solchen gotteslesterer, er sej wehr er wolle, hoch od niderig vnbeschweret anzeigenn, Als dann soll der profos mitt Ihme hanndlenn nach erkendtnuss dess rechtenn». — Jag har svårt att föreställa mig, att de ganska påfallande likheterna med svenska sjö- och krigsartiklar kunna vara af tillfällig natur. Den tidens lifliga beröring mellan Sverige och Polen ger stöd åt min förmodan. Sannolikast torde vara, att de härröra från Sigismund före hans tronbestigning i Sverige. Af visst intresse är att kunna konstatera, att de polska krigsartiklarnas »lieb vnnd werdt haben» i svenska gårdsrätter, sjö- och krigsartiklar motsvaras af uttrycket »hafva för ögonen». Jfr Luthers lilla katekes, »Hvad är det?» till fjärde budet.

Maximilian II:s krigsartiklar af 1566 finnas jämväl i RA, men erbjuda intet af intresse för detta ämne. Religiös korstågssynpunkt anlägges däremot af Ferdinand, »Königlicher Mat. zu Hungern vnnd Behaim» etc. i hans odatrade, i RA befintliga »Articulbrieff», som där förekommer *dels* i två exemplar med av annan hand gjord påteckning 1559, *dels* i pergamentboken med samlingen af kopior utaf på tyska affattade krigsartiklar. Det nämnda årtalet måste emellertid hänsyfta på afskriften som sådan. Deras affattande bör däremot ligga mellan åren 1526 och 1530, under striderna mot turkarna. I rikstitulaturen förekommer nämligen icke romersk konung, hvartill Ferdinand valdes den 5/1 1531. Detta »Articulbrieff», hvars §§ icke äro numrerade, innehåller under sitt femte »Item», st. 3, bestämmelser, hvilka, fränsedt hänsyftningarna på de speciella historiska förhållandena, äro gemensam egendom för den tidens krigsartiklar. Ifrågavarande stycke lyder så:

»Es solle auch ein ieder Kriegsman bedenken das dis ein erlicher Christenlicher Zug zu erlangung Kon. Mat. Erbgerichtigkeit, der Cron Hungern Vnnd nachmals mit hilff des Almechtigen wider die vnglaubigen vnd Turckhen sein wird. Darumb soll ein Jeder sich mässen Gott noch sein heiligen nit zulestern. Sonder Gott zupietten vns wider die ungläubigen vnd ander vnser Feindt gluckh vnnd Sigkh zuverleyen. Wvo eyner oder mer Gott freventlich lestern wurden die sollen am Leib vnnd Leben gestrafft werden.»

Av senare dato äro några, i den Bureiska afskriftsamlingen, hvarom mera nedan, förefintliga krigsartiklar, i hvilka vissa hithörande bestämmelser anträffas. Så i »Artickels Breeff Allgemeinen Krigsvolcks» af Ernst, hertig af Baiern samt ärkebiskop och kurfurste af Köln 1583—1612, från hvilken tidrymd dessa artiklar härröra. Deras § 3 lyder så:

»Item Es soll sigh ein Jeder mässigen vnd enthalten, Godt vnnd seine Heiligen zu lasteren, wo aber einer oder mehr Godt vnd seine Heiligen so freuentligh lasteren werde, der Oder dieselbigen sollen am Leib vnd Leben ohn alle gnade gestraffet werden.»

emellertid några som helst bestämmelser rörande religiösa frågor.¹ De skola, liksom de närmast följande krigsartiklarna af den 12 januari 1545, härleda sig från konungen personligen.²

Dessa sistnämnda innehålla i oss intresserande frågor följande. *Krigsartiklar*

»Wij Gustaff med Gudtz nåde, Swerigis, Göttis och When-
dis etc. Konungh, giöre witterligitt, Att opå thet eblandh våre
knecther, Swenske, Danske, Tydske eller Finske, som nw här i
wårtt Rike äre, eller med tiden komendis warde, Ett gott Christe-
ligtt, ährligth och vprictigtt regimente holles, handhaffues, för-
meres och beskyddes må och schall och Gudtz förtörnelse, The
swåre Edher och annett ondth affskaffes och tillbaka bliffue
Haffue wij latidt tilsamens drage någre Puncther och Articler,
effther hwicke same wårth Krigzfolck, i Städherne eller på bygden,
hos prester eller böndher, ther the förlagde äre, sigh holle och schicke
schole, Biudhendis och befalendis förthenskuldh edher alle för:ne
Knecther; ee hwar j förlagde äre, Attj edher effther tässe samme
Articler holle och skicke wele, Så framt j theretöffuer effther

1545.

Vidare: Holländska Generalstaternas »Artichels Brieff oder Ordinantie» af den 13/8 1590, hvars 2 första §§ nedan återgifvas.

»1. Erstlichen die den namen des Herrn vnnützlich vören, missbrauchen oder Blasphemieren, die oder derselbige soll für die erste reise, eine vörachtliche Sache, oder lasterlich Ambt thun, vnd Dre Taghe zu Wasser vnd Brodt mit der Gefencknusse gestraffet werden, vnd zur andren reise, soll Ihmo seine Zunghe mit ein glöyende Eyseren durchgestochen, vnd darnach biss aufs Hembt aussgetzogen, vnd aus dem Lande der vöreinigten Provincien gebannet werden.

2. Im gleichen straffe sollen sein, zum Ersten vnd Anderen mahl, die kegen das Worth Gottes, oder Kirchen Diänere spitlich oder spottisch reden vnd thun.»

I fråga om omänskliga straffbestämmelser mot Guds namns missbruk, hvarmed sammanställes bl. a. hån mot hans tjänare, slå dessa holländska krigsartiklar i sin tid kanske rekordet. Liknande förtäljes dock från den österrikiska armén: »Die Gotteslästerung wurde oft mit Ausreissen der Zunge und dem Tode durch den Strang bestraft. Dem Meneidigen wurden die zwei Schwurfinger abgehauen». (EMERICH BIELIK: Geschichte der K. u. K. Militär-Seelsorge und des Apostolischen Feld-Vicariates, Wien 1901, sid. 6.)

¹ Ang. de svenska se Riksregistr. 1535, sidd. 45 ff.; de tyska finnas i den i pergament bundna kopieboken, innehållande en samling tyska krigsartiklar, likaledes i RA.

² ALFRED FREDENBERG, o. a. a. sid. 156. — Uppsatsen »Litet meddelande om gamla reglementen för svenska armén» i Kongl. Krigsvetenskapsakademiens handlingar, Tidskrift n:r 20, år 1880, sid. 610, räknar, öfver hufvud taget, alls icke med dessa tidigaste krigsartiklar.

same Articlens lydelse icke wele straffedhe bliffua, Ther hwar och ehn sigh effther rätta och schicka må. — —

Thernäst och för altth Schole alle wåre knecther och hwar besynnerligen fly all Gudtz Lästeringh och förtörnilser medt ordh och gerninger vthan heller fructa och haffue Gudh för öghen, vni sönedagher och a[ndre] beqwämelige tidher, höre Gudtz helge ordh, Och som Christedt Folck med rette bör, sigh holle och schicka, widh wår strenge näpst och vnåde.»

Beröringspunkterna mellan dessa krigsartiklar och såväl sjöartiklarna af 1535 som gårdsrätterna af 1544 äro iögonenfallande. De hafva tillkommit vid tidpunkten för omläggningen af vårt landtförsvar på nationell grund, då intresset för arméns själavård först synes hafva trädt fram. Just vid denna tid spelade Georg Norman en så inflytelserik roll i konungens statshandlingar, att det måste betraktas såsom i hög grad sannolikt, att han haft med deras affattande att skaffa. *De innehålla de första bestämmelserna i vårt land rörande själavård vid armén.*

Nya krigsartiklar utgäfvos 1555 den 28 juni¹ i form af »Artickelsbref för Jacob Bagge och alle Kong:e Ma:tt[z] knechter, som droge till rydze gräntzen, huruledis the skole förholle siig». Dessa artiklar hava gällt både flottan och landthären. Såväl om dem som i än högre grad om de samma år i Åbo den 21 augusti² daterade krigsartiklarna för den svenska armén på dess marsch mot Nöteborg gäller, att de snarare hafva karaktären af en för det särskilda krigsföretaget afsedd instruktion än en allmän kungl. förordning. Det torde ock vara af detta skäl, som de i förut anförda sjö- och krigsartiklar intagna stadgandena, bl. a. rörande gudsfruktan, gudstjänst m. m., ansetts kunna utelämnas. De voro tillräckligt bestämdt inskräpta i de nämnda tidigare, alltjämt giltiga aktstyckena.

»Codicillus»
1556. Den 15 augusti 1556 utfärdade konungen med anledning af Egon Dodis' och Michael Lermonts erbjudande af skotska legotrupper till kriget med Ryssland en »Codicillus de stipendio et disciplina militum, qui sunt in servitio Regie Maiestatis Suetie». ³ Ur detta aktstycke förtjänar att i detta sammanhang anföras följande.

»II Victoria autem et fœlix in bello successus, cum non aliunde, sed ab ipso Deo Opt. Max. dependeat, ideo ne iusta et divina

¹ Riksregistr. 1555, sidd. 281 ff.

² » 1555, » 362 ff.

³ » 1556, » 442 ff.

eius indignatio vite alicuius turpitudine et scelere adversus totam multitudinem provocetur, debet unusquisque militum iuxta Dei voluntatem et mandata modestè ac piè se in omnibus gerere et sacrosanctum eius verbum diligenter et cum vera christiana attentione assidue audire suamque vitam et mores, quantum quidem homini in hac fragilitate nature possibile est, secundum illud instituere ac denique totus in hoc incumbere, ne contra id quippiam admittat, sed ante oculos illud quadam debita cum reverentia semper habeat. Quod si vero aliqui, plures paucioresve, deprehensi fuerint, qui petulanter peierarint, Deum blasphemarint aut horum simile aliquid designarint et se non ut milites christianos decet gesserint, illi secundum consuetudinem militarem et iuris rigorem poena erunt afficiendi etc.

III Debet unusquisque militum sobrie et temperanter vivere et sibi ab faeda et turpi illa ingluvie nec non nocentissima peste ebrietate diligenter cavere. Nam qui ebrius contra honestatem se gesserit aut aliquid admiserit, is non aliter, ac si sobrius id fecisset, secundum delicti qualitatem erit castigandus etc.»

Denna »Codicillus», som egentligen är *det första utslaget af intresse för legotruppernas religiösa och sedliga förhållanden* utöfver den gräns, som är betingad af hänsyn till rent disciplinär nödvändighet, äger i formellt afseende ett särskildt intresse. *Den lämnar den tidigaste förebilden till den ingress, som sedan blir konstant i våra svenska krigsartiklar.*

Påfallande likhet med denna »Codicillus» äga krigsartiklarna af den 20 september 1557.¹ De äro afsedda för landsknektar och kompletteras af de på tyska affattade »Värvade ryttares ed och artikelsbref», daterade i mars samma år.² Nedan aftryckas föregående citat motsvarande partier.

»II Effter thet att all vår vällferdh, lycke och saaliigheet varder udaff thenn alzmectigeste förlänth och giffven, schall förthenschuld hvar och enn sich höffvedzligen (?) effter Gudz vilie och bodh tuchtigen och hörsamligen stelle och förholle, hanns helige ordh med gudhfruchtigheet altijdh gerne höre, thett äre och prijsse, sich thereffter (så mykett menniskioor står tillgörendes) att rätte, all sijnn krafft och vilie ther till förvände, hvar och enn achtende, att hann ther öffver icke trädde eller ther emooth mis-

¹ Riksregistr. 1557, sidd. 281 ff., enl. koncept med samtida påskrift »Konung Göstaffz krijgzartickler 1557» och »20 sep.».

² Riksregistr. 1577, sidd. 287 ff.

handlede, uthann altijdt thet haffver för öghonen etc. Och hvar enn eller flere vorde ther öffver beslagne, som sich mottvilleligen anthenn med blottande, svärende eller Gudz förtörnende sich udi någon motte otillbörligen ahnstelthe och icke såsom christne tillägnede och väll ahnstode, dhå schole the same effter gamelth gementh krigztucht, effter som rätten medt geffver, ther öffver straffede bliffve.

III Schall teslijkes hvar och enn vare förtencht att holle sich ifrå öffermåttan galen och mycken druckenscap, förty hvar enn eller flere varde beslagne, som udi theris druckenscap någett otillbörligen handlade, dhå schole the samme bliffve ther öffver straffede like vijsth såsom the thet nychtervijss förvärchedt hade, effter som saken är till.»

*Värfvade ryt-
tares ed 1557.*

Ur »Värfvade ryttares ed» aftryckes följande:

»— Zum ersten unnd furnembsten, dieweil alles gluck unnd heill, zeitliche unnd ewige wolfarth von Gott dem allemächtigen zugewarten unnd durch christlich gebet, fromlich, ehrbarlich unnd zuchtigh leben von ihm erhalten werden muss, demnach sollen unnd wollen wyr rittmeister, leutenant unnd alle semptlich inn gemeine vor allen dingen Gott furchten, ihn unnd sein heyliche gebott fhur augen halten unnd sein heyligs wordt mit fleyss und gerne hören unnd uns jeder zeith, wie christenen leuthen gepueret, schicken. Darnechst sollen und wollen wir unss unnd ein jeder insonderheyt der grausamen Gotslesterung unnd schweren genzlich enthaltenn.»

Beträffande dessa båda sistnämnda aktstycken är särskildt att märka, att *vi här* — med den latinska »Codicillus» såsom föregångare — *för första gången påträffa den sedan klassisk vordna inledningsformeln till de svenska krigsartiklarnas kyrkliga afdelning*: »Effter thet att all vår vällferdh, lycke och saaliigheet varder udaff thenn alzmechtigeste förlänth och giffven», en inledningsformel, som sedan med ringa skiftning i uttrycken återfinnes i de svenska krigsartiklar, hvilka reglerat ordningen inom Sveriges krigsmakt långt in på adertonde århundradet.

*Erik XIV och
krigsväsendet.*

Erik XIV har visat ett synnerligen stort intresse för krigsväsendets utveckling. Han är teoretiskt väl skolad på detta område, och hans åtgärder präglas af reda och målmedvetenhet. Riksregistraturet från hans tid vittnar om hur stor part af hans omsorger, som ägnades Sveriges försvar.

Han skänkte den svenska armén en ny, för striden afsedd in-

delning, grundad på beväpningsprincipen, samt införde en högre truppenhet vid fotfolket än den från de tyska landsknektarnes organisation lånade fänikan, i det att han bildade trenne stora fotfolksregementen, tidsenliga anordningar, hvilka efter Johan III:s tronbestigning afskaffades. Dessa blefvo af viss betydelse för militärkyrkoväsendets ordnande. I och med tillkomsten af dessa större truppenheter erhåller organisationen inom armén ny karaktär, och i organisationen får prästen en plats, låt vara icke af fast natur. Under det att vi ännu från Gustaf I:s senare regeringsår påträffa endast enstaka anteckningar om präster vid landthären, uppträda nu dylika, särskildt från 1563, i betydande mängd.¹

Från Erik XIV:s regering äga vi utom de förutnämnda, med hofartiklarna för det tyska fotfolket nära öfverensstämmande »Kriegess Artickel, für H: K: Mtt: Deutsche Knechte» af 1565 tvenne *Krigsartiklar 1565.* aktstycken, som beröra den militära själavården. Tidigast af dessa äro hans »Skeps Artickler och Siöräth, ther effter hans Kongl. Mayt^z Krigzfolck thet ware sikh höfwidzmän Landzknechter, *Skeppsartiklar och Sjörätt 1566.* Båtmän och alle andre, som på hans Kongl. Mayt^z Örligzskep förordnadhe äre, hafwe sikh effterrätte». De äro utfärdade närmast till »hr Steen Baner åhr 1566» och daterade i Stockholm. I samlingen »Gårdsrätter och Hofartiklar; Krigsartiklar, Sjöartiklar» i RA finnas de i två exemplar, den ena afskriften upptagande äfven konungens namn och »L. S.» Det andra, skrifvet af samma hand och försedt med påteckningen »Collat. medh en gammal Copia», är något kortare och har, särskildt i slutet, erhållit en afvikande redigering. Originalet med konungens underskrift finns i RA:s samling »Sjöartiklar». Där påträffas ock en kopia till Per Banér och ytterligare 6 något varierande handskrifter. Dessa skeppsartiklar innehålla följande bidrag till det här omhandlade ämnet.

»Till thett förste Effther thett alles wår lycke och wålfärd kommer vdaff Gudh thenn alzmektige, Ther schole wårtt krigzfolch och Schepzfolch, hwar i sinn stadh, fruchte och haffwe Gudh för ögonn, hans helige ordh gärne höre när predikett bliffwer, thenn som thett försumer vthenn skälig förfall, heller och elliesch ställer sikh ogudachtligenn, skall bliffwe kastedtt i wattnedtt och dragenn vnder Schipzkolenn, så offtte hann thät gör.

Thärnäscher schall och ingen driste sikh till att wanähre och

¹ Mönsterrullorna och aflöningsrullorna upptaga 4 »capellanner» under Gustaf Vasas mot ett 90-tal under Erik XIV:s regering.

missbruke Gudz helige nampn, thenn thätt gör, straffs medh thett straff som forberörth, Så offte hann thär medh warder beslagen.

Till thett Tridie Schall och ingen bannes innom Skepz bord, hwem thett gör skall Mestermannen haffwe honum för masthen och honum straffe effther Schepzrätten.

Till thätt fiärde Schole predicanterne ware förplichtede, att predike for folkett, hwar Söndagh, hwar tilfällett sigh så kann begiffe eller så offtte som höffuidzmännerne thett begäre

Thesligst mhane folkett ghå till kors, thätt är tacke Gudh för en godh dagh, och bidie Gudh om enn godh natth.»

*Krigsartiklar
1567.*

Erik XIV:s krigsartiklar af 1567, gifna å Svartsjö, finnas dels i den meranämnda samlingen »Gårdsrätter» m. m. i RA, dels i den uti »Recessboken n:o 5» innehållna afskriftsamlingen.¹ Det förstnämnda exemplaret är ofullständigt och slutar midt i § 40; det senare företer smärre redaktionella afvikelser från det förra. Ur detta anföras nedanstående hithörande partier.

»Till thed Första,

effter thed alles Wår lycka och wälfärdh kōmer at Gudh then Alzmechtigste therom han och åkallader och bidin warda måste, skall huar och Een lefwa och hålla sigh i Gudzfruchtan, — hans heliga Ordh, och gärna höra, och sigh skicka medh åth-häfwor, Ordh och gärningar, såssom een rätt Christen ägnar och böör.

Thernäst skall högeligen förbudit och befallet wara, att the swåra Eeder skola afläggias, som alt för mycket pläga bruukas, Gudz Nampn till stoor Wahnähra, widh högsta straffs Undwykelse, then thed hörer af någon och sedan fördöllier, warde sama straff vndergifwen. När Gudz Ordh förkunnas om Söndagarne eller andre beqvämlige tijder om åhret, och någon vthan skäligh förfall thedt försuñar, skall gifwa thee Fattige för huar Reesa Een Mark Orttiger, then som icke förmå Penningar, skall straffas een dagh heller två i Jern och hächtelse. Hwilken som hafwer förachteligit Taal om Gudz heliga Ordh och Sacramente, och gör Spee och begabberi theraff eller elliest lasteligen thermedh omgår, achtet för een Förrädare.»

De anförda sjöartiklarna stå till sin formulering närmare den alltmer stereotypa krigsartikelsformen än sina föregångare, och krigsartiklarna röja ett mycket starkt beroende af 1560 års gårdsrätt, förstlingsarbetet af Erik XIV:s lagstiftning på detta område.

*Johan III:s
sjöartiklar.*

Den benägenhet för initiativ, hvilken utmärker Johan III på de kyrkliga och konstnärliga områdena, men af hvilken så föga

¹ Sidd. 278 ff.

förnimmes i hans öfriga konungagärning, saknas i all synnerhet på det militära. De ansatser till tidsenliga reformer i detta afseende, hvilka präglade Erik XIV:s korta regeringstid, hejdades, där icke rent af utvecklingen skrufvas tillbaka igen. I fråga om sjö- och krigslagstiftningen går konung Johan de trampade vägar. Enligt Elias Palmschiölds rubrikanteckningar har han utgifvit »Siöräth och Skeppsartiklar den 20 junii 1570¹», »Skeppz Articular 1577²» och »Siöräth dat. Stockholm, 26 Maj 1583³». Denna Johan III:s lagstiftning visar i allmänhet en nästan in i minsta detalj gående öfverensstämmelse med företrädarens stadganden på detta område. Förändringar utgöra dock på här ifrågavarande punkt stadgandet om tre ordinarie predikodagar i veckan samt införandet af daglig läsning af litanian. Båda nyheterna möta i 1570 års skeppsartiklar, åtminstone i deras bearbetade form. De nämnda, således från Erik XIV härstammande sjöartiklarna gå sedermera ytterligare igen i nästan oförändrad form under namn af »Skeps Artiklar och Siöregler» af hertig Karl. Dessa finnas i samlingen »Gårdsrätter» m. m. i ett exemplar, »Skriffuitt I Elfsnabben, på Drakenn, Then 2 julij Anno 1604» och undertecknad af »Christer Göstaffson Ochsänstiärna», hvilket i det väsentliga öfverensstämmer med den i Aschanei kopiebook intagna redaktionen, men i förhållande till denna är 20 §§ längre. Enda förändringen i oss angående delar är den, att de ordinarie gudstjänsterna i veckan bestämmas till två (söndagar och fredagar).

I viss mån mer originell är Johan III i fråga om krigsartiklarna. *Krigsartiklar 1583?* Palmschiöld nämner sådana af 1570 och 1577. Ett odateradt exemplar finnes i den meranämnda kollektionen i RA af »Gårdsrätter» m. m., försedt med en sen blyertsanteckning af årtalet »1583?». Dessa konung Johans krigsartiklar skilja sig från företrädarens beträffande de kyrkliga delarna särskildt i fråga om straffbestämmelser, i hvilket afseende de visa ett ännu starkare beroende af gårdsrätterna. För jämförelses skull aftryckas hithörande delar.

»I.

Till thet Förste, Efter thet, att alles vår lycke och wällfärd kommer vthaf Gudh then Alzmechtigeste, ther om han åkallat och

¹ Finnas i af Karl IX bearbetat skick i M. Aschanei kopiebook, pag. 85 ff. Den oförändrade upplagan har jag ej anträffat.

² Enligt Recessboken n:o 5 på 6 angifna punkter när lika lydande med Erik XIV:s.

³ Finns i samlingen »Gårdsrätter» m. m.

bidin warda böör, Så skall hwar och en lefwe och hålle sig i Gudz-fruchten, hans helige ord gerne höre, och sig skicke med åthäfuér, Ordh och gerninger, såsom en rätt Christen ägner och böör.

2.

Ther näst, Skall och högeligen här medh warde budet och befallet, att the swåre Edher, sampt allehande ohöfwiskt tal, ther igenom Gudh warder förtornat, skole afläggas, som altförmycke pläges brukas, Gudz Nampn till en stor wahnähre, widh straff medh watn och brödh; järn och Fängzle en Månadz tijdh, eller gifwe the fattige 40 M. ortiger, som han kan wara förmögen till.

3.

När Gudz ordh förkunnes om Söndagen eller andre bequemplige tyder om åhret, och någor vthan skiälig förfall thet försummer, skall gifue the fattige för hwar reese en Marck Ortig, then som icke förmår medh Peninger, skall straffes en dag eller två i Järn och hächtelsse.

4.

Hwilken som hafuer förachteligt taal om Gudz ordh och *Sacramente*, och gör Spee och begabban ther af, eller och elliest ther medh lasteligen Umgår, han skall blifwe förwijst, och icke hafue Umgängilse ibland vårt Hoff heller Krigzfolck, förr än han hafuer giordt en uppenbar bekenneelse, och bekommer vår gunst.»

*Johan III:s
tyska krigs-
artiklar.*

Dessutom äga vi i den förutnämnda, i pergament inbundna kopieboken Johan III:s tyska krigsartiklar »den gemeinen Deutschen Reuthernn», dessa odaterade och i de delar, som här angå oss, i det närmaste utgörande en öfversättning af de nyss anförda svenska krigsartiklarna.¹ För fullständighetens skull återgifvas de jämväl i denna form

»I. *Erstlich.* Nachdem aller Menschen Heill, gluck unnd Wolfarth vrsprunglich von Gott dem Allmechtigenn, herfleust, darumb er das auch mit vleiss vnd ernst wil angeruffen und gebethen sein, demnach soll ein ieder in Gottes furchten leben und sich Christlich darnach haltenn, sein heiliges wort gerne höre, lehren, und sich mit wortten vnd wercken, darnach schicken, wie einen Christen eignet vndd gebuhret.

2. *Zum Andern,* soll hiemit von der König: Mtt:zum hochsten

¹ Om ytterligare en af denna öfversättning helt oberoende tysk version af dessa svenska, af Karl IX sedan omarbetade krigsartiklar, se nedan (Burei samling).

verbothen sein, die grosse Gotteslästering schweren vnd Fluchenn, so leider alzu viel unter Kriegesleutten, geübet vnd Gott dadurch zue zorn gereitzet wirdt. Wer darüber beschlagen, soll mit gefengnuss, eisenn oder thurm, ein Monat beij Wasser und brodt, dartzue den Armen 40 M. zue geben, gestrafft werden.

3. *Zum dritten*, Wan man des Sontages, oder zue andern bequemen Zeitten, Gottes wort verkundiget, vnd solches auss veracht, Nachlessigkeit oder ohne billiche gegrunte, ehehafft vnd ursach vorsäümet, Der oder die ienigen szo oft solches geschieht, Sollen den Armen ein m. ortig geben, Wer aber nicht gelt hatt, soll einen Tagk beij wasser vnd brott im gefengknus sitzenn.

4. *Zum vierten*. Wer aus leichtfertigkeit und veracht vnter-stehet, von Gottes wort vnd Sacrament, oder andern Puncten der heiligen schrift spottlicher weise zue redenn vnd disputiren, der oder die Jenigenn sollenn für Vorretther, von Ihrer König: Mtt: vnd allermenniglich gehalten werden.»

Till denna grupp hör i viss mån den i Stockholm »den 20 Martij» daterade »König Johann Ihar¹ bestallung auf 500 Teütsche Reüter in Liefelandt A:o 1591», i hvilken bl. a. »Prædikant» uppräknas. Denna handling afser sålunda blott en viss grupp för år värfvade trupper och tillhör ej den allmänna krigslagstiftningen, hvilket ock gäller det i den förut flera gånger omtalade pergamentboken med tyska krigsartiklar förekommande fragmentet af »König Sigismundi Anno 1594» i Stockholm utfärdade »Bestallung — — Iacob Ermess gegeben vber die Liefelandische Landschafft ihren Ross dienst», i hvilket också en »Prædikant» omnämnes. I båda saknas för öfrigt hvarje spår af bestämmelser rörande själavård.

Ehuru konung Johan icke gjort några insatser i fråga om den militära lagstiftningen af särskild betydelse, har dock hans namn i en sällsynt utsträckning blifvit fäst vid hithörande aktstycken. Utom vid de redan omnämnda sjö- och krigsartiklar, hvilka utgifvits under hans regeringstid och därför, ehuru föga originella, med visst fog gå under hans namn, är detta knutet samman dels med hertig Johans, dels med hertig (konung) Karls motsvarande legislatur. Deras krigsartiklar angifvas regelbundet såsom ny, förbättrad upplaga af konung Johans.

Hertig Johan af Östergötland har, såsom i annat sammanhang blifvit påpekadt, utgifvit med sin faders krigsartiklar nästan likalydande, i brottstycke med något mer än 18 §§ bevarade »Krigz-

*Hertig Johans
krigsartiklar
1608.*

¹ = Jahr.

Articklar för hans F: N. Krigzfolck, Hofmän och Knechter». Den form, hvilken hertig Johan valt för sina artiklar, röjer pietet mot faderns minne. De äro odaterade. Först 1604, då knappt femtonårig, fick han löfte om det hertigdöme, som ingår i hans i krigsartiklarna upptagna titulatur. De måste alltså hafva utfärdats vid en tidpunkt, då hans farbroder Karls omarbetning af det tidigare krigsartikelsmaterialet redan flera år varit gällande i Sverige. Detta bekräftas ock af det förut omtalade fragmentet af »Extract» ur gårdsrätterna, som uppger hertig Johans gårdsrätt, som torde vara identisk med dessa krigsartiklar, vara utgifven 1608. Enligt öfverskriften gälla de också icke blott krigs-, utan äfven hoffolk. Hit hörande delar hafva följande lydelse.

»1. Till thet Förste, Efter thet alles vår Lycko oc wälfärdh kommer af Gudh thenn Alzmechtigest, ther om honom åkallatt och bedin warda bör, Så skall huar och Een Lefue och hålle sigh vdi Gudz fruchtan, hans helige Ordh gerne höra och sigh skicka medh åthäfuor ordh och gerningar såsom enn Christen ägnar oc bör.

2. Ther näst skall ock högeligen här medh wahra förbuditt och befalatt att the svåra Eeder, sampt allehanda ohöfuegitt taal, Der igenom Gudh warder förtörnatt skole afleggias som altförmyckitt plägar brukas Gudz Namn till en Stor wanähra widh straf medh watn och Brödh i Järn och Fängelse, eller gifue the fattige i Gudz Namn efter som saken ähr till.

3. När Gudz ordh förkunnas om Söndagerne eller Andre bequemlige Tijder, och någre vthan skäligh förfall thz försummar, skall straffas en dagh eller tuå i iärn och hächtilse, eller gifue the fattige någott i Guds namn.

4. Huilken som hafuer förachteligitt Tal om Gudz ordh och Sacramente och gör spee och Begabban thär aff, eller ock elliest ther medh lasteligen omgåår, straffes till liffuett medh mindre han af Kong. Mtt: blifuer benådd och gör en vppenbar Bekennelse.»

*Karl IX och
krigsväsendet.*

Med Karl IX:s regeringstillträde togs efter de sista årtiondenas stillastående eller tillbakagång ett betydelsefullt steg framåt i det svenska krigsväsendets utveckling, i det att det första uppslaget till indelningsverket eller det ständiga knektehållet, hvars tidigaste form plägar gå under namnet den gamla ordinarie roteringen, gafs genom ett på Karls förslag fattadt beslut i Linköping 1600, efter hvilket militärprästens gärning erhåller en starkare betoning än tillförne. En sådan tendens afspeglar sig för öfrigt redan i de af hertig Karl 1599 öfverarbetade krigsartiklarna. Dessa hafva följande ingress.

»Krigzartiklerne,

*Hertig Karls
krigsartiklar
1599.*

Uthi Konungh Johans tijdh giordhe och brukade, och sedhan aff konungh Carll Denn Nyonde öfuersedde och förbättradhe. Actum Stöffle denn 5 Maij Anno 1599.

1.

Effter all vår lycko och Wällfärdh, kommer vthaff Gudh Alzmechtigh, derom han böör åkallat och bidin wardha så skall huar och een leffua och hålla sigh i Gudzfruchtan, Hans helighe ordh gärna höra, och honom dageligen tillbidia och ahnropa, Så och medh åthäffwor och gärninghar sigh skicka, som een rätt Christhen ägnar och böör.

2.

Dernäst skall högeligen budit och befalldet wara, at the Swåhra Edher Eedher, sampt allehanda ohöffuiskt och oloffligit taall, derigenom Gudh mycket förtörnat warder, skole affskaffas, som allt för myckit pläghar brukas, Gudz heleghe Namn till stoor wahnährewedh straff medh watn och brödh i Fängellset och Järn, eller och giffua the fattiga något i Gudz namn effter som saaken ähr till.

3.

När Gudz ordh förkunnas om Söndaghen eller andre daghar, höra Gudz huilket skee skall tuå gångor om Weckan, der lägenheethen så ähr, ord
Såssom och Litanier och böner läasses huar dagh, om tillfället medh-giffuer, om någhen vthan skäligh förfall det försummar den skall sittia dagh och nat i järn och hechtellsse och ätha waten och brödh, eller och giffua the fatigha huar dagh twå öhre i Gudz namn.

4.

Huilken som haffuer förachteligit taall om Gudz ordh och hans helighe *Sacramente*, och gör Spott eller begabbningh der aff, Gudz för-
smädelse
eller och elliest lasteligen der medh omgår, straffas till lijffuet, mz mindre han bliffuer aff konungen benådder och gör een uppenbara bekenneelse.»

Dateringen »Stöffle den 5 Maij Anno 1599» förekommer i ett som koncept betecknad aktstycke i RA, i hvilket emellertid årtalet är ändradt. De ursprungligen skrifna siffrorna tyckas hafva varit 1600. I samlingen »Gårdsrätter» m. m. finnas ytterligare två stycken exemplar, äfven dessa daterade »den 5 Maij Anno 1599», ett i Stöffle

och ett i Stockholm, det senare innehållande endast 67 §§ mot de andras 73. Ett i Stockholm daterat exemplar med 66 §§ finns i M. Aschanei kopiebok i RA. En tysk öfversättning, som i det väsentliga synes hvila på dessa krigsartiklar, men angifver sig vara en tillökad och förbättrad upplaga, förefinnes i den Bureiska samlingen och daterar sig 1600, samma år, som Karl utgifvit sin hofordning och gårdsrätt. Öfversättningen eller åtminstone dess afskrift är gjord efter Karl IX:s död. Nu finnas dessa svenska krigsartiklar icke i Riksregistraturet, men af det-samma framgår, att hans bref från och med den 11 mars till och med den 2 maj 1599 äro daterade i Stäflö och dagarna närmast före och närmast efter denna tid i Kalmar. Stöffle måste vara identiskt med Stäflö, en herregård i Åby socken af Kalmar län¹, och då Karl synes hafva växelvis uppehållit sig på dessa platser, passar dateringen ju tämligen noga.

Påfallande är, att Karl i det nämnda konceptexemplaret kallas konung, medan de till samlingen »Gårdsrätter» m. m. hörande där- emot titulera honom »Hertigh Carl». Som bekant, antog han icke konunganamn förrän 1604. En skrifvare torde dock efter riksdagen i Jönköping 1599, då Sigismund förklarades skild från kronan, eller åtminstone efter förklaringen i Stockholm den 24 juli s. å. om hans »ovillkorliga» skiljande därifrån hafva kunnat begagna konunganamnet på Sveriges verkliga regent. Tiden var icke noggrann i formerna. Och det s. k. konceptexemplaret är då åtminstone af senare datum än de nämnda historiska tilldragelserna. Detta, hvilket är försedt med randanmärkningar och tillägg, som sedan influtit i de öfriga exemplaren, torde dock antagligen vara skrifvet annat år än 1599, efter den förändrade dateringen att döma. I regeringskansliet fumlar man icke på det löpande årtalet så sent på året. Det kan under sådana förhållanden icke gärna vara något första koncept, utan är en ytterligare korri- gerad afskrift, tillkommen, som det vill synas, 1600. Själf tyckes Karl hafva varit till ytterlighet noggrann med att undvika konunganamnet före 1604, hvadan dess förefintlighet i detta akt- stycke, hur den nu rätteligen bör förklaras, säkert icke härleder sig från honom själf.

De nämnda svenska exemplaren äro ganska noga öfverens-

¹ Se Ärkebiskop Abrahams räfst, efter originalakterna utgifven af OTTO HOLMSTRÖM, Uppsala 1901, sid. 17: »Åby socken. D. Sueno Sacellanus på Stöfflöö herragårdh».

stämmande. I de kyrkliga delarna möta inga andra olikheter, än att de med Stockholmsdateringen inskjutit ett »innerligen» framför »bedin warda» i art. 1 samt ändrat Stöfflehandskrifternas »allehanda ohöffuiskt och oloffligit taall» till »alle ohofwelige ordh, och ohofweligit taal». Dessa utgöra alltså i viss mån en redaktion för sig.

Af Karl IX äga vi från hans hertigtid också olika typer tyska krigsartiklar, fränsedt den nämnda öfversättningen. Tre dylika för värfvadt tyskt krigsfolk finnas i RA ej blott af gemensam typ, utan lika lydande. Det ena exemplaret är försedt med hertigens sigill och dateradt »Stockholm den 12 Junij» 1592, det andra med samma handstil, men med dateringen utelämnad, det tredje dateradt »Niköping den 5 Junij» (utan årtal). De innehålla ingenting rörande kyrklig ordning utom ett kort förbud mot Guds namns missbruk samt generellt hot om straff för öfverträdelse häraf. Det heter härom:

*Hertig Karls
tyska krigs-
artiklar.*

»Ordn en vnd bevelen zum ersten, das sich keiner unterstehe bei dem namen Gottes zn lesten und Schwehren, welche die es aber thun, sollen darumb gestrafft werden.»

Däremot möta oss i RA:s samling »Krigsartiklar», i den med d) betecknade vidlyftigare redaktionen efter ett nästan ordagrant återgifvande af det ofvan aftryckta stadgandet mot svordom följande bestämmelser angående gudstjänster.

»2. Wan auch Gottes Wordt gepredigt, wirdh, so woll des Sonntages alss in den Wochen, Als soll ein ieder, dasselbige anzuhören, Sich dabeij guet willig befinden lassen, welcher das nicht thuet, der selbige soll Tag und nacht in die Eisen geschlagen Werden.»

Till sist tvenne öfversättningar till tyskan af Karl IX:s krigsartiklar af 1599. Den ena förefinnes i pergamentboken, är odaterad och föga afvikande från den svenska grundtexten. Hithörande delar lyda sålunda.

»Kriegs Articull und Ordnungh.

— — —

Zum 1.

Anfenglich vnd zum ersten, Nachdem alles Glück und Wohlfart von Gott dem Almechtigen darumb er stetts fleissig gebeten werden wolle, herkumpt, So sollen alle und ein ieder insonderheit leben nach Gottes wortten vnd halten sich in Gottes furchten, sein heiligs Wortt gern horen, auch ihm teglich bitten vnd anruffen, Wie Sie sich den auch dermassen vnd also verhalten sollen, Wie dasselbig rechten Christen eignet vnd geburet.

II.

Darnechst soll zum hogsten verboten vnd bevolen sein, die Teuren Eide, sowol auch des Unzuchtigen Redens, dadurch Gott der Almechtigh hoch erzornet wird, sich zuendhalten, bei straffe der gefengkhus vnd Eijsen, oder auch den Armen in Gottes namen zugeben, darnach die Sache beschaffenn.

III.

Wan Gottes Word gepredigt vnd Verkündigt wird des Sontags oder andere tagen, welches geschehen solle Zweij mahl in der Wochen, darnach die gele[genheit] ist. Imgleichen da etwan die Litaeij oder dz Gebett gelesen kan werden, Auf welchen tagh solches geschehen mochte, sol sich ein ieder darbeij guetwillig finden lassen, Welcher aber dasselbig auss Unerheblichen Ursachen vnd muttwillig verseumen wurde, der sol tag vnd nacht in Die Eijsen geschlagen werden, Vnd Essen Wasser Vnd Brodt, oder aber den Armen iedessmahl zween Rundstücke in Gottes namen geben.

IV.

Welcher Gottes seligmachendes Word verachtet auch seine heilige Sacramente verspottet, oder auch damit umgeburlich vmbgehen mochte, derselbig sol am leben gestraffet werden Es were dan das er von Ihrer Kon: Maytt: begnadet wurde, Vnd thette ein offenbare Buss.»

*Johan III:s
och Karl IX:s
tyska krigs-
artiklar 1600
i den Bureiska
samlingen.*

Den andra tyska öfversättningen äger ett visst intresse. Den förekommer i den gamla, prydligt utförda, men tyvärr blott i fragmentariskt skick i RA bevarade »Ordinantie och Vnderwissning angående Krigzmen», hvarom mera längre fram, och går där under titeln »Krigs Lag Artickels, Vnd Puncts wise vörfasset Die der Grossmechtiger Herr vnd Schweden Reichs Könungh Johan der Dritte [: Godtsaliger gedechtniis:] ausgehn lassen, vnd hernach Vann Dem Grossmechtigen Hochgebornen Herrn vnd Könungh, Könungh Carll den Neunden, Der Schweden, Gothen vnd Wenden Könungh [: des Siele Godt ewigligh vörfrewe:] auff Ihr K: M^tt Regiment, Ao 1600, mit etzlichen Artickelen vörmeret vnd vörbessert, zu nachrichtigungh des Krigsvolcks. — Aus Swedscher sprache In Deutsch translatieret.» Öfversättningen är dålig, och

lindrigt förtyskade svenska ord förekomma i densamma i mängd. Afskriften afbrytes midt i § 57.

Oss här angående delar hafva i denna handskrift följande utseende.

»1. Nachdem alle vnser gelücke vnd wolfarth kumpt von Godt dem Allmechtigen, derwegen sighs gebürtt das man Ihne darumb bittet vnnd anruffet, so soll ein Jeder leben In Gottes fruchten, sein Heiliges Worth gerne hören, vnd Ihn dachlich bitten vnd anrufen, Auch mit seinem Lebende vnd Thaten sigh schichen vnd vörhalten, als einem rechten Christen eignet vnd gebürth

2. Dernechst soll höchlichen vörbotten vnd befohlen sein, das alles lichtferdigh schwerenn und fluchen, beneben allerhande vngeleublichen vnhöuischenn reden, dardurch Godt der Almechtige schwärligh vnd viel vörtörnet, soll abgeschaffet, Vnd soll derselbige, der Godt vnd seine Heiligen also entvnehrett vnd missbrukett, der soll zu Wasser vnd Brodh mit Eyseren vnd banden gestraffet werden, vnd den Armen eine Vorehrung geben, nach gelegenheit der Sachen, vnd erkantnus der Obergkeit

3. Wän Gottes Worth gepredigt wertt, ess sey am Sondaghe oder am anderen Dage, welche soll zwo daghe In der Wochen gescheen, wo ess die gelegenheit so gibt, wie dan auch daghlich nach gelegenheit Gebede vnd die Letania sollen gelesen vnd gesungen werden, wo fern eine ohne nothwendige Vrsache solchs vörsumet, der soll Dach vnd Nacht, mit eysseren vnd banden zu Wasser vnd Brodh gesträffet werden, vnd geben den armen so mannige reisse als er sigh vörsumet 2 - öre.

4. Der oder dieselbigen, de wörachtlich reden von Gottes worth vnnd sein Hochwürdige Heilige *sacrament*, vnd machen Spott vnd Gecke wäret darab, oder gehn lesterligh darmit umb, die sollen an Leib vnd leben gestraffet werden, ess sey dän das die von Jhr K: M^{tt}: begnadet bleiben, Vnd thun ein offenbahre bekentniis.»

Bortsedt ifrån en del mindre afvikelser från den svenska upplaga, som legat till grund för öfversättningen, hvilka utan vidare torde kunna skrivas på öfversättarens konto, förändrad paragrafindelning och för öfrigt vissa utvidgningar och »förbättringar» m. m., förefinnes en läsart, som torde äga ett visst teologiskt intresse. § 2 innehåller följande anmärkningsvärda passus: »Vnd soll derselbige, der Godt vnd seine Heiligen also entvnehrett vnd missbrukett — —.»

Är det tänkbart, att svenska krigsartiklar från denna tid innehållit bestämmelser mot vanärande af helgonen?

»Godt vnd
seine Heili-
gen.»

Det torde på förhand kunna anses uteslutet, att sammanställningen »Godt vnd seine Heiligen» kan härröra från Karl IX, hvars nitälskan mot allt, som kunde smaka katolicism, icke lämnar något rum för misstanke, att uttycket skulle hafva tillkommit med hans goda minne.¹ Skulle det möjligen kunna vara en kvarlefva från någon tidigare upplaga af Johan III:s krigsartiklar, som influerit i denna visserligen till det yttre synnerligen smakfullt utförda, men i öfrigt något bristfälliga edition?

För bedömande af detta spörsmål är af vikt att känna Johan III:s ställning till helgonfrågan.

I sitt arbete *Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhl* (1838) redogör Theiner för en del hithörande spörsmål och citerar² Antonio Possevinos *Prima relazione*³, i hvilket arbete denne med synbar tillfredsställelse prisar Johan III för hans vördnad för den heliga jungfrun.

För att erhålla en bild af konungens teologiska åskådning i detta afseende äro vi väsentligen hänvisade till en granskning af den utaf honom och Petrus Michaëlis Fecht författade *Liturgia Svecanæ Ecclesiæ Catholicæ & Orthodoxæ conformis 1576*, den kända »Röda boken».

Helgon omtalas där i svensk text på två ställen. I »*Præparatio ad missam*», uppslag IIII, är Psalm LXXXV citerad och dess vers 9 så återgifven: »O at iagh måtte höra thet HERren Gudh talar, ty han haffuer fridz taal til sitt folck. Och til sijn *helgon*, at the icke skole komma på någon galenskap». Jämför man detta ställe med motsvarande i Biblia, thet är All then Helgha Scrifft, på Svensko Tryckt J Upsala 1541, heter det där: »Ah at iagh höra måtte thet HERREN Gudh talar, at han sino folcke och sinom *helighom* fridh tilsadhe, på thet the icke skola på någhon galenskap komma.»

Likaledes förekommer i »*Præparatio*», uppslag VIII, citat ur Psalm CXVI: »Hans *helgons* dödh är dyrbar för HERranom», men härvid är att märka, att 1541 års bibel också öfversätter: »Hans *helgons* dödh är dyrr hållen, för HERRANOM.»

¹ Se t. ex. hans Patent om Eders afstående — —, afrådande ifrån Helgonens åkallelse o. s. v. then 7 october år 1602.

² Urk. B. s. 264.

³ Ur *Relazione sue regno di Svezia*.

I Kungl. Bibliotekets fullständiga, »oförlikneliga» exemplar hafva emellertid orden »helgons död» någon gång för länge sedan antagligen såsom betänkliga öfverstrukits med bläck af någon dogmatiskt finkänslig läsare.

Ännu ett belysande psalmcitat — Ps. CXXXII — möter i »Præparatio», uppslag X: »Lät tina Prester kläda sig mz retferdigheet. Oc tina *heliga* glädias». Jfr härmed 1541 års bibel: »Lät tina Prester klädha sigh medh rettferdigheet, och tina *heligha* glädhia sigh».

Vi se sålunda, att liturgiens författare, som icke begagna 1541 års öfversättning, icke torde hafva inlagt någon specifikt katolsk bibetydelse i uttrycket helgon. I ett fall införa de det, där 1541 års bibel har »heliga». I ett fall begagna båda ordet »helgon», i ett tredje fall följas de åt jämväl i användningen af ordet »heliga».

Språkbruket i den tiden och långt senare har icke gjort någon bestämd åtskillnad mellan uttrycken, af hvilket förhållande, som bekant, ännu vår svenska psalmbok bär flera spår.

Af de dogmatiska och patristiska noterna framgår med absolut visshet, att liturgiens författare varit fria från tankar på helgontjänst samt anropande af helgon såsom förespråkare inför Gud, och än mer från den före Tridentinerkonsiliet gängse krassare uppfattning, som låg bakom deras dyrkan. I noten till det sist anförda citatet heter det: »Sancti tui. / In Hebræo est, Beneficiati tui, id est, reliqui ex populo, quos multis beneficjs cumulas, exultent, hoc est, sentiant consolationem adversus dolores peccati et mortis, et ex hac sololatione concipiant vitam et læticiam».

Å uppslagen LXII och LXIII läsa vi: »Quando autem legendo sacra peraguntur Liturgiæ officia, oratio illa continua lectione Hymno subijcitur — — at wij måtte intagne bliffua ibland tina helga Apostlar, Martyrer oc all tijn *helgon*, iblād huilkas taal låt oss komma, icke aff fortienst, vthan aff tina mildheet, som våra synd och brist förlåter.»

Uppslag LXV har ock bland patristiska citat:

»— — det vobis sortem et partem inter Sanctos suos (Policarpi martyris ad Phil)» — utan ringaste häntydan på någon helgonens förtjänst. Det heter där: »Non æstimator meriti. / Sic Daniel inuocat Deum Cap. 9. Non in iusticia nostra prosternimus preces nostras, sed in misericordia tua magna propter Dominum. Sic et Patriarcha Iacob suam agnoscit indignitatem, non affert merita aut fiduciam operum.»

Och sin uppfattning af syndaförlåtelsen klarlägga de ä upp-

uppslaget LXIX i noten: »Qui tollis / Hæc voce significatur, peccatum esse intolerabile onus et demergens nos vsq; in profundum inferni, quo onere tamen sic liberamur, quod Filius Dei id in se recipit, et nos eo leuat. Leuare autem peccatum, est remittere, tollere, adimere peccatum, Leo contra Iulianum lib. 2. Nemo tollit peccata mundi, nisi solus Christus, qui est agnus tollens peccata mundi. Tollit autem et dimittendo quæ facta sunt vbi et originale continetur, et adjuuando ne fiant: et perducendo ad vitam, vbi fieri omnino non possunt.»

Liturgiens renlärighet blef i sin tid starkt ifrågasatt, men icke ens det med ortodoxiens skarpaste synglas beväpnade öga torde *på denna punkt* rimligtvis kunna upptäcka något kätteri eller ens möjlighet till utrymme för specifikt katolsk helgonuppfattning.

Till och med i de tider, då Johan III:s sympatier för ett närmande till den katolska moderkyrkan voro som starkast, har han icke röjt dragning åt katoliserande åskådning i detta afseende. Hans beskickning till Rom senhösten 1576 för underhandlingar om svenska kyrkans återförening med Rom, en följd af underhandlingarna 1574, hvilka under kardinalen Hosii ledning i Stockholm förts af jesuiten Stanislaus Warzewitz, hade bl. a. instruktioner också den, att hålla på att helgons åkallande skulle förfalla.¹

Johan III:s uppfattning af denna fråga torde också återspeglas i Ordinantian, förklaringen till 1571 års kyrkoordning. Här ogillas i 10:de art. Om Helgedagar i en utförlig framställning uttryckligen icke blott helgons dyrkan utan ock deras åkallan: ehuru väl så kan vara att de bedja för oss, så skola vi dock icke bedja till dem. De böra dock hållas i vördnad, särskildt jungfru Maria, »huilken vthan tuiffuel haffuer til thet heliga werket waridt aff Gudhi wtkoradt, för än hon afflat war, och för then skul aff Gudh och then heliga Andha helgat och reenat vthi moderliffuet.»² Men en dylik åskådning afsätter sig icke i straffbestämmelser uti krigslagstiftningen.

¹ Se Handlingar rörande Sveriges Historia. Andra serien: Kyrko-ordningar och förslag därtill före 1686. Första afd. Förordet af J. NORDSTRÖM, sidd. XXVI f.

² Kyrko-ordningar och förslag därtill före 1686, Stockholm 1872, sid. 332. — Denna ståndpunkt öfverensstämmer ganska noga med OLAVUS PETRI: Een nyttwgh Wnderwijsning, Samlade skrifter. B. I, Uppsala 1914, sid. 81, och Een skön nyttugh Vnderwisningh, samma band, sid. 147, det af NATHAN SÖDERBLÖM: Birgitta och reformationen, Uppsala 1916, å sidd. 31 f. citerade stället i Svar på tolf spörsmål, anf. uppl. B. I, sidd. 307 f., och det första af Tvänne fragment om helgon och om änglar, anf. uppl. B. III, sidd. 581 f.

Det torde sålunda kunna anses uteslutet, att Johan III någon-sin sökt att som nyhet i några krigsartiklar införa en passus mot vanärande af helgonen, så stark än hans pietet mot gångna tiders ädla gestalter inom kyrkan, framför allt jungfru Maria, har varit. Då Karl IX utan vidare torde kunna skiljas från målet, återstår som förklaring till omhandlade passus ingenting annat än missförstånd eller misskrifning af öfversättare eller afskrifvare.

Dylikt misstag ligger i detta fall nära till hands. En mängd af de citerade krigsartiklarna talar i motsvarande sammanhang om vanärande af Guds heliga namn. Vidare förekommer sammanställningen »Gott noch seine heiligen nit zulestern» i Ferdinands af Ungern krigsartiklar 1526—30, som synas hafva varit mycket kända, och hvilka, som sagdt, i RA förefinnas i icke mindre än tre exemplar, och i ärkebiskop Ernsts af Köln krigsartiklar påträffas jämväl orden »Godt vund seine Heiligen zu lasteren», hvilket sist-nämnda ställe afskrifvits af samma hand, som ombesörjt den Bureiska kollektionen i dess helhet. Kombinationen bör därför hafva varit skrifvaren känd.

Granskar man nu närmare meningen i dess helhet, finner man, att det svensk-tyska »missbrukett», som är koordineradt med »entvnehrett», ej passar hvarken till »Gott» eller till »seine Heiligen», men däremot väl till »Gottes heiligen Namen». Det synes mig därför sannolikt, att afskrifvarens koncept af öfversättningen haft denna läsart, men att ändringen skett genom en lapsus oculi eller calami, understödd af reminiscenser utaf de nämnda katolska urkunderna, af hvilka den ena just nyss förut afskrifvits.

Sist i raden af krigslagar före 1621 möta oss dels Gustaf II Adolfs »Fältartiklar i Ryssland 1615 utanför Pleschouu», påbörjade den 1 augusti 1615 med tillägg af den 18 s. m., dels hans odate-rade tyska »Kriegs Articul för H. Kön. M:tt Teutsche Hoffleute», hvilka alltså stå på gränsen till hofartiklar, men dock närmast röja frändskap med krigsartiklarna. Något nytt moment införes genom dem icke. De äro till formen ganska kortfattade. De religiösa afdelningarna lyda, som följer.

*Gustaf II
Adolfs tidi-
gaste krigs-
artiklar.*

Fältartiklarna:

»— — — — 1. Att alle officerare skole ware förtanktt att haffue inseende medh sine underhafuande krigzfolk att the ingelunda fördriste sigh att Swerria vidh Gudz nampn, medh högheeder, ther med the förtorne Herrans Gudz Nampn, den som ther

medh blifver beslagen förste och annen Gångh, straffes med Jern, watn och Brödh, Triddie gångh straffes til liffuett.»¹

Krigsartiklarna:

»Anfenglich, weilm alles glück vnndt Wollfarth von Gott dem Allmechtigen herkommen, vnndt darumb gebeten werden muss. Demnach sollen die Ritmeister, Leutenant, vnndt alle sämbtlich ins gemein, für allen dingen Gott fürchten, sein heilig sehlichmachendes wort alletzeit gerne hören, Vnndt der grausamen Gotteslesterungh, dess fluchens vnndt schwerens sich enthalten, beijvermeidungh schwerer straffe; Welcher aber wieder Gott Vnndt sein heiliges wortt vnchristlich redet fluchet, oder handelt, der sol am Leibe gestraffet werden ohne alle gnade.»²

Jämförelser. Den verkliga slutpunkten i utvecklingen af den militärkyrkliga lagstiftningen under perioden beteckna hertig Karls krigsartiklar af 1599. Det synes därför vara lämpligt att med dem som utgångspunkt skärskåda denna utvecklings förlopp med sidoblick på samtida förhållanden och lagstiftningsåtgärder. Härvid torde vara skäl att framför allt dröja vid trenne punkter, kring hvilka det hithörande materialet grupperar sig:

- 1) förbud mot Guds namns missbruk och straff för brott häremot;
- 2) förbud mot hädelse och straff för brott häremot;
- 3) stadganden rörande gudstjänster och andaktsstunder.

Guds namns missbruk. Det är redan tidigare framhållet, hurusom förbud mot eder gå igen i de flesta af den tidens krigsartiklar och motsvarande stadganden, och till och med där, hvarest eljest ej lämnats plats för religiösa synpunkter, är gärna en passus inrymd för att mildra denna osed.

Att denna den svenska manliga ungdomens skötesynd har gamla anor i vårt land, därom vittna reformationstidens urkunder tillfyllest.

Olavus Petris mångsidiga utläggning af »Herrans thins gudz namn skal tu icke fååfengeliga bruka» i hans arbete Een nyttwgh wnderwijsning, den första reformationsskriften på svenska och daterad 1526³, visar, att förbudet då som nu var högeligen af nöden.

I Een lijten Postilla 1530, i hvilken är inrymd en »Catechismus», erhåller samma punkt en vidlyftigare utläggning. Det heter här bl. a.: »— — ey skal thet heller föras aff oss til noghon fåfenge-

¹ I M. Aschanei kopiebok, uppslag 229, RA.

² I pergamentboken med på tyska affattade krigsartiklar i RA.

³ Olavus Petri Samlade Skrifter, Band I, Uppsala 1914, sid. 14.

ligheet, som thet nw (gud bettret) skeer j werldenne medh the swåra eedher som almenneligha brukas ytterlighare nw än någhon tijd til forenna, Wij haffue nw så j werldenne forbedtrat oss, at wij icke kunne tala itt ordh medh mindre wor herres Jesu Christi dödh, fem vnder och blodh skal brukas ther til, Ja wij wete snart icke huru diwpt wij sweria skole, Thet går offuer alt, här sweria nw bådhe vnge och gamble, lijka som thetta bodhet hade aldrigh warit til».¹ Det är en mörk bild, som här lämnas af vårt svärjande folk. Vi veta af Olavus Petris Een predican emoot the gruffuelige eedher, tryckt 1539, att ej ens konung Gustaf I höll sig för god att i sitt tal inmånga svordomar.²

Särskildt torde den ofvan nämnda formen af svordom vid »wor herres Jesu Christi dödh» hafva varit gängse. I Siälinna Tröst, till svenska fritt öfversatt omkring 1430³, heter det redan: »Thu skalt ey swäria vm Gudz hälgha lykama, ey vm hans pyno, ej um Gudz dödh, ey om hans dyra blodh, mz hulko han oss atirlöste.»⁴

I gårdsrätterna af 1544 förbjudas »the swåre Eeder om Gwdz hårda död och pino, som thy wärr iblanddh hopenn myckitt brukas pläger», med hvilket stadgande torde jämföras den utvidgade gårdsrätten: »the swåra Eeder skola afleggas och ingen skall sweria om Gudz helga namn dödh och pijn». Så hade ock redan sjöartiklarna af 1535 talat om »then ther och fåfengeliga forsmeder gudz helga namn szwär vm hans dödh eller pino», och sjöartiklarna af 1559 om att »forsmäde Gudz heliga namn, sväriendes um hans dödh och pijn, såsom öfverdådige mennisker myckitt pläge göre».⁵

Sedermera försvinner exemplifikationen, men förbudet mot svärjande utgör en af de stående punkterna i vår militärkyrkliga lagstiftning liksom i dess meranämnda paralleller.⁶

Första gången, bestämdt straff finnes stadgadt för öfverträdelse

¹ Olavus Petri Samlade Skrifter, Band III, Uppsala 1916, sid. 433.

² HENRIK SCHÜCK: Svensk Literaturhistoria, I Bandet, Stockholm 1890, sid. 233.

³ Ibm sid. 186.

⁴ Citeradt efter Kyrkohistorisk Årsskrift, 12. årg., 1911, E. LINDERHOLMS instruktiva afhandling Om Norrländska kyrkostadgar, sid. 36 ff., där frågan förtjänstfullt belysts.

⁵ Jfr härmed de redan citerade, af den svenska krigslagstiftningen beroende polska »Artickelsbrieff»: »gotteslesterlich fluchenn vnnd schwerenn, Als der Marter, leidenn, wunden, Sacrament vnd bluts Gottes».

⁶ Rörande förhållandet, att dessa förbud alltid afse svordom vid Guds namn, se LINDERHOLM's i nyss a. a. sid. 40 gjorda hänvisning till AKSEL ANDERSSON och HENRIK SCHÜCK: Skrifter från reformationstiden i urval, p. XI.

af förbud mot svordom, torde vara i de omtalade 1535 års sjöartiklar, enligt hvilka den, som begått dylikt brott, »kastas i sziön vnder kölän szå offta hann thet gör, varj sig mera hög eller låg.» I skeppsartiklarna och sjörätten af 1566 möter enahanda straffbestämmelse.

Den står icke isolerad. I Västerås' ordinantia (1544) heter det: »Dyra eder och dryckenskap är förbudit under Kong:e Ma:tz straff och näfst».¹

I gårdsrätterna af nämnda år sammanslås straffet för svordom med straffet för »stor öfuerflödighet och Drinnckerij», och förbrytarne ådömas, »som brotten ähra, till att liggie ehnn natt 2 äller lhänngre vdi kistann äller tornit wid Wattn och Brödh», hvilket i den öfverarbetade, utvidgade upplagan af »Konungh Göstaffs Gårdz Rätt (Hoffrett)» får alternativ form, skärpes och ändras till »leglias 1. Natt 2. eller 3. eller flere i tornet widh wattn och brödh, och om ingen bettring synes, förwyses af tiensten, den som det hörer aff någrom och dölier wari samma straff vndergifwen». Här torde ock ett af de första spåren till nykterhetslagstiftning i vårt land, visserligen af mycket tänjbar art, vara tillfinnandes. Härmed kunna i detta hänseende jämföras »Codicillus» och krigsartiklarna af 1557.

De senare hänvisa dessa och liknande förbrytelser att straffas »effter gamelth gementh krigztucht, efftersom rätten medt giffver», och i »Codicillus» heter det: »secundum consuetudinem militarem et iuris rigorem poena erunt afficiendi». Sedan följer 1558 Gustaf Vasas allmänna »förbud mot swåra eder». Nog synes konungen åtminstone på lagstiftningsväg hafva gjort, hvad i hans förmåga stått, för att motarbete denna sitt folks om råhet vittnande inrotade synd, om han också själf icke stått främmande för densamma.

Erik XIV:s gårdsrätt 1560 specificerar noggrannare: »ligge en Natt i Tornet widh Wattn och Brödh, Then andra reesan, straffes tree Nätter i Tornet widh Wattn och Brödh, Then tridie resan Otta dagar vthi Tornet eller Järn», o. s. v. ungefär som den ofvan citerade gårdsrätten. Däremot innehålla krigsartiklarna af 1567 en mera allmänt hållen straffbestämmelse: »widh högsta straffs Undwykelse, then thed hörer af någon och sedan fördöllier, warde sama straff vndergifwen». Att »widh högste straff» skulle vara liktydigt med dödsstraff göres osannolikt af de närmast följande, merendels afsevärdt mildare straffstadgandena inom denna lagstiftningsgren.

¹ Citeradt efter LINDERHOLM, a. st.

Johan III:s krigsartiklar 1583 (?), jämväl de tyska, skärpa straffet till »watn och brödh, Jern och Fängzle en Månadz tijd» eller alternativt: »the fattige 40 M. ortiger, som han kan wara för-mögen till», hvilka bestämmelser i de följande motsvarande aktstyckena dock åter erhålla en mera allmän form.

I *en* enda typ af dessa krigsartiklar, de nämnda af Johan III själf, i hvilka tidigare straffbestämmelser skärpts, förekommer i detta fall *bötesstraff*, i viss mån med föredöme af den gamla kyrkobalken, Västerås' ordinantia och Gustaf Vasas kyrkostadgar af 1554 m. fl. urkunder, hvaremot Erik XIV i sitt Patent om högmåhls saker 1563 förbjuder böter, bl. a. när det gäller »Gudz förhädelse».

I Articuli Orebrogienses af 1586 uppräknar hertig Karl bland de laster och synder, »som i werldzlig rätt och lagh icke är satt straff och böter uppå», också »grufwelige stygge edher», »Gudz ordz uppenbara förtaal och bespottelse», hvilka han rekommenderar åt kleresiet att förtaga, afskaffa och pliktfälla enligt kyrkolagen. Ur de mera allmänt hållna straffstadgandena af hertig Karl i hans hofordning af 1590¹ torde ej få utläsas ett mildare bedömande af dessa brott och en sträfvan att mildra straffen. En sådan tolkning skulle alltför bjärt sticka af mot hans ytterst rigorösa tendenser i den allmänna lagstiftningen på denna punkt. Det s. k. Karl IX:s lagförslag nöjer sig icke med mindre än dödsstraff för den, som — efter fruktlösa varningar, stupning och förvisning från orten — »framhärder i allehanda gruwelige eedher om Christi helighe död, the helighe sacrament». Och i hans edition af Swerikes Rijkens Lands-Lag 1608, Appendix Om Högmåhlis och andra sådana saker, införes den grundsatsen, att dylika förbrytelser skulle dömas efter Guds lag, en spegling af den allmänna uppfattningen i den tiden, för hvilken det stod som ett axiom, att bibeln, särskildt det gamla testamentet, var en lagkodex, som skulle läggas till grund för rättsskipningen.² Dess straff var, om förbrytelsen innebar gudsförsmädelse, efter bokstafven döden.³ I Gustaf II Adolfs

¹ Jfr härmed hans Patent om Eders afstående, Om Sabbat-Dagars helgelse o. s. v. den 7 oktober 1602, hvarest omtalas, »at wij år 1599 lathe vthgå en alfwarsam förmahning — — om the grufwelige Eder», hvilken förordning uttryckligen är riktad till bl. a. »Erlige och Manhafftige Krigzmän, Rytter och Knechter».

² Jfr HERMAN LUNDSTRÖM: Laurentius Paulinus Gothus, II, Uppsala 1893, sid. 130. — Se ock HJALMAR HOLMQVIST: Engelsk högkyrka, lågkyrka, frikyrka, Uppsala 1916, sidd. 67 f. om denna biblicism hos Englands puritaner.

³ 3 Mos. 24: 16.

fältartiklar 1615 följer dödsstraff på tredje resan begånget brott af detta slag. Säkerligen har emellertid Linderholm rätt, då han förutsätter, att ett så radikalt straff i praktiken icke tillämpats utom i de fall, då svordom ansetts äga hädelses natur.¹

Den svenska strafflagstiftningen mot svordom har sålunda sin utgångspunkt i den militärkyrkliga legislaturen, i sjöartiklarna af 1535, där de första preciserade straffbestämmelserna möta, och i Johan III:s krigsartiklar (1583?) införes bötesstraff för sådant brott.

Hädelse. I närmaste samband med denna fråga stå förbuden emot och straffstadgandena för egentlig hädelse. Gränsen mellan dessa båda områden torde ibland vara rätt vanskelig att draga. Likvisst är det påfallande, att den militärkyrkliga lagstiftningen från och med Erik XIV i regel skiljer på dessa brott och anvisar dem plats i olika lagparagrafer.

I 1567 års krigsartiklar »achtes för een Förrädare» »Hwilken som hafwer förachteligit Taal om Gudz heliga Ordh och Sacramente, och gör Spee och begabberij theraff eller elliest lasteligen thermedh omgår». Att betraktas som förrädare torde vara liktydigt med att anses bära »awgan skiöld moth sinom Retter herre», hvilket brott medförde mistning af »baade liiff oc gootz».² Johan III mildrar emellertid betydligt detta straff, och hans motsvarande stadgande i de svenska krigsartiklarna inskränker sig till att döma till förvisning och att »icke hafve Umgängilse ibland wårt Hoff eller Krigzfolck, förr än han hafuer giordt en uppenbar bekenneelse, och bekommer wår gunst».

Men redan i hertig Karls omarbetning af broderns krigsartiklar (1599) liksom ock i hertig Johans af Östergötland (1608) skärpes åter straffet. På samma sätt som nyss anförda Appendix om Högmåhlis och andra sådane Saker, af den heliga skrift utdragit, i Karl IX:s öfversedda, konfirmerade och år 1608 publicerade edition af landslagen, med hänvisning till Mose lag åtminstone på papperet straffar »menedh, Gudz lastande, swärjande» o. s. v. med döden, så införes här uttryckligen dödsstraff för hädelse: »straffas till lijffuet, mz mindre han bliffuer aff konungen benådder och gör een uppenbara bekenneelse». Gustaf II Adolfs tidigaste tyska krigsartiklar stadga straff »am Leibe — — ohne alle gnade», som sannolikt är liktydigt med dödsstraff.³

¹ E. LINDERHOLM sist a. a. sid. 39.

² Konung Christoffers Landslag, utg. af D. C. J. SCHLYTER. Lund 1869, Högmælis B. IV.

³ Se JACOB WILHELM GRIMM: Deutsches Wörterbuch, Leipzig 1885.

Sedda mot denna bakgrund, äro de till ett följande skede hörande bestämda stadgandena i vår allmänna lagstiftning om dödsstraff för hädelse mot Gud endast en konsekvens af den utveckling, vi här kunnat följa i den militära kyrkolagstiftningen, som säkerligen bidragit till att öfva inflytande på den allmänna uppfattningen och därmed indirekt på den allmänna legislaturen.

Den tredje synpunkt, från hvilken jag vill skärskåda det *Gudstjänster.* under utvecklingen framkomna militärkyrkliga lagstiftningsmaterial, äro stadgandena rörande gudstjänster och andaktsstunder.

Om gudstjänsterna för flottan enligt 1535 års sjöartiklar är redan taladt. I desamma skulle prästen »Messa Predica och kungöra for folckit gudz ord och hans helga villia och bodhord». »Messa» är här möjligen liktydigt med hålla nattvardsmässa. Det heter i 1571 års kyrkoordning, art. 11, »Om HERrans Natward, then wij för sedwenion skul ock kalle Messo».¹ Enligt Then Svenska Messan af 1531 skulle nattvarden utdelas bland folket vid hvarje mässa. Laurentius Paulinus Gothus: *Ethica Christiana* (Pars Prima, De ratione Bene Vivendi. Stockholm 1617, sid. 18)² talar om »Middags tiensten (then man pläger kalla Messan)». Först in på 1600-talet tycks enligt Anjou mässas betydelse af altartjänst vara gängse. Verbet mässa i betydelsen läsa nattvardsmässan är på Gustaf Vasas tid vanligt, hvarom Olavus Petris skrifter bära talrika vittnesbörd.³ Hade »Messa» i sjöartiklarna betydt förrätta »Middags tiensten», i hvilken predikan och Guds ords läsande ingick, torde de tre »Messa, Predica och kungöra för folckit Gudz ord och hans helga villa och bodhord» icke hafva koordinerats på sätt, som här skett. Jämför härmed Olaus Petris ord: »Christi natuard eller messa och gudz ordh moste fölias åt, Ey skal heller messan hallas vtan predican är gongen fore».⁴ — Predikan inskärpes af Gustaf Vasa ständigt såsom den evangeliske prästens hufvuduppgift, det dominerande i själavården. — Kungörandet af Guds ord och

¹ Jfr härmed OLAVUS PETRI: En liten ingong j then helga scrifft, svaret på frågan »Huad Messa är», cit. uppl. af Samlade skrifter, B II, sid. 372.

² Citatet efter HERMAN LUNDSTRÖM: Laurentius Paulinus Gothus, II, Uppsala 1893, sidd. 192 f.

³ Se bl. a. exempel hans Samlade skrifter, Band II, den förut citerade upplagan: Orsack hvar före Messan böör wara på thet tungomål, som then menighe man forstondelighit är, sidd. 399, 401 och andra ställen; Then Svenska Messan, sid. 413 o. s. v.

⁴ Orsack hvar före Messan o. s. v., sid. 403.

hans heliga vilja och budord torde vara uttryck för bibellektion. Vi hafva sålunda här sammanförda de tre å prästens anpart kommande hufvudmomenten i en fullständig evangelisk högmässa-gudstjänst.

Antalet gudstjänster för flottan bestämmes i 1535 års sjö-artiklar till minst 2 å 3 hvarje vecka. Dock är det höfvitsmannen obetaget att utöfver detta som minimum betraktade antal fordra flera gudstjänster. Sjörättsartiklarna af 1559 för den till England afgående flottan stegra sitt kraf på skeppsprästs predikoskyldighet till »eenn reesze hvar dagh», hvarvid dock är att märka, dels att någon gräns nedåt för gudstjänstantalet här icke är fastställd, dels att till bestämmelsen är fogad den inskränkningen: »ther tilfället så kann begiffve sich». I öfrigt skola prästerna »undervijse och läre — — effter theris ytterste och bäste förstondh, hvadt som i så motte förnöden är».

Erik XIV minskar däremot i skeppsartiklarna af 1566 fordran på skeppsprästs predikoskyldighet till »hwar Söndagh», en stark reduktion, på hvilken dock synes kunna ytterligare afprutas, då gudstjänstens hållande fortfarande uttryckligen göres beroende af villkoret: »hwar tilfället sikh så kann begiffe». Alltjämt ligger dock i höfvitsmannens makt att, när honom för godt synes, påkalla skeppspredikants tjänstgöring.

Att af denna utaf konung Erik vidtagna förändring draga slutsatser i riktning af en minskad uppskattning af skeppsprästens gärning eller det kristligt uppbyggligas betydelse torde dock vara förhastadt. Detta framgår af tvenne omständigheter.

En granskning af i flottans arkiv befintliga handlingar¹ ger vid handen, att Erik XIV förordnat en ofantlig mängd skeppspräster. Jakob Bagges flotta 1563, som synes hafva bestått af 27 fartyg, åtföljdes af icke mindre än 10 »cappellanner», den flotta, som legat i Stockholm 1564 under densammes befäl, hade på 19 fartyg 10; 1565 års sjötåg sysselsatte ej mindre än 33, anställda till och med å fartyg med så ringa besättningsstyrka som resp. 47, 49 och 50 man; flottan i de livländska farvattnen 1565 räknade på 43 skepp 31 »predicanter», Klas Horns flotta 1566 på 56 fartyg 39; 1566 års flotta med 46 fartyg utom ett 30-tal smärre fartyg med reducerade

¹ Samtliga mönsterrullor, aflöningshandlingar och räkenskaper från sjötågen från och med 1546, den första sjötågshandlingens år, till och med 1567 äro här källorna. »Sjötågen» omfattade äfven expeditioner i fredlig afsikt.

besättningar hade 36 »predicanter» och Jakob Bagges 1567 med 45 skepp 34 präster. Vid de 4 fartyg, som samma år »förskickats till farvattnen kring Narva» med en besättning af sammanlagdt 162 man, bestreds själavården af 3 präster. Alldeles bortsedt från frågan om behovet och lämpligheten af en så stor skara präster vid flottan, hvilkas antal Johan III och hans efterträdare starkt minskade, tyder i hvarje fall deras tillsättande af konung Erik på raka motsatsen till ett underskattande af själavårdens betydelse för vårt sjöförsvar.

Vidare inför Erik XIV ett nytt moment i prästens åligganden, hvilket visar from omvårdnad om manskapets religiösa lif. Han ålägger »Predikanterne,» som de sommaren 1565 synas regelbundet börja benämnas, att »mhane folkett ghå till kors». Uttrycket förklaras omedelbart i det följande: »thätt är tacke Gudh för en godh dagh och bidie Gudh om enn godh natth».

Denna nyhet i Erik XIV:s skeppsartiklar och sjörätt kan möjligen äga ett visst kyrkohistoriskt intresse.

Af sammanhanget synes framgå, att uttrycket »ghå till kors» icke är allmänt vedertaget.¹ Hade så varit, hade det näppeligen

¹ Öfver hufvud taget, torde uttrycket i här förekommande betydelse vara okänt i både äldre och nyare språkbruk med undantag för några senare sjöartiklar. I Svenska Akademiens ordboks excerptsamlingar synes »gå till kors» förekomma endast i följande sammanhang: »Utanför Kyrko Porten (i Dalby, Värml.) stod et Trädkors — — och därinvid en offerkista. De dagar, som messfall war i kyrkan, gick en widskepelig Almoge til detta kors och offrade för sig och sina Sjuka; men den som häruti war trög och efterlåten blef beryktad för en sådan som gick hwarken til Kors eller Kyrka, et talesätt, som ännu bibehåller sig i Wärmeland. [Fernow Wärmel. 304 (1773)] Anm. I not hänvisas till Anonym 1683. M. S.» Närmare samband mellan denna förklaring och den, som gifves i sjöartiklarna, där det icke gärna kan vara tal om något sådant kors, tyckes alltså icke förefinnas. Förklaringen förefaller sökt. Uttrycket torde hafva lefvat kvar, sedan den ursprungliga betydelsen fallit i glömska, och en tillfällig förefintlighet af ett kors utanför Dalby kyrka hafva gifvit upphofvet till kombinationen. Mera närliggande vore då att sammanställa »gå till kors» med den senare i krigsartiklarna återkommande och ännu kvarlevande benämningen *korum* (stereotyperad ackusativ af *chorus* = sjungande skara) för morgon- och aftongudstjänsterna för truperna, i hvilket fall »kors» skulle uttalas med långt *o*. — Sedan detta ark blifvit satt, har jag kunnat konstatera, att denna sistnämnda tolkning måste vara den riktiga. I den särskilda samlingen »Sjöartiklar» i RA förekommer i de därstädes förefintliga exemplaren läsarten *kors* i 4 exemplar, *khors* i 2, *koors* i 1. I de förut omtalade skeppsartiklarna och sjöreglerna, som utgäfvos under Karl IX:s hertigtid, stafvas ordet *korss*. En ganska sen afskrift ur Örlogsmanna Sällskapets manuskriptsamling i n:r 2 af Then

i en sammanträngd lagparagraf erhållit förklaring. Det har ledt mina tankar till ett af bihangen i Luthers Enchiridion: »Wie ein Hausvater sein gesinde sol leren Morgens vnd Abends sich segenen», som i den första kända svenska öfversättningen, hvilken nästan ordagrant öfverensstämmer med den 1572 tryckta, återgifves sålunda: »Huru man skal lära vngt folk signa sigh om affton oc morgon». Det heter där: »När tu vpstår om morgonen, skalt tu slå thet helgha kors tekn för tigh och säya. I namn Fadhers och Sons och thens helghe Andes. — — Om afftonen när tu går til seng, skalt tu slå thet helga kors tekn för tigh och säya. — —»¹ Gå till kors vore då liktydigt med att gå till sin enskilda morgon- och aftonandakt, till hvilken korstecknet ansågs böra höra. Tolkningen af uttrycket såsom betecknande enskild andakt i motsats mot offentlig gudstjänst synes mig också vara den tanke, som ligger bakom det misstydda »gå hvarken till kors eller kyrka».² Förbindelsen kors och bön är flerfaldig. Man jämföre »Kors- och Bönvecka» i Luthers Kyrkopostilla, evangeliutläggningen på Femte sönd. efter påsk eller Bönsöndagen.

Vår främste kännare af den lutherska lilla katekesens historia, nu aflidne domprosten Herman Lundström, som haft tillfredsställelsen kunna referera sin definitiva seger i den omtvistade frågan om tidpunkten för vår första svenska öfversättning af Catechismus minor, sedan nu i Helsingfors en dylik anträffats med tryckåret 1567, yttrar härom: »I själfva verket tyda många tecken på att Luthers Enchiridion varit känd, älskad och brukad i Sverige redan på 1540-talet och i början af 1550-talet (Den förut omtalade märkliga Catechismus-bönboken från år 1553 är i detta hänseende ett intressant vittnesbörd)».³ Nu äro

Svenske Sjö-Rätt och Skjeps Articklar Anno 1570 har textformen »gå till Choor». Hvarje tvifvel häfves af den i Aschanei kopiebook intagna upplagan af sistnämnda artiklar, där det rent ut heter »gå till Chorum».

¹ Citeradt efter HERMAN LUNDSTRÖM: Historisk-kritisk utredning ang. Luthers lilla katekes, Stockholm 1917, sidd. 314 f. — Angående kors-tecken i den svenska kyrkan efter reformationen, se OLAVUS PETRI: Samlade skrifter, Then Swenska Messan, förut citerade uppl. Band II, sid. 411. Uttrycken »signa sigh» och »slå thet helgha kors» utbytas i Andreas Gutterwitz' katekesupplaga 1593. Se OTTO THEDING: M. Luthers lilla katekes i dess tidigaste svenska dräkt i Kyrkohistorisk Årsskrift, 10 årg. 1909, sid. 51.

² Jfr noten å förra sidan.

³ HERMAN LUNDSTRÖM: Doktor Martin Luthers Enchiridion i dess tidigaste kända svenska dräkt, Uppsala 1915, sidd. 55 f. Jfr o. a. a. af den-samme, sid. 304.

Erik XIV:s sjöartiklar utgifna år 1566, alltså ett år tidigare än den nämnda svenska katekesöfversättningen. Om, såsom det synes mig möjligt, dessa sjöartiklar här häntyda på citerade stycke ur *Enchiridion*, ger detta ytterligare stöd åt påståendet om bekantskapen med Luthers Lilla katekes före dess utgivande på svenska.

För Erik XIV bör denna bok hafva varit välkänd. I ett i RA befintligt, af Norman öfverarbetadt förslag till instruktion med afseende på prinsarna Eriks och Johans uppfostran, ett odateradt koncept från 1539, heter det: »— — sollen sie sambtlich mit eynander bethen, die zehen gebott, den Glauben, das Vater unser vnd ernth ein psalm adder dergleichen — — — erstlich den Donat, zu zeitten eyn Artickell aus dem Catechismus». Normans kända nit om Lilla katekesen och förhållande till Olavus Petri göra mer än sannolikt, att det här varit fråga om Luthers.¹

I fjärde punkten av Johan III:s sjöartiklar av 1570, åtminstone i deras öfverarbetade skick, återinföres predikoskyldighet för skeppspräst tre dagar i veckan: söndag, onsdag och fredag, om tillfälle därtill gives, eller så ofta hövitsmannen det begär, samt som nyhet daglig läsning av litanian.

Från 1544 års gårdsrätter låna krigsartiklarna *verba formalia*, när det gäller stadganden om gudstjänster. Dessa äro genomgående mera allmänt hållna och inskränka sig till åläggande för krigsfolket att »ym sönedagher och andre beqwämelige tidher, höre Gudtz helge ordh». Först hertig Karl inför genom sina krigsartiklar 1599 obligatoriskt flitigare predikande för armén, liksom han af sitt hof-folk enligt hofordningen 1590 fordrar åhörande af »Predikan om alle dagar, som Gudz ordh förkunnat blifwer». Ifrågavarande krigsartiklar stadga, efter en föreskrift i allmänna ordalag bl. a. om att »dagelighen tillbidia och ahnropa Gud», om gudstjänsts hållande ej blott om söndagen, utan dessutom »tuå gångor om Weckan, der lägenheethen så ähr». Man jämföre härmed utom de anförda bestämmelserna i sjöartiklarna de samtida föreskrifterna om veckoböndagar², hvilka upprepade gånger — så 1569, 1572 och 1573 — motiverats

¹ Jfr THEDING, o. a. a. sidd. 106 f., och LUNDSTRÖM, sist a. a. sid. 205. — Beträffande »die zehen gebott, den Glauben, das Vater unser», jfr dock Luthers *Kurze Form der zehn Gebote, des Glaubens, des Vater unsers* och OLAVUS PETRI: »Så haffuer man och satt her in medh en liten Catechismum eller vnderwijsning om gudz bodh, Credo, och Fadher wor, — — hwilkit och hwar och en kyrkioprest är plichtigh til at lära sit soknafolk» (Saml. skrifter III: Een lijten Postilla 1530, sid. 5).

² Se HERMAN LUNDSTRÖM: *Laurentius Paulinus Gothus*, II, sidd. 256 f.

med krig och örlig. Man jämföre ock bestämmelserna i 1571 års kyrkoordning och i kyrkolagförslagen från dels 1608, dels 1619 om predikan i städerna »om Söknedagarna två resor hwario weko» och i de båda sistnämnda om hållande av »bönedagh widh hwar kyrkio» »på bygdhenne, hälst ther fleere kyrkior äre än en», »thå flijteligen Catechismus eller hwsstaflan» skulle förkunnas.

Hertig Karls nit om en kristlig ordning afspeglar sig i hans meranämnda hofartiklar, i hvilka uppräknas de gudstjänstlokaler, som böra af hofjänarne besökas, och införes stadgande om att »läsa till bordz och frå, och i så måtto bedia och tacka Gud, för all timmelig nähring och uppehälle, och i Borgstugun, strax effter tackseyelsen, siunga en Christeligh Psalm, som ther til tiänlig ähr», hvilken bestämmelse också förekommer i »Extractet» af gårdsrätterna.

I hertig Karls krigsartiklar uppträder den åtminstone i öfverarbetningen af Johan III:s sjöartiklar av 1570, punkt 4 förekommande föreskriften om dagligt läsande af »Litanier och böner». Så i det s. k. konceptexemplaret. I en af afskrifterna i samlingen »Gårdsrätter» m. m. står »Litanién och bönen», den andra »Litanier och böner». Den tyska öfversättningen i pergamentboken har läsarten »die Litaneij oder dz Gebett», den Bureiska handskriften »Gebede vnd die Letania». Är läsarten »Litanién och bönen», såsom mig synes sannolikt, den riktiga, torde den senare vara att identifiera med »then almenneligha bönen» i Then Swenska kyrkoordningen 1571.

Litanién eller litanior — »böner för bruket och framgången af alla nödtorftiga ting i den kristna kyrkan» — upptagas i de med Georg Normans namn förbundna Articuli Ordinantiæ (1541?)¹, art. 3, hvarest föreskrifves, att desamma skola läsas af två djäknar hvarje söndag före mässans introitus, hvarje onsdag, så vidt möjligt är, samt på de s. k. gångdagarna.

Här angifves icke, huruvida denna litania varit förbunden med predikogudstjänst. Ahnfelt håller med stöd af praxis i tyska kyrkoordningar för sannolikt, att så alltid varit förhållandet.² I hvarje fall är dock sjö- och krigsartiklarnas stadgande på denna punkt, särskildt om man analyserar den svenska upplagens af 1599 års krigsartiklar något dunkla satssammanhang i ljuset af

¹ OTTO AHNFELT i Lunds Universitets Årsskrift 1895; enligt JANNE ROMSON: Om dateringen af Georg Normans svenska kyrkoordning, Kyrkohistorisk Årsskrift 1906, sidd. 130 ff., bör årtalet för promulgerandet vara 1540.

² OTTO AHNFELT: Utvecklingen af svenska kyrkans ordning under Gustaf den förstes regering, Tidskrift för teologi, 3. årg., 1893, 3 häft., sid. 286.

den tyska editionen, jämväl den i Bureiska samlingen innehållna, en återspeglings af ett kyrkligt medvetande, för hvilket »die Litaneij oder dz Gebett» utan predikan kunde utfylla en offentlig andaktsstund.

Hafva nu dessa gudstjänster, om hvilka stadgas i Vasatidens krigslagstiftning, varit själfständiga militärgudstjänster, eller hafva de i regel korta föreskrifterna på denna punkt afsett truppernas besök af församlingskyrkornas allmänna gudstjänster?

En jämförelse mellan föreskrifterna för flottan och hären i detta afseende kunde kanske i viss mån tala för riktigheten af sistnämnda alternativ. Det är onekligen påfallande, att de tidigare sjöartiklarnas gudstjänststadganden äga en annan karaktär än krigsartiklarnas. Alla närmare föreskrifter rörande själfva gudstjänsternas beskaffenhet, prästerskapets predikoskyldighet m. m. äro förbehållna åt de förra. I de senare åter talas i sådan form om dessa ting, att obestriddligen utrymme lämnas för den möjligheten, att inga särskilda gudstjänster afsetts.

De mera detaljerade föreskrifterna rörande gudstjänster vid flottan äro dock i sig förklarliga. Då arméns gudstjänster och självård sannolikt i tillämpliga hänseenden följt vedertagen ordning inom kyrkan i gemen, har krafvet på närmare utformade bestämmelser här icke gjort sig kännbart i samma grad, som då det gällt de under mera säregna förhållanden arbetande skeppsprästers gärning.

I den följande tiden utjämnas alltmer skillnaden i typ mellan sjö- och krigsartiklarnas stadganden.

För frågans klargörande har den iakttagelsen ett visst värde, att endast ett fåtal präster vid armén påträffas i aflönings- och mönsterrullorna från Gustaf Vasas tid, och dessa först under hans senare regeringsår. Förefintligheten af särskilda militärpräster kan ej med visshet konstateras förrän 1556, och då möta de i så ringa antal som 4.¹ Häraf följer emellertid icke utan vidare, att dessförinnan gudstjänsterna sammanfallit med församlingsgudstjänsterna, hvilket af lokala och militära skäl ofta måste hafva varit omöjligt. Utan tvifvel har det förhållit sig så, att tillfälliga krafter, särskildt före 1556, lånats från det vid församlingarna fästa prästerskapet för att vid behof göra tjänst vid armén.

Gustaf Vasas gårdsrätt af den 5 mars 1544, som gäller också borgläger och inkvarteringar, förutsätter dock säkerligen gudstjänstbesök i förlägningsortens kyrka. Samma förhållande torde, så långt det af praktiska skäl varit möjligt, hafva varit rådande till

¹ Jfr sid. 109.

fram emot slutet af konungens regeringstid som en parallell företeelse till lånen af församlingspräster. Med tillsättandet af militärpräster följer emellertid med säkerhet krafvet på särskilda gudstjänster i eller utom församlingskyrkorna under de tider, dessa präster varit tjänstgöringspliktiga.

Den närmast följande tidens krigsarkivalier¹ presentera för oss ett växande antal präster vid armén. Trots detta förblir formen för de kyrkliga stadgandena alltjämt ungefär densamma. Det är först hertig Karls meranämnda krigsartiklar, som ej mer lämna rum för något tvifvel i berörda fråga. Föreskrifterna om att predikan skall hållas om söndagar »eller andre daghar, huilket (sistnämnda) skee skall tuå gångor om Weckan, der lägenheethen så ähr» liksom ock att »Litanier och böner (-n) läasses huar dagh, om tillfället medgiffuer», kunna icke afse deltagande i församlingens allmänna gudstjänster. Men från denna tidpunkt är, som sagdt, de särskilda militärgudstjänsternas tillvaro bestyrkt på andra grunder.

I den från Gustaf I:s senare dagar härstammande utvidgade gårdsrätten har konungen, med principen om också icke straffarten lånad från skeppsartiklarna, infört straffbestämmelser för gudstjänstförsummelse: 1) måltidsförlust och 2) antingen 1 mark »ortiger» i böter till de fattiga eller en å två dagars »grofft arbete». De följande hofartiklarna bibehålla enahanda straff. Med Erik XIV:s krigsartiklar 1567 gör denna nyhet sitt intåg i den egentliga krigslagstiftningen.

Midten af 1500-talet betecknar begynnelsen till sabbatsförordningarnas historia i vårt land. Först nu uppträda straffbestämmelser för gudstjänstförsummelse.

Under medeltiden hafva föreskrifter om deltagande i gudstjänsten väl icke saknats. En sådan möter, för att blott taga ett exempel inom den världsliga lagstiftningen, i Gottlandslagen, kap. IV Om Helgedage: » — — Ingen skal Annat Arbete göra om Söndagh eller annan helgedagh, vthan hãlg hålla eller i Gudstjenst wara». ² I ett bref af den 26 maj 1526 till »menige i Helsingeland om den nya tron och och Luthers lärdom», i hvilket jakt och fiske i vissa fall undantagas från helgdagsbrott, för hvilka annars skall bötas »prostenom paa bispens wegna», heter det om dessa böter, att de ej böra utgå, »wthen theth schedde wnder then tiidhen tha man schulle ware ij kyrkene

¹ Mönster- och aflöningsrullor i Krigsarkivet.

² Efter JOHAN HADORPHIUS: Bjärköa Rätten m. m., Stockholm 1687.

och göra gudz ordhz tijdhegerdt»¹, ett undantag, som emellertid saknas i Västerås' ordinantia, men är intaget i konungens plakat år 1528 Om Konungs- och Biskopssakören till rättelse för Konungens fogdar och förläningsmän², där det heter: »För thet mann arbetar om helgedagar böter man intet utann ther medt försumes att höra guds ordh och messona».

Men straffstadganden för gudstjänstförsummelse uppträda först i sjöartiklarna af 1535: »Alla skole vara tiilstedis thå thet messas eller prædicas then thet forszumar bliffue kastat i vathnet iij resor, szå offta han thet gör, Then ther och icke är stilla szå länge thet prædicas, lijde szamma straff». Så ock i 1559 års sjörättsartiklar, som utsträcka användningen af kölhalningsstraffet till störande af gudstjänst. I den kyrkliga lagstiftningen gör principen om straff för sådan försummelse sitt intåg först i Acta ecclesiastica constituta a Rege Gostavo 1:mo Anno 1554: »De som intet sökia til Kyrkio Helgedagar, utan äre borto utan laga förfall, skole förste gången böta 4 öre, andre gång 1 Marck, tredie gång 3 Marck».³ Härmed kan jämföras samma stadga mom. 3: »Den, som går utaf Kyrkian och spasserar uthe under Predijkan, böte 3 Marck».

I den närmast följande tiden äro straffen för dylik uraktlåtenhet af kyrklig art. Så enligt Articuli Stockholmenses 1560: »The ther icke gåå till kyrckia huar söndagh, uthan laga hinder — — them skall presten förmana först, andra och tredje gång, och om han sigh intet bättra will, lysann i bann».⁴ Then Swenska Kyrkoordningen 1571, 16, Ordning med helgedagar, stipulerar under viss försvårande omständighet kombineradt kyrkligt och världsligt straff: »Men hwilken som lagha Helghedaghar ellies bryter på föracht, eller ock tagher ööl för sigh, så att han ther medh försumar komma til Kyrkio, honom skal bådhe kyrkioplicht och werldzligit straff warda pålagdt, ther han sigh icke annars rettar».⁵ Nova ordinantia hänför till brott, som medföra bannlysning, att »aldrigh eller

¹ Efter P. E. THYSELIUS: Handlingar rörande Sveriges inre förhållanden under konung Gustaf I, Stockholm 1841/42, 1 Band, 1 häft, sid. 33.

² P. E. THYSELIUS, a. a. sid. 165.

³ Tryckt i JOH. SCHMEDEMAN: Kongl. Stadgar, Förordningar samt Resolutioner, Stockholm 1706, sid. 31, samt i Handlingar till Sverges Reformations- och Kyrkohistoria under Konung Gustaf I, Andra bandet, Stockholm 1844, sid. 384 f.

⁴ Efter E. LINDERHOLM: Om norrländska kyrkostadgar, sid. 34.

⁵ Kyrko-ordningar och förslag därtill före 1886, Stockholm 1872, sid. 98.

siällan om årsmotet gåå till kyrkio»¹, liksom Articuli Orebrogenses räkna »bortovarelse från gudstjänst» till skriftpliktiga synder.²

Prästerskapets besvär på Uppsala möte upptager frågan om »huru man them rätta och näfsa skall, som intet gå til kyrkio eller och ganska sällan». I prästerskapets privilegier (1607) punkt 23 tillförsäkras klerus makt att ställa dem till ansvar, »som försett sig med grofva eder, svärjande och bannande eller eljest med sabbatsbrott, Guds ords förakt eller försummelse till att göra sin gudstjänst». Dessa skola, »efter som de skyldige finnas och deras lefverne tillförene varit hafver, tillbörligen plikta och straffas». I Örebrobeslutet 1617 utföres detta vidare: »The, som utan trångmåhl, som ordinantien förmäler, hålla sigh ifrån kyrkjan, reesa eller arbeta på sabbatzdaghen eller när folket är j kyrkjan på helgedaghar, böthe till kyrkjan, effter som then tryckte kyrkebalken förmäler, 3 marker»³, hvilket stadgande auktoriserar den trånga judiskt-reformerta sabbatsuppfattning, som under det närmast följande seklet präglad både det allmänna religiösa medvetandet och lagstiftningen i vårt land.

De omtalade krigsartiklarna af 1567 upptaga ur gårdsrätterna bötessatsen »Eenn Mark Orttiger» till de fattiga för hvarje gudstjänstförsummelse, hvilket bötesstraff kan förvandlas till en eller två dagar »i Jern och hächtelse». Johan III låter i sina svenska krigsartiklar inflyta motsvarande stadgande, hvars fängelsestraff i den tyska upplagan ändras till »einen Tagk beij wasser vnd brott».

I 1590 års hofordning inför hertig Karl varningsmoment i proceduren mot gudstjänstförsumlige: hofmarskalken skall »förste och andre resan medh foglige ordh förmana till bättring».⁴ Visar sig denna åtgärd fruktlös, mister den brottslige sin hoftjänst. Kontrollen af stadgandets efterlefnad är lagd i hoffolkets egen hand. Hvar och en har att i det stycket öfvervaka alla och att genom fullständig rapport vederlägga ett möjligen misstänkt alibi för egen räkning. Genomförandet af detta system torde förutsätta en uppdelning af hoffolket på de olika predikolokalerna. Anmärkningsvärdt är, att bötesstraffet borttagits, midt under det att utvecklingen i öfrigt gick i riktning åt en utvidgad tillämpning af denna straffart för brott mot kyrklig ordning. Förklaringen till detta förhållande kan knappast vara någon annan än den, att hertig Karl,

¹ Efter E. LINDERHOLM, o. a. a. sid. 35.

² Efter A. T. HAMMAR: Kyrkotukt och kyrkolag inom den svensk-lutherska folkkyrkan, Lund 1897, sid. 183.

³ Efter E. LINDERHOLM, o. a. st.

⁴ Jfr Articuli Stockholmenses 1560.

öfver hufvud taget, var angelägen om att ifrån sitt hof aflägsna alla i detta afseende tredskande element. Principiell obenägenhet mot dylikt straff låg icke för Karls lynne.

Detta framgår bl. a. af krigsartiklarna från 1599, som ålägga den försumlige att »sittia dagh och nat i järn och hechtellsse och ätha waten och brödh, eller och giffua the fatigha (hwar dagh) två öhre i Gudz namn». »Hwar dagh», som finns i det s. k. konceptet, betyder enligt de tyska öfversättningarna »iedesmal» eller enligt den Bureiska handskriften »so mannige reisse als er sigh vörsumet».

Dessa bestämmelser kompletteras i viss mån av Karls tyska »Ordnung fürs General Gewaldiger und Regements Profossen», punkt 13: »Es sollen alle Regiments und der Cavalleria Profossen wenn chorus oder predigt gehalten wird, wie auch wann die trummel des Zappes zuzuschlagen gerühret ist, in ihres quartier Vmbgehen, da das iemand befunden wird, so sich weiter Zappens über geschehens gebott gelisten lieffe, so soll der selbige von dem Gener. Gewaldigen wegen seines Vngehorsams nach den zehenden punct Unser Kriegesarticull zur straffe gezogen werden, ohn allein das es solches mit erlaubnis thete, oder einen kranken etwas folgen lieffe».¹

För hertigdömet har Johan af Östergötland i de annars med fadrens motsvarande lagstiftning rätt nära öfverensstämmande krigsartiklarna upptagit ur farbroderns stadganden fängelsestraff för gudstjänstförsummelse såsom det primära, böter till de fattige såsom ett alternativ, men ersätter det fixerade bötesbeloppet med det obestämda »någott i Guds namn».

För den uppkastade frågan om militärgudstjänsternas samband med församlingsgudstjänsterna torde en jämförelse mellan de militärkyrkliga och allmänkyrkliga bötesbestämmelserna för försummade gudstjänstbesök vara belysande. De genomgående olikheterna häruti — alltifrån Gustaf Vasas gårdsrätter och Erik XIV:s krigsartiklar å ena sidan samt Acta ecclesiastica 1554 å den andra — peka på det nyss på annan väg uppnådda resultatet, att åtminstone från Gustaf I:s senaste regeringsår, då just särskilda fältpräster uppträda, militärens gudstjänster icke i regel varit identiska med församlingsgudstjänsterna.

Söka vi nu öfverblicka detta vidlyftiga, delvis rätt enformiga *Öfverblick*. material af religiösa och kyrkliga föreskrifter, sådana dessa vuxit

¹ Samlingen »Krigsartiklar» i RA.

fram inom ramen af den tidens militära lagstiftning, finna vi, att på basis af de medeltida gårdsrätterna, som dock själfva saknat föreskrifter af detta slag, reformationstidens militärlagstiftning byggt vidare. Dess gårdsrätter, hofartiklar, sjöartiklar och krigsartiklar, hvilka grenar af lagstiftning stundom icke hållas i sär, införa dessa religiösa moment uti en, i stort sedt, växande utsträckning. Sjöartiklarna af 1535 blifva af konstitutiv betydelse och introducera för första gången religiösa och kyrkliga synpunkter i denna lagstiftning, som sedan i regel uttryckligen sättes in under sådan synvinkel, ett för svensk militärlagstiftning i den tiden tämligen egenartadt förhållande. I utlandet har samtidigt denna synpunkt i motsvarande fall sällan nått utöfver förbud emot och straff för Guds namns missbruk.

Från dessa sjöartiklar är lätt påvisbar en ganska stark inverkan på 1544 års gårdsrätter, hvilka åter i sin ordning i mycket satt sin prägel på 1545 års krigsartiklar och dessas efterföljare.

Ur dessa tre grundläggande aktstycken utvecklar sig sedan den följande militärkyrkliga lagstiftningen på de trenne linjer, som dessa angifva, under stadig växelverkan och med upptagande af allt flera moment ifrån parallellerna. Sjöartiklar och gårds- (resp. hof-) artiklar äro i regel det primära i förhållande till krigsartiklarna, hvilkas form mer och mer stereotyperas och med Erik XIV:s sjöartiklar 1566 går öfver på de kyrkliga statuterna för flottan. I flera afseenden är det sistnämnde konung, som satt sin stämpel på den följande lagstiftningen inom detta område. Alla svenska krigsartiklar för den svenska krigsmakten före 1621 äro, ej minst till sina kyrkliga delar, starkt beroende af hans krigsartiklar, både till uppställning, uttryckssätt och innehåll, och dessa i sin ordning gå tillbaka till Gustaf Vasas utvidgade gårdsrätt och krigsartiklar. Grundläggare är alltså jämväl här den store riksbyggmästaren.

Krigslagstiftningens historiska upprinnelse i den halft privata gårdsrätts- och hofartikelslagstiftningen är förklaringen till att densamma i den följande utvecklingen får sin plats inom konungens ekonomiska och administrativa lagstiftnings rāmärken, hvarigenom också den militärkyrkliga lagstiftningen, låt vara, att den utvecklar sig i viss anslutning till den samtida kyrkliga och själf på denna åtminstone indirekt utöfvar inverkan, kommer att erhålla sin sär-egna prägel.

Särskildt under periodens förra del koncentrerar sig intresset för den militära själavården ensidigt på de inhemska trupperna och

flottan, i det förra afseendet från den tidpunkt, då landtförsvaret bygges på nationell grund. Den vaknande känslan af ansvar också för de utländska legohärarnas religiösa och sedliga lif tager sig till en början uttryck i bestämmelser, i hvilka man inskränker sig till det som nödvändigaste minimum af religiös omvårdnad betraktade: förbud mot svordom och ett allmänt inskräpande af gudsfruktan och vördnad för Guds ord. Stadgandena taga allt fastare form och nå mot skedets slut sin spets i hertig Karls krigsartiklar.

Straffbestämmelser för religionsbrott inkomma i krigslagarna dels från sjöartiklar, där de i början äga sin af miljön starkt färgade karaktär, dels från gårdsrätter och hofartiklar med deras förklarliga, mera personligt paternella månhet om en from husordning och kyrklig observans. Den militärkyrkliga lagstiftningen företer — med undantag på enskilda punkter — i sin utveckling dels en gradvis skeende skärpning af straffbestämmelserna, dels ett upptagande af allt flera detaljer. Båda dessa omständigheter äro typiska utslag af den ökade vikt, man fäster vid tillgodoseendet af de andliga värdena vid rikets krigsmakt.

Måhända har man icke alltid så strängt tillämpat de rigorösa straffbestämmelserna, hvilka afspegla tidens andliga egenart, kanske ibland också lagstiftarens lynne. De äro dock ett starkt uttryck för det religiösa allvar, som låg på bottnen hos den tidens Sverige och dess konungar. Det är ett vackert, äkta svenskt drag, hvilket sedan som en röd tråd går igenom vår korta, men stolta storhetstid, ett utslag af det intensivt kända sambandet mellan »Sveriges majestät och Guds kyrka».

B. 1621 års militärkyrkoordning.

Jämmt ett sekel är inramadt af de händelser, som beteckna å ena sidan Gustaf Vasas nationella folkresning, hans på denna byggda riksföreståndareskap samt det därmed manifesterade sammanstörtandet af den på den katolska hierarkien stödda unionspolitiken, å andra sidan den andre Gustafs första framträdande på den världshistoriska skådebanan genom de lysande segrarna i Östersjöprovinserna¹ i spetsen för det enade, expansionskraftiga folket, med syfte att häfda dess självständighet mot den senaste unionsbrodern,

*Historisk
orientering.*

¹ Jfr MARTIN WEIBULL: Gustaf II Adolf (i Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar IV), sid. 123.

romarekyrkans förnämsta stöd i öster — ett förspel till hvad sedan komma skulle.

Mellan dessa år, 1521 och 1621, ligger en fullständig ombyggnad ända från grunden af vårt svenska samhälle¹, och i närmaste samband med denna ombyggnad, väl icke alltid utan slitningar, gick utvecklingen af den genom reformationen från Rom och dess kulturvärld lösryckta kyrkan.

»Principen i Gustaf Vasas nydaningsverk var en hela folkets sammanslutning under gemensam förpliktelse till det, som för fäderneslandets räddning och försvar var nödvändigt, och under gemensamt ansvar för de nödiga åtgärdernas genomförande och för deras följder. Men denna samhörighet var förverkligad i den ansvarige konungens person; i hans åtgöranden hade hela folket del och var därför ock till dem förpliktadt, så länge de befrämjade rikets försvar och båtnad. Den religiösa sidan af folklifvet gjorde intet undantag; äfven här var konungen personligen ledare, så långt som statsintresset kräfde.»² Och härmed stod i bästa samklang den omsorg om försvarsmaktens kyrkliga själavård, som präglade Gustaf Vasas krigslagstiftning, särskildt när det gällde det nationella försvaret.

Den unga, ännu knappast specifikt lutherskt färgade reformationens kyrkans kamp i Sverige först mot kalvinistisk strömning, därefter mot en på consensus quinquesecularis hvilande, af sympatier för romerskt väsen kännetecknad förmedlingsteologi³, båda dessa riktningar representerade af Gustaf Vasas tre söner, som kommo att bära hans krona, denna kamp dref densamma till en allt bestämdare utpräglad lutherdom, en utveckling, som fick sitt kraftiga uttryck i Uppsala mötes beslut.

Från statens sida vardt dock den svenska kyrkans karaktär af en evangelisk luthersk kyrka aldrig erkänd, så länge Vasasönerna lefde. Detta skedde först med Gustaf II Adolfs konungaförsäkran. Den tid, som härpå följer, kännetecknas af ett storartadt arbete på kyrkoorganisationens område.

Det är underbart att se, hur hela vår svenska storhetstid, trots

¹ Jfr N. EDÉN: Om Centralregeringens organisation under den äldre Vasatiden, Uppsala 1899; HJALMAR HOLMQUIST: D. Johannes Matthiæ Gothus, Uppsala 1903, § 2.

² Sist anförda arbete sidd. 40 f.

³ Enl. HERMAN LUNDSTRÖM: Om äktheten af Johan III:s berömda tal till Smålands och Ölands prästerskap (i Fynd och forskningar, 1 häft. 1912), var dennes kyrkopolitik dock kanske mer färgad af Melancton än af Cassander.

sina världshistoriska, utåt riktade uppgifter, haft sinne för, ja, oemotståndlig drift till organisation. Detta gäller kanske framför allt 1620-talet, som i vårt land, ej minst på kyrkans gebit, sjuder af reformer. Det är, som beredde sig det svenska folket genom detta kraftiga organisationsarbete i sitt inre lif till att möta de hårda påfrestningarnas stundande tider, som ej heller de mäktade bringa det arbetet att stanna af.

Det är under nämnda decennium, som domkapitlen i gemen, tack vare gymnasiernas inrättande, erhålla ett för utvecklingen betydelsefullt tillskott af kraft¹, och som Uppsala domkapitel får sin organisation genom de först tre, sedan fyra teologiska professorsämbetenas bindande vid detsamma² och den genomförda skilsmässan mellan »Consistorium academicum» och »dombcapitlet».

År 1619 förelåg inför konungen ett kyrkolagförslag, väsentligen hvilande på 1608 års förslag samt med detta i viktiga delar identiskt³, och hvilket under det sjuttonde århundradet i praktiken blef det företrädesvis använda. Ungefär vid samma tid tillkommo de första formæ consistorii: Johannes Botvidis af 1627 för de svenska eröfringarna i Preussen⁴ och Johannes Rudbeckii, sannolikt från tiden 1627—28.⁵ Under 1620-talet är det ock, som den viktiga stridsfrågan om Consistorium generale, hvarom mera nedan, blifver aktuell, en kyrklig organisationsfråga af allra största principiella innebörd och ett utslag af det starka intresset för spörsmål af denna art.

Till denna tid höra ock Gustaf II Adolfs nya krigsartiklar af 1621, hvilka innehålla en första och verklig svensk militärkyrkoordning.

Redan omedelbart efter fredsslutet med Ryssland 1617 återupptogos med kraft rustningarna för fortsättande af kriget med Polen. Visserligen ingicks ett stillestånd med tre månaders uppsägning 1618, men 1620 fann Gustaf Adolf tidpunkten särdeles gynnsam för ett förnyande af fientligheterna, enär Polen var hårdt pressadt af Turkiet. Våren 1621 uppsades stilleståndet, och i juli

Förberedelser till 1521 års fälttåg.

¹ Jfr HJALMAR HOLMQUIST: De svenska domkapitlens förvandling till lärarekapitel, Uppsala 1908, sidd. 63 ff.

² O. a. a. sid. 147. Det skedde genom kungl. resolutioner af den 13/4 1620 och 7/7 1621.

³ HERMAN LUNDSTRÖM: Laurentius Paulinus Gothus, Uppsala 1893, II, sidd. 137 ff.

⁴ Aftryckt i HJALMAR HOLMQUISTS Bidrag till Svenska kyrkolagstiftningens historia i 17:de årh., sidd. 3 ff. (Bihang till sist citerade arbete af densamme).

⁵ Aftryckt af HERMAN LUNDSTRÖM: Skrifter, utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen II: 1, Uppsala 1900, cap. XVIII af Kyrkio-Städgar för Westerås stift.

var en betydande svensk här¹, som församlades på ej mindre än 148 större och smärre fartyg², färdig att afsegla till Livland.

I Johan Burei dagbok³ för den 8 juli 1621 heter det: »Lögerdagen 4 pom. redh konung Gustaf Adolf af Slottet Stockholm till Elghssnabben». I sin Sveriges Historia under Gustaf II Adolfs regering, 1, låter Abraham Cronholm oss få del af hvad som tilldragit sig i Elfsnabben under de närmast följande dagarna.⁴

Krigsartiklarna utfärdas.

En stark storm uppstod. Örlogs- och fraktskeppen hindrades komma fram till Elfsnabben, och under detta dröjsmål utfärdade konungen därstädes från lägret sina krigsartiklar, hvilka varit af omätlig betydelse för anda och organisation inom de arméer, som skapat och kämpat för Sveriges storhet.

Krigsartiklarna upplästes först af rikskanslern för alla trupperna, 9 regementen fotfolk och 10 kompanier ryttare, hvilka den 13 juli på Årsta ängar voro uppställda »i full bataille». Två dagar senare förelästes samma artiklar för tre regementen i sänder, och lofvade hela »fältet» under edlig förpliktelse att ställa sig deras föreskrifter till efterrättelse.

Källor och förebilder.

Att af denna relation utaf förloppet af julidagarna 1621 draga den slutsatsen, att Gustaf II Adolfs nya krigsartiklar skulle vara en frukt enbart af den stormiga väntetidens arbete, vore förhastadt. En undersökning af förefintliga aktstycken ger oss en i det stora hela ganska klar bild af deras tillkomst och visar oss, att ett mycket noggrant förarbete legat till grund för den slutgiltiga redaktion, som är daterad den 15 juli.

Uppgiften om konungens personliga insats i detta arbete bestrykes af tvenne i Riksarkivet bevarade autografer af hans hand, utgörande två ofullständiga utkast till dessa krigsartiklar, det ena innehållande en fullständig första redaktion af militärkyrkoordningen.

Det vore redan i sig otänkbart, att ett så vidlyftigt arbete som dessa krigsartiklar, som fördela sig på ej mindre än 150 §§, skulle hafva framkommit utan samband med och hänsyn till tidigare och

¹ JOHANNES LOCCENII Hist. Svec. Lib. VIII (år 1676), sid. 536: bene armata classe, & viginti millibus (quidam viginti qvatuor millia faciunt).

² Jfr GUSTAF BJÖRLIN: Johan Baner, Del. 1, Stockholm 1908, sid. 46.

³ Anteckningar af JOHANNES THOMÆ AGRIVILLENSIS BUREUS, Samlaren 1883, årg. IV, sid. 74.

⁴ Anf. a., Stockholm 1857, sid. 374 f.; jfr J. HALLENBERG: Svea Rikes Historia under konung Gustaf Adolf den stores regering, IV bandet, sid. 934. Relationen går tillbaka till LOENBOMS Hist. Archiv, 2 st. »De expugnatione civitatis Rigensis», epist. IV.

samtida produkter af den militära lagstiftningen. Ett viktigt och också åtminstone delvis begagnadt material har förelegat i den rad af gårdsrätter, hofordningar, sjörätter och krigsartiklar från de tidigare Vasakonungarna, hvilka förut skärskådats. Ingressen till de slutredigerade artiklarna innehåller också härom följande: »Derföre hafwe wij låtit öfwersee the förrige krijgz-Articlar der aff taget hwadh nyttigt hafwer synts». I tidigare och samtida afskrifter hade dessutom hit nått krigsartiklar från Danmark och kontinenten.¹ Det är troligt, att den flitige samlaren af arkivalier och afskrifter², riksarkivarien Johan Bure eller Johannes Bureus härvid bistått sin kunglige vän. Åtminstone veta vi, att han den 13 maj 1628 »Inlefweret in i Cronones Canzelij» den intressanta tyska afskriftsamling, som af annan hand erhållit påteckningen »Ordinantie och Vndervissning angående krigzmen», och hvilken tidigare i olika sammanhang berörts. Samlingen är synnerligen väl utförd i kalligrafiskt hänseende med prydliga initialer, omfattar 131 skrifna och 4 oskrifna helarksidor, men är dock ett brottstycke af ett ännu större helt. Den omständigheten, att kollektionen enligt anteckningen inlevererats af Bure i »Cronones Canzelij» först 1628, hindrar alls icke, att den redan förut anskaffats och begagnats samt sedermera till dess befunnit sig i riksarkivariens förvar.

En omständighet talar för afskriftssamlingens tidigare tillkomst än 1628. Den har varit inbunden, efter skinnrester i ryggen att döma, men den nämnda anteckningen om handlingens inlämnande är gjord på första textsidan. Ett titelblad torde, med hänsyn till samlingens olika beståndsdelar, från början knappast hafva saknats, men hade detta funnits vid inlämnandet, torde säkerligen anteckningen hafva anbragts där och icke på en textsida. Alltså har sannolikt volymen varit defekt redan vid dess mottagande i kansliet, hvilket åter tyder på att den varit begagnad och flitigt begagnad. Afskrifterna måste hafva verkställts tidigast år 1611, eftersom det i öfverskriften till Johan III:s—Karl IX:s krigsartiklar

¹ Jfr sidd. 103 ff.

² Jfr SEVERIN BERG: Svenska Riksarkivet 1618—1837 (I Meddelanden från Svenska Riksarkivet, ny följd, II: 5), Stockholm 1916, sidd. 72 ff. Jfr härmed det senare memorialet af den 20 maj 1630, efter hvilket »antikvarier och häfdasökare» hade att sig rätta:» — — — 3) uppsöka allehanda gamla lagböcker, skrän, recesser, statuter, privilegier och ordningar» o. s. v. Ett samtidigt intresse af detta slag visar sig i Danmark, där Kristian IV 1623 gaf ett likartadt uppdrag åt den skånske prästen Bertel Knudsen och den 11 augusti 1622 utfärdade ett cirkulär till landets biskopar i denna fråga.

förutsattes, att också den senare är död.¹ Att de anskaffats för ett visst, bestämdt ändamål, torde framgå af den omständigheten, att de gjorts på en gång och af samme afskrifvare. Denne kan knappast hafva varit tysk, efter vissa språkliga oriktigheter att döma, men sannolikt svensk, efter hvad förekomsten af halfsvenska vändningar och ordformer i den tyska texten, bruket af svenskt *å* m. m. göra antagligt. En del randnoter och förteckningar af gammalt datum äro gjorda i en af afskrifterna, de holländska generalstaternas krigsartiklar. Dock har jag icke lyckats konstatera något direkt lån eller någon inverkan därifrån på Gustaf Adolfs krigsartiklar. Likheterna äro ej flera och mer påfallande, än de, öfver hufvud taget, måste blifva, då man själfständigt går mot samma mål.

Burei dagbok och andra honom berörande handlingar synas icke lämna någon ledning för afgörande af frågan, huruvida denna afskriftsamling förelegat för konungen, då han uppgjort sitt nämnda utkast.² Vi veta emellertid, att Bureus var den siste, som besökte honom före hans affärd till Elfsnabben³, där detta viktiga lagstiftningsarbete slutfördes.

Längre än till sannolikhet torde man i detta afseende ej kunna komma. Förklarligt är, om hypotesen är riktig, att denna af Bureus förvarade afskriftsamling åter framtagits samt inlevererats till Cronones Canzelij just 1628. Det var vid den tiden, som frågan om Sveriges deltagande i det trettioåriga kriget först blifvit aktuell. Hvad var då naturligare, än att rikets styrelse på nytt fick intresse för krigsartiklar, rättspraxis och hvarjehanda därmed i samband stående sedvänjor, hvilka utbildat sig på kontinenten och framför allt hos den makt, med hvilken den stora striden skulle utkämpas? Lejonparten af denna samling utgöres ock af instruktioner, formulär, rättssedvänjor — delvis af synnerligen stort intresse som kulturbilder från den tiden och som bidrag till dess rättshistoria — sammanförda från olika håll, men mestadels härrörande från den Habsburgska monarkiens vidsträckta dominium.¹

¹ »— — des Siele Godt ewigligh vörfrewe».

² Den omnämnes icke af HANS HILDEBRAND: Minne af riksantikvarien Johannes Bureus (Sv. Akad. handl. 1886, del. 23).

³ HILDEBRAND påpekar (o. a. a. sid. 114), att det var »regel att, när konungen företog en färd af längre varaktighet, var Bure ungefär den siste, som var kallad till honom, och när denne kommit åter, var Bure ungefär den förste, som hos honom fick företräde. Vidare må framhållas, att Bure ansåg sig kunna förära sin konung nyårsgåfvor», ett bevis på den intimitet, som rådde mellan f. d. läraren och lärjungen.

¹ I samlingen äro intagna instruktioner för olika funktionärer inom ar-

Hade nu det ursprungliga hufvudsyftet med dessa afskrifters samlande varit en orientering i den Habsburgska krigslagstiftningen och dithörande praxis, allt med tanke på ett förestående krigstillstånd, förstår man emellertid knappt, hvarför den sista redaktionen af Johan III:s—Karl IX:s krigsartiklar här fått en plats. Däremot blir detta förklarligt, om samlingens första afsikt varit att tjäna som material för den tillämnade nya svenska krigslagstiftningen, då behovet af en jämförelse mellan förefintliga utländska stadganden och den dittillsvarande egentliga slutstenen i det motsvarande svenska krigslagstiftningsarbetets byggnad måste te sig såsom helt naturligt.

Hur härmed än må förhålla sig, så äro i hvarje fall Gustaf Adolfs krigsartiklar i det skick, de förete i den bland Kongl. Placater, Resolutioner och Förordningar 1616—1635 i RA och annorstädes förefintliga, efter konungens död² utaf den kände boktryckaren Ignatius Meurer († 1672) tryckta editionen, frukten af grundliga förarbeten. Dessa gå ytterst tillbaka till de omnämnda egenhändiga utkasten af konungen personligen.

*Gustaf II
Adolfs utkast.*

Båda dessa högst intressanta aktstycken äro, som sagdt, ofullständiga. Det ena af dessa original (GA 1) är skrifvet i tvenne kolumner på gulaktigt papper (kvartformat) med något bleknadt bläck och upptager 37 §§, hvarefter detta första och tydligtvis äldsta utkast afbrutits. Det andra (GA 2) har nedskrifvits på hvitt papper med mörkare bläck, också detta senare utkast med texten uppdelad på tvenne kolumner. Det begynner med § 20 och slutar med

mén, en »Krigs Ordnung» för värfvade landsknektar, »Artickels Breeff» af hertig Ernst af Bayern (jfr sid. 104); vidare edsformulär, vissa ceremoniel för militära ämbetsinstallationer m. m., vidare Karl V:s »Malefitz-Recht» med diverse bihang; en annan form af »Malefitz Recht», »Spiess Recht», »Standt Recht» och till sist »Cammerz Recht», alla med utförliga formulär och ceremoniel.

Den andra hufvuddelen utgöres af »Artickels Brieff Oder Ordinantzie damit Zught vnd Gerechtigkeit vnter dem Krigsvolcke gefürdert vnd gehandthabet werden, dakegen alle vbelthaten vnd Misshandlungen gestrafft. Gemacht 13 Augusti, Ao 1590 In Arnhem». Å titelbladet är antecknadt: Das Original Iss gedrucket IN GRAVENSHAGE Bey Albrecht Heinrichs geschworener Buch Drucker der Hern general Stådhten, vnd Staten van Hollandt.»

Till sist följer det i andra sammanhang redan omtalade brottstycket af Johan III:s, utaf Karl IX omredigerade krigsartiklar.

² Det heter å titelbladet: »Krijgz Artiklar, Som fordom then Stormechtigste Furste och Herre — — — Loffwerdigst i åminnelse — — —».

§ 55. Båda dessa manuskript, som numera ligga lösa, hvart för sig, hafva en gång varit hopsydda, hvilket tydligt framgår af fullständigt sammanpassande märken efter nål och tråd.

GA 1, som innehåller ett fullständigt utkast till kyrkoordningen, hvilken omfattar dess §§ 1—16, är synbarligen af äldre datum, har aldrig afslutats, men af konungen bevarats, och, då arbetet med denna krigslagstiftning återupptagits, har han anknutit till detta tidigare koncept. Den ursprungliga § 19 i GA 1 har därvid af konungen delats, hvilket synes af rättelserna, i det att de sista orden nere på sidan 2 strukits. Den nya § 20 ansluter sig korrekt till den sålunda afkortade § 19 i det gamla manuskriptet, hvarefter i GA 2 paragrafindelningen obruten fortlöper t. o. m. § 55. Sedan förefinnes en lucka. Mera har aldrig varit skrivet på detta af ett sammanviket helark bestående andra manuskript, hvilket framgår däraf, att texten från dess sista skrifna sida n:r 4 ibland går ut på den tomma sidan 5. Men den korrigerade och med ny själfständig ingress, som är skrifven med GA 2:s mörka bläck, försedda § 19 b återfinnes, fast i omskrifven form, såsom § 118 i de färdiga artiklarna, 20 såsom 119 o. s. v. Inalles omkring 60 §§ i dessa, i hvilka såsom en jämförelse ger vid handen, omflyttningar och förändringar i öfrigt förekomma, saknas i Gustaf Adolfs egenhändiga utkast. Med andra ord: efter midten af det gamla, ursprungligen i fortlöpande följd 37 §§ innehållande GA 1:s § 19 har konungen inskjutit sitt senare tillkomna utkast GA 2 med §§ 20—55 och där infäst detsamma. De slutliga §§ 56—117 torde han sannolikt aldrig själf hafva handlagt, och det återstående af GA 1 har fått tjäna som utkast till de ändgiltiga bestämmelserna från och med § 118 o. s. v., som sagdt, efter flera gjorda omkastningar.

De flesta felande §§ äro sådana, som i de färdiga krigsartiklarna lämna stadganden rörande disciplinära detaljer, och hvilka antingen mindre intresserat konungen, sedan han angifvit grunddragen och i vissa fall också dessas tillämpning, eller ock af honom ansetts kunna, delvis ur redan förefintligt material, kompletteras af annan förfaren hand.

Axel Oxenstiernas bearbetning.

En sådan har ock stått konungen till buds. Det nästa utvecklingsstadiet i krigsartiklarnas tillkomsthistoria kunna vi utläsa ur »Riks Kansleren Axel Oxenstiernas concepter till Kungl. bref, förordningar m. m. 1621—1632», där ett intressant aktstycke förekommer, som tydligen utgör ett fragment af koncept till en bearbetning utaf konungens utkast till ifrågavarande krigsartiklar.

Detta brottstycke (AO) slutar i § 79 och öfverensstämmer i det väsentliga med den slutgiltiga formen. Dock är paragrafindelningen något afvikande från dennas, och texten är här och hvar kortare samt i vissa fall stående närmare konungens originalutkast. I kyrkoordningen här fattas bl. a. den senare tillkomna bestämmelsen i § 10: »halffparten til General Prophossen och halffparten til Hospitalet», liksom ock § 17 slutar med orden »mz vprächte hand besvärja» och saknar edsformuläret. Den slutgiltiga formen blir: »medh oprächte Händer swäria effter föliande Eedh», hvarpå denna in extenso anføres.

Mellan denna handskrift AO och registraturet (R) eller det med detta i allt väsentligt öfverensstämmande första trycket (T) ligga emellertid ännu några textformer. *Andra handskrifter.*

1. Ett manuskript (M 1), hvars första blad, som upptager 11 §§, befinner sig i ett ganska fragmentariskt skick. Detta företer i förhållande till AO vissa skiljaktigheter, hvilka tydligtvis bero på lapsus oculi eller auris. Så läsa vi här i ingressen ursprungligen: »effter handen fördåldh och niderlagdt och i samma stadh all ordning och såwähl wåld wpkommit Ibland krigzfolket», i st. f. AO:s och T:s: »effter handen förtappat och nedherlagd, och i samma stadh all oordning och sjelfswåld vpkommen ibland krigzfolket». Denna passus liksom flera andra synes tyda på en felaktigt uppfattad diktamen efter AO. På detsamma pekar läsarten »befästningen» i § 33 i st. f. de senare manuskriptens och tryckets »Besättning» (resp. »Besättningh»).¹ Detta koncept innehåller ännu blott 145 §§. Vidare företer det en textform, som i flera hänseenden bibehållit uttryck från GA 1 och AO, hvilka i de senare redaktionerna fått lämna plats för andra. Som exempel vill jag anföras blott det i språkligt och kulturhistoriskt afseende intressanta uttrycket i M 1, § 21: »— — straffes till wippen och förwisses lägret» (jfr GA 2, § 22: »— — straffes til Vippan och förwisas legerett» och fullt motsvarande vändning i AO, § 21).² I de följande handskrifterna och trycket är detta ändradt till »straffes effter Krigz Rettens Domb».

2. De i M 1 förekommande oriktigheterna äro i regel ändrade i ett annat, jämväl detta i RA förefintligt manuskript (M 2), prydligt utfördt, väsentligen likt de slutjusterade exemplaren och liksom

¹ Det nedan med J betecknade manuskriptet har dock fått in textformen »Befästningh».

² Ang. uttrycket »straffas til Vippan (-en)» meddelas i F. A. DAHLGREN'S Glossarium öfver föråldrade och ovanliga ord och talesätt, Lund 1914—16,

dessas innehållande 150 §§. En och annan för GA 1, GA 2 och AO egendomlig textform finns dock ännu kvar. Så t. ex. står i § 11 af militärkyrkoordningen »kallas» liksom på motsvarande ställe i GA 1, § 12 (»kallas») och den ursprungliga texten i AO, § 11 (»kallas»). Men Axel Oxenstierna har själf rättat detta till »collatz», hvilken ordform sedan regelbundet går igen i de följande manuskripten och trycket. Nu ifrågavarande M 2 visar sig bl. a. genom denna textegendomlighet vara utskrifvet före den slutliga justeringen af AO.

3. I ordningen följer så ett renskrifvet exemplar af den slutjusterade textformen (J), försedt med datum: »Actum Lägeredt wed Ellfsnabben 15 Julij 1621», och i allt väsentligt likt Registraturets textform (R). Detta sistnämnda är försedt med anteckningen: »Sielfwe Originalet och vnderskrifne Artikler lefreredes den 16 Octob. till Rikz Cantzelijet och blef inthz Concept deraf». Till denna grupp af manuskript höra ock dels ett icke undertecknad exemplar i Originalförordningar för åren 1602—1640 af »Konung Giösta Adolphz krigz Artiklar Åhr 1621», dels en afskrift i den nämnda Recessboken, båda dock företeende vissa obetydliga språkliga afvikelser såväl från hvarandra som från de nyss omtalade J och R, så ock från den af Meurer tryckta, bland Kongl. Placater, Resolutioner och Förordningar 1616—1635 befintliga editionen.

Sammanfattning.

Gången i dessa krigsartiklars tillkomsthistoria torde sålunda hafva varit följande.

Gustaf II Adolf har vid något tillfälle efter utfärdandet af de förut nämnda krigsartiklarna af den äldre typen¹ införskaffat material till en ny krigslagstiftning och påbörjat ett egenhändigt utkast till

följande: »*Vipp*: Vippgalge. Vipp, Instrumentum quo, brachijs reflexis, luxatur facinorosus, die Wippe (SCHRODERUS, Lex. 46). Vippa (T. wippe) 1) Vippgalge? — SCHILLER und LÜBBEN: Mittelniederdeutsches Wörterbuch, Bremen 1880, upplyser: »Wipgalge m. Schnellgalgen — — um Verbrecher an den Händen, die auf den Rücken gebunden waren, in die Höhe zu schnellen und wieder niederfallen zu lassen.»

I Ordbog til det ældre danske Sprog af O. KALKAR, København 1902—07, återfinnes under ordet *Vip* den upplysningen, att det var namnet på en galge på Amager, å hvilken fanns »en vippe til at ophæve dem, som sig havde forset, og naar de vare højest oppe, da lode dem i en hast falde ned igen». — Vippningsstraff användes jämväl på sjön (jfr »kölhalning») och bestod i dopping, men ej dragning under kölen. Mig synes sannolikt, att denna dopping haft sin upprinnelse i hednisk föreställning och ursprungligen varit en religiös rit, med hvilken de sjöfarande för att undgå skeppsbrott vid farliga passager blidkat hafvets och bergens dämoner.

¹ Se sid. 123 f.

densamma (GA 1), hvilket emellertid icke omedelbart kommit till användning och erhållit fortsättning. År 1621 har arbetet återupptagits, och från detta år härröra antagligen dels konungens rättelser i GA 1, dels det nya, tillfogade utkastet GA 2. Om detta varit färdigt före afresan till Elfsnabben den 8 juli 1621, är ej alldeles visst. Sannolikt har dock så varit, enär det legat till grund för Axel Oxenstiernas koncept och det knappast kan antagas, att ett så vidlyftigt lagstiftningsarbete kan hafva af rikskanslern utformats på de få dagarna till den 13 juli, helst som utarbetandet röjer omsorg och Oxenstiernas egna insatser icke äro ringa. På grundvalen af konungens båda utkast, som visa stor själfständighet i förhållande till de äldre svenska krigsartiklarna, och på dessa äldre alster af krigslagstiftningen är det, som Axel Oxenstierna utformar sitt koncept, af hvilket endast förra delen är i behåll, 1621, sannolikt åtminstone delvis före afresan till Elfsnabben. Det först utskrifna exemplaret, M 1, i den kortare formen ersättes dels kanske på grund af de många felaktigheterna, dels med hänsyn till lämplig befunnen utvidgning, af M 2, som efter utstyrseln att döma varit afsedt till officiell originalhandling och måhända begagnats vid den första uppläsningen för trupperna den 13 juli. Ytterligare vidtagas emellertid några smärre ändringar, och det är väl denna ändgiltiga textform (J och R), som föredragits åtminstone vid andra uppläsningen på Årsta ängar den 15 juli 1621.

För jämförelses skull anföras nedan parallellt de delar af GA 1, AO och T, hvilka innehålla militärkyrkoordningen.

GA 1	AO	T
	<p>Wij Gustaff Adolff etc. Göre wetterligtt att Efter som Vthij förledne tijder den ringa Krijgs disciplin och ord- ning, som här hfr warit J bruk, ähr också efter handen förtappatt och nederlagdh, Och ähr J sama stad all oord- ning och sielfffswäldh vpkomen I blandh Krijgsfolkedt och Inrijtat, förmedelst hwilket som oftast skadha och store Nederlag mz fädernesland- zens skadha och ytterste för-</p>	<p>Wij Gustaff Adolph etc Göre witterligit, at effter som vthi förledne Tijdher den ringa krijgs <i>Disciplin</i> och Ordning, som här hafwer warit i Brwk, är och så effter handen förtappat och nedher- lagd, och i samma stadh all Oordning och sjelfffswäld vp- kommen ibland Krigzfolket och inrijtadt, förmedelst hwil- ket som oftast skadha och stora nedherlagh medh Fä- derneslandzens skada och yt-</p>

derff tagne ähre. Och Wij betrachtandes att Rijksens försvar och wälfärdh näst Gudh på gott Krijgsfolk och ett wälförordnatt Krijgs Regemente och Disciplin består, gärna därefter trachte och oss winläggie at ähra Dygd och Mandom må Inrothes wthij Krijgsfolkedz modh och sinne; all fegheett, sielffwoldh och odygdh förtages, sompt genom Wälgerningar sompt hårde straff; Och hvar man till lydno, hörsamheet, sine wapens rätte bruk och öfning, Så och alt annet som Kriget kräfver må tilvänjas, och finnes när omtränger, så mycke modigare, såsom och blyffwa för sin olycka, I tidh warandhe Och där någon för sitt förseende skuldh kommer på straff, att han icke må kune seia sig sådant tilförendhe icke wist haffua; Därföre hafwe Wij låtett öfversij deförige Krijgsartiklar, däraff tagett hwadh nyttigt hafwer synts, Och så författadt efterföljande artiklar, hwilke Wij wele at skole aff allt krijgsfolket, det vare sig Inländsktt eller fremandt, Rytter eller Knechtar, som I wår och Chronones tjänst brukas, beswäries, achtas obserweres och efterkommes; Så och Vtij alle Krijges Rättegonger och Domar haffwe laga krafft, Och till execution eftergongen wardha.

I.

1) skal al afguderi och hwad ther af dependerar forbiudas och ingen beläte til bediare i

Efter all lycke kommer aff gudhi Och allt Christedt folk bör honom dyrka såsom

terste Förderff tagne äre: Och wij betrachtandes at Rijksens Försvar och Wälfärd, näst Gudh på gott Krijgzfolk och ett wälförordnadt krijgz Regemente och *Disciplin* består, gerna ther effter trachte, och Oss wilägge, at Ähra, Dygd och Mandom må inrotas vthi Kijgzfolkets modh och Sinne; all feegheet, Sielffswäld och Odygd förtagas, sompt genom Wälgerningar, sompt hårde Straff, och hwar man til Lydno, hörsamheet, sina Wapens rätta Brwk och Öffning, så och alt annat som Kriget kräfwer, må tilwänjas och finnas när omtränger så myckit modigare, såsom och at blifwa för sin Olycka i tidh warnader. Och där någon för sitt förseende skuld kommer på straff, at han icke må kunna säya sigh sådant tilförende icke wist hafwa. Därföre hafwa wij låtit öfwersee the förrige krijgz *Articlar* der aff taget hwadh nyttigt hafwer synts, och så författat effterföljande *Articlar*, hwilke wij wele at skole aff alt Krijgzfolket, det wari sigh Inlänsk eller Fremmand, Ryttare eller Knechter, som i Wår och Cronones tienst brukes, beswäries, achtas *observeras* och effterkommas, så och vthi alle Krijgz Rättegångar och Dommar hafwa laga krafft, och til *execution* efftergången warda.

I.

Effter all Lycka kommer aff Gudhi, och alt Christet Folck bör honom dyrcka,

legeret lidas, vthan strax
han beslås för wijsas.

han sig J sitt ordh uppenbaratt hfr, därför skall här mz allt affguderij wara förbuden [i kanten med annat bläck:] Och Ingen affgudedyrkare, Trulkarl, eller Wapendöfware [öfverstruket: I synderheett skall Ingen Belätetilbidiare] [i kanten, öfverstruket: eller Wapendöffware] I lägerdt och Iblandh Krijgsfolked lijden warda, Vthan där någon beslås att dyrkia och tillbidia [öfverstruket: beläten] affgudar, eller döffua wapn och wärrior och omgåås medh trulldom eller [de två sista orden tillskrifna] sådane ochristlige och olofflige konster, Och han efter skälig Vnder rättelse, icke affstår och sig rätta lather; då skall han förwijsas lägerdt och all gemen skap mz wårt krijgsfolk.

2.

Hwilken som försmäder Herrans namn drucken eller nöchter, och blifwer därtill wunnen mz tw Wittnen han skall döden döo vthan alle nåder.

3.

Gör någon gäckerij och apespeel aff Gudztiensten, bespottar Herrans ordh, och de högvärdighe helge Sacrament; Och blijfr dermz beslagen, Han skall först haffuas till lägreets Consistorium Ecclesiasticum; om där hans hånlike ordh finnas aff Consistorialibus att wara mz någon försmädelse(tillägg:) och blas-

såsom Han sigh i sitt ord vppenbarat hafwer, Derföre skal här medh alt Affguderij wara förbudit, och ingen Affgudadyrckare, Trulkarl eller Wapendöfware i Lägret och ibland Krijgzfolket liden warda, vthan der någon beslås at dyrcka och tillbidia Affguder, eller döfwa Wapen och Wärrior, och vmgås medh Trulldom eller sådane Ochristelige Konster, och han effter skäligh vnderrättelse icke affstår och sigh rätta låter, tå skal emot honom *procederas* effter Gudz och Sweriges Lagh, och där til ewentyrs för någre omständigheter skuld kunde falla betänckian de in, den aldeles at exequera, tå skole sådane åth minstone förwijsas Lägret och alt gemen skap medh wårt Krijgzfolk.

2.

Hwilken som försmäder HERRans Namn, drucken eller nöchter och blifwer der til wunnen medh tw Wittnen, han skal Döden döo vthan alla nåder.

3.

Gör någon Gäckerij och Apespel aff Gudhtiensten, bespottar Gudz Ord och dhe höghwärdige helige *Sacramenten*, och blifwer dermedh beslagen, han skal först haffwas til Lägrets *Consistorium Ecclesiasticum*, och där hans hånlike ord finnes aff *Consistorialibus* at wara medh någon Försmädelse och Blas-

Se § 8.

phemia bemängdhe, skall han sedhan effter deras advis och betenkiandhe dömas till svärdet och executeras vthan nåder; Ähre hans ordh vthan försmädhelse, och allenast aff obetenksamheett och lätfärdigheett härflutne, skall han förste resen slås i Jern wthi 14 dagar, och böthe till hospitalet $\frac{1}{2}$ månadz Soldh; Så och andra resan; Och tridie resan harkebusseras.

4.

2) skal guds namps missbruck swerrijande och bannande warda förbiudit, eho thet gör skal böta sin halfwa månadt sold, the fattiga uthi et Krigs mans Hospital som upprettas skall och vthi nästa Korum mit i ringen gudi aff bön göra på kne alt medan korum warar.

3) här til skal presten målsägade ware, och the skyldiga för öfwersten heller feltherren (om han anthen sielf öfwerste är, heller ingen öfwerste vnderkastat är som swar.) anklaga, och han honnom ret för skaffa.

[med GA 2:s bläck tillskrifvet:]

ingen wapn döfware lidas i lägeret

4) hwar morgon och afton skal korum heller bönen hollas hwar til skal först af (ett utstruket ord) feltherens trummetere tecken gifwas. sedan skolle alle rytternes trummetere och knechtternes trummeslagare, tillicka tec-

Alt gudz nampns misbruck mz swäriande och bannande skall wara förbudett; finnes någon och öfvertyges sådant att göra, då böthe $\frac{1}{2}$ månadh Soldh till hospitalet; Och Wtij näste Chorum mitt i Ringen göre gudi affbön på knä allt mädhan Chorum warar; Och här ware prästen målsägande wthij.

5.

Och på thz en san Gudzfruchtan wtij Krijgsfolketz hiarta Inrothes motte, därför wele wij att hwar morgon och affton skall Chorum hållas i lägredt aff allt krijgsfolket; Och först tekn giffuas aff feltherrens eller dens

phemia bemängde; skal han sedhan effter deras *advis* och betänckiande dömmas til Swerdet och executeras vthan nåder, Äre hans ord vthan försmädelse, och allenast aff obetänksamheett och lättferdigheett här flutne, skal han förste reesan slås i Jern i fjorton dagar, och böta til Hospitalet en halff Månadts Söld, så och andre resan: och tredhie resan *harchebuseras*.

4.

Alt Gudz Nampns missbruk medh Swerjande och bannande skal wara förbuditt, Finnes någon och öfwertyges sådant at göra i hastighet eller aff något Ifwer vthi sitt kall, då gifwe derföre effter som han är til vthi fattiges bössan, eller pundes i Regimentetz åsyn då *Chorum* är hållet. Gör det någon aff en lättfärdigh Sedevana eller i Dryckesmåål; då böet(!) en halff Månadts såld til Hospitalet, och vthi näste *Chorum* mitt i ringen göre Gudhi affbön på knä alt medhan Chorum warar, och här ware Präster Målsägande vthi.

5.

Och på thet en san Gudzfruchtan vthi Krijzfolketz hiarta inrothas måtte, Derföre wele wij at hwar Morgon och Affton skole *Chorum* hållas i Lägret aff allt krijzfolket; och först tekngifwas aff Feldtherrens eller dens

ken gifwa, och tillicka igen wenda och tå korum af alla presterne hollas.

5) hwilcken prest korum för summar at holla bötte sin halfwa månads sold. til föreskrefne hosppital.

6) hwilcken Soldat korum för summar skal förste och andre gången af sin rootmestere pundas tridie gången i halsjern stånda dagh och natther han icke laga för fal haft hafwer.

7) hwilcken prest drucken befinns när korum af honnom hollas borde, skal twenne gånger af felt Consistorio förmanas tridie gången vthur legeret wisas.

8) hwilcken soldat appespel drifwer, och så ledes geckeri gör af gudz tjänsten skall 2 resor i Jern slås tredie resan som gudztienstförachtare harckebugeres.

9) Söndagen skal åtminsta predickningh holles, och om legenheten thz så tillåter ther til en gongh i weckan.

lägred Commenderer Trummetare, Sedhan strax därpå swaras aff alle Rytternas trummetare, och knechtarnas trummeslagare tillijka, bådhe wthj begynandet och ändandet, och så holle alle prästerne Chorum och bön tillijka.

6.

Hwilken präst Chorum försumer att holla Wthan bewijslig siukdoms (tillägg:) eller annor laga förfall, böthe för hwar gång $\frac{1}{2}$ månads Soldh till hospitalet.

7.

Hwilcken Soldat Chorum försumar skal förste och andre gongen aff sin Rotmästare Pundas; Tridie gången stånda i Halsjern dag och natt, där han icke laga förfall hafft hafr.

8.

Hwilken Präst drucken befunnen warder när Chorum aff honom hollas borde, skall twenne gonger aff felt Consistorio förmanas, men tridie gongen vthur lägredt förwijsas.

9.

Alla wanlige högtijdsdagar, och åthminste hvarie Söndag skall Prädikning hollas, Och därtill om lägenheten så tillåter en gong i wekan

Lägret Commenderar Trumpetare, sedhan strax der vppå swaras aff alle Rytternas trumpetare och Knechternes trumslagare tillijka, bådhe vthi begynandet och ändandet, och så hålla alle Prästerne Chorum och böön tillijka.

6.

Hwilken Präst Chorum försummar at hålla, vthan bewijsligh siukdoms, eller annor lagha förfall, böthe för hwar gång en halff Månatz såld til Hospitalet.

7.

Hwilken Soldat Chorum försummar skal första och andra gången aff sin Rootmästare Pundas, tredie gången ståndhe i Halssjern dagh och natt, der han icke laga förfall hafft hafwer.

8.

Hwilken Präst drucken befunnen warder när Chorum aff honom hållas borde, skal twenne gånger aff Fält Consistorio förmanas, men tredie gången vthur Lägret förwijsas.

9.

Alle wanlighe Högtijdsdagar, och åthminste hvarie Söndag, skal Predikning hållas, och där til om Lägenheten så tillåter, en gång i

10) om predickningh wari lagh samma som om korum saght är.

11) medan predickningh warar skal ingen ölselningh aller tapningh warra wed godzets förbryttelse och hals Jerns straf.

12) alla kallas och giestebudh skole återwenda när gudstjänsten holles wed förriga Straff som vthi then 6 art. förmelles, til görandes.

13) och althenstund at om *Consistorio* rört är så skal thet wara bestelt af så många regemētsprester som vthi legeret ärre. hwilcke alla preste och Consistori sacker skole hantere, och ther vthi

serdeles när icke någon annan helgedag Infaller; och skall Prädikningen på same sätt som Chorum tilkenna giffwas Hoo Prädikningen försummar Präst eller Soldatt uthan laga förfall och märcklig ounwijklig hinder, straffwes som om Chorum sagtt ähr.

10.

Alle Marcetenter och Tappare skole sluta deres Bodhar så snart tekn till Prädikningen giffwin varder; Sosom ej heller vnder Chorum selia någott Öl, Wijn, Brennewijn [e]tc vth. Finnes någon och beslås att göra här emot och selia någott vth mähdan Prädikning och Chorum opåstår haffwe förbrukett sitt godz, och sittia en dag i Halsjern.

11.

Alle Collatz (urspr. kalas) gästebudh skole och återwända när gudstjänsten holles widh straff som om Chorums försummelse vthij den 7 artikel sagtt ähr, Och böthe ändå hwar Soldat till hospitalet 2 öre, Men andhre befählhabere hwar åter som han ähr till, efter godhe Mäns ordh.

12.

Vthij alle förte ähren-den, hwar ingen annan klagar skole Prästerne målsägande wara, Och den brottslige angiffwe för hans Öfwerste eller Ryttmästare eller där han sielff Öfwerste eller Rytt-

Wekan, serdeles när icke någon annan heligh Dagh infaller, och skal Predikningen på samma sätt som Chorum, tillkännagifwas. Hoo Predikningen försummar, Präst eller Soldat vthan laga Förfall och märckeligh oundwijkligh hinder, straffes som om Chorum sagdt är.

10.

Alle Marcatenter och Tappare skola sluta deras bodar så snart tekn til Predikningen gifwit warder: såsom ey heller vnder *Chorum* sällia något Öl, Wijn, Brännewijn zc vth. Finnes någon och beslås at göra här emot, och sällia något vth medan Predikningen och *Chorum* vppåstår, hafwe förbrutit sitt godz, halffparten til *General* Prophossen, och halffparten til Hospitalet, och sittie en dagh i Halssjern.

11.

Alle Collatz och Gästebodh skole återwenda när Gudstiensten hålles, widh straff som om Chorumsförsummelse vthi den siwnde Articen sagdt är, och böthe ändå hwar Soldat til Hospitalet två öre, men andre Befälhabere hwar effter som han är til, effter gode Mäns ord.

12.

Vthi alle förb^{de} Ähren-den, hwar ingen annan klagar, skole Prästerne Målssägande wara, och den brottslige angiffwa för hans Öfwerste eller Ryttmästare, eller der han sielff Öfwerste eller

erkenne så wit kyrckeordningen med gifwer. generalens prest skal præses wara i felt consistorio.

mästare ähr, eller eliest ingen Öfwerste eller Ryttmästare vnderkastatt, för felttherren; Och han vara plichtig att skaffa honnom rätt.

Ryttmästare är, eller eliest ingen Öfwerste eller Ryttmästare vnderkastadt, för Fäldtherren, och han wari plichtigh at skaffa honom rätt.

13.

14) skal och ingen öfwerste hafwa macht, någon *regements* prest at antaga vthan låta sigh nöja med then som bispen honnom ordnandes warder.

15) ther han *vitios* är skal han honnom för *consistorio* anklaga, och the honnom frå kallet sei ja älli estingen macht hafwe honnom at af dancka.

16) höfweds mennens skole inga prester antaga vthan öfwerstens och *regements* prestens samtycke. honnom ock icke frå kallet settia vthan han af *Consistorio* odugse håller owärdigh befins.

Alle Präster, som brukas vnder Krijgsfolket, skole förordnes aff Bispen, vthij ded Sticht där Folket ähr hema; Ingen Öfwerste eller Ryttmästare haffwe macht att antaga någon Regimentz eller Ryttere Präst aff eget godtycke, vthan lathe sig nöije medh den som Bispen honom tilordnandes warder.

Alle Präster som brukas vnder Krijgzfolket skole förordnas aff Biskopen vthi dedh Stifft där Folket är hemma. Ingen Öfwerste eller Ryttmästare hafwe macht at antaga någon Regimentz eller Rytterepräst aff eget godh tyckie, vthan låte sigh nöyia medh den som Bispen honom tilordnandes warder.

14.

Och på ded alle Capitelsaker icke mindre i feltt ähn eliest måge ordentligen ransakade och affdömbdhe wardha, då förordne wij i lägredd ett Consistorium Ecclesiasticum, för hwilkett skall wara præident Wår Elste Hoff Predicant när Wij sielff i feltt ähre, eller i Wår frånvahru Generalens Prædicant; Och hans ordinarij Assessores skole wara alle Regimentz och Rytter Präster; Hvilke Wij giffwe fullmacht att tractera och slita alle Capitelssaker efter gudz lag och kyrckeordningen, Och hvad de i så motto göra, ware så kraftigt sosom ded vthij någott anned Ordinari Consistorio förhandlatt wore

14.

Och på dedh alle Capitels saker icke mindre i Fält än eliest måge ordentligen ransakade och affdömde warda, Tå förordne wij i Lägredd ett *Consistorium Ecclesiasticum* för hwilket skal wara *Præident* wår äldste Hoffpredikant, när wij sielfwe i Fält äre, eller i wår frånwaru *Generalens* Predikant, och hans *ordinarij Assessores* skole wara alle Regimentz och Rytter Präster, hwilke wij gifwe fullmacht at *tractera* och slita alla Capitels saker effter Gudz Lagh och Kyrckieordningen, och hwad the i så mätto göra, ware så krafftigt, såsom dedh vthi något annat *Ordinari Consistorio* förhandlat woro.

Se § 13.

Se § 16.

15.

Ingen Höffwedsman skall må antaga någon Präst uthan Öfwerstens och Consistorij samtycke; Myckedt mindhre skall han må någon affdanka eller aff kallet settia vthan han aff Consistorio odugse och owärdig befinnes.

15.

Ingen Höfwedzman skal må antagha någhon Präst vthan Öfwerstens och Consistorij samtyckie. Myckit mindre skal han må någon affdancka, eller aff Kallet sättia, vthan han aff Consistorio vdugse och owärdigh befinnes.

Se § 15.

16.

Finnes någon Krijgspräst vitios vthij lärdom eller leffuerne; då skall hans Öfwerste eller Ryttmästare, anten sielff eller genom någon annan anklaga honom för Consistorio; och där Käremålen san och grundett finnes, då måge de settia honom ifrån tjänst och Prädicoembete, efter som brätten ähr till. Klager icke Öfversten eller Ryttmästaren anten för försømmelse eller medholdh skuldh, då klage hoo som Prästen beslår vthij någott förargeligit ähr; Och där ingen anan finnes som klaga vill; Och lasten ähr notori, då steme Consistorium honom sielf, Och præsidentenförordneen Prästman som honom anklagar, och rätten söker altt för dij att all förargelse må vndflys, och ded gemene Krijgs folkedt till gudelighett aff Prædicantens exempel och leffuerne bewekt wardha.

16.

Finnes någhon Krijgzpräst vitios vthi Lärdom eller Lefwerne, då skal hans Öfwerste eller Ryttmästare anten sielff eller genom någon anan anklaga honom för Consistorio och där käremålen sanne och grundade finnes, då måge de sättia honom ifrån tiensten och Predikoämbetet, effter som brotten är til. Klaghar icke Öfversten eller Ryttmästaren anten för försummelse eller medhhåld skuld, då klage hoo som Prästen beslår vthi något dedh förargeligit är. Och där ingen anan finnes som klaga wil och Lasten är notori, då stämme Consistorium honom sielff, och Præsidentenförordneen Prästman som honom anklaghar och rätten söker, alt fördy at all Förargelse må vndflys, och dedh gemene Krijgzfolket til Gudheligheet aff Predicantens Exempel och Lefwerne beweckt warda.

17.

17) och såsom alla I gemen hafwa lofwat och sworit at willia konnungenom retta

Sosom alle i gemen haffue loffuat och sworett att wilia oss rätte lydno holla

17.

Såsom nu alle i gemeen hafwe lofwat och swurit at wela oss rätta Lydno

lydno stånda, altså skole the och thesse articklar och konnungens bud at holla, med vprechta hånd beswerria.	och budh Wårt stånda, Altså skole de och desse articular holla och medh oprächt hand besvärria.	hålla och Budh vårt stånda, altså skole de och desse Ar- tiklar hålla, och medh op- räckte Händer swäria effter föllande Eedh.
---	--	--

Gustaf II Adolfs militärkyrkoordning, som i sitt tyska skick, *Analys och relationer.* hvarom mera nedan, är uppdelad i 3 kapitel (»tituli») med sammanfattande öfverskrifter, har af Axel Oxenstierna erhållit sin inledning, i hvilken hufvudsakligen militärdisciplinära synpunkter framhållas. Denna saknar nämligen hvarje motsvarighet i konungens utkast.

§ 1. I början af den egentliga militärkyrkoordningen upptager AO den sedan Gustaf Vasas tid i krigslagstiftningen traditionella ingressen i förkortad form: »Effter all lycka kommer aff Gudhi».¹ På detta genom tiderna pröfvade axiom vill ock den nya ordningen bygga. *Inledning.*

Det första moment, som möter i GA 1, är förbudet mot »afguderij och hwad ther af dependerar». Det upptages af AO och de följande redaktionerna samt har sitt motstycke redan i Kärkio Balkens 1 kap i Swerikes Rijkes LandsLag², där det heter: »A Christ skole alle Christne män tro, at han är sanner Gudh, och ey äre gudhar flere än han en. Engin skal Afgudhom blotha, Och engin skal a Lunda eller Stena tro».³ Nu var kyrkobalkens giltighet i själfva verket vid denna tid upphäfd. Vid Karl IX:s sanktion af landslagen stipulerades om denna balk, att den »j inge domar skal efterföljas, förr än han warder af oss och vårt älskelighe rijks råd» *Afguderij och vidskepelse.*

¹ De tyska upplagorna stå i detta afseende ännu närmare den gamla formuleringen.

² Det följande citatet efter Karl IX:s upplaga af Kristoffers allmänna landslag 1608.

³ Af landslagen lånadt ur Upplandslagens Kirkiu B. I, där det heter: »A krist skulu allir kristnir troæ at han ær gup. ok æi æru gupær flere. æn han æen ængin skal affgupum blotæ. ok ængin a lundi ællr stenæ troæ. allir skulu kirkiu dyrkæ» (cit. efter Uplands-Lagen, utg. af C. J. SCHLYTER, Stockholm 1834). Hälsingelagen (Kyrkiu B. I) är på denna punkt nästan ordagrant likalydande med Upplandslagen. Jfr härmed Gottlandslagen IV: »Thetta är nu ther näst, at Afguderij är allom Mannom aldeles förbuden, och alt gammalt som Hedendomen afkommer. Ingen må förtrösta hvarken på Skogzhult eller Högar, eller Hedniskén Gudh, hwarken vppå höga Asar, Nääs eller inrörade gårdar» (Cit. efter JOHAN HADORPHIUS: Bjärköa Rätten m. m., Stockholm 1687).

och andre godhe, förständighe män öfwersedd och förbättret och af meenighe Rijksens ständer wedertaghin och all påwisk willfarelse aldeeles uthslutin, hwilket medh thet första, om Gudh wil, skee skal.¹ Men så skedde icke. Förslaget till kyrkobalk vardt aldrig mer än ett förslag, och samma öde drabbade försöken af 1608 och 1619 att få till stånd en kyrkolag.

År 1561 hade stadgats, att inga beläten borde lidas i kyrkan utom krucifixet och altartaflan.² Förbudet upprepades 1562 med hotelse om konungens vrede öfver dem, »som icke ville samma trästockar, beläten och afguder utrota», och biskoparna skulle strängt bestraffa de präster, som sådant afguder i sin församling lida och endels samtycka. Vidare förordnades förbud mot mässor utan nattvardsgång och mot helgontjänst, i samband hvarmed aflystes alla altaren utom ett, vid hvilket den heliga nattvarden skulle firas. Flera altaren leda till afguder och »skole mot all gensäjelse utdrifvas».

Till förbudet mot afguder anknytes förbudet mot olika former af vidskepelse. 1571 års kyrkoordning förbjuder flera vidskepliga sedvänjor vid gudstjänsten. Om en del af dessa säges väl, att de redan voro aflagda, men deras omnämmande visar dock, att de åtminstone icke voro glömda. Till sådana kyrkoseder hörde kyrkobil dernas klädande under fastan, rökande och knäfall för dem, korses nedläggande och upptagande vid påsktiden, kringbärande af beläten, monstranser, vigilier för de döda o. s. v. I Nova ordinantia hänföres till crimina notoria bl. a. att »4. Affguderij bedriffua. — — 7. Wmgå medh wijdskepelse»³, och i 1619 års kyrkolagförslag räknas »Afgudedyrkare, — — Spåmän, Trvlkarlar, Swartkonstighe, löfiare och signare» till sådana, »som effter långh sedwenio pläga komma vnder vppenbara skrift».⁴ Belysande i denna fråga är ej minst nyssnämnda lagförslag. Sålunda heter det där: »Huarföre skole och all öffverflödighet och synnerligha the Beläte, ther enfaldigt och wantroghet folk pläghar löpa till, taghes bortt aff wäghen, och folkett här om warda flitelighenn förmanat, att the sådana fåfengio, widh Gudz grymma wredhe och hembd til görendes, öffuergifua — —. Man skall och tagha sigh whara för alt annat misbruk

¹ Efter E. LINDERHOLM: Om norrländska kyrkostadgar (Kyrkohistorisk Årsskrift 1911), sid. 8.

² L. A. ANJOU: Svenska kyrkans historia från Upsala möte år 1593, Stockholm 1866, sid. 132.

³ Kyrko-ordningar och förslag dertill före 1686, 1 afd. Stockholm 1872, sid. 253.

⁴ Ibm sid. 428.

som fordom warit hafuer medh Beläte, att man icke hänger oppå them guld, sölfuer, kosteligh klädher etc. Icke tender lius för them, icke röker, icke knäfaller, kryper etc. Ty alt sådant är oppenbara Hedendomen och afguderij». ¹

Ett förbud mot »afguderij och hwad ther af dependerar» torde vid denna tid hafva varit af behovet starkt påkalladt. Å ena sidan kvarlefde den gamla hedendomen envist långt in i senare tid, och särskildt vid de utomordentliga tillfällena i lifvet trädde de nedärfda, i hvardagslaget till mera undangömda vrår i folksjälens förvisade föreställningarna fram igen. I krigstider och i allmänhet vid öfverhängande faror har alltid vidskepelsen funnit särdeles tacksam jordmån. Skildringarna af det andliga lifvet hos de nu i världskriget kämpande arméerna bära otvetydiga vittnesbörd om segheten hos primitiva religiösa föreställningar. Dessa likna relikter af vinterns svartnade snö, som ibland kunna ha glömt sig kvar i undanskymda bergskrefvor fram i sommarens tid. »Himlabref», amuletter o. d. äro högt i kurs stående skyddsanordningar mot död och farlighet, ej blott för romerskt eller grekiskt-katolskt troende, utan äfven för anhängare af protestantisk konfession, ja, af en religiös skepsis, som dock icke vågar förneka möjligheten af en magisk inverkan af dessa föremål, hvilka det därför åtminstone icke kan skada att bära på sig. ² Det är, som vore vi återförflyttade till den idévärld, mot hvilken vår svenske reformator för snart 400 år sedan bl. a. ställen i sin skrift »Een nyttwgh Wnderwijsning», till hvilken vi återkomma, så kraftigt drog i härnad. Och kan sådant ske i det tjugonde århundradet, kunna vi förstå, att resten af urgammal hednisk tro och allehanda vidskepelse hos det sjuttonde århundradets barn med deras långt bristfälligare förstånd på natursammanhanget måste hafva ägt ett oändligt mycket större utrymme och en under gynnsamma omständigheter vida frodigare återväxt.

Å andra sidan har Gustaf Adolf vid författandet af sin militärkyrkoordning haft tankarna riktade ej blott på de många rent hedniska kvarlevorna i folkföreställningen, utan därjämte och ej minst på sådant, som, med detta sammanflätadt, under kristen förklädning omhuldades inom den katolska kyrkan: helgontro och hvarje-handa papistisk vidskepelse. De förut anförda punkterna i kyrkoordningarna bestyrka detta samband.

¹ Kyrko-ordningar o. s. v., sidd. 475 f.

² EIVIND BERGGRAV-JENSEN: Krigerliv og religiøsitet, 2 Opl., Kristiania 1915, sidd. 165 ff.

I Gustaf Adolfs trontal vid riksdagen i Örebro 1617 betecknar han — liksom kyrkoordningarna, särskildt den af 1571, samt med talrika föredömen i reformationstidens kateketiska och homiletiska litteratur — rent ut katolicismen som afgudadyrkan, och samma tankegång igenfinnes i den vid samma tillfälle antagna s. k. Örebro religionsstadga, ett protestantiskt sidostycke till de katolska ländernas kättarelagar. Det var i full samklang härmed, som denna religionsstadga stipulerar, att, om någon faller ifrån vår rätta, kristliga tro och evangeliets lära, som nu genom Guds nåd lyser i vårt kära fädernesland, till den papistiska läran, han skall aldrig hafva hvarken boning eller hemvist, ej heller njuta något arf, rätt eller rättighet inom Sveriges gränser, utan aktas och hållas uti allt arf och annan rättighet lika vid en död och vara biltog öfver allt Sverige. Alla katoliker skulle rymma riket inom tre månader vid straff till lif och egendom. Den svenske katolik, som därefter anträffades, skulle straffas »såsom våra påbuds föraktare och som en förrädare, den där hafver något emot närvarande regemente i sinnet».¹ Och ständerna togo ingen anstöt af dessa rigorösa bestämmelser. Tvärtom: borgareståndet önskade likställa »de kalviner» med jesuiter och papister; prästerna fordrade straff jämväl för öfvergång till kalvinismen. Längst gick adeln i sitt ortodoxa nit och önskade straffbestämmelserna utsträckta till alla »af villfarande lärdom». Af intresse är den undantagsbestämmelse i detta hänseende, som inrymmes åt krigsmän, hvilka såväl som köpmän borde tolereras, äfven om de hyllade katolsk konfession.

Mot denna religiösa ofördragsamhet gentemot andra kristna kyrkosamfund, hvilken var tidens i vida högre grad än Gustaf Adolfs, sticker bjärt af hans tolerans mot både grekisk-katolska och reformerta trosbekännare, i all synnerhet under hans senare lefnadsår.² Vyerna vidgas inför de världshistoriska problemen, om än allt-

¹ MARTIN WEIBULL: Gustaf II Adolf (I Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar IV), sid. 105. — Jfr härmed påbudet om den nya Allegiance-eden 1605 i England. Se HJALMAR HOLMQUIST: Engelsk högkyrka, lågkyrka, frikyrka, Uppsala 1916, sidd. 86 f.

² ED. JACOBS framhåller i sin afhandling Die Wiederherstellung des evangelischen Kirchenwesens im Erzstift Magdeburg und im Hochstift Halberstadt durch König Gustav Adolf von Schweden im Jahre 1632 (Zeitschrift des Herz-Vereins für Geschichte und Altertumskunde 1899), sid. 138, det orätfärdiga i en Schraders, i Ascherleben während des 30-jährigen Krieges, 1852, sid. 84, uttalade påstående: »Er war bigott, im höchsten Grade unduldsam, nahm bereits in der evangelischen Kirche die Stelle des Papstes ein». Jacobs bemöter denna beskyllning bl. a. med hänvisning till Gustaf Adolfs tillväga-

jämnt den romerska katolicismen står fram såsom hufvudfienden till hans sträfvanden och ideal.

I GA I hafva från lägret bannlysts »belätes til bediare». AO har i sin specifikation af afguder i ursprungligen velat dekretera, att »*I synderheett* skall Ingen Belätetilbediare I lägerdt och Iblandh Krijgsfolked lijden warda». Men det oaktadt har han själf strukit just detta sålunda från början med särskildt eftertryck framhållna moment, sannolikt af hänsyn till katolikerna i hären, hvilkas tro, som nyss är nämndt, officiellt där tolererades. En stor mängd grekiska katoliker hade genom freden i Stolbova 1617 förts under Gustaf II Adolfs spira, och det var af vikt att icke alltför brutalt stöta dessa nya undersåtar för hufvudet. För den tidens svenskar var ordet belätestillbedjare säkerligen ungefär liktydigt med katolik.

Med förbudet mot afguder, hvilket riktar sin udd mot gammal hedendom samt därjämte och ej minst mot katolska sedvänjor, sammansmälter förbudet mot trolldom.

Enligt Västerås' stadga 1527 var »Truldom lijfssaak», och redan före reformationen var bålet det vanliga straffet för dylika brott. Upprepandet af detta straffstadgande 1544 bevisar dessa förbrytelsers florerande.¹ En granskning af exempelvis »Ärkebiskop Abrahams räfst»² ger en fruktansvärd inblick i den roll, hednisk och halft hednisk vidskepelse några årtionden senare spelade i folkets lif. Så vidt jag räknat rätt, förekomma i detta, i kulturhistoriskt hänseende högligen intressanta aktstycke ej mindre än omkring 140 fall af trolldom och signerier. Det blottar ock vissa svårigheter att härvidlag hålla kyrkans och den världsliga öfverhetens straffområden i sär. I ej klart bevisade eller lindrigare fall fick den brottslige slita ris och underkastas kyrkans straffformer; vid full bevisning och svårare brott öfverlämnades den anklagade till världslig dom.

gångssätt i Magdeburg, där han vid ståthållarens, furst Ludwigs sida ställde den reformerte Johann Stalman, och kommer till den säkerligen riktiga slutsatsen: »— — allerdings zeigt sich bei ihm nie ein Argwohn gegen Vertreter der reformierten Lehrauffassung und mischt er sich überhaupt nicht in konfessionelle Fragen». — Jfr härmed C. A. CORNELIUS: Svenska kyrkans historia efter reformationen, förra delen, Uppsala 1886, sid. 163 f., ang. hans förhållande till grekiska katoliker, samt K. B. WESTMAN: Gustaf II Adolf och svensk kyrklig expansion, Stockholm 1916, sidd. 12 ff. — Se ock HJALMAR HOLMQUIST: Den religiösa toleransens historia, Uppsala 1917, sidd. 27 f.

¹ L. A. ANJOU: Svenska kyrkans historia ifrån Upsala möte år 1593, Stockholm 1866, sid. 42.

² Efter originalakterna utgifven af OTTO HOLMSTRÖM (Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska föreningen IV: 1), Uppsala 1901.

Karl IX lät bränna trollkvinnor, och ju längre vi komma in på 1600-talet, desto tätare blifva trolldomsprocesserna.¹

De former af vidskepelse, som i den tiden voro gängse, synas hafva varit desamma, som omförmälas redan i Olavus Petris förut nämnda skrift *Een nyttwgh Wnderwijsning*, och hvilka delvis ännu icke helt försvunnit. I dess utläggning af budet »Thu skal ecke haffwa fremmande gudhar» anföres bland afguder:

»När man brukar trolldoom, swarte konst och gör effther thet bort kommit är och annat såådana.

När man bär scriffther på sich ath honom intith skadha skal, troor vpå signilse, och hwat annat såådana finnas kan. När man brukar penninga stikkor till ath finna äghadelar j iordenne eller annorstadz etc.

När man laghar sitt ärbethe effther hemmeltekn, försije daghar och spåådoom.

När man låther liffwia sich, sin barn, sin booskap, ath warghar och annat oondt skal icke skadha them.

När man brukar förmanelse och någhor besynnerligh ordh och åtheffwor till ath döffwa swärd kniff och annath såådana medh.»²

I sist citerade moment förekommer just det i krigsartiklarna omtalade döfvande af vapen och värjor, som Gustaf Adolf med GA 2:s bläck liksom för minnet antecknat å GA 1 efter § 3 utan att inårbeta det i sammanhanget, där det af AO erhållit sin plats i § 1.

Detta svärd- och vapendöfvande har sina rötter i hedenhös. Liksom i *Sigrdvifumál* omtalas segerrunor, som skola ristas på svärdets klinga³, så uppräknar *Hávamál* i *Sæmundar Edda* i förteckningen på runor och märkvärdiga trollsånger, som Odin känner, bl. a. sådana, som döfva svärdsegg. De möta likaledes i sagan *Hrafnir ok Gunnlaugi Ormstunga*, i *Tvær sögur af Gísli Súrssyni* och i *Svarfdoela saga* i *Islenzkar fornsögur*.⁴

Vid Arboga möte 1412 beslöts bl. a., att »lottkastningar om tillkommande ting, trollerier, spådomar, drömtyderi, bokstäfwer och andra märken, som obekanta ord som intet finnas i Skriften, hwilka brukas at släcka eld, *döfwa swärd*, bota sjukdomar eller hindra dö-

¹ Jfr BROR GADELIUS: *Tro och öfvertro i gångna tider*, I, II, Stockholm 1912/12; JÖRAN SAHLGREN: *Blåkulla och Blåkullafärderna*, Uppsala 1915; TROELS LUND: *Dagligt Liv i Norden*, XIII—XIV Bind., 4 Udg.

² OLAVUS PETRI *Samlade skrifter*, Band 1, sidd. 12 f.

³ TORGNY SEGERSTEDT: *Nordiska vapengudar*, Lund 1911, sid. 31.

⁴ Jfr JOHAN FRITZNER: *Ordbog over det gamle norske Sprog*, 1 Bind., Kristiania 1886.

den — — — »alldeles fördömdes; den, som därmed beträddes, borde straffas som för dödlig synd, och den, som försvarade sådant skrock, borde utstängas från kyrkan, undergå uppenbar skrift och böta tre mark.¹

I den bekanta skriften Om then Christelige Riddaren² heter det: »Så weet iagh en godhan stalbroder, som kan *döfua wärrior*, at the skola intet bijta på tigh. Han henger tigh ock något på halsen, at ingen skal warda tin Fiende». Och Arv. Aug. Afzelius berättar en händelse från Karl X Gustafs krig i Polen om en brandenburgare, som »berömde sig af att hafwa blifwit gjorder hård på det sättet, att han i sin ungdom en gång, när han red genom en skog, hade *vitat* satan fram och förlofwat sig till hoonom med kropp och själ, om han wille gifwa honom den magten att *döfwa egg och lod*, så att intetdera kunde bita på honom». Kontraktet uppgjordes, och en tid gick allt efter beräkning. Men i slaget vid Warschau, fortsätter berättaren, »blef mannen svårt sårad och uppsade kontraktet med satan, den han aldrig hörde af sedan, utan gjorde såsom de andra kamraterna med bön och psalm sitt chorum».³

En kristianiserad formel för att döfva svärd anför Emilia Fogelklou:

»Vår Herre red i Herrefärd,
då döfvade han alla svärd,
och alla vapen som han såg,
dem tog han udd och egg ifrå»,⁴

om hvilken formel hon träffande anmärker, att den »påminner mera om gamla Odinsgalder än om det Jesunamn man flyttat in i besvärjelsen».

Ett påtagligt vittnesbörd om frågans aktualitet vid tiden för krigsartiklarnas tillkomst lämna de förut omtalade Anteckningar af Johannes Thomæ Agrivillensis Bureus⁵ för den 15 januari 1625, där vi läsa: »afhögs Erik Bengtsson Ekby som förra gången döfvade sverdet».

Straffbestämmelserna på denna punkt hafva sålunda icke varit

¹ SVEN LAGERBRING: Swea Rikes Historia, Fjerde Delen, Stockholm 1783, sid. 293.

² »Försvenskat aff NICOLAS BALCK», Rostock 1599, B.

³ ARV. AUG. AFZELIUS: Svenska Folkets Sago-Häfder, Stockholm 1860, IX: 2, sidd. 201 f.

⁴ Ur Fromhetslivets Svensk-historia, Stockholm 1916, sid. 33.

⁵ Samlaren, årg. IV.

hugg i vädret, utan träffat realiteter, som ännu ägde starkt rotfäste i folksjälén.

*Hädelse och
Guds namns
missbruk
m. m.*

§ 2. Försmädelse af Guds namn, ehvad den äger rum i nyktert eller onyktert tillstånd, straffas med döden enligt AO och följande redaktioner. Motsvarande punkt saknas i GA 1. Gustaf Adolfs tidigare odaterade tyska krigsartiklar stadga likaledes dödsstraff för den, som »wieder Gott — — redet», hvilket torde vara ett annat uttryck för hädelse, liksom tidigare stadganden om dödsstraff för brott af denna art ingalunda varit okända, såsom i annat sammanhang är påpekadt.¹

Vare sig Gustaf Adolf personligen i detta fall hyllat mildare straffprinciper än de annars i den tiden gängse eller ej, så är det Axel Oxenstiernas formulering och straffsats, som influtit i lagen. Ett intressant observandum är stadgandet om två vittnen, som skola styrka förbrytelsen.

§ 3 — om den, som »gör gäckeri och apespeel af Gudztiensten» o. s. v. — är i AO och T en utvidgning af GA 1 § 8. Här finna vi AO representera en från konungen afvikande uppfattning af brottets och bestraffningens art. Medan Gustaf Adolf efter föredömen i de tidigare Vasakonungarnas militärlagstiftning vill slå den brottslige i järn och därefter vid ett ytterligare upprepande af förbrytelsen stadgar arkebusering, så hänskjuter AO målet först till Consistorium ecclesiasticum, det nya fältkonsistoriet, som har att pröfva, huruvida brottet är att hänföra till hädelse: »hånliche ordh — — — mz någon försmädelse och blasphemia bemängdhe», eller härrör af »obetenksamheett och lättfärdigheett». I förstnämnda fallet skall den brottslige efter konsistoriets »advis och betenkiande» af den världsliga domstolen dömas till döden utan appell (»till svärdet och executeras vthan nåder»). För det andra fallet upptages straffsatsen i konungens utkast med ett tillägg om böter till hospitalet af $\frac{1}{2}$ månads sold, en straffbestämmelse, som går igen i AO § 4, där det gäller straff för Guds namns missbruk med svärjande och bannande, med hvilket brott de obetänksamma och lättfärdiga »hånliche ordh» alltså i viss mån och af genomskinliga skäl likställas. Beträffande det nämnda halsjärnstraffet, som har gamla anor i den militärkyrkliga lagstiftningen och där anträffas åtminstone från Erik XIV:s tid, tillämpades det för religionsbrott i det civila lifvet endast i särskildt svåra fall. Kyrkoordningen af 1571 säger härom: »Item warda iernslaghen, skal allenast brukas til the groffua laster,

¹ Se sid. 128.

som äre, Ketterij, Tydelagh, The som mörda barn, fader, modher, broder etc. Ther them warder liffuet benådt».¹

Emellertid företer § 4 i sitt slutliga skick ganska genomgripande skiljaktigheter i förhållande till AO, som tämligen nära anslutit sig till GA 1 § 2. De sistnämnda bägge redaktionerna stadga för Guds namns missbruk böter till hospitalet och dessutom afbön på knä »mitt I Ringen» vid nästa korum, så länge denna gudstjänst varar. T gör däremot distinktion mellan de fall, som äro att hänföra till »hastighet eller — — Ifwer vthi sitt kall», och dem, som bero af »lättfärdigh Sedevana» eller ske i »Dryckesmåål». För förstnämnda fall stipuleras alternativt skyldighet för den brottslige att »gifwe derföre effter som han är til vthi fattiges bössan», hvarmed torde jämföras verba formalia i Vasasönernas hof- och krigsartiklar i motsvarande punkt, eller ock pundning² i regementets åsyn, hvarmed ock kan sammanställas stadgandet i lagförslaget från Karl IXs tid och annorstädes med dess stupning vid kåken. Men lämnas i detta fall valet öppet mellan å ena sidan ekonomisk och å andra sidan fysisk-moralisk bestraffning, så är den brottslige däremot under sistnämnda försvårande omständigheter underkastad såväl böter till hospitalet af halfva månadssolden som den förödmjukande afbönen på knä under hela näst inträffande korum. Vi äga här den inom militärkyrkoväsendet förefintliga motsvarigheten till den uppenbara skriften, som enligt 1571 års kyrkoordning afsåg, att syndaren »sielftuer och andre skola ther aff haffua en wårdnagla. Teslikes tienar ock samma plicht ther til, at hans lydachtigheet och sanna bättring må kunnogh warda, allom til förbätttring, såsom hans synd och last tilförenne kunnogh war mongom til förargelse».³

Vi se också här den skillnad göras, som förut påvisats⁴, mellan egentlig hädelse mot Gud, hans ord och sakrament, hvarmed sidoställes gäckeri af gudstjänsten, hvilka brott i sista hand medföra döden, och missbruk af Guds namn, som sonas med mildare straff. I detta sista rättsfall är präst själfskrifven målsägande såväl i AO och T som i GA 1, som erbjuder detta moment i en vidlyftigare textform än de följande redaktionerna.

¹ Kyrko-ordningar o. s. v., sid. 73. — Halsjärnet utgjordes af en med gångjärn utrustad halsring af järn, med hvilken brottslingen »androm till varnagel», fastlåstes vid skampålen.

² Punda = »straffa med slag på bakdelen» enligt F. A. DAHLGREN: Glossarium, Lund 1914—16.

³ Kyrko-ordningar o. s. v., sid. 71.

⁴ Jfr sid. 128.

När det i GA 1 uti § 2 talas om »et Krigs mans Hospital som upprettas skall», hvilket nämnes också i AO och T §§ 3, 4, syftas på Vadstena krigsmanshus, det gamla birgittinerklostret i Vadstena, som af Gustaf II Adolf anslogs till försörjningsanstalt åt fattiga, förlamade och vanföra soldater. Gustaf Adolf betecknar i sitt utkast institutionen såsom ett framtidsperspektiv, och i själfva verket kom densamma till stånd först åtskilliga år efter konungens död, eller 1646, då den försågs med erforderliga fasta inkomster af hemman, kronotionden m. m. Böter till fattiga (eller sjuka) vid förseelser mot kyrklig ordning synas hafva inkommit i den militära lagstiftningen genom Gustaf Vasas odaterade gårdsrätt, den tillökade upplagan af 1544 års hofordning och gårdsrätt, och uppträda sedermera inom samma lagstiftning med ganska stor regelbundenhet. Sedan reformationen först bortsopat klostren och deras filantropiska verksamhet, företer från och med 1500-talets midt intresset för denna sociala angelägenhet en väckelse och en småningom skeende stegring. Om Hospitaler och Siwkastoffuor handlar hela det sista kapitlet i 1571 års kyrkoordning¹, där en ganska utförlig ordning för dem meddelas och såsom en samvetssak för folket framställles, »at the få och fattiga Hospitaler och Siukastoffuor, som her tildagz her oc ther j Landet warit haffua, iw bliffua wid macht, ja åter reformeras och förbättras». »Skole wij någon tijdh kunna bliffua til swars för Gudh och hans helga Christeliga Kyrkio, så moste wij wisseligha så bestellat». Laurentius Paulinus Gothus låter oss i sin Tiggiareordning af 1640 veta, att »Alla församblingar å landett skola hafwa efter vhrminnes bruuk en stugu wijd kyrkjan och thervthi två, tree eller fyra eller fleera fattigha».² Önskemål om sjukstugor uttalades af hertig Karl på kyrkomötet i Uppsala 1595³, så ock i kyrkolagförslaget af 1619⁴, som återupptagit det hufvudsakliga af motsvarande kapitel i 1571 års kyrkoordning, hvilket, karakteristiskt nog, i Nova ordinantia ersatts af Articen Om Kloster, i hvilken föreskrifves en evangeliserad användning af dessa »sköne hus och bygningar — —, som man haffuer kallat Kloster», och som »så iämmerliga mestadeels förstörde äro», till tillflyktsort för »gamble ålder-

¹ Kyrko-ordningar o. s. v., sidd. 174 ff.

² HERMAN LUNDSTRÖM: Laurentius Paulinus Gothus, III, Uppsala 1898, Bil. II, sidd. 6 f.

³ E. LINDERHOLM: Om norrländska kyrkostadgar (Kyrkohistorisk Årsskrift, 12. årg.). Uppsala 1911, sid. 46.

⁴ Kyrko-ordningar o. s. v., sidd. 555 ff.

stegne och förlammade prestmän, och iämuel andre som til werlden ingenn lust hade», så att de där måtte »leffua vthi böner och gudelicheet, predica, läsa och siunga Gudz oordh, effter then rettha Religion som i Rijket brukas, vthan alt Affguderij».

Krafvet på att bereda ålderstigna, fattiga och sjuka en tillflyktsort låg i tiden samt har afsatt märken i Gustaf Adolfs militärkyrkoordning, och det planlagda Vadstena krigsmanshus är ett led i denna sträfvan samt företer i sitt program åtskilligt, som starkt påminner om klostren i Nova ordinantia.

§ 5 handlar om korum. Så vidt jag känner, förekommer detta *Gudstjänster*. ord första gången i den svenska krigslagstiftningen i Erik XIV:s skeppsartiklar, där det har formen »kor». Angående ordets ursprungliga betydelse se sid. 131. I de tyska redaktionerna, om hvilka mera nedan, återgifves det med »Gottesdienst mit Singen vnd Betten» eller endast med »Gebett». § 4 låter oss veta, att manskapet härunder stod uppställdt i ring, liksom ock att här var platsen för undergående af kyrkostraffet. Vidare förekommer här en detaljerad ordning för signal till korum: högste befälhafvarens trumpetare ger första tecknet. På detta svaras af rytteriets »trummetare» och infanteriets trumslagare, hvilkas signaler börja samtidigt och sluta samtidigt, liksom också samtliga krigspräster inom hela truppförbandet på en gång förrätta korum och bön. Korum står sålunda här i sin bokstafliga betydelse af gemensam sång.

Militärmusikens signaler hafva från urminnes tid hos folken hört samman med de religiösa och kyrkliga funktionerna i fält. Så exempelvis hos judarna, hvilkas präster under fälttågen själfva gäfvo dessa tecken.¹ Krigsartiklarnas synnerligen detaljerade ordning på denna punkt visar, hvilken vikt man lade vid dessa gudstjänstsignaler.

§ 6, som stadgar straff för prästs försummelse att hålla korum, påminner ganska mycket om Kyrkobalkens kap. XIII: »Gör presten

¹ Se sid. 80. — En gammal katolsk sägen, som, enär den berör 30-åriga krigets svenskar, kanske i detta sammanhang förtjänar relateras, vet att förtälja, att under nämnda krig det en gång inträffat, att, då de kejserliga lågo försänkta i djup sömn, svenskarna i nattens mörker, osedda af vaktposterna, lyckats tränga fram till lägreets omedelbara närhet och just stodo färdiga till anfall, då en god ängel visade sina katolska sympatier genom att nedstiga och ge signal på trumma, hvarigenom öfverfallet tillintetgjordes. Till tacksamt minne af denna trovärdiga tilldragelse har sedan ända till år 1781 inom den österrikiska armén hvarje natt kl. 12 slagits s. k. »Scharwacht». Se EMERICH BIELIK: Geschichte der K. u. K. Militär-Seelsorge, Wien 1901, sid. 13.

Messofall a Hälghon dagh, som för hælgd är före. Bote thre Marker sinom Sokne mannom. Vtan at han hafwi lagha Förfall. Et är thet, at han Siwker ligger. Annat är thet, at Biscoper honom stempt hafwer».¹ Härmed torde jämföras bestämmelserna i 1571 års kyrkoordning för det fall, då »Soknaprest skal någon vägs ferdas vthaff soknenne, serdeles så at han är Söndagh eller annan lagha helghedagh bortto, medh mindre han någhon förskaffar j sin stadh, som tienstena både i Kyrkionne och soknenne vppehåller», där dock ej visst straff för förseelse i detta stycke stipuleras.² Motsvarande stadgande finnes i kyrkoordningsförslaget af 1619.³ Till denna § 6 hänvisas sedermera i § 9, då det gäller prästs försummelse att hålla predikan. Att slika försummelse ingalunda voro okända för det samtida svenska kleresiet utanför krigsprästernas kategori, framgår bl. a. ur Strängnäs' konsistorii protokoller 1625—38, där bland förseelser, till hvilka präster gjort sig skyldiga, och som blifvit föremål för biskop Laurentius Paulini ämbetsåtgärder, anträffas jämväl försummelse af gudstjänst, antingen på vecko- eller söndag.⁴

§ 7 lämnar strafföreskrifter för soldats uraktlåtenhet att bevista korum: första och andra resan »pundning», tredje resan ståndande i halsjörn dag och natt, därest icke laga förfall förelegat. Till denna § hänvisas sedermera i § 9, där det gäller soldats försummelse att åhöra predikan.

§ 8 innehåller bestämmelser om straff för präst, som befinnes drucken, när han borde hålla korum. Detta stadgande erbjuder en föga uppbygglig kulturbild. Ehuru väl dess förhandenvaro visar, att dylika missförhållanden ansågos ligga inom möjlighetens gränser, och det kan pekats på enstaka fall häraf i aktstyckena från 1600-talets tid⁵, begå vi dock säkerligen en orättvisa, om vi häraf draga den förhastade slutsatsen, att krigsprästerna i särskildt stor utsträckning påkallat dylik straffbestämmelse. Den tid tillhörde i och med införandet af en fastare ställning för militärprästerskapet

¹ Jfr härmed Upplands-, Gottlands- och Östgötagarnas motsvarande stadganden, då »præstær mæssu fall gör» och Smålandslagens om »tithæ fall». Det är alltså mycket »gammal rätt» enligt Gottlandslagens ord.

² Kyrko-ordningar o. s. v., sid. 135.

³ Ibm sid. 522.

⁴ Nämda protokoller t. ex. ⁵/₈ 1622 och ¹⁴/₉ 1627 enl. HERMAN LUNDSTRÖM: Laurentius Paulinus Gothus I, II, Uppsala 1893, sid. 324.

⁵ Se RA Samlingen Acta ecclesiastica: regementspastorers och fältpredikanters suppliker.

vid de nybildade regementena det förgångna, då det kunde ske, att man ibland till innehafvare af de »oroliga» beställningarna ibland måste utse »flere icke väl kända prestmän — — till predikanter vid fänikorna och andra tvingades genom lottning att vid desamma tjenstgöra¹». Krigsprästerna torde i detta afseende icke hafva stått lägre än prästerskapet i gemen vid den tiden. 1571 års kyrkoordning stadgade för präster, som »öffua sigh j dryckenskap» m. m. suspension från ämbetet², hvilken bestämmelse jämte tillägg af straff »medh proban» upprepas i 1619 års kyrkoordningsförslag.³ Särskildt påfrestande för prästerskapets nykterhet ansågos tydligtvis prästmötena vara. I sistnämnda lagförslag finner man nödigt stipulera, att »Hwilken prästman som tå dricker sigh drucken, och i så måtto gör sig oskickeligh, eller eliest försummar komma tillstädhes, han skall medh *proban* etc. straffat warda».⁴ Om prästers bestraffning för dryckenskap tala ock de nyssnämnda Strängnäs' konsistorii protokoller 1625—38.⁵ Dock säger det sig själft, att sådan förseelse, så framt den, såsom på denna punkt i militärkyrkoordningen förutsattes, medfört tjänsteförsummelse, måste hafva ansetts vara begången under betydligt försvårande omständighet.

§ 9. Bestämmelserna om predikodagar afvika delvis från de i 1599 års krigsartiklar för krigsmakten lämnade. I de sistnämnda var följd samma norm som i 1571 års kyrkoordning med dess föreskrift för städerna om predikan — utom på sön- och helgdagar — två söckendagar i veckan — hvilken ordning gick igen i kyrkolagförslagen från 1608 och 1619. Gustaf Adolf nöjer sig däremot i sitt utkast till militärkyrkoordning, liksom de nämnda förslagens ordning för landsbygden, med en veckopredikan. Så ock AO och de följande redaktionerna. Signal till predikan gifves i samma form som till korum. Angående såväl korum som predikan lämnas ytterst intressanta upplysningar af Johannes Botvidi i hans Agenda Ecclesiastica in Castris Sveticis, för hvilket arbete i annat sammanhang redogöres.

¹ ALFRED FREDENBERG: Anteckningar rörande det svenska indelta infanteriets uppkomst och utveckling, Stockholm 1883, sid. 162, där citatet är anförddt, dock utan angifvande af källan, som jag för närvarande icke känner, och hvars tillförlitlighet jag därför saknar möjlighet att kontrollera.

² Kyrko-ordningar o. s. v., sid. 138.

³ Ibm sid. 524.

⁴ Ibm sid. 523.

⁵ Den 13/3 1616, 14/9 1627, 9/12 1631, 30/12 1636 enl. HERMAN LUNDSTRÖM: Laurentius Paulinus Gothus, I, II, Uppsala 1893, sid. 323.

§ 10 (GA 1 § 11) handlar om förbud för marketentare och tappare mot ölförsäljning och tappning under gudstjänsttid. Vid förseelse häremot är varan förbruten. Enligt T går »halffparten till General Prophossen, och halffparten til Hospitalet», ett tillägg till de tidigare textformerna. Vidare skall lagöfverträdaren sitta i halsjärn en dag. GA 1 anger ingen tid.

Denna § torde böra jämföras med tidigare och samtida kyrkoordningsbestämmelser för motsvarande fall. I Nova ordinantia räknades till crimina notoria, som redan »haffua foordom tid warit vnder kyrkiostraff och skola ännu med retto ther vnder höra», bl. a. »Wara androm til förhinder och förargelse — — med brendeuijn, ööl och annat kram, seliandes then tijd tidegerdenn och prædican haffs i kyrkionne för hender».¹ I de båda följande kyrkoordningsförslagen har man ur detta sammanhang aflägsnat bl. a. dem, som försälja starka drycker och därigenom förhindra deltagande i församlingsgudstjänster. Men i stället påträffa vi i kyrkoordningsförslaget af 1619 kap. III Om ordningh medh Predijkan, liksom ock å motsvarande ställe i 1608 års förslag, följande mot samma förseelse riktade stadgande: »Till thett Fempte — — the som gå til Ööls, brennewijn eller andra drycker, sampt medh Krögarena som genom sådana tilfellen draga folk ifrån Gudz tjensten. Desse alle och andre sådane skole predikarena trolighen förmana til bättringh, at the slijke ogudachtige stycker haffua fördragh. Men huar och förmaninger icke hielpa wilia, så måste bådhe Kyrkiostraff och werdzlighit straff, emot them brukadt warda. — — Och skole våra Befallningzmän tagha ifrån sådana Krögare Ööl och andra drycker, genom huilket folkett ifrån Gudz tiensten warder förhindrat, och thet ibland hwsarma vthdela, eller vthsenda til hospitaler. Skola och the som sigh til dryckenskap vnder Gudz tiensten begiffwa til samma bruk etc. böte, nembligh, — —»²

Synpunkterna i Gustaf Adolfs krigsartiklar och de anförda kyrkoordningarna äro påfallande likartade: 1) godset förbrutet; 2) lämnas helt eller delvis till sjuka och fattiga; 3) straffet är »Kyrkiostraff och werdzlighit straff» — i militärkyrkoordningen ännu i förbindelse med det i 1571 års kyrkoordning för svåra fall kvarstående halsjärnsstraffet, som ur detta sammanhang försvunnit i kyrkolagsförslagen.

¹ Kyrko-ordningar o. s. v., sid. 253.

² Ibem. sid. 378. Jfr härmed Biskop J. Rudbeckius Kyrkio-Stadgar för Westerås stift, utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM, Uppsala 1900, Cap. I: 21, 26.

§ 11. Till det föregående sluter sig på det närmaste föreskriften, att »alle Collatz (i GA 1:s och AO:s ursprungliga läsart resp. »kallas» och »kalas») och Gästebodh skole återwenda när Gudztiensten hålles». Straffpåföljden sammanfaller med den för försummelse af korum eller gudstjänst jämte böter till hospitalet: 2 öre för menig, »efter gode mäns ord» för befäl. Direkt motsvarighet till detta stadgande möter hvarken i kyrkoordningen eller i kyrkolagförslagen, utöfver hvad som redan meddelats rörande öl- och brännvinsförsäljningen. Dock innehåller Växjö stifts kyrkoordinantia af 1619 stadga om böter för dem, som vid bröllop komma druckna till söndagsgudstjänsten.¹ Däremot påträffa vi ett förbud af 1617 mot festligheter på lördagen, hvilket återgifves i Rudbeckius' Kyrkio Stadgar I: 24: »Then, som ställer arbetes ööll på lögdherdaghen, ther igenom öfwerflödighet förorsakas emoot söndaghen, och folcket warder obeqwemlighit om söndagen till at höra Gudz ord, skal böta, om [han] prester är, till kyrckian 2 daler, är han een borgare eller bonde, böthe 1 daler». Enahanda tankegång ligger till grund för senare kyrkliga stadganden, såsom t. ex. om Eder och sabbatsbrott af den 2 oktober 1665, § 8, i viss mån också för 1686 års kyrkolag, kap. 14, § 2, kompletterad af Kungl. resolutioner på prästerskapets besvär den 14 september 1731, § 2. Af den omständigheten, att det enligt vedertagen och med allt bestämdare kraf framträdande kyrklig ordning ansågs otillständigt att hålla gästabud dagen före söndag, då därigenom ett värdigt deltagande i gudstjänsten kunde förhindras, torde man kunna draga den slutsatsen, att förbud mot gästabud under pågående gudstjänsttid af det allmänna kyrkliga medvetandet ansågs så pass självklart, att det i kyrkoordningen icke direkt behöfde stipuleras. Ett sådant stadgande står därför till form, men icke i sak vid denna tid såsom något relativt nytt i militärkyrkoordningen och sammanhänger tydligtvis med den på detta område absolut effektiva fordran på regelbundet beivrande af gudstjänsterna.

§ 12 innehåller rättegångsordning för mål af det slag, som i föregående §§ berörts. Prästen är kärande, då ingen annan i sådan egenkap uppträder. Den brottslige angifves för öfverste eller ryttmästare, därest han står under denne i rang, i annat fall för fältherren.

*Rättegångs-
ordning.*

¹ C. A. CORNELIUS: Svenska kyrkans historia efter reformationen, förra delen, Uppsala 1886, sid. 245. Jfr det af A. T. HAMMAR, o. a. a. sid. 58 f. anförda Besluuth i Upsala Capitell durante synodo anno (15)95, där det heter: »8. The, som druckna komma til kyrkio, skola kastas i kistan och icke vtslippa, förra än the en daler till kyrkionne giffuit haffua».

*Krigsprästers
tillsättning.*

§ 13 stadgar om formen för krigsprästs tillsättande. Af visst intresse med hänsyn till den följande utvecklingen af ordningen för militärprästerskapets anställande är den här gifna bestämmelsen, att det är biskopen, som skall förordna »*alla* Präster som brukas vnder Krijgzfolket». Vederbörande biskop är den, inom hvars stift krigsfolket är hemma. Förordna är här liktydigt med ordinera, prästviga, samt förse med fullmakt, resp. missiv. Detta framgår *dels* af den omständigheten, att denna § i motsatt fall skulle komma att stå i strid med § 15, enligt hvilken vissa präster *icke* antagas af biskoparna, en inadvertens, som vid sådant förhållande säkerligen ej skulle hafva lämnats orättad i senare krigsartiklar, *dels* däraf, att de tyska editionerna af denna militärkyrkoordning använda uttrycket »ordiniret vnd den Regimenten zugeordnet — — werden».

Regements- och ryttareprästerna, hvilka dock enligt registraturet från Gustaf Adolfs tid åtminstone ibland redan då hafva erhållit kunglig fullmakt¹, tillsattes af biskopen, och »Ingen Öfwerste eller Ryttmästare hafwe macht at antaga någon Regementz eller Ryttarepräst aff egit godh tyckie, vthan låte sigh nöyia medh den som Bispen honom tilordnandes warder». Det är här enahanda princip, som följes, hvilken möter i kyrkoordningen af 1571: »Hwar ock så kan henda, att — — then hon (soknen) bekommet oc presenterat haffuer, icke är skickelig til sådana embete, ware tå thet j Biscopens macht, at han ther til skickar en annan bättre».² Motsvarande bestämmelse finnes i kyrkoordningsförslaget af 1619.³ Det hvilar på medeltida lagfäst sed, kodifierad i landskapslagarna.⁴

Så småningom nedsjönk dock socknemännens kallelserätt till den ofta betydelselösa förmånen att få uttala en önskan, vid hvilken biskopen kunde fästa jämnt så mycket afseende, som han själf behagade. Västerås' ordinantia hade i första punkten stadgat: »Biskoparne besörje sockenkyrkorna, där de lösa äre. Dock hvar de besörja dem med de klerker, som obekväme äre, manslagare, drinkare eller de, som icke kunna eller vilja predika Guds ord: kan då konungen någon besörja, som bekvämare är, hafve våld drifva den obekväme ut och besörja kyrkan med den, som bekvämare är».⁵ Här

¹ Bl. a. i Riksregistr. för 9/10 1630, där 2 sådana fullmakter förekomma.

² Kyrko-ordningar o. s. v., sid. 126.

³ Ibm sid. 504.

⁴ Se sid. 85.

⁵ Svenska Riksdagsakter I: 89 f. Citatet efter A. T. HAMMAR: Kyrkotukt och kyrkolag, Lund 1897, sid. 45.

korrigerar alltså konungen såsom kyrkans summus episcopus biskopens utnämningar. — I viss mån kompletteras och justeras den gamla ordningen af Sigismunds försäkran angående religionen¹, i hvilken bl. a. stadgades, att vid tillsättning af präster kapitlets råd och samtycke skulle af biskopen inhämtas, hvilket stadgande afspeglar sig i domkapitlens följande praxis och i formæ consistorii. Väl heter det i samklang med 1619 års kyrkolagförslag i Biskop J. Rudbeckius' Kyrkio stadgar för Westerås stift², kap. XI (Om biscopar), mom. 9: »Så hörer och thet till biscopens embete, at han vthi sitt stiftt ordinera och lagha skall medh prester och annat, hwad ther behöfwes». Men i kap. XVIII (Om capitel eller consistorijs ecclesiasticis), mom. 11 modifieras detta stadgande sålunda: »Om nogot gäld, kapplanstienst eller scholaembete blifwer löst, tå skal vthi capitlet wälias een tienligh person i stadhen och med theras samtyckio, som widkommer, sättias ther till igen». I ärkebiskop Laurentius Paulinus Gothus' forma consistorii för ärkestiftet³, kap. IX, mom. 5, hänföras »kyrkieheerdars waahl och tillsäijelsser» under konsistorium, så ock i biskop Olof Laurelius' forma consistorii 1649⁴, kap. VII, mom. 2, där under dess forum ligger att »sättia them (presterna) til och från embetet, förordna them med församlingens samtycke til sina wissa lägenheter, rum och ställe». Sålunda komma domkapitlen att med biskopen dela tillsättningsrätten, men ännu är på denna punkt gränsen mellan biskopens och kapitlets befogenhet icke skarpt uppdragen.

Beträffande de lägre krigsprästerna, de s. k. gemene predikanterna eller kompaniprästerna, om hvilkas antagande är stadgadt i § 15, anställas de af höfvitsmännen, dock endast med öfverstens och konsistorii samtycke. På denna punkt visar sig å ena sidan, hur flytande gränsen ännu var mellan biskopens och domkapitlets ämbetsbefogenhet, å andra sidan en viss obestämdhet i fråga om funktionernas fördelning mellan hemortens domkapitel och fältkonsistoriet. I krigsartiklarna, som här i främsta rummet lagstifta för armén i fält, torde konsistorium vara liktydigt med fältkon-

¹ Ang. dokumentets tvifvelaktiga värde se dock A. T. HAMMAR, o. a. a. sid. 113.

² Utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM (Skrifter, utgifna af Kyrkohistoriska föreningen II: 1), Uppsala 1900.

³ Tryckt af HJALMAR HOLMQUIST: De svenska domkapitlens förvandling till lärarekapitel, Uppsala 1908, bilagorna, sidd. 12 ff.

⁴ Tryckt därsammastädes sidd. 23 ff.

sistorium, en uppfattning, som vinner stöd i Gustaf Adolfs utkast till § 16, där vi möta läsarten »höfweds mennens skole inga prester antaga vthan öfwerstens och regements prestens samtycke». AO och de följande redaktionerna hafva alltså öfverflyttat denna med regementschefen delade pröfningsrätt beträffande höfvitsmannens önskan att antaga präst från den enskilde regementspredikanten till regementsprästersnas kollegiala institution, fältkonsistoriet.

Att en viss osäkerhet rörande både de högre och lägre krigsprästersnas tillsättning varit rådande äfven i fält, visa dock fältkonsistoriernas akter under den följande tiden. Ibland förutsetta biskops- och domkapitelsbrefven i dessa ärenden, att det verkliga afgörandet beträffande de senares tjänstetillsättningar legat i fältkonsistoriets hand och hafva närmast karaktären af förberedande till- eller afstyrkande yttranden. Ibland åter är förhållandet det omvända. Enahanda inkonsekvens framlyser ur militärernas intercessionsskrifvelser till fältkonsistorium eller dess preses, hvilka skrifvelser i somliga fall begära rekommendation, i andra fall åter afgörande i dylika frågor. Härmed står ock i samklang, att dessa prästerliga tjänster stundom sökts i domkapitlen, stundom i fältkonsistorium. De täta personalskiptena och den tidens långsamma kommunikationer bidrogo på krigsskådeplatserna i främmande land till att förskjuta tyngdpunkten till fältkonsistorium i öfverensstämmelse med krigsartiklarnas sannolika mening.

Alltså: 1) hvarje krigspräst ordineras och erhåller förordnande af biskopen;

2) beträffande regements- och ryttareprästersnas tillsättande har denne afgörandet, därest regementschefen skulle representera afvikande mening, liksom han, då det gäller kyrkoherdebeställningar, äger bestämmanderätten äfven mot församlingens vilja;

3) beträffande »de gemene predikanterna» eller kompaniprästerna antagas dessa af höfvitsmännen, dock endast med öfverstens och fältkonsistoriets, resp. domkapitlets samtycke, och förses enligt § 13 med förordnande af biskopen, då så ske kan.

Liksom enligt militärkyrkoordningen de militära myndigheterna icke hade att på absolut *afgörande* sätt medverka vid tillsättandet af de högre militärprästerliga befattningarna, och liksom åt konsistoriet beträffande de lägre tjänsterna var inrymd vetorätt, så ägde dessa myndigheter ej heller befogenhet att afsätta några krigspräster. Dessa intogo härigenom i förhållande till det militära befälet en jämförelsevis själfständig ställning, som rätt bjärt sticker

af mot förhållandet bl. a. i det sedermera i mycket efter svenskt mönster organiserade kyrkoväsendet inom den preussisk-brandenburgska armén, där öfversten, fästningskommendanten och general-fältmarskalken tillsatte de olika graderna inom militärprästerskapet i öfverensstämmelse med principerna i gammal praxis.¹ Tendenser att ställa prästerskapet i närmare beroende af militärbefälet yppade sig visserligen ibland i den följande tiden, förmedlade möjligen i viss mån af adelns lagliga rätt att anställa egna huskapellaner, hvilka i fält kunde åtfölja befäl af adligt stånd. Men kyrkans intressen i motsatt riktning hafva i vårt land funnit stöd i krigslagstiftningen, och Gustaf Adolfs militärkyrkoordning hvilar i detta som i andra afseenden på genuint svensk uppfattning af kyrkans ställning i samhället. Den själfständighet, som sålunda skapats åt arméns prästerskap, har varit af utomordentligt stor betydelse för utförandet af dess kyrkliga gärning.

Med § 14 hafva vi kommit in på den nya institution, i det föregående flera gånger berörd, som är centralpunkten i Gustaf Adolfs militärkyrkoorganisation: fältkonsistoriet.

Fältkonsistorium.

Fältkonsistoriet, hvilket namn först möter i GA 1, §§ 7 och 13, samt i AO och följande redaktioner § 8, benämnes på öfriga ställen i militärkyrkoordningen Consistorium ecclesiasticum eller rätt och slätt Consistorium, samma namn, som just i den tiden från Tyskland börjar tränga in såsom mer och mer officiell benämning på stiftsstyrelserna.²

Namnet konsistorium uppträder inom den katolska medeltidskyrkan, som upptagit detsamma från den romerska kejsartidens Consistorium principis, i dubbel betydelse. Det betecknar dels påvens statskollegium af kardinaler under dennes eget presidium, dels den vid hvarje biskopssäte befintliga institution, som hade att utöfva den biskopliga jurisdiktionen. Det är denna, som blir utgångs-

¹ JULIUS LANGHÄUSER: Das Militär-Kirchenwesen im kurbrandenburgischen und königlich preussischen Heere, Metz 1912, sid. 10; ERICH SCHILD: Ursprung und erste Gestalt des preussischen Feldpredigeramtes (Beiheft zum Militär-Wochenblatt 1880, 8. Heft., Berlin), sid. 413.

² Angående den tyska konsistorialinstitutionen, se OLOF HOLMSTRÖM: Om kyrkostyrelsen inom lutherska kyrkan, Lund 1888, sidd. 55 ff.; HJALMAR HOLMQUIST: Öfversikt öfver domkapitlens historia (I Underdånigt betänkande med förslag till lag ang. organisation af stiftsstyrelse m. m. 1906), Stockholm 1907, sidd. 42 ff.; densamme: De svenska domkapitlens förvandling till lärarekapitel, Uppsala 1908, sidd. 54 ff.; densamme: Lunds domkapitels första svenska form, Lund 1911, sid. 8 (noten).

punkt och i viss mån modell för de tyska konsistorier, som efter reformationen uppträda i de tyska landskyrkorna med rörelsens moderland, Sachsen, som förebild. Emellertid blefvo dessa konsistorier hvarken fortsättning af eller ersättning för domkapitlen. »Domkapitlet var en rent kyrklig institution, som vid biskopens sida och under hans ledning utgjorde kyrkans organ för stiftsstyrelsen; konsistorierna blefvo från början ett statens organ, ett af landsfursten tillsatt kollegium af andlige och världslige, som handhade hans landsherrliga kyrkoregemente.»¹

Trots detta och genom förmedling af de i Tyskland under 1500-talets senare hälft resande svenska kyrkomännen blef dock i vårt land snart nog den förvillelsen allmän, att domkapitel och konsistorier voro identiska, i hvarje fall att de senare voro de naturliga arftagarne af de förra.

»Konsistorium» torde i svensk litteratur första gången möta i Nova ordinantia ecclesiastica af 1575, then siette articklen, XIII, där det heter: »Vppå thet att the saker, som höra till *Jurisdictionem Ecclesiasticam*, huilke wel många och åtskelelige ähro, och vnder tiden selsamme fall innehålla, motthe thes bättre och snarare kunna bliffua affhandladhe, och en god och Christeligh *Politia Ecclesiastica* therigenom her i Rijket, så well i lärdomen som i vtueres Disciplin, bliffua wprettat och widh mackt hållen, så acktar man thet godt och nyttigt wara, att itt *Consistorium Ecclesiasticum* motte her i Stockholm wprettat bliffua, och ther til sampt medh Bisperna förordnas gamble, gudfruchtige, lerdhe och förfarne män, [thee] ther een eller två reesor om åårett eller och offtare, ther som synnerligitt fall så kreffde, kunne komma till hopa, the saker som kunna förekomma til at förhöra, öffueruäga, betenckia och affhandla. Ther som någor wore antingen *ex politicis* eller *Ecclesiasticis personis*, som hade någon tuiffuelsmål *in doctrina* eller i annor fall, som höra til *Consistorium Ecclesiasticum*, ther om the vilia bespöria, them skulle thet wara frijt att göra.»²

Här är det emellertid icke fråga om någon sammanblandning med eller något ersättande af den gamla domkapitelsinstitutionen. Det gäller i stället upprättande af en kyrklig öfverstyrelse af samma slag, som förberedelsevis bebådats redan 1539 och 1540 af Gustaf

¹ HJALMAR HOLMQUIST: De svenska domkapitlens förvandling till lärarekapitel, Uppsala 1908, sid. 54.

² Kyrko-ordningar o. s. v., sidd. 263 f.

Vasa, och som sedan beröres i Karl IX:s privilegier för prästerskapet 1607 samt i svaret till de ofrälse stånden vid samma års riksdag, för spelet till den stora striden mellan statsmakt och kyrka om Consistorium generale.¹

Namnet konsistorium är sålunda efter ordets ursprungliga innebörd här fullt på sin plats. Emellertid börjar på 1590-talet, såsom Holmquist påpekar, benämningen konsistorium att då och då ersätta domkapitel. Så i domkapitelsprotokollen från Uppsala och Stockholm. Karl IX liksom också prästerskapet på hans tid upptager den importerade benämningen i officiella handlingar. Stockholms och Strängnäs' kapitel äro de första, som konsekvent genomföra namnförändringen, och i viss mån kyrklig sanktion erhåller detta språkbruk i det biskopliga betänkandet af den 20 maj 1624 med anledning af kungl. maj:ts förslag till instruktion för Consistorium generale.

Militärkyrkoordningen ger oss ett intressant bidrag till frågan om burskapet af namnet konsistorium i den tiden. I det antagligen före 1621 uppsatta GA 1 talas om »Consistori sacker», medan de senare AO och följande redaktioner skriva »Capitels saker». Å andra sidan införes i sistnämnda aktstycken följande anmärkningsvärda passus: »Och hvad de i så motto göra, ware så kraftigt sosom ded vthij någott anned *Ordinari Consistorio* förhandlatt wore» (AO). Genom § 12 i militärkyrkoordningen fastslås sålunda i svensk lagstiftning konsistorium såsom officiell benämning på stiftsstyrelserna, medan identiteten mellan det nyinrättade fältkonsistoriets och de gamla domkapitlens ämbetsbefogenhet för undvikande af hvarje missförstånd understrykes genom fullmakten för det förra att »tractera och slita alle Capitelssaker», detta enligt de senare öfverarbetningarnas ordasätt. Terminologien är sålunda alltjämt vacklande, men genom upptagande af det tills vidare segrande konsistorium dels såsom officiellt namn på stiftsstyrelserna, dels såsom benämning på den nya militärkyrkliga myndigheten har ytterligare ett bestämdt steg blifvit taget framemot det utträngande af det gamla, ärevördiga domkapitelsnamnet, hvaråt under en tid utvecklingen syntes peka.

¹ Se P. E. THYSELIUS: Smärre bidrag till svenska kyrkans historia, 1 häft., Uppsala 1851, sidd. 55 ff.; L. A. ANJOU: Svenska kyrkans historia från Upsala möte år 1593, Stockholm 1866, sidd. 215 ff.; OLOF HOLMSTRÖM: Om kyrkostyrelsen inom lutherska kyrkan, Lund 1888, sidd. 85 ff.; A. T. HAMMAR: Kyrkotukt och kyrkolag inom den svensk-lutherska folkkyrkan I, Lund 1897, sidd. 62 ff.; HJALMAR HOLMQUIST: D. Johannes Matthiæ Gothus, Uppsala 1903, sidd. 132 ff.

I benämningen fältkonsistorium äga vi sålunda en typisk reflex af sträfvan att utplåna domkapitelsnamnet. Fältkonsistorium är icke ett konsitorium i samma bemärkelse som de tyska landskyrkornas eller det projekterade Consistorium generale, utan ett provisoriskt och ambulerande domkapitel i fält och forum för »alle Capitels saker».

Institutionen är bunden vid lägret. I fråga om konsistoriets sammansättning springer i ögonen en principiell åtskillnad mellan utkastet GA 1 å ena sidan samt AO och dess efterföljare å den andra. Visserligen binda båda dessa redaktioner presidiet vid innehafvaren af ett visst kyrkligt ämbete, men i GA 1 är det »generalens prest», alltså en krigspräst, som »skal præses wara i felt consistorio», i AO och dess bearbetningar följer denna honnör »Wår Elste Hoff Predicant», alltså eventuellt en prästman, som i öfrigt icke tillhör arméns prästerskap. Vi äga här en reflex af den i medeltiden nästan regelbundna företeelsen, att krigsherrens biktfader var högste ledare af den militära själavården. I konungens frånvaro öfvergår presidiet till »Generalens Prædicant», som alltså var fältkonsistoriets vice preses.

Ordinarie assessorer voro alla regements- och ryttarepräster. Att märka är, att flera fältkonsistorier samtidigt kunde tänkas fungera i det fall, att flera krigsskådeplatser med skild krigsledning samtidigt funnos.

Hvarken Gustaf II Adolf eller Axel Oxenstierna synes här hafva haft någon tanke på införande af lekmanneelement i det nya konsistoriet, en iakttagelse, som är af intresse, då man besinnar den samtidiga sträfvan just från detta håll att lämna lekmanneelementet inflytande vid den högsta kyrkliga jurisdiktionen. Af åtskilligt att döma var det härom innerst striden stod mellan biskoparna och statsmakten i den nyss omtalade svårlösta frågan om Consistorium generale, hvilken två år efter militärkyrkoordningens utfärdande blef aktuell genom det då framlagda förslaget i ärendet. Då en anordning med lekmän såsom ordförande eller bisittare i fältkonsistoriet skulle hafva varit en ganska nära till hands liggande företeelse, som för öfrigt möter i den senare, delvis med Gustaf Adolfs motsvarande anordningar som mönster uppgjorda brandenburg-preussiska militärkyrkoordningen af den 7 april 1692, enligt hvilken generalauditören var preses i »Feld- oder Kriegskonsistorium» och själf hade att med den kommenderande generalens »Vorbewusst,

Approbation und Genehmhaltung» utse bisittare bland fältprästerna¹, och då man vidare tager till utgångspunkt konungens och rikskanslerns sympatier för detta elements medverkan vid kyrkostyrelsen, kan man emellertid af frånvaron af alla spår till ansatser dylik riktning vid konstituerandet af det nya fältkonsistoriet draga den slutsatsen, att deras intresse i den nämnda stridsfrågan dock mindre rörde sig om principen consistorium mixtum eller consistorium purum än om åstadkommandet af en kyrklig *öfverstyrelse* i analogi med och i anslutning till de blifvande öfriga centrala myndigheterna för riksstyrelsen. Härmed står ock i samklang det faktum, att konungen, när han 1624 möter motstånd mot sin plan, jämförelsevis lätt förmås att biträda förslaget till en kyrkostyrelse utan lek-män som bisittare, blott med villkor att dessa för vissa ärendens behandling ersättas af särskildt förordnade kommissarier, ett utkast till ordning, som 1625 justeras dithän, att denna centrala kyrkostyrelse skulle bestå af 13 prästmän, som bodde nära hufvudstaden, jämte några »politiska personer», som i egenskap af konungens kommissarier skulle deltaga i öfverläggningarna, dock utan att äga rösträtt.

Som norm för fältkonsistoriets judiciella verksamhet angifvas »Gudz Lagh och Kyrckieordningen».² GA 1 nämner blott den senare. Om uppfattningen af »Guds lag», särskildt Deuteronomion», såsom normgifvande för rättskipningen är i annat sammanhang taladt.³

Hvilken kyrkoordning har afsetts i militärkyrkoordningens § 14? Det är möjligt, att man härvid bör tänka på den af 1571. Dess officiella auktoritet var likväl något tvifvelaktig.⁴ I sin konungaförsäkran 1611 talar Gustaf II Adolf om »den öfversedde Kyrkoordning», som han ville låta utgå af trycket. Vid riksdagen i Örebro 1614 anhöll prästerskapet, att konungen måtte låta under sitt konungsliga namn utfärda den svenska kyrkoordning, som på hans faders befallning blifvit öfversedd, samt konfirmera den »fullmagt, kyrkodisciplinen beläggande», som denne gifvit. Härpå svarade konungen, att han ej visste sig ännu hafva sett nämnda ordning och

¹ Lekmannaelementet förstärkes yttermera genom Militär-Konsistorial-Reglement den 29 april 1711 med »paar Stabsoffiziere».

² Angående sammanställningen, jfr HERMAN LUNDSTRÖM: Laurentius Paulinus Gothus I, II, sid. 130: »I sin Ethica Christiana angifver ock Paulinus 'Guds ord och Kyrkio-Ordningen' såsom de lagar, hvilka 'Consistorium Cathedrale' hade att tillämpa».

³ Se sid. 127.

⁴ OLOF HOLMSTRÖM: Vårt lutherska skriftermål, Lund 1891, sid. 143; HERMAN LUNDSTRÖM, o. a. a. sidd. 120, 130.

fullmakt, och som han ej vore obenägen gå prästerskapets önskan till mötes, borde den för granskning inlämnas i konungens kansli. Prästerskapet afsåg alltså vid detta tillfälle en sanktion af 1608 års lagförslag. År 1617 vid riksdagen i Örebro begärde prästerskapet, att den på Karl IX:s befallning öfversedda kyrkoordningen på nytt måtte revideras, och att konungen måtte stadfästa och genom ärkebiskopen i konungens namn och på prästerskapets bekostnad låta trycka densamma.

Detta förslag, som här tidigare ofta omnämnts, utarbetades af ärkebiskop Kenicius och biskopen L. Paulinus Gothus i Strängnäs, konungens hofpredikant J. Rudbeckius, biskoparna i Linköping J. Kylander och i Växjö Petrus Jonæ samt förelåg 1619, men erhöll aldrig konungens stadfästelse.

Lundström påpekar¹, att Gustaf Adolf i sin konungaförsäkran »icke blott i vissa nämnda, i förslaget oreviderade punkter förbinder sig till 1571 års kyrkoordning, utan ock uttryckligen refererar sig till »then öfversedde kyrkieordning», som han lofvar låta utgå från trycket, alltså 1608 års förslag. På samma ställe anföres en anteckning af Paulinus själf i början af detta förslag i den von Engeströmska samlingen: »K. Gvdstaff Adolph refererer sigh på thenna Kyrckioordningen in Adsecuratione Nykopensi Anno 1611».

Öfver hufvud taget, är det af intresse att kunna fastslå, att Gustaf Adolf i militärkyrkoordningen utan vidare sanktionerar kyrkoordningen som en lag, efter hvilken det nya konsistoriet har att döma. Med hänsyn till Gustaf Adolfs angifna ställning till 1608 års förslag är möjligt, att han afsett detta eller, hvilket 1621 låg ännu närmare till hands, dess senare bearbetning af 1619.

Hänvisningen till fältkonsistoriets likaberättigande med hvarje annat konsistorium i militärkyrkoordningens § 14 återkommer sedermera i nästan samma form i instruktionen för Consistorium aulicum den 28 juni 1681, där det heter: »Konl. M:tt förunner och tillägger det Consistorio Aulico den samma rätt och myndigheet, som andra Consistorier i Rijket».

Gustaf Adolfs fältkonsistorium innebar alltså en tillfällig, i krigstid existerande utbrytning af all till armén hörande personal ur den normala kyrkliga jurisdiktionen. Det är i sitt slag det första, men vinner i denna sin princip efterföljare: först och häraf oberoende i det katolska Österrike, där på Ferdinand III:s begäran påfven Urban VIII genom bref af den 18 september 1643 för den österrikiska ar-

¹ Laurentius Paulinus Gothus, I, II, Uppsala 1893, sid. 153.

méns vidkommande utbröt denna jurisdiktion och lade densamma under kejsarens biktfader för den tid, krigstillstånd varade.¹ Härmed torde jämföras äldste hofpredikantens själfskrifvenhet såsom preses i fältkonsistoriet enligt Gustaf Adolfs militärkyrkoordning. Det förut omtalade brandenburg-preussiska fält- och krigskonsistoriets kyrkorättsliga ställning blef af i princip enahanda natur.

Det svenska fältkonsistoriet var ett consistorium purum i motsats till det brandenburg-preussiska, om hvars organisation redan är taladt.

Konsistoriets kompetens gällde, i allmänhet taget, att öfva domsrätt i alla till forum ecclesiasticum hörande mål. I militärkyrkoordningen specificeras följande sidor af dess verksamhet:

1) afgörande i de fall, då gäckeri med gudstjänst, Guds ord och sakramenten är att hänföra till »blasphemia» (§ 3);

2) »advis och betänckiande» i sådana fall till ledning för dödsdom (§ 3), som naturligtvis afkunnades af världslig domstol, de öfver- och underrätter för armén, som infördes genom 1621 års krigsartiklar: kyrkans dom finge ju icke gå på någon människas lif, leka men, gods eller ägor, en princip, som dock i vissa fall icke tillämpades;

3) förmaning första och andra resan af präst, som beträddts med dryckenskap och på den grund försummat hålla korum (§ 8);

4) enahanda förfarande mot präst eller soldat, som utan laga förfall försummat predikan (§ 9);

5) vill höfvitsman hafva »gemen präst» antagen för sitt kompani, hänskjutes frågan — utom till öfversten — till konsistorium, utan hvars medgifvande sådan anställning icke får äga rum;

6) ingen krigspräst får afsättas, »vthan han aff Consistorio vdugse och owärdigh befinnes» (§ 15);

7) konsistorium har att döma om präst, som är »vitos vthij Lärdom eller Leffwerne».

För jämförelses skull hänvisas till den tidens formæ consistorii.² Af särskildt intresse härvid är den af Holmquist aftryckta Johannes Botvidis Forma consistorii 1627 för de svenska eröfringarna i Preussen, för hvars tillkomst han redogjort.³ Det förhåller sig nämligen

¹ JOSEPH FREISEN: Das Militär-Kirchenrecht in Heer und Marine des Deutschen Reiches, Paderborn 1913, sid. 9.

² Se bilagorna till den förut citerade afhandlingen af HJALMAR HOLMQUIST: De svenska domkapitlens förvandling till lärarekapitel 1571—1687, Uppsala 1908.

³ Anf. arb. sidd. 59 ff.

så, att denna forma ingår såsom kap. 6 i Botvidis Agenda Ecclesiastica in Castris Sveticis, hvars förord Ad Concionatores castrenses är dateradt »Sedini, Kal. Mart. 1631. Johan: Botvidi S. S. Theol. D. & consistorij Eccl. in castris præses».¹ Denna agenda har visserligen aldrig erhållit någon officiell stadfästelse² — lika litet som den tidens formæ consistorii och biskopliga kyrkostadgar — men torde dock hafva öfvat inflytande på det kyrkliga lifvet på de svenska krigsskådeplatserna i Tyskland under det 30-åriga kriget. Hvad nu särskildt kapitlet De Consistorio angår, så är klart, att det samma, utarbetadt för de eröfrade trakterna i Preussen i syfte att där inrätta ordnadtt svenskt kyrkoregemente, icke kan hafva i alla delar tillämpats på fältkonsistoriets verksamhet. En hel del punkter, såsom föreskrifter om skolor, om konsistoriets sammansättning, kapitlet De Loco et Tempore o. s. v. kunna aldrig hafva kommit till användning i detta konsistorium. Denna formas förefintlighet i agendan ger dock vid handen, att den i tillämpliga delar ländt till efterföljd, åtminstone så länge Botvidi själf i egenskap af konungens förste hofpredikant innehade värdigheten af »consistorij ecclesiastici in castris præses».

Det ifrågavarande kapitel VI De Consistorio inledes med följande meddelanden och förklaringar beträffande ej mindre dess ursprung än dess tillämplighet i dess nya sammanhang.

»48. Compositae sunt Anno 27. de Consistorio Elbingensi positiones: quae, quod pleraq; ad rem facientia, quasi in tabella exhibent, hisce adjectae sunt.

49. Facile ad rem accommodantur, modo praepositos castrenses, ex. art: milit: consistoriales: reliquos vero consionatores, vicibus iteratis cursores esse, observaverimus.

50. Deinde chiliarchas, ut & alios officiales, in causarum examine, secundum positionem 29. honoris, & auctoritatis gratiâ, invitaverimus.»

Så följer öfverskriften: »Positiones de Consistorio Ecclesiastico Elbingensi, formatae anno 27. a Johan: Botvidi», hvarefter vidtager den egentliga forma, i det väsentliga lika lydande med den af Holmquist aftryckta handskriften i Linköpings stiftsbibliotek.

¹ Tryckt Sedini Literis Georgii Goetschii Anno 1631. Ett exemplar finnes i Kungl. Biblioteket i Stockholm.

² Joannes Baazius Senior: Inventarium Ecclesiae Sveogothorum, Lincopiae MDCXLII, lib. VII, cap. XVI, pag. 787.

Agendan avslutas med tillägget

»Explicit A.

Coron: loco.¹»

samt därpå en maning till fältprästerna rörande deras själavårdande verksamhet.

Inledningen till konsistoriiordningen med sin anvisning rörande dess användbarhet för fältkonsistoriet ger oss den intressanta upplysningen, att samtliga regements- och ryttarepräster, som enligt militärkyrkoordningen voro detta konsistorii assessorer, på latin benämndes præpositi castrenses, d. v. s. fältprostar, i motsats mot concionatores, kompaniprästerna. Fältprosttiteln är sålunda ännu *icke* namnet på konsistoriets ordinarie præses, som ju var konungens äldste hofpredikant, hvilken i en upplaga af Gustaf Adolfs tyska krigsartiklar² kallas Hoff- vnd Feldprediger. Kompaniprästerna fingo i tur och ordning ersätta den i Botvidis forma momm. 14, 15 omnämnde kursorn. I den följande punkten af anvisningarna, hvilken gäller adjunktion i vissa ärenden, är Elbingformans Ex ordine senatorio ackommoderad efter de militära förhållandena, och i stället hafva insatts öfverstarna eller andra officerare. Hänvisning göres här till det 29. momentet i forman. Undersöker man nu denna i det skick, i hvilket den befinner sig i Botvidis agenda, finna vi, att denna punkt *icke* handlar om dylik adjunktion. Däremot möter densamma mycket riktigt i åberopade moment i Linköpingshandskriften. Det är alltså denna textform, som af honom afsetts, då han nedskref sina anvisningar om formans användbarhet för Consistorium castrense, och genom ett förbiseende har den förändring i momentindelningen, hvilken företagits i agendans kap. VI, här aldrig blifvit iakttagen.

En utförlig processordning är stadgad i § 16 för det fall, då krigspräst befinnes »vitios vthi Lärdom eller Lefwerne». Någon särskild norm för läran angifves här icke. Frågan om kyrklig läronorm var ännu i viss mån sväfvande. 1608 års kyrkolagförslag ger symboliskt anseende åt de tre ekumeniska symbola, Confessio augustana invariata och Uppsala mötes beslut, medan 1619 års förslag utsträcker detta till hela konkordieboken. Begår emellertid krigspräst brott mot renlärighet eller mot krafvet på en oförvitlig vandel, åligger i första hand vederbörande öfverste eller ryttmästare att själf eller

Prästs renlärighetsbrott och förargelseväckande uppträdande.

¹ = Agendan slutar. I stället för *ῥορὸν* (slutsnirkel).

² Schwedisches Kriegs-Recht Oder Articul-Brieff, Heylbrunn 1632, § 16. *Kyrkohist. Årsskrift 1917.*

genom annan anklaga sådan präst för konsistorium. Uraktlåta dessa sin plikt att i ty fall kära — »för försummelse eller medhhåld skuld» — må hvem som helst, som beslår präst med slikt brott, anklaga. Är brottet allmänt känt, förordnar fältkonsistoriets preses en prästman, som instämmer den brottslige. I lindrigare fall straffas den felande med tjänstens, i svårare fall med prästäm-
betets mistning.

Det är en djupt allvarlig ton, som anslås, då det gäller inskrän-
pande af prästs plikt att undvika förargelse, ett tema, hvilket två gånger möter i den omhandlade § 16, som slutar med orden: »all Förargelse må vndflys och dedh gemene Krijgżfolket til Gudhelig-
heet aff Predicantens Exempel och Lefwerne beweckt warda».

Ännu har den stela ortodoxien med sitt dogmatiska rätthaf-
veri icke satt sin prägel på svenskt kyrkolif. Här röjer sig ett all-
varligt, religiöst sinnes varma intresse för en praktiskt själavård,
som fyller sin uppgift — visserligen i samklang med kyrkans åskåd-
ning — men framför allt så, att därigenom lifvet främjas.

*Edlig förplik-
telse till krigs-
artiklarna.*

På kyrkoordningen följer det solenna, edliga löftet att hålla
krigsartiklarna under hänvisning till den lydnad, krigsman är sin
konung skyldig.

Värdesättning.

Med dessa krigsartiklars religiösa och kyrkliga afdelning har
Gustaf Adolf gifvit Sverige dess första utförda militära kyrkoord-
ning och därmed å ena sidan på ett bestämdare sätt, än någonsin
tillförene skett, principiellt fastslagit betydelsen af den själavård,
som vid armén öfvas, å andra sidan gifvit åt denna en organisation,
som, i stort sedt, visat sig bärkraftig mer än 2 århundraden framåt.

Tidigt har man i utlandet förstått värdet af Gustaf Adolfs krigs-
lagstiftning. Den har öfvat inflytande på Kristian IV:s danska
militärlegislatur, men än mer har den — och ej minst dess kyrko-
ordning — afsatt djupa märken i den tyska.

*Tyska editio-
ner.*

Detta sistnämnda inflytande har förmedlats af tyska editioner
af dessa krigslagar. I RA finnas förvarade 3 exemplar af Gustaf
Adolfs krigsartiklar i tysk dräkt:

1) ett koncept med kapitelindelning och innehållande 131 §§,
med titeln »Königlicher Schwedischer-Articuls Brieff» (Ty 1);

2) en afskrift af föregående med iakttagande af de i föregående
koncept verkställda senare ändringar och innehållande kap. I, II,
III, d. v. s. kyrkoordningen, samt dessutom rubriken till kap. IV,
där afskriften afbrytes (Ty 2);

3) en öfversättning af den fullständiga, slutjusterade svenska editionen.

Den form af militärkyrkoordningen, som möter oss i manuskripten Ty 1 och Ty 2, är en ganska fri bearbetning af den af Axel Oxenstierna företagna slutjusteringen af Gustaf II Adolfs utkast. Några egentligen nya moment hafva icke tillkommit, men kyrkoordningen har i denna sin senare gestalt dels vunnit en genom kapitelöfverskrifterna förmedlad öfverskådlighet, dels erhållit en på samma gång fylligare och mera koncis utformning. I detta afseende förtjänar särskildt § 1 att framhållas.

En ännu tidigare textform än Ty 1 ligger emellertid till grund för det förut omnämnda trycket: Schwedisches Kriegs-Recht, Oder Articuls-Brieff Dess Durchleuchtigsten, Grossmächtigsten Fürstens vnd Herrns Herrns Gustaff Adolffs — — — —. Auss Befelch dess Woledlen Gestrengen Herrn Bernhard Schaffelitzkhi von Muckendell, etc Rittern, vnd Obristen, etc. zu Ross vnd Fuss, etc. Gedruckt zu Heylbrunn, im 1632. Jahr.¹ Dess text ansluter sig regelbundet till Ty 1:s ursprungliga läsart, där denna blifvit korrigerad, men företer äfven i vissa andra afseenden sådana afvikelser från Riksarkivets manuskript, som tyda på en äldre affattning.

I detta sammanhang förtjänar ock omnämnas en finsk edition *Finsk edition.* af krigsartiklarna: På Finska emot Svenskan aftolkade af Hartwijk Henrichsson Speitz, Sexmäkiensi Tavast Finnomo, Sueco, med egen bekostningh, in quarto. Den utkom i Stockholm 1642.

Det största intresset torde knyta sig till förhållandet mellan Gustaf Adolfs krigsartiklar och »den store kurfursten» Friedrich Wilhelms (1640—1688) motsvarande lagstiftning. Samtidigt med upprättandet af en stående krigshär erhåller i Brandenburg den militära själavården i fält en fast organisation i *fredstid*.² Det brandenburgska militärkyrkoväsendet reglerades 1656 genom då utfärdade Articuls-Brieff oder Churfürstlich Brandenburgisch Kriegesrecht, som delvis bygger på Karl V:s förordningar för landsknek-

Förhållande till den preussisk-brandenburgska ordningen.

¹ Tryckt bland Quellen und Beiträge zur Geschichte der Deutsch-evangelischen Militärseelsorge, herausgegeben von Kurd Schneider, Halle a. S. 1906, sidd. 70 ff.

² Härom se ERICH SCHILD: Ursprung und erste Gestalt des preussischen Feldpredigeramtes (Beiheft zum Militär-Wochenblatt 1880, 8. Heft., Berlin), sidd. 401 ff.; JULIUS LANGHÄUSER: Das Militär-Kirchenwesen im kurbrandenburgischen und königlich preussischen Heere, Metz 1912, sidd. 6 ff.; JOSEPH FREISEN: Das Militär-Kirchenrecht in Heer und Marine des deutschen Reiches, Paderborn 1913, sidd. 70 f.

tarna, men som, särskildt i de kyrkliga delarna, visar en påfallande öfverensstämmelse med Gustaf Adolfs krigsartiklar.

För jämförelses skull aftryckas nedan parallellt dels Riksarkivets tyska textform (Ty 1), dels motsvarande §§ af den omnämnda brandenburgska krigsrätten, den sistnämnda efter en edition af 1664, den enda, som för mig varit tillgänglig. Den betecknas i det följande Br. De mera betydelsefulla skiljaktigheterna mellan Ty 1 och Heylbrunnertrycket angifvas i noterna. Dessutom möta åtskilliga olikheter mellan dessa redaktioner i fråga om ortografi, interpunktion och mera likgiltigt ordval.

Ty 1.

I.

**Von der Gottesfurcht, abschaffung
der Abgötterei auch fluchens vnd
Schwehrens.¹**

I.

Nach dem alles glück, gedeyen,
Vnd wohlfarth Von Gott dem Allmächtigen,
als dem rechten brunqvell alles
guten herrühret, Vnd iederm Christen
Menschén denselben alleine anzubethen
auch wie Er sich in seinem heiligen
wortte offenbahret, zu ehren gebüret,
So soll solche szuförderst bey allem
thuen vnd fürnehmen zu iederzeit
wohl in acht genommen werden, und
dagegen alle Abgötterey hochlichen
Verbotten sein, derogestalt Vnd also,
das nun Vnd hinfüro kein falscher an-
better Abgötter Zeüberer oder Waf-
fenbeschwerer in Unserm Lager Guar-
nisonen Vnd Qvartieren unter Unserm
Krieges-Volcke gelitten, sondern da
einer betreten würde, welcher Abgöt-
terey treibet die Waffen vnd wehren
beschwehret, mit zeuberey, Vnd so
thanen Vnchristlichen händelen Vnd

Br.

I.

Und nach dem dann zum Ersten,
von dem grundgütigen und Allmächtigen
Gotte, als dem Ursprung alles
Guten, alles Glück, Seegen und Gedeyen
herrühret, derselbe auch von allen und
jeden waaren Christen enig und allein,
wie Er sich in seinem Heiligen Worte
offenbahret hat, geehret und angebetet
seyn wil: So muss vor allen Dingen sol-
ches in allem Thun un Vornehmen zu
jederzeit wol beobachtet werden: Dero-
wegen verbieten wir hiemit alle Ab-
götterey, dergestalt, das nun und hin-
führo kein ander als der einige wahre
Gott, der durch seine unergründliche
Allmacht Himmel und Erden erschaf-
fen, angebetet, und dagegen kein fal-
scher Anbeter, Abgötter, Zauberer,
Waffenbeschwerer, Teuffelskünstler, in
unsern Lägern, *Guarnisonen* und *Qvar-
tiren*, unter unserm Kriegsvolcke ge-

¹ Ty 1 har — liksom i trycket från »Heylbrunn im 1632 Jahr» — ursprungligen stått *Von Gottesdienst Vnd dem heiligen Wortte Gottes*.

fürnehmen Vmbgehet, auch auf gethane Verwarnung Vnd Vnterweisung nicht dauon abstehet oder abstehe will, mit deme soll nach Göttlichen (Vnd Schwedischen¹) Rechten procediret, Vnd da wegen der execution, etwas bedenkliches Vorfallen würde, er des Lagers Verwiesen werden.

2.

Wecher Reütter oder Soldat Gottes worth es sey auf was mass, oder weise, beim trunck oder in nüchterm muthe es geschehen, Verachtet, Vnd dessen mit zweyen Zeügen Vberwiesen würde, der soll ohne alle gnade am leben gestraffet werden.

3.

Machet iemand ein affenspiel oder Stockereij Von dem Gottes dienste, oder spottet des Herren wortt, wie auch die Heiligen *Sacramenta*, Vnd würde darüber betreten, der soll für des Lagers *Consistorium Ecclesiasticum* gestellet vnd da also dan die Herren *Consistoriales* befinden werden, das es hönische Vnd spöttische wortte, so mit Göttlicher Verachtung Vnd *Blasphemien* vermendet, gewesen, der soll nach Ihrem *judicio* Vnd guttachten zum schwerth Vervrtheilet, Vnd darauf die *execution*, ohne alle gnade an ihme Vollnstreckt werden.

litten, sondern do einer betreten würde, der Abgötterey, fasche und dem Worte zuwieder gedachte Handlung treibet, die Leute, Waffen und Gewehr beschweret, mit Zauberey und sothanen Teufflischen Wesen und Fürnehmen umbgehet, und auff beschehene Warnung und Unterrichten davon nicht abstehe, mit einem solchen nach Göttlichen und unsern Rechten verfahren, oder da wegen der *Execution* über einen solchen ruchlosen Menschen etwas bedenkliches fürfallen würde, er unsers Lagers und Lande verwiesen werde.

2.

Welcher Soldat Gottes Wort lästert, oder mit demselben und mit dem Gottesdienst, es sey auff was Maass es wolle, trunckenes oder nüchtern Mundes Affenspiel treibet, von den Hochwürdiggen Sacramenten lästerlich und spöttlich redet, der sol ohn alle Gnade am Leben gestraffet werden.

3.

Der Hochheilige Nahme Gottes sol mit Fluchen, Schweren, Liegen und Triegen nicht gemissbraucht werden, wer darüber betreten wird, der soll nach Gelegenheit seines Standes etwas in die Arme Büchse zur Busse geben, und da ers sich weigert, beym Gottesdienst in Gegenwart seines Regiments gepfandet werden.

¹ Har ursprungligen stått i Ty 1, liksom det står kvar i nyssnämnda tryck. Sammanställningen *Göttlich vnd Schwedisch* har antagligen sedermera icke ansetts fullt passande; den möter dock i senare aktstycken.

Ty 1.

4.

Da aber des Spötters wortte keine Lesterung Vnd nur aus Vnbedacht Vnd leichtfertigkeit hergeflossen (geschichts¹) geschehe auch zum ersten Vnd anderen mahl, soll er Vierzehnen tage lang in die Eisen geschlagen werden, Vnd dem Hospitall einen halben Monath sold zur busse geben, kömmet er aber zum dritten mahl wieder, soll er arcqvebusiret werden.

5.

Alle missbräuch des heiligen Nahmens Gottes, es sey mit fluchen, schwehren, oder lügen Vnd trügen soll gantzlichen Verbotten sein, da aber einer ergriffen, Vnd das ers aus hasstigkeit, oder amtszorn gethan, Vberzeuget würde, der soll nach gelegenheit seines standes, etwas zur busse in der armen buchse geben, oder auch wohl, wan der Gottesdienst gehalten würde, in seines² Regiments Gegenwart, gepfändet werden.

6.

Thuets aber einer leichtfertiger weise, vnd aus Vorsatz, oder beym trunck, der soll nicht alleine einen halben Monath sold dem Hospitall zur busse Verfallen sein, sondern auch dem lieben Gott beym nächsten gebeth vnd so lange dasselbe wehret, eine abbitt öffentlich im Ringe, auf den Knien thun.

Ty 1.

II.

Vom Gottesdienst Vnd Predigten.

7.

Damit auch eine wahre Gottesfurcht in der Kriegesleütte Hertzen einwurzeln möge, so wollen Vnd Verordnen wir hiermit, das Vm allem Krieges Volcke täglich des Gottesdienstes mit singen vnd bethen morgens Vnd abendts, im Läger abgewartet wie, dan auch alle Zeit zuuorn ein Zeichen von des Herren Feldt-Marschallen oder des Lagers Commendeurs Trompetern, so wohl im anfang, als am ende des Gottesdienstes, gegeben, Vnd darauf als balde Von allen Reüter Trompetern vnd der Knechte Trommelschlägern geantwortet, auch Von allen Priestern der Gottesdienst zugleich gehalten werden solle.

Br.

4.

Der Gottesdienst soll, damit die wahre Gottesfurcht in der Kriegs Leute Hertzen eingepflantzet werde, vor allem Kriegs Volck im Läger Morgens und Abends abgewartet, und allemahl durch des Lagers *Commendeurs* Pauken, Trompeten, und Trummelschlag vor und nach dem Gottesdienst ein Zeichen gegeben werden, und sol kein Priester bey Verlust eines Monats Sold, der den Armen verfallen seyn sol, ohne erhebliche Ursachen denselben versäumen, auch kein Soldat, bey Vermeidung der Straffe des Halss Eisens vom Gottesdienst wegbleiben.

¹ Ursprunglig läsart i Ty 1 (finns kvar i Heylbrunnertrycket); ersatt med *geschehe*.

² Tillsatt i Ty 1; trycket har *sein*.

Ty 1

8.

Welcher Priester den Gottes dienst vnd bethstunden¹ ohne genugsamen Vnd erheblichen auch beweissliche Vrsachen vnd ehehafte Verseümet, der soll iedemahl einen halben Monath sold dem Hospital zur busse Verfallen sein.

9.

Welcher Soldat sich nicht zum Gottesdienste vnd gebethe² einstellt, der soll zum ersten Vnd anderen mahl Von seinem Rottmeister darumb gepfändet, zum dritten mahl aber, da er nicht genugsahme erhebliche Vnd rechtmässige ehehaft *in continenti* zubescheinigen mit dem halseisen tag Vnd nacht gestraffet werden.

Ty 1.

10.

Welcher Priester zu der Zeit, wan er den Gottesdienst und gebeth² halten soll, truncken befunden wirdt der soll zum ersten Vnd andern mahl Von des Feldt *Consistorij* verordneten darumb corrigiret Vnd zur mässigkeit ermahnet, zum dritten mahl aber Von dem Läger relegiret werden.

Br.

5.

Sol sich kein Priester, wenn er den Gottesdienst halten sol, truncken finden lassen, oder auff solchen Fall aus dem Läger *relegiret* werden.

Ty 1.

11.

Auf alle gewöhnliche Feyertage, wie auch die Sontage, Vnd dan, so sichs leiden will, auch nicht vnmöglichliche Verhinderunge, so wohl andere heilige Tagen mit einfallen, soll in der wochen einmahl geprediget, Vnd solches nicht allein gleich dem andern Gottesdienste mit den Trompetenschall Vnd Trommelschlage Verkündiget, sondern auch die seümigen, es sey Priester oder Soldat, ebenmässig wie beim gebeth³ vermeldet, wan sie ihrer absentz halber nicht genugsahme Vnd gegründete Vrsachen anzuzeigen, gestraffet werden.

Ty 1.

12.

Alle Marketenter Vnd Schencken, wann zur Predigt ein Zeichen gegeben worden, sollen ihre bueden alsbaldt schliessen, Vnd im⁴ wehrendem Gottesdienste, es sey vnter der Predigt oder

Br.

7.

Unter wehrenden Gottesdienst sollen die Schencken und Marqvetenter bey Verlust der Wahren kein Fressen und Sauffen gestatten, sondern ihre Buden verschlossen halten.

¹ vnd bethstunden tillsatt i Ty 1; saknas i trycket.

² vnd gebeth tillsatt i Ty 1; saknas i trycket.

³ wie beim gebeth tillsatt i Ty 1; saknas i trycket.

⁴ Ursprungligen Vnter.

dem gebethe¹ nicht das geringste von² wein, bier, brantenwein oder andere Sachen, wie die nehmen haben mögen, keuffen oder Verkeuffen Welcher hierüber ergriffen wurde, dessen wahren Vnd gütter sollen nicht alleine halb dem *General* Gewaltiger, Vnd die andere helfte dem Hospital Verfallen sein, sondern er soll auch noch dazu einen tagh mit dem halseisen gestraffet werden.

Ty 1.

13.

Alles Vppiges leben, wie auch collationen Vnd Gastereyen sollen Vnter den Predigten vnd dem gebethe³ eingestellet, im gegenfall aber, da einer betreten würde (soll er⁴) Vber die droben beym 9 Articull exprimirte Straffe, da er ein Soldat, zweye Rundtstücke, oder zwey guthe dreyer¹ da er aber ein Befehlichhaber (were⁵) nach gelegenheit, auf ehrlicher Biederleütte erkäntnüss Vmb ein gewisses dem Hospital zur busse zugeben schuldigh sein.

14.

Aber alle Vorgemelte sachen wan sonst niemand klaget, sollen die Priester selbst Clägers stelle vertretten⁶, Vnd die delinquenten, Vor ihre Obersten Vnd Rittmester, da es aber dieselben selbst oder die jenigen betreffe, welche keinem Obersten oder Rittmeister Vnterworffen (sollen sie dieselben⁷) Vor dem Feldt Marschallen oder des Lagers Commandeurs Verklagen, die dan Verpflichtet (sein sollen), ihnen rechts zu Verhelffen.⁸

III.

Vom Beruff Vnd ambt Der Feldt-priester.⁹

15.

Alle Priester⁹, so sich bey Vnser Armee aufhalten, sollen Von den Bischoffen

¹ *es* — — *gebethe* tillsatt i Ty 1; saknas i trycket.

² Ursprungligen *es sei*.

³ *vnd dem gebethe* tillsatt i Ty 1; saknas i trycket.

⁴ *oder* — — — *dreyer* tillagdt i Ty 1; finns ej i trycket.

⁵ öfverstruket i Ty 1; finns i trycket.

⁶ Urspr. *Ancläger sein*; så också i trycket.

⁷ Struket i Ty 1; kvar i trycket.

⁸ *Sein sollen* struket i Ty 1; i trycket står i st. f., *die* — — *verhelffen* följande: Die dann vmb dergleichen Verbrecher, beklagte vnd schuldige befundene zur Straff zuziehen verpflichtet seyn sollen.

⁹ Trycket har Feldprediger.

ordiniret Vnd den Regimentern zugeordnet, auch ausser dem, hierin Von dem Obersten Vnd Rittmeistern nichts verschaffet werden.¹

16.

Vndt damit nuhn alle Capitulssachen, nicht weniger im felde als sonst ordentlicher weise cognosciret², Vnd darüber geurthelt werden möge, So Verordnen wir hiemit in Vnserer Armee ein *Consistorium Ecclesiasticum*, darinnen Unser ältester Hoff Prädicant³, President, die Regiments Vnd Reütter Priester⁴ aber seine Assissores ordinarij sein sollen, inmassen wir ihnen dan auch alle Capitulssachen zu tractiren, zuschliessen, Vnd dieselbe nach Göttlichen Rechten vnd Kirchenordnung⁵ zu Verabscheiden Kraft dieses plenipotentz Vnd Volmacht gegeben Vnd aufgetragen haben wollen mit diesem anhang Vnd befehlich, das alle dasjenige was sie dergestalt, Verabhandeln Vnd erkennen werden, Vor kräftigh und gleich⁶ als es in Ordinario Consistorio geschehen, gehalten werden solle.

17.

Kein Capitain oder Hauptman soll macht haben, ohne der Consistorialen Vnd dessen Obristen wissen Vnd willen, einen Priester¹ anzunehmen, Vielweüniger abezudancken, am allerweünigsten aber seines Ambts zuentsetzen.

Ty 1.

18.

Würde aber ein Priester¹ in seiner lehre Vnd leben *vitioscn* Vnd ärgerlichen Wandels⁷ erfunden, vnd beij dem *Consistorio* durch den Obersten vnd Rittmeistern selbst, oder einen andern darumb Verklaget, auch, das sichs in wahrheit also Verhalte, Von ermeldten *Consistoriali* erkündiget worden, so sollen sie ihnen also den nach gelegenheit Vnd der sachen beschaffenheit, seines Priester Ambtes Vnd dienstes entsetzen.⁸

Br.

6.

Welcher Priester sonst ausser der Zeit, da der Gottesdienst geschiehet, einen ärgerlichen Wandel führet, und sein Leben nich nach seiner Lehre anstellet, derselbe sol durchaus in unserm Läger, wenn er vorhero davon abzustehen dreymahl ermahnet, und ich nicht bessert, nicht gelitten werden.

¹ Trycket: nichts vorgenommen werden.

² Trycket: erkannt.

³ Trycket: Hoff- vnd Feldprediger.

⁴ Trycket: Prediger.

⁵ Trycket: Christlich Evangelischen Ordnungen.

⁶ Trycket: so gültig.

⁷ Trycket: — — Leben, Gott — vnd ruchloss, auch ergerlichen Wandels.

⁸ Trycket: *Consistorio* erkündiget, vnd erkant sey, derselbe soll alsdann nach gelegenheit vnd der Sachen beschaffenheit seines priesterlichen Ampts vnd Diensts entsetzet werden.

Ty.

19.

Da aber der Oberste oder Rittmeister entweder aus Verseümnüss oder Vmb gunst willen zuclagen bedencken, so soll es durch den geschehen, welcher den Priester¹ in seinem ärgerlichen leben² betreten Würde aber solches auch Verbleiben, Vnd das *Scandalum notorium* sein³; So soll das Consistorium dem selben Vor sich citiren, Vnd der Præsident einen andern Priester Verordnen, der ihn anlage, Vnd das Recht verfolge, damit also alle ärgernüss, so Viel immer müglichen, Verhütet Vnd abgeschaffet, dagegen aber das gemeine Kriegesvolck durch den Priester gutte Exempel in lehre vnd leben, zur wahren⁴ Gottesfurcht angereizet werden mögen.

Resultatet af jämförelsen mellan dessa aktstycken springer genast i ögonen. Den ger vid handen, att den store kurfursten ej blott lånat enstaka idéer ur frändens militärkyrkoordning, utan ock att densamma i stor utsträckning antingen lätt bearbetats eller mer eller mindre ordagrant afskrifvits. Då kurfursten emellertid kommit till §§ om konsistoriet, har han stannat, kanske i känsla af den egenartadt svenska karaktär, som Gustaf Adolfs militärkyrkoordning på denna punkt företer, och som han måhända fann vansklig att omplantera inom sitt kurfurstendöme med hänsyn till den utveckling, kyrkoorganisationen tagit inom den brandenburg-preussiska landskyrkan.

Men behovet af en enhetlig ledning af militärkyrkoväsendet, hvilket Gustaf Adolf på ett lyckligt sätt tillgodosett genom införandet af ett fältkonsistorium, trängde sig dock snart fram med en sådan styrka, att det i längden ej kunde tillbakavisas. Det på Gustaf Adolfs verk i vidkommande delar väsentligen hvilande brandenburgska Artikulsbrief befinnes snart nog kräfva en komplettering just på den punkt, som man till en början trott sig kunna undvara. Kurfursten Friedrich III finner sig föranlåten att 1692 utfärda förut berörda Brandenburg-preussische Militär-Kirchenordnung, som — med bortseende från afvikelsen från Gustaf Adolfs specifikt sven-

¹ Trycket: Prediger.

² Trycket: Handel vnd Verhalten.

³ Trycket: vnd das Ergernuss also kundtbahr seyn.

⁴ Trycket: erberen.

ska, efter domkapitelsmönster utformade fältkonsistorium, särskildt i fråga om dettas sammansättning — dock i öfrigt företer med denna militärkyrkoordning påfallande likheter.

Det är med särskild tillfredsställelse jag stryker under detta ovedersägliga samband mellan Gustaf Adolfs och »den store kurfurstens» militärkyrkliga lagstiftning. Gustaf Sundbärg har i Det svenska folklynnnet, särskildt i kapitlet »Bristen på nationell instinkt», gisslat det genuint svenska drag, som är uttryckt i denna kapitelöfverskrift. Svensken vill helst ha utländsk stämpel på egen vara, för att den skall blifva riktigt gångbar och erkänd.

Ej minst i vårt kyrkliga lif äro vi snara till och vana vid att konstatera utländsk import. Särskildt är det innevarande året som intet annat ägnadt att påminna oss om en omätlig tacksamhetskuld till våra tyska fränder. Men för detta få vi ej glömma, att reformationens förlopp hos oss var egenartadt svenskt prägladt, ja, att det dröjde relativt länge, innan dess samband med det tyska reformationsverket ens stod fullt klart för det dåtida Sverige. Först på 1560-talet vädjar den gamle Laurentius Petri till Luther som auktoritet och betecknar lutheranerna som bundsförvanter.¹

Men det är ej nog med, att Sverige i kyrkligt hänseende i mångt och mycket vandrat sina egna vägar, troget sitt eget lynne och gamla, goda traditioner. Det har på detta område i den tiden varit gifvande, ej blott tagande.

Nathan Söderblom exemplifierar detta i Svenska kyrkans kropp och själ. Det heter där: »De särskilda öfverensstämmelserna mellan preussiska agendan och vårt svenska ritual äro ej, såsom man menat, lån ur 1811 års kyrkohandbok, utan gå tillbaka till den på Gustaf Adolfs uppdrag af Johannes Botvidi och hans tyska medarbetare efter svenskt mönster inrättade Kichenagenda af 1632 för stiftet Halberstadt och ärkestiftet Magdeburg. Den var på vissa håll i bruk nära hundra år».² Exemplen skulle kunna mångfaldigas.

Militärkyrkoordningen af 1621 ställer oss åter inför ett lifsdugligt verk, till hvilket äro knutna namnen Gustaf Adolf och i viss mån också Johannes Botvidi, den kunglige laggifvaren och den,

¹ HJALMAR HOLMQUIST: D. Johannes Matthiæ Gothus, Uppsala 1903, sid. 43.

² Anf. arb., Stockholm 1916, sid. 21.

som försökt utforma dess grundsatser för det militärkyrkliga lifvet, men ock ett verk, som aktats värdigt stå modell för tysk militärkyrkoorganisation. Det är ett vörtnadsvärdt minnesmärke af svensk konungagärning, i hvilket lagstiftarens paragrafer uppbäras af from och stark tro på Sveriges kyrkas uppgift i Sveriges historia.

Marsilius af Padua.

Helt nyligen (1914) har i Tyskland utgifvits en förkortad upplaga af Marsilius' af Padua bekanta skrift *Defensor Pacis*, afsedd att användas såsom underlag för seminarieövningar vid universiteten.¹ Man kan häri se ett uttryck för den betydelse, som man tillerkänner detta verk. *Defensor Pacis* är en bland den senare medeltidens viktigaste skrifter, i den bryta sig de olika uppfattningarne af stat och kyrka, som framträda i den samtida publicistiken, och där framställas läror, som haft betydelse ända in i våra dagar. Det kan därför synas berättigadt att äfven för en svensk publik påpeka denna skrift, som nu genom den nämnda skoleditionen blifvit mera lättillgänglig än förut. I det följande skall jag därför gifva en kortfattad framställning af Marsilius' lefnad, de yttre omständigheter, som betingade hans framträdande, samt hufvuddragen af hans skrift och dess betydelse särskildt i kyrkans historia.

Kunskapen om Marsilius' lefnad är ganska ofullständig.² Han tillhörde en gammal familj i Padua, Mainardini, hans fader hette Buonmatteo Mainardini, och hans födelseår sättes gissningsvis till omkr. 1270. Han studerade vid universitetet i Padua och ämnade ägna sig åt läkarens kall. När Henrik VII företog sitt berömda tåg till Italien för att krönas och återupprätta kejsarens makt på halfön, rycktes emellertid Marsilius från sina studier. Han hade förbindelser med några af de förnämsta ledarne för det kejserliga partiet i Italien, Can Grande della Scala i Verona och Matteo Visconti

¹ RICHARD SCHOLZ, *Marsilius von Padua Defensor Pacis* [Quellensammlung zur deutschen Geschichte] Leipzig und Berlin 1914. Den första upplagan af *Defensor Pacis* trycktes i Basel 1522.

² Den bästa teckningen af Marsilius torde vara den af NOËL VALOIS, *Jean de Jandun et Marsile de Padou* [Histoire littéraire de la France 33. Paris 1906]. En italiensk biografi är LABANCA, *Marsilio da Padova*. Utförligt behandlas äfven Marsilius i RIEZLER, *Die literarischen Widersacher der Päpste*. Leipzig 1874.

i Milano, hvilka synas ha bidragit att leda honom in i den politiska striden. Redan vid den tid har sålunda Marsilius slutit sig till kejsarmaktens förkämpar. Han tyckes hafva varit en ärelysten man, som sträfvade efter att vinna makt, ära och rikedom. Någon tid tjänstgjorde han äfven i den kejsarliga hären, men om hans öden i öfrigt under dessa år känner man föga. Man vet likväl, att han år 1311 ännu befann sig i Italien.

Men vid den tid, då Henrik VII ryckte mot Rom, lämnade Marsilius hans här och beslöt att fortsätta sina studier samt begaf sig därför till universitetet i Paris. Redan under slutet af år 1312 och början af år 1313 var han universitetets rektor. Detta tyder på att han redan i Italien gjort grundliga studier och förvärfvat sig anseende; antagligen har han blifvit magister i Padua. Däremot synes den ibland förekommande uppgiften, att Marsilius studerat juridik vid universitetet i Orleans, vara oriktig. I hvarje fall har Marsilius från början erhållit en lekmannabildning med sina studier hufvudsakligen inriktade på medicin och först i andra hand ägnat sig åt teologi.

Marsilius fortsatte sedan att undervisa vid universitetet i Paris. Han utöfvade dessutom läkarpraktik enligt vittnesbörd af en hans lärjunge, som brukat vara honom följaktig på hans sjukbesök. Till sist studerade han äfven teologi, och man känner, att han upptog afgifter af studenter för en teologisk kurs, som han afsåg att gifva; men innan denna kurs blifvit hållen, inföll hans resa till Tyskland.

Från Paris företog Marsilius en färd till påfvehofvet i Avignon, antagligen kort efter Johan XXII:s val till påfve. Så alldeles oegennyttig synes hans afsikt med resan ej ha varit. Han sällade sig till den mängd af lycksökare, som svärmade kring kurian för att skaffa sig världsliga fördelar. Marsilius blef ej heller lottlös. Genom förord af två kardinaler lyckades han utverka, att han genom påflig provision erhöll ett af kanonikaten vid kyrkan i Padua; det påfliga brefvet härom är dateradt 14 okt. 1316. Genom ett annat bref af den 5 april 1318 gaf Johan XXII honom äfven löfte om det första gäll inom biskopsdömet Padua, som skulle blifva ledigt. Det är ganska egendomligt, att Marsilius, som sedan så skarpt skulle angripa missbruken med tillsättning af prästerliga befattningar vid påfvehofvet, nu själf drog nytta af dessa missbruk till sin egen fördel. Af betydelse för utvecklingen af hans uppfattning af påfvedömet torde denna resa hafva varit, och han påpekar själf, att han

såsom åsyna vittne kunde yttra sig om missbruken vid kurian. De båda kyrkliga befattningar, som Marsilius innehade, gåfvo honom inkomster, men någon prästerlig verksamhet utöfvade han ej. Vid sin behandling af kyrkliga frågor var han obunden af prästerliga intressen eller hierarkiska synpunkter.

Parisuniversitetet var vid denna tid medelpunkten för Europas andliga lif. Dit samlades de förnämsta lärde från Europas skilda delar. Bland dem, som Marsilius där träffade samman med, var äfven engelsmannen Wilhelm af Occam, en bland 1300-talets mest betydelsefulla filosofiska och teologiska skriftställare. Att de båda märklige männen utöfvat inflytande på hvarandra, är väl troligt, utan att man därför behöfver beteckna den ene som den andres lärjunge. Occams skrifter om statens och kyrkans inbördes förhållande äro likväl senare än Defensor Pacis och kunna sålunda ej vara förebilder för denna. Af de två var Occam säkerligen den yngre, och det är troligt, att det är han, som mest tagit intryck af Marsilius, och ej tvärtom.¹

Af stor vikt var däremot, att Marsilius i Paris lärde känna Johan af Jandun. Denne var en fransman från byn Jandun i Champagne. Han undervisade vid universitetet i Paris och var en känd filosofisk skriftställare. Hans skrifter äro ganska många och utgöra kommentarer till olika verk af Aristoteles. I en skrift hade han förut försvarat påfvens allmakt, men som det synes genom Marsilius' inflytande drogs han öfver till en annan skådning. Vid Parisuniversitetet gjorde sig för öfrigt vid denna tid en strömning gällande till förmån för konungamakten i dess strid med påfvedömet. Filip den sköne hade fått stöd mot Bonifacius VIII i uttalanden från universitetets teologiska fakultet. Att såväl Marsilius som Johan af Jandun tagit inflytande af de skrifter, som författades af franska teologer och jurister till försvar för Filip den skönes politik, är uppenbart.² På detta sätt har säkerligen den långa vistelsen vid Paris' universitet bidragit att befästa Marsilius' politiska uppfattning och göra honom till en förkämpe för den världsliga makten mot den andliga. Han tillämpar sedan på kejsardömet i mycket de idéer, som utarbetats af de franska skriftställarne rörande statsmaktens rättigheter, och att Philip den sköne stödde sig på franska

¹ Se härom SULLIVAN, Marsiglio of Padua and William of Ockam [American historical review II, 1906].

² För de olika stridsskrifterna redogöres i SCHOLZ, Die Publizistik zur Zeit Philipps des Schönen und Bonifaz VIII. Stuttgart 1903.

folket i sin strid mot kurian kan åtminstone ha bidragit att dana Marsilius' uppfattning om menighetens rätt i kyrkliga frågor.

År 1324 fullbordade Marsilius och Johan af Jandun Defensor Pacis, och med denna skrift begåfvo de sig till tyske konungen Ludvig af Bayern, som tog emot dem välillvigt. Härigenom drogos de båda männen in i den stora strid, som då pågick mellan påfvedöme och kejsardöme.¹

Bland de strider, som utkämpats mellan påfvedöme och kejsardöme, torde den mellan Johan XXII och Ludvig af Bayern hafva tilldragit sig jämförelsevis ringa uppmärksamhet, åtminstone i populära framställningar. Orsakerna härtill äro tydliga. Här var det ej någon kamp mellan öfverlägsna personligheter, sådana som Gregorius VII, Fredrik Barbarossa eller Fredrik II. Ej heller kom det nu i allmänhet till några strider med spännande tilldragelser, om man undantager Ludvigs kejsarkröning. Striden utkämpades hufvudsakligen genom skrifter, motsatserna framträdde mest teoretiskt. Teorierna hade nu ej samma makt öfver sinnena som förr, och därför medförde ej manifesten å ömse sidor lika kraftiga konflikter i den praktiska politiken.

I skriftväxlingen återkommer mycket af de gamla argumenten, som gång efter annan upprepats under striden mellan kejsardöme och påvedöme; i allmänhet drifvas de nu å ömse sidor till sin spets. Men mycket nytt kommer äfven in, och ingen bringar så mycket nya synpunkter och en så klar sammanfattning af de gamla som Marsilius af Padua.

Efter en långvarig konklav blef år 1316 Jacob Duèse, som genom rikliga mutor lyckats vinna kardinalernas flertal, vald till påfve och antog namnet Johannes XXII.² Det var ej någon obetydlig man, men en man utan någon andlig flykt. Han var en liten skinn-torr gubbe, ständigt och outtröttligt verksam. Han såg såsom sin främsta uppgift att skaffa kurian ökade inkomster såsom den för-

¹ Det grundläggande arbetet för denna strid är K. MÜLLER, *Der Kampf Ludwigs des Bayern mit der römischen Kurie*. Tübingen 1879. Resultaten af alla undersökningar sammanfattas af HAUCK i *Kirchengeschichte Deutschlands* V, 1. Leipzig 1911. Jämför äfven HOLMQVIST, *Den senare medeltidens kyrkohistoria*, där ytterligare litteraturhänvisningar finnas.

² Han var bördig från staden Cahors, och det påpekades äfven af samtiden, att detta var en växlarnes och affärsmännens stad. Man ville därmed antyda, att Johannes liksom hade affärsgeniet i blodet. Af dem, som ej ville erkänna honom som påfve, kallades han Jacob från Cahors (Jacob de Caturco).

nämsta grundvalen för påfvedörets makt.¹ Det är han, som i främsta rummet utbildat påfvedörets finansiella system med annater, provisioner, dispenser o. s. v. För att kunna drifva denna politik sträfvade han efter att så fullständigt som möjligt koncentrera kyrkans styrelse till kurian, och framför allt drog påfven i allt större utsträckning utnämningen af prästerliga befattningar till sig. I följd häraf blef kurian från denna tid en tummelplats för lycksökare från hela kristenheten, hvilka här sökte vinna framgång för sin ärelystnad eller sina ekonomiska intressen. Detta är orsaken till att Johannes XXII kommit i vanrykte såsom en af de påfvar, som särskildt bidragit att gifva påfvedömet en världslik karaktär och därigenom framkallat den opposition, som tog sig uttryck i reformkoncilierna och slutligen i reformationen. Men Johannes var äfven en man med betydande kraft och ihärdighet. Han var ej böjd för att eftergifva något af påfvedörets anspråk; han fullföljde sina syften med orubblig seghet, och sina motståndare förföljde han med oblidkeligt hat och med ett rätthafveri, som påminner om en processande jurist.

• När Johannes blef påfve, var situationen inom kristenheten gynnsam för ett försök att utvidga påfvestolens makt. Kejsardömet var lamslaget genom en långvarig tronstrid.² Vid valet till tysk konung efter Henrik VII hade enighet ej kunnat uppnås mellan de väljande furstarne. Resultatet blef, att af två olika partier såsom konungar utropades Fredrik af Österrike och Ludvig af Bayern. Den senare hade flertalet för sig, men det fanns ej någon lag eller någon praxis, som gaf utslaget vid valet åt den, som hade majoritet. Enda utvägen var att vädja till vapnen, och så började en långvarig tronstrid, som med skiftande resultat fördes i åtta år.

Båda kandidaterna underrättade enligt gammal sed påfven om sitt val, med därvid yppade sig en betydelsefull skiljaktighet. Fredrik anhöll om påfvens bekräftelse af konungavalet, under det att Ludvig endast underrättade om att han blifvit vald. Båda framställde däremot anhållan om kejsarkröning genom påfven.

¹ En utförlig framställning af Johannes' finanspolitik gifves t. ex. af HALLER, Papsttum und Kirchenreform I, s. 89 f.

² En förträfflig framställning af förhållandena i Tyskland och striderna där gifves utom af HAUCK af LINDNER, Deutsche Geschichte unter den Habsburgern und Luxemburgern. Stuttgart 1890. Akterna äro numera tryckta i Monumenta Germaniæ historica. Legum sectio IV. Constituciones et acta publica imperatorum et regum V, VI 1909—1914.

Bakom denna skiljaktighet ligger en olika uppfattning af det tyska konungavalets betydelse. Ludvig ansåg, i detta fall i anslutning till gammal tysk statsrätt, att det tyska konungavalet var en inre tysk angelägenhet, som var afgjord genom kurfurstarnes omröstning; påfven hade ej någon makt att vare sig gilla eller förkasta den valde.¹ Bakom Fredriks anhållan, som väl framställts för att vinna påfven på sin sida i striden, var den uppfattningen dold, att påfven skulle ha rätt att granska den valdes person, särskildt med hänsyn till hans lämplighet att eventuellt såsom kejsare träda i spetsen för hela kristenheten. Att kejsarkröningen tillkom påfven, därom rådde ej ännu några skiljaktiga meningar.

I sina svar till tronpretendenterna betecknar Johannes dem båda såsom utvalda konungar utan att gifva företräde åt någon af dem, men också utan att bekräfta någonderas val eller söka åstadkomma enighet i Tyskland. Han gjorde gällande den uppfattningen, att något lagligt val ej förekommit. Någon kejsarkröning kunde därför ej heller ifrågasättas, och såväl Tyskland som kejsarriket voro sålunda utan lagligt öfverhufvud. Enligt den papalistiska uppfattningen var ju kejsarmakten ett utflöde af påfvemakten, i det att påfven hade insatt kejsaren, för att han skulle föra det världsliga svärdet. Men när ingen kejsare fanns, hemföll äfven den världsliga styrelsen af kristenhet till påfven, hvilken ägde att utöfva alla de kejsarliga rättigheterna.

Johannes hade sålunda stort intresse af att tronstriden i Tyskland ej afgjordes, ty under tiden kunde han alltmera utvidga sin makt. Närmast gjorde han anspråk på styrelsen öfver Italien såsom riksvikarie. Han upptog sålunda nu de föregående påfvarnes politik att söka beröfva kejsarne deras inflytande i Italien, och därmed framkallade han äfven ett nytt utbrott af den gamla striden mellan guelfer och ghibelliner. De senare voro starkast i norra Italien, där de till ledare hade Matteo Visconti i Milano och Can Grande della Scala i Verona, hvilka af Henrik VII insatts såsom riksvikarier i Italien. Konung Robert af Neapel åter arbetade nu liksom förut på att utestänga tyskarne ur Italien och bringa halfön under sitt välde. Inom de olika städerna blossade parti-striderna upp igen.

Johannes XXII började omedelbart efter sitt val utöfva regeringsmyndighet i Italien. I juni 1317 förklarade han Robert af

¹ Albrecht af Habsburg hade likväl anhållit om påfvens bekräftelse på sitt val och tagit Tyskland såsom län af påvestolen.

Neapel för riksvikarie i Italien å påfvens vägnar. I april 1318 bannlyste han sina förnämste motståndare Matteo Visconti, Can Grande och Rainald Passerino i Mantua, och på våren kom kardinal Bertrand såsom af påfven utnämnd kejserlig vikarie till Italien för att leda det påfliga partiet. De ghibbellinska furstarne blefvo nu hårdt ansatta, och det såg till en tid ut, som om den påfliga politiken skulle krönas med framgång.

Men då föll utslaget i den tyska striden. År 1322 tillkämpade sig Ludvig af Bayern vid Mühldorf en afgörande seger öfver Fredrik af Österrike, som föll fången i hans händer. Därmed betraktades inom Tyskland i allmänhet striden såsom fullt afgjord, och Ludvig erkändes i nästan hela riket; Fredrik gaf själf sin sak förlorad.

Ludvig ansåg nu sin ställning i Tyskland betryggad och ville förvärfva kejsarkronan för att sedan söka återupprätta kejsardörets makt i Italien. Han framställde hos Johannes XXII förnyad anhållan om kröning. Men påfven, i hvars planer det ingick att så länge som möjligt upprätthålla söndringen i Tyskland, vägrade alltjämt att erkänna rättmätigheten af Ludvigs val. Han betecknade honom fortfarande endast såsom utvald romersk konung och vägrade att kröna honom. Däremot erbjöd han sin medling i den tyska striden, ett erbjudande, som Ludvig naturligt nog afvisade, då han ej ville tillerkänna påfven någon domsrätt i fråga om det tyska konungavalet.

Motsatserna i uppfattningen framträdde sålunda tydliga och oförsonliga i de mellan Ludvig och påfven växlade skrivelserna. Men Ludvig skred nu äfven till handling för att i praktiken visa, att han betraktade sig som rättmätig romersk konung. Han ansåg, att han på grund af sitt val ägde rätt att utöfva full kejserlig makt, äfven om han ej kunde taga sig kejserlig titel, innan han blifvit af påfven krönt. På grund häraf betraktade han sig såsom högste länsherre öfver Italien, och utan att akta på påfvens anspråk utnämnde han på våren 1323 Berthold af Neiffen till sin riksvikarie i detta land. Berthold råkade genast i konflikt med kardinallegaten Bertrand, som skulle regera å påfvens vägnar. Han ingrep kraftigt i striden, förmådde Can Grande att fortsätta sitt motstånd och upphäfde belägringen af Milano, där nu Galeazzo Visconti hade öfvertagit makten efter sin fader Matteo.

Nu ingrep påfven med kraft och oböjlig konsekvens. Han inledde mot Ludvig en formlig process. Hans första skrift mot honom, den s. k. första processen, är af 8 okt. 1323. I den framställer

påfven sina anspråk på öfverhöghet och domsrätt öfver kejsaren. Han grundar dem främst därpå, att det var påfven, som öfverflyttade kejsardömet på Karl den store, hvarvid valet lagts i händerna på en del tyska furstar (kurfurstarna). Men då dessa hade att utse den, som sedermera borde bli kejsare, så hade påfven rätt att granska den valdes person och gifva eller vägra bekräftelse af valet. Ludvig hade försummat att begära bekräftelse på sitt val, och han hade ytterligare förbrutit sig genom att under tronledigheten utöfva kejsarrättigheter, hvilka då tillkomme påfvedömet, såsom t. ex. utdelandet af länet Brandenburg. Han gynnade dessutom uppenbara kättare och kyrkans fiender såsom Visconti i Milano.

Med hot om exkommunikation ålägger påfven Ludvig att inom tre månader upphöra med allt utöfvande af kejsarliga rättigheter; han skulle ej få återtaga regeringen, förrän hans val blifvit bekräftadt. Kristenhetens furstar och folk manas vid risk af bann och interdikt att ej längre visa honom lydnad eller hjälpa honom.

Till svar på denna påfvens åtgärd inlade kejsaren vad mot påfvens tillvägagångssätt i Nürnberg 18 dec. 1323. Ludvig förklarar här, att det sedan urminnes tider vore erkänt i Tyskland, att den, som valdes af kurfurstarna, äfven vore romersk konung och kunde utöfva sina kungliga rättigheter. Som Ludvig blifvit vald på lagligt sätt af kurfurstarnas flertal, funnes ej nu någon vakans. Genom själfva valet hade han äfven fått de kejsarliga rättigheterna. Påfven ägde ej någon rätt att pröfva eller bekräfta den valde, om man ej vädjade till honom.

Men sedan Ludvig, stödjande sig på inhemsk tysk rätt, tillbakavisat påfvens anspråk, öfvergår han till angrepp och framställer grafva klagomål mot påvestolens innehafvare. Han slungar tillbaka mot honom beskyllningen att gynna och försvara kättare. Påfven framkallade split och söndring genom sin italienska politik och genom sina försök att tillintetgöra kejsarmakten (»släcka det ena ljuset»). När kristenheten härigenom råkat i fara, måste kejsaren såsom kyrkans försvarare (*advocatus ecclesiæ*) ingripa. Han vädjade därför till den apostoliska stolen och påyrkade sammankallandet af ett allmänt kyrkomöte, där han ville personligen närvara.

Johannes XXII bannlyste då Ludvig genom en bulla af den 23 mars 1324 och stämde honom att inom tre månader personligen eller genom ombud inställa sig inför påfvens domstol. Detta hade endast den verkan, att konungen förnyade sin appellation till det all-

männa kyrkomötet och ånyo beskyllde påfven för kätteri. Då grep denne till det yttersta medlet, i det han förklarade Ludvig för afsatt och lyste bann och interdikt öfver alla hans anhängare.

Striden mellan påfvedöme och kejsardöme upptogs sålunda nu ånyo i hela sin vidd, sådan som den förts mellan Gregorius VII och Henrik IV eller mellan Hohenstauferna och deras motståndare på påvestolen. Uti påfvens uppträdande låg anspråket på högsta makt öfver kristenheten; såsom Kristi ståthållare ville han af- och tillsätta världsliga furstar; och för att nå dessa syften använde han äfven sina andliga maktmedel, bannlysning och interdikt. Å andra sidan framträder representanten för den världsliga makten, den romerske konungen, och häfdar sitt fullkomliga oberoende i världsliga ting; och han vill å sin sida göra gällande, att han har skydds rätt öfver hela kristenheten och skall kunna ingripa till dess hjälp, när nöd är förhanden. Liksom på Hohenstaufernas tid gäller striden äfven nu särskildt högsta makten i Italien.

Då Ludvig appellerar till det allmänna kyrkomötet, drages äfven en annan fråga in i striden. Det gäller påfvens ställning inom kyrkan, om han skall betraktas såsom kyrkans af Gud insatta öfverhufvud med makt att besluta och handla såsom Guds representant på jorden; eller om makten skall ligga hos kyrkomötet, som representerar hela kristenheten, om påfven sålunda skall betraktas endast såsom en förvaltare af honom anförtrodd makt, hvilken kan af kyrkomötet ställas till ansvar. Denna strid om kyrkans organisation är nu minst lika viktig som striden mellan sacerdotium och imperium om ledningen af kristenheten. Det gäller, om kyrkan skall styras monarkiskt eller demokratiskt. Det är två olika kyrkobegrepp, som brytas mot hvarandra.

Ty ännu en annan kyrklig strid kom att inverka på konflikten mellan Ludvig af Bayern och kurian. När konungen beskyllde påfven för kätteri och för att gynna kättare, berodde det på dennes ställning till den inom kyrkan pågående s. k. armodestriden. Denna berör själfva kyrkans karaktär och hela dess ställning till det världsliga.

När kristendomen blef härskande inom det romerska riket och kyrkan organiserades såsom en hierarkisk institution med betydande äfven världslig makt och stora världsliga besittningar, fanns det många kristna, som betraktade detta såsom ett brott mot Kristi bud och såsom ett afsteg från den sanna kristendomen.

De ville, att man äfven här på jorden skulle söka strängt tillämpa sådana yttranden af Kristus som: »Mitt rike är ej af denna världen» eller: »Skaffen eder icke guld, ej heller silfver, ej heller koppar i edra bälten o. s. v.» (Matteus 10 kap.) Guds rike fanns för dem endast inom människorna, det behöfde ej någon yttre organisation. Människorna skulle visa sig höra till Guds rike genom en helig vandel och genom att utöfva praktisk kärleksverksamhet. Man ville sträfvade efter att komma till det tillstånd; som fanns före syndafallet, då människans natur var god och den ursprungliga, ofördärfvade naturrätten, som äfven var Guds lag, bestämde hennes handlingar. Denna riktning framträdde hufvudsakligen som en lekmanarörelse. Alla kristna vore ju i lika mån medlemmar af Guds rike och kunde oberoende af hierarkiens medverkan sträfvade efter helgelse och ett rättfärdigt lif.

Denna rörelse kunde kyrkan med sin hierarkiska organisation ej upptaga inom sig, utan den drefs till sektbildning. Så gick det med valdenserna och deras efterföljare, hvilka af kyrkan behandlades som kättare. Äfven den helige Franciscus syftade från början till en fri kärleksverksamhet utan någon strängare organisation. Han hade ju själf förmålt sig med fattigdomen, han ville efterlikna Kristus, som ej haft något, som han kunde luta sitt hufvud till. Hans mening var, att han och de, som slöto sig till honom, skulle utan att själfva besitta någon egendom verka för de fattiga och elända i världen. Men den katolska kyrkan tog hand om rörelsen och gaf den en annan riktning, än Franciscus själf afsett. Så tillkom fransiskanerorden, som i viss mån upptog stiftarens ideal om fattigdom och kärleksverksamhet, men som därjämte fick en betydande yttre organisation och förvärfvade stora rikedomar.¹

Redan från början fanns inom orden en motsättning mellan två olika riktningar, af hvilka den ena ville en mildare, den andra (spiritualerna) en strängare tillämpning af fattigdomsidealet. Påfvarna gynnade den förra riktningen, som i allmänhet bestämde ordens utveckling, utan att man dock fullständigt släppte fordran på fattigdom. En påflig bulla af 1230 gaf orden rättighet att besitta egendom. Ordensbudet om fattigdom sökte man uppfylla på så sätt, att ordens egendom öfverläts på kyrkan och den själf endast

¹ Om den helige Franciscus och fransiskanordens tidigaste historia se T. HÖJER, Nyare forskningar rörande den helige Franciscus från Assisi och fransiskanordens äldsta historia [Hist. Tidskr. 1907] och HOLMQVIST, Franciskusproblemet [Kyrkohist. årskrift 1910].

hade nyttjanderätten. Spiritualerna, som häri endast sågo ett kringgående af fattigdomsbudet, drefvos öfver till opposition mot påfvedömet, och för många af dem framstod påfven som antikrist. Dessa spiritualer voro talrikt representerade i Provence, där Johannes Olivi bland dem uppträdde som lärare. I Toscana leddes spiritualerna af Ubertino af Casale. År 1312 på konciliet i Vienna fördömde Clemens V flera af Olivis satser och försvarade ordens nyttjanderätt till sina egendomar.

Johannes XXII kunde naturligt nog ej hafva några sympatier för krafvet på fattigdom. Genom konstitutionen »*Quorundam exigiit*» af 1317 fördömde han spiritualerna, och ordensgeneralen Mikael af Cesena fordrade deras fullständiga underkastelse. Orden i sin helhet höll dock fast vid läran om Kristi fullständiga fattigdom och vid fordran på personlig egendomslöshet hos ordens medlemmar. Då år 1321 en dominikan angrep satsen, att Kristus och apostlarna ej haft egendom, uppträdde följande år hela orden häremot med skrifvelser till påfven och hela kristenheten, undertecknade af bland andra Mikael af Cesena och Occam. Johannes förklarade då, att den romerska kyrkan ej längre ville öfvertaga egendomsrätten till minoriternas besittningar. Dessa skulle härigenom tvingas att äfven formellt framträda såsom innehafvare af egendom. Härigenom bröts fiktionen, att orden efterlefde armodsbudet, och en våldsam oro framkallades bland fransiskanerna. När orden protesterade, sökte påfven nedslå allt motstånd, i det han förklarade läran om Kristus' och apostlarnas fattigdom för kättersk. Mikael af Cesena kallades till Avignon men undandrog sig att komma. Han jämte Occam flydde till kejsar Ludvig, som då befann sig i Italien, och vistades sedan en tid vid hans hof. Orden var sedan splittrad i två grupper, af hvilka den ena fogade sig under påfvedömet, den andra åter framhårdade i opposition och slöt sig till påfvens motståndare.

Denna strid inom fransiskanerorden upprörde hela kristenheten, ty denna orden var den populäraste af alla, och dess inflytande trängde längst ned bland de djupa lagren. Striden gällde mycket mera än en munkordens organisation. Det var en konflikt mellan olika kyrkobegrepp: kyrkan såsom en rent andlig makt eller kyrkan såsom en hierarkisk institution med äfven världslig makt. I spiritualernas uppträdande och läror låg en opposition mot den riktning påfvedömet tagit, mot hela påfvarnas ekonomiska politik, mot de andliges förvärldsligande. Vidare berörde striden lekmännens ställning till kyrkan och betydelsen af prästens kall såsom medlare mellan Gud och människorna.

De spörsmål, som under denna tid mest upprörde kristenheten, voro sålunda frågorna om påfvedömet och kejsardömet inbördes ställning, om kyrkans organisation och förhållandet mellan påfve och kyrkomöte samt om prästerskapets armod och i allmänhet dess förhållande till det världsliga.

Det är mot bakgrunden av dessa strider inom kristenheten, som man har att se Marsilius' skrift *Defensor pacis*.

I själfva boken uppgifves Marsilius ensam såsom författare, men samtida uppgifter öfverensstämma däri, att Johan af Jandun medverkat vid dess utarbetande. Olika meningar hafva framträdt om arten af deras samarbete; somliga hafva velat alldeles bortse från Johans af Jandun medarbetareskap; andra återigen framhålla, att detta ej varit utan betydelse för bokens karaktär. Särskildt torde hans ingående kännedom af Aristoteles' skrifter kommit det gemensamma arbetet till godo, så att åtminstone i de delar af verket, som äro ett återgifvande af Aristoteles' åsikter, hans medverkan varit betydande. Men att Marsilius bör betecknas som hufvudförfattaren, därom äro alla ense. Planläggningen af arbetet och de härskande ideerna äro hans, och det synes mig därför berättigadt att i det följande beteckna honom som författare.

Längre fram författade Marsilius ensam en kortare skrift, som han kallar för *Defensor minor*.¹ Denna finnes bevarad i ett manuskript, som hittats i Oxford, och är ännu ej tryckt. Den är ett sammandrag af det stora verket, men innehåller dessutom ytterligare utredningar och förtydliganden, hvarför den är af betydelse vid afgörandet af hvad Marsilius i vissa punkter menat.

Defensor pacis afslutades som nämndt 1324 och är afsedd att vara ett inlägg i de strider, som då upprörde kristenheten. Den dedicerades till Ludvig af Bayern, men om den från början är författad för att öfverlämnas till honom, torde vara osäkert. Först 1326 inställde sig de båda författarna med sitt verk hos Ludvig i Nürnberg.

Titeln *Defensor pacis* visar, att Marsilius till utgångspunkt tager det myckna splitet i världen och såsom sin uppgift angifver att visa vägen för nåendet af den frid, som vore nödvändig för kristenhetens välbefinnande både i andligt och världsligt afseende.

¹ Enligt VALOIS är den antagligen tillkommen 1328. Hos honom refereras innehållet i *Defensor minor* och angifves särskildt, i hvilka afseenden den kompletterar framställningen i *Defensor pacis*.

Det som förhindrar freden är bristfälligheter i världens styrelse., som böra aflägsnas. Vid en undersökning af det dåvarande tillståndets brister ledes Marsilius till att framställa sin åsikt om det rätta styrelsesättet, som skall kunna garantera freden. Då han anser, att främsta anledningen till ofriden är, att den andliga makten gripit öfver på den världsligas område, kommer hans verk att framför allt behandla kyrkans ställning. Men såsom en inledning utreder han först sina åsikter om staten.¹

Defensor pacis är indelad i tre böcker: Den första behandlar staten, den andra, som omfattar den största delen af verket, kyrkan, under det att den tredje ger den föregående undersökningens resultat i korta, skarpt formulerade satser.²

Marsilius' statslära bygger på Aristoteles'³, men den står dessutom under inflytande af de tankar, som genomgå hela medeltidens statsrättslära och som ha sin utgångspunkt i Augustinus' Civitas Dei. Dessutom torde samhällsskicket i de italienska småstaterna, som Marsilius kunnat iakttaga under sin uppväxttid, hafva inverkat på honom.

Orsaken till statens uppkomst lägger Marsilius liksom Aristoteles i människans natur, som drifver henne till sammanslutning med andra människor. Staten har steg för steg utvecklats ur mindre samhällen. Först uppstår föreningen mellan man och kvinna, en familj, som bebor ett enda hus. Sedan sammansluta sig flera familjer och bilda en by; detta är det första egentliga samhället. Familjen styrdes af en äldste utan någon lag, men för samhällena stiftades verkliga lagar. I dem fingo äfven människorna olika uppgifter och skildes i olika stånd.

Staten har sålunda växt fram på ett organiskt sätt genom frivillig sammanslutning af människorna. Huru detta tillgått, utreder ej Marsilius närmare, och hos honom kan man sålunda ej finna någon fullt utvecklad lära om ett samhällsfördrag.

Statens uppgift är att leda människorna till ett fullkomligt lyckligt lif. Människorna kunna nå lycka dels här på jorden, dels i det eviga eller himmelska lifvet. Detta senare behandlades af reli-

¹ Marsilius' statslära har nyligen behandlats af L. STIEGLITZ, Die Staatstheorie des Marsilius von Padua. Leipzig, Berlin 1914.

² Denna tredje del finnes tryckt hos HJÄRNE, Medeltidens statsskick, Uppsala 1895.

³ GUGGENHEIM, Marsilius von Padua und die Staatslehre des Aristoteles [Historische Vierteljahrschrift 1904].

gionen, och den kunde filosofer och statslärare ej utreda; men då detta lifvet var en förberedelse för det kommande, vore religionen äfven i viss mån en statens angelägenhet.

Staten uppfattas af Marsilius liksom af Aristoteles som en organism, där hvar och en hade sin särskilda uppgift att fylla. Då människorna af naturen voro utrustade med skilda anlag, fördelades de på olika verksamhetsområden eller yrken. Statens olika uppgifter eller funktioner voro sex: agricultura, artificium, militaris, pecuniativa, sacerdotium, judicialis seu consiliativa, och därför uppdelades mänskligheten i sex hufvudsakliga klasser eller stånd: åkerbrukare, handtverkare, krigare, handelsmän, präster och domare. Marsilius betecknar sålunda sacerdotium såsom en statsfunktion, ehuru han medger, att meningarna därom vore delade. Han framhåller, att vissa sidor af religionen ej äro åtkomliga för det mänskliga tänkandet eller kunna göras till föremål för statens omvårdnad, och dem lämnar han åsido. Men han häfdar, att religionen och prästerskapet äro nödvändiga för att hålla människorna i tygeln och upprätthålla det allmänna lugnet och sålunda i viss mån fylla en funktion i det världsliga samfundet.

Marsilius låter sålunda statens uppgift omfatta hela människan, i hvad som har afseende på detta lifvet. Han vill sålunda ej erkänna en kyrklig makt vid dess sida, som kan utöfva världslig makt. I detta afseende träder han i motsättning till föregående tänkare, som läto kristenheten under Guds ledning styras af sacerdotium och imperium, af hvilka det förra gjorde anspråk på företrädet och utrustades med äfven världslig makt. Härigenom öfvervinner Marsilius den dualism, som föregående statsrättslärare haft att kämpa emot. Om Marsilius sålunda ej bortser från att staten har en uppgift att förbereda människorna för det eviga lifvet, lägger han likväl tyngdpunkten af statens verksamhet i arbetet för ett godt tillstånd här på jorden.

Samhället återigen regeras af lagarna, och Marsilius skiljer mellan de af Gud stiftade lagarna och dem, som stiftats af människorna. De fullkomligt goda människorna före syndafallet hade ledts af den gudomliga lagen, den ofördärfvade naturrätten. Efter syndafallet blef det nödvändigt att stifta lagar vid sidan af Guds lag och ordna ett samhälle med en organiserad styrelse. De af Gud stiftade lagarna äro alla människor fortfarande underkastade, de kunna ej förändras genom någon makt på jorden hvarken andlig eller världslig, men deras efterlefnad kan ej heller af staten fram-

tvingas. Vid framställandet af statsläran lämnar Marsilius dem därför åsido. De mänskliga lagarna åter äro underkastade förändringar genom statens egen verksamhet. Statens främsta uppgift är att skaffa goda lagar och trygga deras verksamhet. Statens förnämsta funktion är sålunda den lagstiftande, och lagstiftaren är den, som innehar högsta makten i ett samhälle.

Makten inom staten, d. v. s. i främsta rummet den lagstiftande, ligger hos hela folket, d. v. s. samlingen af alla statens manliga medlemmar. Marsilius förfäktar sålunda folksuveränitetens idé. Denna var redan förut framställd t. ex. af Thomas af Aquino, men Marsilius genomförden fullständigt och drar alla konsekvenserna ur densamma. Därigenom är han en föregångare till senare förkämpar för denna lära, t. ex. Rousseau. Mycket af hvad denne säger i *Contrat social* är redan sagdt i *Defensor pacis*.

Folket såsom utöfvande lagstiftningsmakt betecknas af Marsilius med ordet lagstiftaren, hvilket ständigt och jämt återkommer i *Defensor pacis*. I en liten stat, sådan som stadsstaterna i det gamla Grekland eller i det samtida Italien, kunde alla medborgarna sammanträda personligen och bestämma öfver lagarna. I större samhällen, där detta ej vore möjligt, kunde man utse ombud, som utöfvade folkets suveränitet; man kunde sålunda ha en vald representation. I denna punkt går Marsilius utöfver Aristoteles och antikens statsrättslärare, som ej kände medborgareskaps utöfvande genom ombud. Vid skiljaktiga meningar gällde majoritetens beslut såsom lagstiftarens.¹ Marsilius' uppfattning är sålunda genomgående demokratisk, i det han lägger makten inom ett samhälle hos medborgarnes flertal.

Inom olika delar af världen bo människor med olika anlag och olika näringslif och samhällsskick, och Marsilius erkänner därför behovet af olika styrelser och olika lagar i olika riken. Inom hvarje rike finnes sålunda en lagstiftare för detsamma, bestående af detta rikes medborgare.

Ej fullt klar är däremot Marsilius' ställning till frågan om världsriket, och man har äfven räknat honom som en motståndare till kejsardömet såsom högsta makt öfver kristenheten²; man

¹ Det är oklart, om Marsilius med majoritet menar genom omröstning uttrönt flertal eller en kvalificerad majoritet, omfattande de mest insiktsfulla och inflytelserika inom menigheten (*major et valentior pars*).

² Denna uppfattning hyllas t. ex. af GUGGENHEIM, som stöder sig på uttrycken i *Defensor Pacis*, del II, kap. 17.

har i detta afseende som i många andra prisat Marsilius såsom en modern ande, hvilken insåg, att medeltidens idéer om ett universalvälde spelat ut sin roll, och att enda möjligheten till frid och lycka vore världens upplösning i nationalstater. Det synes mig dock, som om denna framställning ej vore riktig. Hela Marsilius resonemang om den kristna kyrkan förutsätter kristenhetens enhet och förefintligheten af en högsta myndighet öfver densamma. Afgörande för uppfattningen är härvidlag den ytterligare utläggning, som frågan får i Defensor minor. Där talas om den högste lagstiftaren inom romerska riket, hvilket omfattar kristenheten. De olika delarne af riket hade delegerat sin bestämmanderätt till det romerska folket, och detta vore sålunda högsta lagstiftare för kristenheten. Med allt erkännande af de olika staternas berättigande hyllar sålunda Marsilius tanken på hela kristenheten såsom en enhet med en högste lagstiftare, det romerska folket, och en af denne lagstiftare utsedd högste härskare; den romerske kejsaren. Förhållandet mellan kejsardömet och de olika staterna utreder han ej närmare.

Marsilius skiljer på lagstiftande och verkställande makt, hvilka böra utföras af olika myndigheter. Liksom man i Marsilius ser en föregångare till Rousseau, kan man äfven hos honom finna ideer, som sedermera förfäktas af sådana statsrättslärare som Locke och Montesquieu. En monark eller en oligarki får ej innehafva lagstiftningsmakt, ty de skulle begagna den för egennyttiga syften. Däremot hyser Marsilius liksom senare Rousseau ett mycket stort förtroende till att folkviljan alltid skall finna det rätta.

Lagstiftaren skall åt staten utse en styrelse. Marsilius erkänner det berättigade i flera olika styrelseformer men ger företrädet åt en valmonarki, då i en sådan lagstiftarens vilja bäst kan göra sig gällande. Men furstens makt finge ej vara oinskränkt, ty då frestades han att handla emot lagarne; han bör kontrolleras genom lagstiftaren eller någon, som fått lagstiftarens uppdrag därtill. Regenten är sålunda ansvarig för folket, som i sin hand har makt att till- och afsätta honom. Marsilius' statslära pekar sålunda hän mot en konstitutionell monarki på folksuveränitetens grund. Valet af härskare öfver det romerska riket tillkommer enligt Marsilius den högste lagstiftaren, det romerska folket. Att valet faktiskt kommit att öfverföras till de tyska kurfurstarna, söker Marsilius liksom andra författare före honom förklara på så sätt, att kurfurstarna hade fått denna makt delegerad på sig af det romerska folket och att de sålunda handlade å dettas vägnar. Kurfurstarnes

val vore sålunda fullgiltigt, men naturligtvis skulle en af dem vald furste få en högre sanktion af sitt kall, om han därjämte hyllades i Rom af det romerska folket som den högsta lagstiftaren.

För Marsilius' lära om kyrkan, som han framställer i andra boken af *Defensor pacis*, är det af vikt att känna hans ställning till de skrifter, på hvilka den katolska kyrkan i främsta rummet grundade sina anspråk. Såsom rättesnöre för människans tro erkänner han endast de heliga skrifterna, af hvilka likväl Gamla testamentets böcker nu ej längre hade någon förbindande kraft. Förklaring af skrifter kunde endast gifvas genom det allmänna kyrkomötet. Inga människors skrifter vore man förpliktad att tro. De påfliga dekretalerna voro sålunda värdelösa. Med en sådan uppfattning af grunderna för människornas tro är det naturligt, att Marsilius skulle komma till en helt annan åsikt om kyrkans karaktär och organisation än den, som inom den katolska kyrkan var den allmänt antagna.

Marsilius tillämpar på kyrkan i mycket samma teori som på staten; han grundar äfven här sin tankegång konsekvent på folksuveränitetens idé. Rörande själfva kyrkans begrepp ställer han emot hvarandra det hierarkiska kyrkobegreppet, att kyrkan skulle vara detsamma som prästerskapet, och det ursprungliga, som äfven Augustinus ansluter sig till, att kyrkan är de troendes samfund eller kristenheten. Han ger den senare uppfattningen företrädet. För honom blir sålunda kyrkan ungefär det samma som det romerska folket, organiseradt för kyrkliga ändamål.

Prästerskapet fyllde, såsom redan sagts, enligt Marsilius en statsfunktion, och de andlige voro sålunda statens tjänare och underkastade dess myndighet. De hade visserligen rent andliga uppgifter (*spiritualia*), som staten ej kunde reglera. Men det var med orätt, som de hade framställt fordran, att all deras verksamhet skulle betraktas såsom andlig och undandragas statens makt. Marsilius visar med påtagliga exempel, huru de andlige utöfvade världslig verksamhet, och han sluter däraf, att de äfven borde stå under staten, då denna ensam ägde makt öfver allt, som rörde detta lifvet. Makten inom kyrkan kommer sålunda att liksom inom staten vila hos den högste lagstiftaren, det romerska folket; någon självständig makt tillkommer icke hierarkin.

Gent emot de argument, som från påfvarnes sida brukade anföras för prästerskapets oberoende af den världsliga makten

och företrädde framför denna, sökte Marsilius visa, att enligt den ursprungliga och sanna kristna uppfattningen Kristi tjänare voro utestängda från förvärfvet af världslig makt och världsliga ägodelar. Kristus hade visserligen själf haft all makt på jorden, men han hade ej kommit för att utöfva denna makt bland människorna; han tog ej något världsligt herravälde och utöfvade ingen världslig jurisdiktion utan underkastade sig den statsmakt, som då fanns, nämligen det romerska kejsardömet. Det samma gällde hans efterföljare apostlarne och alla Guds tjänare inom kristenheten.

Marsilius erkänner ej någon särskild andlig lagstiftning. Såvida det andliga kan regleras genom lagstiftning, tillkommer denna den världslige lagstiftaren, folket, eller dess delegerade. Präster kunna ej utfärda lagar med för människorna bindande kraft.

All jurisdiktion här på jorden tillkommer sålunda den världsliga makten, och klerkerna skola stå under världslig domstol, när de förbryta sig mot mänskliga lagar. Men ej nog härmed. Marsilius säger, att ej heller en andlig får ha domsrätt öfver en annan andlig, om den ej blifvit honom gifven af den världsliga domaren, som också äger att återkalla den. Marsilius underkänner sålunda det berättigade i hela det system af andliga domstolar, som organiserats genom påfvedömet. Äfven hela äktenskapslagstiftningen hänföres till den världsliga makten, hvarför den för påfven ekonomiskt så viktiga rätten att meddela dispenser fränkännes honom.

Men det förekommer ju äfven här på jorden öfverträdelser af den gudomliga lagen, af de sedebud, som Gud gifvit människorna för att leda dem till ett heligt lif. Men ej ens i sådana frågor hade prästerna någon domsrätt, utan den ende domaren vore Kristus. Domen öfver brott mot gudomlig lag, som ej på samma gång voro brott mot världslig lag, verkställdes ej här på jorden, ty Gud ville bereda människorna möjlighet till bättring intill lifvets slut.

De andlige hade sålunda ej någon makt att förlåta synder, ty det kunde Gud ensam göra, och han ensam kunde befria en syndare från hans straff. Ingen andlig hade sålunda rätt att excommunicera, utan detta tillkom den världsliga makten eller consilium generale. Genom dessa läror undanryckte Marsilius stöden för det katolska prästerskapets makt, som hvilade på deras bestämmanderätt öfver människornas salighet.

De andligas uppgift skall däremot vara att leda människorna, så att de blifva dugliga för det kommande lifvet. De skulle undervisa människorna i den gudomliga lagens bud och förvalta ordet

och sakramenten. Men de skulle verka med uteslutande andliga medel, de hade ej någon makt att straffa i detta lifvet. Ingen kan, säger Marsilius, i detta lifvet tvingas att iakttaga de evangeliska buden. Prästens ställning blir enligt Marsilius den af en människornas hjälpare och ledare vid deras sträfvan att lefva ett godt lif och förvärfva den eviga saligheten. Men han är ej nödvändig för människan. Den enskilde kan träda i gemenskap med Gud utan de andliges medverkan och vinna visshet om sin salighet. Ej heller kyrkans nådemedel, sakramenten, äro nödvändiga för saligheten. Marsilius ställer sålunda individen såsom fri och obunden af yttre lagar och betingelser vid förbindelsen med sin Gud. Prästerna äro ej nödvändiga medlare vid förbindelsen med Gud; de äro endast folkets tjänare i andliga ting. Den sanna religionen är invärtes i människan och är ej beroende af några yttre bruk eller kyrkans ordningar.

Konsekvensen af Marsilius' resonemang synes hafva bort blifva ett yrkande på fullständig trosfrihet, då den enskilda människan ensam bör få svara för sin ställning till Gud. Så långt går han dock ej. Äfven han hyllar satsen om kristenhetens enhet, och därför finnes äfven hos honom begreppet kättare för dem, som söndra sig från kyrkan och åstadkomma splittring bland de troende. Men ej ens i detta fall tillerkännes de andliga någon jurisdiktion. De kunde visserligen afgöra, hvad som skulle kallas för kätteri, men de ägde endast att söka rätta den felande genom förmaningar. Förbrytelsen åter skulle dömas af den världslige domaren, om den kunde sägas hafva karaktären af en världslig förbrytelse, i det att den störde friden i världen. Marsilius anser likväl, att en kättare eller otrogen ej i detta lifvet bör straffas till person eller egendom,

Lika litet som efter världslig makt borde de andliga sträfva efter rikedom. Kristus och apostlarna hade ej besuttit någon egendom, och prästerna borde söka efterlikna dem. Marsilius ansluter sig sålunda till fattigdomsidealet. Den heliga skrift pålade ej någon att erlægga tionde. De andlige borde gå enkelt klädda och vara nöjda med ett endast nödtorftigt underhåll. Detta skulle de erhålla genom folket. I väl ordnade samhällen voro inkomsterna af vissa egendomar anslagna till de andlige. Men godsen vore därför ej deras egendom, utan de tillhörde staten, och deras förvaltning borde omhändertagas af lagstiftaren eller hans ombud. Staten ägde rätt att indraga kyrkogodsen och använda dem för andra statsändamål.

Prästerna borde ha en ställning såsom aflönade statstjänare utan egen egendom; hierarkin borde upphöra att vara en ekonomisk makt.

Marsilius ställer sig sålunda i opposition mot hela utvecklingen inom den katolska kyrkan. Han förnekar prästernas rätt att innehafva län och besitta egendom. Det är en fullkomlig revolution inom hela kristenheten, som han härigenom vill genomföra. Tydligt står han under inflytande af valdenserna och spiritualerna inom fransiskanerorden.

Äfven i fråga om kyrkans inre organisation hyllar Marsilius åsikter, som äro ägnade att omstörta hela den medeltida kyrkobyggnaden. Han förnekar, att påfvedömet och hierarkien hvila på gudomlig instiftelse. Från början voro alla andliga lika, präst och biskop hade samma makt. Alla apostlarna hade varit lika, Petrus hade ej haft någon högre makt än de andra, allra minst utöfvat någon jurisdiktion öfver dem. Däremot hade församlingen af alla apostlarne utöfvat myndighet öfver så väl Petrus som hans medbröder. Makten inom kyrkan låg sålunda ifrån början hos församlingen af kyrkans medlemmar, ej hos några vissa kyrkliga ämbetsmän. Någon makt att styra kyrkan hade Petrus aldrig haft, och en sådan makt kunde följaktligen ej ärfvas af hans efterföljare.

Men Marsilius sätter för öfrigt i fråga, om Petrus någonsin varit biskop i Rom, ja han anser det ovisst, om han ens någonsin besökt den heliga staden. Att Paulus varit i Rom vore däremot visst enligt Nya testamentets vittnesbörd, och apostlarne voro sålunda snarare efterföljare till Paulus än till Petrus. Denne hade däremot varit biskop i Antiokia. Om för öfrigt något biskopssäte skulle göra anspråk på särskild helighet, vore det väl Jerusalem, där Kristus lidit döden. Man kunde sålunda ej påstå, att Kristus gifvit någon viss biskop allmakt ens öfver de andlige, ännu mindre då öfver hela kristenheten.

Ehuru Marsilius sålunda förnekar, att den hierarkiska ordningen har någon religiös helgd, måste han ilkväl erkänna dess tillvaro, och han vill ej omedelbart omstörta den. Han betraktar den likväl såsom en följd af den historiska utvecklingen och därför underkastad samma förändringar som alla andra mänskliga institutioner. Det var statens högsta myndighet, folket, lagstiftaren, som hade fördelat kristenheten i församlingar och biskopsstift med särskilda föreståndare och därigenom åstadkommit en viss rangskala inom kyrkan samt gifvit den ene andlige myndighet öfver den andre. Allt-

jämt borde det därför tillkomma lagstiftaren eller dennes delegerade att ordna de kyrkliga ämbetena och insätta präster. Församlingarna borde därvid fritt få öfva sin valrätt. Endast en andlig invigning till det prästerliga kallet tillkomme den andliga öfverheten. Kyrkan skulle sålunda byggas upp på demokratisk grund, så att de andliga finge sin makt genom val af menigheten.

Liksom hierarkin hade äfven påfvens makt historiskt växt fram. Afgörande för den romerske biskopens maktställning var donatio Constantini, genom hvilken kejsaren fritog påfven från att stå under världslig jurisdiktion och gaf honom makt öfver andra biskopar. Påfven hade sålunda fått all sin makt från den världsliga öfverheten, och denna kunde då äfven taga tillbaka hvad den gifvit.

Marsilius erkänner likväl, att det vore lämpligt, att en kyrka och en biskop stode öfver de andra, och det romerska påfvedömet borde därför bibehållas. Påfven borde t. ex. vara ledare af det allmänna kyrkomötet och meddela dess beslut. Men påfvedömet vore liksom allt annat inom staten underkastadt den världsliga lagstiftaren och hade ej någon tvångsmakt hvarken inom kyrka eller stat.

Kyrkan liksom staten var organiserad enligt folksuveränitetens idé. Högsta makten inom kyrkan i andliga saker skulle ligga hos den kristna menighetens representant, det allmänna konciliet, till hvilket så väl lekmän som klerker skulle kallas. Kyrkomötet var sålunda ej en representation för hierarkin utan för hela det kristna folket. Sammankallandet af kyrkomötet och bestämmandet af deltagarne tillkom den högste lagstiftaren eller den, som utöfvade makt å hans vägnar (kejsaren). Marsilius uttänker en mycket invecklad procedur, för att kyrkomötet skulle kunna sammanträda, äfven om kejsaren försummade sin plikt att sammankalla det. Lagstiftaren skulle äfven ombesörja verkställandet af konciliets beslut och bestraffningen af dem, som motsatte sig.

Kyrkomötet hade att å kyrkans vägnar besluta i trossaker. Konciliet och ej påfven tillkom det att förklara någon för helgon. Påfven kunde dragas inför konciliet, då det visat sig, att påfvarne själfva kunnat misstaga sig och förfalla till kätteri; såsom exempel anföras Johannes XXII:s dekretaler rörande fattigdomsbudet och Bonifacius VIII:s bulla Unam sanctam. Men i allt hvad som rör kulten eller kyrkans yttre organisation är det den högste lagstiftaren och ej kyrkomötet, som har beslutanderätt; det är äfven denne, som bestämmer om bannlysning, interdikt eller andra kyrk-

liga straff. Kyrkomötets beslut få sålunda i dylika frågor giltighet, endast om de bekräftas af lagstiftaren.

Den högste lagstiftaren eller menigheten stod sålunda öfver all annan både andlig och världslig makt. Det är därför naturligt, att valet af påfve borde ligga hos menigheten, d. v. s. enligt Marsilius hos det romerska folket och dess valde representant, kejsaren.

Marsilius öfverensstämmer med andra medeltida statsrättslärare däri, att det för världsfreden vore nödvändigt, att det funnes en högsta makt, som alla underordnades. Han fann den hos menigheten eller det romerska folket. Från lagstiftaren utgick all makt, alla ansvarade inför denne. Då ingen själfständig makt fanns vid sidan af lagstiftaren, borde ej strid kunna uppstå i världen. Orsaken till ofriden vore, att en annan makt höjt sig till betydighet vid sidan af lagstiftaren och börjat kämpa om herraväldet öfver världen, nämligen påfvedömet och hierarkin. Genom dessas maktöfvergrepp framkallades splittring; om åter all makt samlades hos lagstiftaren, skulle friden återvända. Häri ligger för Marsilius lösningen af fredsproblemet. Skulden till ofreden ligger främst hos påfvedömet.

De sista kapitlen af andra boken i *Defensor pacis* användas af Marsilius för att uppvisa påfvedömet's öfvergrepp. Med orätt hade påfvarne, utgående från sin herdemakt öfver själarna, allt mer utsträckt sin myndighet, så att de först tagit sig makt att befria från de eviga straffen, sedan ingripit med förmaningar mot andliga och lekmän för deras jordelif och skaffat sig ett tvångsmedel i exkommunikationen. Därför hade påfvarne äfven utfärdat civila förordningar samt fritagit sig och de andliga från civila bördor. Slutligen hade de till och med gjort anspråk på plenitudo potestatis och myndighet öfver romerska kejsaren.

Denna med orätt förvärfvade makt hade påfvarne missbrukat både inom det andliga och det världsliga området.

Först framställer Marsilius sina anklagelser mot påfvedömet's missbruk inom det kyrkliga. Påfven hade beröfvat folket den rätt, som tillkom detsamma vid besättandet af andliga ämbeten. De kyrkliga valen kommo att allt mer förrättas af klerkerna ensamma; biskoparne utsågos sålunda endast af kanikerna. Värst vore likväl, att så många utnämningar under skilda former drogos under påfvestolen, som ofta gåfve de kyrkliga ämbetena åt ovärdiga personer, som ej hade något sinne för sin andliga uppgift.¹ Äfven kardinal-

¹ Såsom exempel anföres bland annat en utnämning af ärkebiskopi i Lund.

kollegiet besattes med andligen ovärdiga personer. Påfven ville själf omedelbart regera öfver kyrkan och beröfvade därigenom menigheten dess rättmätiga makt. Grundfelet vore, att hierarkin tagit makten inom kyrkan från den rätta maktinnehafvaren, menigheten eller lagstiftaren.

Med särskild kraft vänder sig Marsilius mot den ekonomiska riktning, som allt mer utprägladt framträdde i påfvarnes politik. Romerska kurian kunde snarast liknas vid ett affärshus och en rövarkula, dit simonister från alla håll samlades. Rättvisa stode där att få endast för penningar. Särskildt omnämnas de utpressningar af kyrkans män, som af Johannes XXII satts i system. Däremot framträdde inom kyrkan mycket litet intresse för att värfva själar för himlen. Kyrkan vore därför en koloss på lerfötter, hvilken skulle krossas genom en furste, som Gud skulle sända.

Ännu mer hade påfvedömet missbrukat sin makt inom det världsliga. Påfvedömet hade först stått under den världsliga makten, kejsarna hade af- och tillsatt påfvar. Detta vore det riktiga, ty påfvevalet borde rätteligen tillhöra kejsaren och det romerska folket. Men genom djäfvulens tillskyndan hade påfvarna förts från den rätta vägen. Påfvevalet hade genom Leos dekret¹ gjorts oberoende af kejsare och folk, och genom förbudet mot investitur hade den världsliga makten förlorat sitt tillbörliga inflytande vid de andliga ämbetenas tillsättning. Påfvarna ville ej längre vara underkastade furstarnas eller lagstiftarens lagar, de ville själfva mot Kristi och apostlarnas exempel besitta världslig makt, och de hade förgått sig ända därhän, att de fördömt världsliga furstar. De hade gjort anspråk på af Gud gifven allmakt öfver kejsaren och andra furstar och usurperat den kejsarliga jurisdiktionen.

Marsilius kommer äfven in på de närmast föregående striderna och söker visa, att påfvarna i alla afseenden haft orätt. Påfvarna hade sökt hindra kejsarval och under vakansen velat draga den kejsarliga jurisdiktionen under sig. Påfvarna hade falskeligen gjort anspråk på större makt vid kejsarval, än som tillkomme dem. Kurfurstarnas val vore giltigt utan påfvens bekräftelse; om kejsarna låtit kröna sig af påfvarna, var detta endast en högtidlighet, som ej gaf dem någon större makt.² Påfvarna åter hade falskeligen

¹ Marsilius åsyftar Nicolaus II:s förordning om påfvevalet af 1059.

² Äfven påfvens medverkan vid kejsardömet öfverflyttande från östern till de frankiska kungarna (translatio Imperii) betydde ej, att påfven genom sin makt instiftat det västerländska kejsardömet, utan endast, att kejsaren genom påfvens deltagande ville gifva större högtidlighet åt handlingen.

sökt framställa kröningen såsom en verklig bekräftelse af valet och därigenom sökt tillintetgöra kurfurstarnas makt, hvilken åter var en delegation af det romerska folket. Under striden hade påfvarna användt andliga medel för att betvinga sina motståndare och löst trohetsbandet mellan furstar och undersåtar samt framkallat split inom riket. Ett koncilium borde därför sammankallas för att hålla räfst med påfvedörets missbruk; framför allt borde man främtaga påfven makten att bortgifva andliga län.

Defensor pacis slutar med ett upprepande af skälen för och mot påfvedörets allmakt.

Marsilius' arbete blef snart nog bekant i Avignon och väckte där förbittring. Man kunde ej tänka sig ett farligare angrepp på hela det rådande systemet inom kyrkan. Påfven lät genom en kommission ur Defensor pacis utleta de farligaste irrlärorna för att bemöta dem. De voro 1. Att all kyrkans världsliga egendom står under kejsaren och att denne kan taga den som sin egen. 2. Att det tillkommer kejsaren att tillrättavisa och straffa påfven, att af- och tillsätta honom. 3. Att den helige Petrus ej varit kyrkans öfverhufvud mer än hvilken annan som helst af apostlarna, och att Kristus ej insatt något öfverhufvud öfver kyrkan efter sig eller gjort någon till sin vikarie. 4. Att alla präster enligt Kristi instiftelse hafva samma myndighet och jurisdiktion. 5. Att påfven och den romerska kyrkan ej kunna pålägga någon människa straff, om ej kejsaren gifver befogenhet därtill. 6. Att hvilken präst som helst kan lämna absolution för synder lika väl som påfven.

Öfver dessa Marsilius' läror infordrades utlåtanden af kända teologer. Några af dessa finnas bevarade och visa den katolska ståndpunkten.¹ De besvara alla frågorna på ett för påfvedömet fördelaktigt sätt. Kyrkans egendom stode under kyrkan; dock erkännes, att om vissa områden hörde under kejsarens länshöghet, äfven de andlige voro skyldiga att rätta sig efter länsrättens bestämmelser. Att kejsaren skulle hafva någon jurisdiktion öfver påfven förnekas alldeles. Han kunde ingripa, endast om påfven frivilligt ställde sig under kejsarens dom, eller på uppmaning af kyrkan och kardinalerna, om påfven vore en uppenbar kättare. Med påfvevalet hade kejsaren intet att skaffa. Påståendet, att Kristus ej insatt någon

¹ Dessa utlåtanden jämte flera andra skrifter, som beröra striden mellan Ludwig af Bayern och påfven, äro tryckta i SCHOLZ, Unbekannte kirchenpolitische Streitschriften aus der Zeit Ludwigs des Bayern. Rom 1911, 14.

sin vikarie, vore falskt, likaledes läran, att påfvar, biskopar och andra präster hade samma auktoritet. Påfvemakten härstammade direkt från Gud, och denne hade äfven ordnat den kyrkliga hierarkin. Kyrkan ägde rätt att exkommunicera både präster och lekmän, och klerkerna kunde af andlig makt ådömas äfven kroppsstraff, såsom gissling och fängelse. Kyrkan ägde fullgöra sina straffdomar utan världslig hjälp, dock ej dödsstraff, som endast staten kunde verkställa. Kejsaren hade öfver klerkerna ingen eller endast obetydlig domsrätt. Däremot varnas för ingrepp från de andlige i den världsliga domsrätten. De andligas rätt till absolution häfdas med bestämdhet.

På alla hufvudpunkterna vidhålles sålunda den hierarkiska ståndpunkten, både ifråga om den kyrkliga ordningens ursprung och kyrkans ställning till det världsliga. Kyrkans inre hierarkiska organisation försvaras såsom af Gud instiftad. Men det är af intresse, att en viss moderation framträder, och att det varnas för allt för långt gående ingripande i världsliga angelägenheter från påfvens sida. Detta visar, att äfven bland de kyrkans män, som gillade påfvens maktanspråk, missnöje fanns mot den riktning, som den påfliga politiken tagit genom Johannes XXII.

Påfven inskred äfven med användande af sin andliga myndighet mot författarna till *Defensor pacis*. Den 9 april 1327 blefvo Marsilius och Johan af Jandun exkommunicerade, och den 23 oktober samma år fördömdes de nämnda sex irrmeningarna i *Defensor pacis* genom bullan *Licet iuxta doctrinam*.

De båda författarna befunno sig likväl nu utom räckhåll för påfvens makt. Deras djärfva läror synas visserligen hafva väckt betänkligheter bland kejsarens rådgifvare, men Ludvig såg i dem välkomna bundsförvandter vid striden mot påfvedömet och upptog dem vid sitt hof såsom förtrogna rådgifvare. Marsilius blef dessutom konungens lifläkare. Att närmare bestämma graden af Marsilius' inflytande är numera omöjligt, men att hans läror och hans råd ej varit utan inverkan på Ludvigs senare politik, är uppenbart. Denna visar i flera afseenden faktiskt en tillämpning af Marsilius' läror.

I Italien hade partistriden mellan påfvens anhängare och ghibellinerna fortgått. Bland de senare framträdde nu som den förnämste den äfven genom en skrift af Machiavelli bekante Castruccio Castracani, hvilken svingat sig upp till herre i Lucca och skaffat sig berömmelse som en af de främste krigarna i Italien.

Ludvig beslöt nu att själf ingripa i den italienska striden. Han

kallade de förnämsta ghibellinerna att möta sig i Trident i mars 1327, där öfverläggningar höllas. Marsilius var äfven med och uppgifves där hafva offentligen framfört sina läror. I Ludvigs följe befann sig äfven den nämnde spiritualen Ubertino af Casale, hvars råd i allmänhet torde ha gått i samma riktning som Marsilius'. I Trident uppsattes 16 artiklar, som skulle visa, att påfven var en kättare på grund af sin hållning i armadsstriden. Mot sin ursprungliga afsikt lät Ludvig förmå sig att omedelbart företaga sitt tåg till Italien.

Vid underrättelsen om att kejsaren befann sig vid Italiens gräns utbröt genast en folkrörelse i Rom. Här var man missnöjd med den påfliga politiken, som beröfvat Rom dess ställning som världens hufvudstad och genom förflyttandet af kyrkostyrelsen till Avignon äfven skadat romarnas ekonomiska intressen. Såsom ledare framträdde Sciarra Colonna, den samme som en gång varit med om angreppet på Bonifacius VIII i Anagni; han var redan förut en motståndare till Johannes XXII. Det romerska folket fördref de förnämste af det påfliga partiet och insatte en demokratisk stadsstyrelse.

Från Trident hade Ludvig ryckt ned på den Lombardiska slätten, och i Milano lät han kröna sig till lombardisk konung. Äfven här förkunnade Marsilius offentligen sina läror. Den 7 januari 1328 intågade Ludvig under folkets jubel i Rom.

Kejsaren befann sig sålunda nu på den ort, som enligt samtids uppfattning var kristenhetens hufvudstad, ej blott i andligt utan äfven i världsligt afseende. Enligt Marsilius' framställning var det ju det romerska folket, som ägde att besluta å hela kristenhetens vägnar, det var den rätte lagstiftaren framför andra. Visserligen menade Marsilius, att Ludvig var rättmätig romersk konung, då han blifvit vald af kurfurstarna, som representerade det romerska folket. Men det var af vikt för hans ställning att få bekräftelse på hans makt äfven direkt af romarna.

Den 11 januari valde romerska folket Ludvig till senator och capitan del popolo. Den 17 blef han krönt till kejsare. Men denna kröning försiggick på ett sätt, som stred mot all tradition. De som påsatte Ludvig och hans gemål kronan, voro nämligen stadsprefekten och utvalda ombud för folket. Smörjelsen skedde genom biskoparna af Venedig och Aleria, utan att dessa hade någon påflig fullmakt därtill.

Ludvig grundade sålunda sin kejsarmakt på romerska folkets

val, först indirekt genom kurfurstarna och sedan direkte genom hyllning och kröning i Rom.¹ Han handlade sedan äfven i öfverensstämmelse med Marsilius' idéer om den världsliga maktens öfverordning öfver kyrkan, i det han stämde påfven att stå tillrätta inför sig. Den 18 april 1328 höll kejsaren inför det romerska folket offentligen dom öfver Jacob de Caturco, såsom Johannes nu betecknades. Han förklarades därvid för afsatt genom kejsaren och det romerska folket.

Afsättningsdekretet författades enligt en uppgift, som antagligen är fullt riktig, under medverkan af Marsilius och Ubertino af Casale. Där återkommer samma tankegång som i *Defensor pacis*.

Ludvig betonar, att han vore af Gud satt öfver hela kristenheten, och att han nu i sin hufvudstad Rom fått kejsarkronan och spiran af sitt romerska folk. Han skulle göra Gud räakenskap för kyrkan, hvars skydd han åtagit sig; hans skyldighet vore att bevara friden mot fridstörare sådana som påfven. Ludvig hade nu kommit till sin hufvudstad för att näpsa Jacob de Caturco för hans oerhörda förbrytelser. Dessa påfvens förseelser genomgingos. Han hade orättfärdigt utpressat penningar och utöfvat simoni. Han hade sått split inom kejsardömet med råd af konung Robert af Neapel, vägrat att lyda den kejsarliga makten och velat utöfva både andlig och världslig myndighet, hvilka enligt Guds vilja borde vara åtskilda. Påfven kunde kallas för antikrist, då han velat tillintetgöra kejsardömet samt föranledde den söndring i världen, som enligt apostelns vittnesbörd skulle föregå antikrists ankomst. Han vore den falske profeten, som kom ridande på en röd häst (Ap. 6,4).

Vidare afvisas påfvens anspråk på makt öfver världen. Kristus hade afsagt sig all världslig makt (Joh. 6,15, 18,36). Däremot hade kejsaren genom sitt val fått världslig jurisdiktion, och han behöfde ej bekräftelse på sin myndighet från någon människa. Därför voro alla påfvens angrepp på kejsaren under processen mot honom öfvergrepp.

Påfven vore därjämte en kättare, i det han förnekat Kristi fattigdom. Härigenom hade han själf ådragit sig fördömelse och genom Gud beröfvats sitt ämbete. Nu förklarade kejsaren honom afsatt

¹ HAUCK anser, att Ludwig endast lät sig bestämmas af den gamla tyska rätten. Men det synes mig, som om Hauck något för starkt betonat det nationellt tyska i Ludwigs politik. Att den romerska traditionen kraftigt inverkat på hans handlingssätt framträder tydligen i akterna, som nu äro tillgängliga i *Monumenta Germaniæ*.

med råd af klerker och lekmän i Rom och i kraft af det uppdrag, som det romerska folket och prästerskapet gifvit honom genom öfverlämnande af kejsardömets insignier. Jacob öfverlämnades nu till den världsliga makten för att dömas såsom kättare.

Alla påfvens akter mot kejsaren och hans anhängare förklarades upphäfda. I samråd med de romerska klerkerna och folket ville kejsaren förse staden och världen med en ny herde. De som höllo fast vid den afsatte påfven, hotades med förlust af sina län.

Genom en kejserlig lag förpliktades kort efteråt de romerska biskoparna att aldrig lämna Rom. Den 12 maj lät sedan Ludvig det romerska folket välja minoriten Petrus af Corbara till romersk biskop, romerska prästerskapet instämde, och kejsaren bekräftade valet.

Kejsaren uppträdde nu äfven såsom kyrkans härskare i kraft af den makt han fått genom folket. Han utöfvade jurisdiktion öfver biskoparna, och han besatte på grund af sin kejserliga makt lediga biskopsstift.¹ Enligt en likväl ej fullt bestyrkt uppgift skall Marsilius hafva blifvit ärkebiskop i Milano. Däremot är det visst, att han utsågs till kejserlig vikarie i Rom och sålunda skulle biträda kejsaren vid styrelsen af hans hufvudstad. Johan af Jandun dog under vistelsen i Italien.

Härmed hade kejsaren till det yttersta fullföljt den politik han slagit in på, liksom påfven förut gjort genom sitt afsättningsdekret mot kejsaren. Något nytt kunde egentligen ej framkomma. Påfven utfärdade ytterligare flera bannbullor, i somliga af dem fördömdes äfven Marsilius.

Kejsarkröningen i Rom och påfvens afsättning framkallade en rad af motskrifter.² Dessa upprepa de kända argumenten och söka med stöd af dem visa det orätta i kejsarens förfarande. Ett och annat i deras skrifter kan dock vara af intresse för att visa den uppfattning, som hyllades af Marsilius' motståndare.

En författare framhåller, att intet fullkomligt rättstillstånd kan finnas annat än i de kristna samhällena. Den kanoniska rätten vore den enda, som hade fullkomlig giltighet, ty dess satser hvila på evangelierna eller på naturrätten. De världsliga lagarna åter hvila på jus gentium, som vore en fördärfvad naturrätt. Den

¹ Flera kejserliga dekret om besättande af andliga ämbeten finnas i Monumenta Germaniæ.

² Flera sådana äro refererade och i utdrag tryckta i SCHÖTZ' ofvannämnda arbete.

världsliga rätten vore ej förkastlig, men den borde normeras och ledas genom den kanoniska rätten, genom de påfliga dekretalerna, som innehölle de fullkomliga rättsidéerna. Påfvens makt är sålunda den högre, och påfven har endast tillåtit kejsaren att utöfva den världsliga makten.

Rörande påfvens insättande af Gud och hans ställning som Kristi ståthållare anföras de vanliga argumenten. Rätten att välja påfve tillkomme kardinalerna, som leddes af gudomlig inspiration; rätten att afsätta honom tillhörde konciliet. Kejsarvalet återigen kunde förrättas endast af dem, som hade påfvens uppdrag därtill.

Då påfven vore öfverstepräst för hela kristenheten, var han ej bunden vid något visst biskopsdöme, och hans ställning inom kyrkan var ej beroende af att han bodde i Rom. Armodsbudet framställes såsom gifvet af Kristus för hans samtida men utan att hafva giltighet för alla tider.

Som synes, stå de motsatta uppfattningarna mot hvarandra utan någon förmedling. Å ena sidan den af Gud genom påfven ledda kristenheten, å andra sidan en kristenhet, hvars ledning ligger hos folket och folkets målsman kejsaren.

Marsilius följde kejsaren tillbaka till Tyskland, när denne lämnade Italien, då det tydligt visade sig, att han ej där kunde upprätta någon fast makt. Kejsaren sökte snart försoning med påfven, och det fördes långvariga underhandlingar dem emellan utan något egentligt resultat. Ludvig kunde ej rubba påfvens ställning inom kyrkan, men själf kunde han trots afsättning och bannlysning bevara sin makt i Tyskland. Ingendera parten vann sålunda någon afgörande framgång. Frågan om det romerska konungavalet afgjordes genom kurföreningen i Rense 1338, där det häfdades, att den af kurfurstarna valde hade rätt till makten oberoende af påfvens stadfästelse.

Under sina förhandlingar med påfven erbjöd sig Ludvig ibland äfven att öfverlämna Marsilius till påfvens dom. Faktiskt skyddade han honom likväl mot hvarje förföljelse, och Marsilius fick dö i lugn i Tyskland år 1342 eller 43. Hvilken ställning han då innehade och om han hade något större inflytande, därom vet man intet.

Utom de nu omtalade skrifterna har Marsilius författat ytterligare två. En bär titeln *De translatione Imperii romani*. Den är antagligen författad i Tyskland på anhållan af kejsar Ludvig. För öfrigt är den föga originell, ty den är i hufvudsak ett återgifvande

af en skrift af Landolfo Colonna med samma titel, gående ut på att visa, att ur Constantini donation, hvars äkthet ej betvivlas, inga slutsatser kunna dragas rörande påfvens öfverhöghet öfver kejsaren.

Antagligen från 1342 är ytterligare en skrift af Marsilius: *De jurisdictione Imperatoris in causa matrimoniali*. Dess syfte är att uppvisa, att makten att upplösa äktenskap tillkommer kejsaren, ej påfven. Till största delen är skriften ett utdrag ur *Defensor minor*.

Marsilius' betydelse i historien ligger emellertid nästan uteslutande i hans *Defensor pacis*, som otvifvelaktigt är en af den senare medeltidens betydelsefullaste skrifter.

Visserligen var Marsilius uppfylld af känslan, att staten äfven har en andlig uppgift; men det innerst religiösa skiljer han ut från statens verksamhetsområde. Statens hufvuduppgift kommer då i alla fall att ligga i en tillfredsställande organisation af den mänskliga samlefnaden; hänsynen till det eviga lifvet träder allt mer i bakgrunden. Man kan sålunda hos Marsilius liksom hos många af hans samtida spåra en tendens till statens sekularisation, hvilken sedermera allt mer utvecklats.

Af betydelse för den världsliga styrelsen är särskildt det starka betonandet af folksuveräniteten. Härigenom är Marsilius en föregångare för frisinnaade författningar, i främsta rummet den konstitutionella monarkien, men äfven för författningar, som bygga uteslutande på folkviljan.¹ Särskildt viktig är utvecklingen af ett representationsskick.

Inom det andliga området framträder hos Marsilius en individens frigörelse från beroendet af kyrkans yttre organisation och nådemedel. Härigenom pekar Marsilius framåt mot renässansrörelsen, vid hvars början han står.

Rörande kyrkans styrelse är det viktigaste hos Marsilius, att han undanryckt alla stöd för påfvedörets makt, äfven här betonat folksuveräniteten samt utarbetat koncilieteorin. Härigenom har Marsilius direkt förebådat de stora reformkonciliernas tid, och han har äfven framställt ett program för kyrkans reformering, som visar framåt mot reformer inom katolska kyrkan och mot reformationen.

¹ VALOIS säger, att Marsilius i *Defensor minor* skulle utveckla, att lagstiftaren kan öfverlämna hela sin makt åt en furste, som vore innehafvare af hela folkviljan. Han skulle då vara en föregångare äfven till det napoleonska kejsardömet.

Då Marsilius samlar all makt hos staten och lägger äfven kyrkans styrelse under densamma, är han en föregångare för den statskyrka, som särskildt inom protestantiska länder utvecklats.

Men då han i så hög grad, som han gör det, ställer individen fri gent emot den yttre organisationen och betonar, att kyrkan skall bestå af de troende, kan man hos honom äfven finna de idéer, som ytterligare utvecklade framträda hos independentismen och de reformerta sekterna.

Många olika utvecklingslinier kunna sålunda följas från Marsilius' skrift. Som jag redan påpekat, är Marsilius ej skapare af de idéer, som han rör sig med, utan dessa äro till största delen utarbetade före honom och hörde till tidens andliga egendom. Ej heller har hans arbete utöfvat ett afgörande inflytande på utvecklingen.¹ Dess betydelse ligger i den inblick det ger i de idéer, som bröto sig mot hvarandra i kristenheten under den tid, då katolska kyrkans makt var i nedgående.

Det är denna rikedom på olika idéer, som ger Defensor pacis dess betydelse för alla tider. Det är särskildt ur denna synpunkt jag velat behandla denna märkliga skrift. Men innehållet i densamma är för rikt, för att en kort tidskriftsuppsats skulle kunna ge en uttömmande framställning däraf.

¹ Defensor pacis blef visserligen mycket läst, hvarom de många handskrifterna bära vittne. Men dess framställning var för djärf för att omedelbart utöfva inflytande. Större betydelse för utvecklingen hade Occam, som i någon mån framställde med Marsilius' likartade meningar.

Erik Falk.

Lunds domkapitel och prästbildningen under 1700-talet.

Den svenska prästbildningens historia är ännu oskrifven. T. v. lider materialet af stora luckor. Om det en gång kommer att föreligga samlat, skall det sannolikt visa sig, att förhållandena i olika delar af vårt land gestaltat sig väsentligen olika. Sannolikt skall det också visa sig, att den inverkan, som utgått från undervisningen vid våra teologiska fakulteter, först efterhand, och i den mån gymnasierna upphörde att fungera som de egentligen grundläggande prästbildningsanstalterna, blef af allmänt ingripande betydelse för prästerskapets teologiska insikter och ståndpunkt. I Tyskland, som i så många afseenden var förebilden för vår svenska odling, hade Chr. Wolff genomfört öfvergången till ett nytt pedagogiskt system. Genom hans reformer upphörde mycket af det teologiskt-prästerliga snitt, som skolorna där ägt alltsedan Melanchtons dagar. Wolffs sträfvan att i skolundervisningen bereda utrymme för äfven själfständigt världslig bildning sammanhänge f. ö. med hans omgestaltningar på det teologiska området, där det naturliga förnuftet på ett annat sätt än förut skulle göras till den princip, efter hvilken det teologiska innehållet var att bedöma och sofra, resp. omforma. Alldeles ny var tanken ej, men det är först genom Wolff, som den fått i egentlig mening hemortsrätt i protestantisk teologi. Wolff såg ej själf, hvart hans förfarande konsekvent borde leda. För honom var det i praktiken mer fråga om att befrukta den ortodoxa dogmatiken med modernt tänkande än att öfvervinna den. Men följden af hans uppslag var dock ett genombrott af nya idéer på det dogmatiska området, som t. v. blef en allvarsam fara för kyrkans inre lif. Äfven den svenska kyrkan fick under inflytande af den tyska strömningen genomleva en kris af samma art som den tyska,

en kris, som gifvetvis, hvad de prästerliga elementen angår, afsatte djupa spår. Föreliggande undersökning afser att lämna ett litet bidrag till den svenska prästbildningens historia från denna period. Visserligen är det endast förhållandena inom Lunds stift, som beröras, och af dessa endast *en* sida, nämligen prästerskapets bildningsmätt, sådant det reglerades genom de af vederbörande domkapitel anställda förhören. Det är alldeles tydligt, att man icke får lägga så begränsade iakttagelser som måttstock på ställningen i dess helhet. Å andra sidan torde dock deras räckvidd sträcka sig utöfver hvad som förekom i Skåne och Blekinge. De examinerande domkapitelsmedlemmarna voro ju äfven teologie professorer, hvilkas undervisning i teologiska fakulteten gällde åtminstone en del af södra Sveriges prästkandidater. Hvad de begärde af sitt eget stifts blifvande präster, var nog sådant, som de ock sökt inpränta hos sina lärjungar. (Hvad de ifrågakommande biskoparna angår, så ha de med två undantag — M. Steuchius och O. Celsius — samtliga förut varit teologie professorer.) I den mån det, som de meddelade sitt auditorium, blef bestämmande för dess kunskaper och åskådning, kunna således dessa examensprotokoll anses utvisa den andel, fakulteten hade äfven i de angränsande stiftens prästbildning.

1831 infördes en formlig prästerlig examen inför teologisk fakultet. Därmed förlorade själfva prästexamen åtskilligt af sin forna betydelse, och under de nya förhållandena torde den icke böra användas som mätare på prästkandidaternas studier. Men ända till dess fortgingo domkapitelsförhören i samma spår som under 1700-talet, och ända till dess verkade de under 1700-talet följda dogmatiska traditionerna utan att fullständigt ha upphäfts. »1700-talets prästbildning» har faktiskt sträckt sig, hvad Lund beträffar, äfven öfver 1800-talets tre första decennier. Den förnygring, som teologiska fakulteten fr. o. m. 1810 successivt undergick, har visserligen varit af utomordentligt stor betydelse, men samtidigt ägde dock fakulteten ända in mot slutet af 1820-talet en exeget af det gamla snittet (Hylander), hvarjämte dåtidens viktigaste teologiska ämne, den systematiska teologien, sköttes af Chr. Wåhlin, hvilken tycks ha tämligen automatiskt repeterat sina förlegade dogmatiska reminiscenser, utan den ringaste förnimmelse af hvad den yngre generationen egentligen behöfde. Hylander var visserligen herrnhutare och Wåhlin »förnuftsteo-

log», men ingendera torde ha velat formligen öfverskrida rådande traditioner. Så länge dessa två representerade den sällan eller aldrig svikande stamtruppen vid prästexamen, är det naturligt, att totalbilden föga förändras genom några på annat sätt gestaltade förhör i den ena af de exegetiska disciplinerna (Hagberg, resp. Ahlman). — Bakåt sträcka sig protokollen öfver examina till 1696, då 1686 års kyrkolag passerat sitt första decennium, och dess tillämpning i hithörande delar någotsånär stadgats.

I sitt 19:de kapitel innehåller kyrkolagen, § 2, att den, som vill betjäna Guds församling, skall hafva utstått ett allvarsamt förhör af en biskop eller superintendent och konsistorium i alla de stycken, som vid gymnasier eller akademier föreställas, och en prästman nödvändige äro till sitt ämbetes behöriga förrättande. Samma förhör skall ske 1) i latin, grekiska och hebreiska, 2) i disciplinis philosophicis (rethorica, logica, ethica, physica, arithmetica och computus ecclesiasticus), 3) i theologia och i synnerhet våra trosartiklar och locis communibus. De måste ock kunna utantill både på latin och svenska de hufvudspråken, på hvilka trons artiklar sig grunda, och med dem efter deras rätta förstånd stadfästade blifva. 4) Skola de förhöras uti de förnämsta stridigheter och frågor, 5) uti historia biblica och ecclesiastica, theologia morali och casibus conscientiae, 6) af den bibliska texten förklara några hufvudspråk och låta se, huru de därmed kunna sanningen stadfästa och förlägga dem, som emot säga, och föra dem till ett rätt bruk uti vår sanna kristendom. Här är således ingenting bestämdt om föregående akademisk utbildning. I förhållande till prästämbetet hade de teologiska, akademiska examina en tämligen lös ställning. Det existerade en teologie licentiatexamen, men denna var ett oeftergift villkor endast för dem, som aspirerade på en teologie professur (SCHREVELIUS, Lunds Akademis konstitutioner sid. 103). Det existerade en teologie kandidatexamen, men den var inrättad blott därför, att de studerande i den teologiska fakulteten icke skulle »sakna uppmuntringar till studier» (ib. s. 99). Att döma af förhållandena i Upsala, synes man ej ha funnit kandidatexamen så uppmuntrande, som lagstiftarne väntat. Försöken att inordna den såsom ett praktiskt led i den teologiska bildningen ledde till rätt djupgående konflikter (C. ANNERSTEDT, Upsala Universitets historia, II, 1, s. 379). Utom teol. lic. och kand. examen ville Kgl. Maj:t »äfven hafva en annan examen

i teologien införd, som kallas examen attestationis. Det är högst billigt, att alla de, som studera teologi, innan de löpa fram och hålla predikningar i kyrkorna, förut underkasta sig denna examen». Sådana examinander måste ha varit flitiga åhörare af föreläsningar m. m. samt i hela tvenne år ha vistats vid akademien. (SCHREVELIUS a. a. sid. 103). Denna examen skulle ådagalägga vederbörandes framsteg i loci communes och biblen, »efter hvilka sammantagne bedömandet rättar sig» (ib.). Den synes ha varit af lägre valör än prästexamen inför domkapitel, eftersom den var ämnad att förekomma, redan innan en studerande börjat »löpa fram och hålla predikningar», samt fordringarna äro så pass obestämdt angifna. Den var ju f. ö. ej obligatorisk utan blott en »billig» fordran. Hurudana dessa olika fakultetsexamina varit, låter sig numera ej fastställa, då teologiska fakultetens examensprotokoll för större delen af 1700-talet äro förkomna.

Det är klart, att ett teologiskt universitetsstudium med så lösa bestämmelser icke skulle uppgå i direkta präststudier på samma sätt, som hvad t. ex. i och med 1831 års examensreform blef fallet. — Villigheten att besöka föreläsningarna i teologi kan nog också sättas ifråga. Äfven på andra tider har ofta det, som samlat kring föreläsningskatedrarna, mer än de studerandes egen kunskapstörst varit det hotande perspektivet att i examen få stå öga mot öga med en examinerator, beredd att hemsöka de skolkandes pliktförsummelse. Men behöfde en föreläsare i teologi icke vara detsamma som en examinerator, kan man göra sig en föreställning om graden af hans attraktionskraft; undervisare, som uppsöktes för sin egen skull, ha, hvad 1700-talets teologiska fakultet i Lund angår, blott varit enstaka företeelser. Som motvikt mot skolkningsbegäret verkade dock den tidens starka akademiska disciplin; uteblifvandet skulle noga öfvervakas af föreläsarne själfva, och kontrollföreskrifterna påminna i mycket om dem, som i våra dagar gälla för skolorna. Men förmodligen har det gått i Lund som i Upsala, att kontrollen ej blef lika stark i verkligheten som på papperet (ANNERSTEDT, a. a. III, 2, sid. 154 ff.).

Så som föreskrifterna i öfrigt äro formulerade, kan man ifrågasätta, huruvida en koncentration på enbart teologiska föreläsningar ens ingått i själfva undervisningsplanen. De studerande, hvilkas föreläsningsbesök man noggrannast kunde be-

stämman öfver — stipendiaterna, som väl borde gälla som förebilder för de andra — skulle, till hvilken fakultet de än hörde, »vara förbundna att afhöra några föreläsningar och ibland dem åtminstone en teologisk [i terminen?]. Detta gäller äfven dem, som . . . åstunda att invigas i det heliga predikoämbetet» (SCHREVELIUS a. a. sid. 131 f.). Under förutsättning af en föreläsning i teologi har man sålunda icke velat förmena ens prästkandidaterna att välja mellan olika fakulteters undervisning. De, som ägde »mindre tid, snille och förmögenhet» — och till denna kategori hörde kanske flertalet prästkandidater — borde visserligen »hålla sig vid det, som står uti det närmaste sammanhang med det lefnadsyrke, de utvalt» (ib. sid. 135), men om icke blott grekiska och hebreiska språket utan äfven retorik och filosofi (kanske t. o. m. matematik) ansågs stå i sådant nära sammanhang med prästens yrke, så ter det sig ingalunda själfallet, att teologernas auskultationsskyldighet måst omfatta *samtliga* föreläsningar i teologi såsom oeftergiflig grundstomme. Sysslandet med teologiska ting har sannolikt till en del fått maka åt sig till förmån för de mera formella vetenskaperna.

Hvad stod nu att inhämta på de teologiska föreläsningarna? Enligt konstitutionerna (SCHREVELIUS sid. 117) skulle »den förste teologen», stadens kyrkoherde, »kl. 9 förklara Nya testamentets böcker efter grundspråket och dessutom årligen föreläsa en del af Nya testamentets kyrkohistoria ifrån Kristi födelse till närvarande tid . . . så att han på tre år fulländar denna sistnämnda föreläsning.» Man kan förstå, att det kyrkohistoriska innehållet ej skulle bli af alltför utförlig natur, när blott en del af föreläsningstiden kunde anslås däråt, och det hela det oaktadt måste vara genomgången på tre års tid. Då emellertid domkapitelsförhören i kyrkohistoria utmärka sig för stor torftighet, är det sannolikt, att dessa föreläsningsskurser representerade det egentliga, som studenterna behöfde tillägna sig af kunskaper i ämnet, och föga gingo utöfver de därbredvid använda summariska läroböckerna. — Den andre teologen skulle klockan 8 efter grundspråket förklara det gammaltestamentliga kanons historiska böcker och dessutom på vissa tjänliga tider föreläsa i sammandrag hela Gamla testamentets kyrkohistoria från världens skapelse till Kristi födelse. Detta var dock ej nog för undervisningen i Gamla testamentet. Den tredje teologen skulle klockan 2 e. m. tolka företrädesvis psalmerna samt de större

och mindre profeterna. Behandlingen af resp. gammaltestamentliga skrifter med undantag för genesis, psaltaren och de större profeterna borde ej taga mer tid än ett år (ib. sid. 115). Den fjärde teologen skulle klockan 3 e. m. läsa öfver loci teologici eller trons artiklar, de första tvenne åren efter den rätta församlingens allmänna trosbekännelse och i synnerhet den Augsbургiska, som på Upsala möte blifvit vedertagen, och de följande tvenne eller högst trenne åren efter någon i landet antagen författares loci teologici tillika med de förnämsta religions-tvistigheterna. Samtliga professorer ägde skyldighet tillse, att de studerande, som till teologiska föreläsningar sig anteckna låtit, lägga god grund uti språken, i synnerhet hebreiskan och grekiskan. Att framhålla latinet var öfverflödigt, då professorerna i filosofiska fakulteten samtliga hade skyldighet att föreläsa på god latin (ib. sid. 131), och då det väl var otänkbart att absolvera en universitetskurs utan att ha bevistat och uppfattat ett antal sådana. —

Redan den knappt tillmätta tiden för resp. kurser måste ha tvingat föreläsarne att i allt väsentligt hålla sig på det elementära området. Att slutbehandla kyrkohistorien på en del af tre års föreläsningar, loci communes på två år o. s. v. medger föga mer än rena grundlinjer, och till på köpet ganska kortfattade sådana. När härtill kommer plikten för de studerande af *alla* fakulteter att (hvarje termin?) afhöra åtminstone en föreläsning i teologi, och föreläsningarna i detta ämne således måste vara begripliga äfven för icke-teologer, inses lätt, att möjligheterna till en mera grundlig behandling af teologiska spörsmål varit väsentligen kringskurna. Den teologiska undervisningen tycks ha varit tämligen säkert förankrad vid kompendiestadiet och anlagd efter måttet af hvad den tidens studenter äfven utan att inrikta sig på speciellt prästerliga studier kunde fatta. Ett undantag utgjorde naturligtvis de exegetiska föreläsningarna, åtminstone till ett visst mått. Men i motsvarande grad lyste studenterna med sin frånvaro. ANNERSTEDTS uppgift härom (a. a., II, sid. 185) äger med all sannolikhet sin tillämplighet äfven med afseende på Lund.

Man kan säkert antaga, att 1686 års kyrkolagstiftning såväl som 1666 års universitetskonstitutioner afsågo att bringa större reda och grundlighet in i prästbildningen. Å andra sidan var meningen nog ej att åstadkomma något alldeles nytt i jäm-

förelse med redan existerande förhållanden. I mångt och mycket var det endast erfarenheter från en föregående tid, som det gällde att så långt möjligt slå fast och reglera genom bestämmelser, som på ett annat sätt än förut skulle kunna tillämpas såsom generella. I Lunds stift var det alltsedan biskop P. Winstrups tid praxis, att prästkandidaten före sin invigning skulle undergå förhör inför kyrklig myndighet. I de af Ahnfelt meddelade »observationes pro S. ministerii Candidatis» ur P. Winstrups kopiebok (H. F. RØRDAM, Kirkehistoriske Samlinger V, I sid. 209) heter det, att ordinandae personae skulle komma tillstådes och examineras, när biskopen därom tillsäger. Huruvida förhöret varit oundgängligen nödvändigt, säges icke, men bakom förordningen ligger väl tanken, att anställandet af ett sådant framgent skulle tillhöra god kyrklig ordning. Denna examen sammanhänger med den rätt, som en biskop enligt dansk tradition ägde att kontrollera församlingarnas prästval; redan en ordinand kunde af sina väljare ha utsetts till en fast anställning, och prästexamen före ordinationen gaf stiftschefen ett medel i handen att godkänna eller vägra stadfästelse å valet ifråga (jfr A. HALLENBERG, Skånska kommissionen af år 1669—70, sid. 33). Hvad Winstrup angår, lågo hans förtjänster i särskild grad på undervisningens område; själf besatt han också en stor lärdom. Allt detta sammantaget gör troligt, att Winstrups examination ingalunda varit en blott proformasak. Då Lunds teologiska fakultet trädde i verksamhet, borde den ha kunnat lägga till grund traditionen af viss stadga i prästbildningen på platsen. Det föreskrefs också nästan genast (år 1669), att ingen fick tillstånd till ordination, som ej förut idkat 2 års studier vid akademien och undergått examen attestationis (ib. sid. 51). Men förhållandena i den nyeröfrade provinsen bjödo många svårigheter. Fast prästernas intellektuella bildning icke synes ha varit särskildt låg, funnos dock många okunniga. Krigstillståndet och den därmed följande oredan hade gjort mycket afbräck. Att inom en öfvervägande dansk befolkning ersätta den danska bildningen med svensk var förenadt med stora vanskligheter. Det tog dessutom åtskillig tid, innan universitetets upprättande ens kunde göra sig märkbart inom det andliga lifvet (K. FABRICIUS, Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige, II, sid. 151 och 154). Hvad särskildt den teologiska fakulteten beträffar, så har den af olika anledningar ej fungerat

på ett tillfredsställande sätt under själfva begynnelseperioden (WEIBULL, Lunds Universitets historia, I, sid. 58 f.). Biskop C. Papke (1688—94) synes ha haft känsla för nödvändigheten att ingripa; från hans tid talas om pröfning af prästkandidater och uppsikt öfver prästernas kunskaper, dock med den påföljd att prestationerna befunnos alltför litet tillfredsställande, så att nya botemedel måste upptäckas. Bland de vanligaste torde ha varit utfästelser — reverser — från de examinerades sida att genomgå ny examen, hvarmed de således skulle hindras att lägga sina studier på hyllan. — Under 1600-talets sista decennier har tydligen prästbildningen i Lunds stift lidit af betänkliga svagheter. Och dock hade det behöfts en fast grundval för prästernas andliga uppfostran och ett synnerligen väl utrustadt prästerskap för att hålla spänstigt det, som hotade att förlamas genom de nya krigen under Carl XII, och möta de brydsamma uppgifter, som 1700-talets andliga rörelser förde med sig.

Men vi gå att kasta en blick öfver ställningen inom de öfriga delarna af Sverige. Prästbildningsförhållandena här uppvisa före 1686 ingen enhetlig helhetsbild. Winstrup hade, som vi ofvan sett, kunnat utfärda lokala bestämmelser för sitt stift; detsamma kunde ock biskoparna i de gamla svenska stiftet göra, och det var en ordning af gammalt datum. Naturligtvis ha förhållandena i de olika stiftet ägt en viss likformighet med hvarandra, men blott i den mån, den ene biskopen var villig att taga andras anordningar till föredöme. Saknaden af gemensamma föreskrifter gick så långt, att t. ex. ej ens ordinandernas examen inför domkapitlet enligt lag var obligatorisk; det låg i biskoparnas skön att förfara efter godtycke, och mången gång ha djäknar utan vidare ordinerats till präster (H. AFZELIUS, E. Benzeliuss d. ä., II, sid. 11).

Vid början af 1600-talet hade Laurentius Paulinus Gothus (biskop i Strängnäs 1609—37) gifvit upphof till en ny ordning för sitt stift (jfr H. LUNDSTRÖM, Laurentius Paulinus Gothus I, sid. 294 ff.). Under hans ledning hade gymnasiet organiserats i främsta rummet såsom prästbildningsanstalt. Det är också bekant, att han redan från början af sin ämbets tid fordrade prästexamen af ordinanderna, och det finnes i behåll ett protokoll, som utvisar, att en sådan examen kunde fortgå fulla sju dagar med c:a 6 timmars dagligt förhör (ordinandernas antal var emellertid vid detta tillfälle ej mindre än 26). Det

är betecknande för de profana vetenskapernas ställning, att endast två dagar ägnades åt teologi i strängare mening, hvarjämte dessutom en dag åtgick för förhör i bibelgrekiska och hebreiska. Prestationerna under dessa dagar voro öfversättning till latin af Hebr. 10, Genesis 3, 14 och 16, samt loci om Gud, skapelsen, försynen, synden, predestinationen, Kristus, rättfärdiggörelsen, tron och sakramenten. För att ett förhör i dessa ämnen skulle fylla sammanlagdt 18 timmar, måste frågorna ha gått ganska mycket i detalj, hvilket förutsätter, att fordringarna ej varit obetydliga. I Strängnäs stiftskonstitutioner äro upptagna bestämmelser om speciella prof af redan ordinerade, som aspirerade på befordran, bl. a. författande och försvar af teser — måhända ett första uppslag till senare tiders pastoralexamen. — 1637 befordrades Paulinus till ärkebiskop. Inom sitt nya verksamhetsområde har han nedlagt ett nitiskt och säkerligen ingalunda fruktlöst arbete för prästbildningens förbättrande efter hufvudsakligen samma grundlinjer som i Strängnäs. Äfven ärkestiftet har sålunda under en tid berörts af målmedvetna försök att höja prästbildningsnivån, försök, som väl ej varit alldeles utan verkan för den kommande tiden. Dock visa synodalprotokollen, att stora hinder funnos att öfvervinna. Redan under 1600-talets början finner man enstaka förmaningar till de yngre, att de fliteligen studera skulle och vara bokmän o. s. v. (t. ex. 1611, H. LUNDSTRÖM, Svenska synodalakter I, sid. 25), men de synas ha haft föga resultat. Från ett möte 1643, således från Paulini arkiepiskopat, omtalas, hur ärkebiskopen själf besteg katedern och med de yngre repeterade artikeln de justificatione, som genomgåts på förra synoden. Därpå genomgicks art. V under analys däraf med verbi comministri, men de flesta svarade så, att biskopen högeligen beklagade sig däröfver, »aegre ferens tantam illorum negligentiam et inscitiam», samt hotade att nästa gång på nytt genomgå alla dittills ventilerade artiklar i Augustana (akterna upplysa dock ej om, huruvida hotet gick i verkställighet); de få, som svarat bättre, rönt hedern att få sina namn antecknade till protokollet. Också från den följande tiden omtalas förhör, som biskopen själf anställt; några klagomål äro ej särskildt antecknade, hvadan hans stränghet vid det förstnämnda tillfället kanske haft önskad effekt. Naturligtvis har Paulini exempel ej ens tillnärmelsevis blifvit bestämmande för hela den svenska prästbildningen under återstoden af 1600-

talet. T. o. m. i Strängnäs och Upsala stift kan man iakttaga, hur synodalprotokollen under hans efterträdare afgjort äro de föregående underlägsna ifråga om utrymme och intresse för dithörande ting. Hvad Paulinus uträttat, var att visa, hvad som under gynnsamma förhållanden var möjligt. Om öfriga biskopar ej sträckte sina anspråk lika långt som han, kunna dock åtskilliga af dem mycket väl ha från honom hämtat impulser till förbättringar, som annars skulle uteblifvit.

I samma anda som Paulinus verkade J. Rudbeckius, biskop i Västerås 1619—46 (jfr R. HALL, Johannes Rudbeckius som pedagog, I). Liksom Paulinus fäste han den största vikt vid att prästerskapet skulle vara nitiskt och kunskapsrikt. Det tillgängliga materialet rör hufvudsakligen hans prästmöten och skolorganisation. Hans prästmöten »blefvo ett slags mycket fordrande fortbildningssynoder» med disputationer angående »skriftliga eller tryckta utläggningar öfver delar af bibeln eller Haffenrefferi dogmatik» (ib. sid. 90). Hvar och en i mötet deltagande hade skyldighet att behärska det förelagda ämnet; »befanns han icke kunna några af sina 'partes', vann han ej befordran, tills han vid nya prof visat afgjorda framsteg». Gemensamt med Paulinus hade Rudbeckius deltagit i utarbetandet af 1611 års skolordning, som bl. a. stadgar, att en minst 2-årig prästbildning skulle meddelas antingen vid akademien eller i stiftsstadens katedralskola. I enlighet därmed kom den direkta prästbildningen att gå väsentligen endast öfver stiftsstäderna och Upsala. Det var på den tiden mångenstädes praxis, att blifvande präster efter afslutad gymnasialkurs kvarstannade i stiftsstadens för att genom afhörande af föreläsningarna vid gymnasiet ytterligare förkofra sig. Rudbeckius organiserade i fastare former »en ofvanför det egentliga gymnasiet ställd teologiskt-praktisk öfningsafdelning» (ib. sid. 170). Angående de höga kurserna i gymnasiet och den grundliga undervisningen, se a. a. kap. IX ff. I dogmatik lästes t. ex. Haffenreffers 300 sidor starka kompendium redan i skolan, och med ledning af detta arbete genomgick läraren i etik vissa delar af etiken. I gymnasiet ägnades uppmärksamheten särskildt åt svårare kapitel ur den systematiska teologien, såsom predestinationsläran, och vissa delar af Haffenreffers Loci, rättfärdiggörelseläran m. m., hvarjämte teologie lektorn hvartannat år föreläste öfver Augsbургiska bekännelsen. Både Paulinus och Rudbeckius fäste

en utomordentligt stor vikt vid de blifvande prästernas kunskaper i humaniora. Vi kunna finna den tidens bildningsväsende ensidigt, men de anspråk, som öfverhufvudtaget gällde och kunde gälla, torde de båda biskoparna ifråga ha hållit uppe vid höjdpunkten. Svenska kyrkan under 1600-talet har således — låt vara blott inom ett antal enstaka stift — haft kännning af hvad verkligt god prästbildning betydde.

Rudbeckii efterträdare Olof Laurelius, biskop i Västerås 1647—1670, har med sitt dogmatiska arbete, *Syntagma theologicum*, presenterat sig som flitig teolog och verksam för spridning af teologiskt vetande. Han skildras som en nitisk och samvetsgrann biskop (A. HACKLIN, O. Laurelius). Möjligen har han, då han hade den af Rudbeckius lagda grunden att bygga på, kunnat hålla prästernas kunskaper uppe vid en något så när tillfredsställande nivå. Dock är det material, som den Hacklinska biografien meddelar, just på denna punkt mycket torftigt. Skulle aktstyckena verkligen vara så knapphändiga, som de af referaten att döma förefalla jämförda med de föregående, är det sannolikt ett slappnande intresse för själfva saken, som ligger bakom. En viss tillbakagång under Laurelii tid är således icke utesluten.

Dugliga biskopar hade Sverige relativt många under 1600-talet. Men deras verk har rönt samma öde som Paulini och Rudbeckii — att endast i reduceradt skick kunna öfverlefva sina upphofsmän. I allmänhet synes situationen ha varit den, att där icke en särskildt handlingskraftig stiftschef satt vid styret och med större nit än vanligt tog sina prästers daning om hand, prästbildningen också stannade vid det, som en viss kompakt vulgäropinion utpekade såsom det allra nödvändigaste, och tecknen tyda på, att detta nödvändigaste snarare kom under än öfver gränsen för det tillräckliga (jfr ANJOU, Svenska kyrkans historia, sid. 523 f.). Ett flertal biskopar har säkert villigt böjt sig för en sådan öfverlägsen opinion; andra ha sannolikt funnits, som velat, men ej med egentlig framgång förmått bryta den. För sådana som Matthiæ och Terserus var kanske deras afvikelse från kyrkoläran ett visst hinder. Att befrämja teologisk kunskap i traditionellt ortodoxa dogmatikens anda kunde icke gärna intressera dem, och just hvad dogmatik angår, var möjligheten att drifva fram något annat skäligen klen. Obenägenhet för åtstramad ortodoxi och benägenhet att släppa efter på

teoretiskt-teologiska kunskapsfordringar kommo den tiden lätt att gå hand i hand (jfr nedan J. Svedberg). Fram emot midten af 1680-talet synas förhållandena t. o. m. ha allmänt försämrats. Kgl. Maj:t måste 1685 utfärda en cirkulärskrifvelse till rikets biskopar och superintendenter med befallning att noggrant rannsaka om alla prästers lärdom, duglighet och välförhållande, på det att de, som icke voro skickade till predikoämbetet, måtte därifrån aflägsnas, och inga andra ordineras till präster än de, som vid vederbörlig examen ådagalagt tillfredsställande kunskaper (J. HELANDER, Haquin Spegel, sid. 143). Läget var vid denna tid sådant, att t. o. m. den nya kyrkolagens bestämmelser mycket snart befunnos otillräckliga. 1693 påbjöd Kgl. Maj:t, att hvar och en vid ansökan om pastorat skulle examineras, oansedt han förut vid ordinationen examen undergått. Såsom motiv hänvisas därpå, att de, som en gång blifvit präster, lade studierna åsido (CAVALLIN, Lunds stifts herdaminne I, sid. 105). Det är tydligt, att de bestämmelser, som gruppera sig kring den 1686 genomförda uniformeringen, åsyfta långt mer en uppryckning än en kodifiering af status quo. Det torde också vara åtminstone sannolikt, att denna skärpning anknyter till hvad som genom exemplen från en Paulinus och en Rudbeckius visat sig såsom möjligt att ernå, om ock fordringarna till en viss grad nedprutats.

Den nya kyrkolagens prästexamensstadga och de på den följande, kompletterande bestämmelserna betydde nog en öfvergång till något bättre; men därmed var icke allt vunnet. För att det hela skulle verka hvad det åsyftade, behöfdes ock en mot dess innebörd svarande tillämpning, och detta vill i sin ordning säga bättre organisatorer och examinatorer både bland biskopar och domkapitelsmedlemmar. I verklig mening tillfredsställande skulle den påbudna kontrollen aldrig komma att visa sig. Under alla förhållanden hade det tagit tid, innan en allmän höjning af prästbildningen skulle kunnat göra sig märkbar. Men yttre omständigheter lade hinder i vägen för en utveckling i lugn och ro. Hvad som satts i gång afbröts genom Carl XII:s krig. Det nödläge, som därigenom skapades, gjorde, att valet mellan alternativen: prästbrist eller okunniga präster för det mesta måste utfalla till det senares förmån. Först från tiden omkring 1720 hade så pass stadga vunnits, att insikten om allt det myckna, som kräfde ett ingripande, kunde göra sig åtmin-

stone påmind. Ur HJ. NORDINS redogörelse för tidsläget må några uppgifter meddelas. Förf. anser som regel, att ordinanderna före prästvigningen haft bakom sig någon vistelse vid akademien. I Upsala prästvigdes 1724—30 20 magistrar och 98 ograduerade; i Växjö 1735—40 16 magistrar, 3 kandidater och 31 utan akademisk examen (Några bidrag till kapellannas ställning i Sverige under förra hälften af 1700-talet, sid. 5). I Upsala synas äfven skriftliga homiletiska prof ha ingått i prästexamen; dessa prof bragte mången ordinandus på fall (ib. sid. 8). NORDINS påstående, att kyrkolagen anbefaller sådana skriftliga prof jämte de muntliga är enligt hvad jag kunnat finna oriktigt; stadgandet i fråga upptar blott, att examinanderna skulle af den bibliska texten förklara några hufvudspråk och låta se, huru de därmed kunna sanningen stadfästa o. s. v. (se ofvan sid. 230) och i Lund tycks detta ha skett i form af muntligt förhör. Hvad det homiletiska profvet beträffar gällde här från 1666 den föreskriften, att »på det att hvar och en må veta, att en sacri ministerii kandidat äger rättighet att söka en prästlägenhet, skall han för missivs erhållande ifrån predikstolen i den s. k. Klosterkyrkan hålla en predikan i närvaro af en teologie professor, som efter predikans slut offentligen på latin däröfver säger sitt omdöme» (SCHREVELIUS, a. a., sid. 103 f.). Någon uppgift om andra skriftliga homiletiska prof i Lund har jag icke någonstades funnit, och ur protokollen låter det sig icke ens afgöra, om den i konstitutionerna meddelade föreskriften om predikoprof brukat följas eller ej. — I Upsala och Växjö — de båda stiftsstäder, från hvilka NORDIN hufvudsakligen samlat sin statistik — ha examinanderna i stort antal inställt sig med klena kunskaper. De svaga föllo hopvis i profvet. Att under sådana omständigheter hålla på ett tillfredsställande mått af insikter ens för ett approbatur har väl varit ogörligt. En examinerator, biskop Humble i Växjö, uttalade om en underhållig aspirant den förhoppningen, »att han kan ju åtminstone lära sig något af examen, och en svag broder skall man ej undandraga sig» (NORDIN, a. a. sid. 8 och 9). Längre i resignation kan en betygsättare svärligen gå. I ett memorial från 1731 från några kapellaner i Göteborgs stift till riksdagen klagas öfver en ofta nog förekommande mening, att man »läser snart och lätt nog så, att man kan bli kapellan». Göteborgs konsistorium förklarade som svar härpå, att det vore mycket strängt både

med afseende på lärdom och antecedentia (ib. sid. 6), kanhända med en viss rätt. Poppelman hade varit biskop där sedan 1711 och E. Benzeliuss d. y. sedan 1726. Hans efterträdare var till 1745 brodern Jacob Benzeliuss, och om ingendera är det med hänsyn till deras kvalifikationer sannolikt, att de tillåtit de blifvande prästerna att försumma sina kunskaper (huruvida prästbildningen därstädes under de följande 50 åren haft lika vederhäftiga representanter, må lämnas of afgjort). Dock kunna kapellanernas ofvannämnda klagomål mycket väl ha haft en god del sanning bakom sig, åtminstone hvad den allmänna stämningen i landet angår. Vid gymnasierna ägnades så mycken tid åt teologien, att den, som förberedde sig för den lägsta prästerliga graden, redan under förutsättning af god eller medelmåttig gymnasiebildning nog kunde anses stå målet ganska nära. — I Skara stift hade H. Spegel (1685—1691), redan innan kyrkolagen var fastställd, sökt tillämpa dess grundsatser bl. a. ock genom att tvinga präster och prästkandidater till ökade kunskaper; utan egen ansökan inkallades prästerna gång efter annan inför konsistorium för att, om de ådagalade tillräckliga insikter, hugnas med mera förmånliga pastorat. Hvarje prästman borde därför anordna sina studier så, att han »när så påfordras, skall vara färdig att visa prof af sin lärdom». Förhållandena förbättrades också under hans biskopstid högst väsentligt (J. HELANDER, H. Spegel, sid. 142 och 145). Äfven i Linköpings stift, där han verkade 1691—1711, torde han ha kunnat genomdrifva reformer i samma riktning. 1703 började J. Svedberg sin verksamhet i Skara stift († 1735). Han lade mindre vikt vid de formella vetenskaperna, men anställde »tämmligen grundliga förhör» i de lingvistiska och teologiska läroämnena. Tyngdpunkten föll för honom på exegetiken; i systematisk teologi examinerade han efter Haffenreffers loci med särskildt intresse för de bibliska bevisställena. Svedberg hörde emellertid icke till dem, som med särskild energi upprätthöll kunskapsfordringarna. Tämmligen godtyckligt kunde han t. o. m. i strid mot öfriga domkapitelsmedlemmar låta sina intryck af vederbörandes personliga religiositet och praktiska duglighet uppväga hvad som fattades dem i vetande (H. W. TOTTIE, Jesper Svedbergs lif och verksamhet, II, sid. 174 ff.). Samtidens förhärlikande af abstrakt renlärighetsteologi var för Svedberg ett oting, och han har många hårda ord om en »stortro»,

som gör sig gällande på det kristliga lifvets bekostnad. Antagligen har det varit ett visst begär att reagera häremot, som föranledde honom att stundom godkänna kunskaper, som han bort underkänna. Principen att undvika ensidigt teoretiska värdesättningar må vara riktig, men Svedbergs sätt att tillämpa den var farligt i en tid, då den genomsnittliga kunskapsnivån höll sig så nära minimum. I jämförelse med Spegel har nog Svedbergs regim medfört en tillbakagång hvad den teoretiska prästbildningen angår, och hvad som är känt om de följande biskoparna i Skara stift, ger anledning förmoda, att situationen snarare blifvit sämre än bättre. Bland de öfriga stiftet tycks Strängnäs ha varit bland de bättre lottade. Här residerade E. Benzeliuss d. ä. 1687—1700. Han var en ansedd läroboksförfattare: *Breviarium historiæ ecclesiasticæ*, den under nära ett århundrade använda *Epitome rhetoricæ ecclesiasticæ*, m. fl. Både för examinerator och examinander bör det ha varit en hederssak att bringa dem behörig tribut. Hans eftermäle vittnar också om, att han gått strängt tillväga i prästexamen och genom upprepade kuggningar förstått göra sina fordringar respekterade (H. AFZELIUS, E. Benzeliuss d. ä., II, sid. 11 f.). Efterträdaren, E. Bilberg (1701—17), uppges rent af som reformator af de teologiska studierna. Om den följande tiden är det svårt att döma; det allmänna intrycket man får är brist på kraftiga ledare. Först hos J. Serenius (1763—76) kan man konstatera ett starkare intresse för saken ifråga. Han ville att »unga präster med kavaljersseder skulle inkallas till konsistorium, där examineras in theologia morali et disciplina ecclesiastica, och då de blefve befunna utan vederbörlig kunskap i sitt ståndes samskyldiga belevnenhet, skulle de genom protokoll levereras från biskop till biskop i stiftet med sådant loford, som de förtjäna»; detta riktas mot sådana, som försumma sin bok, slösa bort sin tid och fara omkring i socknen för att smickra de högre (K. A. HAGSTRÖM, Strängnäs stifts herdaminne, I, sid. 151). Äfven om en så radikal plan ej var genomförbar, kan man förstå Serenius' ifver att råda bot på det onda, och han var ej den, som lät sina åtgärder stanna vid blotta ord. Att han med de resurser, som stodo honom till buds, tvingat fram bättre kunskaper både hos ordinander och ordinerade, kan man taga för gifvet. Om de, som följt honom i ämbetet, också förmått följa honom i ämbetsutöfning, synes tvifvelaktigt.

Inemot slutet af upplysningstiden ägde den svenska kyrkan två framstående chefsförmågor i O. Wallqvist och K. G. Nordin. Wallqvist var biskop i Växjö, där ställningen, såsom af HJ. NORDINS redogörelse framgår, under de första årtiondena af 1700-talet ingalunda varit lysande. Utvecklingen därefter har snarast gått i riktning nedåt, ty när Wallqvist 1787 mottog stiftet, finner man af hans uttalanden, att dess skötsel under mer än 30 år varit alldeles försummad. Den nye biskopen införde emellertid bättre förhållanden; när han efter en 13-årig ämbetstid afgick med döden, efterlämnade han stiftet såsom ett mönster för kyrkligt skick och god ordning. Ett af Wallqvists hufvudintressen var som bekant den prästerliga befordringsordningen, och denna angelägenhet sammanhänge på det närmaste med prästbildningen. Wallqvists energi och den noggranna uppmärksamhet, han ägnade åt saken (J. ROSENGREN, Om O. Wallqvist såsom biskop, sid. 24 och 29 ff.) torde vara en borgen för att det på detta område verkligen kom till stånd en uppräckning, utan att man dock därför vågar påstå, att den höjning af prästernas kunskapsmått, som han genomförde, fick någon längre varaktighet. —

Wallqvists store politiske motståndare K. G. Nordin (biskop i Härnösand 1805—12), har likaledes nedlagt ett betydande arbete för bättre förhållanden inom det prästerliga befordringsväsendet och för att utrensa en massa missförhållanden. Före sin offentliga verksamhet knuten till undervisningsintressena såsom lektor, har han såsom biskop arbetat mycket för skolan, och det vill på denna tid också säga för prästbildningen. I den mån det låtit sig göra att i ett stift, sådant som Härnösands då var, åstadkomma någon väckelse i berörda afseende, har således äfven det nordligaste Sverige en gång under vår period haft kännning af en regim, som var något mer än det rena stilleståndet, om ock Nordins egen teologi af den äldre åskådningens män blifvit befunnen för lätt. Vi ha ännu ej berört ställningen i Upsala och Lund, men man torde kunna, på grundval af det redan sagda, fastslå som helhetsomdöme, att Sverige under den behandlade perioden visst icke saknat biskopar med förmåga och vilja att rycka prästbildningssaken upp ur dess försumpning. Men dessa biskopar ha arbetat på skilda tider och platser och i allmänhet utan egentligt sammanhang med hvarandra samt i öfrigt under sådana förhållanden, att deras

insats icke fått någon allmän eller varaktig karaktär. Flera namn än de ofvan anförda skulle kunna nämnas, om man ville föra betraktelsen utöfver de mera framträdande initiativtagarnes rad. Men då redan för dessa svårigheter tillkommo, som läto resultaten synas väsentligen svagare än ansträngningarna, torde icke mycket bjuda sig af natur att göra intrycken ljusare.

Det återstår att nämna något om de stift, som hyste akademier inom sina egna gränser. Här bör man kunna påräkna en större procent präster med akademisk utbildning bakom sig. Här torde man också kunna finna de bättre eller åtminstone jämnare examensfordringarna. I Upsala ha biskoparna icke gärna kunnat spela samma roll för prästbildningen som på andra ställen. De kommo i regeln dit först vid framskriden ålder, och ombytena voro täta. En långvarigare verksamhetstid var beskärd åt O. Svebilius, som 1681 förflyttades dit från Linköping, och på hans lott föll det att medverka till omorganisationen enligt 1686 års kyrkolag; hans skicklighet därtill kan svårligen betvivlas. Om E. Benzeliuss d. ä., ärkebiskop 1700—09, och Spegel (1711—14) ha vi förut talat. Därpå kom M. Steuchius 1714—30. Han hade förut varit biskop i Lund, och vi få i sammanhang med Lundaförhållanden skärskåda honom som examinerare. Hans verksamhet hade under de tolf år, som gingo närmast före biskopsutnämningen, riktat sig mer på andra intressen än de lärda, men han var en energisk och fordrande natur, och kunde han än ej leda utvecklingen in i nya banor, så har han nog, äfven hvad prästbildningen beträffar, sett till, att de gamla noggrant iakttogos. J. Steuchius efterträdde omedelbart sin fader, och detta tycks ha varit hans märkvärdigaste egenskap. »Hvari hans förtjänster för öfrigt bestått, är icke bekant», förklarar P. G. A. i Biogr. Lexikon. NORDINS undersökningar angående prästexamenspraxis i Upsala är väsentligen baserad på material från de båda Steuchiernas tid, och han uttalar följande omdöme däröfver. »Kurserna voro utan tvifvel af ganska ringa omfång; alla ämnen och framför allt det viktigaste, dogmatiken, läste man ju ordagrant utantill efter läroboken, hvarigenom studiet blef tämligen katekesmässigt, hvilket också märkes vid förhören. Frågorna äro korta, upprepas ofta ordagrant i nästan hvarje examen, och med svaren förhåller det sig på samma sätt. Man märker så väl, huru bortkommen examinanden är, så snart examinatorsn vågar sig

det minsta utanför läroboken.» En examinand påstås t. o. m. ha placerat staden Augsburg i Asien! (Kan dock möjligen NORDINS citat »in Asia» vara felskrifning i originalet eller fel-läsning för »in Austria»?) — J. Steuchius dog 1742. Åren 1742—1757 äro fördelade på icke mindre än tre Benzelier. Hvad de förmått uträtta under så kort tid och med sin bästa ålder bakom sig, kan ej ha varit så synnerligen mycket (H. FORSELLS minnesteckning af E. Benzelius d. y. innehåller intet af värde för vårt syfte). De följande ärkebiskoparne under slutet af 1700- och början af 1800-talen kunde väl glädja sig åt en längre arbetstid, men några vittnesbörd om att den sida af deras ämbets-utöfning, som rörde prästbildningen, vunnit särskildt beaktande, föreligga ej. Än mindre äro några åtgärder bekanta, hvarigenom de skulle lyckats effektivt höja den allmänna nivån. Med kännedom om det, som i de olika fallen utgjort deras hufvudsakliga intresse eller det egentliga i deras insats, kan man icke heller finna något dylikt troligt. Detta får ej förstås så, som om de skulle saknat blick för att något måste göras, eller afstått från hvarje initiativ till förbättring. Men med dessa synpunkter blandade sig andra, som gjorde, att man i praxis förfor tämligen inkonsekvent, och att öfverseendet med dåliga kunskaper blef åtskilligt större än det bort vara. Flera typiska fall anföras t. ex. från Lindbloms Linköpingstid (E. RODHE, J. Lindblom såsom biskop i Linköping, sid. 146 ff.); hvad Lindblom kunde tillåta sig som biskop, har han nog också kunnat praktisera såsom ärkebiskop. Och Lindbloms regim torde ej ha representerat någon försämring i jämförelse med hans närmaste företrädare på ärkebiskopsstolen. C. v. Rosenstein, den siste ärkebiskopen under vår period, var, med allt erkännande af hvad han i öfrigt betydt för svensk kultur, ingalunda mannen att begynna ett nytt system.

Bland de skånska biskoparne möta vi under åren 1694—1714 den förutnämnde M. Steuchius. Kraft och intresse för sin lifsgärning kan man som nämnt ej fränkänna honom. Hans förhör stå, hvad fordringar beträffar, föga tillbaka för 1750- och 60-talens. Att detsamma på det hela taget var fallet med medkonsistorialernas, möjliggjordes väl ej minst genom biskopens föredöme och stöd — erkännansvärdt särskildt på en tid, hvilken i så hög grad som denna bar prägel af krigets svårigheter. J. Linnerius, professor i teologi 1684—1714, var biskop 1715—

34. Såsom examinerator känna vi honom egentligen blott från Steuchii tid, och han visar sig därvid ungefär jämngod med sina kamrater. Annars är han bekant mer för praktisk förmåga än för insatser som teolog. Hvad han som biskop betydtt för prästbildningen är omöjligt att afgöra, då examensprotokoll saknas under tiden 1719—34. Linnerii efterträdare var en af universitetets främste märkesmän, A. Rydelius, teologie professor 1730—34, biskop 1734—38. Hans snille, lärdom och lärareförmåga böra utgöra fullgod borgen för att hans deltagande äfven i prästbildningsarbetet stod i nivå med det bästa, som med den tidens resurser kunde åstadkommas. Då man räknar med hans möjligheter under sin 4-åriga teologie professorstid och lika korta biskopstid, bör man dock erinra sig, att han redan vid sitt inträde i teologiska fakulteten (han var då nära 60 år gammal) hade sin gynnsammaste arbetstid bakom sig. (J. A. EKLUNDS monografi ger intet material af värde för vårt syfte.) Under 1720- och 30-talen började Lunds stift få kännning af de utifrån inkommande svärmiska rörelserna. C. Papke (1738—40) hade från 1731 varit teologie professor. Han var en af Rydelii utmärktaste lärjungar, och förefaller såsom en afbild i mindre skala af sin lärare. Såsom biskop har han väl knappast hunnit afsätta några spår. Dessförinnan torde prästbildningsintressena ha i honom haft en på det hela god målsman. Henrik Benzelius (1740—47) hade från 1732 innehaft en teologisk professur. Han var en man af djup och omfattande lärdom. Såsom biskop utmärkte han sig som »förfärligt sträng symbolicist», synnerligen nitisk i sina visitationer och undersökningar mot pietismen i stiftet. Det bör ej ha varit honom svårt att bevara den tradition, som redan utbildat sig, och hålla ett vaksamt öga på de unga prästkandidaternas kunskaper. Detsamma kan sägas om hans efterträdare, den likaledes strängt ortodoxe J. Engeström, teologie professor från 1742 samt biskop 1748—77. Mot slutet har kanske dock hög ålder — han var vid sin död nära 80 år — försvagat hans inflytande. O. Celsius (1777—94) saknade föregående teologie professorsmeriter. Han representerar i jämförelse med sina föregångare en i många afseenden ny typ. Hans intressen gingo till stor del åt det litterära hållet. Inom teologien har han försökt sig som kyrkohistoriker (Svea rikes kyrkohistoria) och där visat sig som historisk kritiker och god samlare. Om han ägt förutsättningar att uträtta något särskildt.

som prästernas uppfostrare, må lämnas oförgjordt. Hans förhör rörde sig på det kyrkohistoriska området, och detta hörde nu en gång för alla till de försummade. P. Munck (1794—1803) var vid sitt tillträde öfver 60 år. 1775 hade han gjort sitt inträde i den teologiska fakulteten och han skildras såsom en af sin tids mest framstående män vid universitetet, begåfvad med en starkt framträdande personlighet. Med honom kom renlärighetsintresset af den äldre stadgade typen åter i högsätet, och det tillskrifves ej minst hans nit, att neologien ej lyckades göra sig hörd i Lunds stift i samma omfattning som annorstädes. Då hans verksamhet under jämförelsevis lång tid varit knuten till den teologiska undervisningen, torde han kunna anses som exponent för den gamla prästbildningstraditionen. N. Hesselén hade »som vetenskapsman och som lärare vid universitetet icke gjort sitt namn i högre grad berömdt, då han vid nära 77 års ålder nådde procancellariatet». Som biskop har han icke ökat sin berömmelse. Han var adjunkt i teologiska fakulteten från 1763 och professor därstädes från 1775 samt biskop 1805—1811. Han är det första förebudet till den sjunkande nivån inom fakulteten. — W. Faxé blef e. o. professor i teologi 1808 och ordinarie följande år samt biskop 1811 († 1854). Att han såsom *professor* fördelaktigt skilde sig från flera af sina kolleger, säger under en dekadansperiod, sådan som den d. v., icke så synnerligen mycket. Under hans *episkopat* voro nog fordringarna på de teologie studerande stadda i ett stadigt uppsving; förtjänsten för initiativet härtill bör dock rättvisligen tillerkännas andra, främst M. Ahlman. — En icke oväsentlig del af Ahlmans arbete upptogs af det s. k. prästseminariet. Hvad detta seminarium betydde för prästbildningen, är emellertid något, som faller utanför domkapitlets handläggning af prästbildningsväsendet, hvarför vi här lämna denna annars så viktiga institution ur räkningen (jfr f. ö. min Lunds teologiska fakultet på 1810- och 20-talen). — För föregående redogörelse hänvisas till S. CAVALLIN, Lunds stifts herdaminne samt M. WEIBULL och E. TEGNÉR, Lunds universitets historia.

Vi ha anmärkt, att flera goda insatser på spridda håll gjorts för prästbildningens höjande. Men man får, då man följer 1700-talets svenska kyrkohistoria, ett öfvervägande intryck af att vederbörande examensmyndigheter icke gjort hvad som kunnat och bort göras för att hålla prästbildningen uppe. Eller rättare:

de samvetsgranna, som verkligen kommit längre än till försök, blefvo, ju längre tiden skred fram, allt färre och låt-gå-systemet allt vanligare. Dock kan man sedan de första decennierna efter öfvergången mellan 1600- och 1700-talet passerats, ej åberopa samma förmildrande omständigheter för eftergifvenhet som vid 1700 talets början, nämligen prästbristen. Från midten af 1720-talet och en betydlig tid framåt har tillgången varit god. Enligt NORDIN gingo de flesta, som studerade, den teologiska vägen. Kanske voro de, som anmälde sig till prästvigning, t. o. m. alltför många. Snart begynte nämligen klagomål öfver att biskoparna i strid mot kyrkolagen vigde långt flera än som för stiftens behof verkligen var af nöden. Att dessa klagomål ej voro alldeles obefogade, bevisas däraf, att regeringen 1748 såg sig nödsakad att på förekommen anledning utfärda ett bref till konsistorierna, i hvilket biskoparna tillhållas att under inga villkor viga flera präster än hvad som nödvändigt behöfdes. Naturligtvis var det icke desto mindre ej uteslutet, att prästbrist yppade sig på olika tider och platser samt af olika anledningar såsom stränga fordringar m. m. Men tillgången hotade att bli större än det faktiska behofvet, och det betänkliga härvid var, att sådana präster, som utgjorde det onödiga öfverskottet, mången gång kunde antagas mera af personliga hänsyn än af sakliga. I en del fall finner man beskyllningar för prästvigning mot kontant vederlag (NORDIN, a. a. sid. 18, anm.). Adelsmän och patroni synas ej ha dragit sig för att utöfva otillbörliga påtryckningar. Kyrkoherdarna begärde ofta adjunkter i oträngdt mål under förord för någon viss prästkandidat, och deras förord kommo nog då och då att gälla mer än ordinandens verkliga kvalifikationer. En annan olägenhet förorsakades af församlingarnas fria valrätt. »Allmogen», heter det i en skrift från 1740 (NORDIN, a. a. sid. 62, anm.), »har sällan afseende på annat än ett högt skrikande mål, en efter deras tycke rätt umgängesman och bekantskap. De hålla den för bäst, som kan högst skrika för dem» o. s. v. Äfven om man ej får taga detta yttrande efter orden, ligger kanske en viss sanning däri. Saken ställde sig säkert i många fall så, att den säkraste vägen till befordran var ej grundliga studier utan ett i landtbefolkningens smak imponerande uppträdande. Unga män i besittning af dylika »företräden» kunde äfven, om de med knapp nöd absolverat examen, inom kort komma fram till indräktiga sysslor under förbigående

af äldre och bättre kvalificerade. E. Benzeliuss förklarar också i en skrifvelse till Upsala domkapitel 1725, att frågan om församlingarnas vokationer är en så angelägen ting, att om den punkten ej rättas, ligga snart studierna alldeles nere (ib. sid. 62 och 63). I ett aktstycke under riksdagen 1726—27 heter det om prästerna, »att många äro här till af biskoparna ordinerade, som äro idioter icke allenast i andra studier utan äfven i teologien» (NORDIN, *De ecklesiastika deputationerna*, s. 79—84). Biskoparna voro tydligen ej i stånd att hålla tillräckligt tillbaka. Dock bör rättvisligen framhållas, att de ej voro de enda ansvariga. Fastställandet af genomsnittsgränsen för ett »godkänd» var en utomordentligt svår fråga. En stor del af prästerskapet lefde under hart när olidliga aflöningsförhållanden; många måste t. o. m., då de ej hade råd att hålla sig med tjänstfolk, använda nästan all sin tid på jordbruket och in i sin sena ålderdom förrätta de gröfsta sysslor (NORDIN, *Kapellanernas ställning*, sid. 74). Det är tydligt, att fordringarna för ett ämbete, som ställde en sådan situation i utsikt, ej kunde tillskäras efter annat än en relativt anspråkslös måttstock. En mängd faktorer inverkade alltså till att göra frågan om prästernas bildning så godt som olöslig. Dessutom bör man komma ihåg, att den tidens undervisningsväsende ej beredt möjlighet för ett verkligt prästerligt studium. Den drill, som bedrefs inom skolor och gymnasier, kunde väl i somliga fall ha sina fördelar med sig, men där den ej räckte, voro också resurserna i det närmaste uttömda.

Var ställningen före 1750 afgjordt dålig, så har den säkert ej förbättrats under århundradets senare hälft. Möjligen har faran för ett onödigt öfverskott på präster blifvit mindre eller rent af prästbrist på sina håll yppat sig (Lunds biskop, P. Munck, skrifver 1798 till Lindblom: »Hos oss vilja ganska få blifva präster, och af dem måste jag afvisa flere», jfr RODHE, a. a. sid. 146, anm. 2), men otillbörliga hänsyn till andra kvalifikationer än rent prästerliga ha säkert verkat lika starkt som någonsin. Just Munck hade bittert klagat öfver att nästan alla ville bli präster: jurister, medici, economici, politici, matematici och t. o. m. officerare (G. WESTLING, *Om upplysningstidens svenska kyrka*, K. Å. 1916, sid. 128). En allvarsam fara hotade därigenom, att väl aflönade prästerliga befattningar så lätt kunde bli reträttplatser eller också bortgåfvos åt de maktägandes gunstlingar

under fullständigt bortseende från såväl personliga kvalifikationer som föregående förberedelser för det prästerliga kallet. Det af tagande intresset för kyrkliga ting och den tilltagande kritiken ej blott af häfdvunnen teologi utan af kristligt trosinnehåll öfverhufvud har snarast varit af natur att hämma arbetslusten hos dem, som förberedde sig till teologiska kunskapsprof. Några pedagogiska reformer af värde för den svenska prästbildningen har det utgående 1700-talet ej åstadkommit. Wallqvist påstår t. ex., att han under 10 år såsom biskop ej funnit någon komma från akademien med präststudier, men däremot »många yfviga sofister utan system, pratmakare med glosor» o. s. v. (WESTLING, Om upplysningstidens svenska kyrka, K. Å. 1916, sid. 192). Några personer i ledande ställning med kraft och förmåga att definitivt bringa utvecklingen på rätt spår funnos ej att tillgå. Under sådana förhållanden betydde det kanske ej så mycket, att man verkligen lyckades i någon mån förbättra de sämst aflönade prästernas ställning. Initiativet synes ha utgått från biskop A. Forssenius i Skara (1767—1788) vid riksdagarna 1760 och 1765 (jfr J. WARHOLM, Skara stifts herdaminne, I, sid. 43, samt Prestlöneregleringskomiténs betänkande (1903), II: IV, sid. XXV, anm. med dess för en lekman något dunkla uppgifter).

Resultaten af Wallqvists och Nordins berömliga ansträngningar för en höjning af prästernas villkor — de yttre såväl som de inre — ha väl också mestadels stannat vid att kurvan icke sjönk så lågt, som den annars skulle ha gjort; att vrida den i uppåtgående riktning ha väl icke ens de förmått.

Det må emellertid påpekas, att vi här endast sysslat med prästbildningen, i den mån den normerades genom yttre medel och påtryckningar. Säkert är, att det äfven under 1700-talets mest vanlottade tidsskeden funnits präster, som utan hänsyn till yttre kontrollbestämmelser både sökt och lyckats att fylla måttet. Det är dock ingalunda gifvet, att denna kategori, med den form examensväsendet hade, låter sig beräknas efter officiella examensprotokoll.

En mentalreservation, med hvilken välvilliga examinatorer kunde lugna sina samveten, var den, att domkapitlen åtminstone beträffande de yngre prästerna ägde rätt och plikt till kontroll öfver vederbörandes förkofran i kunskaper. När en biskop vigt någon med underhaltiga kunskaper, kunde den svage förståndigas att inom viss tid ånyo infinna sig till examen. När yngre präst-

män i något ärende inkallats till konsistorium eller själfmant infunno sig där, måste de vara beredda att på stående fot underkastas en examen rigorosum. Vid prästmötena anställdes alltså examen med de yngre öfver den artikel, hvarom synodaldisputationen handlade; somliga af dem förordnades också att deltaga i själfva disputationen (NORDIN, Kapellanernas ställning, sid. 87 f.). Naturligtvis har tillämpningen af denna praxis kunnat växla högst betydligt. De tillgängliga uppgifterna om dess iakttagande härröra från 1720—30-talen. Längre fram kan man ju misstänka en viss afslappning. En annan sporre för fortsatta prästerliga studier var utsikten till befordran. I ett kgl. bref af 1693 liksom också i privilegierna 1723 stadgades, att den enda (kongl. brefvet) och jämte lefvernet enda (privilegierna) normen för tillsättandet af prästerliga tjänster vore lärdomsmeriterna. För att domkapitlen skulle erhålla kännedom om de sökandes kunskaper, infördes småningom den s. k. pastorexamen. Den förekom in praxi, långt innan någon bestämd lag föreskref densamma. Enl. kgl. brefvet af d. 2 aug. 1693 blef den villkor för erhållande af regala pastorat; enl. kgl. brefven af d. 19 dec. 1748 och d. 21 aug. 1786 utvidgades 1693 års förordning och gjordes gällande vid tillsättningen af rikets *alla* pastorat. Den skulle förrättas i samma ämnen som prästexamens teologiska del, och domkapitlen kunde, där de så funno för godt, anställa sådana prof äfven med sökande, som redan förut undergått samma examen. (Närmare uppgifter om verkningarna af denna bestämmelse finnas i NORDIN, Kapellanernas ställning, sid. 89 ff.) NORDIN har funnit, att prestationerna vid pastorexamina afgjort höja sig öfver dem vid prästexamina, och detta öfverensstämmer ock med mina iakttagelser. I synnerhet tyckes Haffenreffer ha blifvit flitigt studerad (NORDIN). Så vidt jag kunnat se, består emellertid skillnaden dem emellan hufvudsakligen däri, att man af pastorandi kräfde utförligare och grundligare redogörelser än af ordinanderna. I Lund kunde t. o. m. pastorexamen och prästexamen anställas samtidigt. Frågorna i det ena och andra fallet skilja sig ej så synnerligen mycket från hvarandra. Äfven den mera försigkomne examinanden har fått ganska enkla frågor, men han har besvarat dem fylligare och bättre; därutöfver har han fått rycka in, när de yngre ej kunde göra besked för sig. Huruvida pastorexamen däremot förutsatte andra och större läroböcker än prästexamen,

är svårt att afgöra. I Gamla testamentets exegetik har naturligtvis möjlighet förefunnits att utvidga den förut lästa kursen med svårare partier; examinering i t. ex. Jobs bok är ej så sällsynt i pastoraalexamen.

Hvad angår de använda läroböckerna i allmänhet, så uppger NORDIN (Kapellanernas ställning, sid. 8): in logicis Boëthius och Bartholinus, in theol. & locis Haffenreffer, König och Kromayer, in hist. eccl. Bilberg, in computo Laurenbergius; jfr också ANNERSTEDT, a. a., II, 2, sid. 191. Närmare uppgifter om de arbeten, som anbefallts åt de studerande vid 1700-talets början, finner man i H. Benzeliuss d. ä.:s *Instructio pastoralis*, sid. 13 ff., samt 22 ff. Ytterligare några namn skola meddelas i det följande. Ang. teologisk litteratur, som förekom i skolorna, se THYSELIUS, Handlingar rörande Sv. kyrkans och läroverkens historia II, sid. 196 f.

Vi ha redogjort för de allmänna förutsättningar, under hvilka profven inför domkapitlen vuxit fram, och för de allmänna förhållandena under den tid, då de vunno sin första stadga. Vi öfvergå nu till frågan om deras förlopp i enlighet med det material, som här kunnat läggas till grund. Dessförinnan torde böra förutskickas några anmärkningar om beskaffenheten af dessa examensprotokoll.

1696—1719 förekomma de bland de vanliga domkapitelsprotokollen och förete ungefär enahanda utseende med hvarandra, blott att de före o. 1700 äro något knapphändigare och efter o. 1712 bli ganska tunnsådda; det gifves år, då de stanna vid 2 à 3 stycken. Frågorna äro, så vidt man af sammanhanget kan döma, samtliga medtagna och medtagna in extenso. Hur man bör bedöma svaren — eller saknaden af svar — blir en senare fråga. — Efter en lucka på c:a 15 år från 1719 återkomma protokollen från år 1734, men nu i en särskild fortlöpande serie, som omfattar något mer än 100 år och således följer vår period ända fram till slutet. De många felande bladen i de första årgångarna samt protokollens ojämnheter med afseende på längd göra, att det först blir relativt sent, man påträffar något aktstycke, hvori man med säkerhet kan antaga *hela* förloppet af en examen återspegladt. Ända fram till slutet af 1750-talet måste vi åtnöja oss med excerpt på enstaka punkter; för min del kan jag ej öfvertyga mig om att man förfarit så olika med olika grupper af examinander, som protokollsreferaten

för dessa år ge vid handen. Skulle så verkligen ha varit fallet, måste prästexamensväsendet i Lund ännu ären närmast efter Linnerius' död ha befunnit sig i den fullkomligaste oreda. (Det är ett sammanträffande, som må gälla hvad det kan, att protokollen begynna just det år, som Linnerius afled.) Denna möjlighet må emellertid lämnas åsido såsom åtminstone obestyrkt. Vi utgå alltså från att protokollens ofullständighet, där ej rena defekter äro orsaken, berott på referenten. Så är det öfverhufvudtaget endast sällan, man påträffar förhör i logik, retorik, filosofi och matematik. Då man känner den rådande förkärleken för de formella disciplinerna och förhör däri dessutom äro formligen påbjudna i vederbörande förordning, är det redan af sig själft mindre sannolikt, att domkapitlet verkligen dispenserat från förhör däri i somliga fall, eftersom det dock är bevisligt, att de nämnda disciplinerna icke under alla omständigheter utesluts. Härmed är dock ej sagdt, att man skulle fattat kyrkolagens bestämmelser i sådana fall såsom ovillkorliga. Saknaden af lämplig examinator (t. ex. i matematik) har nog bl. a. kunnat gälla såsom laga förfall (jfr prot. okt. 1772). Af regelbundna förhör i *computus ecclesiasticus* finnas ej några spår förrän vid tiden o. 1800. Då det torde vara ogörligt att af de referat, som finnas, bestämma fordringarna i profanämnenå, äro förhör däri endast undantagsvis medtagna.

Äfven frånsedt profanämnenå kunna referaten variera högst betydligt i längd från 2—10 foliosidor, utan att examinandernas större eller mindre antal utgör tillräcklig förklaring, och utan att examinererna växlat från den ena gången till den andra. Efter all sannolikhet har man här att utgå från de längre protokollen såsom de, som komma förhørsproceduren närmast. Att lägga de kortare protokollen till grund för ett omdöme om fordringarna skulle ge nog så markanta resultat, men samtidigt lätt ställa saken i oriktig belysning. — En annan fråga, som också spelar en roll för användningen af detta material, är den, i hvad mån protokollen kunna göra anspråk på att anses ordagrant återge *allt* det som yttrats. Blott ett exempel. Vid ett tillfälle uppges en examinator ha frågat, huruvida barn skola döpas samt ha nöjt sig med ett frimodigt men kategoriskt ja som svar. Förhöret skulle alltså ha sjunkit ner till det rena småbarnsstadiet. Men om nu examinatorn beräknat och verkligen äfven fått en ordentlig redogörelse för barndopets innebörd enligt läroböcker-

nas framställning under citerande af dithörande bibelspråk, fast referenten förbigått eller ej medhunnit detaljerna i svaret — denna punkt behandlas både ofta och utförligt — så finnes ju ingenting att anmärka hvarken mot examinatorns anspråk eller examinandens kunskaper. På sin höjd förefaller examinationen väl monotont katekesmässig. Omdömet om alla sådana fall af för den tiden alldeles själfklara frågor och förbluffande lakoniska svar hänger alltså på, huruvida referenten hunnit med att uppteckna mer än själfva begynnelsen af resp. repliker. Såsom orden stå att läsa kunna de mången gång tyda på en mer än tillåtlig enfald hos både frågande och svarande och detta i förning med en nästan fullständig frånvaro af kunskapsfordringar. Att utan vidare sluta till ett kunskapsmått i motsvarighet härtill vore att bygga på en situation, där protokollisten haft tillräcklig tid för att undvika luckor i sitt referat; detta i sin ordning förutsätter, att förhörstiden skulle blifvit mångdubbelt längre, än den i sig själf behöft, men det sannolika är väl, att man i st. sökt skynda så mycket som möjligt. Äfven om frågorna stundom synas ha utskrifvits på förhand, under det att svaren tillsatts under förhörens gång, gör den tidens skrifkonst det ej troligt, att referenten lyckats in extenso återge allt hvad som yttrats. I stort sedt verka dessa protokoll mer skissering än fotografering af det verkliga förloppet. Man har ingen säker ledning däraf, att sådant som man väntat finna i bilden, saknas i skissen. Belysningen af prästexamens torftighet är alltså ej att hämta ur hvad protokollen i de anförda fallen sakna. Af anförda skäl är det icke ens sannolikt, att rena tomrum i protokollet alltid äro liktydigt med fullständig tystnad från examinandens sida, ty sådana förekomma äfven efter mycket enkla frågor, som under alla omständigheter kunnat besvaras med ett ja eller nej.

Från tiden o. 1800 har det blifvit regel, att samtliga examinatorer själfva inlämnat koncept till sina frågor, och i några fall ha dessa frågor t. o. m. besvarats skriftligt. Detta är dock undantag, och utanför dessa undantag ha svaren återgifvits på ett mycket otillfredsställande sätt; det hela är så fragmentariskt, att ett försök till rekonstruktion af hvad som sagts ej skulle löna mödan. Af frågorna kan man emellertid se, att schablonen varit tämligen stereotypt återkommande, hvarför redan de få protokoll, som låta sig anföras utan retuchering, torde göra till

fyllest. Dessutom hade man efter 1810 i seminariet en långt effektivare möjlighet till kontroll, hvadan prästexamen under de två sista decennierna af vår period icke var enda afgörande instans.

Efter tiden o. 1800 händer det i allt större utsträckning, att examinatorerna nedlåt tit sig till att använda modersmålet, dock icke så, att latinet före 1831 kan sägas vara lagdt alldeles åt sidan. Under 1700-talet däremot har latinet varit det enda tillåtna språket. Protokollen öfver frågor och svar äro förda på latin från första ordet till det sista, fast vi här återgifvit en god del af det sagda på svenska för att underlätta en öfverblick öfver materialet. Hvad som än må ha brustit i öfrigt — den tidens prästkandidater kunde sitt latin. De förstodo latin, de kunde — åtminstone hjälpligt — tala latin, och om de icke precis tänkte på latin, så var dock latinet jämte latinska deriveringar vid kitsliga teologiska problem deras första tanke. Jämfördt med många nutida tentanders kraf på att få betrakta öfverhoppandet af klassiska citat i en lärobok som en af sina mest elementära rättigheter, verkar denna latinska skolning ganska imponerande. Latinet öppnade tillgång till utländska författares mest användbara kompendier. Den latinska terminologien gaf möjligheter att röra sig bland de subtila dogmatiska distinktionerna och indelningarna med samma säkerhet, som man i skolan läst upp sina paradigm framlänges och baklänges. Och hvad som så blifvit inlärdt med samma energi, som den svåraste utanläxa kräfver, har nog också kunnat suga sig fast i minnet. Men å andra sidan hade naturligtvis öfverdrifterna i den formellt språkliga dressyren betänkliga olägenheter. Utanläsning och personligt tillägnande äro nu en gång för alla icke oupplösligen förbundna. I de mera påtagliga fallen af hjälplöshet hos examinanderna inför t. o. m. mycket enkla frågor är kanske en god del att tillskrifva just uppgåendet i den mekaniska minnes-tekniken. Vidare blef tiden för knapp till annat, mera nödvändigt. Dessutom visar det sig nog här och hvar, att vederbörandes behållning af det lästa mera var latin än teologi. Ett litet exempel, som i sin mån belyser, hur latinet hade blifvit ett »Sesam öppna dig», där andra resurser sveko, lämnar en bland 1751 års prästkandidater. Frågan gällde ursprunget till namnet Novatianer. En god latinare kunde icke tveka: »namnet uppstod däraf, att de framträdde med en *nova doctrina*». Sva-

randens kyrkohistoriska lärdom hade väl lidit ett nederlag, men hans latin i st. firat en triumf. Med det myckna latinläsandet synes emellertid också ha följt en frestelse att från predikstolen imponera på åhörarne med det klangfulla romarspråket. Åtminstone är det en i förhören ganska ofta återkommande fråga, huruvida det är tillåtet att i predikan inflicka utländska citat. Det rätta svaret löd: »sparsim». Alldeles ville man således ej förbjuda denna tacksamma dramatiska effekt.

I förbigående må härutöver endast anmärkas, att examinandernas kunskaper i Nya testamentets text synas ha stått ganska högt. Det är ej sällan, man i svaren finner bibelbevis och parallellställen uppradade det ena efter det andra med noggrant angifvande af bok, kapitel och vers. Protokollen ge föga upplysning om, hur öfversättningen absolverats, men då man känner den tidens skolunderbyggnad, kan man med viss sannolikhet antaga, att bekantskapen med Nya testamentets innehåll ungefär sammanföll med hvad man läst ut ur den grekiska texten. Den tillfredsställande förtrogenheten med textinnehållet ger en viss rätt att sluta till förtrogenhet också med textens grundspråk. Bredvid latinet torde alltså grekiskan ha intagit en gynnad ställning. Angående fordringarna i hebreiska ger materialet ej någon säker ledning. Resp. examinander ha i regel kommit undan med en eller två versars öfversättning.

Vi meddela i det följande några prof på hvad som kunde förekomma under dessa förhör. Förhör med redan prästvigda betecknas af bekvämlighetsskäl med »pastoral-examen», de öfriga med »prästexamen». Vid urvalet är det ett flertal synpunkter, som varit bestämmande. Dels har det sitt stora intresse att iakttaga, hvilken teologisk ståndpunkt som är representerad under olika tider; detta kräfver också en viss uppmärksamhet åt frågan, i hvad mån olika dogmatiska loci något så när likformigt varit på tal. Dels är det af vikt att kunna afgöra, hvilken omfattning ett normalt förhör tagit, d. v. s. hvilket kunskapsmått det förutsatt. En sak, som behöfver belysning, är vidare den, huruvida examensproceduren i något större antal fall genom enfaldiga frågor (ev. d:o svar) haft benägenhet sjunka under den nivå, man har rätt att begära vid prof af detta slag. Till sist inställer sig frågan, huruvida dåtidens dogmatiska dialektik fordrat några offer, d. v. s. huruvida man af det studerande släktet begärt något utförligare sysslande med

dessas karrikerade djupsinnigheter, som särskildt på den tiden lätt följde med den abstrakta, till stor del på logiska spetsfundigheter byggda teologiska spekulationen. — Att af svaren närmare afgöra, i hvilken mån examinanderna voro i stånd att besvara frågorna, är, så som protokollen äro förda, icke möjligt. Dels voro examinanderna i de flesta fallen mer än en, och man får endast undantagsvis veta, hvilka frågor, som ställdes till den ene eller andre. Dels är det, såsom redan ofvan anmärkts, osäkert, om svaren te sig på samma sätt i protokollen, som de utfallit vid förhören. Endast i de — för hvarje gång särskildt anmärkta — fall, där protokollen verkligen ge intryck af fullständighet, är därför det hela återgifvet in extenso. Annars har af svaren endast anförts hvad som kan vara af intresse för att närmare fastställa afsikten med en eller annan fråga, eller för att ge ett prof på den tankegång, hvari examinanden föll in. — Inom parentes må nämnas, att HJ. NORDIN, Kapellanernas ställning, sid. 12 ff., meddelat några utdrag af liknande förhör i Uppsala från år 1725.

Den första gruppen af examensprotokoll infaller som nämndt mellan åren 1696—1719. Examinatorer vid denna tid voro utom biskop Steuchius — hvilken lämnade Lund först 1715 och således under periodens allra största del tillhört examenskollegiet — Linnerius, J. Poppelman, Th. Ihre och något senare H. Stridsberg. Poppelman, teologie professor 1692—1711, karakteriseras af WEIBULL såsom utmärkt undervisare och teolog. — Ihre var utrustad med lysande naturgåfvor och bildningens företräden, men gjorde icke alltid det bästa bruk af sina gåfvor. Hans bråkighet, hvarom WEIBULL (a. a. I, sid. 117 o. 172) förtäljer åtskilliga drag från consistorium academicum, synes äfven inom consistorium ecclesiasticum ha varit tämligen obehärskad. Ett protokoll från den 21 juli 1710 omtalar, att då examinators och examinanders voro samlade till examen, och proceduren just skulle taga sin början, »som något buller och oväsande af herr professorn Ihre därvid yppades, förrän examen kom att företagas, herrar konsistoriales Linnerius och Poppelman nödgades skiljas åt och träda hvar och en i sitt hus, och där förrätta samma förhör». Jämsides med sin lust för dylika mindre uppbyggliga scener, har Ihre varit en ortodox teolog, så god som trots någon, och såsom examiner skiljer han sig föga från de andra. — Stridsberg kom 1712 in i teologiska fakulteten. Hans

egentliga specialitet var österländska språk, och af A. Rydelius karakteriseras han som en af sin tids mest betydande universitetslärare. Hur mycket af berömmet, som är panegyrik och hur mycket verklighet, må lämnas därhän. Hans förhör hålla sig vid genomsnittsnivån.

Ett förhör den 6 februari 1696 med 5 studiosi ordinandi; endast frågorna äro antecknade. Examinatorn ej uppgifven. Början gällde öfversättning m. m. af ett stycke i Apostlagärningarna. »Uti grekiska befunnos de någorlunda.» Sedan har följt explikation af någon hebreisk text. »Ebreiskan kunde de mestadels intet.» Förhöret har fortsatts af Linnerius. Hvad är anledningen till namnet symbol? Hvilka äro symbola antiqua? Hvaraf har symbolum apostolicum sitt namn? Hur veta vi, att apostlarna sammanställt detta symbol? Äro alla articuli fidei nödvändiga för salighet? När författades Nicenum? Hvem var Arius och hvilken hans lära? Hvarför kallas symbolet »Nicenum»? Innehåller symbolum Constantinopolitanum något utöfver det, som finnes i Nicenum? Hvarför kallas dessa tre »ekumeniska»? Hvilka äro de symboliska böckerna? Hvaraf har Confessio Augustana sitt namn? Hvarför talar man om Variata och Invariata? Apologien och dess författande? När uppkom Variata? Confessio Augustana? Hvaraf ha de Schmalkaldiska artiklarna sitt namn? När författades Luthers katekeser? Formula Concordiae? Dess delar? o. s. v.

Examen theologiae casuisticae. Har man rätt att på grund af yttre omständigheter företaga några förändringar med nattvardselementen? Är det för den kristna friheten tillåtet att begagna hvad för slags bröd som helst i nattvarden? Får utspädt vin användas?

Därpå synes man ha återgått till Gamla testamentets text, men »då mörkret föll på», lät examinators (Poppelman) vederbörande inskränka sig till Vulgatas text. Förhöret gällde Gen. 3: 15. Hvem är den, som skulle söndertrampa ormens hufvud? Hvem skulle sätta den fiendskap, som bebådas? Mellan hvilka skulle denna fiendskap råda? Hvem är ormen? Hvem kvinnan? Ormens säd och kvinnans säd? Hvad betyder söndertrampa? Hvad betyder uttrycket stinga i hälen? Därpå har förhörts öfver artiklarna de evangelio och de persona Christi samt öfver Skriften, inspirationen m. m.

1696 den 13 februari (ett förhör med 3 redan ordinerade

präster). Blott en fråga i hebreiska har antecknats. Hvad är teologi? Teologiens definition? Ordets etymologi? Theologia vera? Falsa? — Sannolikt ha dessa punkter utförts närmare. — Theologiae habitus? Är denna habitus »intellectualis» eller »practicus»? Teologiens kunskapsprincip? Hvad är initium Sacrae Scripturae? Hvad är Skriften? Skillnaden mellan Guds ord och Skriften? Hvad betyder det ena och det andra? Hur bevisar man, att det, som innehålles in fundamentis, härstammar från en immediata inspiratio divina? Hur vet man, att Guds ord och det, som innehålles i Skriften, är detsamma? Hvad är directio prophetarum in scribendo? Hur yttrade sig därvid Andens ledning? Hur skedde inspirationen? Hur vet man, att det gudomliga ordet om teopneustien varit revelatum och certum? Hvarom handlar Skriften? Hvad är katekesen? Hur indelas den? Af hur många slag är lagen? Hvad är lex moralis? Hvad innebära orden: hör Israel, . . . jag är Herren, din Gud, den dig utfört, etc.? Äro de med rätta utelämnade af Luther? Hur indelas dekalogen? Första taflan? Quid primum agitur de cultu divino? Hvad är evangelium? Hur deriveras ordet evangelium? Skillnaden mellan lag och evangelium? Hvar i katekesen afhandlas evangelium? Auctor Symboli apostolici? Innehåller det omnia credenda? 1:sta artikeln? Hvad är Gud? Guds proprietates och »character»? Hur kan man bevisa personalitas patris med »notis tam externis quam internis»? Hvad är skapelsen? Hvad är forma creationis? Hvad betyder ordet creatio? Hvertill skapades människan? Hvad är Guds beläte? Hvilken artikel handlar om Kristus? Hufvudpunkterna i läran om Kristus? Hur många äro hans naturer? Hvilka äro hans persons notae characteristicae? Hvilka nekade hans gudom? Bevisa, att Kristus är Guds son och Gud. Hur bevisar man, att Kristus varit sann människa?

En af examinanderna får efter förhöret allvarsamma förmaningar att bättre förkofra sig i studier.

1697 den 30 september (prästexamen, 6 examinander). (Biskopen) De harmonia evangelistarum; svaren äro här delvis anförda. Hur många voro evangelisterna? Hvilka? På hvilket språk skrefvo de? »Pauca» ha under förhöret talats om evangeliernas auktoritet. Hvad är harmoni [i detta sammanhang]? Hvad går den ut på? (Kristi gudom.) Bevisen för att historia evangelica begynner med Kristi gudom? (I begynnelsen var Ordet.)

Bör logos öfversättas med sermo eller verbum? (Lång språklig förklaring af de båda ordens innebörd.) Bevis ur Gamla testamentet för att Kristus kallas Verbum? Hvad är i det anförda Johannesstället subjekt och predikat? Hvad innebär »begynnelsen»? (Principium aeternitatis.) Bevisa, att begynnelse i detta sammanhang kallas aeternitatis principium. Hvarifrån har Johannes fått begreppet ἀρχή? (Från Moses.) Hvad är principium creationis? Ur hvilket ställe hos Johannes bevisas Sonens evighet och gudom? Hvarför begagnar Johannes ordet »var»? Kan Guds son vara af evighet i enlighet med den mänskliga naturen? Kan på något sätt den mänskliga naturen sägas vara af evighet? (I Guds rådslut om den allmänna frälsningen.) »Ordet var Gud» — till hvilken artikel refererar sig detta? Af hvilken anledning uppkom ordet homousios? Hvad är arianismen? Mot hvilka skref Johannes? (Svaret: mot socinianerna, har föranledt till några rättande frågor.) Beskrif Sonen enligt Athanasii symbol. Hvad är Gud?

Hvad fordras för en definition? Hvad är definition? Hvad är essentia? Partes logicae? Hur många figurae syllogismi? 1:sta figuren? o. s. v. Partes rhetoricae? Om tesis och hypothesis. Vidare frågor: Hvad är essentia Dei? Hvad är Spiritus? Hur långt var mellanrummet mellan syndafloden och återlösningsen? Frågor om patriarkerna. Articuli fidei på patriarkernas tid? Articuli fidei i paradiset? Fanns en lex moralis i paradiset, och hur bevisas det?

(Poppelman) Hebreisk text, Syrach 7:40: Ehvad du gör, så tänk uppå ändan, så gör du aldrig illa. Hvem är författaren, och hvaraf framgår det? Har detta ställe samma auktoritet som Rom. 3? Har Syrach samma auktoritet som Paulus? Skillnaden mellan kanoniska och apokryfiska böcker? På hvilket språk är Syrachs bok skriven? Är det så, att hvarje biblisk bok, skriven på hebreiska, är kanonisk? Språkliga detaljfrågor. Af hur många slag är döden? När började döden? Hvad betyder döden dö? Dog Henoch? Är vita terrena »fatalis»? Hvilket är själarnas tillstånd efter döden? Hvad sker efter döden med kroppen? Följer judicium universale strax på döden? Hvad är uppståndelsen? Skillnaden mellan den första och 2:dra uppståndelsen? Hvilka skola uppstå? Grundar sig artikeln om uppståndelsen på naturen och förnuftet?

(Ihre) Hur befrias människan från döden? Hvad är rätt-

färdiggörelsen? Är den en externa Dei actio? Omtalas rättfärdiggörelsen i Gamla testamentet? Är rättfärdiggörelsen något, hvori alla tre gudomspersonerna deltaga? Består rättfärdiggörelsen i infusio gratiae? Hvad kallas den gudomliga rörelse, genom hvilken rättfärdiggörelse och salighet inträda? Rättfärdiggöras vi gratia Dei sola, och hvad hör till rättfärdiggörelsen? Har Kristus förtjänat oss Guds nåd, rättfärdiggörelse och salighet? Är rättfärdiggörelsen en effectus passionis Christi, så att vår lydnad därvid ej alls kommer ifråga? Rättfärdiggör fides sola och icke meritum Christi eller gratia Dei?

(Linnerius) Hvilka äro hufvudperioderna i Skriften? Hvad är Gamla testamentet? Hvad Nya testamentet? Hvad är omskärelsen? Finnes det något annat sakrament i Gamla testamentet, och när instiftades det? Israels rike före delningen? Den babyloniska fångenskapen? Periodindelningen i Nya testamentet? Johannes döparens historia? Hvilket år började Kristus sin läroverksamhet? Hur kan Kristus sägas ha tillvuxit i vishet? Hvilka äro lärarne och heretikerna under det första århundradet? Är det in casu extremae necessitatis tillåtet att införa några förändringar beträffande sakramenten (o. s. v. ungefär samma frågor som i motsvarande parti den 6 februari 1696).

1698 den 19 november. (Prästexamen, 2 examinander.)

(Biskopen) Hur indelas de bibliska böckerna? I hur många delar indelas den första boken i Nya testamentet? Af hvilka kapitel består den? I hvilket syfte anför Mattheus sin genealogi? Hvilka heretiker gjorde anlopp mot kyrkan på Johannes' tid? Hvilka voro herodianerna? Hur många år fortgick Kristi läroverksamhet? Hvarom handlar Matth. 5? Hvad förstås där med de fattiga? Hvarför börjar Kristus med att tilltala dem? Ad quod pertinet contritio? Skillnaden mellan lag och evangelium? Hvad innebär den utlofvade saligheten? Methodus concionandi? (1) fiat applicatio ad auditores; 2) sit simplex et popularis; 3) modus loquendi discatur a Scriptura Sacra etc.) Hvad innebär den utlofvade saligheten? Hvad är »formale» beatitudinis? Da causam beatitudinis. Hvilka äro orsakerna till saligheten? (Causa efficiens, materialis, formalis et finalis.) Hvad är causa aeterna beatitudinis? Hvad är causa efficiens beatitudinis? Af hur många slag är gratia Dei? Hvilka bestrida denna nåd? Unde videtur haec gratia universalis? Hvad är här att observera mot kalvinisterna? Altera causa gratiae Dei? Hvad är causa meri-

toria? Hvad är meritum Christi? Hvad är verkan af tron? Causa interna formalis salutis? Forma externa? Skillnaden mellan justificatio och salus?

(Linnerius) Hvad är religio vera? Hvilka äro dess delar? Kallas den kristna religionen med rätta luthersk? Da summam religionis christianae. Innehålla apostolicum, nicenum och athanasianum alla articuli fidei? Skillnaden mellan symbola ecumenica och de symboliska böckerna? Hvilka voro kyrkans öden intill concilium Nicenum? Den första förföljelsen? Under hvilka århundraden uppkommo de mest namnkunniga förföljelserna? Den förste kristne kejsaren? Hvilket concilium hölls på den tiden? Anledningen därtill? Det 2:dra ekumeniska konciliet? Hvad skedde under mötet i Konstantinopel? Hvilka voro de öfriga koncilierna? Äga vi något efesinskt, resp. kalcedonensiskt symbol? Quid per Confessionem Augustanam intelligis? Hvarför kallas den Augsburgiska bekännelsen så? Skrefs den under riksdagen eller förut? Har denna bekännelse undergått någon förändring på några punkter? När och af hvilken anledning? Skiljer sig Konkordieformeln från Augsburgiska bekännelsen? (Blott såsom delen från det hela.) Skillnaden mellan Konkordieformeln och konkordieboken? Hur skall man förfara med dop af infantes expositi? Hur med dop af förtidigt födda? Skall den, som tviflar på sitt eget dop, få döpas om? Hur förfara, om dopförrättaren utelämnat några af verba baptismi? Om ordningen mellan de olika momenten i nattvardshandlingen ej fullt iakttages, bör det hela i så fall upprepas? Har nattvarden någon effektivitet, om verba applicativa et votiva utelämnas?

(Poppelman) Cor mundum crea in me Deus! — hvar står denna text att läsa? Hur öfversättes den på svenska? Explicera »singula huius», och hvilka äro »partes ejus»? (Ett nytt hjärta betyder novi motus et affectus, ut excidant peccata et malae cogitationes.) Hvad betyder hjärta? (Est particula illa . . . [oläsligt] in pectore.) Hur kan man tillskrifva hjärtat tankar? (Själen har suam sedem potiore i hjärtat. F. ö. är uttrycket en metonymi.) Quomodo homo consideratur? (In statu peccati et regenerationis. I det förra framgå ur hjärtat onda tankar, i det senare gör människan det, som öfverensstämmer med den helige Ande.) Hvad betyda orden: skapa i mig? (Att omvändelsen härrör blott från Gud; creare = ex nihilo producere.) Hvem åsyftar ordet: me? (David.) Hvari bestod Davids synd? (Adul-

terium et simul homicidium.) Hvad betyda orden: gif mig en ny viss ande? (Den ene examinanden svarade: den helige Ande; den andre: »actus vivae animae».) Innova, quid significat? (Regeneratio imaginis Dei.) Hur kan man tillskrifva Gud ett ansikte, och hvad betyder .a facie Dei projici? (Uttrycket är en antropomorfism; David beder om att ej förlora Guds nåd.) Hvad betyder: ne auferas Spiritum Sanctum? (Spiritus S. = 3:dje personen i gudomen.) Om hvilken »materia» handlar detta ställe? (Om regeneratio och renovatio.) Förhåller den sig riktigt, som riktar sin bön till *en* person i Gudomen [man torde böra suppleras: så att de öfriga personerna uteslutas]? (Nej, ty Gud är en persona trina.) Hvad är principium regenerationis? (Deus.) Hvad är regeneratio, och hvilken är meningen med dessa Davids ord? (Bene.) Hur kallas annars nya födelsen i Nya testamentet? (Joh. 3: utan en varder född på nytt etc.) Hvad är att göra, om någon betviflar nya födelsens nödvändighet, och hur skall den bevisas? Hvilket är subjectum renovationis? (»Me», d. v. s. människans natur, alldenstund den är fördärfvad.) Hvilket är subjectum renovationis proximum? (Själen, ty det är hjärtat, som skall förnyas.) Hvilket är subjectum peccati originis? (Förstånd och vilja.) Hvari består det onda i människans natur? (Blindhet och okunnighet ifråga om gudomliga ting. Viljan är vänd *från* Gud och *till* malae actiones.) Hvad är finis regenerationis? (Ett nytt hjärta, mundum et purum.) Hvad menas med cor mundum? (Vires spirituales, som rikta sig på tron och den nya lydnaden.) Hvad är tron? (Habere fiduciam in Deum.) Trons objecta propria? (Kristi förtjänst.) Är den helige Ande verksam härvid immediate? »Verbum», quotuplex? Är den förändring, som genom Ordet åstadkommes, substantialis eller accidentalis? (Cogitationes mutantur, non homo; synden härrör ej från människans substans.) Hvad är härvid att säga gent emot Flacianerna? (Gud skapade människan till sitt beläte, och först efteråt tillkom synden.) Men uttrycket cor synes antyda behovet af en substantiell förändring? (Hjärta betyder här ej substantia utan blott en qualitas animae.) Renovatio beror af den helige Ande, men beror den äfven af människan?

Den ene af examinanderna skulle få undergå prästexamen, den andre skulle ännu någon tid emplojera sin flit vid akademien. Då protokollet ej anger hvilka frågor, som framstälts

till den ene eller andra examinanden, är det omöjligt att afgöra, hur de skiljt sig åt ifråga om kunskaper. — Den bästa belysningen af fordringarna gifves af förhör med en ensam examinand, och från 1700 den 19 februari finnes ett sådant sacerdotalexamensprotokoll att tillgå. Vi anföra det i möjligaste mån fullständigt. Där svaren saknas i protokollet, är detta utmärkt med: R. —

(Biskopen) De ratione et methodo studiorum suorum breviter [hortatus est] ut illam exponeret, ubi respondebat se in studio theologico aliqua profecisse. An sit differentia inter fideles et theologi? R. — An disciplinae instrumentales aliquem usum habeant in superioribus addiscendis et realibus? R. — Quid est N. Testamentum? R. Est foedus gratiae. In quo consistit ratio testamentorum intrinsece? R. — Passionis Christi historia unde constat, et quis illam hoc ordine, ut in ecclesiis prolegitur, disposuit? R. — Unde incoepit in evangelio? R. Luc. 22. Explica et resolve hunc textum. R. — Passah, quid et unde? R. — Quot festus judaeis? R. — Paschalis institutio, et quale festum? R. — Quare describit Lucas hoc festum circumstantialiter? R. — Quot pontifices annualiter constituebantur? R. — Quid agitur hoc in loco? R. De exinanitione Christi. Quid est exinanitio Christi? Et qui sunt ejus gradus? R. — Quot sint genera communicationis? R. — Quomodo Calviniani unionem personalem declarant? R. — Ubi de subjecto agitur? R. In prima parte logicae. Quid est subjectum? R. De quo aliquid dicitur. Subjectum metaphysicum, quid? R. — Quomodo dividitur materia? R. — Christus quid? R. Christus est filius Dei aeternus etc. [Nomen] Christus quid? R. Nomen graecum. Quae nomina Christo tribuimus? Et quomodo dividuntur? R. Sunt qui indicant vel unam, vel utramque naturam etc. Quid est concretum personae? Et quid concretum naturae? R. — Abstracta naturae? R. — Propositiones, sive particulae illae: Deus est passus secundum carnem, quare et quomodo adhibentur et dicuntur? R. — Quid est persona? R. — Quare Christus verbum (Logos) vocatur? R. — Effectus nativitatis? R. Salus. In quo consistit salus nostra? R. [Dependet] a merito Christi. Quomodo vox meriti aut s[al]utis se habetur passione Christi? R. Christus factus est nobis justitia. Quid est hoc? R. — Ubi docetur de justitia? R. In articulo de justificatione. Quid per sanctificationem intelligis? R. — Sacerdotium, quodnam est me-

dium? R. — Ministerium verbi quidnam? R. Est persona, a Deo vocata et ordinata ad docendum verbi et administrandum sacramentorum. Vocatio quotuplex? R. Mediata vel immediata. Immediata quae? R. — An immediata omnia careat media? R. — Quae est causa legitima vocationis? Unde vocatio habebitur? Partes ecclesiae, quae? R. —

(Linnerius) Quid est religio christiana? R. Est cultus verus Dei etc. Quid respicit ille cultus et quid requiritur ad cultum Dei? R. Eius notitiam. Quomodo alias dici solet religio vera? R. Christiana. An aliquo gaudet nomine discretivo religio nostra? R. Lutherana. Quare sic? R. Ministerialiter, non magisterialiter; involvit enim [eam] novam religionem, quam nos habemus [a] Luthero. In quo consistit novitas haec, et quae nova, quae vetus est religio? R. — Quid de reformatione, perfecta a beato Luthero? (Redogörelse för aflatsstriden och de 95 teserna.) Quod post factum in casu religionis? R. — Quid in comitiis Augustanis? R. Conscripsit [Melanchton] Confessionem Augustanam. An in illo libello compendium habetur religionis christianae? R. — Quid sunt libri symbolici? R. Certae confessiones fidei. Unde, et per quod et in quem finem hae confessiones conscriptae? R. E verbo Dei. An solus Melanchton conscripserit Confessionem Augustanam? R. — An justam causam Melanchton habuit immutandi Confessionem Augustanam? R. — Quid factum post consignationem Confessionis Augustanae? R. — Quod factum post publicationem? R. — Quid de libero arbitrio dicendum? R. — An obtinebant aliquod concilium generale? R. — An Formula Concordiae et liber Christianae concordiae idem? R. — Da notitiam Formulae Concordiae. R. — Quot partes habet? R. — Da nomina auctorum.

An ad sacram Coenam scudi et muti sint admittendi simpliciter? R. Non simpliciter sed cum distinctione. An qui ad nos advenerint peregrini, ad S. Coenam sint admittendi, quum sint alterius ecclesiae? R. Non, nisi antea ostenderunt ministro testimonium vitae. An ad baptismum illorum infantes sunt admittendi, qui, quamquam a religione vera differere, tamen inter nos vivunt? R. Omnino. Sed Deus visitaturus peccata parentum in liberos? R. — An Calvinianorum liberi et infantes admitti possint? R. — De Abstemiis, quid sentiendum?¹ R.

¹ Abstemiis = en som afhåller sig från ej blott vin utan äfven kött. Frågan var ganska omtyckt i den tidens kasuistiska examina.

Satis abstinere se a Sacra Coena. An dilui possit vinum?
R. —

(Poppelman) An Christiana religio statim a prima creatione hominum coepit? R. Substantialia religionis eadem (in statu ante et post lapsum.) Svaret har varit oriktigt, ty examinators fortsatte: Minime, quae sunt substantialia illa? R. Arbor scientiae boni et mali. Quae ratio est denominationis eius? R. Deus dedit ei nomen. Quae ratio appellationis arboris scientiae boni et mali? R. — An haec arbor bona est? R. omnino . . . nam Deus . . . fecerat, et erant [omnia] valde bona. Monstra convenientia et differentia theologiae paradisiaca et hodierna. R. Conveniunt 1) ratione principii; 2) modo colendi; 3) fine; differunt ratione principii essendi. Ubi primum actum [est] de mediatore in V. Testamento? R. Semen mulieris conteret caput serpentis. Quid per serpentem intelligitur? R. Diabolus etc. Semen serpentis? Diabolus et omnes infideles et mali. Semen mulieris? Omnes christiani, vel ipsi filii Dei. Conterere caput? R. Destruere diaboli potentiam. Et calcaneis insidiare quid? R. Mors Christi et eius passio. In christiana religione, an nihil praeter evangelium est? R. Et legale. Quid est lex? R. — An legis vox includat etiam evangelium? R. Ps. 119: 92: Nisi lex consolatio mea fuisset, periissem in afflictione mea; et Jes. 8: 20: legem et testimonium. Quid est lex, et quotuplex est lex divina? R. Moralis, ceremonialis et forensis. Proba Deum dedisse legem. R. — De quo agit Exodus? R. (Bene.) An uni vel pluribus personis divinis tribuitur origo legis et eius latitudo? R. Prima persona. Proba hoc. R. — Angelus qui ex nube locutus est Mosi, quis? R. Christus. Quomodo dividitur lex moralis? R. In duas tabulas. Quem usum habet lex? R. Spiritualem et politicum. Monstra usum legis apud justificados. R. — Potestne lex salvare et habetne promissiones de vita aeterna? R. Etiam. Ostende illud. R. — Quam requirit obedientiam lex? R. Perfectissimam. Summa legis, quod? R. —

Konsistorium approberade dess examen till komministratur i Kristianstad.

Examensförhör den 21 juli 1710. Det var vid detta tillfälle, den förut omnämnda episoden inträffade, då till följd af »något buller och oväsande» från Ihres sida Linnerius och Poppelman måste förlägga examen till sina resp. hem. Notarien, som, sedan alla lämnat konsistorielokalen, också förfogade sig därifrån, an-

såg säkrast förhöra sig hos Linnerius, »hvad mera vore att göra». Linnerius bad honom blifva kvar och tillstades vid *examen*. Uppträdet har tydligen vållat så mycken oreda, att Poppelman blef utan notarie, ty hans förhör finnes ej refererad. Det af Linnerius anställda är emellertid ganska utförligt.

Principium theologiae? Är Skriften ett *adaequatum et completum principium theologiae*? Bevis därför? Bevis för Skriftens inspiration? Hvad är Skriften? Hvad betyder den? Finns det något *Verbum divinum* utom Skriften? Är all tradition att förkasta? Om det, som är traderadt af apostlarne icke är att förkasta, hvarför skall då den katolska traditionen förkastas? Är *ratio humana* i stånd att ge någon religiös kunskap? (Det mänskliga förnuftet förnimmer intet af det, Guds ande tillhör.) Äro några *revelationes et apparitiones extraordinariae* att vänta för att »illustrera» *sacra theologia*? Är allt i Skriften Guds ord? Hvad är Skriften? Är äfven det, som innehålles i vår svenska bibel, att hänföra till begreppet Skrift? (Skillnaden mellan apokryferna och det öfriga.) Hvarför kunna ej apokryferna jämföras med de kanoniska skrifterna? (De motsäga ofta hvarandra och Skriften och äro skrifna »*lingua peregrina graeca*».) Har Guds ord någon *extraordinaria virtus*? När så är, hvad är då att säga om erfarenheten, att så få omvända sig? Har Ordet denna kraft äfven *extra exercitium lectionis et meditationis*? Hvarför omvända sig somliga, andra icke? Har denna kraft afseende blott på *electi*? Hur lära vi känna Gud? (*Natura et revelatione*.) Är kännedom om *mysteria trinitatis* nödvändig för salighet? Hur bevisas *mysteria trinitatis*? Skillnaden mellan gudomspersonerna? Skillnaden mellan de resp. *characteres personales, actus personales* och *notiones personales*? Ha alla dessa tre personer deltagit såsom orsaker i skapelsen? Hurudan var den första skapade människan? Hvari består *imago, resp. similitudo Dei*? Är kroppen skapad efter Guds beläte? Är kroppen inkorruptibel? Råder det någon skillnad mellan *justitia originalis* och *imago Dei*? Var *justitia originalis naturalis* eller *supernaturalis*? Är den nu förlorad? Äro änglarne skapade före människan? På hvilken dag? Äro de alla af samma slag? (Goda och onda.) *Quomodo mali facti*? Hvad är att säga om »*evangelium aeternum*» och dess löfte om befrielse från *aeternis vinculis*? Hur kan »*peccati brevitats*» medföra en så omfattande verkan som eviga straff? Hvad följde på *status integritatis*?

Af hur många slag är synden? Bevis för att synden är dels *originalis*, dels *actualis*? Utplånas *peccatum originale* i dopet? *Medicina contra peccatum*? (*Meritum Christi*.) Hvad är Kristus? *Quotuplex officium Christi*? I hvem äro *electi* utvalde? (I Kristus.) På hvad sätt? Äro alla utvalda i Kristus? Bevisa det! Kan *numerus electorum* ökas eller minskas?

Historia ecclesiastica. Hur indelas kyrkohistorien? Concilier och symboler under den första perioden? Äro dessa symboler att betrakta som fundament? Nyare symboler? An *libri symbolici nobis imponunt obligationem*? När skrefs Augsburgiska bekännelsen? Hvarför kallas den *invariata*? Kallas vår kyrka med rätta för luthersk?

Är ett dop, som administreras af en heretiker, att hålla för dop? Om det förrättats af »*ebrio administrante*», skall det då upprepas? (Om omständigheterna vid aktens utförande ej efteråt med full säkerhet låta sig fastställas.) Måste det upprepas, om det ej förrättats i Fadrens, Sonens och Andens namn? Böra missfoster döpas? (Ja, om de till väsentliga delar äga mänsklig gestalt.) Får man använda någon annan materia än vatten? Hvad ingår i nattvarden? m. m. ungefär i stil med förhöret af den 6 febr. 1696. Svaren äro i regel ganska omständliga och i de flesta fall riktiga.

1710 den 1 september (5 ordinander). (Biskopen) Teologiska kontroverser, som förekommit på vår tid? Pietisternas historia? Ha före vår tid några andra funnits, som kräft *reformatio ministerii*? Upphofsman till denna tvist? (Francke.) Hvad är den heliga skrift? Är det nog, att Guds ord äro relata in *Scriptura*, för att den skall få gälla som »*Sacra Scriptura*»? Böra symbola anses som inspirerade? (Vi jaka, pietisterna neka.) Skillnaden mellan *inspiratio mediata* och *immediata*? »*Quo respectu*» kunna symbolerna sägas vara inspirerade? Finns det några ställen i Skriften, där inspirationen bör fattas såsom *secundaria*? Kunna opånyttfödda äga någon vera *notitia theologiae*? Hvad behöfs för en vera *theologia*? Pietisternas villfarelser beträffande *locus de Deo et trinitate*? Hur bevisas treenigheten? Var den känd under Gamla testamentet? Ha sådana funnits, som nekat, att triniteten kan bevisas ur Gamla testamentet? Hur skall man använda denna dogm *ad vitam informandam*? Fadrens egentliga verk? (Skapelsen.) Hvarför kallas Fadren skapare? Andra Guds välgärningar? (*Missio filii*.) Hvad är

Sonen? Spiritus Sanctus? Bevisa progressio Spiritus ex Filio. Hvad är observandum in loco de Christo? (Persona et officia.) Ställen, som bevisa hans förnedring, resp. upphöjelse? Hvari består upphöjelsen? Hvad är dextera Dei? Hvad menas med Kristi majestät? Hvilket »munus» fullgör Kristus i detta majestät? Hvad är att säga om Kristi offer? Hur skall man tillämpa denna locus om Kristus? Hur kan Kristus vara vår »asylum contra peccata»? Hvad menar du om uttrycket: Christus in me? Hvilka äro libri symbolici och deras förf.? Hur indelas Konkordieformeln? Hur definieras synden? Mot hvilka är Augsbургiska bekännelsen författad? Mot hvilka är Konkordieformeln skrifven? Orsaken till Luthers katekeser?

(Poppelman) Hvad behöfves till en sann tro? Teologiens subjekt? Hvad ingår i en sann kristendoms essentia och necessitas? Bevisa, att det anförda äfven kräfves af barn, som döpas. (Barn äga fides implicita.) Äro dessa partes så nödvändiga, att utan dem, en sann kristendom ej kan bestå? Hvad är pietas, och hur mottages den? Hurudan är fides quae justificat? (Operosa per caritatem.) Hvad är att säga om uttrycket, att fides per caritatem operosa justificat? (Det ingår bland pietisternas villfarelser.) Causa meritoria justificationis? Hur indelas Skriften? Hur många böcker har Gamla testamentet? Hagiograferna? Hur kallas sacra codex på hebreiska? I hvilken ordning äro Gamla testamentets böcker skrifna? Hvarför stå Moseböckerna främst? Lär Moses alltings början i Genesis? Är artikeln om creatio en articulus fidei? Hur indelas historia biblica? Hur många perioder ingå i tiden före syndafloden? Af hvem äro res omnes conditae? (Af Fadren, Sonen och Anden.) Men Kristus var icke af evighet? (Skillnaden mellan den gudomliga och mänskliga naturen.) Är creatio ad extra eller ad intra? Hvilka äro opera ad intra? Hvilka ad extra? Hvad innehålles i Genesis 1:sta kapitel? I det 2:dra? Ha alla, som omkommo in diluvio universali fördömts i den eviga döden? Quomodo agit Spiritus Sanctus in conversionis negotio? Frågor om Kains och Abels offer såsom förebilder till Kristi offer i anslutning till Hebr. 11:4. Hur kunde Noak och de, som voro med honom räddas genom vattnet (1 Pet. 3:20)? Hur kan det bevisas, att några räddats? Qualis actus poenitentia? Kan boten frambringas genom theologia naturalis? Botens delar? Den katolska indelningen däraf? Är denna indelning riktig? Omvändelsen?

Genom hvilka medel begynner Gud omvändelsen? Framställningen af omvändelsens delar i Apologien?

(Ihre) Finnes någon användning för filosofien in tractando theologiae methodicae? Hvad förstås in loco de Christo med »*proprium*»? An *propria* communicari possint? Hur kan det, som är »*proprium*» sägas communicari? Af hur många slag är *communicatio*? Skillnaden mellan *hypostasis prima*, *substantia prima*, *essentia* och *existentia*? Hur bevisas *communicatio hypostaseos*? (Joh. 1: Ordet vardt kött; Luk. 1: 35: det heliga, som af dig födt varder, skall kallas Guds son.) Hurudan var unio mellan de båda naturerna? Är *logos* och *Spiritus* detsamma? Är *aeternitas communicata humanae naturae*? Hvad är att säga om allmakten och allestädes närvaron under förnedringstillståndet? Skillnaden mellan Guds opera och *actiones*? Hvilka äro opera ad intra, resp. ad extra? Rättfärdiggör fides operosa? (Nej.)

Tre godkändes, tvenne tillhöllos att förbättra sina saker.

Prästexamen 1711 den 27 februari. (Biskopen) Finnes det någon *scientia, nos instruens in cognitione rerum*? Hvad kräves för en definition; unde petitur *differentia*? Hur förhåller sig *objectum* till *res*? Hur definierar en »*metafysicus*» *objectum*? Quaenam *res* possint definiri? Hvad är *ens per aggregationem*? (Quod constat partibus aggregatis.)

Examen i grekiska öfver 1 Tim. 1: 7, f. Hvilken är den förebråelse, Paulus här särskildt uttalar, och hvilken var den klandrade riktnings lära? (De, som Paulus klandrar, voro falsi doctores, som lärde, att ceremoniallagen vore maxime necessaria ad salutem.) Därpå följa några frågor angående grekiska konjugationer samt grekiskans användning af dubbla negationer. Om hvilken locus lär den upplästa texten? (Om kallelsen och lägen.) Hvad är lagen? (Est norma eligendorum et omittendorum, som i kraft af en högre makts vilja förpliktar hvarje människa med antingen belöning eller straff som följd.) Hvad innebär begreppet *jussum*? Hur indelas lagen? (Moralis, ceremonialis och forensis.) Hvad är morallagen? Hvad är skillnaden mellan morallagen och den naturliga lagen? (Morallagen är gifven af Gud på berget Sinai, den naturliga är per naturam homini insita.) Fanns någon lag före Moses? (Ja.) Hur skiljer sig morallagen från den naturliga? Råder samma förpliktelse inför *jus naturale* som inför *jus morale*? Hvad är rättfärdiggörelsen? Cuius actio är rättfärdiggörelsen? (Actio Dei, i hvilken

Gud räknar den människa för rättfärdig, som omfattar Guds nåd, Kristi förtjänst o. s. v.) Förhållandet mellan förlåtelse och rättfärdiggörelse? (Gud är oföränderlig, men han förlåter synden *respicendo Christi meritum; haec fiunt modo cognoscendi nostro; in Deo se aliter habet.*) Har Paulus på något ställe lärt, att vi frälsas af nåd? (Ef. 2: 8.) Hvad betyder ordet nåd? (Det har en dubbel innebörd; *gratuitus Dei favor* och *effectus sive dona gratiae.*) I hvilken mening säges det: af nåden ären I frälste? Hvad är tron? Frälsas vi genom tron såsom genom en *habitus*? (Nej: *fides hic non simpliciter attenditur sed relative, quatenus Christum respicit.*) Är det någon skillnad mellan att credere Christo, in Christum och Christum? *Fides historica*? Är *fides historica efficax* i de otrogna?

(Linnerius) Finnes *perfectio credendorum et agendorum* i Skriften? (Ja, emedan *Scriptura perfectos reddit homines.*) Gör Skriften någon människa *perfectum in se*? Innefattar Skriften allt, som är nödvändigt för salighet? An aliqui libri *Sacrarum Scripturarum perierunt*? (Olika meningar råda.) *Quam tu foves sententiam et an admittis aliquos libros canonicos amissos*? [Intet svar finnes anfördt på denna samvetsfråga.] Supplerar traditionen Skriften, för den händelse några kanoniska böcker gått förlorade? (Nej, sådana som »*liber justorum*» voro ej kanoniska.) Äro *traditiones veteres* att mottaga såsom Guds ord? (Nej, emedan traditionen existerar endast *ex consensu ecclesiae.*) Äro vi *necessario obligati* att iakttaga *traditiones rituales*? (Nej, sådant är *adiafora*, som i viss mån kan eftergifvas i t. ex. förföljelsetider.) Böra de katolska traditionerna förkastas? (Ja, fåfängt dyrka de mig etc. m. fl. bibelcitater.) Hvad är att anse de *corruptione codicis sacri*? (Typografiska felaktigheter finnas, men de kunna rättas endast efter *correctioribus codicibus*; *LXX versio plurime hic prodest.*) Visa, att *LXX versio* är *instinctu Spiritus Sancti enata* och autentisk såsom Isak Vossius menade. (Intet svar anfördt.) Hvilka äro de *status hominis*, enligt hvilka människan bör considerari? (*Status creationis, defectionis et peccati, restorationis per Christum et status gloriae post hanc vitam.*) Hur kallas *primus status* med ett annat namn? (*Innocentiae ante lapsum et in primis parentibus.* Ef. 4: 24: ikläder eder den nya människan etc.) Hvad är att anse om *primis naturalibus*, hvarom skolastikerna tala? Hvari består Guds beläte? (In *justitia et sanctitate.*) Hvari bestå dessa fullkomligheter?

(*Exactissima cognitio rerum spiritualium et appetitus, congruentes cum voluntate divina.*) Hvilka äro perfectiones primariae? Hvilka perfectiones secundariae? Visa, att de första människorna voro fullkomliga i helighet och rättfärdighet. Var denna rättfärdighet och helighet essentialis eller naturalis? (*Donum naturale, essentiam non constituens sed consequens, consistebat in qualitate conformationis cum voluntate Dei.*) Quomodo naturalis? Amissa imago Dei? (Ita, per peccatum amissa.) Proba! (På hvad dag I äten af det förbjudna trädet, skolen I döden dö.) Var esus fructus arboris orsak till döden? (Ja, emedan ätandet skedde mot Guds befallning.) Var detta ätande i strid mot alla Guds bud? (Ja.) Hvad är synd? (1 Joh. 3. Synd är öfverträdelse af lagen.) Äro alla synder uppsåtliga? (Ja, för så vidt de ske af sciente et volente.) Så säga katolikerna, men förhåller sig saken verkligen så? (Det finnes äfven ouppsåtliga synder och peccata ignorantiae. Hvarje devius a lege är synd. Arfsynden hos de efterkommande är ej något voluntarium, maxime tamen peccatum.) Af hur många slag är synden? (Primum och e primo ortum.) Hvad är peccatum primum? (Arfsynden.) Hvarför kallas den peccatum originale? (Emedan den cum homine propagatur per generationem och bär sitt ursprung från primis parentibus.) Bevisa, att arfsynden är synd. (Ps. 51, Rom. 7.) Äro vi efter dopet och nattvardens åtnjutande hoc peccato infecti? (Ja, 1 Joh. 1, Rom. 7.) Quomodo per baptismum liberamur peccato originali? (I dopet upphäfves reatus, men ej malum peccati adhaerens.) Gifves det förlåtliga synder? (Icke i sig et sua natura, men emedan synderna förlåtas för Kristi skull och förlåtelsen följer på synden.) Hvad är peccatum alienum? Peccatum clamans? (Synder, som äro så svåra, att Gud måste straffa dem, såsom blodssynder m. m.) Hvad är peccatum regnans? Hvad är synd mot den helige Ande? (Svar med utläggning af Matth. 12: 31. Det är malitiosa impugnatio, hostilis et perseverans mot divina agnita veritas.) Hvaraf härrör dess irremissibilitas? (Däraf att en sådan synd innebär finalis perseverantia malitiae under förkastande af alla salutis media.)

Om brist uppstår på vin, är då tillåten communio sub una specie? (Nej.) Är liquor alius tillåten? (Nej.) Är det i tider af krig och pest tillåtet att sända nattvardselementen till sjuka? (Nej.) Bevisa det! Får nattvarden gifvas åt tali aegroto, qui sensus amiserit? Får nattvarden gifvas åt barn? (Nej, ej ens

åt en vuxen, som är okunnig i sin tro.) Får tillträde lämnas åt döfva och stumma? (Nej, emedan de ej kunna höra Guds ord.) Om en administrant utdelar brödet och en annan vinet, och den senare finner en nattvardsgäst, som enligt hans personliga kännedom är ovärdig: är denne administrant då berättigad att vägra vinet, ifall nattvardsgästen redan mottagit brödet? (Vid nattvardshandlingen bör tota actio servari.)

Är historia reformationis per Lutherum Eder bekant? När började reformationen? (Under 16:de århundradet. Tetzel sålde aflat och Luther uppträdde däremot.) Blef reformationen omedelbart därpå en verklighet? Hvilka symboliska böcker utgåfvo de evangeliske? (Samtliga uppräknas.) När, af hvem och hvarför författades Augsburgiska bekännelsen? (Riktigt svar) Hvarför kallas den confessio Augustana? Hvad innehåller den?

De afgifna svaren äro här anförda, där de icke i referatet sammandragits så starkt, att de ej ge någon mening. Emellertid kan man knappast antaga, att svar uteblifvit öfverallt, där de ej refererats; sådana frågor som t. ex. Hvad är tron? o. s. v. har hvarje examinand med säkerhet kunnat absolvera. I genomsnitt torde vederbörande examinatore alltså ha fått höra ungefär hvad de väntade.

Ett väl förddt protokoll, som det möjligen kan löna mödan att återge i dess ursprungliga skick, är dateradt den 30 april 1714. Examinanderna voro sex, hvaribland S. Fundahn, kollega i Malmö. Han synes ha undergått examen för ett erhålla behörighet till konrektorat, till hvilket han enligt resolutionen också förklarades kompetent. Hans prästvigning skedde först 1729. De öfriga voro ordinander och genomgingo profvet utan särskild anmärkning.

(Biskopen) Qualis est concio, quae habetur in cap. 14, 15, 16 apud Joh., et da contextum et harmoniam officii totius prophetici Christi. Post explicabatur et grammatice resolvebatur illud $\mu\eta\ \tau\alpha\rho\alpha\sigma\sigma\acute{\epsilon}\sigma\theta\omega$ etc. Quid de stilo hoc sacro sentis? R. — An graeca sit dictio $\kappa\alpha\rho\delta\acute{\iota}\alpha$? R. Pro conscientia sic Ebraei, quod probatur ex sequenti voce $\pi\iota\sigma\tau\acute{\epsilon}\beta\epsilon\tau\epsilon$. Quomodo differt credere Deum, Deo et in Deum? R. Deum credere est credere Deum esse, credere Deo est fidere Deo. Quid per $\theta\epsilon\acute{o}\nu$ intelligitur? R. Prima persona Deitatis. An se distinguit [Christus] a Patre, ut neget se esse Deum? R. Non, quia unius et eiusdem

est essentia. An humana natura Christi sit adoranda? R. Sic, Phil. 2: propterea exaltavit etc.; sic Christus dicit omnia mihi a Patre data sunt; quae antea in tempore data sunt, illa pertinent ad naturam humanam. Cuius generis haec est oratio in Rhetoricis? Et quot sint genera? R. Demonstratio, deliberatio et iudiciale. Ad quodnam genus referenda haec oratio? R. Deliberationi; consolatur et suadet. Quae sunt observanda circa disvasionem? R. — ἐν τῇ οἰκίᾳ, quae figura? R. Metaphora. Quid requiritur ad metaphoram? R. Duo termini, qui inter se comparantur, et tertium comparisonis. Προεῦθῶ, quid significat? R. Abitus ad Patrem. Quomodo haec intelligenda? R. Vere et realiter Christus ad nos venit et descendit, ita vere et realiter adscendit; abitus itaque passionem, mortem et ascensionem significat. Quid est Christus? R. bene. Incarnatio quid significat? R. — Proba duas naturas in Christo. R. Christus est ex Patribus [Patre?] Rom. 1, Joh. 1: in principio erat Verbum; Sic Petrus: tu es Filius Dei viventis, 1 Joh. 5, Jes. 32. Deinde idem probatur ex operibus, affectionibus et attributis omnipotentiae, Matth. 28, Kol. 2:9 etc. Unio quotuplex philosophis? R. Accidental, essentialis et hypostatica. Quid unio accidental? R. — Quid unio personalis? Et quid persona? R. Substantia intelligens, per se subsistens. Proba hoc. (Svaret ger ingen mening.) Hypostasis quid? R. Latini hoc esse personas maluerunt, unde graeci post prosopon dixere, ut ne per hypostasim intelligeretur existentia. Officia Christi quotuplex? R. Alii triplex, alii duo, quia sacerdotale ad propheticum referebant. Proba Christum prophetam. R. 5 Mos. 18. Quid agebant prophetae in V. Testamento? R. Alii ordinarii, alii extraordinarii, quae futura [erant] annunciabant; Consistebat autem Christi officium propheticum in annunciatione evangelii, Matth. 11. Quid de lege dicendum? R. Quod non venit [Christus] tollere legem sed implere. Cur Moses dicitur mediator legalis? R. Quia per Mosen Deus dedit legem, et saepe averterat iram Dei a populo peccante. Sacerdotale officium, in quo consistebat? R. In oboedientia activa et passiva, qua legi pro nobis satisfecit. Annon Christus per se obligabatur legi? R. Ratione essentiae et sanctitatis suae, aliter non potuit; non tamen e necessitate et observantia debuit, nam natus erat sine peccato; proinde illa oboedientia non erat satisfactoria. Verum quia missus a Patre [est], ut pro nobis satisfaceret legi, sic pro nobis legi satisfecit, ut impleret

debitum nostrum, quainquam in terra propter sanctitatem suam non potuit non secundum legem vivere. Regium quodnam officium? R. Bene, cuius regnum est invisibile per verbum et sacramenta et [hoc regnum sustinet] conservando [sacramenta], ne pereant a mundo. Quando Christus jam omnia praestitit satisfaciendo Patri, quae est causa damnationis? R. Infidelitas. Härpå följa några ej fullt klara repliker angående upplösningen af motsägelsen i begreppet Guds rättfärdighet. Möjligen ha några mellanliggande led öfverhoppats i referatet. Ecclesia quotuplex? R. Electorum et vocatorum. Qua methodo ducendi sunt discipuli in schola? R. — Qua ratione discrimen ingeniorum in scholis obtineri potest? R. —

(Linnerius) An notitia Dei naturalis sufficiens sit ad salutem? R. Non. Attamen vera est, quare non sufficiens? R. Solum comprehendit Deum esse; alias post lapsum mutila est et manca. An nullum habet usum in ecclesia? R. Ex lumine naturali possumus pervenire ad pleniorinquisitionem de Deo, estque »cheiragogikon ti», inde et gentes inexcusabiles dicuntur. Unde habenda est notitia Dei salvifica? Ex Scriptura Sacra et revelatione divina, Joh. 17: 3. An liceat de existentia divina ad momentum dubitare, ut deinde eius major certitudo constare possit? R. Nego, quia affectiones naturales, amor et timor, satis evincunt Deum esse et existere, ut in eo dubitare nulla magis sit ratio. Sacra Scriptura quod? R. Bene. An libri apocryphici in sano codice originali sunt? Svaret möjligen riktigt, men allt för ofullständigt återgifvet för att ge någon mening. Quid intelligendum per virtutem et efficaciam verbi Dei? R. — An praeter moralem efficaciam aliquod habeat [Verbum]? R. David: Nisi lex tua consolatio mea fuisset, periissem in afflictione mea. An actu primo habeat hanc virtutem in se? R. Semper inest verbo virtus convertendi, Hebr. 4, nisi in poenitentia resistimus operationi Spiritus Sancti. An virtus illa sit finita an infinita? R. Verbum non peribit. Quinam hanc virtutem negant? R. Schwenckfeld et papistae, item pietistae. Quot sunt sacramenta Novi Testamenti? R. Duo, baptismus et sacra coena. An debent a dignitate ministri? R. Non, sed ab institutione Christi; hominum infidelitas non tollit fidelitatem Dei. Quid est baptismus? R. Bene. Quotuplex est baptismus? R. Flaminis, fluminis, luminis. An non plura sint sacramenta? R. Non. An non conjugium sit sacramentum? R. — Quae requisita sacramentorum nos

habemus? R. — Ubi habeamus institutionem baptismi? R. Matth. 28. Quomodo Johannes baptista baptizare potuit? R. Baptismus incoeperat ab Johanne, interim is a Deo erat missus. An baptismus Johannis et Christi diversus? R. Non. An verum illud et necessarium: »accedit verbum ad elementum, et fit sacramentum»? R. Ita. An infantes et omnes sunt baptizandi? R. Ita. Circumcidebantur infantes 8 die, ita et hodie infantes baptizandi, et apostoli integras familias baptizabant. An infantes christianorum ante baptismum sint in foedere cum Deo! R. 1 Joh. 3:9. Si quis renatus fuerit non potest interire. An in baptismo et per baptismum infantes accipiunt fidem? R. — An omnino necessarium hoc sacramentum, ut sine eo quis de salute sua certus esse non possit? R. Si de ordinario modo quaestio est, affirmamus gravissime, alias potest Deus extraordinarie fidem in infantibus excitare. An indifferens sit immersio an adpersio? R. Utrumque significat baptizo, quod probatur ex usu apostolorum, qui integras familias baptizabant, quod facilius aspersione fieri poterat quam per immersionem. Num et clinicorum baptismus pro ratione habeatur? R. — An monstrum sit baptizandum? — I allmänhet synas frågorna om förfarandet vid dop af »monstra» icke ha satt de unge männen i förlägenhet, men då Linnerius en gång (enl. Warholm) sporde, huruvida tvillingar borde särskildt döpas, om de nedre kroppsdelarna hängde tillsammans, men de öfre voro åtskilda, hade kandidaten intet svar att afgifva, och examinerator har icke funnit för godt upplysa, hur man i en så kinkig kasus hade att förhålla sig, ty protokollet nämner intet därom. (Frågor och svar rörande denna punkt ha vi vid flera tillfällen förut citerat.)

(Stridsberg) Symbolum, quod et unde ortum? R. — Quare accommodatum est confessionibus sacris? R. — Quomodo [symbola] dividuntur? R. In antiqua et recentiora. Quae antiqua et oecumenica? Unde sic dicta oecumenica, et an οἰκουμένη semper orbis universus [est] ut orbis romanus? R. Quia per totam ecclesiam fuerunt recepta. Symbolum apostolicum unde? R. Post apostolorum tempora conscriptum; quia totam doctrinam apostolorum continet, inde sic dictum. An continet omnia, ad salutem necessaria? R. Ita. Ubi de sacramentis, de merito Christi (mentio fit)? R. —

Domkapitelsprotokoll 1717, den 6 juni. 4 ordinander.

(Biskopen) Quod est theologia? R. Recte. Quare christiana

dicitur? R. Quia Christi mandato instituta. Quando coepit christiana dici? R. — An illa christiana recte dicitur lutherana et an [nomen hoc] respicere videtur schisma? R. Recte, ut sic distinguitur a ceteris schismaticis. (Meningen torde vara: namnet luthersk anger kyrkan såsom icke-skismatisk.) An ab homine denominationem habere debeat religio haec? R. — An eadem religio in V. T. et N. T.? R. Discrimen est; patres in V. T. adorarunt Christum venturum, in N. T. vere exhibetur; est itaque differentia circumstantium non substantiae vel essentiae. An quilibet in qualibet religione possit salvari? R. Joh. 17 detta är evigt lif, att de känna dig och den du sändt etc.; extra Christum nulla salus; quilibet in sua fide *salvifica* salvatur. Principia religionis? R. Sacra Scriptura, quam recte definivit. An Scriptura sit adaequatum principium credendi? R. Sacra Scriptura est perfecta, 2 Tim. 3, etc., unde per consequens sequitur, quod perfectos reddit ad omne bonum opus. An traditiones sunt rejiciendae? R. Traditiones in verbo Dei fundatae et ad bonam ordinem [respicientes] non rejiciendae. An plana et perspicua sit [Scriptura]? R. Ita. Sed multi articuli fidei ad salutem non sunt perspicui? R. Defectus perspicuitatis debetur ingenio humano, non autem ipsi Scripturae Sacrae. An Scriptura Sacra aliam efficaciam habet pro scriptis humanis? R. Ita, quia convertit cor hominis. Hebr. 4. Atque illud de verbo hypostatico? R. Nej det är att förstå om logo propriatorio (= ordet i egentlig mening.) Si potentia Dei est Sacra Scriptura, an quis ei resisti potest? Potentia Dei alias absoluta, alias ordinata, sc. per media, et huic resisti potest. An extra Scripturam habemus Dei notitiam? Ita, Rom. 2. Quotuplex illa? R. Insita vel acquisita. An sufficiens ad salutem? R. Non. Unde sufficiens haberi debet? R. Ex verbo Dei. Qualis illa [notitia]? R. De trinitate etc. An notitia de trinitate necessaria ad salutem? R. 1 Joh. 5. An trinitatis notitia in V. T.? R. Gen. 1, etc. Proba ex N. T. R. 1 Joh. 5 et teofania in baptismo Christi. Quibus distinguuntur illae personae? R. 1 Joh. 5.; distinguuntur proprietatibus characteristicis. Proba filium a Patre natum. R. Joh. 1. etc. Proba Spiritum Sanctum a filio procedere. R. Cum venerit Paracletus, quem mittam a Patre etc. Controversiae de progressionem Spiritus Sancti a filio, inter quos erant? R. Ecclesiae orientales et occidentales. Symbolum nicenum, quando scriptum? R. Saeculo quarto a Constantino Magno contra Arianos, negantes di-

vinitatem Filii Dei. [Felet möjligen inkommet genom det förkortande referatet i protokollet.] Quot sunt symbola oecumenica? R. 3. Quid de Apostolico existimus? R. Non ab apostolis conscriptum, sed continet doctrinam apostolorum. An omnia dogmata fidei comprehendit? R. Non, quia non habet locum de justificatione, sacramentis, poenitentia. Quid est poenitentia? R. recte. Unde excitatur contritio. R. [Ex lege] morali; lex ceremonialis et forensis sunt abrogatae. Quando venit Christus? R. In plenitudine temporis A[nno] M[undi] 4,000. Da periodos V. T. R. 8. »Recte secundum historiam ecclesiasticam Benzeli». Ultimus propheta? R. Malachi. Priores evangelistae? R. Johannes baptista. Quot fuere famosiores persecutiones Christianismi in primo saeculo? R. — Quando coepit reformatio Lutheri? R. 1517. Libri symbolici, quot? R. recte. Confessio Augustana, quare invariata [dicitur]? R. — Apologia, quid illud indicat? Defensio eorum, quae in Confessione Augustana scripta. Schmalcaldici articuli quinam? R. — Formula Concordiae, quare sic dicitur, et quot ejus partes? R. — An monstrosi infantes sunt baptizandi? R. Monstra alia proprie sic [dicta] alia aliquam monstruositatem habentes. Hae viva baptizari possunt, illa non ita. Eadem vis efficaciae ministri pii aut impii? R. Efficacia baptismi non a ministrante dependet.

(Stridsberg) in explicatione exordii ad Hutteri compendium. Theologia unde? R. θεός et λόγος. Quid theoreticus et practicus? R. Contemplative. Cur disciplinae ita distinguuntur? R. A finibus. Quaenam disciplinae practicae? R. Ethica, politica, oeconomica. Quomodo inter se distent? R. — Theoreticae quae sint? R. — Ethica, quas partes habet? R. — Philosophia, unde? R. φίλος et σοφός. Qui primum invenerit nomen philosophia? R. Pythagoras. »Quis vult finem, vult [etiam] medium» — an absolute verum? R. —

Ifråga om detta förhör torde gälla, hvad som på flera andra punkter påpekats, att uteblifna svar i manuskriptet ej med säkerhet bevisar verkligen uteblifna sådana. De afslutande frågorna synas emellertid ha gjort examinanderna svarslösa. Det heter nämligen, att efter examens slut gjordes examinanderna föreställningar angående den defekt, som för dem finnes uti disciplina philosophica, med förmaning, att de ej måtte hålla för att vara nog, där de sina definitiones uti theologien väl läst; utan då filosofien vore ancilla theologiae, och de utan dess kunskap

föga till *accuratiorem theologiae cognitionem* kunde komma, borde de för den skull ej släppa filosofien. Det gör ett egendomligt intryck att se examinatorena så betänksamma, ehuru de ej kunde bestrida, att vederbörande väl läst sina definitioner i teologien.

Förhöret var ej afslutadt med det nu anförda, utan fortsattes följande dag, men vi stanna vid det nu refererade, då fortsättningen föga skiljer sig från de redan återgifna examina.

Protokollen fr. o. m. 1720 t. o. m. 1729 finnas ej i behåll. När den nya serien begynner, äro examensreferaten redan afförda ur de egentliga protokollen. Särskilda examensreferat existera emellertid först från midten af 1730-talet. För ett antal år framåt måste vi af förut anförda skäl nöja oss med utdrag på enstaka punkter. Till denna period höra två af fakultetens mera produktiva förmågor, M. Rydelius och N. Lagerlöf, hvilkas bidrag till examinationen ej kunnat få någon belysning på grund af materialets osammanhängande beskaffenhet,

Odateradt o. 1734. Antal examinander ej angifvet.

(A. Rydelius) Hvilken kunskap är att sätta framför hvarje annan? (Om Guds existens.) Hur indelas de, som bestrida Guds existens? (I teoretici och practici.) Af hur många slag är *notitia Dei*? (Insita och acquisita.) Hur förvända Socinianerna Pauli ord i Rom. 2? (Nullus respondebat.) Med hvilka argument bestrida »athei» en universell *notitia Dei*? (1) De föregifva falskeligen, att den borde vara universell men ej är det; 2) de anse Gud ej såsom ens *necessarium* utan ens *contingens*? 3) de påstå, att de gudomliga attributen stå i strid med hvarandra.) Står *misericordia divina* i motsats till rättfärdigheten? Är det sant, när »athei» säga sig själfva vara »*sapientes*», men alla öfriga stupida? (Det gifves *athei*, begåfvade med *acri ingenio*, men mestadels laborerar deras *ingenium* med någon defekt.) Kan fruktan för borgerliga straff hålla människor vid deras pliktutöfning? (Nej, om gudsfruktan saknas, förlora *leges civiles* sin effektivitet.) Subjekten för *theologia moralis* och världslig etik? (Den pånyttfödde, resp. *homo sibi relictus*.) Hur indelas den gudomliga lagen? (Naturalis och revelata. Häraf äro somliga bud universella, somliga partikulära. Somliga *leges universales* äro naturliga, andra positiva.) *Leges positivae*? (De bero af Guds fria beslut och äro arbiträra.) De naturliga? (De ha sin grund in *ipsis attributis divinis*.) Exem-

pel på leges positivae, universales? (Sabbatsbudet m. m.) Är bona intentio tillräcklig för att skapa ett officium? (Nej, alla circumstantiae måste vara legi conformes.) Hur indelas officia? (Mot Gud och människor. »Han förbigick plikterna mot oss själfva».) Af hvilka moment består obligatio erga Deum? (Af cognitio och cultus.) Hvad är summan af cultus internus? (Amor Dei.) Skillnaden mellan historia ecclesiastica och civilis? Quae memorabilia historiae ecclesiasticae in Novo Testamento? (Quae fata et vexationes subierunt ecclesiae, quae concilia, quae persecutiones.)

Ett odateradt examensprotokoll från 1734 (både detta och det föregående afse sannolikt prästexamen). Antal examinander ej angifvet.

(Rydelius) Har theologia christiana någon plats i Gamla testamentet? När instiftades offren? Hvarför? Hur kunde någon theologia christiana förekomma i Gamla testamentet, då hoppet om uppståndelsen så sällan omnämnes? (Det antydes dock stundom (bibelcit.) Men om de dödas uppståndelse framgår af många ställen redan i Gamla testamentet, hvarför talar Kristus så dunkelt därom? Är artikeln om uppståndelsen en fundamental artikel? Cuius quis? (Bland de förnämsta, ty den kan ej ignoreras utan salighetens förlust.) Ingår i meritum Christi äfven hans uppståndelse? Är artikeln om rättfärdiggörelsen en fundamentalartikel? Hvaraf framgår det, att vi rättfärdiggöras sola fide? Om tron rättfärdiggör allena, rättfärdiggör då ej Kristi förtjänst? Hvad är rättfärdiggörelse? Hvad vederfares människan däri? Verkar tron något annat än rättfärdiggörelse? (Renovatio.) Uteslutas äfven »ceremonialia» från tron utan gärningar? Rättfärdiggör tron utan kärlek? Hvilket är det tidigare, tron eller kärleken? Hur vederlägges, att kärleken är det tidigare? Explikation af Gen. 17: 1. Kan någon vara pånyttfödd, som öfverträder ett bud i lagen volens sciensque? Hvad är det högsta, som en människa här i lifvet kan eftersträffa beträffande fullkomlighet? (Ett fast uppsåt att icke öfverträda något bud.)

(H. Benzeliuſ) Hvad är att anse om theologia vera et falsa? Af hur många slag är den falska? (Mångfaldig: ethnica, heterodoxorum etc.) Skillnaden mellan theologia naturalis och naturalismen? (Den natürliga teologien agnoscit Deum, men det gör ej naturalismen.) Såsom svar på en i protokollet öfver-

hoppad fråga utvecklas vidare, hur den naturliga teologien ej känner Gud sådan han är d. v. s. såsom treenig, och hur den kan kallas falsk, när den vindicerar åt sig en plats, som ej tillhör den. Hvad är theologia mystica? (Den som behandlar *communio inter Christum et fideles*.) Är den pura eller impura? (Båda delarna.) De viktigare grunderna för att theologia mystica fanaticorum kallas impura? (Fanatici anse sig vara fullkomliga.) Till hvilken gradus och status hör unio mystica fidelium? (Till *renovatio*, men fanatici föregifva en unio, som inträder före *illuminatio*.) Hur vederlägges denna villfarelse? (Före den *instructio in verbo Dei*, som försiggår i *illuminatio*, kan ingen sådan unio uppstå, emedan ingen omvändelse ägt rum.) Hvari består den *quies*, som mystici förege? (De vilja, att människan skall förhålla sig *passive in quibusdam actibus t. ex. omvändelsen*. Fanatici urgera äfven en *quies in sanctificatione*.) Hvilka voro de 5 satser, på hvilka naturalisten Herbert af Cherbury ville reducera den naturliga teologien? (Examinanden har anfört samt äfven kritiserat dem.) Var *satisfactio* så nödvändig, att människan därförutan icke kunde komma i nåd hos Gud? (Gud hade hvarken velat eller kunnat förlåta synden utan *satisfaktion*.) Hade vi ej kunnat frälsas af nåd, ifall en *satisfactio* ej presterats? (*Misericordia Dei* består däri, att den skulle visa vägen till en *satisfaktion*, som ingen människa själf kunde utleta eller åstadkomma, samt vidare däri, att Gud ville *acceptera satisfactio aliena*.)

Pastoralexamen den 8 april 1734.

(Rydellius) Hurudan *scientia* är teologien? (*Superne descendens*, bibelcit.) På hvad sätt kan teologien sägas *descendere superne*? (In parte Dei immediate, in parte nostra mediate.) Blef denna *scientia* d. v. s. teologien delgifven apostlarna mediate? (Nej immediate, men åt oss mediate.) Skillnaden mellan analytisk och syntetisk metod? Enligt hvilken metod är *locus de Deo* att framställa? (Enligt den syntetiska, men »*applicatio istius distinctionis*» är mycket svår.) Examinator och examinand ha tillsammans ytterligare fördjupat sig i denna methods svårigheter, ett parti, som vi här förbigå. Har teologien användning för den demonstrativa metoden? (Ja, principen för teologien är visserligen uppenbarelsen, men ur den kunna *articuli fidei* demonstreras.)

Tilltron till den logiska bevisföringens räckvidd, sedan

uppenbarelsematerialen en gång föreligger såsom gifvet, är alltså så godt som obegränsad.

Hvad menas med den demonstratio spiritualis, hvarom Paulus talar i 1 Kor. 2? (Den sker i af Ordet öfvervunna hjärtan genom den kraft, som bor i Ordet.) Hvarför får man ej säga, att goda gärningar äro nödvändiga för salighet? (De äro necessaria ratione mandati.)

Efteråt har Papke fortsatt med frågor ur inspirationsläran i den ortodoxa dogmatikens anda. Då liknande förhör förekomma i det följande, förbigå vi redogörelsen på detta ställe.

Ett af de tidigare protokollen i något så när ordentligt skick är dateradt den 6 december 1735 med H. Benzelius som examinerator. Det afser prästexamen. — I hvilken trosartikel förekommer ordet hypostas? Hvad menas med hypostas? Hur många hypostaser ingå i gudomen? Hvad betyder ordet person? Hvilka förnekade personlighetsbegreppet i gudomen? Hvad är skillnaden mellan romerska och grekiska kyrkan ifråga om orden hypostas och person? (Intetsvar angifvet.) Under hvilket århundrade uppträdde arianerna? Hvad menas i Hebr. 11 med hypostasis? Skillnaden mellan persona simplex och persona composita? Till hvilken punkt förlade arianerna Guds sons begynnelse? På hur många sätt kunna vi känna Gud? (På ett naturligt och ett öfvernaturligt.) Är modus cognoscendi Deum naturalis det samma som modus cognoscendi Deum supranaturalis? De dubbla slagen af cognitio Dei? (Insita och acquisita.) Hvad är cognitio Dei insita? (Consistit in principiis nobis insitis.) Hvad är samvetet? Gifves det en cognitio Dei nobis insita? (Hedningarna, som ej hafva lagen o. s. v.) Talar Skriften om en cognitio nobis insita? (Ja.) På hur många sätt betraktas Gud i Skriften? (2.) På hur många sätt bevisas pluralitas personarum? (Svar med ett antal bibelcitater.) Kan pluralitas personarum bevisas ur Gamla testamentet? (Ja.) På hvad sätt kan den Helige Ande kallas Spiritus Avi? (För att utmärka progressio e patre filioque.) Hur bevisas pluralitas personarum i Nya testamentet? (1 Joh. 5:7.) Framgår unitas Dei ur dopformeln? (Ja.) Därpå följa några frågor ur retoriken, ordets definition, dess derivering och liknande ej allt för djupgående frågor.

Ett pastorexamensprotokoll från den 20 dec. 1735 innehåller bl. a. följande: (Papke) Principia salutis? Gäller nåden

alla? (Svar enligt 1 Tim. 2:4, hvilket ställe explicerades.) Hvem bestrider detta? Hur kan det anförda dictum paulinum förlikas med sådana bibelställen, som innehålla, att Gud endast vill frälsa de troende? (Enligt skillnaden mellan voluntas Dei antedens och consequens.) Hur förvränga kalvinisterna detta ställe? Bibelbevis däremot? Hvad omfattar Kristi förtjänst? Hvad är oboedientia activa, resp. passiva? Skriftbevisen för Kristi gudom? Hvilka ha tviflat på Kristi mänskliga natur? Bevisen för att Kristus varit sann människa? Hvarför måste Kristus vara sann människa? Konsekvensen af unio personalis hos Kristus? (Communio naturarum, plenitudo deitatis, communicatio idiomatum.) De olika genera af communicatio idiomatum? Kristi status? — (Biskopen) Efter hvilken natur är all makt gifven åt Kristus? (Secundum humanam.) Var humana natura per communicationem idiomatum aequalis Deo? (Ja.) När Kristus säger sig vara mindre än Fadren, var detta enligt den mänskliga naturen?

• I en prästexamen den 8 febr. 1737 afhandlas bl. a. följande frågor: Hvad är fundamentum fidei? Hvad ingår i tron? (Notitia, assensus, fiducia.) Är kyrkan fundamentum fidei? (Nej.) Äro alla, som bestrida articuli infundamentales att fördöma? (Nej.) De olika artiklarnas innehåll genomgås tämligen noggrant. Därpå följer en fråga, som ej precis har naturen af kuggfråga: »An cuivis licet accipere quamnam sententiam vult?» Triniteten, de tre personernas förhållande till hvarandra o. s. v. samt de dogmhistoriska stridigheterna därom genomgås utförligt. Potissimum argumentum misericordiae Dei? (Missio filii.) Hvad betyda orden, att många äro kallade, men få utvalda? Äro de kallade, som ej hört evangelium? (Ja, intet folk finnes, som ej har occasionem audiendi, om det blott vill.)

Sacerdotalexamen den 21 mars 1743. (Engeström) Gäller samma oeconomia salutis för status integritatis och status peccati? (Nej.) Är det af nöden, att ecclesiae minister rite haec cognoscat? Denna intetsägande inledning skall måhända vittna om den formella elegans, hvarmed examinatorsn förmår undvika att kasta sig in i medias res. Vidare frågas efter objekten för haec doctrina (Res creatae.) Hvad är fundamentum in statu integro primo? (Lex Dei; om protoplasterna hållit den, hade de blifvit saliga.) Kvarstår samma fundament in statu regenerationis? (Ja.) Är Kristus

fundamentum salutis? (Ja, med citerande af bibelställe.) Stå nåden och Kristi förtjänst i motsats till hvarandra? Bli vi saliga af nåd, om vi bli saliga genom Kristi förtjänst? Hvilka voro in primo statu gratiae medlen att pervenire ad Christum? (Oboedientia legis.) Medlen in altero statu? (Ord och sakrament.) Hvad åstadkommer lagen i omvändelsen? Hur talar Skriften om denna usus legis? Hvad lär oss lagen? (Syndens kännedom.) Sakramentens nödvändighet? Dopets? Så följer en fråga, afsedd att sätta examinandens rådighet på prof: Hur skall man förfara, om vatten till dopet saknas? Vederbörande var dock situationen vuxen: »expectandum est, donec occasio datur». Är nattvarden lika nödvändig som dopet? (I svaret utvecklas skälen.) Utplånas arfsynden i dopet? Äro dessa sakrament blott confirmantia och ej conferentia? Förlåtas alla synder i nattvarden? (Ja under förutsättning af tro.) Instiftelseordens lydelse? Trons delar? Hvarur uppstå notitia och assensus? (Ur evangelium.) Är status eller gradus den riktigare beteckningen för begreppen notitia, assensus och fiducia? Hvilka äro nådeverkningarna? Användes ordet forensis beträffande rättfärdiggörelsen proprie eller improprie? Förhållandet mellan Kristi rättfärdighet och förlåtelsen? Bibelexplikation. Detaljerade frågor ur kristologien inklusive communicatio idiomatum och de olika momenten däraf. Är Kristus död blott för dem, som lefva i kyrkan? Af hur många slag är kyrkan? Definition af dessa olika slag? Hur många äro kyrkans symboler? Därpå tillfrågas examinanden, an viderit symbolum nicenum, hvarpå han svarar: in libro psalmorum. Frågan, an legerit [de lutherska] libros symbolicos besvaras med nej. Frågan var således ej orimligare, än att den på allvar kunde göras. Måhända gällde det dock numera om det största flertalet, att deras kännedom om de symboliska texterna utöfver trons artiklar stannade vid att ha sett nicenum i psalmboken.

Ytterligare frågas: Hvad menas med vattnets bad i ordet? Hvilka verba divina äro nödvändiga vid dopet? Är trina repetitio verbi nödvändig? (Est antiquissimus usus in ecclesia.) Hvarför kallas kyrkan gloriosa? (Kristus är dess hufvud.) Af hur många slag är ecclesia militans? Är den synliga kyrkan alltid inculcata? Fanns det någon kyrka i paradiset? (Ja.) Gällde samma principia theologica i ecclesia stantium och lapsorum? Har Gud af evighet beslutat sända Kristus? Quot par-

tes providentiae divinae? Hör redemptio till prothesis eller prognosis? (Till prothesis.) Hade boten någon plats in statu ante lapsum? Hvad är praedestination? Äro de ogudaktiga predestinerade till fördömelse? (Nej, praedestinatio sumitur in bonam partem.) Till hvilket moment hänföres providentia divina? (Till prothesis.) Är Guds rådslut absolut eller hypotetiskt? Hur indelas de reformerte? (I supra- och infra-lapsarister.) Var Calvin supralapsarist?

Måhända utvisa Rydelii och äfven H. Benzeli förhör något mer af vetenskaplig tyngd, än man annars är van att finna. Egentligen är det dock öfverraskande, att en Rydelius ej mer än han gjorde, skilt sig från öfriga examinatore. Det teologiska studiet tycks ha varit så ohjälpligt inklämdt inom en oföränderlig schablon, att möjligheterna till en mera personlig insats blefvo små t. o. m. för en förmåga af hans kapacitet. Det är hänsynen till den allt behärskande medelnivån, som verkar så starkt. Detta är emellertid icke enbart en olägenhet. Som man finner äro frågorna i stort antal sådana, att de formellt kunnat besvaras med blott ja eller nej, men de äro också så affattade, att examinanden i anslutning till dem kunnat redogöra för hvad han visste i saken. Hvad som anförts af svaren — endast ett mindre antal af de fullständigare äro medtagna, de kortare för det mesta utelämnade — visar, att examinanderna efter bästa förmåga användt sig af tillfället att framlägga sitt vetande. Måste man nu räkna med möjligheten, att en del af svaren aldrig hunnit inflyta i protokollet, så förutsätter en examen sådan som t. ex. den sistnämnda, att den enligt gängse fordringar fastställda kursen blifvit tämligen ordentligt kontrollerad. Något intryck af slarf eller slapphet får man på det hela taget ej. En jämförelse mellan de refererade förhören ådagalägger, att frågorna betydligt växlat från den ena gången till den andra. NORDINS iakttagelse, att frågorna ofta upprepas nästan ordagrant i hvarje examen (Kappellanernas ställning, sid. 13), gäller som totalomdöme ej för Lund. Här och hvar händer det, att frågorna förirra sig in i rena obetydligheter, men det är dock öfvervägande de centrala punkterna, som afhandlas. Det dogmatiska materialet torde efter 1735 till största delen vara hämtadt från Jacob Benzeli Repetitio theologica, hvilken genom kgl. bref s. å. blifvit anbefalld såsom ledning för den dogmatiska undervisningen. En-

ligt WEIBULL och TEGNÉR, a. a. II, sid. 57 utgjorde detta Benzeli arbete alltintill århundradets slut föremålet för dogmatics professors föreläsningar vid universitetet.

Mot midten af 1740-talet möta vi tvenne nya examinatorer, J. Wåhlin och A. Westring. Någon afvikelse från den redan stadgade traditionen ha de ej inaugurerat. Vi anför ett pastorexamensprotokoll af den 31 jan. 1745. (Wåhlin) Teologiens objekt? Teologiens kunskapsprincip? Är theologia naturalis tillräcklig? Kan Kristus såsom medlare bevisas af den naturliga teologien? Bevisen för att theologia naturalis ej innefattar tron på Kristus? Bevis för att det ges en uppenbarelse? Kunna vi nu vänta någon ny uppenbarelse? (Frågan belyses genom flera detaljfrågor.) Gifves det någon theologia vera hos de ogudaktige? (Ja.) Bibelbevis därför? För att få en så pass tvifvelaktig fråga besvarad har emellertid enligt protokollet examinator själf måst svara. — Hvad behöfves för att inspiration skall komma till stånd? Examinanderna befunnos svarslösa, men examinatorn ledde genom att hänvisa på »mandatum Dei» tankarna tillbaka till lärobokens terminologi. — Bevisen för att ett mandatum Dei kräfves för inspiration? Var det nödvändigt, att Kristus dikterade för profeterna och apostlarne orden, som de skulle skrifva? Äfven detta anspråksfulla problem blef det examinatorn förbehållet att utreda.

Westring den 31 jan. 1745. Deut. 6. Är det här fråga om Guds essentia eller personalitas? Num in hoc dicto occurrit omnia, quae personalitatem aliquam involvunt? (Omnino.) Kan man på andra ställen finna framställd en doctrina de Deo i Gamla testamentet? (Es. 44.) Num doctrina de Deo revelata in Novo testamento? (1 Kor. 12.) Finnes det på detta ställe någon doctrina om treenigheten? (Ja.) Med hvilket namn skiljer sig den 2:dra personen från de öfriga? (Salvator, quia missus est in mundum ut salvaret nos.) Hvarför har detta skett? (Emedan Fadren ville, att människorna skulle frälsas, på det att evangeliet i paradiset skulle gå i uppfyllelse.) Ratio causalis, hvarför Sonen sändes? (För att frälsa människorna, som voro stadda in statu peccati et misericordiae.) Finner man på andra ställen något namn på Guds son? (Math. 1: Immanuel.) Innefattar namnet Jehova äfven Sonen? (Ja.) Hvaraf bevisas det? (Ur flera skriftställen.) Hvilken person var det, som visade sig för Abraham? (Andra personen.) Hvad betyder nam-

net Jehova? (Fortitudinem Dei.) Hvad betyder det »stricte»? (Essentiam Dei.) Concipiuntur omnia attributa Dei sub hoc nomine? (Ja.) Hvarför har Gud icke uppenbarat alla sina namn i Skriften? (Emedan vi icke kunna fatta dem alla.) Hvarför kunna de icke fattas? (Emedan Gud är oändlig.) Är detta namn Deo proprium? (Ja.) Har Gud något nomen appellativum? (Ja.) Frågor om triniteten. Explikation af Eccl. 12:7. Hvad menas med stoft? (Corpus humanum.) I hvad afseende kallas den stoft? (Emedan den är tagen af jord.) Hvarför har odödligheten gått förlorad? (På grund af transgressio legis.) Hvarför skall kroppen åter blifva stoft? (Emedan den har varit stoft.) Är anden som återvänder till Gud en particula essentiae divinae? (Minime, ty då skulle vi vara gudar, hvilket vore orimligt.)

Den siste Benzeliern i teologiska fakulteten, Carl Jesper, innehade professur 1750—76. Han var en god vårdare af deras traditioner, kanske dock utan att i betydelse kunna mäta sig med de äldre af släktens medlemmar. Vi finna hans namn i ett synnerligen väl fördt prästexamensprotokoll från mars 1751, hvars frågor här återgifvits i fullständigt skick.

Sedan Wählin gifvit examinanderna 9 frågor hvar ur Gamla testamentets text, fortsatte Benzelius. Är Skriften en articulus fidei? Är det orätt att säga, att Skriften snarare är principium fidei än articulus fidei? (Nej, ur Ordet uppstår tron, men det är lika rätt att kalla Skriften articulus fidei.) Kunna de heliga förff. ha tagit fel in praedicando vel scribendo? (De kunde ej skriva andra ord, än dem Gud dikterade.) Men när apostlarna väntade Guds rikes snara ankomst? (Såsom människor kunna de ha tagit fel, men ej i någon trosartikel.) Kunna afskrifvarne ha skrivit fel? (Providentia divina har vakat öfver conservatio Scripturae.) Är Skriften perspicua? (Ja, i allt, som rör frälsningen.) Men Pet. 2 säger, att hos Paulus finnas dunkla ställen? (Skriften är dunkel blott för de olärda (indoctis).)

Svaret går i typisk intellektualistisk riktning. Huruvida examiner gillade denna mening, att något sådant som perspicuitas Scripturae skulle vara beroende af läsarens lärdom, därom förmåla handlingarna intet.

Är Gud ett ens simplicissimum? (Ja, ty han kallas ande.) Gud har dock olika namn i Skriften? (Nomina non tollunt simplicitatem Dei.) Kan en sådan essentia simplex vara fören-

lig med trinitas personarum? (Ja, emedan alla tre personerna kallas Jehovah; tre äro de, som vittna, etc.) Hvad är person? Kan ratio humana filosofera öfver triniteten? (Nej.) Existerar det någon differentia ordinis personarum? Hur åtskiljas personae trinitatis? (Ordine personali, non essentiali.) Voro protoplasterna skapade fullkomliga? (Ja, »secundum quid», men ej absolute.) Förekommer ordet peccatum originale i Skriften? Hur då bevisa, att ett peccatum originale gifves? (Det beskrifves med andra ord i Skriften.) Fortplantas arfsynden med den mänskliga naturen? Skapar Gud ännu den mänskliga naturen? Men om Gud skapar den mänskliga naturen, och arfsynden fortplantas med naturen, är då ej Gud auctor peccati? (Nej, emedan arfsynden fortplantas mediantibus parentibus.) Är människonaturens fördärf essentialis eller moralis? (Moralis, emedan fördärfvet ej pertinet ad essentiam.) Hvad menas med corruptio moralis? Är människans natur fördärfvad tam quoad corpus tam quoad animum? Subjectum primarium, resp. secundarium peccati originalis? (Anima, resp. corpus.) Är koncupiscensen habitualis eller actualis? (Båda.) Hvad är concupiscentia habitualis? (Peccatum originale.) Concupiscentia actualis? (Peccatum actuale.) Indelning af verksynden? (Pro-ereticum och veniale.) Äro de opånyttföddas synder dödliga? (Ingen synd är sua natura förlåtlig, emedan intet är ursäktligt inför Guds domstol.) Hvarför kallas de förlåtliga? (Emedan boten följer o. s. v.) Bevis för att skillnaden mellan dödliga och förlåtliga synder är riktig? (David beder: förlåt mig mina hemliga brister.) Förlåtes en synd, blott emedan den begås af svaghet? (Nej, nullum meritum est a parte hominis. Den förlåtes respectu meriti Christi per fidem applicati.)

Vi känna här igen den traditionella ortodoxa dogmatiken i typisk utformning.

Biskopens examen i theologia moralis ur Nya testamentets text. (Vi ange här de resp. examinandernas namn vid de olika svaren.) Hvad är det, som »perficit hominem» i detta lifvet, och hvad är människans högsta goda pro ratione huius temporis, jfr 1 Petr. 1:15, 16. Elektrin svarade: ett godt samvete. Sedan de nämnda bibelställena explicerats, förklarade Elektrin omvändelsen vara det högsta goda subjektive sedt. Cavallin svarade »rectius» »helighet». Hvad är helighet, jfr 1 Kor. 13:1, 2? Hvad fastställa cordatiores philosophi angående det

högsta goda? Cavallin svarade: *studium bonorum operum*, men anmärkte sedan, att det högsta goda innebure en *qualitas*, i kraft hvaraf våra handlingar *exactissime* öfverensstämma med Guds vilja. Sedan bibelstället ifråga utvecklats, anmärkte Hammar, att helighet yttrar sig som kärlek. Hvad anse de bättre filosoferna om det högsta goda? Elektrin teg. Cavallin nämnde *unio cum Deo*. Betraktas *unio cum Deo* såsom en *actus* eller en *status*? (Såsom *status*.) Kan helighet vara underkastad skillnaden mellan ett mer och ett mindre, jfr Jak. 2:10? Elektrin svarade nej, men efter att ha utlagt bibelstället gjorde han gällande skillnaden mellan *essentialia* och *accidentalia*. Hvilka äro *partes sanctitatis*? [Examinanden svarar snarare på frågan: hvori består helighet]: En »*habitus*» och en »*vis*» *se conformandi ad leges divinas*. Är det fråga om en »*habitus intelligentis*» [skall väl vara: *habitus intellectus*]? Elektrin bejakade frågan, ty »*homo intellectu gaudet*». — Huruvida examinatorn var belåten med svaret antydes ej, men det visar i hvarje fall, hur nära till hands den rent intellektualistiska uppfattningen låg. — Har Aristoteles med rätta beskrifvit dygden såsom *mediocritas*? Cavallin svarade nej och belyste svaret genom redogörelse för Luthers och Melanchtons kontrovers med skolastikerna i detta stycke. Kan människan nå ända därhän, att hon här i lifvet äger *perfectio sanctitatis*? Hammar svarade ja, men sedan de af examinator i detta sammanhang förelagda bibelställena (Jak. 3:2, Rom. 8:13, Hebr. 9:14 samt 10:22 f.) explicerats, anmärkte Cavallin och Hammar, att de båda förstnämnda ställena tala om evangelisk helighet, de senare om *sanctitas legalis*; den evangeliska heligheten är *absolute perfecta* på grund af Kristi tillräknade rättfärdighet, *sanctitas legalis* är endast fullkomlig »*secundum quid*» i denna ofullkomlighetens värld.

Kyrkohistoria. (Biskopen) Under hvilket århundrade efter Kristus uppkommo Novatianerna? Elektrin föreslog 500-talet. Cavallin besvarade frågan riktigt. Quid statuerunt? (En riktig redogörelse.) Hvarför kallas de Novatianer? Hammar: *inde quod inciperent novam doctrinam*. Elektrin nescivit. Cavallin besvarade frågan riktigt. Bruka de kallas med något annat namn? (Nomine *catharorum*.) Hvarför kallas de cathari? (Se *puros esse prae alios fingeant*.) Hvad lärde Manikéerna?

Hammar: Manikéerna bära sitt namn af Mani, som antog tvenne viljor i Kristus. Elektrin, som tydligen ville förbättra Hammars svar, tillskref Manikéerna åsikten, att Kristus blott ägt *en* natur. Cavallin besvarade frågan riktigt. Kan den manikeiska dualismen tillbakavisas genom Ps. 5: 5? Veta vi hvad Samosatenerna lärt? Elektrin svarade helt enkelt nej; Cavallin svarade rätt. Antog Samosatenaren logos eller Guds son såsom patri homousios? Hammar jakade. Godkände de ortodoxa teologerna denna homousi? Elektrin jakade, Cavallin förklarade, att Kristi homousi hos Samosatenarne betydde deificatio carnis Christi. Hvarför försvarade man under 300-talet gent emot Arianerna denna term, som förut förkastats? (Hänvisning på termens olika innebörd i de olika fallen.)

Theologia pastoralis. (Biskopen) Innehåller 2 Tim. 4: 2 hela en »ministers» uppgift? Hvad tillhör officium verbi divini ministri? Jfr 1 Kor. 4: 1, 2, Math. 18: 18, 1 Kor. 14: 40, 11: 34. Hvad betyder εὐκαιρως, hvad ἀκαιρως (2 Tim. 4)? Hvad är skillnaden mellan ἐλέγχειν och ἐπιτιμᾶν? Elektrin tacendo, Cavallin dixit ἐλέγχειν esse mollius vocabulon, ἐπιτιμᾶν durius, sed evolutis dictis Tit. 1: 9, Luc. 9: 55 rite rem adsecutus est.

Förhöret i Nya testamentets exegetik omfattade Matth. 1: 18—23. Härtill ansluta sig följande frågor: Om hvilken dogm handlar detta ställe? Hvad för slags namn är Jesus, et unde descendit? (Nomen proprium; åsyftar Jesu uppgift som frälsare.) Hvad för slags namn är Kristus? (Officiale; respicit officium sacerdotale, propheticum et regium.) Är γένεσις på detta ställe att öfversätta med generatio eller nativitas? (Både conceptio och nativitas med hänvisning till texten.) När nu omedelbart på οὕτως följer berättelsen om desponsatio Mariae cum Josepho, och desponsatio också kan innebära concubitus — refererar sig då Josefs desponsatio till Kristi generatio och nativitas enligt den mänskliga naturen? (οὕτως innebär här ej coambitus; texten innehåller orden: πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτούς; dessutom ämnade ju Josef öfverge Maria.) Förklara uttrycket: ἐν γαστρὶ ἔχειν, så att sensus completus evadat et sententia explicetur. (Det betyder: gravidam esse et foetum gessare.) Var Maria jungfru tam in concipiendo quam gessando et pariendo? (Gammaltestamentliga bibelcitater.) Var Maria fri från arfsynd och verksynd, då Kristus måste födas af en jungfru för att vara syndfri? Hur kunde då Kristus födas synd-

fri af Maria? Cavallin förklarade, att detta icke skulle skett af jungfrufödelsen simpliciter, om ej andra omständigheter tillstött. Var Kristi principium materiale något materiale, productum de coelo immediate, et in uterum virginis dejectum, så att Kristus kan sägas ha fått sin mänskliga natur från himmelen? (Nej.) Hvad var materiale humanae naturae Christi? (Semen Mariae.) Hvar beskrifves modus et progressus progenerationis humanae Christi naturae per Spiritum Sanctum? (Luk. 1: 35, hvilket ställe innebär separatio massae sanguineae, sanctificatio sive purificatio, productio ad locum generationis, incrementum producendum samt unio personalis.) Till hvilken gudomsperson hänför sig det 2:dra ledet af Luk. 1: 35. Elektrin gissar: de filio; Hammar: de Spiritu sancto. Kan den helige Ande på grund af operationes suae circa conceptionem et nativitatem Christi kallas Kristi fader, eller kan Kristus kallas Guds son, därför att Gud presterat vires patris proprie dictae? (Nej.) Var efformatio corporis Christi in utero materno, per Sp. S. procurata, momentan eller successiv? Skedde Christi födelse utan någon smärta för modren? Hammar svarade ja, Cavallin försökte ur Luk. 2: 24 bevisa, att Kristi födelse försiggått under smärtor.

Några ord må här tillfogas. Det fördjupande i de fysiologiska detaljerna af Kristi födelse, som här få tjäna som kommentar till Matth. 1, äro för den, som känner något om den ortodoxa kristologien, icke öfverraskande. Det var ett korollarium, utan hvilket man, om man ville göra sig närmare reda för innebörden i Kristi person, löpte fara att se det väsentliga i sin kristendom ramla. Dessa med så stor precision utformade föreställningar fordrades helt enkelt af hvad man ansåg vara logisk konsekvens, och utan en sådan logisk konsekvens var tron på det öfvernaturliga icke möjlig. Å andra sidan är det klart, att en kristologisk spekulation i denna form kunde existera, endast under förutsättning af en fullständigt obruten ortodoxi i dess mest typiska skiftning. Och hvad som är i viss mån öfverraskande, är, att det ortodoxa systemet vid 1700-talets midt hade så djupa försänkningar, att kännedom om denna punkt begärdes t. o. m. af en så enkel kategori af examinander som den, hvars kunskaper skulle dirigeras från vederbörande domkapitel. Det visar på det mest påtagliga sätt, hur fullständigt upplysningskritiken lämnat de ledande teologiska kretsarna i Lunds stift oberörda.

Ur en sacerdotalexamen 1751, den 22 mars.

(Benzelius) Gradus gratiae? Actus gratiae? Till hvilken actus hör contritio och fides? Skriftbevis för att det gifves en ordo actuum gratiae Spiritus Sancti applicatricis? (Acta 26: 17 och 18.) Hur gifves den Helige ande in primo actu gratiae? Är lagen onyttig? Är kallelsen universell? Kan människan med egna krafter åstadkomma något till omvändelsen? Är den nya lydnaden en pars essentialis poenitentiae? Media justificationis? Är den rättfärdiggjorde mera angenäm för Gud, när hans tro är kraftigare, än när han med en blott svag tro omfattar Kristi förtjänst? Hur kan man vara säker på att vara bland de rättfärdiggjordas antal? Har lagen någon plats i rättfärdiggörelsen? Till denna senare fråga ansluta sig några här förbigångna specialfrågor. — Skillnaden mellan rättfärdiggörelse och förnyelse? — Examinanden svarade med att hänvisa på skillnaden mellan ett internum och ett externum, hvilket enligt den tidens dogmatik tydligen var möjligt, men som uppfordrat examinatorn till några motfrågor, som vi här utelämna. Återställer rättfärdiggörelsen imago Dei? Äro goda gärningar nödvändiga till salighet? — Äfven denna punkt har ytterligare utförts i detaljfrågor. — Hvad är arfsynden? Är arfsynden substantia hominis eller accidens? — I anslutning till frågorna om arfsynden har examinanden fått explicera Mark. 10: 14 samt Hebr. 11: 6. »Han försökte genom en syllogism bevisa, att barnen kunna äga tro, sed haesitavit».

G. E. v. Bildstein var teologie professor i Lund 1750—69. I ståndpunkt har han kanske ej så mycket afvikit från sina kolleger. Anmärkningsvärd är emellertid den betoning, som den naturliga teologien får i hans förhör.

Prästexamen den 3 maj 1751 med 4 examinander. Referatet gör intryck att vara fullständigt.

(Bildstein) Hvad är veritas in materia religionis? Bölcker: Christus är sanningen, och den kristna religionen är den enda sanna. Molander svarade på samma fråga: Den ligger i öfverensstämmelsen med intellectus et voluntas Dei, hvilket han utvecklade recte et sufficienter. Hvarifrån hämtas criteria verae religionis? Hjersow: Ur principia, media och fines, hvilket han i detalj rite probavit. Bölcker upprepade, att den kristna religionen vore den sanna, men de invändningar, som uppkommit

från Simon Magus, Nicolaiterna, Ebioniterna m. fl. under den första kristna tiden »kunde han nullomodo satisfacere». Hjärsow quaestionem et instantias expedit. Bör en blifvande minister ecclesiae vara »instructus habitus demonstrandi veritatem religionis»? Hjärsow affirmavit, addita probatione. Är den kristna religionen demonstrabilis, cum ad sensum intimum mentis pertineat? Bölcker confuse. Molander distinctius. Hjärsow visade på hvad sätt denna sanning pertineat etiam ad forum rationis. Är det här fråga om en demonstratio a priori eller a posteriori? Bölcker nihil. Molander bejakade det förra, Hjärsow det senare. Hur bevisas religionens sanning a priori? Molander (en lång definition). Hur bevisas religionens sanning a posteriori? Hjärsow (en lång definition).

(Wählin.) Gratia, in Christo data, hvilka äro dess attribut? Den olycklige Bölcker svarade: universalitas, efficacia, perspicuitas. Molander tvekade. Hjärsow: universalitas, efficacia, resistibilitas et amissibilitas. Hur bevisas nådens universalitas? Molander. Jer. 31: Semper et ubique dilexi te. Men i detta språk är det fråga om kyrkan, ej om den universella nåden? Ps. 104: Deus amat omnia opera sua. Men här är det fråga om Gud som skapare, ej såsom upphofvet till nåden i Kristus? Joh. 3: 16. Men här är det fråga om den kärlek, enligt hvilken Gud sände sin Son, ej om nåden i Kristus? Tandem Hjärsow attulit dictum 1 Tim. 2: 4: Deus vult omnes homines salvos fieri etc. Men enl. Joh. 3: 18 är den, som ej tror, redan dömd; alltså sträcker sig nåden ej till en sådan? Hjärsow definierade riktigt skillnaden mellan voluntas Dei antedens och consequens. Men hur kan nåden vara universell, om den, som ej tror, redan är dömd? Han är dömd per verbum legis, hvilket dömer otron. Enl. Joh. 3: 36 förblir Guds vrede öfver dem, som ej tro; alltså är nåden dock ej universell? Bölcker: Guds vrede förblir öfver dem på grund af deras finalis incredulitas; Molander tillade, att Guds kallande nåd alltid är tillgänglig, äfven för den, som står under Guds vrede; det är gratia inhabitans, som en sådan saknar. Men enl. Ebr. 12: 17 säges Esau ha med tårar quaesivisse poenitentiam, non tamen invenisse? Molander: Det är här ej fråga om den omvändande nåden o. s. v. Hur bevisas efficacia gratiae? Hjärsow: Nåden är alltid efficax in se, fast den ej alltid framkallar den åsyftade verkan hos människan, Ebr. 4:

vivus est sermo Dei etc. Men i detta språk talas det om efficacia Verbi, ej om efficacia Dei? Gratia operosa est per Verbum etc. Men enl. Deut. 29: 2, 4, säges Gud ännu icke ha gifvit Israeliterna cor ad intelligendum? Non culpa erat in Deo sed in Israelitis resistentibus etc. Nådens resistibilitas? Bölcker: Matth. 23: I hafven icke velat. Af hur många slag är resistentia adversus gratiam? Molander: Naturalis et morosa. Kan människan göra motstånd mot hvarje operatio gratiae? Hjersow: ej mot gratia praeveniens etc.; actus primi äro oemotståndliga. Men enl. Fil. 2: 13 är det Gud, som verkar i oss både vilja och förmåga; då synes nåden vara oemotståndlig? Bölcker fasthöll vid oemotståndligheten af actus primus. Molander skiljde mellan Guds potentia absoluta och potentia ordinata, hvilken senare är den i den anförda texten åsyftade. Är nåden amissibilis? Molander: Ja, etc. Äro alla gradus gratiae amissibiles? Hjersow nekade, ty så länge människan lefver, varar regnum gratiae, och nådens dörr står öppen. Kan nåden förloras totaliter och finaliter? Hjersow: Electi kunna förlora nåden totaliter men ej finaliter. (Protokollet upplyser ej hvad examinerator tänkt om detta slags predestinationslära.) Hur många äro gradus gratiae resp. actus gratiae. Molander (riktiga svar). Hvilka gradus gratiae svara mot hvar särskild actus gratiae? Molander (riktiga svar). Verkar Gud genom nåden någon actus consequens, där ej vederbörande actus antecedens föregått? Hjersow: Nej, quia Deus ordine procedit in negotio salutis.

I Sam. 2: Bölcker explicerade vers 22, Molander 23 och Hjersow 25. Explikationen absolverades af de öfriga expedite, af Bölcker »satis haesitanter». Hvilka voro de mulieres Sebaoth, hvarom detta ställe talar? Bölcker: De, som voro i templet. Hvad betyder ordet saba hos Hebréerna? Molander: komma m. m., och på detta ställe turmatim ire vel militare. Kan man ej af detta ords förekomst i Num. 4: 3 sluta, att dessa kvinnor varit ordinarie ministrantes? Hjersow: Ordet saba anger visserligen ministerium, etc., men att kvinnor innehaft ett sådant, bevisas ej af Skriften. Hvad betyder dabar ascher? Bölcker haesitanter. Molander svarade: dabar betyder egentligen verbum, vidare facta, och på detta ställe mala facta. Hur kunna Eli söner sägas ha förfört folket, då de ej sägas ha talat till folket? Hjersow: De gåfvo förargelse genom ondt exempel o. s. v.

Hvad menas med orden: si peccaverit viro? Hjärsow: isch betyder quilibet homo, och sådana synder åsyftas, som den ene begår mot den andre. Hvad betyder ordet palal? Hjärsow: Döma etc. Hvad betyder på detta ställe Elohim? Bölcker: Gud. Men i den svenska öfversättningen återges det med domare? Bölcker teg. Molander gaf ett ordentligt svar. Hur förhålla sig de båda uttrycken på detta ställe till hvarandra: synda mot människor och synda mot Gud? Hjärsow (en lång utredning). När frågan: quis supplicabit besvaras med nej, finns det då utom synden mot den helige Ande någon oförlåtlig synd? (Bölcker: nej, samt en oredig motivering.) Följer af detta ställe att det gifves gradus gravitatis in peccatis? Molander, ja etc. Unde gradus in peccato sunt aestimandi? Hjärsow: 1) ex objecto, 2) ex re ipsa, 3) ex ipso peccante med en närmare utläggning häraf. Vill Gud de ogudaktigas död? Bölcker: nej, bibelcit. Men texten säger, att Eli's söner icke hörde sin faders röst, därför att Gud ville deras död? Bölcker tvekade, Molander förklarade, att ki här ej behöfver ange kausalitet utan lämpligen kan öfversättas med hoc modo.

(Biskopen) Är det af vikt att skilja mellan jus summorum imperantium internum och externum? Bölcker: Ja. Hvad är jus externum? Molander: Jus secundum quod rex agere potest pro lubitu. Jus internum? Hjärsow tvekade. Bölcker förklarade, att för jus internum kräfves, att den yttrar sig i actiones justae. Sammanfaller jus internum med officium? Molander: ja. Får summus imperans agere contra officium suum d. v. s. injuste agere? Hjärsow: nej. Annon itaque sic cadit jus externum? Bölcker titubando. Molander respondit negando, cum judex regis nemo esse poterit. Kan skillnaden mellan jus externum och internum härledas ur skriften, jfr 1 Sam. 8: 11 ff., Deut. 17: 16 ff.? Hjärsow upptog citaten och utdrog deras konsekvenser. Hvilket är officium summi imperantis (jfr 1 Tim. 2: 1—3)? »Bölcker et reliqui satis apte». Bölcker lectionem graecam aegre assecutus est». Hvad kan härledas härur med afseende på officium imperantis, jfr 1 Petr. 2: 13—15? Bölcker angaf plikten att värna om externa securitas civium. Molander explicerade expedite det citerade Petrusstället. Hur beskrifves här officium imperantis? Molander sammanfattade den i vindicta malefacientium och laus bene agentium. Hjärsow återgaf

»expedite satis» Rom. 12: 3--5 på latin. Hvad framgår ur detta språk angående officium imperantis? Hjersow gjorde en sammanfattning däraf ej blott enligt de upplästa tre versarne utan enligt flera andra ställen i ifrågavarande kapitel.

Historia ecclesiastica. Hvilka voro kiliasterna? Bölcker (riktigt svar). Under hvilket århundrade efter Kristus framträdde de? Molander (rätt). Hvarmed ville de bevisa sin lära, jfr Apok. 20: 1--6? Hjersow: Med det bibelord, som förklarar tusen år för Gud såsom en dag. »Men han rättade sig snart med hjälp af Apok. 20». Talas det här om kiliasterna? Hjersow: Nej, o. s. v. Ha kiliasterna åberopat något annat bibelställe? Bölcker tacendo. Molander: nej. Hvad mena våra symboliska böcker om kiliasterna? Molander och reliqui titubanter. Hvem var novissimus stator judaicae hujus opinionis? »Hjersowius et reliqui tacendo». När lefde Noetus? Bölcker: I 2:dra århundradet. Hvilken var hans irrlära? Molander: Att Kristus antagit en kropp utan själ, men »snart rättade han sig»: i gudomen finnes endast en person. Voro Quarta-decimani kättare. Hjersow: nej. Hvad lärde de? Bölcker: festum paschatos decima quarta luna debere celebrari. Var det riktigt af påven Viktor att pro auctoritate afgöra denna tvist? Molander nekade, men visste intet skäl.

Theologia casuistica. Är det för de kristna tillåtet att observare dies festos, då alla dagar synes böra vara lika, jfr Rom. 14: 5, Gal. 4: 10, 11, Kol. 2: 16, 17, Hebr. 7: 12? Hjersow: Reglerna äro i sig indifferent, men böra följas för undvikande af förargelse. Hvardera af examinanderna explicerade ett af de åberopade bibelspråken. Är Nya testamentets sabbat så bekräftad i Sacris N. T:i pandectis, att man därmed kan häfva scrupuli conscientiae, jfr Act. 20: 7, 1 Kor. 16: 2, Rom. 14. Hjersow: Ja, hvarefter bibelspråken explicerades af examinanderna. Kunna vi a sanctione apostolorum, quoad diem sabbathi, recedere, om kyrkans väl tydligen skulle fordra det? Bölcker: Det är ett adiaforon. Molander nekade, att någon utilitas kunde uppkomma för kyrkan af ett sådant steg; därför borde man snarare kvarstå vid apostlarnes instiftelse. Stöder sig fastställandet af dagen för Kristi födelse, för påskan o. s. v. på säkra grunder? Hjersow jakade, men visste inga skäl därför.

Samtliga approberades utom Bölcker, som förklarades ej

ha gittat redigt svara till de flesta honom föreställda frågor, utan vist sig äga allt för svag grund uti de stycken, som af en candidato ministerii erfordras. — Såsom af det anförda framgår, har man här approberat äfven sådana, som klickade på ganska viktiga frågor.

1759 den 19 mars hölls gemensam examen med några ordinander och en pastor Sundius, hvilken senare anmält sig till pastorexamen. De till Sundius ställda frågorna äro markerade med en *).

(Prof. Benzelius). Är ordet sacrament en vox biblica? Hvilken betydelse har sakrament hos profana förf.? Hvilken betydelse hos auctores ecclesiastici? Hvarför kallas sakramenten en actio *sacra*? Sakramentens forma? Kallas sakramenten med rätta nuda signa gratiae*)? (Nej, hvilket är väl att märka gent emot kalvinisterna [det är första gången efter 1734 den kalvinska nattvardsläran, så vitt jag funnit, kommer på tal]. De äro ej blott signa significativa utan äfven signa exhibitiva.) Examinator invänder: Augsb. bek. kallar dem dock signa et testimonia etc. *) (Det tillägges signa ad excitandam et confirmandam fidem etc.) Requisita sacramenti? Har Kristus instiftat nattvarden enligt den mänskliga naturen? (Ja, han är vår medlare efter båda naturerna.) Hvarför instiftade Gud sakramenten? Kan kyrkan göra någon ändring i sakramenten? Beror sakramentens effektivitet på dignitas ministri? Betyder tron något för integritas sacramenti *)? (Af tron beror salutaris usus, men ej sacramenti essentia, 1 Kor. 11.) Äro sakramenten nödvändiga i kraft af en necessitas absoluta? Är läran om sakramenten att hänföra till lagen eller evangelium? (Till båda.) Examinatorn synes ha blifvit öfverraskad af svaret: till båda, och frågar vidare: Hur till lagen? (Emedan lagen är en tuktomästare till Kristus.) Svaret synes verkligen vara af natur att ge en ortodox dogmatiker i den tidens stil något att tänka på. Benzelius undvek i hvarje fall att vidare upptaga tråden.

Hur många äro sakramenten? (2.) Men Apologien har 3? (Examinanden har en inlärd förklaring till hands.) Förhöret afslutas med frågor om Johannesdopet och bevisen för barndopets berättigande.

Wählin fortsätter med explikation af Exod. 20: 1, 2, 7, 8, 12, 13, 14. Hvarför kallas praecepta divina dekalog *)? Hur indelas dessa bud? Är denna duplex classis »genuin»? (Svar:

Kristus själf indelar så.) Hur många bud höra till hvardera taflan? Råder samma indelning af buden öfverallt *)? Af hur många slag äro buden i dekalogen? (Affirmativa & negativa.) Äro de affirmativa och negativa i lika hög grad förpliktande? (Ja, men de affirmativa supponunt occasionem agendi.) Är det, som befalles och förbjudes blott att fatta efter bokstafven? Bevis för att dekalogen ej är att förstå blott efter bokstafven? Hvilken regula är att iakttaga beträffande dekalogens tolkning *)? (En lång formel.) Exemplifiering af det sagda *)? Förklaringar af buden 1—6? Skillnaden mellan 9:de och 10:de buden? (Svar med dogmatiska formler och bibelcitater.)

Nya testamentet. Explikation af Gal. 4:1—6. Hvilka kallas *νήπιοι* *)? (De troende i Gamla testamentet.) Hvarför kallas de *νήπιοι* *)? (Emedan de stodo under ceremoniallagen, fastän de voro arfvingar till bona spiritualia.) I hvilken mening säges det, att ingen skillnad rådde mellan *νήπιοι* och *δοῦλοι*? Hvad betyder det, när det om G. testamentets troende säges, att de voro *ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρὸς*? Hvad betyder *στοιχεῖον*? (Prima elementa alicuius rei.) Hvad betyder det på detta ställe? (Ceremoniallagen.) Hvarför kallas ceremoniallagen *στοιχεῖον τοῦ κόσμου*? En af ordinanderna svarade: emedan den proponebatur in mundo. Men Sundius upptog frågan och svarade: därför att dess föreskrifter voro synliga och i ögonen fallande. Hvad betyder *πλήρωμα τοῦ χρόνου*? Hvad innebär Sonens sändande af Fadren? (Sonens bestämmeelse att återlösa människorna.) Är ordet *θεός* att accipere personaliter eller essentialiter? (Personaliter, quia filius distinguitur a patre mittente.) Hvilken person i gudomen åsyftas med ordet *θεός*? (Fadren, quoniam misit filium suum.) Har Sonens sändande gått före eller följt på inkarnationen? (Före. Gud sände Sonen, och Sonen, som blifvit sänd, föddes af en kvinna.) Hvad följer däraf? Den tillfrågade anmärkte tvekande och interjecto discursu, att däraf följer Sonens preexistens före inkarnationen, hvarur man kan bevisa hans gudom. Hvad betyder det, när Kristus säges *γενόμενος ἐκ γυναικός*? (Nativitas ex muliere, Joh. 8:58, »unde probavit verbum genomai denotare nativitatem».) Hvad betyder det, att Kristus säges *γενόμενος ὑπὸ νόμον*? Är Kristus ratione suae personae underkastad lagen? Hvarför säges Kristus vara *γενόμενος ἐκ γυναικός* *)? (För att antyda, att Kristus ex sub-

stantia matris assumpsisse naturam humanam.) Syftet med och frukten af Sonens sändande? Var Kristi återlösning fullkomlig? (Ja, enligt ordet ἐξαγοράζειν, som betyder en praestatio aequivalens.) Var Kristi återlösning universell? (Ja, alla voro under lagen.) Hvad betyder ὑιοθεσία? (Guds barns rätt ad bona coelestia.) Kan proprium aliquod nostrum meritum medverka till denna rätt? (Nej, emedan vi sägas mottaga, λαμβάνειν denna rätt.) Hvarpå grundar sig denna ὑιοθεσία*)? (På Kristi återlösning, och därför kan den ej involvera någon vår förtjänst.)

Detta förhör är en god illustration till hur man på den tiden läste exegetik. Det är den bokstafliga tillämpningen af kyrkolagens föreskrift, att vederbörande skulle ur den bibliska texten förklara några grundspråk och låta se, hur de därmed kunna sanningen stadfästa, och förlägga dem, som emot säga. Äfven de enkla ordinanderna förstå att vända och vrida på de grekiska glosorna så, att en dogmatisk princip kan pressas fram ur snart sagdt hvarje ord (jfr t. ex. exegesen af apolambanein). Examinanderna göra i allmänhet intrycket att ha väl läst sina stycken. Att begära mer än hvad som här presterades torde med den tidens hjälpmedel knappast ha varit möjligt.

Biskopens examen i moralteologi. Råder det någon skillnad mellan sanctitas Dei och sanctitas hominis*)? (Gud är essentialiteter sanctus; så ej människan. Människans helighet realiserar successivt; Gud äger helighet kat exochän; flera bibelcitater.) Hvad är Guds helighet? Hvad människans? Skiljer sig änglarnas helighet från människans? (Änglarnas helighet beskrifves i anslutning till ett antal bibelspråk.) Kan en människa vara helig utan att vara kristen? (Nej, bibelcitater.) Är den kristnes helighet legalis eller evangelica? (Evangelica, bibelspråk.)

Biskopens examen i historia ecclesiastica. Något praecipue observandum under år 1540*)? (Augustana variata.) 1541? Norgren teg; Hagström »abiit in alia», ordande om Apologien, Luthers katekes och Schmalkaldiska artiklarna; reliqui plane nihil responderunt. Sundius, den till pastorexamen anmälde, »quaestionem satisfecit»: religionssamtalet i Regensburg.) 1545? (Intet svar.) Hur gammal var Luther vid sin död? Hvar dog han? Hvilket år framkom Tridentinum?

Casus conscientiae. (Biskopen) Är det tillåtet att honore

prosequi sanctos demortuos*)? Är det tillåtet att ägna vota promissionum vel obligationum åt sanctis demortuis? Hagström svarade ja, men klagade sedan öfver, att han ej förstått frågan. Thomaeus svarade: certu respectu, men kunde ej sedan närmare ange denna respectus. Botzau svarade nej, emedan löften af detta slag endast få göras åt Gud. Kunna besök religionis causa vid sådana platser, som stå i samband med de heligas minne, göras salva conscientia? Stevenius svarade nej, men förmådde ej anföra något skäl; Sundius anmärkte, att sådant innebär en superstitio pontificia.

Denna examen gör intrycket att vara något så när fullständigt refererad. Här och hvar uppträda fel (i det föregående ej anmärkta), som visa, att den skrivande uppenbarligen haft svårt att följa med; sannolikt har man då också att på andra punkter räkna med stympningar, som ställer ett och annat yttrande i orättvist försämrade dager. Tar man hänsyn till denna möjlighet, förefaller den anställda examen ganska tillfredsställande. Att arbetet tydligen gått i kompendieläsningens tecken, är med den tidens pedagogiska metoder ej att undra öfver. Att de dogmatiska synpunkterna ha sin mycket starka begränsning, är en likaså naturlig sak. Vanlottat i egentlig mening kan man först kalla det kyrkohistoriska stoffet. »Förståndsfrågorna» ur Casus conscientiae kunde naturligtvis lika gärna ha saknats. De ha sitt intresse mest såsom vittnesbörd om, hur lätt äfven en relativt god uppsättning examinander kunde sättas på det hala. Reflexionsförmågan höll synbarligen långt ifrån jämna steg med det mekaniska inpluggandet.

För att än en gång illustrera Bildsteins förhör anföra vi några frågor ur ett protokoll antagligen från år 1764. Hvad är normen för theologia in genere? (Theologia naturalis.) Religionens namn? (Träskeia, hebr. aboda. Religion är den obligatio, enligt hvilken vi adstringimur ad cultum Dei exhibendum.) Examinator påminde om att Guds fruktan är vishetens begynnelse. Är det då icke oriktigt att först tala om cultus Dei? (Nej, ty på detta ställe fattas sapientia icke sensu philosophico utan sensu aristotelico.) Hvad är syftet med denna vishet? (Guds ära.) Hvari ligger religionens sanning? I öfverensstämmelsen med människans förstånd och vilja.) Är denna sanning bevisbar? Bör en pastor ecclesiae vara cognitione philosophica instructus? Hvilka voro — inter recentiores — de förf., som

bevisat religionens sanning? (Grotius.) — Anförandet af Grotii auktoritet är typiskt för det intresse, som ligger bakom själfva frågeställningen. — An aliqua religio recte dicitur naturalis? (Ja, emedan människan ex natura obligatur till gudsdyrkan.) Af hvilken »sensus» i vårt sjäslif förmedlas religionen? (Af intellectus.)

Vid samma examen har en annan examinerator (onämnd) riktat uppmärksamheten på herrnhutismen, ett ämne, som är alldeles förvånande sällsynt. Är artikeln om Kristus den enda fundamentala? (Den är fundamental, men ej så, att den utesluter andra. Här tillägger protokollet: contra Herrnhutianos.) När började Herrnhutismen? Kunna Zinzendorffianerna sägas errare circa fundamentum religionis? (Ja, däri, att de tillskrifva Kristus totum opus ifråga om återlösningen.) Behandlingen af herrnhutismens innebörd är, som man finner, skäligen summarisk.

Frågorna i pastoralteologi verka, bedömda efter våra dagars fordringar, nästan alltid enfaldiga; ofta nog stå de t. o. m. på gränsen till det pekorala. Några ytterligare exempel torde vara på sin plats; de äro valda både bland de relativt oklanderliga förhören och de sämre.

1744, den 16 november. Quod est officium pastoris ruralis? (Att lära Ordet och förvalta sakramenten.) Svaret tycks ha innehållit hvad examinerator önskade, fast man ovillkorligen frågar sig, hvarför Ordets förkunnelse och sakramentsförvaltning skulle på något särskildt sätt åligga just landtprester. Är det tillåtet för en pastor ruralis att anföras citat på främmande språk? Är det honom tillåtet att proferre controversias? Hur kan nattvardsgästen äta Kristi kött? Hur kan Kristus sägas vara det lefvande brödet? Är uttrycket: under bröd och vin bibliskt?

1745, den 16 aug. Hurudan är den kallelse, hvarmed ministri ecclesiae kallas? (Mediata.) Är denna kallelse att hålla för gudomlig? (Ja.) Hvilka äro de ritus, genom hvilka de invigas till detta ämbete? Quid sibi vult impositio manuum? (Den är ett symbolum aeternum.) Hvad är prästens uppgift? Att predika Ordet och förvalta sakramenten? Hvad innefattar nycklamakten praecipue? (Syndaförlåtelse.)

1747, den 26 juni. Är det tillåtet för »bonus pastor» att utöfver katekesen framföra sublimiores quaestiones? (Ja, pro

captu auditorum.) Är det tillåtet att pro suggestu citera profana författare? (Ja, men sparsamt.) Hvad är adiafora? Få adiafora afskaffas motståndare till behag?

1751, den 27 april frågas bl. a. huruvida någon med oförkränkt samvete kan öfverge sin ordinarie pastor och hos en annan söka curam salutis. Svaret är: non, nisi superiores propter scandalon aliud decreverint. Det är väl ett genom pietisternas tillvägagående inkommet spörsmål, som här affärdas.

Ofta synas frågorna i theologia casuistica vara afsedda att sätta examinandernas reflexionsförmåga på prof, och man märker, att på detta område rådde icke tillnärmelsevis samma säkerhet, som i de fäll, där ur läroboken inlärdas svar funnos att tillgå. Enligt protokollet den 22 juni 1754 framkastade biskopen frågan, huruvida man med oförkränkt samvete kan säga, att Gud och människa äro ett i Kristus på samma sätt som i triniteten de tre personerna äro en Gud. Examinanderna blefvo formligen öfverrumplade. Det heter: Brenning negando primum, sed mox affirmabat. Hartelius negabat, Grönqvist affirmabat. Huruvida Grönqvists mening godkändes af den lärde biskopen, därom förmåla ej handlingarna. Vidare: uppfatta vi Kristus riktigt, om vi föreställa oss hans två naturer såsom två delar af unum compositum? Äfven här voro meningarna delade, utan att biskopen nedlät sig att till sist ge någon ledning till frågans lösning. En lika svårbesvarad fråga är denna, hämtad ur ett odateradt protokoll 1752: Om tvifvel uppstå hos någon angående Skriftens auktoritet, hur skola dessa tvifvel kunna häfvas? Svaret lyder tämligen diplomatiskt: Sådana tvifvel kunna häfvas genom att betrakta de Skriftens kriterier, såväl interna som externa, hvilka uppräknas i loci communes. Hur man bör förfara, där ej loci communes göra tillfyllest, var en fråga, som en rättskaffens examinand med fasa skulle visat bort från sig — åtminstone i själfva examen.

Ett odateradt blad med biskopens handstil, antagligen tillhörande protokollen omkring 1760, innehåller följande synnerligen behjärtansvärda fråga: en person som iakttar angores conscientiae hos en annan, hur skall han göra för att icke själf råka in eandem melancholiam? Men examinator måste själf komma de unge männen i deras rådlöshet till hjälp i en diskurs, hvori han på ett öfvertygande sätt uppvisade fontes melancholiae såsom superbia och desperatio samt framhöll vikten af att icke

falla i dessa synder, eller om så sker, att åtminstone ej besegras af endera eller bådadera. Trots den helt säkert synnerligen skarpsinniga indelningen af melankoliens grunder, hämtad från den tidens läroböcker, vill det dock synas för den oinvigde, som om det goda rådet att vakta sig för t. ex. förtviflan (*desperatio*) innehölle föga mer än maningen att undvika *melancholia* själf. *Hur* det skall ske, blir nämligen knappast klarare i ena fallet än i andra. — Beklagligtvis äro dessa gravitetiska tankeöfningar icke enbart löjeväckande. De verka utslag af ortodoxiens benägenhet att möta äfven de mest individuella och fordrande uppgifter med systematiska indelningar och klarläggande i schablonmässiga termer. Att examinerator i det föreliggande fallet icke förmådde uttömma spörsmålet, kan icke rättvisligen läggas honom till last, men väl att han gaf det sken af att låta sig behandlas utifrån synpunkter med så mycket af torr reflexionsmässighet och så litet af konkret verklighetsinnehåll. I all sin obetydlighet är redan detta lättvindiga grepp om en af de subjektiva sidorna i sjäslifvet en illustration till hur ortodoxien varit icke blott motståndare till utan fullständigt oförstående inför de företeelser af ensidig subjektivism, som framträdde vid denna tid.

Nästa fråga löd: Kunna vi vara säkra på, att *melancholia* har äfven andra orsaker än naturliga? »*Titubando et fere nesciendo*» heter det i protokollet om de afgifna svaren, hvarpå följa orden: *distinguere [oportet] inter entia naturalia et moralia*. Detta sista är väl biskopens anvisning för frågans lösning. — Till det ofvan anförda inskränkte sig för den gången examen i *casibus conscientiae*.

1764 tillträdde S. J. Munthe professur i teologiska fakulteten. På samma sätt som förut Bildstein visar han intressen, som framträda med en annan betoning än de gjort hos den tidigare generationen af examineratorer. Vi citera efter ett sacerdotalexamensprotokoll 1766 den 6 maj. (Utgångspunkten för samtalet var explikation af Ps. 19: 2, 3 och 4 samt Job 12: 7—9.) Gifves det en *theologia naturalis*? Om så är, ur hvilka principer är den att hämta? (*Ex lumine naturae*; ur iakttagelsen, att hela universum, himmel såväl som jord är beboelig, förstå vi, att det finnes en *series existentium*, som är *contingens* och *successiva*. Det som är »*contingens*» har sin tillräckliga grund i något annat än sig själf, och det kan ej gifvas någon pro-

gressus in infinitum: alltså måste vi sluta till en yttersta tillräcklig grund.) Gifves det då en naturlig religion? (Ja en naturlig religion gifves, som stöder sig på den naturliga teologien och förpliktar oss att prestera sådana handlingar, som öfverensstämmer med perfectiones divinae m. m.) Men ur antagandet af Guds rättighet att »dirigera» människornas handlingar följer likväl icke, att han utöfvar denna rätt? (Annars skulle Gud förneka sig själf.) Bör då den naturliga religionen innehålla vissa praktiska principer, ur hvilka våra plikter äro att härleda? Därtill sluter sig ytterligare frågan: kan det tänkas en *propositio universalis*, som redan naturen förmår inse d. v. s. en *propositio universalis*, ur hvilken alla våra plikter *prono alveo* låta sig deriveras? (De praktiska principerna kunna reduceras på följande *propositio universalis*: människan har att iakttaga allt sådant, som öfverensstämmer med *perfectiones divinae*.) Examinator invände: Men en sådan *propositio universalis* innehåller blott de officia, som immediate angå Gud; är den naturliga religionens underlag en sådan *propositio universalis*, så följer, att den naturliga religionen icke förbinder till plikter mot oss själfva och andra människor? (*Cultus Dei* förutsättes i den naturliga religionen: *cultus Dei* är dels *immediatus*, dels *mediatus*. Den medelbara gudsdyrkan innefattar också plikter mot oss själfva och mot andra.) Är den lag, på hvilken den naturliga religionen uppbygges, så fullkomlig, att den alltid står omgärdad genom skyddet af straff för öfverträdelser däremot? (Allt, som rätteligen kallas lag, är omgärdadt genom straffpåföljd; annars förefunnes ingen skillnad mellan *consilium* och *nuda persuasio*.) Af hur många slag äro straffen för öfverträdelser mot *lex naturalis*? (*Naturales* och *arbitrariae*. De naturliga straffen äro sådana lidanden, som följa af den onda handlingen *per nexum rerum*. De arbiträra straffen äro lidanden *extra hunc rerum ordinem*, som träffa oss på grund af en högre makts vilja.) Men om Gud inrättat naturen så, att genom en *nexus naturalis* *malum passionis* följer på *malum actionis*, så synes *lex naturalis* icke sträcka sig till de arbiträra straffen? (De naturliga straffen äro icke tillräckliga, ty det gifves många synder, som ej följas af lidanden, förorsakade genom *ordo naturae*.) Är en synd svårare, i samma mån den rättsordning (*jus*), som kränkes, är mera omfattande och upphöjd (*majus et eminentius*)? (Ju flera rättsanspråk den förorät-

tade har, desto svårare är synden; synd mot en jämbördig, mot en domare och mot en konung skiljas, såsom man skiljer mellan graviter, gravius, gravissime.)

Det är det naturliga systemet, som här sätter sina märken, abstrakt och torftigt, men icke utan ett visst allvar. För examinanderna bör det ha kostat en hel del arbete, innan de varit beredda att följa tanketråden bland dessa labyrinter. Att man ännu på den tiden kunde tämligen oreflekteradt känna sig som ortodox dogmatiker trots denna inblandning och betoning af naturligt-religiösa element, visar just en examinerator sådan som den nu citerade. Man finner vid andra tillfällen under hans egid förhör t. ex. angående teopneustien, där intet saknas af hvad den gamla dogmatiken kräfde.

Ett säreget fall inträffade 1772, då en medlem af släkten Sparre begärde stud. A. Askulin till huspredikant. Askulin vistades för tillfället i Stockholm, och för att bespara honom resan ned till Lund beslöt domkapitlet af hänsyn till Sparre att anmoda Wåhlin, som just då befann sig vid riksdagen, att förätta examen därstädes å domkapitlets vägnar (Domk.-prot. den 15 juli). Wåhlin adjungerade den 12 september med sig biskop Forsenius samt prostarne Ziebeth och Kröger, hvarefter man ansåg sig ha ett beslutmässigt examenskollegium samladt.

Examen började med examen i latin, där *Epistola quaedam ex Cicerone* resolverades. Härefter fortsattes med filosofi. Hvad är filosofi? (Kunskap om det sanna och goda.) Hur kallas *Philosophia instrumentalis*? (Logik.) Hvad är logik? (*Scientia dirigendi perceptiones suas ad exquirendam veritatem.*) Hur indelas logiken? (I *artificialis* och *naturalis*.) Hvad är *Logica naturalis*? (*Habitus ex usu communi acquisitus in veritate perspicienda.*) Hvad är *Logica artificialis*? (*Habitus ex usu philosophico acquisitus secundum certas regulas veritatem investigandi.*) Hur indelas *Logica artificialis*? (I teoretisk och praktisk.) Hvad är idé? (*Representatio rei in mente.*) Hur indelas idéerna? (I klara och dunkla.) Hvad är *idea clara*? (*Cum res ab altera re distinguere possum. Idea obscura vero contra.*) Hur indelas *idea clara*? (*In distinctam et confusam.*) *Quomodo habemus ideam distinctam?* (*Dum possumus notas rei sigillatim et a se mutue discernere.*) Hvad är en *idea confusa*? (När vi icke kunna sigillatim notas rei discernere.) Hur indelas *idea distincta*? (*In completam et incompletam.*) Hvad

är en idea completa, resp. incompleta? (Ett längre svar.) Hvad är iudicium? (Representatio duarum vel plurium idearum ut cognoscatur, quo conveniunt vel discernuntur?) Hvad är propositio? (När differentia vel convenientia rei uttryckes i ord.) Skillnaden mellan iudicium och propositio? (Resp. haesitando, sed tandem dixit etc.; svaret för långt för att anföras.) Hur indelas propositiones? (In simplices et compositas.) Hur bör en propositio simplex esse composita? (Debet constare ex uno subjecto et uno praedicato.) Gifves det någon propositio simplex? (Ja, t. ex. Gud är allsmäktig.) Hvilka propositioner kallas compositae? (Där hvarest finnas flera predikat eller subjekt.) Hur skiljas predikat och subjekt? (Respondit tacendo.) Hvad är ratiocinatio? (Haesitanter respondit; ett längre svar.) Hur kallas ratiocinium apud logicos? (Syllogism.) Hvad är syllogism? (Ratiocinium, verbis expressum.) Hur indelas filosofien? (I teoretisk och praktisk.) Hvaraf namnet teoretisk filosofi? (Resp. confuse: appellatur theoretica, quia proximus finis tendit ad theoriam.) Hvilka delar behandlas i teoretisk filosofi? (Partes sunt materiales et spirituales.) Hvad är Spiritus? (Qui partibus plane caret.)

Explication af Gen. 1:26, 27 från hebreiska till latin. Hvad är imago Dei? (Illa conformitas, quam homo habet cum Deo, et constabat in lumine intellectus et libera voluntatis rectitudine.) Har Guds beläte förlorats genom fallet? (Ja.) Var imperium in creaturas en pars essentialis i gudsbelätet? (Nej, det var endast ett accidens imaginis Dei.) Bevisa det? (Gen. 1:27.) Var gudsbelätet den första människan medskapadt? (Ja, bevis, Gen. 1:26.) Var gudsbelätet substans eller accidens? (Accidens.) Kan det återställas? (Ja, Kol. 3:10, Ef. 4:22—24.) Återställes det fullkomligt i detta lifvet? (Nej, Jak. 1.) Hvad är theologia revelata? (Doctrina salutis, känd af oss genom uppenbarelsen eller Skriften.) Dess kunskapsprincip? (Skriften.) Hur indelas teologien? (I dogmatica och moralis.) Skillnaden dem emellan? (Theologia moralis anger hvad som är att göra, theologia dogmatica hvad som är att tro.) Hvad är justificatio? (När icke synden utan Kristi rättfärdighet tillräknas oss, Rom. 3:23—24.) Hvad betyder tillräkna? (Att förklara någon skyldig till en annans actio.) Af hur många slag är meritum Christi? (Activum et passivum.) Hvilketdera tillräknas i rättfärdiggörelsen? (Båda.) Ingjuter Gud i rättfärdiggörelsen någon habi-

tus justitiae? (Nej.) Hvilka af våra motståndare anse detta? (Katolikerna) Hvad är theologia moralis? (Scientia, tractans actiones.) Hvarför kallas denna del af teologien för moralis? (Emedan den åsyftar sedernas förbättring.) Hvad är mores? (Actiones, quae nobis redduntur familiares per longum usum.) Hvarför är ingen annan än den pånyttfödde subjekt för theologia moralis? (Den opånyttfödde saknar tro och andligt lif.) På hur många sätt säges människan lefva? (Moraliter och physice.) Hvari består vita spiritualis? (In fide viva.) Hurudan bör cognitio veritatum practicarum vara? (Vera, viva, certa.) Hvilken cognitio är viva? (När våra handlingar svara mot vår tro.)

Ur Nya testamentet förelades 1 Tim. 14: 12 o. 16. Frågorna däröfver besvarade examinanden dels riktigt, dels »confuse et haesitanter». Vidare berörde förhöret officia ecclesiae ministri.

Därpå fortsatte biskop Forsenius: Kan man säga, att protoplasterna voro skapade remote labiles? (Ja.) Hvari bestod syndafallet? (I anomia eller illegalitas.) Kan Adams synd kallas en actus proereticus? (Ja.) Fundabatur primum momentum peccati in statu qua exploratorio vel qua integro? (In statu exploratorio.) Skriftord, att Adams synd tillräknas oss? (Gen. 8: 21, Joh. 3: 6.) Tillräknas peccatum primum mediate eller immediate? (Mediate.) Hur många äro de symboliska böckerna? (5, uppräknings däraf.) Hvarafnamnet symboliska böcker? (Af ordet symbolon.) Hur många äro symbolerna? (3, uppräknings.) Hvad är arfsynd? (Prava concupiscentia, quae oritur ex corruptione humanae naturae.) Finnes något peccatum originale? (Ja.) Bevis? (Ps. 51: 7, Gen. 8: 21.) Hvilka neka arfsynden? (»Novatores».) Hvari består forma regenerationis? (Donatio fidei.) Quatenus sunt media in regeneratione? (Resp. haesitanter: media sunt verbum et sacramenta.) Hafva barn tro? (Ja.) Är ouppsåtlig konkupiscens synd? (Ja, ty allt, som strider mot Guds vilja är synd.) Består konkupiscensen i någon actus positivus? (Ja.) Hvad är verksynd? (Allt som actione eller omissione strider mot Guds lag, och förtjänar evigt straff.) Är den ouppsåtliga konkupiscensen att hänföra till arfsynd eller verksynd? (Den kan hänföras till båda.) An omne peccati consequens, simul effectus eius est? (Nej.) Af hur många slag är synden in relatione ad auctores? (Uppsåtlig eller ouppsåt-

lig.) Af hur många slag är den med hänsyn till sin effectus? (Dödlig och förlåtlig.) Med hänsyn till actum peccati? (Clamans et non clamans.) Hvad är peccatum clamans? (Sådana synder, på hvilka ira Dei vindicativa nödvändigt följer.) Gifves det någon synd, sua natura veniale? (Nej.) Hvarför kallas då synder förlåtliga? (Emedan ej ens de pånyttfödda äro fria från synder.) Skillnaden mellan nionde och tionde budet? (Intet svar.) Af hvilka profetior framgår det, att Jesus af Nazaret utlofvats som världens frälsare? (Daniels profetia kap. 9: 24.) När smordes Messias? (In utro Mariae.) Hvari består forma justificationis? (In remissione peccatorum et imputatione perfectissimae Christi satisfactionis.) Är regeneratio successiv eller momentan? (Med hänsyn till begynnelsen momentan, med hänsyn till sin progressus successiv.)

Egentligen skulle man tycka, att examinanden hade väl så stor heder af detta förhör som examinerarna. De senare visade sig icke desto mindre ganska snäfvä. Såväl examinatores som de närvarande herrar probstar funno, att examinanden i vissa hufvudstycken icke gifvit så rediga och tillräckliga svar, som vederbort, och att han i följe häraf icke äger däruti en så grundelig kunskap, som fordras; men som han komme att vistas här i Stockholm, hvarest han har bekvämt tillfälle att förkofra sig, där så behöfves, isynnerhet i bibliska originalspråken, så beslöts att admittera honom till sacros ordines med villkor, att han söker med all flit förvärfva sig mogne kunskaper i de stycken, som felar, och under förutsättning af nytt förhör före befordran. — Dessa förbehåll ha således alltjämt varit vanliga. Det som mest frapperar vid detta admitterande af en underhaltig ordinand, är motiveringen, att han t. v. skulle placeras i hufvudstaden.

Under 1770-talet har man af någon anledning sett sig föränlåten att anlita en examiner från en annan fakultet, juris naturae, gentium & moralium professor Johan Nelander. Han var präst och prebendekyrkoherde. Man kan i hans produktion finna en ganska stark dragning åt de rättsliga spörsmålens teologiska sida och dessutom åtskilliga skrifter af rent teologiskt innehåll. Förmodligen har han kunnat gälla som en teolog, så god som trots någon. Vid universitetet betraktades han som en af de yppersta lärarne; särskildt i Rydelii skola har han lärt mycket. Det är förklarligt, att man, när

behof förelåg, anlidade sig af en sådan kraft, men det är också karakteristiskt för de möjligheter, som på den tiden förefunnos inom teologien, att hans förhör i detta ämne i hög grad ge intrycket af något matt och klafbundet eller schablonmässigt. Det är egendomligt att se, hur denne forskare, som var mäktig af både djup och själfständighet, genast kommer in i de gamla utnötta och ofruktbara spåren, så snart det gäller teologi.

Pastoralexamen 1775, den 27 jan.; en examinand. Hör locus de peccato till articuli fidei mixti eller puri? Till fundamentales eller non fundamentales? Till primarii eller secundarii? Till antecedentes eller consequentes? Hvad är peccatum? Är all anomia apistia? Hvad är reatus culpae och poenae? Hvad är peccatum originale? Är synden något privativt eller positivt? Är peccatum originale något, som tillhör människans substans? Har genom arfsynden den fria viljan fullständigt utplånats? Hvad är peccatum? Falla opånyttfödda människor på samma sätt som pånyttfödda i svaghetssynder? (Nej, de begå dem frivilligt.) Hvad är synd mot den helige Ande? Har Kristus försonat äfven för sådana synder? De tidigaste villfarelserna beträffande läran om synden? Med hvilken lära framträdde semipelagianerna? Socinianerna? Manikéerna?

Nelander rör sig uppenbarligen inom det strängt ortodoxa området, men hufvudvikten stannar öfvervägande vid formellt teologiska synpunkter.

Ur ett protokoll 1775, förmodligen sacerdotalexamen. Datum ej angifven.

(Munck) Skulle evangelium kunna bringa någon tröst, om lagen ej vore uppfylld? Kan illuminatio förekomma utan sanctificatio voluntatis? (Ja, hvilket examinanden bevisade med flera argument ur Skriften.) Är de opånyttföddas kunskap mere carnalis? (Icke respectu originis, men respectu effectus.) Är deras kunskap sann? (Ja, enligt veritas logica, men icke enligt veritas ethica.) Skillnaden mellan fides mortua et viva? Kan renovatio här i lifvet bli fullkomlig? Anledningen? Hvilka voro de, som ville statuere perfectionem? Äro evangelii löften gratuita? Äro sakramenten verksamma ex opere operato? Hur långt sträcker sig sakramentens nödvändighet? Är barn-dopet befalldt af Gud? o. s. v. — Det skall ej nekas, att ortodoxien här visar sig från en något mer gifvande sida än t. ex. i föregående förhör, men inblandningen af skäligen oväsentliga

ting är också påfallande, och för att representera en person, som notoriskt satte in all kraft på det gamla systemets bevarande, verkar tankegången sorgligt matt.

Ungefär samtidigt med Munck har Hesselén inträdt som examinerator. Vi finna honom deltagande i en examen den 27 april 1776. Hvad är ateism? Hur indelas ateisterna? Kan en religion cadere in ateismum? Hvad är religion? Hvad är fundamentum religionis? Af hur många slag äro religionerna i anseende till fundamentet? (Naturliga och uppenbarade.) Hvad är naturalismus? (Att anse den naturliga religionen tillräcklig för salighet.) Hvilka medel föreskrifver den naturliga religionen för salighet? (Goda gärningar, konforma med lex naturalis.) Äro naturalisterna ateister? Frågan var kitslig nog; Hesselén måste själf lösa knuten, hvilket skedde med ett försiktigt: icke direkt men indirekt. — Hvad är deism? Hvad menas med irreligionarius? Äro alla, som söka saligheten genom goda gärningar, naturalister? Hvad menas med antiscipturarii? Är den naturliga religionen tillräcklig för salighet? När de kristna säga Skriften vara nödvändig till salighet, men den dock icke är uppenbarad för alla — gifves det då ej något utrymme för antiscipturariernas påstående, att Gud är så god och kärleksfull, att han vill allas salighet? Kan man ur Skriften bevisa, att någon fördömes ob defectum revelationis?

Moralteologi (densamme). Hvad är theologia moralis? Hvad är officium? Hur indelas officia? Äro alla våra officia immediate officia mot Gud? Hvad är det första officium speciale mot Gud? (Cognitio eius et eius attributorum.) Hvarför är Gud cognoscendus? (Ut rite colatur.) Ha vi enligt Skriften officia mot oss själfva? Om en kollision uppstår mellan officia mot oss själfva och mot andra quid officium est praeferendum? Kan den helige Ande vara otiosus i någon människa? Är det synd att sucka under korset och önska sig döden? (Nej, om det ej sker af otålighet.)

Frågorna utvisa, så långt de sträcka sig, en fredlig, kanske välvillig hållning mot den häfdvunna teologien och bestämd opposition mot den moderna åskådningens ytterligheter. Dock är det oförtydbart, att Hesselén går fram efter en annan slagruta än den ortodoxe teologen, och att det därför på sätt och vis blir något annat han i själfva verket söker. Hvad man

härvidlag också måste observera är, att han nöjer sig med ganska lättvunna fynd.

Förhöret har fortsatts af Munck. Skillnaden mellan *peccatum originans* och *originatum*? Tillräknas *peccatum originans* alla och enhvar? Skillnaden mellan *peccatum actuale* och *originis*? Hvem har tillfyllestgjort för människosläktets synder, och hurudan var denna tillfyllestgörrelse? Har *acceptatio* någon plats i *satisfactionen*? Till hvilket *officium Christi* hör *satisfactionen*? Hur appliceras *satisfactionen*? (*Per fidem.*) Hvilka äro nådeverkningarna? I hvilken nådeverkan upptändes tron? *Quale medium est lex et quale evangelium*? Verka sakramenten *ex opere operato*? Hör exorcismen rätteligen till dopet? (Den tillhör de indifferentia ceremonierna.) Är Kristi lekamens och blods närvaro i nattvarden blott andlig? Är *efficacia ministerii* beroende af *vita ministri*?

1779—89 var Th. Weidman tredje teologie professor. När biskopsstolen i Skara det sistnämnda året föll på hans lott, var anledningen måhända mer den, att han lätit sig dragas med af sin tid, än att han bröt af mot den eller ägde något, som man annars var på väg att förlora. Äfven på honom visar det sig emellertid, hur lätt det i vissa fall kunde ställa sig att officiellt intaga den häfdvunna ståndpunkten i anslutning till gängse schablon, fast de egna föreställningarna hvilade på en mer eller mindre moderniserande ombildning. Hur stor den inre behållningen blef af ett religiöst system, som på detta sätt inpräntats från katedern, är lätt att inse.

Prästexamen i juli 1780. 7 examinander.

(Munck) 1 Tim. 1:5—11 samt i anslutning därtill frågor ur *articulo legis*. — Schreil. Hvad är morallagen? Skiljer den sig från naturlagen? Hvilket innehåll i dekalogen eller morallagen finnes icke i *lex naturae*? Hur bevisa detta? (Emedan i den hebreiska texten verbet *tachmod* har som betydelse: *concupiscentia intime adhaerens, qualis est originaria.*) — Lundelius. Är morallagen *universalis*? Bevisa detta ur de reciterade orden. — Hellström. Är morallagen *indispensibilis*? (Ja, ty den har sin grund i Guds oändliga rättfärdighet, som ej kan förändras.) Hvad är *dispensatio*? — Angelin. Har Gud dispenserat från morallagen genom att på Adams tid tillåta äktenskap mellan bröder och systrar samt polygami? (Förbudet mot äktenskap mellan syskon är icke en *lex naturalis* utan en

lex positiva universalis; men vid lex positiva kan en dispensatio ske o. s. v. Hvad som däremot rör lagen om polygami, därifrån kan aldrig dispenseras. Men Gud tolererade patriarkernas polygami, emedan de hade flera hustrur ej libidinis causa utan anxio Messiae desiderio.) — Holm. Hvad är ceremoniallagen? Hurudan respectus besitter den? Hvad innehåller den? Hvad är victima? Hvad sacrificium? — Palm. Hvad är lex forensis? Äro leges forenses abrogatae? Äro alla judarnes leges forenses abrogatae? — Gårström. Hvad är forma legis moralis? — Schreil. Är lex moralis medium justificationis? Hvad är medium justificationis? — Lundelius. Af hur många slag är usus legis? Hvarför säger Skriften lagen icke vara justo insitam och följer däraf, att det ej existerar någon respectus legis vid rättfärdiggörelsen? — Hellström. Hvad är usus legis politicus? Hvad är objectum legis moralis? Hur många äro officia? — Angelin. Hur kallas habitus officia erga Deum praestandi? (Pietas.) Hvad är habitus? (Promptitudo agendi etc.) Hvaraf uppstår den ifrågavarande habitus? Är tron ett officium? Är tron en actio? — Holm. Hvad är atheismus? Är atheismus något pietatis oppositum? — Palm. Hvad är atheismus theoreticus resp. practicus? Gifves det athei practici bland de kristna? Äro de reformerta ateister? (Indirekt, emedan de neka justitia Christi vindicativa.) Hvad är att anse om katolikerna? (De äro polyteister, icke ateister.) — Gårström. Hvad är ἐθελοθρησκεία? Exempel därpå? (Vota monastica.) Äro ritus och caeremoniae ecclesiasticae ἐθελοθρησκεία? Hvem kan förändra ritus? Hvad är jura collegialia? — Schreil. Är människan förpliktad till cognitio Dei? Bevisa, att människan är förpliktad ad cultum Dei. Hvad är cultus Dei? Hvilka principer följer viljan? (Sequitur intellectum.) Äro motiven till cultus Dei att hämta blott ur creatio och conservatio? — Lundelius. Hvad är amor Dei? Hvad är amor purus? Gifves det en verklig amor purus? — Angelin. Hvad är timor Dei? Skillnaden mellan timor Dei filialis och servilis? Af hur många slag är cultus Dei? Äro vi förpliktade till cultus Dei externus? Behöfver Gud vår cultus externus? — Holm. Hvad är amor sui ipsius? — Palm. Hvad är fundamentum officiorum erga alios? Böra vi älska vår nästa mer än oss själfva? (Nej, men det gifves pliktcollisioner, där kärleken till nästan bör väga starkare än kärleken till oss själfva; t. ex. om vita temporalis mea collidet cum aeterna

proximi felicitate.) — Schreil. Äro vi förpliktade att älska våra ovänner? Kan detta bevisas ur *lex naturalis*?

(Weidman.) — Schreil. In quoduplici statu consideratur homo? Hvad är status integritatis? — Lundelius. Hvad är Guds beläte? Hvilket slag af Guds beläte behandlas i artikeln om *imago Dei*? (*Primaria s. accidentalis*.) — Hellström. Var *imago Dei primaria* människans substans? — Angelin. Hvilket är *praecipua sedes* för *imago divina*? Hvari bestod *imago divina*? Hvari bestod det med hänsyn till viljan? An *imago Dei* fuit homini *naturalis*? (*Non constitutive, sed consecutive etc.*) Var *imago Dei* *propagabilis*? — Palm. Hvad är att anse om dem, som mena, att Guds beläte varit ett *donum supernaturalis*, additum ad *imperfectiorem hominis sarciendam*? — Gårström. Har *imago Dei* förlorats? Återställes Guds beläte i detta lifvet? — Schreil. Hvad är omvändelsen? Hur har namnet uppkommit? Hvilken är omvändelsens terminus a quo och ad quem? — Lundelius. Hvilken är den omvändande nådens första akt? — Hellström. Hvilka akter höra till *progressus conversionis*? — Angelin. Hvad är *complementum conversionis*? Hvad är nya födelsen? Hvaraf har namnet *regeneratio* uppkommit? Af hvad slag är det lif, som i nya födelsen gifves oss? — Holm. Hvad är tron? Af hur många slag är trons lif? Hvilket är *effectus fidei*? — Palm. Skillnaden mellan uttrycken: *credere Christum, credere Christo et credere in Christum*? Hvad är *fides historica*? *Fides dogmatica*? — Gårström. Hur många delar har *fides subjectiva*? Hör *notitia* och *assensus* till trons *essentia*? (Nej, men de äro dess *praerequisita*.) Är tron en *actus intellectus* eller *voluntatis*? — Schreil. Hvad menas med *notitia* såsom en del af tron? — Lundelius. Af hur många slag är *assensus*? — Hellström. Kan människan känna (*scire*) *terminum seu momentum in quo conversio completa est*? Bör en minister *verbi* tala om denna sak? (Nej, *nullus est usus, sed multae inconvenientiae exinde facile derivarentur*.) — Angelin. Har tron några grader? Hvad är *fides firma, resp. infirma*? — Holm. Kan tron förloras? Exempel på att tron kan förloras? Kan tron äga bestånd tillsammans med ouppsåtliga synder? Kan tron förloras på något annat sätt än genom *peccata proeretica*? (Genom *omissio precum, somnolentia spiritualis* och »*si erretur in articulis fundamentalibus*».) — Palm. Hvad är *effectus regenerationis*? Hur kallas den *actus*,

genom hvilken synderna förlåtas? Hvad är rättfärdiggörelsen? Äro regeneratio, justificatio, unio mystica och renovatio samtidiga? (Ja.) — Gårström. Hvad är forma justificationis? (Imputatio.) Upphäfves reatus eller poena i rättfärdiggörelsen? Hvarför förlåtas synderna? Af hur många slag är satisfactio Christi? Hvad tilldelas oss positive i rättfärdiggörelsen? Bevaras saligheten genom lagens uppfyllelse? (Ja, genom Kristi laguppfyllelse.) — Lundelius. Är vår rättfärdiggörelse forensisk eller fysisk? Hvad innebär fysisk förändring och hvad moralisk? — Hellström. Hvilken är causa impulsiva principalis interna justificationis nostrae? Hvilken är causa impulsiva principalis externa? Hvilken causa impulsiva är minus principalis? — Angelin. Rättfärdiggöras vi sola fide? I hvilket afseende rättfärdiggör tron ensam? Est fides sola in justificatione? (Nej, ett godt uppsåt finnes därjämte.)

(Hesslén) Ps. 147: 19, 20, Deut. 13: 1, Ps. 19: 8, 9, Deut. 6: 4, Jes. 42: 1.

Schreil. Öfversätt och resolvera maggid i ps. 147. Quid generaliter significat 3:a conjugatio Ebraeorum? Kungör Gud ännu i dag sitt Ord? (Ja, men mediate, hvilket framgår af att maggid står i presens och i 3:dje konjugationen, hvilket innebär en mediata annuntiatio.) Quis est annuntians? (Jehovah.) Hvad kungör Jehovah? (Honom, som var, är och skall vara etc.) Betyder Jehovah på detta ställe Spiritus S., efter som de inspirerade författarne sägas drifna af den helige Ande? (Ja, men ej så att de båda andra personerna uteslutas.) — Lundelius. Är något lumen immediatum att vänta? (Nej, det bevisas af maggid.) Kan ej Gud immediate upplysa oss? Hvad för ondt skulle bli följden, om vi menade, att immediatae illuminationes vore att vänta? — Hellström. Är ordet Jakob individualiter explicandum? Äro Jakob och Israel synonyma? Hvad förstås med debarav? Hvad med chukkav mischpatav. — Angelin. Var hela oeconomia salutis i G. testamentet legalis? (Nej, ty dabar betyder verbum tam evangelii quam legis.) Syftade leges forenses på evangelium? — Holm. Voro hedningarna omni revelatione destituti? — Palm. Hur kallas Skriften i Ps. 19: 8? (thorah, hvilket betyder doctrina legis et evangelii. Ordet kommer från roten jarah, pluit, jaculatus est.) — Gårström. Bevisa, att thorah betyder både lag och evangelium. — Schreil. Skulle endast evangelium predikas? Men apostlarne äro blott sända att

förkunna evangelium? — Lundelius. Är Skriften fullkomlig? Hvad är dess *perfectio essentialis*, hvad *perfectio integralis*? — Hellström. Hvarför säges i Deut. 13: 1: lo tigrá nimmennu? Var ej kanon *perfectus* på Moses tid? — Angelin. Hur veta vi, att Skriften verkligen är Guds ord? Hvilka äro *criteria interna*? — Holm. Gif ett exempel på *criteria externa*. — Palm. Hvilken är Skriftens auktoritet? Hvaraf beror denna auktoritet? — Gårström. Är Skriftens *efficacia nude moralis*? Hvarför pånyttfödas icke alla människor?

(Biskopen) — Schreil. Hur kallades den kyrka, som reformedes af Luther? Hvilken var anledningen till reformationen? — Lundelius. Hurudan var *status ecclesiae* före reformationen? — Hellström. Hade icke en *reformatio morum* varit tillräcklig? — Angelin. Behöfdes en reformation äfven in ipsa aula papae? Ha flera påfvar samtidigt fungerat? Hvad var följden häraf? (*Publica scandala, atque hinc D. Lutherus nactus est occasionem infigendi theses 95 in Janua Templi Witemberggici.*) Denna retuchering af förloppet synes ha fått passera oanmärkt. — Palm. Hade det funnits reformatorer före Luther? — Gårström. När lefde Huss, och hvilket blef hans öde? — Schreil. Med hvilka namn kalla vi dem, som accepterade Luthers reformation? — Lundelius. Hvad menas med dessa namn? — Hellström. Hvilken är skillnaden mellan den katolska och evangeliska läran? — Angelin. Är Luther auctor till den lutherska läran? — Holm. Var det med Luthers medgifvande, som de evangeliske kallades Lutheraner? — Palm. Hvarför kallas vi protestanter? — Gårström. Till hvem öfverlämnades den Augsburgiska bekännelsen? — Schreil. *Quotuplex est haec Confessio Augustana*? — Lundelius. Är det *variata* eller *invariata*, som accepterats af vår kyrka? — Hellström. Af hvilken anledning ändrade Melancton denna bekännelse? — Angelin. När utgåfvos de Schmalkaldiska artiklarna? — Holm. *Ubi inveniuntur*? (*In Concordia pia.*) — Palm. Vid hvilket tillfälle författades de? — Gårström. Hvar skref Luther dessa artiklar? — Schreil. Hvad är Interim? — Lundelius. Hvarför vägrade protestanterna infinna sig vid konciliet i Trident? — Hellström. Hur betraktade protestanterna *Liber ad interim*? — Angelin. När fingo protestanterna lugn och ro? — Holm. Ha svenskarne bidragit till religionsfreden? — Palm. Hvilka båda officia åläggas en *Verbi minister* i orden: haf akt på dig själf och på hjorden? (*Doctrina et pia vita.*) — Går-

ström. Är det nog med aktgifvandet på läran? — Schreil. Är det nog för en präst att iakttaga dekalogen?

Det skulle bli för vidlyftigt att äfven återge svaren. De äro i allmänhet riktiga och nog så utförliga.

Den med denna teologiska examen sammanhängande filosofiska är lika noggrant inprotokollerad. Några af ordinanderna ha på grund af föregående lärdomsmeriter varit fritagna därifrån. Å andra sidan ha några af de i den filosofiska examen deltagande ej varit färdiga för omedelbar ordination, och deras namn återfinnas därför ej vid den teologiska examen.

(Munck) — Appelberg. Hvad är filosofien? (*Notitia rerum utilium, e solo rationis penu hausta.*) — Holm. Hur indelas filosofien? (I teoretisk och praktisk.) — Angelin. Hvad är teoretisk filosofi? (*Versatur circa intellectum, cognitione veri imbuendum.*) Hvad är praktisk filosofi? (Den, som har till syfte *emendatio voluntatis.*) — Bibou. Af hur många slag är *cognitio humana*? (2: historisk och filosofisk.) — Hellström. Hvad är *cognitio philosophica*? (*Cognitio rationum.*) Hvad är *cognitio historica*? (*Factorum cognitio.*) — Palm. Af hur många slag är *cognitio philos.*? (2: *cognitio philos. stricte sumpta et mathematica.*) — Pihl. Hvad är Logica? (*Scientia dirigendi intellectum in veritate invenienda. Den är af två slag: naturalis och artificialis.*) — Schreil. Hvad är Logica naturalis? (*Dispositio naturalis usu et exercitio ad [talem] habitum deducta, qua dispositione [= ut hac dispositione] in veri cognitione dirigitur facultas cognoscitiva.*) Quid artificialis? Quae regulae, quibus mens in veritate cognoscenda dirigitur? — Gärström. Hur skiljer sig Logica theoretica från L. practica? (L. theoretica agit de mentis operationibus et simul de generalibus cogitandi regulis; practica regulas exponit speciales, huic vel isti casui explicandas.) — Lundelius. Hur många äro operationes mentis? (3: idea, iudicium och ratiocinium.) — Appelberg. Hvad är idé? (*Representatio alicuius rei in mente.*) Hvad är representatio? (*Assimilatio eorum, quae sunt extra ens etc.*) — Holm. Skillnaden mellan idea clara et obscura? (Per ideam claram res representativae ab aliis rebus discernuntur, obscura opposita ratione se habet.) — Angelin. Skillnaden mellan idea distincta et confusa? [Svaren följa med ungefär samma precision, som i det ofvan anförda partiet, hvarför de i det följande utelämnas.] — Bibou. Skillnaden mellan idea adaequata och inadaequata? — Hellström. Grader inom ideae adaequatae? —

Palm. An in hominem cadere potest idea adaequatissima? — Pihl. Hvad är idea completa? Hvad incompleta? — Schreil. Hvad är definitio? — Gårström. Hvad är terminus? — Lundelius. Skillnaden mellan definitum och definitio? — Appelberg. Genuinus definiendi modus? — Holm. Definitio nominalis resp. realis? — Angelin. Kan Gud realiter definiri? — Bibou. Hvad är iudicium? — Hellström. Af hur många slag är iudicium? — Palm. Quid requiritur ad iudicium in genere? Hvad är copula? — Pihl. Hur kallas iudicium verbis expressum? Skillnaden mellan propositio universalis och particularis? — Gårström. Hvad är individuum? — Lundelius. Annat namn på individuum? — Appelberg. Quomodo vocatur ens, quod habet omnia simul, quae haberi potest? — Holm. Är Gud ett individuum? — Angelin. Hur kan Gud såsom en trina persona kallas individuum? — Bibou. Hvad är ratiocinium? — Hellström. Hur många iudicia fordras för ratiocinium? — Palm. Hur många äro idéerna i ratiocinium? — Pihl. Hur kallas ratiocinium, verbis expressum? — Schreil. Hvad är terminus medius? — Gårström. Exempel på syllogism?

(Weidman) Appelberg. Partes philosophiae practicae late sumptae? — Holm. Jurisprudentia naturalis, stricte dicta? — Angelin. Jus publicum universale? — Bibou. Hvilken disciplin framställer officia subditorum inter se invicem? — Hellström. Jus gentium? — Palm. Jus ecclesiasticum? — Pihl. Politica? — Schreil. Politica architectonica, resp. administratoria? — Gårström. Philosophia moralis, stricte sic dicta? — Lundelius. Summum bonum? Qua ratione pervenitur ad summum bonum? — Appelberg. Virtus? — Holm. An virtus non est nisi una? — Angelin. Vitium? — Bibou. Hvarför statuuntur plures virtutes och plura vitia? Hvilka äro virtutes cardinales? — Palm. Pietas? Temperantia? — Pihl. Vitia cardinalia? — Schreil. Quibus mediis ad tractationem summi boni pervenitur? — Gårström. Äro dessa medel tillräckliga?

(Hesslén) A—g. Hvad är Metaphysica? Hvem har grundlagt denna vetenskap? — H—m. Nyttan af Metaphysica? Hvad är scientia? — A—n. Hvad är principium in genere? Af hur många slag är principium? — B. Principium essendi? Exempel därpå? — H—m. Principium fiendi? Exempel därpå? — P—m. Principium cognoscendi? — P—l. Principia cognoscendi catholica? — S—l. Principium contradictionis? Num certitudo haberi

potest sine principio contradictionis? — G—m. Quid est impossibile? Quid sibi vult phrasis: involvere contradictionem? — L—s. Hvarför är principium contradictionis indemonstrabile? — A—g. Hvad är essentia? — H—m. An res possunt privari sua essentia? (Intrinseca entis possibilitas est constans, qua posita, etiam ponitur essentia ejus.) Har denna kanon någon nytta med sig i teologien? (Nattvardsläran.) — A—n. Hvad är ens? Hur indelas ens? — B. Hvad är ens necessarium? Ens contingens? — H—m. Ens positivum? — P—m. Ens privativum? — P—l. Quid opponitur enti? Har doctrina de ente privativo någon användning i teologien? (I arfsyndsläran.) Lika grundligt genomgås begreppen causa, tempus, spiritus och corpus. Hvad är Retorica? Skillnaden mellan Retorica och Grammatica? Nyttan af Retorica. Partes orationis? Exordium? Orationis propositio? Confirmatio? Confutatio? Epilogus? (en fråga på hvar examinand).

(Biskopen.) Hvad är historia? Officium boni historici? (Nihil veri tacere, nihil falsi dicere.) Quotuplex historia respectu objecti? Historia politica? Litteraria? Naturalis? Ecclesiastica? Pragmatica? Universalis? Particularis? Singularis? Statuum? Af hur många delar (världsdelar) består världen? Räkade man lika många under antiken? Hvem upptäckte Amerika? Hur uppförde Spanjorerna sig i Amerika? An et cur cognitio Africia theologo est utilis? (Israels barn vistades en lång tid i Egypten, hvilket land ligger i Afrika.) Num Aegyptus regio est notatu digna? Hvert gingo Israeliterna från Egypten? Quot imperantium genera in Europa? (Imperatores, reges, duces etc.) Hur många imperatorer i Europa? An Muscovitae semper habuerunt caesares? Quae metropolis Muscovitarum? Quis titulus ryssicorum imperatorum specialis? Quid Archipelagus? Ubi sita est Graecia? Num graeci veteres industrii fuerunt? Hvilket haf skiljer Europa från Afrika? Hvilka af Europas konungariken gränsa till Medelhafvet? Andra rangens härskare? Hvilka europeiska riken styras af konungar? Hvilka riken ha styresmän af lägre rang? Hvad kallas Holland? Under hvems makt stod Holland tidigare? Hur många äro dess provinciae foederatae? Hvilken furste befriade Holland från Spaniens öfvermakt? Quid porta ottomannica? (Imperium Turcicum.)

I följande förhör uppträda två förut onämnda examinatore, J. Hellman och S. Lemchen. Hellman var teologie professor

1783—1812, Lemchen 1795—1807. Hellman hade vid sin utnämning passerat 50-talet; Lemchen var 75 år gammal. Båda tyckas ha stått tämligen utanför sin tids teologiska stridsfrågor och deras förhör röra sig i gamla kända banor. I Hellmans här återgifna examen citeras upprepade gånger Wöldicke. Därmed förstås antagligen M. Wöldicke, *Compendium theologiae*, utg. af P. Munck 1760, hvilket således lästs i original. Enligt WEIBULL o. TEGNÉR har Hellman lagt Mosheim (jfr nedan) till grund också för sina föreläsningar. — Af de behandlade examinatorena har jag icke funnit någon, som i samma grad som Hellman låtit sina frågor upprepas från den ena gången till den andra.

Prästexamen 1794, den 21 okt. med 6 studiosi.

(Prof. Lemchen) Explikation af Hebr. 12: 1--6, hvaraf examinanderna fingo hvar sin vers. Hvad betyder particula illa *τοιγαροῦν* i början af kapitlet? Hvarom talar aposteln i föregående kapitel? Hvarför kallar han *numerus fidelium* V. T. *περιχείμενον ἡμῶν νέφος μαρτύρων*? Hvarom vittnade dessa martyrer? (Att människan blir salig endast genom tron på Kristus.) Hur bekräftade de detta vittnesbörd? Hvad befaller aposteln dem att aflägga, som äro stadda på vägen till det himmelska fäderneslandet? Menar han ej detsamma med *ὄγκος* och *ἐνπερίστατος ἁμαρτία*? (Minime etc.) Tvingas ej de trogna att agnoscere denna *ἐνπερίστατος ἁμαρτία*? Synonymer till ordet synd? I och med hvilken *actus* af *gratia applicatrix* börja människorna aflägga *τὴν ἐνπερίστατον ἁμαρτίαν*? Råder någon skillnad med afseende på tiden mellan *justificatio* och *renovatio*? Hvarför säger aposteln, att vi böra *τρέχειν τὸν προχείμενον ἡμῶν ἀγῶνα*? Hvarför kallar aposteln lifvet för en de kristna förelagd strid? Hvilka äro de andliga fienderna? Hvem har förelagt de kristna denna strid? Till hvad syfte? Hur bör man fördraga det onda? Hvad är *patientia*? Hvilken är *scopus hujus versiculi*? (Meningen att de trogna skola följa de gammaltestamentliga trognas exempel.)

Hur skiljer man mellan *veritates salutare*s? Hur kallas den del af *theologia revelata*, som framställer *credenda*? Den som handlar de *agendis*? Hvad är *theologia moralis*? Existerar det någon skillnad mellan *theologia moralis* och *philosophia moralis*? Hvarför skall människan hålla morallagen, när hon hvarken

rättfärdiggöres eller saliggöres därigenom? Hvad är officium? Hur många delar omfattar lagen? Hvad är motivum agendi? Hvad är poena? Hur många äro objecta officiorum hominis regeniti? Hvad är principium omnium officiorum erga Deum?

(Hellman) Hvad är foedus legale? Hvilka voro de gudomliga löftena, och hvilket fundamentum salutis in foedere legali? När uppkom foedus legale? Hvad är foedus gratiae? Ex quo fundamento härröra redemptio et satisfactio, som äro nödvändiga till foedus gratiae? När »promulgerades» foedus gratiae? Hvari består essentia huius foederis? Har samma via salutis, som kallas foedus gratiae, varit i kraft under Gamla testamentet? Hur länge skall hoc foedus äga bestånd? Var detta förbund, som alltid varit oföränderligt quoad essentiam, äfven alltid oföränderligt quoad externam explicationem et administrationem? Hvilka äro conditiones vel postulata divina in foedere gratiae? Hur många äro Kristi naturer? Bevisen för Kristi sanna gudom? Har den gudomliga naturen ersatt själens plats? Bevisen för Kristi sanna människonatur? Hur bevisas nödvändigheten af Kristi mänskliga natur? Ägde Kristus en eller två personer? Skulle läran om Kristi satisfaktion bringas att vackla, om man antog två personer i Kristus? Hvarpå hänger vår visshet om fullkomligheten af satisfactio Christi? Ett bibliskt ord för Kristi antagande af människonatur? Hvilken »status Christi» är följden af inkarnationen? (Unio hypostatica.) Kan modus unionis hypostaticae bevisas? (Nej, den är ett mysterium.) Hvad är communicatio idiomatum? Hvad anse teologerna om de tre genera communicationis idiomatum? Hur många och hvilka äro Kristi officia? Hvad menas med officium? Hvilket löfte angående återlösningen afgaf Sonen åt Fadren i det eviga förbundet mellan Fadren och Sonen? (Att antaga människonatur.) Quid »repromittebat» Deus? Hvilket officium är följden af promissio Dei filii? Hvilket officium är följden af »repromissio» Patris? (Officium regium.) Hvad är Kristi munus propheticum? (»recte sec. Wöld.») Hvari består essentia huius muneris? Hvilket var objectum personale et reale huius muneris? På hur många sätt bevisade Kristus sin gudomliga sändning? Hvari bestod Kristi officium sacerdotale? Var hele Kristus eller blott den mänskliga naturen subjekt för detta munus? Var Kristi satisfactio finita eller infinita? (Infinita intensive, quod recte explicavit.) Bevisen för att den var infi-

nita? Hvilka ha ansett Kristi satisfactio finita? (Socinianerna.) Hvilka ha ansett den imperfecta? (De reformerte). Hur många actus bruka teologerna urskilja i munus pontificale? Hvad är satisfactio? Hvad är intercessio? Hvad är benedictio? Var Kristi dubbla status exinanitionis et exaltationis en nödvändig konsekvens af hans munus propheticum och sacerdotale? Består natura exinanitionis Christi i antagandet af mänsklig natur? Hvari består natura exaltationis Christi? Hvilket är munus Christi regium? (»recte sec. Wöldicke»). Hvilka äro »illa jura», som ingå i Kristi munus regium?

Förhöret i Gamla testamentet skedde inför Hesselén; examinanderna explicerade hvar sitt af bibelspråken Ps. 147: 19—20, Deut. 13: 1, Ps. 19: 1—9, Deut. 6: 4, Ibm. 42: 1, Gen. 1: 1. Då detta förhör går i alldeles samma stil, som de, vi förut anfört af samma slag, förbigå vi detta parti.

(Munck) Början till reformationen? När begyntes Zwinglis reformation? När uppkom namnet protestanter? Hvilka kyrkor betecknas med detta namn? Skillnaden mellan den reformerta och lutherska kyrkan? (In doctrina de S. coena et praedestinatione.) Hvaraf ha de symboliska böckerna sitt namn? Hur många äro de symboliska böckerna? Hvarifrån har Augsbургiska bekännelsen sitt namn, och hvad innehåller den? Hvad är statuendum de Apologia C. A.? (Här har examinanden svarat: »distinguendum inter Variatam et invariata.») Hvad innehålla de Schmalkaldiska artiklarne? Hvad betyder ordet katekes? Skillnaden mellan kateket och katekumen? Hur många äro Luthers katekeser? Formula concordiae? Hurudan auktoritet ha de symboliska böckerna? (Tantum auctoritatem ecclesiasticam.) Hvaraf ha socinianerna sitt namn? Deras viktigare villfarelser? Kunna de anses för ateister? Hurudan är socinianernas methodus concionandi? (De framställa blott theologia moralis, men förbigå tron och vires spirituales. Theologiam naturalem ad salutem sufficientem statuunt; agnoscunt Sacram Scripturam tantum quatenus convenit rationi; trinitatem negant, etiam divinitatem Christi; homines per bona opera salvari dicunt, non agnoscunt peccatum originale, ideoque sunt naturalistae.) Den bästa methodus concionandi? (Methodus duplex analytica et synthetica utraque conjungenda.) An polemica concionibus recte immiscentur? Usus postillarum quis? (Ut subsidia tantum adhibenda.) Kyrkolagen? Är den nya bibelöfversättningen

paraphrasica an verbalis? (Est multis in locis revere vera paraphrasica.)

Svar saknas sällan. De äro i allmänhet riktiga och referenten har återgifvit dem i ett ganska utförligt skick.

Svårigheten att med de disponibla lärarekrafterna hålla pastoralexamen uppe vid en fullgod nivå visas af ett förhör sådant som det följande.

Pastoralexamen den 10 okt. 1798. (Hellman) Är theologia symbolica på något sätt nödvändig och nyttig för en ecclesiae minister? Hvad är theologia symbolica? Af hur många slag är det studiorum genus, som omfattar theologia symbolica? Hvem har rätt att condere symbola publica? Hvilken och af hur många slag är symbolernas auktoritet? Hvilka äro de ekumeniska symbolerna? Hur många voro de ekumeniska concilierna? Hvilka äro den lutherska kyrkans symboliska böcker? Hvad är jusjurandum religionis? Har »summus imperator» rätt att fordra, att ecclesiae doctores med ed skola förklara sig viliga att alltid fasthålla de symboliska böckernas lära? Kan någon med godt samvete in libros symbolicos jurare, om han ej förut undersökt de enskilda dogmerna däri och funnit deras »exakta» öfverensstämmelse med Skriften? Hvad menas med »dicta classica» ur den heliga skrift? Explicera dicta classica Gen. kap. 8:21, Ps. 19:13—14, som bruka åberopas för artikeln de peccato. Hvilken och hurudan är den malitia, som indigitatur i Gen. 8:21? Äro *alla* människans tankar onda? (Ja.) Hvad är imago Dei? Kan det med bibelord styrkas, att imago Dei totaliter fördärfvats? När det heter: figmentum hominis est malum a pueritia — frågas: menas här arfsynd eller verksynd? Hur äro vi delaktiga i arfsynnen? Tillräknas denna synd, oss till fördömelse? Förblifver arfsynnen i alla människor ända till lifvets slut? Upphäfves den ej genom pånyttfödelsen? Hvilka anse detta? Upphör den ej genom studium bonorum operum? Hvilka anse detta? Hvad anse socinianerna om Adams synd, hvad många Arminianer? Kan Gud sägas vara auctor peccati primi? Hvad lärde Pelagius om Adams synd?

Det må vara, att problemen under senast behandlade årtionden ej intaga alldeles samma styrkeförhållande till hvarandra som under 1700-talets början. De uppträda dock i på det hela taget samma dräkt som förut, hur mycket tiden än växlat utseende, och hvad som är ännu mer frapperande —

den nya tiden har ej ansetts påfordra några nya spörsmål. Det enda, som är att anteckna, är, att herrnhutismen och »socinianismen» d. v. s., den moderna rationalismen, oftare än förut dragas fram — alltid i ogillande riktning. Frågorna äro i dessa så allmänt hållna och, där de förekomma, så få, att de egentligen blott belysa, hur litet examinanderna fått lära sig om dessa ting. De äro allt för obetydliga för att ens förtjäna något utrymme.

Innan vi öfvergå till nästa anförda förhör af 1804, kan det äga sitt intresse att kasta en blick på den därvid fungerande fakulteten. Lemchen var 84 år gammal, Hellman 68 och Hesslén 76. Hur mycket en sådan fakultet af åldringar, hvilka ej ens i sin mannakrafts dagar gjort någon insats af betydelse, skulle förmå uträtta, inses lätt. I jämförelse med de nämnda verkar den 54-årige Hylander nästan som en ung man. Han var från 1798 e. o. professor i teologiska fakulteten och afled som 2:dre teologie professor 1830. Icke heller han tycks ha haft lärdomen till sin starka sida. Däremot har han fått vitsord för personlig fromhet och kristlig anda, och man märker i hans frågor ett särskildt intresse för det inre andliga lifvets spörsmål. Hans personliga sympatier gingo i riktning mot herrnhutismen.

Från tiden omkr. sekelskiftet och till periodens slut finnas tämligen regelbundet i behåll examinandernas latinska scripta samt protokoll öfver förhör i profanämnen, de senare dock i ett mycket otillfredsställande skick, hvarför vi här förbigå desamma.

Prästexamen den 25 maj 1804 med 2 examinander. (Lemchen) Quis est finis (proximus & ultimus) ministerii ecclesiastici? Hvilka äro detta ministeriums funktioner? Af hur många slag är Ordet? Var evangelium ett »medium» före syndafallet? Af hur många slag var verbum legale före syndafallet? Hur kallas det? Hvad innehåller lagen? Var den protoplasterna meddelad? Hvad är imago Dei? Var Gudsbelätet en imago substantialis? Frågor angående det, som skulle följa på öfverträdelse af Guds förbud i paradiset (straff), och på iakttagande af hans bud (praemium = vita aeterna), om dödens innebörd o. s. v. Hurudan var protoplasternas intellectus? Deras vilja? Deras tillstånd i allmänhet? Hvad bevekste Gud att ingripa till de fallna människornas frälsning? Hur tillkännagaf Gud sin barmhärtighet? Existerade

det något annat evangelium före protevangeliet? Hvad är kvinnans säd? Menas med kvinnans säd den gudomliga naturen hos Kristus? Kunde den gudomliga naturen enbart åstadkomma vår frälsning? Hvem var Marcion? Nestorius? Hvad menas med orden: söndertrampa ormens hufvud? Hur söndertrampade Kristus ormens hufvud? Hur kunde det ske genom hans död? Hur tillgick Kristi satisfactio? Hur kallas straffet för synden? Hvarigenom var den gudomliga rättfärdigheten kränkt? Tillerkännes nu människan någon rättfärdighet? Af hur många slag är rättfärdigheten? Hvad fordras af en pånyttfödd människa? (*Fides salvifica.*) Hvad tillräknades Kristus? Hvad tillräknas oss? Kan människan själf åstadkomma någon rättfärdighet? Gifves det något »medium», hvarigenom *fides salvifica* upptändes? Har lagen därvid ej någon betydelse? Frågor angående ångerns betydelse. Hvaraf känna vi synden? Evangelii verkningar? Hvem upptänder tron?

Ministerium ecclesiasticum? Hvad kräfves af en minister *ecclesiae*? Svaret är ett typiskt utslag af den tidens sätt att formulera: »*requiruntur dona naturalia et Spiritus Sanctus*». Hvilket är själfva principium donorum sanctificationis?

(Hylander) Hvilken norm bör prästen framför allt följa? Hvad är *Scriptura sacra*? Med hvilka interna och externa argument bevisas Skriftens gudomlighet? Hvad är *vaticinium*? Hvad är *miraculum*? Skulle *veritas doctrinae* kunna rite colli, på grundval af den *facultas vaticinandi et miracula faciendi*, som förunnats en lärare? Hvilken »vis» och hvilket »officium» har Skriften *respectu intellectus*? Hvilken kraft *respectu voluntatis*? Hur indelas Skriften? Hvilka »*sacra oracula*» höra till *doctrina legis*? Hvilka till *doctrina evangelii*? Äro lagens och evangelii föreskrifter att utan någon åtskillnad meddela åt olika åhörare? Hur bruka åhörarne i allmänhet indelas med hänsyn till deras *status internus*? (*Securi, excitati och fideles.*) Hvilka kallas *securi*, resp. *excitati* och *fideles*? Bör lagen eller evangelium föreställas för *securi*? Bör evangelium under inga omständigheter förkunnas för *securi*? Böra evangelii löften tillämpas på dem? Bör lagen eller evangelium förkunnas för *excitati*? Bör *disciplina legis* fullständigt förtigas för dem? Bör lagen eller evangelium inskräpas hos *fideles (pii)*? Till hvilket syfte bör *doctrina evangelii* framställas för dem?

(Hellman) Hvad är *theologia symbolica*? Hvad är *usus theologiae symbolicae*? På hur många sätt böra symbolerna studeras? (*Exegetice*, *dogmatice* och *hermeneutice*.) Hvilka äro ett allmänt *symbols necessaria requisita*? Hvari består symbolernas *auctoritas interna* och *externa*? Äro de symboliska böckerna nödvändiga i kyrkan? Iaktta vi *libros symbolicos* såsom en *norma fidei primaria* eller *secundaria*? På hur många sätt äro de symboliska böckerna normgifvande? Hvad är *jusjurandum religionis*? Bör *princeps* och *magistratus politicus* fordra af lärarne i kyrkan en ed att icke afvika från de symboliska böckerna? Hur bör man bedöma den, som anser *jusjuramentum religionis* som ett samvetstväng? *Hermeneutica sacra*? Hvarifrån skola dess regler hämtas? Hvad kräfvess först och främst för att tolka Skriften? Det hebreiska namnet för de inspirerade författarne till Gamla testamentets kanoniska skrifter? Var *Jesaias divinitus inspiratus*? Finnes det någon fundamentalartikel, som bevisas genom *Jesaias'* profetior? När lefde *Jesaias*? Evolvera *Jes. 5* med en kort exeges af de första versarne. Hvem är den person, som talar? Hvad är liknelsens syfte? Hvad menas med *lididi*. Hvarför kallas *vinea filia olei*? I hvilken mening säges den sitta in *cornu*? Hvad menas med *turrim*? Hvad betyder *torcular*? Hvad *anabim* och *beuschim*? Hvad invånarne i Jerusalem? Hur bevisas genom denna liknelse Guds nåd, gifven i Kristus? Hvad menas med denna nåd? Hvad är omvändelse? I hur många betydelser tages ordet *conversio*? Hvilka äro de två *actus gratiae*, hvilka *conversio transitiva* omfattar? Hur många betydelser har ordet *conversio* i Skriften? Erbjuder Gud åt alla en verksam omvändande nåd? Kan nådens *resistibilitas* illustreras genom det sagda? Kan det med denna *Jesaianska* liknelse bevisas, att Guds nåd är *certo ordine adstricta*? Hvilken är den *ratio objectiva*, som föranleder Gud att bestämma somliga till evigt lif och andra till evigt straff? Hvilket är det första och »*maxime essentielle*» kriteriet på en sant kristen religion?

(Hesslén). Är den naturliga teologien och den naturliga religionen tillräcklig för salighet? Finnas de, som anse detta? Hur skola de öfverbevisas? Men om vi känna Gud »*ad essentiam et attributa*», och känna våra plikter genom *lumen naturale*, är då ej den naturliga religionen tillräcklig? Öfverensstämmer det med den gudomliga fullkomligheten att begära af

oss mer än vi kunna prestera? Månne människan därför laborerar med vissa defekter, som göra, att hon aldrig kan se felicem reddere? Kunna vi förskaffa oss en kunskap, som förmår göra oss saliga? Framgår det af något skriftställe, att vi äro behäftade med brister? (1 Kor. 2:14.) Hvad menas med ψυχικός άνθρωπος? Om den naturliga människan ej förmår förnimma det, som är andligt, hur kan hon då omvändas? Månne notitia naturali? Är den opånyttfödda människans kunskap andlig? Hvarför kallas denna kunskap, genom hvilken vi bli saliga, för μωρία τοῦ κηρύγματος 1 Kor. 1:21? När den naturliga teologien är otillräcklig, äga vi i verkligheten någon gudomlig uppenbarelse, som kan leda oss till det eviga lifvet? Hvarifrån hämta skälet för att vi äga en sådan? Kunna vi vara säkra på, att den uppenbarelse, som vi äga i vår bibel, är gudomlig? Finnes det ej många, som föregifva, att de äga en sådan uppenbarelse? Är detta sant? Men stöder sig icke vår visshet om Skriftens gudomliga ursprung blott på mänskliga vittnesbörd? Hvilket är det starkaste argumentet härvidlag? Kunna vi använda detta gent emot andra? Äga alla böckerna, som ingå i Volumen sacrum, samma auktoritet? Är Korintierbrevet af gudomligt ursprung? Hvem har författat det? Hvad betyder apostel? Hvad bör en verbi minister i våra dagar göra? Kan han imitera Paulus i allt? Hvad innebär docere? Får en präst pro lubitu utveckla dogmerna? Af hur många slag är Ordets tolkning in genere? Num utraque competit verbi divini ministro? Hvem är den bäste tolkaren af Skriften? Bör icke en hvar bedja, att Gud må upplysa hans ögon? Finnas sådana, som påstå sig hafva omedelbara uppenbarelsen? Hur kallas de? Äro sådana uppenbarelsen möjliga, resp. nödvändiga? Böra suggestiones immediatae alldeles förnekas? Dictum est ministros Verbi divini debere imitari Paulum, hic autem adhortatur in dicto nostro Rom. (12:1) fratres. Num itaque hi tantummodo docendi? Num haec admonitio pertinet tantum ad eos qui erant Romae?

Funnos några fratres ejusmodi i Gamla testamentet? Kallades de kristna? Hur kallades de? Hvad fordrar aposteln af dessa bröder? Hvad betyder uttrycket: ut sisterent sua corpora Deo? Är cultus externus Gud behaglig utan en cultus internus? Är icke cultus internus tillräcklig, så att cultus externus kan saknas? Hvilket motiv anför Paulus för att förmå romarne att

offerre Deo semet ipsos? Hvarför står ordet οἰκτιρμοί i pluralis? Hvar visar Gud »has miserationes»? Hvem kan förhålla sig så, att han presterar åt Gud en λατρεία λογική? Hvad menas med cultus rationalis? Kommer denna af lagens förkunnelse? Bör lagen förkunnas, fast den icke kan åstadkomma en sådan förändring, att vi bli en ny skapelse i Kristus? Äga vi något uppdrag från Kristus till apostlarna och därmed till alla ministri att blott predika evangelium? Quotuplicem usum prae-stat lex? Hvari består hvar och en af dessa usus? Hur sker compulsus indirectus ad Christum? Drifver lagen oss till Kristus enligt sin »pars definitiva» eller sin »pars vindicativa»? Äro de rättfärdiggjorda befriade från lagen? Kan lagen kallas ett medium salutis? Hurudant medel är lagen respectu bonorum operum? Äro goda gärningar nödvändiga? Blir den salig, som icke uppfyller lagen utan handlar emot samvetet och icke utför några goda gärningar?

Svaren äro i detta och samtidiga protokoll så slarfvigt antecknade, att de öfverhufvud icke ge någon ledning.

C. J. Eberstein var teologie professor 1808—13, och med hans öfvertagande af den dogmatiska undervisningen fick Benzeli repetitorium vika från den plats, som det dittills innehafte (WEIBULL o. TEGNÉR, a. a. II, sid. 61). Det lärosystem Eberstein i stället utarbetade i föreläsningsform torde emellertid ha gått i på det hela taget samma anda. I fråga om energi och intellektuell rörlighet har han nog stått några grader högre än de nyss nämnda af hans kolleger. Men i ett afseende har han varit dem lik: dogmatiken var för honom endast en samling af redan afslutade problem och problemens lösning att hämta ur den häfdvunna teologiska spekulationen. Såsom ortodox dogmatiker är Eberstein i Lundafakulteten den siste representanten för den tradition, som under 1700-talet burits upp af så många med namnet Benzeli.

Några af Ebersteins förhör från 1809 den 15 juni må anföras.

En ordinand: Hvad är inspirationen? Hvad äro dess momenta principalia? Hvad för slags notio inspirationis antaga neologerna? Hvaraf framgår det, att denna åsikt är oriktig? Med hvilka argument bevisas denna inspiration, d. v. s. Skriftens gudomliga ursprung? Hur många äro dess genera? Hur kallas med ett annat namn argumentum primae classis? Hvaraf nam-

net testimonium Spiritus Sancti? Hvari består detta vittnesbörd? Hur indelas altera classis argumentorum? Hvilka äro de förnämsta interna? Hvilka äro de externa? Hvarför äro dessa argumenta nödvändiga? På hvad sätt kan man ur praestantia ipsius doctrinae sluta till dess gudomliga ursprung? Hur ex vaticiniis? Hur ex miraculis? Huru-dan säges den första människan vara skapad enligt Skriften? Öfverensstämma alla kristna på denna punkt med oss? Hur indelas imago Dei i människan? Hvaraf bevisas imago Dei primaria? På hvad sätt har imago Dei primaria gått förlorad? Tolka alla Gen. 3 på samma sätt? Hvilken tolkning är att föredraga? Hur indelas synden? Hur arfsynden? Hvad är alltså peccatum originatum sive haereditarium? Antaga alla samma slags corruptio? Hur bruka de, som neka ett sådant fördärf, »applicera» defectus, obvios in natura nostra? Hvilka äro de förnämsta partes i arfsynden? Hvilka betrakta dem såsom rena defekter? Hvilka äro de förnämsta »tropi biblici», i hvilka detta förståndets och viljans fördärf brukar framställas?

En annan ordinand: Hur många äro actus gratiae? Hvilken är deras ordning? Hvad är vocatio? Hvad vocatio directa, resp. indirecta? Hvad är härvid i synnerhet att observera? Hvilken nytta medför annars benämningen direkt och indirekt? Hvad är illuminatio? Är den mediata? Hvilket är medlet? Hur indelas upplysningen i anseende till medlen? Strider om illuminatio? Hvad är verkan af upplysningen genom lagen, resp. genom evangelium? Hvad är regeneratio? Tages den här in sensu latiore eller strictiore? Hvilka äro partes essentielles i omvändelsen eller poenitentia? I hvad afseende skiljer sig boten från omvändelsen? Hvad är contritio? Dess delar? Hvad är tron? Dess delar? Hvad är rättfärdiggörelsen? I hvilken betydelse kalla vi den en actus forensis? Hvilka skilja sig från oss i detta stycke? Är beteckningen forensis biblisk? Hvilka äro rättfärdiggörelsens delar? Hvad är fundamentum justificationis? I hvilken betydelse kallas tron rättfärdiggörande? Hur indelas renovatio? Hvad är renovatio transitiva, resp. intransitiva? Hvilka äro de här ifrågakommande vires spirituales? Hvilka äro delarne i renovatio intransitiva? Hvad är den gamla, resp. den nya människan? I hur hög grad låter sig den gamla människan afklädas i begynnelsen af renovatio? Hvad

är skillnaden mellan *theologia dogmatica* och *moralis*? *Qualis nexus veritatum ad utramque hanc partem theologiae pertinentium*? Är vår religion ponenda in vero moralismo? Hvilken är normen, enligt hvilken den pånyttföddes handlingar skola »konformerar»? Hvad är morallagen? Hvilka handlingar sägas vara *morales*? Hvarför kallas *actiones in lege praescriptae* för *officia*? Hvilken är grundvalen för vår förpliktelse att iakttaga *leges divinas*? Hvad är de goda gärningarnas *principium productivum*? I hvad afseende kallas de goda gärningarna *fructus fidei*?

Chr. Wåhlins minne har varit ett tacksamt ämne för tecknare af historiska — eller kyrkohistoriska — skämtbilder, och kanske icke utan skäl. Äfven om man förhåller sig försiktig gent emot en del öfverdrifter i dessa skildringar, är det säkert, att han under sitt arbete som teolog ej skurit några lagrar. Hvad som karaktäriserade honom som teologisk lärare, är nog mera hvad han underlät än hvad han uträttade. Hans egen åskådning gick tämligen afgjort i riktning mot naturlig teologi, och då Benzeli dogmatik redan genom Eberstein var afskaffad, har han kunnat föredraga dogmatisk teologi efter sitt eget hufvud, om till åhörarnes fromma må betviflas. Emellertid torde prästkandidaterna ha mottagit sina starkaste intryck inom prästseminariet, hvadan prästbildningen vid denna tid icke är att bedöma efter Wåhlins underhaltiga bidrag därtill, äfven om helt naturligt synnerligen viktiga bildningsmöjligheter gått för-lorade genom hans förvållande.

Prästexamen den 30 maj 1811 (1 examinand).

(Wåhlin) Hur många och hvilka äro den kristna kyrkans symboler? På hvems tillstyrkan hölls concilium Nicenum? Kan symbolum Nicenum, sådant det är intaget i våra symboliska böcker, äfven kallas Constantinopolitanum? Existera många skiljaktigheter mellan symbolum Nicenum och Constantinopolitanum? Råder det »inter doctores» någon olika mening om, hvem som författat symbolet vid concilium Nicenum? Är det af stor vikt att veta, hvem som var författare till detta symbol? (»Minime».) Äro vid concilium Nicenum några andra controversiae afgjorda? Ha canones angående *externae ecclesiae disciplina* grundlagts vid concilium Nicenum? Hade Arius många anhängare? Hurudant var Arii lif? Sökte Arius

utbreda sin villfarelse, fast han beröfvades sina rättigheter såsom presbyter?

Det anförda förhöret är i sin mån ganska belysande. Examinators motvilja att fördjupa sig i sitt ämne går fredligt hand i hand med de examinerades villighet att låta profven på sina kunskaper stanna vid ett minimum. Svaren vid de öfriga examina samma dag äro nog så långa och utförliga. Af Wåhlins 12 frågor däremot besvaras 5 med ett enkelt ja, resp. nej, och af de öfriga 7 är det endast tvenne frågor, som hedrats med svar upp till 2 rader. Här är det tämligen säkert, att anledningen ej ligger hos referenten.

(Faxé) Hvilka scientiae hänföras till theologia pastoralis? Hur böra vid predikningar praecepta morum förenas med veritates dogmaticae? Hvilka sanningar äro af största vikt? (De dogmatiska.) Hurudan är den ordo in argumentis, med hvilka veritates religionis äro att bevisa? 1 Kor. 3:9 heter det: vi äro Guds medhjälpare; på andra ställen kallas apostlarne ministrar. Äro dessa benämningar stridande mot hvarandra? Härrör från »jus applicandi verbum divinum» rätten att utesluta kyrkans medlemmar såväl från kyrklig gemenskap som från nattvarden? Hur skola de tröstras, som tvifla de statu gratiae? Böra sådana absolveras, som å nyo begå sådana synder, som de en gång bekänt?

(Eberstein) Hvilka af Skriftens sanningar kallas fundamentala? Hur indelas veritates fidei? Är det af någon större vikt, hvad man tror om Skriftens ursprung? Äro alla kristna af samma mening beträffande inspirationen? Hvilka äro de förnämsta momenten i inspirationen? (Mosheim åberopad i svaret. C. J. Brag hade 1784 utgifvit J. L. Mosheims Elementa elementorum theologiae dogmaticae.) Kunna dessa moment hvart för sig bekräftas med klara och tydliga argument ur bibeln? Hur många affectiones Sacrae Scripturae brukar man räkna? Hvad är auctoritas Sacrae Scripturae? Hvad är orsaken till att doctores ecclesiae ansågo en vidlyftigare utredning af dessa affectiones nödvändig? Hvarför kallas vissa skrifter i bibeln kanoniska? Hur skiljas de från apokryferna?

(Hylander) Ps. 45: 15, 16. Hvad innebär ordet filia, som förekommer i den 45:te psalmen, särskildt vers 11? Hvarför skulle denna dotter lämna sitt folk och sin faders hem? Åt hvem lofvade hon framför allt sig själf och sin tro? Hvari be-

stod den pulchritudo, som så behagade konungen, jfr vers 12? Hvad afse alla de filiae ornamenta, som uppräknas i vers 14 och 15? Hvilka medlemmar i Kristi kyrka kallas i egentlig mening filiae? Med hvad rätt kunna människor, som ännu icke omvändts till Gud, hänföras till Kristi kyrka? Genom hvilken välgärning kunna sådana till sist bli sanna medlemmar af kyrkan? På hvilket sätt bör en verus civitatis Christi minister sträfva att förverkliga detta mål [allas omvändelse].

(Hellman) Är omvändelsen en ögonblicklig förändring eller en successiv? Innebär tron på Kristus krafter att älska Gud och göra goda gärningar? Har den naturliga människan sådana krafter af naturen? Finnes hos den fallna människan någon potentia passiva conversionis? Hvems verk är då nya födelsen? Hur många äro gradus gratiae convertrici? Gratia praeveniens? Gratia praeparans? Gratia operans? På hvilken punkt af omvändelsen uppstår en strid mellan anden och köttet? Motståndet mot omvändelsen är dels naturalis, dels morosa; hvori består detta dubbla motstånd? Är resistentia naturalis vincibilis eller invincibilis?

C. P. Hagberg var teologie professor 1811—15. Hans arbete belyses blott ofullständigt ur det material, hvarmed vi här röra oss. Dels föll det till stor del inom seminarieinstitutionen, dels var det ägnadt åt exegetiken, och hvad som dominerade vid de exegetiska förhören var ännu den språkliga och formella sidan. Dock kan man märka, hur han trots allt på ett annat sätt än sina företrädare sträfvar efter ett verkligt grepp om texten med intresset riktadt på dess homiletiska och pedagogiskt-praktiska användning.

Vi anföra ur en prästexamen den 15 dec. 1813. Hvarom handlar texten i Matth. 22: 1—14? (Guds kallelse till åtnjutande af evangelii nåd, genom Jesus och hans apostlar.) Hvad betyder ordet γάμος? (En bröllopshögtid.) Hvad förstås med ἐνδυμα γάμου? (Den högtidsklädning, som vid dylika tillfällen utdelades åt gästerna.) Hur bör denna bild användas vid folkundervisningen? (Att man visar, det människan icke kan bestå för Gud utan delaktighet i Jesu förtjänst.) Hur bör uttrycket τὸ σκότος τὸ ἔξωτερον rätt förklaras? (Därmed förstås egentligen det rum utanför högtidssalen, som var mörkt och ängsligt — och därmed alluderas på det straff, som förestår dem, som förakta Guds kallelse nåd.) Hvilket hufvudämne bör religionsläraren afhandla

i anledning af denna text? (Vikten af att icke förakta Guds nåd, medan den tillbjudes.) Gifves dygd utan religion? (Det är religionen, som visar medlen och gifver kraften att föra ett Gudi behagligt lefverne; ingen sann dygd gifves, utan den, som härflyter af tro och kärlek till Gud och nästan.) I hvilket tillstånd befann sig moralen hos judarne, då Jesus uppträdde som lärare? (Den var full af mörker och fördomar. Man yrkade icke så mycket på hjärtats förändring som afhållande från vissa gröfre utbrott och iakttagande af yttre gudstjänstens ceremonier.) Är Jesu sedelära en ren eller använd moral? (Använd är den, såsom på det högsta lämpad efter människans sanna behof utan något omedelbart härledande från förnuftsprinciper.)

Prästexamen den 28 mars 1816 med en examinand.

(Biskopen) Hvilka slag af cultus Dei externus höfvas särskildt en doctor religionis? I hvilken bok lämnas föreskrifter angående det tillbörliga utförandet af denna kult? (Handboken.) Skillnaden mellan liturgi och jurisprudentia ecclesiastica? Äro Gamla testamentets offer att hänföra endast till ritus ecclesiae externos? Hvad åsyftade offren? Hvad lär våra lutherska katekesers utveckling om detta ämne? Hur och på hvilket ställe anställer Paulus jämförelse mellan consecraria peccati adamitici och salutis, per Christum partae? Hur utvecklar Seilerus (skall nog vara J. G. Seiler, som 1782 utgaf en 2:dra upplaga af »Über den Versöhnungstod Christi») tillräknandet af arfsynden och af Kristi förtjänst? Hvad är syftet med predikan? Hvems exempel bör en V. D. M. efterfölja? Hurudan bör hans lära, hurudant hans lif vara?

(Wåhlin) Hvari består religionens syfte, och hvari religionens nytta (usus.) Hvilka äro de speciella kriterierna för den sanna kristna religionen? Bör man fördöma en kunskap om Gud, som uppstått på naturlig väg, ehuru den är behäftad med åtskilliga defekter? Hvaraf bestyrkes, att Nya testamentets kanon integrum pervenisse ad nos? Kan det bevisas, att judarne efter Kristi födelse hvarken kunnat eller velat förstöra Gamla testamentets text? Kan det medgifvas, att Kristus och apostlarne ackommoderat sig efter judarnes falska ideae nationales? Hvilken del af theologien är framför de öfriga nyttig och nödvändig för en V.D.M.? Behöfver den genom Luther reformerade religionen en ny reformation? Skillnaden mellan auctoritas interna och externa ifråga om de symboliska böckerna?

(Hylander) Ps. 22: 13—16. Hvarpå grundar sig människornas indelning i securi, excitati och fideles, och hur kan man bevisa sanningen af denna indelning? Kan i något afseende en människans »bona qualitas» anses som fundamentum justificationis ipsius? Är det så, att fundamentum remissionis är a parte Dei nåden, a parte hominis boten? Hur förhålla sig Kristi förtjänst och boten till hvarandra? (Kristi förtjänst kan aldrig tillräknas, om ej boten föregått.) Kunna actus gratiae divinae utsträckas utöfver de fem, och hur många böra de i verkligheten räknas? I hvad afseende kan Kristi försoning sägas ha utplånat våra synder? Skillnaden mellan Luther och Socinus i arfsynds- och försoningsläran? I hvilken actus gratiae divinae tillföres människan välsignelsen af världens försoning?

(Ahlman) μή περιμνᾶτε etc., Matth. 6: 25, syfta dessa ord blott på apostlarne eller äfven på andra kristna? Om det senare är fallet, skola orden tillämpas i precis samma tolkning? Syftade Kristus med orden i v. 26 på nedsättande af sådant, som hör till åkerbruk? Hvad är betydelsen af denna vers? Hos oss gäller det icke, att gräset, som i dag grönskar, i morgon kastas i ugnen: ha då orden σήμερον och αὔριον i v. 30 en oegentlig betydelse? Hvad menas i v. 33 med Guds rike? »Guds rättfärdighet», hur sökes den? Hur kallas de, som äro prydda med Guds rättfärdighet, och hur kallas den status, hvori de befinna sig? Hvilka äro de väsentliga kriterierna för status gratiae? Följer af versarne 32 och 33, att all omsorg om det dagliga lifvet bör visas bort? Hvad är att iakttaga om denna omsorg?

M. E. Ahlman var 3:dje teologie professor 1816—31. Lika litet som Hagberg och af samma skäl är han med hänsyn till sin lärareverksamhet att bedöma efter de uppgifter, som stå till buds i domkapitelsförhören. Dock saknas icke alla karaktäristiska drag. Hans påtagliga intresse i det ofvan anförda förhör för skillnaden mellan textens bokstafliga och allmännare mening är, fast i all anspråkslöshet, något, som bryter med den gamla mekaniska utläggningsprincipen. Man bör väl icke tala om en historisk betraktelse, men vägen i riktning däremot är dock besträdd.

Det nyss anförda förhöret representerar en typ, som tämligen oförändrad går igen under de återstående åren af vår period. Vi avsluta samlingen med ett protokoll, där man bland examinatorerna också finner H. Reuterdahl. Reuterdahls be-

tydelse för den akademiska undervisningen tillhör först den följande perioden och sammanhänger f. ö. med omständigheter, som vi här ej kunna beröra. Han var från 1826 prefekt för seminariet, men ännu ej professor, och hans deltagande i domkapitelsförhören var ett undantag. Helt naturligt har han, då han tillfälligtvis ryckt in som examinerator, måst följa de gamla spåren. Dock märker man t. ex. i inledningsfrågorna i det här nedan följande examensprotokollet ansatser till en kritisk betraktelse af problemen, som tio år tidigare knappt skulle ha varit möjlig.

1830 d. 15 juni. 7 ordinander.

(Reuterdahl.) Kan det väntas, att symbola skola uttrycka både kyrkans allmänna och hvarje särskild församlings begrepp? På hvilka strider afsågs vid författandet af symbolum Nicenum? Hvilka läropunkter berör Athanasianum? Hvilka punkter afsågos isynnerhet vid författandet af Augsburgiska bekännelsen? Olikheter i Augsburgiska bekännelsens lära om församlingen jämförd med katolikernas? Hvad är religio? Cultus divinus? Cultus divinus internus, resp. externus? I hvilken själsförmögenhet uppstår cultus divinus? Religio subjectiva och objectiva? Hvad är theologia? Ordets derivering? Hur indelas teologien med hänsyn till sin kunskapsprincip? Hvad är theologia naturalis? Revelata? Hur indelas articuli fidei med hänsyn till teologiens kunskapsprincip? (Puri et mixti.) Articuli puri? Mixti? Hur indelas articuli fidei respectu habito ad argumenta? (Primarii och secundarii.) Hvad är analogia fidei? Vägen att lära känna Gud? (Causalitates negationis et eminentiae.) Causalitates negationis? Eminentiae? Causalitates? Hvilka species cognitionis äro att tillskrifva intellectui divino? Försynen i afseende på actus immanentes och transeuntes? Hur många delar omfattar providentia stricte sic dicta? Conservatio? Gubernatio? Hvilka äro actus gratiae? (Specialfrågor om hvarje särskild.) Medlet för upplysning? (Ordet.) Indelning? Behöfvas både lag och evangelium i upplysningen? Upplyses människan successive? Hvad åstadkommer lagen? Partes contritionis? Hur komma människorna till verklig ånger? (Genom själspröfning.) Hvad bör pröfvas? Upplysning af evangelium? Hvad följer därpå? Hvad är den saliggörande tron? Hvilka ansågo bättring onödig? Den sanna trons delar? Hvad är cognitio viva? Justificatio? Dess pars privativa? Dess pars positiva? Renovatio? Hurudana

äro gärningarna hos en pånyttfödd? Kännetecken på goda gärningar? Indelning af Nya testamentets kyrkohistoria? Tillståndet under 1:sta perioden? Från hvem kom de kristnas förtryck? Hvad kallas de lärare, som voro samtida med Kristus? (Viri apostoloci.) Öfriga lärare under 1:sta seklet? Förbättrades tillståndet, när öfverheten öfvergick till kristendomen? Rivaliserande biskopar under de tidigare århundradena? När uppstodo Arianerna? Deras lära? Allmänna kyrkomöten? Pelagianerna? Af hvem öfverfördes kristendomen till Sverige? Hurudan var den religion, som infördes i Sverige? Föregångare före Luther? När lefde de? När skedde reformationen i Tyskland? I Schweiz? Voro reformatörerna (Luther och Zwingli) af samma tankar? När fingo protestanterna rätt att obehindradt följa sin öfvertygelse? Skillnaden mellan allmän och enskild logik? Elementarläran? Metodläran? o. s. v.

Ahlman examinerade öfver Ef. 4: 17—30.

(Biskopen) Innehåller Skriften andra sanningar än de dogmatiska och moraliska? (Ja, äfven historiska.) Finnas där äfven momenta quaedam de computo temporis? (Ja, i Moseböckerna.) Hvilka sanningar äro klarare i Nya testamentet än i Gamla? (Om frälsaren, om via salutis och om triniteten.) Chronologia? Hvilka äldre folkslag voro kända för insikt i kronologi? Computus ecclesiasticus? Är denna vetenskap nu så nödig för en prästman som för äldre tider? (Nej, emedan almanackor förut saknades.) Ägde Israeliterna under Moses någon bestämd tideräkning? Vet man något om Roms tideräkning före Romulus? (Nej, men R. indelade året i 10 månader.) Sträckte sig Roms makt då så långt som sedan? Kom någon apostel till Rom? Voro tio månader nog för att begränsa hela året. (Nej, Numa Pompilius ökade det därför med 2 månader.) Räckte detta till? (Nej, dagar inskötes i Februari.) Hvem bragte kalendern i fullt skick? (Caesar.) Hur mycket räknade han på året? (365 dagar och 6 timmar.) När afskaffades den julianska kalendern i Sverige? När började den gregorianska kalendern? Hvilket system verkade till antagande häraf? (Det kopernikanska.) Det äldre? (Det ptolemeiska.) Hvarpå ske observationerna för att bestämma helgdagarne? (Månen.) Hvilket är härvidlag afgörande? (Påskfullmånen, d. ä. första nyet efter vårdagjämningen.) Orörliga helgdagar? Hvad stadgar lagen om Bebådelsedagen? Hvem tillkommer rätten att exponera textus evangelii? Hvem till-

kommer det att ordinera ministri? Hur kallas denna rätt? Hur kallas i Skriften en verbi Dei minister? På hvilket ställe omtalas de olika slagen af medhjälpare? Innebär profetämbetet något högt eller ringa? Till hvilken del af teologien hör artikeln om ministerium ecclesiae? Kände man i äldre tider någon skillnad mellan teoretisk och praktisk teologi? Hvad är ministerium ecclesiasticum? Hur kunna vi bevisa, att detta ämbete instiftats af Gud? Hvilka slag af Ordet skall förkunnas? För hvilka skall lagen förkunnas, för hvilka evangelium? På hvad sätt är lagen en paedagogus ad Christum? Quibus donis debet instructus esse verbi divini minister? Quotuplex ratio docendi verbum Dei? (Concionando et cathechizando.) Hur indelas pastoralteologien? (5 delar.) Författare i Theologia pastoralis för den senare tiden? (Bonsdorff, Pontoppidan. Af äldre: Luther, Hartmann m. fl.)¹ Hvad förbättrade Luther i homiletiken? (Han aflägsnade aristotelisk filosofi och helgonlegender och införde ett enkelt föredrag.) Hvad förbättrade Luther i kateketiken? När utkom hans mindre katekes? Hvilket möte ägde rum samma år? Hur bör man söka att öka och grundlägga kateketisk insikt? (Genom täta förhör.) Hur användes därvid läroboken? (Under analysering af innehållet). Hvilka förhör äro föreskrifna? Hur mycket böra catechumeni känna för att admitteras till nattvarden? Hur kallas de predikningar, hvilkas föremål är förståndets upplysning, och de, hvilka afse viljans förbättring? Hvad böra dessa båda slag äga gemensamt? Hvad måste finnas hos den, som skall med framgång kunna uppmana till det goda? Predikans föremål? Hurudant är förståndet, efter det behöfver upplysas?

Såsom inledningsvis blifvit nämnt, var det på den tiden sed, att äfven en del af prästmötessammanträdena ägnades åt undersökning af det lägre prästerskapets kunskaper. Hvad Lunds stift angår, så tycks man ej ha fäst så stor vikt vid kontrollen i sådan form. Det är under de år, som denna undersökning omfattar, endast en blygsam procent af samtliga prästmöten, i hvars handlingar förhørsreferat ingå. Och där de förekomma, får man mest intrycket af en ceremoni för ceremoniens egen skull. Blott några få af de yngre prästerna ha

¹ J. BONSDORFF, *Conspectus theologiae pastoralis*, 1811, öfvers. af A. Rydén; Er. PONTOPPIDAN, *Collegium pastorale*, 1766; HARTMANN'S *Pastorale* är anbefallt redan i Benzeli *Instructio pastoralis*.

för hvarje gång uppkallats; hvardera har sluppit undan med några få frågor och därtill mycket enkla sådana. Stundom ha till frågorna anslutits förmaningar af praktisk natur, t. ex. om prästernas skyldighet att välja maka med hänsyn till den värdighet, som ståndet fordrade o. d., men något kunskapsprof i egentlig mening synas dessa förhör ej ha blifvit, och därmed förlorar materialet därifrån fullständigt sin betydelse för bedömandet af prästbildningen. Några citat löna därför icke mödan

* *

Vi ha följt förhørsproceduren inom Lunds stifts domkapitel under bortåt ett och ett halft århundrade. Man får därur en inblick i hur vederbörande examinators förfarit i praktiken för att söka skaffa ett i ståndpunkt och teologisk bildning tillfredsställande prästerskap samt ange riktning och hållpunkter för dess förkunnelse. Därutöfver må några reflexioner tillfogas, och vi fästa oss först vid den avslutande perioden. Omkring 1800 och tiden närmast därefter ligga profven delvis i händerna på ett antal intellektuellt svagare examinators, och då kan man nog märka, hur de teologiska begreppen icke passera revy i samma regelrätta formationer som förut. Här är det emellertid mera fråga om afmattningssymptom till följd af vederbörandes ålder eller af mänska svaghet som teologiska lärare. Någon formlig modernisering enligt den nya tidens tänkande kan man i dessa fall knappast tala om; endast en tämligen omedveten nivellering, hvarmed visserligen följde, att en del religiösa moment voro på väg att förlora i valör. Att Chr. Wåhlin — den siste i raden af dåliga lärare — tillfälligtvis råkat hamna i en torftig upplysningsteologi, må väl vara sant; som någon slags härold för en verklig tidsströmning kan man dock icke på allvar fatta honom. Det är odisputabelt, att stämningen inom domkapitlet under 1800-talets tre första decennier icke går i den rena ortodoxiens tecken på samma sätt som under 1700-talet. Hvad man finner, är en stämning, för mycket uppblandad med gamla traditioner för att själf vara upplysning, men dessa traditioner undergrädda *bland annat* genom upplysningens inflytande. Strängt taget stannar motsatsen mot det häfdvunna vid sekundära reflexer af upplysningen eller af upplysningssidéer, sådana de redan tröttat ut sig själfva. Emellertid behöfdes nog ej heller mer för att alstra

trötthet vid den d. v. ortodoxien själf. Hvad som från domkapitlets sida sanktionerades af dogmatiska kunskaper synes icke ha varit af natur att befästa de unga i någon klar ståndpunkt; så mycket mer ställdes de redlösa inför dagens växlande meningar. Prästseminariet har kanske, såsom förut anmärkts, kunnat utgöra någon ersättning, och prästexamina äro därför numer mindre än förut en mätare på det allmänna läget bland de blifvande prästerna. Seminariets ledare voro ock bland de bättre examinatorerna i prästexamen. Kvar står dock, att de kunskaper, som denna examen i sin helhet utvisar, snarast te sig som mindre fruktbärande, än hvad de varit under 1700-talet både med afseende på mognad, omdöme och teoretiskt vetande. 1800-talets första tredjedel var således en period för sig, fast egentligen utan spår af sådant, som i egentlig mening var dess eget. Den var afslutningen på hela det föregående prästbildningsskedet, som nu förlorat sin resonans i det allmänna medvetandet; själf är den tom på tankar och har intet program att sätta i stället. Därmed afföra vi den från vår granskning. Att ansatser till något nytt började spira fram bredvid de utlefvade resterna är visserligen en utomordentligt viktig sak; någon frukt däraf låter sig dock ej *påvisas* förr än under en följande tid.

Hufvudintresset af våra iakttagelser samlar sig således kring 1700-talet. Det öfverraskande är egentligen, att dessa förhör återspegla så föga af sin tids brytningar. Förmodligen har det varit ett ganska sällsynt undantag, att ett domkapitel under ifrågavarande tidsskede bevarat sin prägel af renlärighet i gammaldags anda så genomgående som det lundensiska. Att de nya åskådningarna icke formligen slogo igenom hos några af domkapitlets akademiska lärarekrafter, är endast hvad man med kännedom om deras personer kunde vänta. Men äfven i renlärigheten gifves det skiftningar, som stå i parallell med företeelser utanför den rena lärans rāmärken, och det är frånvaron af sådana skiftningar, som är frapperande. Man kan icke visa på någon särskild grupp af år, där uppfattningen om hvad som är mest centralt eller för ögonblicket mest maktpåliggande af teologisk insikt, vikit ifrån de vanliga spåren, eller där man gifvit relief åt tankar, som utvecklingen på andra områden — särskildt det filosofiska — förde med sig. På sin höjd gäller det om en eller annan enstaka examinator, att det låter sig iakt-

tagas ett något starkare intresse för de förnuftsbevis, som äfven den gamla riktnings män skattade så högt. Att undervisare af t. ex. typen Hesselén förlorat greppet om hvad ortodoxien egentligen ville, är tydligt; under sådana förhållanden kunde en viss oreflekterad mottaglighet för den åskådning, som ville ersätta den gamla dogmatiken, svårligen undvikas. Detta är dock mera ett utslag af slapphet eller bristande blick för motsatsen mellan ortodoxi och upplysning än af positivt upplysningsmässiga tendenser. Man får här en försmak af det begynnande 1800-talets färglöshet, hvilken gifvetvis icke varit utan sina föregående förberedelser. Men, fränsedt dessa öfvergångsfenomen, äro förhören på det hela taget desamma, vare sig examinatorerna varit gamla eller unga, vare sig de hört till periodens början eller slut. De röra sig också på ett så allmänt område och i så stereotyp form, att den examinerandes person föga framträdte. Det låter sig förmoda, att det slutliga urvalet af präster hållit sig på ungefär samma nivå, utan att de examinerandes egen duglighet förmått göra så särdeles mycket till eller ifrån. Profven ha anlagts efter sådan måttstock, att det endast var fråga om att kontrollera vederbörandes mekaniska inpluggande inom vissa ganska inskränkta områden. Att nämnvärdt öka måtten har väl oftast förbjudit sig själf med hänsyn till rådande efterfrågan på präster och risken att afskräcka från den prästerliga banan; å andra sidan har just det mekaniska i examensmetoden kunnat hindra en sänkning af kunskapsfordringarna. En äfven för de svagare åtkomlig medelnivå, som examinanderna endast i undantagsfall kände sig uppmuntrade att höja sig öfver, är det allmänna intrycket. Denna konstant iakttagna medelnivå bestämde icke blott kunskapernas omfattning utan äfven deras innehåll. De dogmatiska ämnen, hvarmed man hade att röra sig, voro redan på förhand gifna. Den yttre anledningen härtill var, att, som ofvan nämnts, föreläsningarna i dogmatik ända till C. J. Ebersteins tid voro fastlåsta vid J. Benzeli Repetitio theologica. Renlärighet var härmed garanterad, så långt kungliga förordningar kunna åstadkomma en sådan, och i själfva verket vida längre, ty vederbörande föreläsares — och domkapitelsexaminators — personliga ståndpunkt gick i samma anda. Inom andra stifts domkapitel skulle man sannolikt kunna påvisa helt andra fluktuationer i ståndpunkt och betydligt mera intressanta kurvor. Det har emellertid också sitt intresse att

kunna konstatera, att inom en så betydande del af Sverige som Lunds stift det teologiska läget, hvad ledningen beträffar, hela 1700-talet kunnat hålla sig så orubbadt, som hvad fallet verkligen var. Vid Lunds stifts prästexamina sitter ortodoxien hela tiden i högsätet, men den ger ock med all tydlighet till känna sitt väsen. De yttringar däraf, som vi i och med de ofvan anförda förhören återgifvit, äro, kan man säga, ett blad ur den sorglösa ortodoxiens historia. För denna ortodoxi finnas inga problem. »Bevisa det», uppmana examinatorerna tidt och ofta äfven vid de mest obevisbara spörsmål, och om examinanderna blefvo svaret skyldiga, så var det deras fel, icke teologiens. Att dessa bevis faktiskt ofta utmynnade i en *petitio principii* hindrade ej, att man på den tiden ansåg dem tillfyllestgörande och slog sig till ro därvid. För den, som stödde sig på en sådan välförsedd rustkammare af bevis, måste hvarje afvikelse från den rena läran te sig som företagen utan tvingande skäl och snarast utan skäl alls. Fast man hade pietismen in på lifvet, framställes den i de inlärdas svaren såsom en rörelse utan egentlig inre mening, baserad på ett omfattande af några mer eller mindre orimliga teoretiska satser. På samma sätt »socinianerna», d. v. s. upplysningen eller rationalismen. Det är — särskildt efter 1730-talet — anmärkningsvärdt sällan man anser det mödan värdt att ägna någon uppmärksamhet vare sig åt det ena eller det andra. Men där så sker, affärdas båda, som om det vore den enklaste sak i världen att taga ställning till deras syften. Man finner icke ett spår af intresse att klargöra, hur och hvarmed de unga prästerna skulle sättas i stånd att möta de alltid svårbehandlade fall, där pietistiska, resp. upplysningsmässiga motiv tvingats fram, förestafvade af verkliga samvetsfrågor. Det tyder på en fruktansvärd lucka i prästbildningen och en fruktansvärd blindhet i fråga om kyrkans uppgift att tillgodose aktuella religiösa kraf. Måhända har man helt enkelt icke vågat sätta prästkandidaterna in i de afskydda villolärorna af fruktan för att de då skulle falla. Måhända har man beräknat, att de skulle bli så mycket pålitligare vapendragare, om de ej kände det onda, som de skulle medverka till att bekämpa. Det kan dock ej betecknas annat än som lättsinne att på detta sätt vilja förebygga en hotande fara. Ty att en sådan förelåg, därom spåras ej det ringaste tvifvel. Det bevisas bäst af de yttre maktmedel, hvarmed man ingrep för att undertrycka de

okyrkliga tendenserna, fast kraftåtgärderna mer voro af natur att ådagalägga kyrkans inre hjälplöshet än att ersätta de begångna försummelserna. De — för att använda ett mildt uttryck — erbarmliga profven på theologia casuistica visa ock, hur fjärran 1700-talets svenska ortodoxi från en sida sedt kommit från hvad som är det innersta i det religiösa lifvet. (Att förhören i theologia casuistica mot århundradets slut nästan upphöra, var väl ingen förlust, men icke heller något gynnsamt symptom.) Samvetsfrågorna dragas ned på ett abstrakt plan för att upplösas i begreppsklyfverier; greppet därom når egentligen aldrig till sakens kärna och verkar ofta rent af otympligt. Utan att göra pietismens representanter — präster eller lekmän — till mönster, hvilka kyrkans prästerskap i allo borde ha efterliknat, kan man dock med visshet antaga, att de frågande, som vände sig till dem, i regel fått mera träffsäkra och mera förstående svar. Jämförelsen utföll således ingalunda till kyrkans fördel. Dessa bilder från kyrkans ställning med svärdet draget men ögonen slutna inför de med henne konkurrerande strömningarna, deras innebörd och deras verkliga syften, ställa måhända i skarpare dager än förut orsakerna till de sorgliga företeelser af på samma gång maktlöshet och halsstarrighet, som präglade hennes själf-försvär. Man förstår också lättare, hvarför emancipationen, sedan den väl kommit i gång, så ogärna ville böja sig; just på de punkter, där den samlat hela sin energi, saknade flertalet prästerliga motståndare om ock utan sin egen skuld förutsättningarna för att fatta själfva saken. Det gaf dem ett sken af mindervärdighet, som är lätt begripligt och säkert ej alltid varit oberättigadt. Att bakom den stora motsättningen legat andra och djupare orsaker, är ej därmed förnekadt. Det kan nu invändas, att kyrkan inför den nyare tidens många ensidigheter hade mera rätt, än hon själf kunde se eller uttrycka. Det utesluter dock ej, att hon samtidigt hade mer orätt eller försummat mer, än hon anade.

Att ett drag af onödig och torr skolastik i så många fall lagt sig öfver problembehandlingen, är egentligen ej den *svenska* teologiens fel; det var en naturlig följd af beroendeförhållandet till utlandet. Trots besynnerligheter och förkonstlingar är dock sträfvan ärlig att hålla fast det, som reformationen lefde af. Man bör ej fränkänna den tiden verklig känsla för hvad som låg bakom formerna. Tonvikten samlar sig så pass bestämdt

kring det, som för reformatörerna utgjorde de stora hufvudfrågorna, synd och nåd, återlösning m. m., att det ej gärna kan vara fråga om blott mekanisk rekapitulering. Emellertid gör sig äfven här gällande något af ortodoxiens sorglöshet. Det var icke nog, att de blifvande prästerna ställdes utanför det, som utgjorde pietismens och upplysningens starka eller farliga sidor. De ha icke heller fått nödig hjälp att förstå, hvarför det bästa i ortodoxien var sådant det var. Och ju mer en examinand visar sig i stånd att följa examinatorsn vid hans flykt genom de högre dogmatiska rymderna, desto mer känner man sig frestad att fråga, hur mycket af det mödosamt inlärdade innehållet, som var hans eget. Trots hvad som kunnat finnas af ärlighet och allvar i ortodoxien — den går dock ej fri från förebråelsen att i sin sorglösa förtröstan på att för alla och en hvar gälla som något aldeles själfklart ha befordrat en opersonlig ställning till den åskådning, hvartill den ville binda sina förkunnare. I profven återspeglas ju just de förutsättningar, hvarmed ortodoxien försett *sacri ministerii* kandidaterna vid deras inträde på den prästerliga banan.

Vi stanna vid några allmänna iakttagelser rörande sättet, på hvilket de teologiska tankarna framträda.

En karaktäristisk färgton hvilar öfver det hela redan genom den roll, som bekännelseskifterna spela. Huruvida man under de två senaste tredjedelarna af 1700-talet sysslat med själfva de symboliska texterna i någon större omfattning, kan vara tvifvelaktigt; före den stora luckan 1719—34 tyda däremot tecknen på, att åtminstone somliga punkter i Konkordieboken lästs i original, och under denna period befann sig ock, såsom förhören utvisa, ämnet symbolik på höjden af sitt anseende. En fråga som denna: »beskrif Sonen enligt Athanasii symbol» (jfr. 1697), är ju ganska typisk. Redogörelsen för omvändelsens delar enligt Apologien (jfr 1710) häntyder också på studium af själfva texterna. Att Konkordieformeln ej lagts åt sidan, framgår af flera ställen. Apostlarnas författarskap till *Symbolum apostolicum* och bevisen därför var en tradition, stadd på utgående. Den hålles uppe ännu vid de första förhören under vår period, men redan 1714 erkännes symbolet vara efterapostoliskt. Symbola förklaras (i opposition mot pietisterna) för inspirerade (jfr 1710). Denna punkt synes man senare ha dragit sig för att beröra; hvad de symboliska böckerna angår, så inskrän-

ker man utan tvekan deras auktoritet till en blott auctoritas ecclesiastica (jfr 1794), och något påstående om deras inspiration har jag aldrig funnit, ej ens beträffande Luthers katekeser, som ju dock på vissa håll gällt som gudaingifna. Stora katekesen tycks f. ö. vara den af de symboliska böckerna, som man minst kände till, något som är ganska betecknande för tidens renlärighetstyp. Lika betecknande är det, att lilla katekesen aldrig diskuteras vid förhören; dock får man ej likställa detta senare med bristande kunskap om lilla katekesen, ty hvar och en, som absolverat gängse skol- och gymnasiekurser, har säkert haft den på sina fem fingrar. Om Augsburgiska bekännelsen lästs i original, kan vara tvifvelaktigt, då dess text med tillräcklig utförlighet rekapitulerats i de dogmatiska kompendierna. Skillnaden mellan Variata och Invariata har stått fram som en mycket viktig del af teologisk kunskap. Schmalkaldiska artiklarna nämnas ofta, dock mest i förbigående.

En sak, som i detta sammanhang kan förtjäna märkas, är, att ingen af de lutherska symboliska böckerna nämnes som förpliktande läronorm *framför* de öfriga. Det genomgånga materialet lämnar intet som helst stöd för H. Levins betydelsefulla och väl genomförda hypotes om Augsburgiska bekännelsen som själfva hufvudsymbolet och de öfriga som endast förklaringar och utläggningar däraf. (Den sv. kyrkans bekännelse i historisk belysning, t. ex. sid. 97 f., 111, 112.) Ej ens Konkordieformeln nämnes såsom något sekundärt. Den skiljer sig från Augsburgiska bekännelsen blott såsom delen från det hela (d. v. s. den afhandlar endast några af Augsburgiska bekännelsens artiklar, jfr 1698), men någon lägre valör har den icke. Något medvetande, sådant som det af Levin supponerade, om en gradskillnad mellan de lutherska libri symbolici, gör sig ej någon enda gång under 1700-talet märkbart i Lund under dessa förhör. Härmed är naturligtvis icke något slutomdöme uttaladt om beviskraften af Levins argument, hvilka väsentligen röra sig på ett annat plan. Men då man t. v. icke har någon anledning antaga, att Lund i detta afseende intog någon undantagsställning, föreligger dock en faktor, som betydligt försvårar tillämpningen af den Levinska hypotesen.

Att hufvudinnehållet af symbolerna och articuli fidei varit känt under hela Gamla testamentet alltifrån patriarkernas och paradiset tid, fattas som något själfklart. Triniteten kan t. ex.

bevisas ur Gamla testamentet (jfr 1710 m. fl.). — Det konfessionella medvetandet är tydligt utprägladt både gent emot katoliker och reformerta. Gent emot de senare synes egendomligt nog predestinationsläran spela en mera framträdande roll än nattvardslära och kristologi, särskildt under 1700-talets två mellersta fjärdedelar. Någon sammanhängande insikt i t. ex. den reformerta kyrkans åskådning har man icke haft, men dess bekännare utmålas i svarta färger: de anklagas för att indirekt vara ateister (jfr 1780), att anse Kristi tillfyllestgörelse ofullständig (jfr 1794), m. m.

I fråga om den dogmatiska typen märker man genast, hur intellektualismen är fullständigt obruten hela århundradet igenom. Hvad som här närmast är ägnadt att förvåna är, att afståndet mellan teologi och naturlig religion är — eller rättare framställes såsom — så kort. Redan den formella filosofien tillskref man viktiga dogmatiska uppslag t. ex. i nattvards- och arfsyndsläran (jfr 1780). Den naturliga teologien sättes mycket högt. Hvad den icke kan komma till rätta med, d. v. s. bevisa, är läran om triniteten och om undren. Det är den sanna teologiens öfverlägsenhet i att behandla några metafysiska begrepp, som grundar dess företräden. Så djup *känslan* af motsats mellan uppenbarad och naturlig religion under större delen af århundradet faktiskt än var — man var icke i stånd att samla den i något bättre än dessa uttryck, som föga återge af hvad som rör sig innerst i det personliga fromhetslifvet. Därför är ställningen vid 1700-talets slut och början af 1800-talet lätt förklarlig, när tungan på vågen lämnade sitt gamla läge och endast genom för ortodoxien lyckliga tillfälligheter undgick att slå öfver åt motsatta hållet. Uppenbarelsens auktoritet var det emellertid aldrig på allvar fråga om att rubba. Därför är också inspirationsläran — inklusive förhållandet mellan Guds ord och Skriften — hela perioden igenom ett omtyckt ämne.

Att uppräknat de resp. dogmatiska detaljfrågor, som varit på tal, är onödigt. Vi hänvisa till det anförda materialet samt därvid gjorda iakttagelser och påpeka därutöfver endast, huru som läran om ordo salutis och om Kristus (ej minst *communicatio idiomatum*) drifvits utan egentlig afmattning. Den enda förskjutning, som tilldrager sig något intresse, är, att det konfessionalistiska draget, som så starkt präglar begynnelseperioden, efter 1700-talets midt i någon mån fick vika för synpunkten:

förhållandet mellan teologi och förnuft. Det är emellertid blott fråga om ett mer eller mindre. Konfessionalismen försvinner ej, och den naturliga teologien stod högt i kurs redan från början. — Allt präglas af den genomgående formella bearbetning, som var den ortodoxa dogmatiken egen, samt de logiska indelningar och uppdelningar, hvarpå så mycket skarpsinne ödats. Om värdet motsvarade arbetet därmed, må lämnas ofärdigt. I förbigående må endast erinras om en klassificering, som genom sin yttre form förtjänar att räddas från glömska: baptismus »flaminis, fluminis och luminis».

Det exegetiska studiet har tydligen endast varit ett appendix till dogmatiken. Hvad som kräfdes utom öfversättning, resp. uttagande af satsdelar var endast att tillräckligt noga prätta texten. Resultatet blef genast en fix och färdig dogm. Många karaktäristiska exempel finnas anförda bland excerpten. Vi inskränka oss till att hänvisa på ett fall: när det heter: »Skapa i mig, Gud, ett rent hjärta!» är därmed uttaladt, att omvändelsen härrör från Gud allena, ty skapa betyder ex nihilo producere (jfr 1698). Under sådana omständigheter är det gifvet, att någon blick för den historiska miljö, hvarur en bibeltext framgått, är omöjlig. Därmed äro också alla framsteg på detta område uteslutna och de mekaniska greppen om uppenbarelsen innehållit oföretagliga.

Man kan förvåna sig öfver den suveräna likgiltigheten för alla historiska synpunkter och öfver den fullständiga kritiklöshet, hvarmed man på de dogmatiska tankarna tillämpade en mekanisk metod. Det blir dock förklarligt, om man gör sig närmare reda för den tidens sätt att uppfatta begreppet historia. Och man kan knappast få en mera åskådlig bild däraf än genom de kyrkohistoriska förhören. Kyrko- och dogmhistoria äro ämnen, som ligga fullständigt i lägervall. En »god historikers» egentliga plikt är att »nihil veri tacere, nihil falsi dicere» (jfr 1780). I *användningen* kom denna historiska princip att föra hufvudvikten öfver på fasthållandet af ett antal mekaniskt utkastade och lika mekaniskt inlärdas namn, resp. årtal, allt så blottadt på inre sammanhang, att behållningen blef lika med noll äfven för de få, som kunde sitt pensum. För de flesta blef det kyrkohistoriska material, som ingick i kursen, ett sammelsurium, där ingen minnesteknik kunde hjälpa: en »god examinand» hade i motsats till »en god historiker» frikostigt till-

tagna rättigheter både att förtiga det sanna och att uttala det oriktiga. Det föll ingen af vare sig lärare eller lärjungar in, att kyrkohistorien var något annat än statistik, och såsom sådan blef den ett dödt kapital, som redan af sig själf var dömdt att vårdslösas. Gingo den dogmatiska och den exegetiska disciplinen in i hvarandra, så föll kyrkohistorien utanför dem båda och hade intet af värde att skänka, för hvad som var teologisk skoling i verklig mening. Kyrkohistoria, i den form ämnet praktiskt taget har förelegat för examensstudiet, var något, som med nödvändighet kom att afstötas från den delen af teologi, ur hvilken de blifvande prästerna försågos med de inre förutsättningarna för sitt kall. Det är nogsamnt bekant, huru det dogmatiska och exegetiska stoffet gestaltades utan ett spår af känsla för behovet att bringa det ens i förhållande till det historiska: det är också bekant, hvilka underliga utväxter, som däraf alstrades. Men man får sällan så som vid ifrågavarande praktiska resultat af dåtida historisk undervisning en lefvande inblick i, hur hvarje ansats till historisk uppfattning har varit omöjlig, därför, att det historiska material, hvarmed man rörde sig, var något oförstådt, som ej förtjänat namnet historia. Dessa hvardagsbilder belysa situationen långt kraftigare än den mest ingående granskning af den tidens gängse historiska läroböcker.

Med det sagda är angifven arten af den prästbildning, som Lunds domkapitel begärde under 1700-talet. Det återstår till sist att nämna något om den kvantitativa tillämpningen af kunskapsfordringarna. I sina hufvuddrag låter sig omfånget beräknas genom de i inledningen anförda läroböckerna. Därtill har kommit särskild undervisning i exegetik, hvarvid föreläsningssanteckningar förmodligen utgjort själfva grundstommen. På helt allmänna grunder kan man förmoda, att kursen i Gamla testamentet bestått i öfversättning jämte kommentar af några få valda ställen, kanske t. o. m. blott delar af enstaka kapitel, under det att kännedomen om innehållet i dess helhet berott af examinandernas förkunskaper och fria val. På samma sätt är det nog endast en ringa del af Nya testamentet, som för examensändamål genomgåts med kommentar — äfven här i form af valda ställen — hvaremot det sannolikt ej funnits anledning att dispensera från några större partier af den grekiska texten. På föreläsningar och enskilda kollegier har man väl också fått vissa kapitel ur den systematiska teologien vidare utförda, och

de citat ur nyare tyska författares arbeten, som en och annan gång uppträda mot århundradets slut, äro förmodligen reminiscenser därifrån. Frågan gäller emellertid särskildt i hvad mån den meddelade undervisningen och de föreskrifna fordringarna ha tillägnats. Härvid ha säkert inställt sig stora svårigheter, dessa åtminstone delvis sammanhängande med det, som vid denna tid utgjorde ortodoxiens stora svaghet. Ortodoxien, fattad såsom medveten teologisk strömning, har alltid varit reproducerande, äfven i sina ungdomstider. Detta hindrar ej, att dess tankar en gång kunnat verka med hela styrkan af en ny upptäckt, men tiderna hade nu förändrats. 1700-talet representerar det stadium, då det reproducerande momentet oförminskadt står kvar, men utan den inre spänstighet, som gjort ortodoxien till hvad den från början var. Detta betyder alltid en nedgång, äfven om det icke i hvarje enskildt fall har betydt den rena motsatsen till uppriktig kristendom. Ärlig tro på en aktualitet, som icke längre förefanns i problemställningarna, det är hvad som lyser fram ur det genomgångna materialet äfven där det ter sig som bäst. Under ett sådant tillstånd dämpas arbetet både för undervisare och lärjungar. Vi ha förut nämnt, att yttre omständigheter lade hinder i vägen för kunskapsnivåns upprätthållande. Här möter oss en inre svårighet, som säkert medverkat i samma riktning, om ock omedvetet. Viljan att häfda de rådande traditionerna var ärlig; därför har man undgått fullständigt förfall och till det yttre lyckats kanske t. o. m. bättre än hvad fallet var på många andra håll. Man har aktning och respekt för sina uppgifter, och därmed är den rena vårdslösheten definitivt utestängd. Men ingenstädes visar sig något af ifver för själfva saken eller lust för arbetet, ingenstädes märkas några spår af att en tanke kunnat gripa eller entusiasmera. Därför härskar öfver allt en tröstlös enformighet. Väsentligt och oväsentligt blandas om hvartannat; det förra får ej mer af värde än det senare. Där planlösheten i så hög grad satt sina märken, erbjuda sig inga hållpunkter för ett teologiskt studiearbete, och gränsen mellan kunskap och okunnighet är praktiskt taget omöjlig att hålla uppe. Vore det, som finns kvar, resp. saknas af svar, en tillförlitlig mätare, skulle läget ha varit alldeles oefterrättligt. Så enkelt låter sig nu enligt min mening saken ej beräknas. Likväl häntyder materialet i dess helhet — både det anförda och det, som här förbigåtts — på att vederbörande

varit villiga öfverse med äfven mycket betänkliga defekter. Hur mycket vi än tagit hänsyn till förmildrande omständigheter, är det uppenbart, att den af vederbörande anlagda måttstocken icke gjort till fyllest för den tidens förhållanden ens i kvantitativt afseende. Hur det ur kvalitativ synpunkt återstod mycket att önska, ha vi förut sett.

Söker man efter en utgångspunkt för att bedöma tillståndet bland de praktiskt tjänstgörande prästerna, så är det teoretiska examensstudiet endast en faktor bland bland de många; det ligger alltså icke inom området för vår undersökning att härvidlag ingå på någon värdesättning. Men så mycket torde vara klart: de hållna förhören ha *icke* förmått reglera urvalet af präster så, att det bildningsmått, hvaraf de voro i behof, garanterades. Vår granskning af examensväsendet i Lund har visat, att detta icke berodde på särskilda personer eller enstaka tidsförhållanden. Öfverraskande är, att det icke heller berodde på något tillbakasättande af de kyrkliga, d. v. s. de ortodoxa intressena för andra, därmed konkurrerande. Vi ha genom beskaffenheten af vårt material fått en bild af, hur ortodoxien utvecklade sig i ett fall, där den ej var påverkad af tryck från de motsatta strömningarna. Den hade, så långt våra iakttagelser sträckt sig, obehindradt kunnat följa sina egna lagar, och likväl är belastningen tydlig. Den börda, hvarunder ortodoxien dignade, var icke i första hand ligkiltigheten hos affällingarna eller kampen mot öfvermäktiga motståndare. Alldeles oberoende häraf verkade den döda vikten i dess eget inre. Vi ha funnit den i form af ett slags andlig oföretagsamhet; vi ha följt den i dess yttringar och därmed fått en inblick i själfva hufvudsaken: den rådande öfverskattningen af det förflutna på det närvarandes bekostnad; hjälplösheten inför den konkreta verkligheten; oförmågan att målmedvetet samla de inre krafterna samt den bristande blicken för skillnaden mellan lefvande och liflost. Det är dessa drag, som tala ur den tidens prästbildningsarbete, och med den betydelse, som prästbildningen ägde, måste den, där den gick i ortodox anda, nödvändigtvis bidraga till att förvärpa de farliga svaghetssymptom, hvarmed den svenska 1700-talskyrkan var behäftad.

Det statistiska materialet angående antalet aflagda examina och därmed sammanhängande uppgifter är, hvad angår tiden

före 1780-talet, behäftadt med för många och stora luckor för att ge någon tillfredsställande öfverblick. Här nedan meddelas resultatet af, af mig begärd, en beräkning för tiden 1782—1830:

År	Rector Scholae	Studiosus Godk.	Uderk.	Ph. cand.	Magister	Collega	
1782	—	7	—	1	1	—	= 9
3	1	9	2	4	2 ¹	4	20
4	—	5	—	—	1	1	7
5	—	4	—	1	4	1	10
6	—	9	—	—	1	1	11
7	—	8	—	1	5	—	14
8	—	10	—	1	2	—	13
9	—	6	1	—	2	1	9
1790	—	11	—	1	2	—	14
1	—	13	—	1	1	1	16
2	—	9	—	—	2	1	12
3	2	9	—	—	2	—	13
4	—	12	—	—	3	1	16
5	1	11	—	1	5	—	18
6	—	2	—	—	1	—	3
7	—	5	—	—	2	—	7
8	—	3	1	—	1	2	6
9	1	4	—	1	1	—	7
1800	—	11	—	1	5	—	17
1	—	13	—	—	1	—	14
2	—	14	—	—	4	—	18
3	1	12	—	1	1	—	15
4	—	11	—	—	4	—	15
5	—	—	—	—	—	—	—
6	—	12	—	—	2	—	14
7	—	5	—	—	2	—	7
8	—	8	—	—	1	—	9
9	—	11	—	1	5	—	17
1810	—	—	—	—	3	1	4
11	—	20	—	1	8	—	29
12	3	9	—	3	7	2	22
13	—	1	—	1	4	—	6
14	—	14	1	1	—	—	15
15	—	10	—	—	3	1	14
16	—	14	—	—	—	—	14
17	—	3	—	—	—	—	3
18	—	4	—	—	1	—	5
19	—	18	—	—	—	—	18

¹ Dessutom underkändes en af de anmälda magistrarna.

År	Rector Scholae	Studiosus Godk.	Underk.	Ph. cand.	Magister	Collega	
1820	—	10	—	—	1	—	= 11
21	—	7	—	2	3	—	12
22	—	13	—	1	—	—	14
23	—	10	—	1	1	—	12
24	—	9	—	—	1	1	11
25	—	10	—	—	—	—	10
26	2	5	—	—	—	—	7
27	1	8	—	—	2	—	11
28	1	6	—	—	1	—	8
29	—	8	—	2	3	—	13
1830	2	5	—	4	1	—	12

Då medellinjen genom dessa kurvor tämligen konstant håller sig vid samma siffra, torde man kunna antaga, att kurvorna för de närmast föregående decennierna ej skulle förete några väsentliga afvikelser, därest materialet läte sig uppletas. Som man finner, äro studiosi i afgjord majoritet framför magistrarna, och dessa framför kandidaterna. Anmärkningsvärd är den låga procenten underkända. (Under hela den tid, då prästseminariet var i funktion, förekom endast ett sådant fall.) Då Munck, som vi ofvan sett, uppger, att han måst afvisa åtskilliga på anställning reflekterande, förefaller det, som om de svagaste erhållit ett consilium abeundi, redan innan examen företogs. Det är således troligt, att examinatorerna i själfva verket varit strängare, än antalet faktiska kuggningar utvisar.

D. Fehrman.

MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Ericus Olais utrikesstudier.

Om Ericus Olais tidigaste studier känner man, att han den 1 okt. 1447 inskrefs vid Rostocks universitet och där promoverades till artium magister år 1452. Det framgår vidare bl. a. af Uppsalastudenten Olaus Guthos flitiga kollegieanteckningar, att Ericus också var teologie doktor. Hvar och när studierna för denna lärdomsgrad bedrifvits, har emellertid hittills varit obekant.¹

I ett arbete, som icke förut blifvit rådfrågadt, när det gällt att finna upplysningar rörande i Italien studerande svenskar, lämnar Sienauniversitetets historieskrifvare L. ZDEKAUER (*Lo studio di Siena nel rinascimento*, Milano 1894) en intressant upplysning om Ericus Olai. Det meddelas där (s. 83) efter en anteckning i en Biblioteca Comunale i Siena tillhörig handskrift (cod. A XI : I, f. 5), att »Enricus Olavi de Upsalia regni Suetie, doctor in artibus», den 7 maj 1475 upptogs i den teologiska fakulteten i Siena som »baccalarius incorporatus».

Ericus Olai — ty att anteckningen gäller »den svenska historieskrifningens fader», är ställdt utom allt tvifvel — hade alltså, obekant hvar, förvärfvat värdigheten af sacre teologie baccalarius redan innan han inskrefs i Siena. Detta hade antagligen skett i hans unga år som en fortsättning på hans studier i den filosofiska fakulteten. Sina högre teologiska studier har han emellertid, såsom framgår af den anförda notisen, vid mogen ålder bedrifvit i Siena, och utan tvifvel var det här han förvärfvade den teologiska doktorsgraden. Vistelsen i Siena kan ej ha räckt längre än till 1477, ty alltifrån Uppsala universitets öppnande hösten nämnda år verkade ju Ericus Olai oafbrutet som teologisk föreläsare vid den nya högskolan, och den ungefärliga dateringen för hans doktorspromotion är därmed gifven.

¹ Se ANNERSTEDT, Uppsala universitets historia, I, s. 30.

Frågan, hvar och vid hvilken tidpunkt Ericus Olai blef doktor i teologien, torde sålunda vara besvarad. Det har sitt stora intresse, att han begynte sina studier i Siena ungefär samtidigt med att de svenska universitetsplanerna togo fastare form, och den förmodan ligger nära till hands, att det var på Jakob Ulfssons initiativ och just med tanke på det blifvande universitetet, som han nu skred till fullbordandet af den teologiska utbildning, hvilken skulle göra honom skickad att intaga ställningen som Uppsala universitets förste teologie professor.

Det kan tilläggas, att ZDEKAUER's förutnämnda arbete lämnar upplysning om ännu ett par svenska Sienastudenter. En förteckning öfver de scolares, som åren 1470-1495 intagits i Casa di Sapienza i Siena (det högt ansedda kollegium, där ett trettiotal främmande studenter, som i sina studier hunnit ett mera framskridet stadium, mot viss betalning erhöilo bostad), återges nämligen af Zdekauer in extenso, och man möter där namnen »Ericus Geting de Suecia» och »Wynreich Lehusen de Stokholm civitate regni Swecie». Den förre vann inträde i Sapienza år 1492, den senare 1494. Båda äro förut kända; de voro som prebendater fästa vid Uppsala domkapitel och nämnas i ett flertal vid kurian inlämnade suppliker eller där utfärdade handlingar under 1490-talet. Genom den af Zdekauer aftryckta förteckningen får man nu reda på att deras vistelse i Italien egentligen berodde på att de idkade studier i Siena. Sedermera återvände de till Uppsala, där de utan tvifvel verkade som lärare vid universitetet och sålunda i likhet med Ericus Olai kunde göra sina kunskaper fruktbärande för den unga svenska bildningsanstalten.

Gottfrid Carlsson.

Peter Murbecks framställning af ordo salutis.

Den framställning af ordo salutis, som återfinnes i Peter Murbecks Catechetiska Arbete, Carlsrona 1769, s. 270—274, synes hafva varit fast utpräglad hos honom. Då denna framställning ej saknar ett visst intresse, återgifva vi densamma.

Den helige Andas Wälgärningar bestå däri,
att Anden

a. *Kallar*. Denna Kallelse är Guds förekommande nåd, hvarmed Han söker få människjan frälst . . . Med denna nåden

1. Söker han i allmänhet att locka människjorna till bättring och trona på Jesum Christum medelst Evangelii Ord . . .

2. [söker han] i synnerhet [locka till bättring], då han kraftigt rör deras hjärtan till upväckelse . . .

b. *Församlar*, hwilket är den beredande nåden, med hwilken han

1. Dels förer människjan, som tagit emot kallelsen, dertill, att hon noga eftersinnar, hwad som hör till hennes salighet, och stygges wid synden, Luc. 15: 17—19. . .

2. Dels ock förer en sådan människja till de trognas Församling, at hon måtte alt mer warda upbyggd i det sannskyldiga wäsendet: Ebr. 10: 24—25 . . .

c. *Uplyser*, som är Guds wärkande Nåd och åtskild ifrån den föregående uplysningen uti Kallelsen, hwilken allenast strålar in i själen; men denna Uplysning är den Helige Andes inplantade ljus, det han genom Ordet wärkat uti en omvänd själ, då Han

1. Dels låter människjan se, at Jesus Christus är endast den, som henne försonat, och förwärfwat henne rättfärdighet, Joh. 3: 14—15, Joh. 6:40.

2. Dels ock låter henne städse gifwa agt på Jesu exempel och wandel. Joh. 8: 12 . . .

d. *Helgar*, som är Guds medwärkande nåd, då den Helige Ande styrker de nya krafterna han förlänt en sådan omvänd själ, at hon

1. Af hjertat stygges wid det onda och derföre tager sig till wara 2 Cor. 7: 1, 1 Joh. 3: 3.

2. Uti all sin wandel söker wara ostraffectig Phil. 1: 27, 1 Petri 1: 15—16.

e. *Behåller* i en rätt tro, som är Guds förwarande nåd, således att en trogen själ

1. Dageligen tillväxer i det goda påbegynta värket, Phil. 1: 6, 1 Petri 5: 10, Rom. 8: 26

2. Står fast deruti, at hon tackes Gud in till ändan. 2 Tess. 3: 3, Uppenb. 2: 10.

Samma framställning förefinnes i Murbecks kateketiska arbete och Alla Tre Trones Heliga Articular för nattvardsungdomen, 4 uppl., Carlskrona 1825.

Peter Murbecks hufvudsynpunkter ansluta sig ju till Luthers lilla katekes. Kallelsen är i allmänhet en lockelse genom evangelium; emellertid framhåller Murbeck uti »upväckelsen» det etiska momentet: människan väckes till den vaksamhet, om hvilken t. ex. Henric Schartau talar i sin Undervisning i Kristendoms-kunskapen, Trettonde Uppl., 1900, s. 195.

Murbeck upptager »församlar», som i Luthers katekes säges om hela kristenheten, under synpunkten af *den enskilde*. Med »församlar» afser Murbeck i första rummet en begynnande lagisk upplysning, hvarigenom människan föres till syndaånger. En fortsatt upplysning sker genom Guds verkande nåd. Murbeck framhåller ej uttryckligen, att denna fortsatta upplysning sker genom lagen. Antingen förlägger han den lagiska upplysningen till momentet »församlar» eller innesluter han i upplysningen genom Guds verkande nåd en fortsatt lagisk upplysning. Det senare alternativet synes oss mest öfverensstämma med Murbecks lagiska ståndpunkt. Emellertid framhåller Murbeck kraftigt upplysningen om Försonaren. Den, som nu i ånger och tro gripit om Kristus, får syndernas förlåtelse och blir född på nytt.¹

Helgelsen fattas som »medverkande» nåd. Detta öfverensstämmer ej med Luthers stora katekes. Helgelsens etiska moment

¹ Jfr Peter Murbecks verksamhet i Skåne, Akadem. afhandl., s. 140.

accentueras ju ofta af pietisterna på bekostnad af dess religiösa. Den pånyttfödde får i helgelsen nya krafter att strida mot den gamla människan och följa Jesus efter. Anden *behåller* och bevarar människan i tron. Den nya människans tillväxt borde af Murbeck hafva hänförts till Andens helgelse såsom sin grund. Detta har han på ett härligt och gripande sätt gjort i den 9 art. af sin Trosbekännelse.¹ Men han var mera konsekvent i gudsfruktan och redligt nit än i logisk formulering och systematisering.

¹ Jfr Peter Murbecks verksamhet i Skåne, Bilag, s. 61.

Alexander Rydberg.

Protokoll vid biskop Johannes Baazius d. ä:s visitation i Reftele 1647.

Anno 1647 then 8 Decembris hölts visitation uthi Räftele kyrckia uthi Sampteligen Anderstorps socknemäns närvarho och effter examen in Catechismo sampt flitigh förmaning till Guds fruchtan; Beslutades thetta effterskrefna.

Ährligen skall hållas socknastempna uthi hvar Försambling (:om ske kan:) 2 gånger. Och tå skall ransakas och upkrävas alla the ingjäll som kyrckionen tillhöra, antingen the äro fallne aff Wijnsädh, Byggningsstunna, af frijvilligh gåffva, eller effter underskrefna punkter. Then som tå är borto böte 4 öhr. s. m. Om någon försummer kyrckiogångh på Bönedagar i wekan så att ingen aff hans matalagh kommer tå till kyrckia, then husbonden skall giffva för hvar gångh 2 öhr s. m: Item the som stå på kyrckiogården sedan kyrckiotjensten är begynt och icke inkomma i kyrckian skola lijka mycket giffva. Men the som komma seendt (:om thet icke [är] aff en slem sedvana:) och strax tå ingå äro frij.

Om någon försummer kyrckiogångh på Söndagar eller Hellgedagar, så att han bortreser eller tå driyckenskap öffver, then skall

giffva hvar gångh 1 öhr s m och then som låter försumma sig med driyckenskap hoos en annor skall giffva 4 öhr s m:

Om någon kommer drucken till kiyrc kian, aff lögerdags arbete eller annat eller elli est förargar Församblingen medh oliudh giffve hvar gång 6 öhr s m:

Inga troloffningar skola göras aff gemene Folck uthan pastoris vedhskap; men troloffvar Minist. Eccl. Folck skall thet ske effter noga ransakningh om skiylskap, allas frijvilliga bejakelse och långsamma betänkie, sedan skall han påminna them vijgas, innan Åhrstijden ändas, och till påminnelse skall han sättia i wijthe 1 paar oxar om the lenger fördröia medh Echtenskapets fullbordan, på thet mycken vidlöfftighet, som förorsakas af the långsamma förelöfningar må förhindras.

Then som troloffvar Folck uthan pastoris vedhskap, skall giffva 1 Rdr in usum publicum.

Om någon Fästeman belägrar sin fästemöö förr än the vijgas skall giffva 1 Rdr orckar han eij boterne, skall både han och hon stå i vapenhuset the Söndagar som thet liyses för them, och pastor i suggestu affbeder på theas vegnar, förargelsen och giffve intet.

Om bruden som är belägrat döllier sigh, och wijges med chrono tå skall hennes man, till med Rdr och så giffwa chronabrott som wådan är till åth minstone $\frac{1}{2}$ Rdr till then kiyrc kia hon wiges wed och förargar Folcket.

Om någon bliffver skiylldig till kiyrc kian och betalar icke penningar eller arbete när socknastempna hålles, han skall stå i vapenhuset 1 Söndagh medhan kiyrc kiotjenst sker och affbedia per Ministrum Eccl. i suggestu scandalum delictij; tredskar han ther medh skall han förskriffvas till Capitulum, och taga ther affsked.

Wadh saker som elli est förefares i Församblingene, och pastor kan icke rättis, moste han skrifva till sin præpositum och taga ther skrefftelig underrättelse huru saken skall uthföras.

Alla the sedlar som pastor får ifrån capitulo eller præposito moste han förvara till nästa synodum och tå hafva them medh sigh till Wexiöö sampt upkreffia tidigdt them penningewicht som them är pålagdt hvilcke penningar skole tå lefvereras, förnimmandes in quem usum publ. the användas.

Subscripsit Johannes Bazius.

Es. Bexell.

Anteckningar till svensk senmedeltid och reformation.

1. Nicolaus Hermannis skrinläggning.

I Rimkrönikans sista fortsättning om Sten Sture d. y. finnes följande relation om Nicolaus Hermannis skrinläggning i Linköpings domkyrka (KLEMMING, *Svenska medeltidens rim-krönikor*, III, s. 202 f., v. 5853—5880).

»Gud lath sina nådher skina tha
mz hellige biscop niels i lynköping lå
5855 Hans hellige been the lagdess i skrin
thz sa iag mz öghen myn
Bisper oc prelather wåre tha när
mykit herskapp oc almoge war oc ther
'Tidegärd höldzss ther högtidelig
5860 i then högtiid predikan dagelig
Hwar prelather hölth tha sina
somme på Swenska och somme latina
Biscop hans braske hölth ther till kosth
och skänkte alle bade win och most
5865 Miöd och ööll gaffs ther nog
som hwar bästh lyste han ther aff tog
Om afftonen optändes lykther tha
att hwar skulle see hwarth han skulle gå
'The lykther stode alle i en ring
5870 i hwalffholen all domkyrken om kring
'Ther brwnne the then longa natt
ty stoor long liwss wåre i them satt
'Ther ware och the, som på skulle akta
och liwss oc eldh skulle granneliga wakta
5875 J domkyrken monga lampor oc liwss optändes
och brwnne till täss all tydegerd ändes
'Then högtiid stood i daga tree
stor ära och heder monde ther skee
'Twsandefämhwndrade och XX år
5880 söndaghen ephther kyndhermässa thz war.»

Den datering, som i de båda sista verserna gifves för denna stora festliga händelse, är fullt klar och oförtydbar: år 1520 söndagen efter kyndelsmässan, d. v. s. den 5 febr. Icke desto mindre inger den omedelbart betänkligheter. Riksföreståndaren anges såsom närvarande vid festen; det är nämligen han, som i berättelsen talar i första person (»thz sa iag mz öghen myn», v. 5856). I själfva verket dog ju emellertid herr Sten på vägen mellan Strängnäs och Stockholm S. Blasii dag, d. v. s. den 3 febr., 1520 (OLAVUS PETRIS *Krönika*, i hans *Samlade Skrifter*, IV, s. 283). Och kan man öfver hufvud ha anordnat en translation med alla dess festligheter »i daga tree» vid en sådan tidpunkt — ett par veckor efter nederlaget vid Bogesund och med fienden i hjärtat af landet?

Att translationen verkligen ägt rum, är otvifvelaktigt. I det fallet kunde icke krönikören, som är att söka i Vadstena på 1520-talet (KLEMMING, a. a., s. 302), taga miste. Men kronologien är icke hans starkaste sida; månne icke något misstag därvid kan vara begånget?

Terminus a quo för translationen betecknas genom Arcimboldis förordning af 20 dec. 1518, utfärdad i Arboga under riksdagen därstädes (omnämnd i CELSES *Bullarium*, s. 218; i afskrift i ÖRNHJELMS *Bullarium*, bd II, i Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademiens Bibliotek). Enligt framställning af biskop Brask och Linköpingskapitlet omnämner där legaten, att Alexander VI beviljat Nicolaus helgonheder i de tre nordiska rikena och tillåtit hans translation, fastställer »primum diem dominicum mensis Maji quo ab seculo feliciter migravit» såsom hans åminnelse dag och skänker dem, som denna söndag och pingstafton besöka Linköpings domkyrka och ge ett bidrag till bevarandet af helgonets relikier och förökandet af dessas heder, samma aflat som i ett par romerska kyrkor (S. Sebastiani extra muros på 1. söndagen i maj, Laterankyrkan på pingstafton). Det är uppenbart, att, när detta bref skrives, translationen ännu icke blifvit verkställd. Jag menar nu, att den dag, som här fastställles såsom Nicolaus' blifvande åminnelse dag och förses med en framstående aflat, första söndagen i maj, också är den dag, då i verkligheten translationen skett; och detta under året närmast efter Arcimboldis förordning, hvilket tillika är det sista, hvarunder herr Sten kunnat vara med på en vid denna årstid infallande fest. Med andra ord: Nicolaus Hermannis skrinläggning har ägt rum *den 1 maj 1519*.

Att fira Nicolaus i början af maj kunde lämpa sig, då — såsom

Arcimboldi antyder — hans dödsdag inföll vid den tiden: han hade dött den 2 maj 1391, dagen före inventio crucis (*Diarium Vadstenense*, SRS I: 1, s. 104; *Vita S. Nicholai*, *Antiqvarisk Tidskrift*, V, s. 332). Det kunde också vara lämpligt af politiska skäl: man var ju i brinnande krig med Danmark, men under vintern hvilade mest vapnen, och i maj hade sommarfälttåget ännu ej börjat. En dylik högtid, då massor af folk strömmade samman, borde ej störas af krigshändelser; å andra sidan borde den helst äga rum under den varmaste årstiden. Att herr Sten var i Östergötland i början på maj 1519, är säkert, då han den 8 maj bevistade en af Brask förrättad nunneinvigning i Vadstena (*Diarium Vadstenense*, s. 216). Där var ock Arcimboldi med; han hade nyss förut (mars—april 1519) råkat ut för det bekanta obehagliga äfventyret i Danmark, då Kristian II lagt beslag på hans aflatsvinst och han fått fly tillbaka till Sverige, där han sedan stannade ända till på hösten. Också han kan sålunda ha varit med vid helgonfesten, ehuru man i sådant fall snarast skulle ha väntat, att krönikören icke förgätit att nämna om en så förnäm gästs närvaro. (Den 15 maj var han i Linköping och utfärdade då ett aflatsbref för Vadstena kloster, som till tack för frikostiga bidrag till hans stora insamling erhöll samma indulgenser, som man kunde få vid stationskyrkorna i Rom. *SPEGEL, Skrifteliga bevis*, s. 143 f.)

När det gäller att förklara det kronologiska felet hos krönikören, så kunde man möjligen tänka sig, att han fått in kyndelsmässan i stället för korsmässan. Den senare (nämligen korsmässan om våren, inventio crucis) var den högtid, med hvilken Nicolaus' död stod i samband, och som, om vår förmodan är riktig, också dragits in i translationshögtidligheterna: dessa pågingo ju nämligen i tre dagar, och om de började på söndagen den 1 maj, så slutade de alltså på korsmässodagen den 3. I stället för »söndagen efter kyndelsmässa» skulle alltså det riktiga vara »söndagen före korsmässa». Att tänka sig, att krönikörens årtal 1520 möjligen kunde vara rätt, ehuru datum är orätt, stöter på den svårigheten, att uppgiften om herr Stens närvaro äfven då måste vara oriktig, och man har i så fall svårt att förklara, hvarför translationsberättelsen, som spelar en viss roll i herr Stens krönika, öfver hufvud taget har kommit med där. Maj 1519 är ock ur det allmänna politiska lägets synpunkt en vida lättare tänkbar tidpunkt för en dylik festlighet än vare sig maj 1520 eller maj 1521. Trots att man måste antaga ett dubbelt fel i krönikörens tidsuppgift, drifves man alltså, synes det mig, från alla håll i riktning af den här föreslagna dateringen.

CELSE åberopar i saken ett yttrande af MESSENIUS. Denne säger under året 1520 (*Scondia*, t. IV, s. 82): »Ostrogothiæ Præsul Johannes, B. Nicolai canonizatione, sui in officio prædecessoris, tandem impetratâ, corporis translationem celebrat, & illam quotannis Dominica V. ante Pascha recolendam ordinat, ipsumque hoc anno festum inchoat, in quo populus frequens insignia obtulit dona, pro capite S. Nicolai argenteo quantocyûs fabricando». (Jfr äfven t. XV, s. 97.) Här säger ju Messenius, att translationen verkstälts på samma dag, som sedan blef Nicolai åminnelse-dag; det skulle alltså efter min mening vara riktigt. Däremot torde Messenius vara på orätt spår med hänsyn till året, och hans besynnerliga datumuppgift, »5. söndagen före påsk», vederlägges såväl af Arcimboldis bref som af det 1523 tryckta mässritualet på Nicolai dag (*Historia S. Nicolai*, aftryckt i BENZELII *Monumenta*). Detta ritual med sina jublande »Alleluja» passar icke på någon söndag under fastan, utan det hör utan allt tvifvel hemma på den dag Arcimboldi bestämt: 1. söndagen i maj faller alltid mellan påsk och pingst, tidigast på 1. (Quasimodogeniti), senast på 6. efter påsk (Exaudi); evangelietexten (om den gode herden) är hämtad från 2. efter påsk.

2. Magnus Magnis återkallelse.

I Brasks Registratur i Riksarkivet finns mot slutet på en sida, som upptages af flera strödda anteckningar utan inbördes sammanhang (f. 156 r.), äfven följande märkliga anteckning. Sidan är något skadad, så att slutet på raderna är förstördt. (Hvad som meddelas inom klammer är af mig suppleradt.)

»Ego Magnus Magni vesgotus cognoscens veram catho[licam et] ap[ostolicam] fidem Anathematizo hic(?) publice omnem heresim precipue illam lutheria[nam] de qua actenus extiti infamatus Consentio`autem sancte romane ecclesie et(?) Ap[ostolice] sedi et ore corde et proprio stilo profiteor me credere et eandem fidem tenere [quam] sancta Romana ecclesia auctoritate ewangelica et apostolica tenendam tradit Iurans(?) [per] sanctam trinitatem et sacrosancta ewangelica (sic!) christi eos qui contra hanc fidem venerint dogmatibus et sectatoribus suis eterno anathemate dignos esse pronuntio Et si . . . quod absit aliquando contra hec aliquid assentire aut predicare presumpsero canonum [ultione] subiaceam Sic me deus adiuuat et sancta dei ewangelia In cuius testimonio . . . liter(?) peto sigilla discretorum virorum Mattie gulsmecz ac olai belta[res] . . . opidi Skeningensis inferius impressa.»

Här föreligger alltså en afsvärjelse af den lutherska tron. Magnus Magni har uppenbarligen varit predikant; han har varit känd för lutherska sympatier, men föranledts att förneka dessa genom ett formligt återkallelsedokument, hvaraf Brask låtit införa en afskrift i sitt Registratur. Man kunde förmoda, att Magnus uppträdt i Skänninge, eftersom det är två borgare därifrån, som såsom vittnen sigillerat dokumentet. Det är väl Brask, som föranledt afsvärjelsen; han ifrade ju efter bästa förmåga mot kätteriet inom sitt stift.

Magnus Magni »vesgotus» är utan tvifvel identisk med den student med detta namn från Skara stift, som i okt. 1524 är inskrifven vid universitetet i Rostock och i jan. 1525 i Greifswald (HOFMEISTER, *Matrikel der Universität Rostock*, II, s. 86; FRIEDLAENDER, *Ältere Universitäts-Matrikel II. Greifswald*, I, s. 199). Han har väl sålunda i Tyskland lärt känna den evangeliska åskådningen. De båda nämnda universiteten voro vid denna tid alltjämt katolska, men på grund af de evangeliska idéernas utbredning i ett tillstånd af stagnation och förfall; de hade nästan inga studenter. Återkallelsen kan dateras till mellan 1525 — tidigare kom Magnus icke från Tyskland — och 1527 (före Västerås riksdag), då Registraturet upphör; platsen i Registraturet gör det sannolikt, att den härrör från senare delen af denna tid. En fullmakt att absolvera botfärdiga lutherska kättare innehålles i ett påfligt bref af 19 sept. 1526 till Brask och Petrus af Västerås (»Si verò prædicti, aut eorum aliqui à damnata Lutherana hæresi ad cor et veritatem fidei redire voluerint, vobis & alteri vestrum plenam facultatem concedimus, dummodo prædicti hæresim ipsam abjurare, ac publicam seu privatam poenitentiam, prout conscientiae vestrae videbitur, agere voluerint, & id humiliter petierint, eosdem benedicendi, absolvendi, & orthodoxæ fidei, necnon ad famam & honores pristinos restituendi, & in eo statu, in quo erant, antequam similia perpetrarent, reponendi, non obstantibus, &c.» ODORICUS RAYNALDUS, *Annales ecclesiastici*, XX, a. 1526, n. 128). Detta bref erhöll Brask i dec. 1526. Återkallelsen behöfver väl dock ej nödvändigt ha verkställts på grundval af detsamma.

Det förtjänar anmärkas, att äfven PEDER SWART känner till en Måns Månsson, som var evangelisk och blef trakasserad af de gammaltroende. Han berättar under år 1528 därom följande (EDÉNS upplaga, s. 125 f.).

»På samma år förskickade Konungen iu någon godh och dug-

ligh predicant, aff them han sielffuer personlige hördt hade till hwario Domkyrkio i Rijket. Screff gunstelige för them till Bisparna och Canekarne, att the skulle wehll försörja them, och haffua them i beskydd och förswar för alt öffueruold. Men then till Schara, tackade Gudh att han fick strax wenda oc packa sigh till Vpland igen. Thet samma skedde och mz en ganska lärd man thär war Schollemestare benembd Moens Monson. Han hade begynt läsa i Scholan och vtleggia Euangelium Matthei. Therefore vndersatte Biscopen och andre som wore aff samma vllene medh diecknaner, att the skulle göra honom dören trong. Hwilket och så skedde. The goda bröder wore ther intedt nödige till. När han kom in wiliandes läsa, sprang vp menige hoopen medh stenar och kastyxar, begynte en sådane leek, att then frome mannen tackade Gudh han kom vth egenom dörerne. Kunde sedan icke betro sigh ther wara säker. Therefore drogh han medh thet snarest till Wadstena och bleff ther på någon tijdh.»

Det är ju rätt väl tänkbart, att denne skolmästare i Skara är identisk med västgöten Magnus Magni.

I kungens tjänst finns senare en Måns Månsson, som ock har förbindelser med Skara. 1530 nämnes han skrifvare och får ett prebende därstädes (*Gustaf I:s Registratur*, VII, s. 100); 1532—37 omtalas han som kungens kamrerare (N. EDÉN; *Centralregeringens organisation under den äldre Vasatiden*, s. 26). Det är väl denne, som PEDER SWART afser, då han talar om en Moens Monson, som 1522 gick med bud till påfven (s. 53). Att han skulle vara identisk med vår Magnus Magni, är väl mera osannolikt.

3. Ur Lars Siggessons anteckningsbok.

Riksmarsken Lars Siggesson (Sparre), välbekant som en af Gustaf Vasas trognaste anhängare och medhjälpare bland högadeln († 12 jan. 1554), efterlämnade en anteckningsbok, hvori han år för år egenhändigt upptecknat märkliga händelser. Uppteckningarna äro tryckta af PERINGSKIÖLD i ett litet band, som dessutom innehåller en af abbedissan Anna Fickesdotter Bylow i Vadstena omkr. 1515 sammanskrifven släktkrönika och några andra släktuppgifter, äfvenledes hämtade ur Lars Siggessons bok (*Chronicon Genealogicum eller Undervisning på någon gammal Slächt, med Åthskilliga Tidahändelser*, Stockholm 1718).

Herr Lars' anteckningar, som i Peringskiölds tryck omfatta 21 sidor, äro till stor del helt notisartade, men föra ganska lefvande

in i den enkla gången af hans öden och kretsen af hans intressen. De börja i ett mycket dramatiskt ögonblick:

»Item Anno Domini MDXX.

Item samme aar fick Kung Crester Swärrige ifraa Fru Kerstin Her Stens.

Item samme aar blef Her Sten, Rikesens Höfwissman skuttin paa Asundin i Wästergötland.

Item samma höst um Martini, Lat Kung Crester halshugge Swärrigiss Raad och Borgare i Stokholm de myndugeste.»

Herr Lars var då helt ung; han hade 1518 med Gustaf Vasa fått gå i fångenskap till Danmark. 1521 vid midsommar, midt under befrielsekriget, gifte han sig med en västgötsk adelsjungfru, Anna Lindormsdotter. 1525 fick han Örebro med Närke i förläning af kung Gustaf och innehade sedan detta viktiga slott i nära 30 år ända till sin död. Under grefvefejden var han i fält i Skåne; för händelserna därvid äro anteckningarna jämförelsevis utförliga. För öfrigt antecknar han händelser i familjen, husbyggnad på godset Sundby, giftermål och dödsfall bland högadeln — i förra fallet gärna med uppgift om morgongåfvans belopp —, händelser i kungahuset, dyrtid och pest, järtecken och märkliga naturföreteelser. Hans aldrig sviktande trohet mot kung Gustaf är en själfklar förutsättning för hans handlingar och omdömen. Hans politiska intresse är icke obetydligt; han har många notiser om förhållanden i Danmark och Tyskland, om kejsarens krig med Frankrike, om turken, om schmalkaldiska kriget o. s. v. Ända in i det sista följer han med hvad som händer och sker: de sista notiserna äro skrifna sent på året 1553; de röra ett par högadliga bröllop och Moritz af Sachsens nederlag och fall vid Sievershausen.

Ur kyrkohistorisk synpunkt är det naturligen af särskildt intresse att aktge på den svenske adelsmannens yttranden om reformationen äfvensom på de ganska ofta förekommande religiösa vändningar i anteckningarna, som tillåta någon inblick i hans personliga fromhet. Under det första decenniet saknas alla sådana vändningar; de infinna sig första gången omkring 30-årsåldern (1532), men återkomma sedan ofta. Att Västerås riksdag hade någon innebörd i religiöst hänseende, antydes icke med ett ord; hvad som hände där berättas på följande sätt:

»Item Anno Dni MDXXVII. daa stod en Herredag i Wästeraarss Hällige Trefallwghetss Söndag, daa wart Bysperne sakt i fraa deress wälle, ath de ikke skulle holle saa stor stat, oc al de goss

som wor kommen vnder Kirker och Closter, siden Kung Karls reffst stod i fraa Frälsit, daa skulle de känniss wid dvm, som ret byrdemen waare.»

Här beröres alltså endast slaget mot biskoparnas maktställning och reduktionen till adelns förmån — mycket naturligt för resten, då det var dessa frågor, som stodo i medelpunkten för riksdagsförhandlingarna, medan det egentliga reformationsbeslutet — om Guds ords förkunnelse — knappast af många uppfattades till sin verkliga innebörd.

Den fromhet, som senare på många ställen tar sig uttryck i anteckningarna, är af det enkla och ganska primitiva slag, som spårar Guds hand i hemsökelse och lyckliga händelser och ber om hans bistånd i vådor och svårigheter; i främsta rummet gäller det därvid landet och riket. Några exempel må anföras.

»Item och paa samme aar [1532] war stor pästiläntie i Swärike, och Gud han stille hänne, oc i thet samme aar gaff Gud eth gaat kornaar, saa spannin galt II. öre, Gud läte thet saa länge wäre.

Item Anno &c. vm samme höst som forskriffuit staar, bleff Kung Cristiern grippin, oc är insatt i Danmark paa Synnerborg, Gud vnne aldrig faa mackt.»

Förbund med Danmark 1534: »Gud thäss loff haffwe, och Gud gifwe ath thäth saa maa bliwe staandindes.»

Fälttåg i Skåne 1535: »siden droge wi in for Hälsingborg som grewe Kristoffer oc de Lypske hade där liggendes tre fäneke knäcter, huilkit Gud gaff huss naaden til ath wi fangith dvm mäste partin, oc i hiälsloge, oc thetta skedde XX. dag Jul.»

I samband med Dackefejden 1542: »ok paa samme aar, lät Gud se et stort iärtekn for Kalmarna, saa thet rängde blod huilket där äfter Gus straff gik aaffuer Suärike, saa mang man gaf sit blod wt, huilket waar waare fortiänte Lön.»

»Item Anno &c. [1546.] Daa war i Swärike en dyr tid, paa spannemaal saa span miöl galt III. marker. Men Gud gaf sin naad at de finge mäst saa aakerin, saa at thet blef slikct korn oc rug vm hösten aaffuer alt rikit, saa at ingen viste slikct aar paa säd i maang aar, huilkit Gud skee thä loff oc pris aaf Ammen.»

»Item samme aar [1552] är Turkin dragin in i Vngerland, oc har giort stor skade, oc har mäste partin oc alt Vngern inne, for huilkit Gud oss bättre.»

Ibland har antecknarens rättskänsla reagerat. Så på tal om

gref Kristoffers partis framfart mot adeln i Danmark 1534, hvarvid som exempel anføres: »som de Köpenhamss borgare säk beuiste i mot en Fru, oc het Fru Anna Holgerss, huilket de hänne i hiälsloge, oc giorde et skänligit mord paa henne, huilket Gud ikke läter slike gerninge vstraffet blue.»

Likaså beträffande Moritz af Sachsens förräderi under schmalkaldiska kriget 1547: »Item drog Härtug Mauriss til Keseren, oc fik et stort tal folk, oc kom til slagx mäth Köreförstin, saa at Köreförstin blef gripin oc fik saa alt Köreförstins land in, hiulkit Gud ikke lather honwm theth beholle, mäk forhoppis at Gud hielper altid de rettfärdige etc.»

Emellanåt gäller bönen eller tacksägelsen hemmets förhållanden.

»Item Anno Dni MDXXXVII. Daa skikkede jak men son Knwt Larsson, oc Jörien Gyllte til Wittenbärg, oc kome dit vm S:te Osualde tid at studere, Gud giffue dum där sin naade til at lära thet goot är.»

»Item Anno &c. [1546] Begynte iak Lars Siggesson Suärikes Marsk at bygge paa et stenhuss paa men gaard Svnby fämte dag Paaske, Gud giffue sin naad där til at thet ma komme til en god ände, oc Gud til loff, oc mäk oc mene aruinge til gangn.» 1550 var bygget färdigt, »Gud ske lof».

Hustrun, fru Anna, dog 23 maj 1548. Redan samma höst trolofvade han sig med »Birite» Turesdotter (Trolle), »och wissid hänne ut M. marker, oc widderlägge hänne i fast iordegoss, oc C. gyllene i förbättring. Gud giffue ath thet skedde Gud til lof, och oss til lykke och salighet amen». Bröllopet anordnades af kungen på Grips-holm 3 mars 1549.

Reminiscenser af specifikt katolska tankegångar, kultseder e. d. förekomma icke. Herr Lars är evangelisk. Den första tydliga antydning därom förekommer 1537, då det omnämnes, hurusom »Evangeliske Bysper» blefvo »wiigd til al stickt i Danmark». Vi ha sett, huru han under schmalkaldiska kriget sympatiserar med de evangeliskas rättvisa sak; när Moritz 1550 belägrar Magdeburg, säges det, att det skedde »for Gws ord skyl, och» — tillägges det — »har Gud wärid mäth de Mägdeburger».

Ett direkt uttalande om reformationens innebörd finns också. Det stammar från 1546 och är nedskrifvet med anledning af Luthers död.

»Item Anno Dni &c. Daa blef en lärd man död i Tysland, som

het Docter Martinus Lutter i en stad het Hislef, som han var föd i, oc bleff han död XVIII. dag Februarii maanet, oc bleff begravin i Wittenberg som han forst begynte at prädiike, oc war hans haller LXIII. aar daa han död bleff, och hade Gud giffuid thenne samme man sin naade at predige hans hällige Euangelium, som i mang C. aar hade wärid länge fordult, hiulkit Gud giffue oss sin naade som äffter liffue, at wi maage blifue fast vid Guds hällige ord oc faste staa i änden. Hiulkit mäk forhoppis han är när Gud.»

Det är i all sin enkelhet gripande ord, som den svenske riddaren på Örebro slott präntat i sin tänkebok vid budet om Luthers frånfälle. Om han 20 år förut inte hade mycket begrepp om den nya läran — nu vet han, att den har med sig något värdefullt, som det gäller att stå fast vid och bevara. Det är ungefär samma utveckling, som också hans kung genomgick; och öfverhufvud ana vi hos herr Lars en liknande rättfram, plikttrogen, kanske icke så djup, men ärlig fromhet, som vi återfinna hos kung Gösta. Hans knappa och enstafviga vändningar äro så mycket mer värdefulla att ha bevarade, som vi ju annars ha ytterst svårt att komma i direkt kontakt med lekmanafromheten i den första generation, som i Sverige nåddes af den evangeliska förkunnelsen.

Knut B. Westman.

Underrättelser.

Sedan denna afdelning sist framträdde i Årsskriften, har dess författare från Årsskriftens början, domprosten HERMAN LUNDSTRÖM, gått bort. Lundströms gärning och författareskap äro tecknade i föregående årgång af Årsskriften.

Den 30 juni 1916 utnämndes professor SAM CLASON till riksarkivarie efter EMIL HILDEBRAND, som då erhöll begärdt afsked.

Teologiska afhandlingar i kyrkohistoria eller med delvis kyrkohistoriskt innehåll ha under året 1916—17 utgifvits af EMIL LIEGREN: Wallins läroår som psalmdiktare 1806—1812. XV + 247 s., 1916; J. DELLNER: Sven Baelter, en homiletisk studie. XVI + 308 s., 1916, och A. RUNESTAM: Den kristliga friheten hos Luther och Melancton, Diakonistyrelsens bokförlag 1917. X + 285 s., 4 kr. Liedgrens framställning ingår ju äfven i Årsskriften, Dellners är anmäld i Årsskriften 1916 af docenten O. HOLMDAHL, och Runestams omnämnes i denna Årsskrifts öfversikt öfver Lutherlitteratur.

För den svenska Lutherlitteraturen hänvisas till öfversikterna i Årsskriften 1916 och 1917.

Året 1917 har fått särskild kyrkohistorisk innebörd för vår svenska kyrka genom framläggandet af förslagen till ny katekes och psalmbok samt framför allt genom fullbordandet af den första fullständiga nya svenska bibelöfversättningen sedan reformationens dagar. Vid den slutliga revideringen ha jämte de gamla kommissionsledamöterna professor Tegnér och biskop Personne samt den aflidne biskop J. O. L. Lindström de båda nya, docenterna J. Lindblom och E. Eidem, nedlagt ett energiskt och betydelsefullt arbete. I samband med katekes- och psalmboksförslagen har en litteratur uppblomstrat af delvis stort kyrkohistoriskt värde. I förra årsskriften redogjordes för domprosten LUNDSTRÖMS undersökningar till Luthers katekes. Biskop J. A. EKLUND utgaf den med inträngande religiös och estetisk omdömeskraft skrifna historiken öfver

väsentligen den svenska psalmdiktningen: Vår kyrkopsalm, Lund, Gleerup 1915, 175 s., 2,50 kr. På den följde den konstnärligt och harmoniskt utgestaltade skildringen af psalmdiktningens allmänna historia af d:r E. N. SÖDERBERG: Den kristna psalmen, Norstedt 1916, 291 s., kr. 6:—. EMIL LIEDGREN har till sin högt skattade, i 2:a upplagan väsentligen utvidgade skrift »Den svenska psalmboken», nu lagt en samling af sina mycket gifvande uppsatser under titeln: Kyrka och dikt, Diakoniförlaget 1917, 144 s., kr. 2:—.

Den svenska medeltidens kyrkohistoria beröres bl. af a. S. LINDQUIST: Den helige Eskils biskopsdöme, akad. afh. (1915) 1916, 175 s. och 66 fig., som från arkeologisk synpunkt behandlar den kristna kyrkans äldsta organisation i mellersta Sverige; slutresultatet sammanfattas i kap. XII: De första stiftet i Västergötland, Södermanland och Uppland (Husaby, Eskilstuna, Sigtuna). En viktig roll spelar därvid det af docenten SVEN TUNBERG 1912 framdragna dokument, hvilket han betecknar som ett utkast till en universalförteckning öfver den romerska kyrkans provinser. I dagarna har utkommit andra delens första afdelning af EMILIA FOGELKLOU: Ur fromhetslivets Svensk-historia, Bonnier 1917 (se anmärkningar). Med Birgitta-forskningen sammanhänger den språkliga undersökningen af C. JUNGMARK: Eine pseudo-birgittische Christus-Passion, akad. afh. Göteborg 1916, XXXVII + 87 s. Finnen J. W. RUUTH fortsätter Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet, hft 3, 319 s., 1916, m. 10:—. Det mest omfattande och betydande arbetet öfver den svenska medeltidens kyrkohistoria sedan Reuterdahl var docenten KNUT B. WESTMAN: Den svenska kyrkans utveckling från St. Bernhards tidehvarf till Innocentius III:s, 1915. Mot den där gifna analysen af Erik den heliges historia riktar sig arkivarien L. WEIBULLS undersökning: Erik den helige, i Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1917, s. 99—130, hvilken kommer till det resultat, att man om Erik d. h. ej vet mera, än att han existerat men aldrig varit allmänt erkänd som konung, att han blef dödad af sina ovänner och omsider fann sin graf i Uppsala kyrka. Om den där framträdande principiella frågan, huruvida helgonlegender på grund af deras skematiska litterära form skola skematiskt förkastas som historiska källor och betraktas som utslutande uppbyggelselitteratur, eller om man har rätt att äfven bakom det uppenbart litterära beroendet af äldre legender och bibeln i vissa fall förmoda och söka kritiskt utsofra ett historiskt traditionsstoff, äfvensom om frågan, i hvad mån man äger rätt att an-

vända kontinentala företeelser af känd innebörd (t. ex. godsträtor som medel för den gregorianskt sinnade cistercienserordens bekämpande) till analogislut beträffande liknande företeelser i Sverige, skall här enligt vedertagen praxis icke diskussion upptagas, då både Westmans och Weibulls arbeten för närv. stå under granskning för sakkunnigeutlåtanden. Af samma anledning skall här blott i korthet påpekas docenten SVEN TUNBERGS för svensk kyrkohistoria högintressanta profföreläsning i Lund öfver »Det andliga frälsets införande i Sverige», tryckt i Historisk Tidskrift 1917, s. 65—87.

Riksbibliotekarien I. COLLIJN har framlagt en redogörelse, daterad 15 jan. 1914 och tryckt i Kungl. Bibliotekets handlingar 34, öfver den åt honom af Kgl. M:t uppdragna systematiska undersökningen af i Kammararkivet och Riksarkivet förvarade pergamentomslag, en undersökning af det största kyrkohistoriska intresse, hvarom preliminära meddelanden lämnades i denna Årsskrift 1913. — I Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen fortsätter Collijn att lämna äfven kyrkohistoriskt intressanta bidrag. I St. Eriks Årsbok 1916 har FR. DE BRUN publicerat anteckningar om Stockholms svartbrödrakloster; R. GEETE har utgifvit nunneinvigningsceremonielet i Vadstena kloster, i bilaga till Sv. Fornskriftsällskapets årsmöte 1916. I Historisk Tidskrift för Finland 1916 skriver BR. LESCH om Olof den helige, Gottlands apostel, s. 76—95. LYDIA WAHLSTRÖM publicerar i Nordisk Tidskrift 1916 en uppsats: Nationell och universell medeltidskyrka, s. 352—364.

Ea detalj af det medeltida kulturlifvet beröres af prof. HJ. CROHNS mycket omtalade bok: *Legender och medeltidens latinska predikan och »exempla» i deras värdesättning af kvinnan*, Helsingfors 1915, 450 s. — Till medeltidens kulturella historia för oss ock det betydande arbetet af O. GÖDEL: *Sveriges medeltidslitteratur, Proveniens*, Sthlm, Nordiska bokhandeln 1916, VIII + 319 s., kr. 7,50. Vi få här en resumé öfver svenska medeltidshandskrifter, en undersökning om deras tillkomst, egenart, ålder, härkomst etc.; vidare en rekonstruktion af de äldsta svenska biblioteken (författarens hufvuduppgift), uppdelade i kyrkobibliotek, klosterbibliotek och enskilda bibliotek; slutligen kyrkoreduktionen och medeltidsbiblioteken samt reformationens bok- och arkivväsen. Redan af denna innehållsöfversikt framgår, till hvilken hjälp Gödels på omfattande studier byggda arbete blir äfven för den kyrkohistoriska forskningen. Uttömmande har hans verk ej kunnat blifva. — I dansk Historisk Tidsskrift 1916 publicerar den framstående

kännaren af det religiösa lifvet i Nordens medeltid, docenten fröken ELLEN JÖRGENSEN Nogle Bemærkninger om danske Studerende ved Tysklands universiteter i Middelalderen, däri äfven en del uppgifter om svenskar finnas.

En ytterst liflig forskning pågår om medeltidens kyrkliga konst i Sverige. Från Lund har här senast kommit tvenne tungt vägande arbeten i Universitetets Årsskrift. Professor E. WRANGEL: Det medeltida bildskåpet från Lunds domkyrkas högaltare 1915, 185 s. och talrika bilder, lämnar ett ingående ikonografiskt och stilkritiskt bidrag till den medeltida skulpturens historia. Direkta kyrkohistoriska belysningar har förf. lyckats afvinna materialet, bl. a. hurusom Maria-skulpturen går före och visar väg för Maria-teologien. Docenten OTTO RYDBECK: Bidrag till Lunds domkyrkas byggnadshistoria 1915, 308 s. och talrika vackra reproduktioner, utgör ej blott ett praktverk, möjliggjordt genom understöd från Domkyrkorådet i Lund, utan är äfven den sakkunnigaste och grundligaste moderna undersökning af Nordens ur kyrkobyggnadshistoriens synpunkt rikhaltigaste monument. Komparativa forskningar i Tyskland och Italien förhöja värdet. I den mångomskrifna frågan om Finn-figurerna i kryptan utvecklar förf. professor Hj. Holmquists tydning af dem som Simson och Delila och den blinde Simson vid pelaren. Måhända få vi tillfälle återkomma till arbetet. Båda dessa böcker följa den goda metoden att ge en kort sammanfattning af hufvudresultaten på tyska. — Tvenne andra monumentala arbeten äro C. EKHOF: Svenska stafkyrkor jämte iakttagelser öfver de norska etc., Stockholm, Wahlström och Widstrand 1916, 377 s. och 496 fig. 4:o, kr. 25:— (se t. ex. Hemse stafkyrka på Gottland), och ANDREAS LINDBLOM: La peinture gothique en Suède et en Norvège, Stockholm Wahlström och Widstrand 1916, 3 + 252 sid. och 50 pl. 4:o, kr. 30:— (en studie öfver förbindelsen mellan Västeuropa och de skandinaviska länderna). Lindblom har ock påbörjat ett verk om Nordtysk skulptur och måleri i Sverige från den senare medeltiden, hft 1—2, 1916, Wahlström och Widstrand, 32 s. och 21 pl. 4:o, 10 kr. Med L. har äfven kyrkohistorien fått en värdefull forskarekraft. — Den kände kyrkoforskaren A. L. ROMDAHL (bl. a. om Linköpings domkyrka) har sammanfört en del uppsatser under titeln: Gammal konst, studier och fynd, 5 + 245 sid. och 127 fig. Sthlm, Norstedt 1916, 20 kr. Där finnas bidrag till den svenska kyrkobyggnadskonsten.

Det stort anlagda verket Inventarium af Sveriges kyrkor, utgifvet af S. CURMAN och J. ROOSVAL, pågår; 1916 kom ett band,

behandlande kyrkorna i Leksands och Gagnefs tingslag, af GERDA BOETHIUS, V + 146 s. och 138 fig., Sthlm, Norstedt, kr. 4,50. — Därtill har nu kommit planen att få till stånd en omfattande »Beskrifning af Sveriges prästgårdar», innan dessa genom de nya prästlönelagarna förändra karaktär eller försvinna. — Kyrkobyggnadsbeskrifningar af mindre anspråksfull art, men förtjänta att af kyrkohistorikern observeras, äro SV. BRANDEL: Danderyds kyrka, Norstedt 1916, 69 s. och 73 fig., kr. 1,50, domkyrkoarkitekten TH. WÅHLINS omdebatterade teckning af Mariakyrkan i Ystad och dess inventariers historia, VII + 104 s. och 20 fig., Lund, Gleerups bokh. 1916, 0,50, samt domkyrkosysslomannen BROR A. LARSSON: Anteckningar om Karlstads domkyrka, Karlstad 1916, 98 s.

Att hälsas med glädje äfven ur kyrkohistorisk synpunkt är startandet af »Tidskrift för konstvetenskap», från och med 1916. Den utges af E. WRANGEL och FR. HAZELIUS och började med en studie af O. RYDBECK i Skånes renässans- och barockkultur. Bland medarbetarna märkas redan de flesta af våra yngre forskare på den kyrkliga konstens område.

Till den svenska reformationshistoriens område för oss professor E. RODHES i sommar utkomna, mycket nytt bringande arbete: Studier i den svenska reformationstidens liturgiska tradition. Se Luther-revyn. Docenten K. B. WESTMAN har i Historisk Tidskrift 1917 s. 1—14 publicerat en uppsats: Kulturreformproblemet i den svenska reformationen. Samme förf:s bebadade stora verk: Den svenska reformationens genombrottsår i Sverige, är ännu icke utkommet, när detta skrives. Docenten E. LINDERHOLM har i sin på uppdrag utarbetade studie öfver stiftsreglering i Domkapitelkommitténs bilaga 1917 lämnat en historik öfver de svenska stiftet. För biskop J. A. EKLUNDS Andelifvet i Sveriges kyrka III 1915, IV 1917 hänvisas till anmälan på annan plats i årsskriften. Arbetena öfver psalmdiktningen i det evangeliska Sverige ha redan nämnts. Professor H. ALMQUIST har gifvit en fängslande och sakkunnig öfversikt öfver den svenska reformationstidens historia i den på Gleerupska förlaget utgifna »Svenska folkets historia», bd II, hf. 1—2, 1916, 26 s. Samme förf. har berört ett äfven kyrkohistoriskt viktigt tema i sina framställningar i Göteborgs högskolas årsskrift 1916: Den politiska krisen och konungavalet i Polen 1587, VI + 216 s., kr. 3:50, samt »Bidrag till kännedomen om striden mellan konung Sigismund och hertig Karl 1598—99, V + 89 s., kr. 1,50. Dit hör ock docenten S. TUNBERG: Sigismund och Sverige 1597

—98, 1917, VIII + 156 s. — Gustaf Adolfs betydelse, äfven i kyrkligt afseende, belyses af de två utmärkta föredragen vid 6 november i Uppsala 1916, nu utgifna i tryck: S. CLASON: Gustaf II Adolf, Uppsala, Lindblad, 28 s., och K. B. WESTMAN: Gustaf II Adolf och svensk kyrklig expansion, Stockholm, Diakoniförl., 29 s., 0,40. — 1500- och 1600-talens kyrkliga kulturvärld beröres af O. WALDE: Storhetstidens litterära krigsbyten, akad. afh. I, XIX + 351 s. 1916. I medelpunkten för den förtjänstfulla undersökningen stå sådana samlare som furstbiskopen Julius Echter af Würtzburg, jesuitkollegiet i Riga, etc. Ej blott böckerna, utan personerna möta i konkret åskådlighet i afhandlingen. Vägledning ges ock för bedömande af den svenska religiösa litteraturen under 1600-talet. I Nordisk Tidskrift för bok- och biblioteksväsen fortsätter Walde 1917 att lämna bidrag till det intressanta ämnet. Där publiceras ock docenten vid Helsingfors' universitet L. TUDEER meddelanden om en af honom i univ. biblioteket funnen, förut okänd svensk psalmbok, upplaga 1659, tyvärr defekt exemplar, och en detalj om förhållandet mellan Swedenborg och Lavater, Årg. 1917, s. 206—209. — Väsentligen till kulturhistorien hör den af stadsarkivarien A. U. ISBERG i Malmö 1916 med bd 1 begynta: Häxboken, 256 s. och illustr., 6 kr. Redan bilderna ge en föreställning om innehållet: tortyrkammaren, pinoverktyg, bödelsyxor, spåkonster, häxbål etc. Materialet, som den outtröttlige forskaren samlat, är konkret återgifvet i bred berättande form.

En rangplats äfven ur kyrkohistorisk synpunkt intager docenten M. LAMM: Swedenborg, Geber 1915, XV + 334 s., 7 kr., äfven om invändningar kunna göras mot flere punkter af hans framställning. Den utgör den viktigaste Sw.-undersökning, som hittills sett dagen, framför allt genom utredningen af Sw:s förhållande till den föregående mystiken ända tillbaka till Kabbala och genom införandet af den moderna psykologiens synpunkter vid analyserandet af hans andeskåderi. Den är anmäld bl. a. af docenten D. FEHRMAN i Kristendomen och vår tid 1916. — I Historisk Tidskrift för Skåneland 1916 (årg. 1915) lämnar E. KLEBERG en upplysande skildring af halländska prästerskapets riksdagsmannaval år 1771 m. m., s. 324—383. — Till pietismens och de religiösa rörelsernas historia ha de sista åren icke bragt något med docenten E. LINDERHOLMS undersökningar jämnbördigt. Intressanta nya bidrag ha dock icke fattats. Docenten i Helsingfors MARTTI RUUTH utgaf i Finska kyrkohist. samfundets handlingar XII, 1, 1915 en diger volym: Ur de religiösa rörelsernas historia i Finland, urkunder och forskningar, I, 457 s.

Där behandlas mycket värdefullt material om pietismen och herrnhutismen på 1700-talet. Vidlyftiga dokument möta där på finska, men äfven svenska och tyska urkunder. — En förträfflig och vetenskapligt solid skildring ger oss kyrkoherde CARL EDQUIST: Läseriet i Skellefteåbygden under 1800-talet 1917; se anmälan på annan plats i Årsskriften. R. JOHNSON publicerar anteckningar om religiösa rörelser på 1700-talet i Missionskalendern 1915. Religiösa dikter från de folkliga strömningarna ha samlats i boken Från fädernas tid, af kyrkoherde V. RUNDGREN med inledning, Göteborg 1917, 158 s. A. NORDBERG ger i Kyrklig Tidskrift 1916 en tidsbild från början af 1800-talet. Fängslade skrifven ehuru akademiskt specimen är docenten P. O. GRÄNSTRÖM: Prästeståndets sista strid, Gleerup, Lund 1915, VII + 196 s., kr. 2,50. Det nuvarande kyrkliga läget får sin värdefulla belysning genom den viktiga publikationen *Vår kyrka*, hvars andra band, tiden 1911—1915, utkom 1917, Diakoniförl., 454 s., bunden kr. 7. — En intressant historisk redogörelse gifver O. T. ROSENQVIST: Skolans skiljande från kyrkan, särtryck ur Finska kh. samfundets Årsskrift 1916, 139 s. Den behandlar frågans historia i Finland, från skolordningen vid skilsmässan från Sverige fram till den nu gällande förordningen om skolöfverstyrelsen 1869. — Här må ock erinras om, att de olika stiftens »*Julbok*» oftast innehålla värdefulla kyrkohistoriska bidrag, mest till det närmast gångna århundradet och till herdaminnena.

Ett hedersomnämmande förtjänar det af kyrkoherden J. A. WESTERLUND och komminister J. A. SETTERDAHL utgifna Linköpings stifts herdaminne, däraf senast andra delens andra häfte, s. 285—567, utkommit, Linköping 1917, 6 kr. (Första delen, med de utförliga biskops- och domprostbiografierna, var färdig 1916 med 378 s. och många porträtt, kr. 10.) Så långt vi haft tillfälle jämföra, synes vederbörlig kritik och noggrant arkivstudium ligga till grund för den äldre tiden; och för senare tid får materialet ett värdefullt tillskott genom utförliga utdrag ur pastorernas skrifter eller ur nekrologer öfver dem. Den som fått pröfva otillförlitligheten och otillräckligheten i våra äldre herdaminnen, äfven de bästa, måste glädjas åt den hjälp, som genom detta verk gifves äfven kyrkohistorien. Vid Karlstads stifts prästmöte i aug. 1917 beslöts att gifva kyrkoherde W. BROMANDER i uppdrag att utarbета en ny upplaga af Hammarins herdaminne. — Af den af THULIN påbörjade, af den förtidigt bortgångne HEDIN fortsatta och numera af SKOGLUND öfvertagna redogörelsen för de ecklesiastika boställena har

1916 utkommit en 4:e del, behandlande Västerbottens och Norrbottens län. Beträffande de skånska prästgårdarna har L. WEIBULL 1914 utgifvit en utredning (25 s.), som ägt betydelse för striden om äganderätten till dessa. Dess bevisföring är historiskt bindande.

Den genom Michaelisgillet utgifna, praktfullt utstyrda svenska öfversättningen af OLAUS MAGNUS' De nordiska folkens historia har nu hunnit till tredje delen. — Sedan »Underrättelser» skrefs i Årsskriften 1915, ha banden II—IV (XIX + 569 s. 1915, XV + 586 s. 1916, XXIV + 566 s. 1917) af *Olavus Petris samlade skrifter* utkommit, allt fort under professor BENGT HESSELMANS redaktion och med inledning af docenten K. B. WESTMAN. De stå på samma höjd som första bandet, både ifråga om vetenskaplighet i editionsarbetet och förstklassighet i utstyrseln. I bd II finna vi bl. a. En nyttog Postilla 1528, handboken 1529 och mässan 1531 samt Svenska songer eller visor 1536. Bd III upptages hufvudsakligen af Postillan 1530; därjämte bl. a. Undervisning om människans ärliga skapelse etc. Bd IV ger oss En Svensk Cröneka, utgiven af docenten JÖRAN SAHLGREN, Domarereglerna och Kommentaren till stadslagen, Tobie comedia m. m. Härmed är denna edition, som utgör en heder för svensk vetenskap och för förlaget, som ombesörjt den, slutförd. Kyrkohistorikern kan blott önska, att den snart måtte följas af en liknande edition af Laurentius Petri m. fl:s skrifter, till en fullständig svensk Corpus reformationum.

Ett nytt häfte af Svenskt Diplomatariums äldre serie, omfattande året 1351 och en del af 1352, har 1916 utgifvits af SVEN TUNBERG. Om nödvändigheten att finna någon kortare och snabbare fortgående form för materialets tillgängliggörande skrives på annan plats i Årsskriften. S. BERG har under 1916 utsändt 14:e delen af riksrådsprotokollen, omfattande året 1650. H. BRULIN har 1915 utgifvit 5:e bandet af Rikskanslern Axel Oxenstiernas skrifter och brefväxling. J. A. ALMQUIST har 1916 slutfört editionen af Gustaf Vasas regitsratur med det 29:e bandet, omfattande året 1560; ett supplementband till hela verket, som kräft mer än 50 års arbete, utlofvas. Det behöfver icke påpekas, att alla dessa urkundsamlingar äfven äro den kyrkohistoriska forskningen till gagn. — I Historiska handlingar har docenten A. BRUSEWITZ utgifvit »Handlingar rörande riksdagarna 1809—1815», Sthlm 1916, II + 197 s., kr. 5. — De utgöras mest af sedermera domprosten Chr. Wåhlins anteckningar, hvilka bidraga att ge en bild af stämningar och för-

hållanden inom prästeståndet. Någon skarpare blick för hvad som skedde bakom ytan hade ej Wåhlin.

Seminarieadjunkten RUDOLF HALL, känd för Årsskriften bl. a. genom en publikation af Joh. Rudbeckii domkapitels- och visitationsprotokoller 1619—1628 i föregående årgångar, hade redan förut begynt det förtjänstfulla arbetet genom att utgifva ett urval för åren 1629—46, under titeln: Kulturella interiörer från storhetstidens uppryckningsarbete, Stockholm, Norstedt 1915, XII + 145 s., 3: 75 kr. Tillsammans ha vi nu, tack vare Halls samvetsgranna och flitiga forskning, ett väl gjordt och sammanhängande urval af de viktigaste protokollen från hela Rudbeckius' biskopstid. Som utgifvaren själf påpekar, får man ej af dessa draga den slutsatsen, att oseder och uselhet präglade hela tidens lif. Bakom alla processerna om dylikt känner man pulsslagen från den nyskapande kraft, som var med om att dana storhetstidens Sverige. Samma är fallet med Halls edit. af Rudbeckius' predikningar i urval och i moderniserad form, Diakoniförl., kr. 2. — Till editioner af kyrkohistoriskt intresse hör professor G. AULÉN: Bref till Henrik Reuterdaahl, Sthlm, Norstedt 1916, IV + 185 s. 4 kr. Ärkebiskop R:s brorson, numera aflidne drätselkamrer L. P. Reuterdaahl i Malmö, ställde till Auléns förfogande sin samling af nära 900 sådana bref, delvis från Sveriges mest framstående män på R:s tid. Editionen omfattar R:s tid som statsråd, biskop och ärkebiskop 1852—1870. Det har kräft ett anseeligt och pietetsfullt arbete att genomgå och utvälja det värdefullaste, utan att grannlaghetssynpunkten kränkts. I förgrunden stå frågorna om statskyrkans förhållande till sekterismen, pietismen i Skåne etc. samt om biskopstillsättningar, universitetsärenden, svenska akademiens angelägenheter etc. I samlingen finnes åtskilligt af kyrkohistoriskt värde; den historiska forskningen på 1850—60-talen kan ej gå förbi den källa, som här genom Auléns edition öppnats, äfven om man stundom väntat att finna mer, än den i verkligheten ger.

Det största, på flera håll berömda arbetet från svensk sida inom sitt under sista året så omskrifna ämne är docenten EMANUEL LINDERHOLM: Kristendomen och kriget i historisk och principiell belysning, Sthlm, Norstedt 1916, VII + 351 s., redan omnämndt i föregående Årsskrifts Lutherrevy. — Professor HARALD HJÄRNE har på sitt vanliga och af rika synpunkter tyngda sätt bl. a. belyst världsstatstanken i ett föredrag i Lund, återgivet i »Kristendomen och Vår tid», hft 6, 1917 och i Teol. sällskapets Lutherfestskrift

»Reformationens gåfva och kraf» 1917 (Se Lutherrevyn) under titeln: Reformationen och världsstatstanken. I den svenska editionen af Pflugk-Harttungs Världshistoria har Hjärne till bd. IV 1916 skrivit en inledning: Det västerländska statssystemets uppkomst, samt afdelningen: Skandinaviska och ryska koloniföretag utom Europa — båda af högsta intresse. — Bland de svenska forskare, hvilka bedrifva själfständiga studier i utomsvensk historia, har lektor ERIK FALK skaffat sig en plats genom sina undersökningar om Dante, Macchiavelli etc. De beröra som nästan allt medeltida mer eller mindre kyrkohistorien. Särskildt gäller detta Falks: Dantes uppfattning af stat och kyrka, Sthlm, Norstedt 1917, 44 s., kr. 0,75, hvars värde ej får mätas efter skriftens begränsade omfång. I verkligheten finna vi här en skarpsinnig analys af Dantes kyrkopolitiska ställning, hans världsenshetstankar och hans — synpunkt på världsfredsproblemet. Falks skrift är en vägledare, när man vill söka de djupare motsättningarna i det begynnande 1300-talets kyrkliga lif. — Lärorik, detaljrik och grundlig är docenten G. LIZELLS framställning: Katekesundervisningen under Konstantin d. stores tidehvarf, särtryck ur Bibelforskaren, Almqvist och Wiksell 1917, kr. 1,50. Docenten K. B. WESTMAN utgaf 1917 en broschyr: Kristendomens insats i den sociala utvecklingen. 1915 utkom en ändrad och utvidgad upplaga af prof. E. LEHMANNNS på flere språk spridda, utmärkta och spirituellt skrifna »Mystik i hedendom och kristendom», Sthlm, Geber 287 s., kr. 4: 75, där den kyrkohistoriska tyngdpunkten ligger på den medeltida och katolska mystiken. Märkelig är Lehmannns alldeles nyutkomna »Stället och Vägen», Geber 1917, X + 399 s., kr. 7,50, hvilken väl torde blifva ett af den frejdade religionshistorikerns hufvudarbeten. Ur kyrkohistorisk synpunkt synes däremot förf:s lilla skrift: Enskilda initiativ i det kristna samfundet, Uppsala, Lindblad 1917, 55 s., kr. 0,75, knappast äga någon motivering. — Ett arbete, som förtjänar att framhållas, är lektor JOHAN BERGMAN: Fornkristna hymner, dikter af Aurelius Prudentius Clemens, Sthlm, Norstedt 1916, X + 170 s., kr. 4. Först ger förf. en inledning öfver »Den kristna antikens störste skald», med en teckning af Prudentius' personlighet och skaldskap, diskussion öfver frågan, om dennes hymner voro afsedda för kyrk bruk, etc., och återger sedan efter korta inledningar själfva hymnerna, på ena sidan på latin, på den andra den svenska öfversättningen. Förf:s mästerskap i tolkningen tilltvingar sig oförbehållsamt erkännande. Här är en verklig gåfva till vår litteratur.

Sist följa förklarande noter. — HJ. HOLMQUISTS skrift: Pius X:s kyrkoregering 1915, har i höst utgifvits på danska från Pios förlag i Köpenhamn i en till mer än det dubbla utvidgad (132 s.) och äfven Benedikt XV:s regering omfattande bok, under titeln: Den katolska kyrkans ledning under det sista årtiondet.

Till den allmänna kyrkohistorien hänföra sig ock delvis årets prästmötesafhandlingar, i den mån de beröra det historiska. Kyrkoherde L. M. ENGSTRÖMS af hans egen skarpt utmejslade och starka kristendomstyp präglade afhandling: Lokalförsamlingen I, Sthlm, Diakoniförl. 1917, X + 341 s., kr. 3,50, är pastoralteologisk men upptager ett rikligt kyrkohistoriskt stoff i form af uttalanden från betydande kristna i olika tider, stundom på så vis att man af de ur den historiska miljön och personlighetens totalåskådning lösryckta uttalandena kan förledas till en annan och högre värdering, än som är historiskt berättigad. Kontraktsprosten K. A. FREDÉNS afhandling: Nationalkyrkan ur religions- och folkpsykologisk synpunkt, Karlstad 1917, 110 s. anger genom sin titel, att den ej åsyftar ämnets behandling ur historisk synpunkt. Däremot lägger kontraktsprosten G. H. PETTERSSON sin afhandling: Kyrkan och det sociala lifvet med särskild hänsyn till de nödlidande, Örebro 1917, 367 s., sin framställning delvis historiskt, i det att han först följer den allmänna utvecklingen och sedan ger »några historiska erinringar om våra svenska förhållanden», innan han går in på nutidens principiella och praktiska frågor inför ämnet.

Den 20 april 1916 afled f. lektorn FRIDOLF ÖDBERG. Han var född 1845 och blef 1877 lektor i Skara, där han tjänstgjorde till 1911. Han bedref flitiga och framgångsrika forskningar till 1500-talets svenska historia och kyrkoliv. Mest känd blef Ödberg genom sin verksamhet inom Västergötlands Fornminnesförening, bl. a. som mångårig utgifvare af dess tidskrift. Däri publicerade han flera kyrkohistoriska bidrag såsom: Om magister Sven Jacobi etc. Mot forskare, som sökt Skara bibliotek och arkiv, var han alltid hjälpsam.

Samma dag som domprosten Lundström afled den kände danske vikingatidsforskaren och folkloristen AXEL OLRİK (17 febr. 1917), kännaren af Saxos historia och författare till flere viktiga arbeten. Den 2 mars 1916 afled professorn i etnografi i Kristiania YNGVAR NIELSEN (f. 1843). Den 27 jan. 1917 bortgick den åldrade norske historikern ERNST SARS. Den 5 mars 1917 afled vid 83 års ålder svenskvännen, professorn i konsthistoria vid Kristiania universitet L. H. S. DIETRICHSEN. Bland mera bemärkta historici, hvilka under

1916—17 gått bort, märkes vidare professorn vid Sorbonne ANTONIN DEBIDOUR (f. 1847, d. 20 febr. 1917, främst känd på det kyrkohist. fältet genom sina tre band om förhållandet mellan l'église catholique et l'état en France I 1789—1870, 1898, II—III, 1870—1906, 1906, 1909), rättshistorikern professor RUDOLPH SOHM i Leipzig (f. 1841, d. 16 maj 1917, författare bl. a. af den bekanta Kirchenrecht I 1892 och Kirchengeschichte in Grundriss 1888, 18:e uppl. 1913), jesuiten, professor EMIL MICHAEL i Innsbruck (energisk ultramontan kyrko- och konsthistoriker, hufvudarbete Geschichte des deutschen Volkes vom 13. Jahrh., hvaraf hunno utkomma bd I—VI: 1, till Honorius II:s död 1223), katakombforskaren ANTON DE WAAL (äfven känd genom en skrift om Pius X 1904), den protestantiske statsprofessorn i »kristendomens historia» i Montpellier E. C. BABUT (betydande forskare på gamla kyrkans historia, enl. uppgift stupad i kriget), den förre ledaren af gammalkatolikerna JOHANNES FRIEDRICH 19 aug. 1917 (81 år gammal), indexkongregationens ordförande kardinal DELLA VOLPE 5 nov. 1916 (72 år), Nordens egentlige katolske kyrkoledare, propagandans chef kardinal GOTTI 18 mars 1916 (81 år).

LITTERATURÖFVERSIKTER, ANMÄLNINGAR
OCH GRANSKNINGAR.

Luther-litteratur 1917.

I denna Årsskrifts förra årgång, som utkom i våras, gaf jag en öfversikt öfver Lutherlitteraturen från 1916. Därvid berördes delvis litteratur daterad 1917, fr. allt det fortfarande viktigaste arbetet från årets litteraturflod: PAUL KALKOFF: Luther und die Entscheidungsjahre der Reformation, Georg Müller, München 1917, 293 s. och 8 porträtt, 4 M. Om nu en öfversikt skall gifvas för tiden till okt. 1917, så må genast sägas ifrån, att den blott kan blifva högst ofullständig. Mängden af Lutherböcker har i år växt på ett vis, som trots världskriget ställer äfven jubelåret 1883 fullständigt i skuggan i fråga om antal. Särskildt gäller detta de smärre populära Luther-biografierna eller reformationsbidragen. En stor del af den sålunda utkomna tyska litteraturen har öfverhufvud icke hittat vägen till våra boklådor; af den hitkomna medgaf tiden blott ett urval till eget studium.

Af den svenska Luther-litteraturen nämner jag blott den, som tillställts redaktionen eller redaktören. I en klass för sig står här teol. lic. ARVID RUNESTAMS akademiska afhandling: Den kristliga friheten hos Luther och Melanchton, Stockholm Svenska Kyrkans Diakonistyrelses bokförlag, X + 285 s., 4 kr. Om denna undersökning, som medförde docentur i etik, kan omdömet fällas, att den väl är den viktigaste monografi öfver en särskild tankekedja hos Luther, som hittills utkommit på något språk. Då vi torde ha att motse en utförlig anmälan af Runestams arbete från sakkunnigare håll, må det här vara nog med omnämmandet. — Af samma skäl stannar det här vid påpekandet af det betydande nya bidraget till den svenska reformationshistorien, som prof. EDVARD RODHE gifvit i sin i sommar utkomna bok: Studier i den svenskareformationstidens liturgiska tradition, Uppsala universitets Årsskrift, Akadem. bokhandeln IV + 166 s., 4 kr. Docenten K. B. WESTMAN: Den svenska reformationens genombrottsår, är, när detta skrives,

ännu ej är utkommen i bokhandeln. — Beträffande biografierna öfver Luther, så har min Martin Luther i något reviderad form utkommit i 4—6 uppl. med 46 illustrationer men med blott ett af de sju Lutherporträtten (Söderforsporträttet), Kristl. studentrörelsens förlag, Uppsala, 192 s., kr. 1,75. Samtidigt utgafs 7:e upplagan med betydligt utvidgad text och omkr. 165 illustrationer under beteckningen »praktupplaga», 292 s., kr. 6,75. Vid valet af illustrationsmaterial har principen följts att i första hand låta samtida, historiskt värdefulla teckningar och minnesmärken komma till sin rätt; särskildt har sträfvan varit riktad på att låta den samtida konsten blifva vägledare genom tidens andelif, liksom att gifva bredare plats åt det allmänna kulturlif, i hvilket Luther rörde sig. Den viktiga illustrerade stridsskriftslitteraturen har uppmärksamrats; och beträffande porträtten har den konsthistoriska forskningen fått vara vägledare för att finna de historiskt tillförligaste, med utmönstring af det i Lutherbiografierna eljest öfverflödande pseudo-Cranachska stoffet. Men lika väl som goda Lutherbiografier från nyare tid böra utnyttjas vid skildringar, lika väl bör äfven den moderna konsten få visa, huru Luther där speglas. Därföre har ett mindre urval af nyare konstverk från 1800-talet medtagits såsom ett litet kompendium i Luther-illustrationernas historia. Världskriget har dock i ett eller annat fall tyvärr omöjliggjort att utifrån anskaffa de nödiga fotografierna. Det viktigaste med illustrationsmaterialet har synts mig vara, att det får samverka med texten till upplysning, ej blott för författaren själf och några få sakkunniga utan för den läsande allmänheten. Därför ha bilderna försetts med särskild beskrifning, äfven beträffande deras skapare, och i görligaste mån placerats vid den sida i texten, för hvilken de äro afsedda. — En norsk och en dansk öfversättning från 3:dje upplagan af min »Martin Luther», af mig reviderade och försedda med ett nytt kapitel »Kampen mot Luther», ha i höst utkommit, den förra på Steens förlag, öfversatt af d:r S. Mowinckel, den senare på V. Pios förlag, öfversatt af pastor J. Albinus. Båda innehålla originalens 7 Lutherporträtt. Dessutom är boken öfversatt till tamuliska och till finska (af Y. Loimaranta, Porvoo). Af min »Luther, Loyola, Calvin i deras reformatoriska genesis», 2 uppl., C. W. K. Gleerup 1916, har en öfversättning till magyariska utarbetats af d:r Ludvig S. Szeberényi i Békéscsaba i Ungern (ännu ej utk.). — Luthers ställning till toleransproblemet behandlas i min »Den religiösa toleransens historia», Kristl. studentrörelsens förlag 1917, 102 s., kr. 7,50.

Tvenne mindre svenska originalbiografier ha kommit redaktionen tillhanda. De äro hvar i sitt slag värda att uppmärksammas. Den ena syftar genom sin förnäma utstyrsel och relativt höga pris att vara en prydnadsbok; den andra syftar genom sin nästan för enkla utstyrsel och därigenom möjliggjorda enastående billiga pris att få 25-öresböckernas spridning in i alla hem. **BENGT AURELIUS:** Martin Luther, till reformationens 400-årsminne, P. Palmquists förlag, Stockholm, 185 s., kr. 3,50 är i fråga om texten icke nämnvärdt större än G. **BERGLUND:** Martin Luther, Svenska kyrkans diakonistyrelsens bokförlag, 62 s., kr. 0,25, ehuru den förra till formatet är ungeför dubbelt så stor. Skillnaden skapas väsentligen af de stora marginalerna och det rätt ovanliga sättet att räkna äfven den blanka baksidan af planscherna med i sidantalet. Men just genom denna utstyrsel med breda marginaler och helsidesbilder utan tryck på andra sidan blir Aurelius' bok verkligt vacker. De omkr. 20 bilderna utgöra till stor del nutida fotografier från platser och byggnader, som beröras af Luthers historia, samt af de viktigaste porträtten från Luthers samtida. Boken prydes med en försättsplansch utgörande en färglagd reproduktion af Cranachs i Nationalmuseum förvarade Lutherporträtt från Söderfors' församling i Uppland, hvilket torde få betecknas som det bästa kända af Cranach bredvid det af Oberburghauptmann von Cranach på Wartburg 1913 upptäckta. Framställningen är enkel, varmhjärtad och folklig, utan anspråk på vetenskaplighet. Den samlar sig stundom mera utförligt kring vissa episoder och drag i Luthers lif, under det att Berglunds skrift ger en mera direkt biografisk teckning. Berglund har i detta afseende mästertligt löst den svåra uppgiften att skildra Luthers lif på ett 60-tal sidor! Skildringen är på en gång solid, konkret och i god mening folklig. Så kan blott den skriva, som vunnit grundlig kunskap om Luther. Skada, att priset nödgat till så tråkig utstyrsel. Måtte den ej hindra bokens massspridning! Den förtjänar det lika väl som i Tyskland Hans Preuss' Unser Luther, hvilken väl nu öfverskridit 100,000-talet. — En liten illustrationsbok, lämplig för bl. a. skolbarn, har den Gleerupska universitetsbokhandeln i Lund ombesörjt genom att i Tyskland låta reproducera tolf färglagda bilder från Luther-taflorna i Wartburgs slott, främst af målarna Pauwels (1830—1904) och Thumann (1834—1908). Bilderna äro utmärkt väl gjorda; tyvärr ha de insatts utan kronologisk ordning. Denna har jag sökt återställa i den korta text till bilderna (16 sid.), som bifogas i slutet af häftet. Pris 1 kr. — Ett särskildt för präster nyttigt häfte är dom-

prosten J. TH. BRING: *Texter och tankar*, V. För tal och föredrag om Luther och reformationen, Uppsala, Norblad 1917, 31 s., 60 öre. — Från Lindblads förlag har tillställts oss prospekt på en illustrerad Lutherbiografi af CARL DYMLING. Boken själf är ej kommen, när detta skrives (se nedan).

I Norge och Danmark synes Lutherlitteraturen i år ej blifva så omfångsrik. En del arbeten har visserligen annonserats; men ännu ha blott få hunnit hit. Läraren vid menighedsfakultetet i Kristiania, pastor EDVARD SVERDRUP, har utgifvit: *Hvorledes Luther blev reformator*, Lutherstiftelsens bokhandel, Kristiania. Boken skildrar Luthers lif från barndomen till tesernas spikande. Den betecknas som på en gång grundlig och lättläst. Ännu har jag icke sett den, liksom ej heller samme förf:s snart i svensk öfversättning utkommande: *Den evangelisk-lutherska tron*. SIGURD NORMANN: *Luther i kamp for kirken*, Kristiania, Lutherstiftelsen 1917, 168 s., tecknar visst Luthers kyrkobegrepp och hans kamp både mot papism och sekterism. I Norge behöfves kanske ännu mera det klargörande af den lutherska kyrkoidén, som prof. Aulén utfört i Sverige. Helt populär och utan historisk kritik, men väl berättad för sitt syfte är W. ECKMANN: *Lille Lene Luther*, fortalt for barn, Lutherstiftelsens bokhandel, 64 s. och flere små bilder. Det Steenska förlaget utger en del reformationslitteratur, däribland en sällsynt vacker edition af »En kristen människas frihet» genom d:r S. MO-WINCKEL, äfven omfattande brefvet till Leo X och noter, 73 s. En plats för sig intager d:r FR. PAASCHE: *Luther*, Aschehoug 1917, 108 s., hvilken mindre är en biografi än en egenartadt och och starkt gjord teckning af Luthers personlighet ut ifrån hans »besatthet», hans öfverväldigande Gudstro. — Biskop A. S. POULSEN i Viborg har utgifvit: *Hvad är evangelisk-luthersk?* Lohse Köpenhamn 1917, III s., däri äfven intagits två uppsatser af pastor G. JÖRGENSEN: *För Luther kom*, och biskop CHR. LUDWIGS: *Melanchton som Luthers Medarbeider*. Som man kunnat vänta från den litterärt högtbildade biskop P. ger boken i en fängslande form åtskilligt att tänka på. A. TH. JÖRGENSEN har samlat sina populära och sakligt pålitliga tidningsartiklar om Luther till skriften *Luther*, Gyldend. Köpenhamn 1917, 80 s., kr. 1,75 (i samlingen *Folkets förere*, som i år bl. a. upptager Selma Lagerlöf). En samling danska tidsdokument med inledning har pastor ALEX. RASMUSSEN utgifvit under titeln: *Reformationsjubilæet 1817*, aktstykker, Köpenhamn, Lehmann 1917, 125 s., kr. 3,50

De äro af växlande historiskt värde, men motiveras af 100-årsminnet. W. AMMUNDSEN har utgifvit en efter blandadt historisk och saklig synpunkt ordnad samling af Luthers ord, Lutherbogen, Lohse 1917, 192 s., 50 öre! En förträfflig bok. Åtskilligt mera torde väl hafva utkommit eller vara att vänta.

Gå vi så till den tyska litteraturen, skulle vi hit främst kunna inräkna K. MÜLLER: Kirchengeschichte II: 2, 1917, hvars första häfte börjar med en öfversikt af Luthers ställning till öfverheten och det inre kyrkliga lifvet. Vi hänvisa emellertid till en särskild anmälan, då Luther här ju blott är en detalj. O. SCHEELS andra del af hans Lutherbiografi har motsetts med mycket intresse men är ännu ej utkommen, när detta skrives. Att den kommer att gå i samma anda som band I, d. v. s. söka reducera traditionen om Luthers ångestkänsla och få fram en mera normal utvecklingsgång, därpå ha vi ett prof i den af honom skrifna uppsatsen om Luthers primitiv i festskriften till G. Kawerau på dennes 70-årsdag i våras: Studien zur Reformationsgeschichte und z. prakt. Theologie, Leipzig Heinsius, M. 5,75. Scheel vill där uppvisa, att Luthers berättelse om, huru han af ångest nästan höll på att fly från altaret vid sin första mässa, ej kan återge verkligheten. — I väntan på Scheels verk befinna vi oss sålunda i det gent emot jubelåret 1883 ogynnsamma läget, att 1917 icke gifvit någon enda större vetenskaplig Lutherbiografi. Däremot saknas icke vetenskapliga inlägg af betydelse.

Största uppmärksamheten tilldrager sig otvifvelaktigt R. SEE-BERG: Die Lehre Luthers, Leipzig Deichert 1917, 393 s. Mark 10: 50. Boken utgör första hälften af fjärde bandet i den nya upplagan af Seebergs dogmhistoria, men kommer nu nästan som ett fristående bidrag till Lutherjubileet. Den behandlar »Die Entstehung des protest. Lehrbegriffs» i fyra kapitel: 1) Die Anfänge Luthers, 2) Das neue Verständnis des Evangeliums aus dem Gesichtspunkt der evangel. Busse, 3) Das neue Verständnis von Kirche, Wort und Sakrament, 4) Zwinglis Lehre. Der Gegensatz zw. Zwingli und Luther in der Abendmahlslehre. Varje paragraf i kapitlen föregås af litteraturhänvisningar. Arbetet börjar med en rundmålning i stora drag af ande- och kulturlifvet vid nyare tidens början, omspannande äfven Kopernikus, Kepler, Paracelsus, Macchiavelli, Bodin, Sebastian Franck, socinianismen etc. Redan där möter man anslaget i årets tyska Lutherlitteratur: den germanska andens personifikation i Luther. »Die Reformation besteht also in

dem deutschen Verständnisse des Christentums, fasst aber auch in sich ein neues vertieftes Verständnis des Evangeliums. » Så långt ett flyktigt ögnande — boken kom för några dagar sedan — tillåter ett omdöme, så ser det ut som om Seeberg på nästan hvarje punkt håller fast vid framställningen i första upplagan och utnyttjar senare utkommen litteratur polemiskt eller apologetiskt för sin positions stärkande. Något väsentligt nytt uppslag har ej märkts, ehuru naturligen framställningen är rik på gifvande synpunkter och träffsäkra vändningar samt utgör en samlande brännpunkt för hela den teologiska Lutherdiskussionen. När man läser Seebergs eller Harnacks Luther-analyser, frestas man att tänka på, huru lätt det egentligen är att forma Luther till auktoriteten för den ena eller andra moderna teologiska ståndpunkten. Luther är tillräckligt rik för att räcka till för nästan allt, utom romersk katolicism. Seebergs uppfattning af Luthers omvändelse kan sammanfattas så: För Luther hade under den personliga upplevelsens prof botsakramentet svikit, och syndens makt stod ängslande kvar. Då befriade honom Staupitz ur de hårda anfäktningarna genom två ting. S. visade honom 1) att boten består i kärlekens sinnesstämning gent emot Gud, 2) att vi komma till en sådan sinnesförfattning, därigenom att Gud i Kristus uppenbarar sig som den gode och nådige. Den sista punkten är den afgörande. Det var genom en ny Gudskunskap, ett nytt Gudsbegrepp, som Luther kom till en helt ny uppfattning om förhållandet mellan människan och Gud. När Gud är den nådige och kärleksfulle, som man finner i Kristus, blir boten väsentligen en inre sinnesändring, som Guds nåd skapar, och ej en summa statuariska medel. Detta har Staupitz lärt Luther och därmed väsentligen öfvervunnit Luthers ångest. Full klarhet vann Luther steg för steg genom teologiska studier öfver rättfärdigheten, sannolikt 1508—1509, då processen nådde en viss afslutning. — Som vi se, fasthåller Seeberg vid sin mot Scheels Lutherpsykologi afvikande analys. Dock medger han möjligheten af att förlägga krisens slut till hösten 1512. På flere sidor ger Seeberg en karakteristik af Luthers personlighet, enligt hans egen afsikt som en motvikt mot Lutherbiografierna, hvilka oftast, med undantag af Hausrath, svika just på den centrala punkten. Skicklig är Seebergs framställning af de 95 terna och deras förhållande till senmedeltiden. Vid behandlingen af Luthers ställning till öfverheten och konsistoriernas senare framkomst följer Seeberg Karl Müllers banbrytande framställning. Utförligt analyseras den Zwingli'ska nattvardsstriden. Men vi måste

afbryta dessa sporadiska antydningar om bokens innehåll, väntande på en ingående analys från dogmhistoriskt håll. Det förtjänar det stora arbetet. — Ett litet teologiskt bidrag från en annan teologisk skola må nämnas, emedan det behandlar just denna hösts minne, de 95 teserna. Det är MARTIN RADE: *Luthers Rechtfertigungsglaube*, n:r 82 af *Sammlung gemeinverst. Vorträge*, Tübingen, Mohr 1917, M. 0,80. Det ger en rätt enkel ritschlsk utläggning. Rades betydelse är ej som tänkare utan som arbetare för verklig kristlig anda i de kristnas ställning till världskriget.

I främsta linjen bland de vetenskapliga inläggen till Lutherjubileet står »Lutherstudien zur 4 Jahrhundertfeier der Reformation, veröffentlicht von den Mitarbeitern der Weimarer Lutherausgabe», Weimar Böhlau 1917, 285 s., 12 M. Bland de intressantaste artiklarna i boken kunna nämnas G. KAWERAUS om bemödandena under 15—1700-talen att samla och utgifva Luthers bref, OTTO ALBRECHTS redogörelse för Weimarupplagans förhistoria (en af de omfångsrika), WILHELM LUCKE's utdrag ur sina förarbeten till det förestående kritiska utgifvandet af Luthers dikter (däri han bl. a. kullkastar Spittas datering af Luthers tidigaste diktning till före 1520, i en ytterligt lärd undersökning fastställer, att »Vår Gud är oss en väldig borg» första gången tryckts i en sångbok 1528 och diktats efter 1526 samt gent emot Albrecht uppvisar, att den så omskrifna Wittenberg-kyrkoordningen 1537 i verkligheten ej blifvit färdig förr än under senare hälften af 1539), WALTHER KÖHLER: Till nattvardsstriden mellan Luther och Zwingli (allt hvad Köhler rör vid blir intressant och får ny belysning; hans slutomdöme blir: till tragedien hör ett stycke öde, födt ur hopflätningen af förhållanden utan en människas skuld. Detta har icke saknats i sakramentsstriden), E. KROKERS lilla uppsats om Luthers frieri till Katharina von Bohra (där han publicerar en nyfunnen skildring af den gamle unkarlen Amsdorf, hvilken är mycket hård i sina omdömen om Katarina och därför af Katarinas ridderlige biograf Kroker betecknas nära nog som nidskrifvare och smutskastare), A. FREITAGS undersökning om Veit Dietrichs andel i utgifvandet af Luthers skrifter, OTTO REICHERTS fortsatta forskningar om Luthers tyska Nya Testamente och dess revideringar (med två nya urkunder af högsta intresse och afgörande betydelse för den tyska bibelns historia), E. THIELES värdefulla redogörelse för Luthers originalhandskrifter (äfven med skildring af Luthers papper, vattenstämplar, skrifdon och bokstafsformer; värdefull bibliografi till ämnet, man saknar visser-

ligen hvarje omnämmande af det i denna årsskrift publicerade originalbrefvet till Albrecht 31 okt. 1517), och ej minst Greifswaldbibliotekarien och professorn JOHANNES LUTHERS skildring af boktryckarne och boktryckerierna i Wittenberg under Luthers tid. Alla uppsatser vittna om, att man här rör sig bland vetenskapens främste.

Ett både genom sin lärdom och sitt omfång imponerande arbete är den kände historikern WALTER FRIEDENSBURG: *Geschichte der Universität Wittenberg*, Niemeyer Halle 1917, XII + 645 s. och 3 bilder, 30 M. Arbetet bildar en motsvarighet till Wilhelm Schraders »Geschichte der Friedrichs-Universität zu Halle», 2 bd 1894 och är dediceradt till hundraårsminnet af föreningen mellan Halles och Wittenbergs universitet. Det är ett rätt egendomligt reformationsminne, som så kallas fram: att Lutherjubileet 1817 skulle firas med bortflyttandet af hans eget universitet från reformationens födelsestad. Man frestas att tänka på, att Lutherjubileet 1917 i Tyskland firas med, att lutherdomens dödsfiende jesuitorden återfår full rörelsefrihet därstädes. En viktig del af Friedensburgs stora arbete upptages af universitetets historia under den tid, då Luthers ande öfverskuggade det. Det är kap. 3 och 4: »Luthers Anfänge und die Umwandlung der Universität», och »Luther und seine Mitarbeiter; Ausbau der Organisation», tillsammans bortåt 200 sidor. Vi få här följa Luthers första målmedvetna steg som universitetslärare, hans från den egna inre upplevelsen inspirerade nya föreläsningssätt, kampen mot skolastiken, undervisningens omgestaltning i alla fakulteter och de stora universitetsreformerna under hans och Melanchtons ledning. Det har sitt säregna intresse att från denna mera vetenskaps- och kulturhistoriska plattform iakttaga, huru Luthers storhet äfven från den synpunkten når högt, och huru hans inflytande är det bestämmande för den nya tidens födelse. — Som en kortare komplettering till Schraders och Friedensburgs historier kan tjäna den nyutkomna J. JORDAN och O. KERN: *Die Universität Wittenberg und Halle vor und bei ihrer Vereinigung, ein Beitrag zur Jahrhundertfeier von 21 juni 1917*, Niemeyer, Halle, 43 s. och 46 Tafeln, M. 2: 80.

Den som skaffar sig Dr phil. TH. NEUBAUER: *Luthers Frühzeit, seine Universitäts- und Klosterjahre: die Grundlage seiner geistigen Entwicklung*, Erfurt Keyser 1917, 146 s., M. 3, 60, i tanke att finna någon inträngande undersökning öfver Luther själf, blir bedragen. Boken ger väsentligen blott den miljö i Erfurt, i hvilken Luther lefde

som student och munk. Den är därför närmast en parallell till framställningen i första bandet af Scheels Lutherbiografi. Liksom Scheel tecknar Neubauer utförligt först landskaps- och stadsbilden, sedan det medeltida skolväsendet, universitetet, studentlivet, studiegången, Erfurts vetenskapliga lärarekrafter, occamismen, naturvetenskapen etc., samt ägnar senare hälften af boken åt det kyrkliga livet i Erfurt, klostren, klosterlivet och dess ordningar och det teologiska studiet. Naturligen erinras gång på gång om, att så och så har Luther haft det, det och det har han varit med om. Hans inre religiösa lif, motiven till munklöftet och kampen i klostret analyseras, men blott i korthet. Hvad författaren här har att säga, rekapituleras i slutkapitlet: Die Früchte der Erfurter Jahre. Hans omdömen äro försiktiga och kloka i afvisandet af psykologiska konstruktioner. Tyngdpunkten faller emellertid som sagt ej på dem utan helt på skildringen af det materiella och andliga livet i Erfurt på Luthers tid. Här har ock Neubauer genom föregående författarskap (bl. a. staden Erfurts medeltida historia) dokumenterat sig som specialkännare. Och han når betydligt öfver Scheel i förmågan att teckna denna miljö åskådligt och lättläst och ändock mera rikhaltigt och upplysande. I det viktiga kapitlet om den artistiska universitetsundervisningen sammanfaller hans resultat nära med Scheels; occamism blir ej skolastikens förfall utan ett nytt steg framåt; dess intresse för naturvetenskap och modern kritik betonas, lika väl som de af den skolastiska metoden dragna gränserna. I fråga om Luthers tidiga kännedom om bibeln, biblioteksförhållanden i universitetet och klostret etc. blir ock N:s framställning en bekräftelse af Scheels, utan att denne synes ha påverkat honom. För en populär kulturhistorisk föreläsning om Luthers Erfurt skulle N. gifva god hjälp.

Professor W. WALTHER i Rostock hör till de mest energiska medarbetarna i reformationsjubileet. I vår förra revy karakteriserade vi hans »LuthersCharakter»; denna har nu nått många upplagor och äfven öfversatts till danska. Nu föreligger ett vetenskapligt mera betydande verk af honom: Luthers deutsche Bibel, Festschrift im Auftrage des Deutsch-evangelischen Kirchensausschusses, Berlin, Mittler 1917, VI + 218 s. och 4 bilder, M. 4,50. Vi få här en sammanfattande framställning af Walthers föregående forskningar på området, den tyska bibelöfversättningens historia fram till Luther, dennes förarbeten, filologiska utrustning, källor vid arbetet (ett nytt resultat är, att Luther på Wartburg ej hade Ersamus' grekiska

Testamente med hans latinska öfvers. utan blott ett sämre aftryck från Strassburg utan den latinska öfversättningen, något som ytterligare ökar beundran för Luthers översättningskonst), Nya Testamentets snabba tillkomst, Gamla Testamentets långsamma utarbetande, öfversättningens karaktär, nya revisioner etc. Särskildt intressant är framställningen af de med Luthers öfvers. rivaliserande lutherska och katolska, Emsers, Dietenbergers och Ecks. Denna fråga har Walther ägnat en särskild, grundlig framställning i boken »Die erster Konkurrenten des Bibelübersetzers Luther, Deichert 1917, 77 s., M. 1,80. Man slutar studiet af Walthers verk med förökad tacksamhet och ödmjukhet inför Luthers enastående storhet. — Walther har ock påbörjat utgifvandet af en serie skrifter under rubriken »Das Erbe der Reformation». 3 häften ha kommit; det 4:e och säkert hittills mest intressanta: Luthers Kirche, 192 s., M. 4, 50, är ännu ej hitkommet. — I samma utstyrsel utges i år en serie småskrifter, Reformationsschriften, af allgem. evangel. luth. Konferenz, med R. H. GRÜTZMACHER som redaktör. Författare äro hittills utom red. TH. KAFTAN, L. IHMELS, PH. BACHMANN (om Luthers lilla katekes) och W. BRAUN (Luther öfver det ondas makt).

Innan vi lämna de rent vetenskapliga inläggen till Lutherminnets ära, må erinras om, att i år utkommit andra bandets första hälft af GUSTAF WOLFS för alla historici välbekanta och outhärliga Quellenkunde der deutschen Reformationsgeschichte, Gotha Pertes, omfattande Kirchliche Reformationsgeschichte, pris i lbd 13, 50 (första delen behandlade Vorreformation und allgem. Reformgeschichte). Arbetet ger en nästan fullständig förteckning jämte beskrifning och kritik af källskrifterna och de litterära bearbetningarna. Man får ock direkta värdefulla detaljer från tidens historia i det förtjänstfulla verket. — Till KARL ANERS som jubileumshidrag utgifna men mera för kyrkohistorien efter Luthers tid intressanta bok: Das Luthervolk, Ein Gang durch die Geschichte seiner Frömmigkeit, Mohr, Tübingen 1917, 164 s., M. 3,60, torde vi återkomma. — H. JORDAN: Luthers Staatsauffassung, München 1917, M. 3,50, har jag ej sett; det vore intressant att jämföra den med EINAR BILLING: Luthers lära om staten. — Zeitschrift für Kirchengeschichte har utgivit årets band som Lutherhäfte. W. KÖHLER behandlar där på ett högst intressant sätt den lutherska forskningens nuv. ståndpunkt (60 sid.); särskildt stanna vi inför problemet om kyrkobegreppet. R. SEEBERG behandlar den lutherska reformationens kyrkohistoriska betydelse, betonar bl. a. Lu-

thers intensiva verklighetssinne och fäller omdömet: »Es ist lächerlich, ihn zum Fürstendiener zu machen» (jfr nedan). Reformationen har återgifvit kristendomen dess karaktär af Erlösungsreligion. P. KALKOFF undersöker, huru påfvens bannbulla fullgjordes. Jfr Kalkoffs nya inträngande studie: Das Wormser Edikt und die Erlasse des Reichsregiments etc., Oldenbourg, München Hist. Bibliothek 1917, 132 s., 5 M., där Bajerns, Badens, Lothringens etc. edikt framdragas i ljuset.

Till det tyska folket vänder sig med mäktig enkelhet den berömde kyrkohistorikern HANS VON SCHUBERT: Luther und seine lieben Deutschen, Stuttgart 1917, 179 s. och 8 vackra plancher, 4 M. I hög grad glädjande är, att midt i den naturliga tyska betoningen finna det mest oförbehållsamma erkännande åt Sverige och Gustaf II Adolf, hvilket tager form af en hyllning: »Sei gepriesen darum, du edler Schwedenkönig. . . Wir Deutsche werden nicht aufhören, dem Helden zu danken, der alles, Stamm- und Glaubensverwandtschaft, politische Erkenntnis und kriegischen Sinn, in sich vereinte und unser Retter in der Stunde der Not wurde. Es lässt uns die Schmach leichter ertragen, dass wir allein das Luthererbe nicht wahren konnten, sondern die Reserven des Nordens brauchten.» — Någon rekommendation behöfver ej H. BÖHMER: Luther im Lichte der neueren Forschung, hvilken i höst utkommit i sin 4:e till det nära dubbla utvidgade och i större format tryckta upplaga, 301 s., M. 4,30. Hela kapitel äro här fullständigt nybearbetade och ännu mera gifvande än förut. Man observere särskildt sista kapitlet: Wirkung und Fernwirkung auf die Kultur der Zeit.

Af de dussintals smärre populära Lutherbiografierna från detta år har jag blott ögnat igenom några utöfver de redan i föregående revy nämnda. Den smakfullast utstyrda är Greifswald-bibliotekarien JOHANNES LUTHERS »Luther», Leipzig, Grethlein, 160 sid. och talrika bilder, M. 2, 30. Den har ock helt nyss utkommit i svensk öfversättning, kr. 3, 50. Författaren tillhör samma släkt som Martin Luther och är en högt ansedd forskare särskildt på boktryckets och bokutstyrelsens historia under reformationstiden. Illustrationsmaterialet i hans här föreliggande bok är också intressant och med några nyheter. Flere reproduktioner äro mycket vackra. Dock kunde den fula och historiskt mindrevärdiga bilden af Luther på dödsbädden kunnat få en anspråkslösare reproduktion, liksom ett pålitligare Lutherporträtt kunnat väljas till försättsplansch. Förf. synes öfverhufvud

ej dela den konsthistoriska forskningens kritik mot en del samtida porträtt. Äfven i texten möter ett och annat, som synes tyda på förbigående af nyaste forskningar, t. ex. Kalkoffs. Betydande är icke framställningen; men den försvarar väl sin plats, äger värde bl. a. genom talrika Luthercitat, som visa förf:s ingående kännedom om Luthers skrifter, och äger sin egendomliga charme genom läsarens medvetande, att en Lutherättling talar. — En annan känd Lutherforskarer, G. BUCHWALD, har bidragit till reformationsminnet genom: *Geschichte der deutschen Reformation*, Waisenhaus, Halle 1917, 157 s. pris i pappbd 3,80. Väsentligen är den en förkortad bearbetning af förf:s utmärkta Lutherbiografi (3:je omarbetade uppl. 1917, 557 s., 12 M.), med synpunkten mera riktad på de politiska förvecklingarna och framställningen framförd till Augsbургfreden. Den utmärkes af samma enkla och populära framställningskonst och solida forskningsbakgrund som Lutherbiografien. Trycket är ej vackert. — Vida mera kortfattad och omspannande hela nyare tiden är den som vanligt konstnärligt gjorda skissen af PAUL SCHRECKENBACH: *Die deutsche Reformation, ihr Werden und Wirken*, Berlin 1917, 39 sid. och illustrationer. Utstyrseln är underhållig, priset blott 0, 25. För en svensk värmande är att äfven här se Gustaf II Adolf fattad som protestantismens hjältegestalt. — Vackert tryckt, ehuru tyvärr utan bilder, är däremot den bekanta Palestina-skildraren LUDWIG SCHNELLER: *Lutherstätten*, Wallmann, Leipzig 1917, 385 s., 4 M. i linneband. Innehållet angifves redan genom titelns underrubrik: *Ein Gang durch Luthers Leben an Hand der Stätten seines Wirkens*. Man känner vid skildringen väl igen Schnellers halft familjärt berättande sätt, hans innerliga värme för sitt föremål och hans stora förmåga att åskådliggöra.

Rangplatsen bland de helt korta Lutherteckningarna intager naturligen A. VON HARNACK: *Martin Luther und die Grundlegung der Reformation*, Berlin, Weidmannsche Buchh. 1917, 64 s., pris i pappband 1 M. Den är utgifven som staden Berlins festskrift till jubileet och har redan nått väldig spridning. Om man ej ställer omöjliga kraf på en teckning på 60 små sidor, måste man erkänna, att Harnack löst uppgiften skickligt, och att Lutherbilden möter oss skarpt mejslad lika väl som grunddragen i Luthers fromhets- och tankelif. Äfven för forskare finnas här synpunkter att taga vara på. Som ett exempel på, huru elegant Harnack kan uttnyttja nyaste forskningar, må hänvisas till skildringen af Luthers ställning i Worms,

där Kalkoff tydligt ligger bakom. Minst gifvande är kanske slutkapitlet: Was bedeutet uns Luther heute noch? Men huru skall man kunna säga något rikhaltigt härom på två sidor! — En kort, märgfull teckning af Luther ger den i dagarna till medlem af evangeliska öfverkyrkorådet i Berlin utnämnde d:r CONRAD i första kapitlet af sin skrift: Die Reformation und das deutsche Volk, Berlin Hofbuchh. 1917, 90 s. och den nyfunna Cranachska Lutherbilden i färger, 1 M. Äfven denna bok är en festskrift, på uppdrag af Deutsch evangel. Kirchenausschuss. De följande kapitlen teckna olikheter mellan luthersk och reformert samt den evangeliska protestantismens utveckling och kallelse i nutiden. Ej heller här saknas temat »Luther der Deutsche». Det är ju naturligt och berättigadt, att den sidan nu i Tyskland skjutes i förgrunden; men om det sker ensidigt, kan lutherdomens internationella uppgift däraf taga skada. Ty den är dock något mera än tysk kristendom; den vill bära fram det gamla enkla evangeliet om syndaförlåtelsens nådegåfva, det djupast kristliga i alla former af kristendomen. I öfrigt hör Conrads framställning till de kraftfullaste och mest betydande af småskrifterna till årets minne. — Mera inramad i världskrigets tyska stämning och mera i utropstecken skrifver ALFRED KIRCH: Martin Luther, Leipzig, Wiegandt 1917, 71 s., M. 0,85. »Bruder Katholik der du doch heute, Gewehr über der Schulter, mit mir unter demselben Sternenhimmel liegst, scharf ausspähest, wie ich — du weisst was es gilt — und mir als treuer Kamerad die Hand drückst, *freu dich auch meines Helden*. In ihm tritt der Deutsche, als Auserwählter, zum ersten Male als der grosse Führer der Menschheit auf der Plan. . .!» Framställningen är rent biografisk och bjuder intet annat nytt än det patetiska framställningssättet. På vissa punkter når förf. dock på så vis en träffande formulering och dramatisk effekt. — Betydligt bättre som folkskrifter betraktade äro FR. WIEBE: »Luther der »Prophet der Deutschen«, Volkstümliche Festschrift, 72 s., M. 0,80, och Frau Käthe, Volkstümlich dargestellt, 51 s., M. 0,60, båda från Meyers förlag, Hannover 1917, rikt illustrerade, hufvudsakligen med samma bilder och samma utstyrsel som Heycks Lutherbiografi i Monographien der Weltgeschichte. Icke heller Wiebes Lutherskrift synes emellertid kunna eller böra undantränga Preuss' annat än genom den bättre utstyrseln. Ett prof på öfverhofpredikanten G. DRYANDERS behärskade framställningskonst är artikeln i »Deutsche Revue» juli 1917: Luther der deutsche Prophet, hvilken ock blifvit öfversatt till svenska i smakfull utstyrsel och med en

färglagd reproduktion af det Cranachska Lutherporträttet i Nationalmuseum (Söderfors'), Palmquist, 31 s., kr. 1. — Väsentligen en liten bilderbok är D. KOCH: Bilderbuch aus Luthers Zeit, mit begleitendem Text, Stuttgart, Keutel 1917, 44 s. text, 6 färglagda konsttryck och 83 helsidsbilder, i pappband M. 3:—. Formatet är helt litet, de färglagda bilderna väl gjorda, de öfriga växlande. En del af Königs och Schwerdgeburts gamla kopparstick äro medtagna äfvensom en del målningar från 1800-talet, men äfven samtida teckningar och porträtt. En märkvärdig blandning af värdefullt och okritiskt och ointressant illustrationsmaterial! Till det intressantaste höra några reproduktioner af Karl Bauers porträtt öfver Luther, Zwingli och Calvin. De bägge senare äro nya prof på denne konstnärs förmåga att gifva personligt lif och anda åt gamla porträtt, som förut föga haft att säga. Bildtexten behandlar mest Luthers ställning till konsten. — Hit har ej kommit praktverket Luther, dargestellt in Bildern von HUGO L. BRAUNE med text af Kirchenrat Hesse, Heinssius, Leipzig, billighetsupplaga, 4 M. — En i Tyskland prisad bok, »wie wir für das Volk noch kein ähnliches Buch gehabt haben», är J. DOSE: Der Held von Wittenberg und Worms, Berlin, Falkenroth, med 25 afbildn., i linnebd M. 4,50. Hit har den ännu ej kommit. Detsamma gäller den för folklighet och tillförlitlighet annonserade H. MOSAPP: Luther und die Reformation, Westermann 1917, pappbd 3 M., den genom sin tyska betoning för både katoliker och protestanter afsedda J. SCHMIEDER: Der deutsche Reformator D. Martin Luther, Leipzig, Wunderlich 1917, linnebd 3 M., och den lilla »med mästenskap och kärlek tecknade totalbilden» af A. THOMA: Doktor Luthers Leben, Stuttgart, Volkskunst 1917, linnebd 1 M. — Rent populär är W. ECKART och G. SCHLIPKÖTER: Reformatoren und Reformation im Lichte unserer Zeit, Geibel Altenburg 1917, 208 s. och ett 50-tal bilder på sämsta papper, i linnebd 3 M. Här finnas för ovanlighetens skull särskilda kapitel öfver Luthers humor, Luther och ocker, etc. Mycket ge de ej. Värdefullast äro de i slutet samlade dikterna om Luther.

Flere förtjänstfulla enbandseditioner af Luthers skrifter och bref i utdrag ha utkommit, sedan den förra Luther-öfversikten skrefs. Den bästa af dem, som jag sett, är Luthers Deutsche Briefe, Schriften, Lieder, Tischreden, ausgewählt und lebensgeschichtlich verbunden von TIM KLEIN, München, Langewiesche 1917, 300 s., M. 1,80. Brefven taga här brorslotten. Mindre rikhaltig, men

ordnad på samma plan i tidsföljd och med utdrag äfven ur andra samtida dokument är FRANZ ETZIN: *Martin Luther, sein Leben und sein Werk*, Gotha, Perthes 1917, 181 s. och den nyfunna Cranach-bilden af Luther i färgtryck, pappbd M. 3:—. Hos Etzin öfverväger emellertid Luthers skrifter öfver breffen. Etzin har fördelen framför Klein att lämna ett person- och sakregister samt bättre tryck. Den kommer ej upp mot Kaulfuss-Diesch (se föregående öfversikt) i värde; men vare sig Etzin eller Klein hade förtjänat öfverföras till svenska. Utdragen ur Tischreden äro ungefär lika omfattande i bägge, men räcka ej helt till för kännedomen om denna märkvärdiga produkt. För den hänvisas till den utmärkta editionen: *Martin Luthers Tischreden*, Deutsche Bibliothek in Berlin, utgif. af A. FREDERKING 1917, XII + 283 s. i vackert band M. 1,50 (ingår i en omfattande serie liknande band, bl. a. i år i Schleiermachers Reden, utgifn. af M. Rade). I Frederkings edition af valda utdrag ur Tischreden ha Krokers m. fl. banbrytande undersökningar af, hvad som är äkta och värdefullt, lagts till grund. — I en klass för sig står WALTHER KÖHLER: *Wie Luther den Deutschen das Leben Jesu erzählt hat*, n:o 127—28 af *Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte* 1917, 154 s., M. 3:—. Här har Köhler från den aflidne D:r R. Ehlers upptagit idén att genom sammanställning af texter i urval låta Luther själf berätta Jesu lif. Och man finner då, som Köhler påpekar, huru redan Luther äfver här profetiskt har i mycket anat sig fram till hvad som det 19:e århundradets teologiska forskning trott sig först ha uppdagat. Man stannar vid läsningen af denna bok i ny beundran inför storheten i Luthers sanningssökande och kärnfullheten och originaliteten i hans skaparebegåfning. Intressant är ock bl. a. den betydelse, som konsten, främst Dürer, enligt Köhlers förmodan haft för Luthers realistiskt ideella utgestaltning, t. ex. af Jesu barndom. Texterna beröra nästan alla detaljer i Jesu lif, från hans stammträd och Marie bebådelse till den tviflande Thomas och himmelfärden. — En liten god sammanställning af Lutherord till uppbyggelse, lämplig att använda vid husandakt, är E. HIRSCH: *Luther-Brevier*, Vandenhoeck, Göttingen 1917, 76 s., 1 M. Hvarje stycke fyller en knapp sida. Man får ej undra på eller klandra, att i denna tid medtagits stycken om kriget och staten och soldatdöden. Det är verkligen en liten bok »von Gottesfurcht und Gottervertrauen». — Särskildt för präster till tjänst vid predikningarna har E. HORN sammanställt *Lutherworte zu den Episteln und Evangelien*, Halle Gadow, 1 M. Flere andra

sådana »Luther in Worten», »So spricht Luther» etc. ha i år lagts till de redan förefintliga. En eller annan lärar väl möta i svensk dräkt. P. SCHRECKENBACH har ytterligare bidragit till Lutherminnet genom att för första gången ge ut Luthers samlade dikter i en lättillgänglig upplaga, under titeln: Ein gute Wehr und Waffen, Leipzig, Amelung, linnebd 1 M. MARTIN RADES samling Luther-ord i Klassiker der Religion, Hutten, Berlin 1917 pappbd 5 M. anbefalles. — Efterföljansvärdt är utgifvandet af Luthers 95 teser jämte Sermon von Ablass und Gnade, särtryck ur Clemens' utmärkta edition (Bonner Studentausgabe) till massspridning bland de bildade för M. 0,30; d. v. s. i Sverige borde en förstklassig öfversättning så föreligga.

I England står nu Luthers minne på nollpunkten, som professor Rodhe visar i en artikel i Vår Lösen ht. 1917. I The American Journal of Theology april 1917 skrifver den kände forskaren J. W. FAULKNER om Luther and the real Presence. Jag har sett en del amerikanska specialuppsatser om Luther, och t. o. m. Hans Preuss' Lutherbok annonserad, men ingen ny amerikansk Lutherbiografi till jubileet. Förbindelserna med Amerika äro dock nu för dåliga för att medge en överblick öfver litteraturen därstädes för Lutherminnet.

Just som manuskriptet går i press, får redaktionen från J. A. Lindblads förlag i Uppsala tvenne Lutherskrifter. Den ena är en öfversättning af PAUL DREWS: Motsvarade statskyrkodömet Luthers ideal?, bemynd. öfvers. af A. Carr, 121 s., kr. 1,75. Drews' framställning, som först offentliggjordes i Zeitschrift für Theologie und Kirche 1908, sammanfaller rätt nära med SOHMS i dennes Kirchenrecht I. Den går ut på, att Luther från början tillerkände blott de verkligt troende rätten att tala och handla i kyrkan, alltså också blott den verkligt troende öfverheten. Denna tro tilldelar han ännu i sin skrift till den tyska adeln 1520 naivt adeln och kejsaren. Hans optimism om reformation ofvanifrån begrofs emellertid i Worms. I stället kom då tanken på reform underifrån. De troende kristna på de enskilda platserna skola sammansluta sig till församlingar, dessa till större förband. Landets öfverhet har blott uppgiften att lämna hjälp, gifva möjlighet till församlingsbildning och skydda denna. Kyrkomakten ligger ensamt hos de troende församlingarna och deras ämbetsmän, prästerna. Luther ideal har alltid varit, att de sant troende söndrade sig från den okristliga massan till frivilliga sammanslutningar. Blott med smärta, utan att släppa

sitt ideal, nödgades han sedermera foga sig i tingens tvång; idealet förlorade blott i praktiskt värde, därför att det var ogenomförbart. Luther kände alltid furstens kyrkoregemente som ett tryck. — Denna Drews' tolkning af Luther blef ej oemotsagd. Redan s. å., 1908, visade H. Hermelink med energi på, att Luthers tanke om de rätt troendes församling var en efterklang af medeltidens apokalyptik, som ej spelade någon roll för Luthers verkliga uppfattning. Hermelink dref i stället ensidigt betoningen af öfverhetens rättsåsom innehafvare af den offentliga makten. Den bästa utredningen gaf Karl Müller i »Kirche, Gemeinde und Obrigkeit nach Luther» 1910. Där har den store kyrkohistorikern i åtskilligt korrigerat Drews och lagt en mera verkligt historisk syn på problemet. Han framhåller energiskt, som riktigt är, att för Luther ej existerade vare sig vårt moderna begrepp »stat» eller »kyrka», och att hela problemet »Luther och statskyrkodömet» är skeft ställdt och skjuter in i Luthers tankevärld moderna föreställningar, som icke hörde hans tid till. Likaså har Müller brutit väg genom att klargöra den historiska gången i Luthers uppfattning som med bibehållen grundåskådning genomlöper tre olika, rätt klart markerade stadier i fråga om församlingar och öfverheter, liksom att för öfverheten enligt Luther ej föreligger som hufvudsynpunkt frågan om rätten utan om plikten. Hvad K. Holl sedermera i ett par undersökningar framdragit, har ej väsentligen rubbat riktigheten i Müllers framställning. En öfversättning af denna, med uteslutande af de speciellt mot Barges Karlstadt-forskning riktade momenten, skulle vara en nyttig gärning. Beträffande Drews' bok borgar öfversättarens namn för öfversättningens förträfflighet. — Den andra Lutherboken från Lindblad är en öfversättning till svenska af Luthers ofvan nämnda stora reformationsskrift till den kristna adeln, af GUSTAF NORRMAN, hvilken ock försett skriften med inledning, noter under texten och förklarande tillägg i slutet. Titeln på Lutherskriften har blifvit »Om Kyrkans reformation,» som lämpligt är. Boken omfattar 210 s. och kostar 3 kr., så att den kan ju ej blifva folkskrift i egentlig mening. Men det är synnerligen värdefullt att ha fått den, lika väl som Norrmans föregående edition af En kristen människas frihet, som nu utkommit i 2:a upplagan 1917. Genom förklaringarna blir Luthers skrift lättare förstådd och tillgänglig. Öfversättningens pålitlighet och vetenskapliga halt lyfter den betydligt öfver den föregående svenska af G. Bergström 1889. Och Lindblads förlag

äger verklig förmåga att gifva sina böcker en tilltalande och gedigen utstyrsel.

Samma dag som dessa båda skrifter kom ock den af Teologiska sällskapet i Lund till Lutherminnet utgifna festskriften *Reformationens gåfva och kraf*, 196 s., kr. 3,75, med bidrag af ärkebiskop Söderblom, domprosten Pfannenstill, professorerna Hjärne, Herner, Lehmann och Holmquist, kyrkoherdarna Hedqvist och Staden, docenten Holmdahl m. fl. Någon granskning eller anmälan har nu ej medhunnits. När jag slog efter sidantalet, föll på sista sidan i denna Lutherhyllning i ögonen en ur kyrkohistorisk synpunkt rätt egendomlig apoteos för den ut i fingerspetsarna aristokratiske oligarken Calvin som »demokraten» i motsättning mot den vida mera demokratiska Luther, som »furstarernas trotjänare»; och Calvin göres till vår genom metodismen etc. med Luther jämnställda andre reformator. — Ur rent kyrkohistorisk synpunkt torde det förnämsta bidraget vara nyutnämnde teol. doktor O. Hedqvists om reformationen i Skåne. — Vid korrekturläsningen har just kommit mig tillhanda den ofvannämnda Lutherbiografien af C. DÜMLING: *Martin Luther*, Lindblad 1917, 328 s. och 124 mestadels väl små illustrationer, kr. 4,75. Den värdefulla boken hinner nu ej anmälas. Detsamma gäller d:r RURIK HOLM: *Olavus Petri*, Lindblad 1917, 159 s. och 20 illustr., 3 kr. (helt visst en god vinst för vår svenska kyrkohistoriska litteratur), G. NORRMANS edition af de 95 teserna på latin och svenska, Lindblad 1917, 34 s. stort format, 2 kr., samt de båda i sitt ämne djupt trängande inbjudningsskrifterna till våra universitets reformationsfester af E. BILLING: 1517—1521, *Luthers religiösa och teologiska utvecklingsgång*, I Uppsala, 89 s., och G. AULÉN: *Reformatoriska motiv inom den senare lutherska protestantismen*. Lund, 51 s. En glänsande teckning ger E. LEHMANN: *Luthers renässance*, i *For Kirke og kultur*, okt. 1917; en intressant studie är E. ÅKESSON: *Luther och Fichte*, i *Ver Sacrum* 1917.

Hjalmar Holmquist.

Kyrkohistoriska handböcker och öfversikter.

I föregående Årsskrifts öfversikt öfver under kriget utkomna kyrkohistoriska handböcker anmärktes, att krigets kraftuttömmande verkan visat sig bl. a. däri, att inga nya sådana arbeten, endast någon enstaka ny upplaga såsom af Appel, sett dagen. Nu har

emellertid äfven på detta område Tyskland lämnat ett enastående kraftprof, som vittnar om den vetenskapliga spänstigheten midt under den oerhörda bördan. Tvenne af Tysklands främsta historici, författarna till de påbegynta båda viktigaste handböckerna i allmän kyrkohistoria, ha under 1917 utgifvit hvar sitt nya band, båda af sällsynt vetenskaplig betydelse.

Professor KARL MÜLLER i Tübingen hade med sin »Kirchengeschichte» 1902 hunnit till att i 2:a bandets första halvband behandla reformationen (icke den katolska kyrkan) till omkr. 1560. Denna framställning är allt fort den förnämsta, som vi ha öfver den allmänna reformationshistorien. Desto mera saknad kände man, när mer än ett årtionde gick, utan att den utlofvade fortsättningen kom. Nu har emellertid Müller trots kriget och hans söners död fullbordat det andra halvbandet af bd II, omfattande tiden till omkr. 1689. I dec. 1916 kom det första häftet, och hittills har jag fått tre häften, XII + 432 s., Tübingen, Mohr 1916—17, 3 M. häftet; under det att det 4:e och sista, ehuru färdigt ännu ej hunnit hit. En mera ingående anmälan af bandet må därför anstå, tills dess det kan i sin helhet öfverblickas. Men redan nu har det synts som en plikt för Årsskriften att fästa uppmärksamheten på arbetet. Ty det är oundgängligt för kändedomen om den behandlade tidens kyrkohistoria. Det börjar med en kyrkorättslig och kultisk redogörelse för det protestantiska tysk-schweiziska lifvets grundvalar, behandlar därefter de konfessionella striderna inom protestantismen till konkordieboken och skisserar sedan döparerörelsens och socinianismens historia. Genast möta oss äfven i detaljer betydande nya resultat af förf:s förstahandsforskning ur källorna. Mest uppseendeväckande torde väl vara, att förf. framdragit en förut okänd gestalt, den italienske humanisten och spiritualisten Acontius, hvilken verkade i Schweiz, Strassburg och åtminstone under åren 1562—65 i London. Hans *Stratagemata Satanæ*, Basel 1565, höra till de inflytelserikaste böckerna under hela nyare tiden, och Acontius har blifvit en kyrkohistorisk förgrundsfigur för utvecklingen både på kontinenten och i England. — Hufvudpartiet i de första tre häften utgöres emellertid af teckningen af motreformationens historia. I verkligheten få vi här den första genomarbetade moderna totalframställningen av denna, gjord med hela Müllers mästerskap, men ock med hans, konkret stoff saknande, idé- och sammanhangsbetoning, som gör läsningen nog så ansträngande. Ty lättläst är icke Müllers verk; man behöfver genomläsa det både två och tre gånger för att kunna till-

godogöra sig den rikedom, som där är inpressad. Som tentamensbok torde Müllers tillhöra de allra svåraste att lära. Men den student, som kommer till rätta med den, kan också *kyrkohistoria*, ej blott kyrkohistoriska fakta. — För en skandinav eller engelsman ter sig nog en brist i behärsandet af deras speciella kyrkohistoriska källor och litteratur och de nationella egendomligheter, som afspegla sig i den historien. Det är ju oundvikligt i ett arbete med sådant omfång som detta. Speciellt har Sverige nog blifvit lidnade på, att man i Tyskland i så ringa grad behärskar dess språk och i de moderna encyklopedierna (utom Haucks) gifvit dess egna forskare så liten möjlighet att komma till tals. Det torde dock i dessa tider kännas underligt för en tysk forskare att nödgas taga reda på det med det evangeliska Tyskland mest andebefryndade svenska folkets kyrkohistoria genom en engelsk framställning! För 1500-talet har eljest Theiner fått blifva en hufvudkälla för Müller genom sina dokument. Men äfven här betecknar Müller dock ett betydligt steg högre än Heussi, Hermelink eller Appel, där det knappast finnes en aning om Sveriges kyrkliga historia och betydelse. Och Müller har för Sverige under 1600-talet (i det ännu ej hitkomna häftet) satt sig i förbindelse med och skaffat sig anvisningar af en svensk kyrkohistoriker. — I slutet af 3:dje häftet börjar en högst gifvande framställning af den inre utvecklingen inom den nederländska protestantismen; där skymtar åter Acontius. En synnerligen lärorik karta öfver konfessionerna i Tyskland omkr. 1618 medföljer hft 1. — Med det ofvan anförda ha vi som sagdt ej velat ge en recension af Müllers arbete utan t. v. blott ett påpekande af detsamma.

Sammaledes är förhållandet i ännu högre grad med omnämnandet af Heidelbergprofessorn HANS VON SCHÜBERT: *Geschichte der christlichen Kirche im Frühmittelalter*, ein Handbuch, 1:a halvbandet, Tübingen, Mohr 1917, XII + 400 s. i stort format, 12 M. Detta mäktiga band kom mig nämligen tillhanda samma dag, som manuskriptet skulle insändas till tryckning, så att tiden medgaf ej ens ett hastigt genomögnande af innehållet, blott ett konstaterande af verkets allmänna läggning. Von Schubert har här helt lämnat den Möller'ska handboken, hvilken ännu i »Die alte Kirche» svagt skymtade fram. Om redan där ett omfattande stoff medtogs, så har här ändock en ny metod upptagits, hvilken sträfvar efter att få med allt väsentligt och därför kräfver vida större utförlighet. Här föreliggande band omfattar blott tiden från Theoderik och Klodvig till och med Karl den store. Men man slås vid flyktigaste

bekantskap af den klarhet, med hvilken förf. äfven i detta arbete håller utvecklingslinjerna i sin historiska konstnärshand och klarlägger dem så, att man ej drunknar i detaljerna. Det är ej en fras, när han i företalet säger, att han sträfvat efter öfversiktlighet och genomskinlighet: »Klar zu sein war mir das erste Anliegen». Totalsynpunkten på den begynnande medeltiden synes vara, att den utgjorde en med kristendomens hellenisering under gamla kyrkans tid i viss mån parallell kristendomens germanisering. Redan i början få vi förf:s kända märkliga undersökningar om den germanska arianismen insatta i det stora kyrkohistoriska sammanhanget. Förf. indelar den behandlade perioden i två afsnitt: I Öfvergångens och nybildningarnas tid, II. Den västerländska kejsar- och påfvemaktens första grundläggning under karolingertiden. Det redan i tryck varande andra halvbandet af första bandet skall helt falla under afsnittet II, hvilket ger en föreställning om framställningens omfattning. Här föreligger en vetenskaplig själfständig genomarbetning af tidens hela historiska källmaterial. Det går ej fort att sätta ett sådant verk i färdig form och i tryck. Tryckningen pågick samtidigt med författandet redan före krigets utbrott, hvadan man i de rikhaltiga käll- och litteraturförteckningarna, där tidskriftsuppsatser i ovanligt stor utsträckning medtagits, ej finner arbeten efter 1914. Äfven detta verk hoppas vi få tillfälle återkomma till.

I detta sammanhang kan erinras om de Olaus-Petri-föreläsningar, hvilka den tredje store tyske mästaren i »Kirchengeschichte»-skrifning, professor ALBERT HAUCK höll 1916 vid Uppsala universitet öfver »Tysklands och Englands kyrkohistoriska förbindelser», och hvilka utkommit på svenska, Sthlm Hugo Geber 1916, 144 s. och försättsporträtt af Hauck, kr. 2,50, samt en tysk upplaga 154 s., M. 3,50. Hauck ger här ett längdsnitt genom en sida af kyrkohistorien, från de första kristna århundradena fram till våra dagar. Ehuru föreläsningarna kommo att begynna blott få veckor sedan han i kriget förlorat sin förhoppningsgifvande son, höll han sitt löfte att komma till oss; och han bevärade en mönstergill objektivitet i sin framställning. Han slutar med orden: »Vi måste vara beredda att tjäna hvarandra öfverallt där det är möjligt, vi måste äfven vara beredda att åter sammanknyta afslitna trådar». Huru mycket noblare och framför allt kristligare ljuder ej detta än det mesta, som telegrafen bringar oss af uttalanden från annat håll i den stora världskampen. De grundliga förstahandsforskningarna lysa igenom särskildt i kapitlen om Angelsaxiska missionärer i Tyskland,

om Wiclif och Huss (öfver Huss har Hauck nyligen offentliggjort en banbrytande undersökning) och om Metodismen. Beträffande den sistnämnda stärker Haucks framställning uppfattningen, att metodismen väsentligen är att bedöma som ett evangeliskt-lutherskt inslag i den anglikanska världen. För de specifikt engelska förhållandena och religiösa rörelserna under nyare tiden har nog eljes stundom en nödvändig autopsi och i Tyskland svåråtkomlig litteratur i otillräcklig grad stått till förf:s disposition. Det skulle ha ytterligare ökat arbetets intresse, om man kunnat få Haucks geniala historiska intuition som vägledare genom denna labyrint. Nu vänta vi med spänning på afslutningsbandet af hans livsverk: Kirchengeschichte Deutschlands. Där behöfver lyckligtvis icke världskriget lägga oöfverkomliga forskningshinder i vägen.

Hj. H—t.

Den holländska lutherdomens egenart.

J. W. PONT: Het eigen karakter en beginsel van het Luthersch Protestantisme in Nederland, Rede uitgesproken bij het aanvaarden van het ambt van kerkelijk hoogleeraar van wege het herst. evang. luth. kerkgenootschap aan de rijks Universiteit te Utrecht 20 oct. 1915. Utrecht G. J. A. Ruys 1915 28 s.

I 1915 års årgång af Svensk Kyrkohistorisk Årsskrift lämnade jag en utförlig anmälan af d:r Ponts stora arbete om lutherdomens tidigaste historia i Nederländerna 1911. Till samma ämne anknyter han nu, när han förflyttas från Amsterdam till en kyrklig luthersk professur vid Utrechts berömda universitet. De teologiska fakulteterna äro som bekant formellt konfessionslösa vid de holländska statsuniversiteterna, men den reformerta »hervormde» kyrkan har genom särskild öfverenskommelse med staten fått anställa af staten aflönade, s. k. kyrkliga professorer vid sidan af de till fakulteten hörande. I Utrecht funnos för några år sedan två sådana reformerta och nu har därtill kommit en luthersk. Kyrkohistorien blef på så vis väl representerad i Utrecht, med den bekante von Veen i fakulteten, Cannegieter för den reformerta kyrkan och Pont för den lutherska. För oss lutheraner i Norden har det särskildt intresse att från en så kompetent forskare som Pont få ett försök till kortfattad karakteristik af lutherdomen i Nederländerna. Den bildar visserligen ingen stor eller inflytelserik kyrka, omkr. 100,000 med-

lemmar; men den äger åtskilliga originella drag och har åt luthersk tro bevarat en tillflykt i det land, hvilket genom sin historia har mycket med oss gemensamt.

Ponts hufvudintresse är att bekämpa den af professor J. GLOEL i Halle (d. 1891) formulerade satsen, att den kalvinska andans öfvermäktiga inflytande har satt sin prägel på äfven lutherdomen i Nederländerna. Denna uppfattning har blifvit den populära, äfven bland holländare; och den framföres af en holländsk fackman i afdelningen »Die lutherische Kirche» i det af den amerikanska Nebraska-professorn J. N. LENKER utgifna stora verket: Die lutherische Kirche der Welt, Band I: Europa ausserhalb Deutschland, Sunbury Lutheran Company Verlag 1901. Pont finner denna uppfattning hvila på okunnighet om den nederländska lutherdomens uppkomsthistoria. Därför tar han den till utgångspunkt. Han vill icke tillerkänna de första reformatoriska rörelserna i Nederländerna egenskapen luthersk. En luthersk kyrkobilgning mötes i Nederländerna först på 1560-talet i Woerden, som 1558 af Filip II förpantades till den lutherske hertig Erik af Braunschweig. Där ordnades nu en luthersk statskyrka efter det nordtyska mönstret, med öfverhetens kyrkomakt, luthersk gudstjänstordning och augsburgiska bekännelsen. Men just Woerdens historia visar, att denna lutherdom ej nådde de breda lagren; dessa voro i motsats mot lutheranerna genast redo att deltaga i bildstormen under det stora krisåret 1566. Endast hertigens ingripande höll lutherska kyrkan vid makt. Woerden slöt sig 1572 till prinsens af Oranien parti. Men de ledande bekände sig alltfört energiskt till Augustana. Borgmästaren vägrade t. ex. vid fredsförhandlingarna i Breda 1575 att underteckna ett af Hollands stater uppsatt dokument, hvaren reformerta religionen betecknades som den katolska och apostoliska; det vore blott den religion, som utöfvades i Woerden. Men folket stod ej lika rotfäst lutherskt. När det 1578 fastställdes, att den reformerta läran skulle vara den enda tillåtna i Holland och Zeeland, och staterna grepo in mot Woerdens lutherska kyrka, fanns ej tillräcklig motståndskraft. Systematiskt utträngdes de lutherska ur statsstyrelsen, och 1594 borttogs den lutherska gudstjänsten. Folket fogade sig utan oro (jfr. Dr. S. Muller: Het verbod van den katholieken godsdienst in de provincie Utrecht in 1581, Ned. Arch. v. Kerkgeschiedenis XI). Så gick den officiella lutherdomen i Woerden till grunden. Om den hade bestått, så hade däri från kunnat ordnas en nederländsk luthersk kyrka af ungefär samma

art som de nordtyska eller nordiska kyrkorna. Men nu kom den nuvarande nederländska lutherska kyrkans utgångspunkt från annat håll; därför fick den en annan karaktär.

Utgångspunkten blef den samling lutheraner, som bildades i Antwerpen på 1560-talet och som mest bestod af tyska eller tyskbesläktade handelsmän. Dessa voro mest bildade och förmögna män, som togo afstånd från de reformertas demokratiska radikalism. De höllo sig hårdt till Augustana och kände sig från början skarpt skilda från de reformerta både i praktiskt kyrkligt och dogmatiskt-teoretiskt afseende. Därför fördes de ock genom sin uppfattning af lydnadsplikten mot öfverheten att ställa sig på regeringens sida mot de reformerta vid stridens utbrott i Antwerpen den 13 mars 1567. Den dagen gjorde lutherdomen omöjlig som Nederländernas religion. De reformerta glömde ej de lutherskas »svek» mot folkets politiska frihet. Resterna af Antwerpens lutherska kyrka utsattes för hård press, först af katolikerna och sedan af de reformerta. Den utbildades därunder efter inre egna linjer, med stöd från Sydtysklands lutherdom. Det är ej en reformert, utan en äkta luthersk anda af sydtysk art, som historiskt sedt ger den holländska lutherdomen dess karaktär.

Denna karaktär framträder allra först i den kyrkliga organisationen. Vid ytligt påseende ter sig denna som reformert presbyteriansk. Den är helt olika de nordiska lutherska kyrkornas, men har däremot nära efterföljts i en del af den amerikanska lutherska kyrkan (se. TH. E. SCHMAUK DD: *The lutheran church in Pensylvania 1638—1800*, vol XI, 1902) och i de lutherska kyrkor i Kapkolonien, Ostindien etc., som bildats från Amsterdam. Men vid närmare granskning visar sig, att denna lutherska holländska kyrkotanke är hämtad från Luthers eget kyrkoideal på 1520-talet, med en viss betoning af »en krets af troende» men ock med tillerkännande af kyrkoregeringen åt den världsliga öfverheten. De från Antwerpen fördrifna lutheranerna måste ju bilda små »huiskerken». Skenbart likna dessa de reformerta flyktinge-huskyrkorna. Men likheten begränsar sig till det yttre nödtvånget att samlas i privata hem och till beteckningen »äldste» på ämbetsförvaltarna. En karakteristisk åtskillnad förefinnes i fråga om både tillsättandet af de äldste och den plats i församlingen, som de intaga (jfr. dr F. L. RUTGERS: *De beteeeknis der gemeenteleden*, Amsterdam 1906). I den reformerta kyrkan väljas de äldste ur församlingens led och medverka med Ordets tjänare i församlingens vård; här finnes ingen sådan skillnad mellan

äldste och predikant som mellan präst och lekman, blott en skillnad i tjänst. Helt annorlunda är det i den lutherska huskyrkan. Där äro de äldste (äfven kallade deputerade) kyrkans styresmän, de provisoriska ställföreträdarna för magistraten, som egentligen skulle ha kyrkostyrelsen. Det är helt enkelt en rent luthersk tanke, anpassad på en kyrka, som lefver i en stat utan luthersk öfverhet. Därför fingo ock de lutherska »äldste» en mycket stor, stundom betänklig makt. De regerade, de tillkallade och afsatte predikanter, etc. På samma gång fasthölls här den gamla åtskillnaden mellan lekmän och andlige, mellan menigheten och prästen. Under 17:de och 18:de århundradena skedde häri förändringar, i det att man reagerade mot de deputerades betänkliga härsklystnad (så t. ex. 1644); i det 19:e årh. har man ock jämkat på den ursprungliga ordningen för att bättre tillvarataga församlingens rättigheter och plats. Men hela egenarten i den nederländska lutherska kyrkoorganisationen, den grundtanke, på hvilken den är byggd, går till originellt lutherskt ursprung. Konung Wilhelm I ingrep i den lutherska kyrkans lif, och menigheterna förlorade en god del af sin autonomi. Men det är enligt Pont en orättvisa att vilja tillskrifva deras nuvarande kyrkoorganisation reformert inflytande.

Lika egenartad som organisationen är gudstjänsten i den nederländska lutherska kyrkan. Och äfven den har utbildats i anslutning till de lutherska kyrkobruken i Württemberg, Strassburg etc. och är ej en produkt af kalvinskt inflytande. Luthers ställning till den romerska kulten möjliggjorde en evangelisk utformning efter två olika linjer: vidsträcktare bevarande af de katolska formerna i evangelisk omklädnad, eller uteslutande af alla icke behöfliga former (jfr. F. RENDTORFF: Die Geschichte des christl. Gottesdienstes unter dem Gesichtspunkte der liturgischen Erbfolge, Giessen 1914). Den förra linjen följde i allmänhet den nordtyska och nordiska lutherdomen; den senare blef förhärskande i Sydtyskland. I Württemberg etc. fick gudstjänsten en karaktär, som enl. Pont väl mera stod i öfverensstämmelse med Luthers första reformatoriska tankar, med Reutlinger-kyrkoordningen, med Brenz' och Blarers ideér (jfr. CHR. KOLB: Die Geschichte des Gottesdienstes in der evangelischen Kirche Württembergs, Stuttgart 1913). Här undansköts starkare den romerska uppfattningen af gudstjänsten som principiellt nattvardsgudstjänst och betonades starkare dess egenskap af församlingens uppbyggelse. Endast predikstolen blef i kyrkan den plats, hvarifrån det talade ordet kom. Om

här och där någon handling allt fort försiggick vid altaret, som fått stå kvar i kyrkan, så var detta blott ett tolererat lokalbruk, ingenting mera. Denna Württemberg-sydtyska strömning kom nu öfver Eifel (högländet mellan floderna Mosel, Rhen och Roer) till Holland och blef den enda bestående inom dess lutherdom. I Eifel, hvarifrån de nederländska församlingarna under sin första tid fingo sina förnämsta predikanter, har gudstjänsten alltid varit mycket enkel: inget krusifix, ingen privatbikt, intet altare, ingen mässa. Därifrån, ej från kalvinskt inflytande, kommer enkelheten i den holländska lutherska gudstjänsten. Från början kändes i de lutherska huskyrkorna intet behof af någon liturgi, som anknöt till den romerska mässan. Och senare, när huskyrkorna, blefvo bönehus och plats fanns för både det ena och andra, uppkom ej heller något behof af rikare liturgi. Den nederländsk-lutherska gudstjänsten är alltså framvuxen ur huskyrkornas och har bevarat den sydtyska-lutherska strömningens gamla enkelhet. Försök ha visserligen framträdt att förändra detta; men enl. Pont ha de kommit från sådana, som ej förstått sin egen kyrkas historia eller som stått under inflytande af nordtyska eller af estetiserande idéer.

Liksom den gudstjänstliga enkelheten är typisk för den nederländska lutherdomens karaktär, så framträder denna ock i saknaden af vissa nordtyska bruk, hvilka aldrig blifvit inhemska i Holland. Dit hör bl. a. privatbikten. Icke denna, utan endast den allmänna syndabekännelsen med absolution blef efter föredöme från vissa trakter i Württemberg bruklig; och den sattes ej som hos de reformerta före utan efter predikan. Många strider fördes härom i den nederländska kyrkan, när predikanter ditkallades från Nordtyskland; den nederländska lutherdomen anklagades t. o. m. för att ha affallit från Augustana, emedan den ej höll sig till dennas artikel 17 om bikten. — Likaledes ha de holländska lutherska kyrkorna vid dopet aldrig antagit exorcism, abrenuntiation etc. utan städse följt det enklare, radikalare bruket från den lutherska södern.

Hittills ha blott de yttre karakteristika för den holländska lutherdomen angifvits. Det centrala ligger dock ej i kyrkoorganisation och kult utan i den anda, som där råder, och den grundåskådning, som där lefver. Denna anda och åskådning, som inplantades under begynnelseperioden, afvika ej från andra lutherska kyrkors. De holländska lutheranerna stodo fast antitetiska mot alla

andra andliga riktningar, i medvetandet att äga sanningen. Kraftigast uttalades det kanske af Philippus Nicolai. När Amsterdams lutheraner 1604 hade att utstå en förföljelse, skref han ett bref till staterna, däri han förklarade, att kalvinisterna allt mer och mer närmade sig den turkiska religionen, och att lutheranerna ensamma förkunnade den himmelska sanningen. — Äfven positive stodo de nederländska lutheranerna helt på luthersk grund. Det bestämmande var där som i all äkta lutherdom främst Luthers egen lifserfarenhet; Luthers person förblef alltid ett korrektiv mot senare dogmaticis ensidighet. Å andra sidan visar äfven den nederländska lutherdomen, att om ingen evangelisk kyrka består af blott dogmatici, så kan ej heller någon vara utan dogmatici. För att lära känna den holländska lutherska kyrkan får man ock gå till dess dogmatiska tankearbete. Det visar sig då, att medelpunkten där intages af Luthers articulus stantis et codentis ecclesiae: rättfärdigheten af nåd, genom tro allena. Pont betonar starkt, att den kyrka, som han har äran tjäna, förblifvit denna lutherska grundsats trogen. Därbredvid framhåller han tre andra grunddrag som karaktäristiska för den lutherska strömningen i olikhet mot kalvinismen. • Det första är det antropocentriska i dess trosuppfattning; icke frågan: »Hvem gör mig salig?» utan »Hur blir jag salig?» står hos Luther och hans efterföljare äfven i Holland i förgrunden. Det andra är tonviktens läggande på Guds immanens mer än på hans transcendens; de lutherska dogmaticis »Finitum infiniti capax» är något vida mera än en utgångspunkt i läran om kristologien. • Det tredje grunddraget är den lutherska fromhetens icke-lagiska karaktär; principiellt är här brutet med all judisk-lagisk uppfattning af religionen. Om senare lutherska dogmatici i Holland vandrat i de reformertas spår, gjort Skriften till lagbok och satt det gammaltestamentliga i förgrunden, så har dock större trosfrihet i allmänhet kännetecknat den holländska lutherdomen. Därmed sammanhänger en annan accent i det lutherska andelivet, »den fromma innerlighetens» i stället för »den sedliga handlingskraftens». Pont slutar sitt tal med den önskan, att vid Utrechts universitet äfven den förras kyrka, om än i Holland svag, måtte få aflägga sitt vittnesbörd bredvid den senares.

Angenämt är att se, huru ålderdomliga former och talesätt vid Utrechts universitet ej synas ha blifvit bortopade af den stämningsfattiga demokratiseringsstorm, hvilken förstört så mycket af gammal ärevördig tradition vid våra svenska högskolor.

Hj. Holmquist.

Svenskt Diplomatarium, utgifvet af Riksarkivet genom SVEN TUNBERG. Sjätte bandet, andra häftet (s. 265—360); Stockholm 1916.

Utgifvandet af ett nytt häfte i det svenska diplomatiets ärevördiga serie — som om två år kan fira sin nittioåriga födelsedag — är för visso ägnadt att hälsas med förväntansfull tacksamhet af hvarje medeltidsforskare, vare sig han är kyrko- eller profanhistoriker.

Det senare 1600- och 1700-talets flitiga diplomforskare, en ÖRNHÄLM, en PERINGSKIÖLD, en BROCMAN, bragte det ej längre än till sammanförandet i mäktiga handskrifna volymer af ett visserligen ytterst aktningsvärdt urkundsmaterial. I de från dessa män härrörande samlingarna, förvarade i Vitterhetsakademiens bibliotek, finner forskaren ännu värdefulla hjälpmedel; stundom bevara de i afskrifter urkunder, till hvilka originalen sedermera gått förlorade. Det var C. G. NORDIN förbehållet att framkasta planen till ett stort *corpus diplomaticum*, som skulle omfatta såväl källor af traditionskaraktär som urkunder. Men han rycktes snart bort

- från sina historiska arbeten och fick ej ens upplefva, att hans stora projekt åtminstone med afseende på traditionsmaterialen började förverkligas genom E. M. FANT i det 1818 utkommande första bandet af *Scriptores rerum suecicarum medii aevi*. Det dröjde ännu 11 år, innan början gjordes till utgifvandet af en svensk urkundssamling: år 1829 utgaf dåvarande riksantikvarien J. G. LILJEGREN första bandet af *Diplomatarium Suecanum*, med hvilket band han nådde ända till år 1285 (till de i kronologisk ordning meddelade breffven sluter sig ett väl omfångsrikt tillägg af »Förbigångna och odaterade»). Äfven andra bandet, omfattande åren 1286—1310 (detta innehöll därjämte ett tillägg af runinskrifter) hann utkomma före Liljegrens tragiska död. Det för sin tid nog så aktningsvärda utgifningsarbete, som presterats i dessa två äldsta band, motsvarar gifvetvis ej till fullo den moderna editionsteknikens högt uppdrifna kraf, och en omarbetning af dessa band måste därför framstå som ett tyvärr ännu i fjärran hägrande önskemål. Verket fortsattes af B. E. HILDEBRAND, som år 1842 kunde utgifva 3:dje bandets första del och 1850 den andra, hvarmed man kommit fram till år 1326. Fr o. m. tredje bandet utarbetades äfven register till hvarje band för sig; frånvaron af ett dylikt till de båda första banden var en kännbar brist, som blef fylld först genom det af K. H.

KARLSSON år 1910 utgifna registret. Fjärde bandet (1853 och 1856) hann till år 1340, femte (1858 och 1865) till 1347. År 1868 bereddes bättre ekonomiska villkor för arbetets fortsättande genom den donation, som greffe K. E. L. V. POSSE's testamente tillförde Riksarkivet, hvilket nu öfvertagit Diplomatiets utgifvande, för fortsättandet af detta arbete. Närmaste resultatet blef begynnandet af en ny serie, omfattande urkunder fr. o. m. år 1401. Denna serie, utgifven genom C. SILFVERSTOLPE, framfördes i tre mäktiga band till år 1420 (afslutade år 1902). Härtill lades (åren 1903 och 1904) tvenne supplementhäften (för åren 1401—1407), utgifna af K. H. KARLSSON och innehållande urkunder, som denne sammanfört ur utländska arkiv, hufvudsakligen det Vatikanska. Af den äldre serien utkom endast sjätte bandets första häfte, bearbetadt af dåvarande amanuensen i Riksarkivet E. HILDEBRAND, år 1878. Detta nådde till slutet af år 1350. Det är denna äldre serie, som nu efter nära 40 års afbrott fått en fortsättning.

Det nu utgifna häftet innehåller på 96 kvartssidor 158 urkunder (n:r 4664—4821), fördelade på tiden d. 2 jan. 1351—1 juni 1352, endast 1 1/2 år således. Den kyrkohistoriker, som väntar att här återfinna de betydelsefulla aktstycken exempelvis rörande förhållandet mellan konung Magnus Eriksson och påfvedömet, företrädt af nuntien Johannes Guilaberti, hvilka hörröra från denna tid, blir emellertid grundligt missräknad: han skall finna samtliga urkunder af påfligt ursprung eller rörande förhållandet till kurian *systematiskt uteslutna* ur denna fortsättning af Svenskt Diplomatarium, hvilket tidigare snarast sträfvat efter en väl stor fullständighet. I hvarje fall hade det måhända varit på sin plats att det i föreliggande häfte — exempelvis på omslaget — meddelats, att ifrågavarande förändring vidtagits i arbetets plan. Nu lämnas man i fullkomlig ovisshet om anledningen till denna ganska uppseendeväckande åtgärd. Skälet är att söka däri, att man vid Riksarkivet sedan någon tid förbereder utgifvandet af en särskild samling af påfveurkunder, snarast väl efter förebilden af det danska verket *Acta Pontificum Danica*. Härom har dock, så vidt mig är bekant, intet offentligt meddelande gjorts. Att ett dylikt arbete kommer till, är naturligtvis i och för sig ytterst tacknämligt. Man måste blott fråga sig, om det är ett tillräckligt skäl för att så tvärt bryta planen för Diplomatiets ärevärdiga serie, bryta den t. o. m. midt i ett band, så att sjätte bandet t. o. m. s. 264 innehåller alla tillgängliga påfliga urkunder, fr. o. m. s. 265 däremot inga. Det är

väl att hoppas, att något följande häfte kommer att medföra ett meddelande om förändringen, helst afsedt att i det en gång färdiga bandet infogas på det ställe, där gränsen går. Och vidare — en samling af påfveurkunder för Sverige måste väl i alla händelser i stor utsträckning nöja sig med referat af redan tryckta urkunder. Att här omtrycka samtliga i föregående band af Diplomatariet intagna påfvebref m. m. kan väl icke gärna komma ifråga. Och hvarför kunde då ej de nya häften af Diplomatariet fått utkomma efter samma plan som dess äldre delar? — åtminstone till sjätte bandets slut — *om* man nu öfverhufvud taget anser det lämpligt att utöfver denna gräns alls fortsätta Diplomatiets utgifvande.

Detta för oss öfver till en annan fråga, som här måste upptagas till diskussion. Det nu utkomna häftet omfattar som nämnt urkunder från 1 1/2 år. Att utgifva *ett* dylikt häfte under hvarje af de kommande åren, torde väl knappast låta sig göra, äfven under förutsättning af tillgång på arbetskraft och i öfrigt gynnsamma förhållanden. Alltså torde publikationen af urkunderna från den femtioåriga luckan mellan de båda serierna komma att kräfva i det närmaste samma tid, som åtgått för deras producerande — ett väl trist perspektiv för vår medeltidsforskning! Då ett editionsarbete i detta tempo måste te sig bra meningslöst, synas endast tvenne möjligheter stå öppna: *antingen* måste nödiga medel anskaffas för ett afsevärdt forcerande af utgifningsarbetet enligt den gamla planen — det kräfves då såväl bättre ekonomiska möjligheter som betydligt större tillgång på kvalificerad arbetskraft — *eller* också måste man ge sig in på en helt ny väg: man måste afstå från ett diplomatarium och i stället börja att utge ett *registverk*. För det första alternativet, i och för sig naturligtvis det mest önskvärda, synas nödiga förutsättningar svårligen kunna uppdrifvas. Återstår alltså den andra utvägen.

Jag vill här fästa uppmärksamheten vid en uppsats af docent S. TUNBERG, utgifvaren af Diplomatiets nya häfte, i Namn och bygd för 1914. Uppsatsen, som bär titeln *Sveriges medeltidskällor och ortnamnsforskningen*, framlägger en väl genomtänkt och i högsta grad beaktansvärd plan för ett systematiskt inventerings- och editionsarbete, hvarigenom hela vårt omfångsrika medeltidsmaterial skulle kunna bli inom öfverskådlig tid kartlagdt. Han disponerar först materialet på fyra grupper: 1) bref och urkunder, 2) traditionskällor, 3) lagar, statuter och stadgar, 4) domböcker, jorde- och räkenskapsböcker m. m., men nöjer sig sedan hufvudsak-

ligen med att framlägga en plan för bearbetandet af den första gruppen: bref och urkunder. Och den väg han föreslår är just den ofvan antydda: registreringens. Det verk, som han liksom undertecknad härvid tänker sig, skulle alltså uppta samtliga urkunder icke i fullständiga aftryck, utan i korta referat på modern svenska, dock så vidt möjligt med upptagande af samtliga i originalet förekommande ort- och personnamn med angifvande af deras stafning. Såsom exempel på ett dylikt tillvägagångssätt kan hänvisas till arbetet svenska Riks-Archivets Pergamentsbref 1351—1400 — om också utförandet här på åtskilliga punkter lämnar en hel del öfrigt att önska. De talrika utländska arbeten, där en dylik metod kommit till användning, är det ej möjligt att här uppräknas. Det må vara nog med en hänvisning till ett par välkända danska urkundspublikationer och de stora franska editionerna af påfvereregister. Hvar och en, som har någon föreställning om utgifningsarbetets kraf och mödor, skall genast inse, huru oerhört mycket lättare ett dylikt arbete kan åstadkommas än ett diplomatarium med ordagranna aftryck. Den här föreslagna vägen torde i själfva verket vara den enda, som öppnar någon möjlighet till vinnande af en öfverblick i vårt medeltidsmaterial, den är för 1400-talet — ännu alltjämt för forskaren ett osäkert och förrädiskt haf, utan fyrar och sjökort — rent af den enda praktiskt utförbara.

Afsikten med ofvanstående rader är nu att till vederbörande i Riksarkivet rikta en vördsam men energisk vädjan att med behjärtande af vår medeltidsforsknings nödläge taga ofvan anförda synpunkter i öfvervägande, innan man går att föra fram Diplomatiets serie längre än till närmaste lämpliga rastplats — tämligen likgiltigt om denna blir bestämd af kronologiska eller boktekniska hänsyn. Att den del, som sålunda tillsvidare skulle bli verkets sista, är utarbetad efter en delvis annan princip än de föregående, är ett beklagligt felgrepp, som nu ej står att ändra.

Denna anmälan har kommit att hittills föga handla om det häfte, som egentligen utgör dess föremål. De erinringar, som jag ansett mig böra göra med afseende på planläggningen af våra urkundseditioner i deras helhet, få dock ej hindra en rättvis uppskattning af hvad som likväl bjudits i detta häfte. Här föreligger knappast något anledning att påpeka annat än de egentligen kyrkohistoriskt betydelsefulla urkunderna. Utom åtskilliga bref om köp, jordabyten o. d., hvilka röra kyrkor eller kloster, vill jag endast fästa uppmärksamheten på tvenne intressanta urkunder, som

nu för första gången blifvit i sin helhet publicerade. Det ena är ärkebiskop Hemmings testamente, upprättadt på Arnö den 10 maj 1351 (n:r 4716). Detta, af hvilket man får en ganska liflig uppfattning af den bekante kyrkofurstens garderob och tillgångar särskildt på silfverkärl (att han äfven innehade en ingalunda föraktlig boksamling, framgår ej af testamentet, men det veta vi af andra källor), kom emellertid aldrig att bli verkställdt. Ärkebiskopen befanns vid sin död stå i skuld till den påfliga kammaren, och dess ombudlade beslag på hans lösören. Endast en ringa del af legaten torde ha blifvit inlösta.

Det andra är det på papper skrifna bref, som dekanen Sigfrid, electus till Uppsala efter Hemming, skref till sina vänner prosten Lars i Uppsala och kyrkoherde Nils i Frötuna, om sina äfventyr under den resa, han anträdt till kurian för att göra sin rätt till ärkestolen gällande. Han motarbetades af konung Magnus Eriks-son och nuntien Johannes Guilaberti — »illum falsarium nuncium» kallar Sigfrid denne i sitt bref — och han ger i detta bref en ytterst liflig och temperamentsfull framställning af sin kamp mot dessas ränker. Med sin skildring af de upprörda scenerna i Lunds domkyrka, där först det kungliga följet inför folket föredrog sina »aggruaciones», och sedan herr Sigfrid efter de kungligas bullrande aftåg sina »appellaciones», af de försök till närmande och fredlig uppgörelse, som dessemellan gjordes från konungens sida, med sin uppmaning att i Uppsala låta föredraga vissa kyrkans privilegiebref i öfversättning — »si wltis orriginalia, perquiratis ea superius, vbi sigillum capituli consuevit conseruari» — torde detta bref ge den mest målande skildring, vi ha af tilldragelserna vid något svenskt medeltida biskopsval. Som bekant slutade striden denna gång så, att konungens kandidat, Petrus Tyrgilli i Linköping, blef segrare, under det att Sigfrid fick trösta sig med Skarastolen; utgången kan betraktas som typisk för Avignonpåfvarnas sätt att disponera öfver biskopsstolarna.

Att från editionsteknisk synpunkt inga befogade anmärkningar kunna framställas mot detta häfte, därför borgar tillfyllest utgifvarens namn. Hvar och en, som hyser intresse för vår medeltidsforskning, måste önska, att han måtte erhålla möjlighet att än vidare ägna sin energi och sina tränade krafter åt ett editionsarbete af våra medeltidsurkunder i mindre hopplösa former än dem, det gamla Diplomatiets plan erbjuder.

Yngve Brilioth.

George Trobridge: A Life of Emanuel Swedenborg with a popular exposition of his philosophical and theological teachings, London, Frederick Warne and Company, and New York 1912, X + 337 s,

Bland nyare Swedenborgsbiografier märkes äfven ofvannämnda, af en swedenborgare författade arbete. (En förträfflig öfversikt öfver S:s forskningen gifver Hj. Holmquist i Kyrklig tidskrift för år 1909.) Dess författare vill, såsom han själf framhåller, teckna hufvuddragen af S:s lif samt gifva en populärt hållen framställning af hans lära och en åskådlig bild af hans personlighet. Då förf. dessutom söker göra bruk af den nyare S:s forskningens resultat, torde ett kort referat af arbetet vara lämpligt.

Inledningsvis tecknar förf. *det religiösa och sedliga tillståndet under 1700-talet* sådant det tedde sig särskildt i det land, där S:s lära först vann utbredning, i England. Två tidpunkter i mänsklighetens lif hafva, framhåller han, framför andra utmärkts af religiöst och sedligt förfall, och båda dessa tidpunkter beteckna afslutningen af en tidsålder och början till en ny genom en särskild Guds uppenbarelse. Den ena var tiden för Jesu framträdande, den andra 1700-talets midt. Man märker genast den swedenborgske förf:ns utomordentligt höga tanke om den svenske religionsstiftarens betydelse. Prelaterna i England voro whigska partigångare, och en walesisk biskop hade blott en enda gång under en lång biskopstid besökt sitt biskopsdöme. Teologien var stadd i upplösning, och den prästman, som talade om lön och straff i en annan värld, brännmärktes såsom metodist. Det moraliska förfallet gick hand i hand med det religiösa. Skepticismen verkade ödeläggande på båda dessa områden. Om förf. glömmet ljuspunkterna i 1700-talets engelska kyrka, blir han ännu mer orättvis i fråga om den svenska. »Få hafva någon föreställning om den slöhet, som utmärkte svenska kyrkan vid 1700-talets midt», förklarar han i anslutning till ej angifven källa. »Dess präster hade blifvit en korporation, som läste så och så många böner för så och så mycket penningar, och røjde all världssinnets och slöhetens leda vid hvarje andlig verksamhet. Lekmännen voro lika okunniga i sin bibel som papisterna, och de förnäma blygdes att gå i kyrkan.» Och detta om en tid, som, ehuru med öfverdrift, betecknats såsom svenska kyrkans bästa! Men när förfallet var som störst, fortsätter förf., uppenbarades på nytt bibelordets härlighet genom S. Han kom i tidens fullbordan, då ingen tro fanns och därför ingen kärlek. Mörk-

ret är störst före gryningen. Nu gick domen öfver andarnas värld, nu afslöjades bibelordets inre mening, nu blef det möjligt att blicka in i lifvet på andra sidan grafven. En ny tid bröt in.

Så tecknas i kap. 2 och 3 *S:s tidigare lif och naturvetenskapliga verksamhetsperiod*. Redan fadern, biskop Svedberg, hade varit kritisk mot den s. k. stortron och dröjde gärna vid tanken på »helga änglars vakt». Den stora eldsvådan i Uppsala under S:s barndom samt moderns och en broders död torde också lämnat spår i hans andliga utveckling. Resan till England 1710—15 tillerkännes stor betydelse för S:s verksamhet såsom mekaniker och naturvetenskapsman. Lockes och Cambridgeplatonikernas inflytande på hans utveckling till mystiker förbises däremot alldeles liksom Miltons i t. ex. *De cultu et amore Dei*. Emellertid framhålles S:s lifliga intresse för allt, som mötte honom, hans skarpa iakttagelseförmåga och sunda omdöme. Han skämtade öfver afundsjukan mellan engelska och franska vetenskapsmän och stämplade Greifswalds svenska universitet, som han på hemvägen besökte, såsom alldeles underhaltigt. Efter hemkomsten 1715 uttryckte han upprepade gånger sin sorg öfver landets svåra ekonomiska läge men också sin harm öfver det ringa intresset för vetenskap och praktiska företag. När han ville publicera en algebraisk afhandling, frågade han satiriskt sin svåger Benzelius, om det i Uppsala fanns någon så hemmastadd i ämnet, att han kunde läsa korrektur. 1721 och 1733 företog han nya utländska resor, hufvudsakligen för att utomlands trycka sina arbeten. Han besökte kyrkor och bibliotek, teatrar och operor. Emellertid saknade han enl. förf. all förmåga att estetiskt bedöma målarkonst, skulptur och arkitektur äfvensom allt sinne för naturens skönhet. Slående exempel anföras. S:s samarbete med Polhem framhålles äfvensom den kyla, som inträdde mellan de båda männen efter den brutna förlofningen mellan S. och Polhems dotter. Däremot förbises det inflytande, Polhem säkerligen öfvat på S:s senare åskådning genom de inslag af mysticism, som kunna skönjas i den förres världsuppfattning.

Förf. återkommer längre fram till S:s naturvetenskapliga verksamhet och öfvergår till skildringen af hans resor, studier och författarskap under *tiden från 1734 till den religiösa krisens inbrott (kap. 4 och 5)*. (Framställningen torde vunnit i öfverskådlighet genom en bättre genomförd periodindelning.) Efter ett besök i Amsterdam under denna tid prisar S. Hollands fria författning och fördömer den absoluta monarkien med dess falskhet och gunst-

lingsvälde. Han ger oss vidare en mängd siffror, som visa den franska kyrkans ofantliga rikedomar, en bjärt motsats till fattigdomen bland stora delar af befolkningen. Han låter oss bevittna råa kyrkliga processioner i Italiens städer och tyckes sätta obetingad tilltro till legenderna om Paulus och Petrus. Ännu i början af 1743 hade S. ingen tanke på sin stora religiösa mission, men året därpå inföll hans Kristusvision, och den år 1745 utgifna *De cultu et amore* utmärker öfvergången till hans teologiska period. Innan förf. går vidare, stannar han något vid S:s studier öfver själen och dennas förbindelse med kroppen. Själen, säger S., kan kallas materiell, såsom identisk med den fina materia, som han benämner *fluidum spirituosum*, men immateriell genom sin släktskap med gudomen, såsom lefvande Guds Andes lif. Han börjar ock vid denna tid utarbета sin korrespondenslära och redogör i ett bref till Vetenskapsakademien af år 1740 för sin filosofiska metod. Han bygger, förklarar han, både på Aristoteles och Bacon, begagnande både apriorisk och aposteriorisk metod. Dock, säger Trobridge, det gifves ännu en väg till kunskap, en, som varit mycket förgäten af filosoferna, men som af S. insatts på sin rätta plats, nämligen intuitionens väg. Själen kan se sanningen, finna den på ett sätt, som kommer alla öfriga filosofiska metoder att synas ofullkomliga, och som till sist skall åstadkomma harmoni mellan vetenskap och religion. Enl. förf. har S. i sin filosofi hufvudsakligen lärt af Aristoteles, men förf. förbiser alldeles den utomordentliga betydelse, nyplatonismen och renässansens kabbalistiska naturfilosofi haft närmast för S:s filosofiska men också för hans teologiska författarskap. (Jfr M. Lamms grundliga framställning af de impulser, S. mottagit från filosofiska och teologiska strömningar af äldre och nyare datum, MARTIN LAMM: Swedenborg, Stockholm 1915.) Han har icke heller något att förtälja om uppenbarelsen i Amsterdam 1736 och märker icke, att vi redan nu skönja konturerna till S:s teologiska system.

Rik på djupa, originella tankar är »*De cultu et amore Dei*». »Hvad är lif? Är det icke att förstå det som är sant och älska det som är godt.» Ännu fasthåller S. vid lärorna om triniteten och tillfyllestgörelsen, men snart skulle hans uppenbarelsen föra honom till en annan uppfattning. Därmed är förf. inne på den religiösa krisen, som han behandlar i kap. 7 under rubriken »*Mellan två världar*». Källor för vår kunskap om denna kris äro drömanteckningarna från 1744 och berättelser om Londonvisionen 1745. Innan

S. vunnit visshet om sin sändning, hade han att genomgå en svår frestelsekamp. »Jag kände mig ovärdigare än andra att vara Guds redskap», skrifer han den 8 april och den 11: Det kändes bittert att öfvergifva de filosofiska studier, han hittills energiskt bedrifvit, och dock måste offret bringas. Den 12 april: »Äfven i de tankar, vi tycka vara rena, finnes synd och orenhet». T. o. m. hans dygder skrämde honom, ty de gjorde honom i många människors ögon till ett helgon, och tidtals kände han sig behärskad af onda andar. Han blef emellertid allt vissare om sin religiösa uppgift och öfvergaf helt sin tidigare verksamhet. Nu tänker sig förf. en invändning: Men S:s erfarenheter återfinnas hos hvarje mystiker? Ja, men S. var likväl så olik andra mystiker. Långt ifrån att vara ett offer för religiös extas, gjorde han sina upplevelser i fullt vaket tillstånd och studerade dem med vetenskapsmannens säkra blick. En munk eller nunna kan ha drömmar och visioner. Men här är det fråga om en man, som var rastlöst verksam såsom matematiker, logiker och naturvetenskapsman, skulle han, frågar förf., kunna vara ett offer för illusioner? Eller led han af sinnesförvirring? Omöjligt, ty under denna tid skref han arbeten, som förskaffat honom det mest lysande beröm.

Kap. 8 och 9. Allt mera regelbundet och naturligt återkommo hans möten med andevärlden, allt bestämdare konturer antog hans teologiska åskådning. För tryckning af sina arbeten företog han ständigt nya resor till England och Holland, den sista vid 83 års ålder. »Intet annat», säger förf., »än en kraftig öfvertygelse om hans gudomliga mission kan ha förmått honom att vid denna ålder utsätta sig för faror och besvärligheter och uthärda en ständig landsflykt.» Behandlas så S:s *teologi*. Den sanna religionen omfattar hela människan. Kärleken är icke en känsla blott utan praktiskt arbete, som omfattar hela vår gärning. Tanken på lön och straff i en annan värld får icke ligga till grund för våra handlingar utan i stället hoppet om en värld, där vi hafva långt bättre tillfälle än här att vara till nytta. »Ett värdigt ideal af sann religion», säger Trobridge. Den S:a teologiens beröringspunkter med pietism och dippelianism samt med äldre monarkianska åskådningar påpekas ej.

Afdelningen *Spiritual philosophy* (kap. 10) skulle kunna ha till rubrik: det filosofiska, speciellt nyplatoniska inslaget i S:s teologi (utan att likväl förf. vet af någon S:s bekantskap med denna åskådning). S. häfdar alltings ursprung i Gud såsom den första, den enkla substansen. Han bestrider en skapelse af intet, men känner, att

han närmar sig den panteistiska ståndpunkten, som han ifrigt bekämpar. Vi skönja emellertid nyplatonismen i hans starka betonande af gudomen såsom det ofattbara, i häfdandet af alltings emanation ur den andliga solen, i framhållandet af den andliga världen såsom grundval för den naturliga. Ja, äfven läran om serier och grader ligger nyplatonismen nära, och i öfverensstämmelse härmed afvisas hvarje evolutionsteori. Här behandlas också problemet om, huru det ondas uppkomst och fortbestånd kan stå tillsammans med Guds allmakt. Sin tidigare uppfattning om ett affall i andevärlden har han nu öfvergifvit.

S. ansåg sig kallad att framlägga *bibelns inre mening*. Endast genom en allegorisk tolkning få de första kapitlen af Genesis något värde. Alltifrån berättelsen om Abraham får emellertid framställningen karaktär af historia, om än äfven här det djupare, andliga innehållet är det väsentliga. I Uppenbarelseboken, som han kommenterar i tvenne arbeten, betyda städer i allmänhet läroåskådningar, Babylon den romerska kyrkans, Nya Jerusalem Nya kyrkans åskådning o. s. v. Denna senare symboliseras också i barnet, som är i fara att uppslukas af den stora röda draken, d. v. s. det protestantiska dogmsystemet med dess ensidiga framhållande af trons betydelse för frälsningen. *Korrespondensläran* (kap. 12) är ett förträffligt medel att nå fram till bibelns inre mening och möjliggör därjämte, säger Emerson, en poetisk uppfattning af världsalltet. Lejonet betyder mänskliga lidelser, ormen vår sinnliga natur o. s. v.

Förf. söker icke gifva någon psykologisk förklaring af de *visioner och röster* (kap. 13), genom hvilka S. sattes i stånd att blicka in i andevarelsernas värld. Men han betonar på det kraftigaste, hvilken betydelse detta umgänge med andarna haft för kristenhetens utveckling. Att ett tydligt framåtskridande i uppfattningen af denna andliga värld ägt rum sedan 1700-talet, detta är, säger förf., till stor del eller helt och hållet S:s förtjänst. »På en tid, då man trodde (*om* man trodde något om det andra lifvet) på en lekamlig uppståndelse, då man trodde på Guds godtyckliga fördelning af lön och straff, då man tänkte sig himmelens glädje bestå i ständig tillbedjan och lofsång, då de fördömda troddes vara pinade af eld och svafvel och omfatta alla hedningar samt odöpta barn — på denna tid var det som S. förkunnade uppståndelsens andliga natur, den nuvarande existensens kontinuitet med lifvet på andra sidan grafven, förkunnade, att den gudomliga kärleken sträckte sig ända

till nedersta helvetet, att lön och straff i den andra världen liksom inträda automatiskt, att andarnas lif äfven i helvetet är ett verkamt och nyttigt lif, att helveteselden innebär en förbränning af de onda lustarna, att hedningarna kunna vara lika vissa om frälsning som konfessionella kristna, korteligen, att den gudomliga nåden omsluter hela hans skapelse.» Detta citat kan sägas vara en sammanfattning af såväl detta kapitel om uppenbarelsen som af det följande om *jordiska och himmelska äktenskap*.

S:s *uppenbarelsen om i tid och rum aflägsna händelser* (kap. 15) äro välbekanta. Utom berättelserna om drottning Lovisa Ulrika och hennes aflidne broder, om holländske ambassadörens växel och om eldsvådan i Stockholm, hvilkas absoluta tillförlitlighet framhålls, nämnas åtskilliga andra mindre väl bestyrkta. Under det S. år 1762 sitter och samtalar med sitt bordssällskap i Amsterdam, förändras hans anlete och hållning, och på tillfrågan svarar han: »Just nu afled kejsar Peter III af Ryssland i sitt fängelse». Hans uppgift visade sig vara riktig. Dessa och talrika andra berättelser visa, säger Trobridge, att S. i exempellös grad stod i förbindelse med andevärlden. De rättfärdiga hans påstående, att han ägde medel för andlig kunskap, hvilka icke stodo andra människor till buds.

Kap. 16. *Huru mottogs den nya läran?* Under S:s lifstid fann den mycket ringa utbredning. I Sverige voro hans mest framstående lärjungar enligt förf. »professorerna vid Göteborgs universitet» Gabr. Beyer och Joh. Rosén. Andra voro: två bröder Norden-sköld, prästen Joh. Tybeck, major Gyllenhal, kommerserådet Schönherr och C. B. Vadström. Ja, svenske pastorn i London Arvid Ferelius gynnade, säger förf., i hemlighet hans lära. Nya kyrkan räknar i det förenade kungariket icke fullt 7,000 inskrifna medlemmar och i Förenta staterna ett något större antal. Men, framhålls det, om medlemmarna äro ringa i antal, äro de starka i sin tro och häfda med rätta, att deras läror hafva utöfvat ett mäktigt inflytande på det moderna religiösa tänkandet, ett påstående, som dock ej närmare bestyrkes. — Hvad beträffar S:s *naturvetenskapliga forskning*, återfinnas enligt prof. French i Cincinnati följande moderna teorier i mer eller mindre bestämd form i Principia af år 1734: atomteorien, teorien om vårt solsystems utbrytning ur solen, teorien om ljusets vågrörelse, nebulosahypotesen, teorierna, att värmet är ett slags rörelse, att magnetism och elektricitet äro besläktade företeelser, och att den senare är en eterrörelse. Såsom geolog gjorde S. gällande med bevis, att Sverige en gång varit täckt af ett starkt

upprördt haf, och lyckönskade 1719 sin drottning att härska öfver ett land, som ständigt vidgar sig på hafvets bekostnad. Viktigast voro dock hans astronomiska teorier. Och sedan d:r Neuburger i Wien vid senaste sekelskiftet fått kännedom om S:s studier öfver hjärnan, beslöt svenska Vetenskapsakademien publicera hans naturvetenskapliga och filosofiska arbeten. »Sent omsider gjordes rättvisa åt hans snille i hans eget land.» Och i England är S:a sällskapet, stiftadt 1810, nu (1912) sysselsatt med att publicera hans samtliga naturvetenskapliga och filosofiska verk.

Kap. 18. Såsom *politiker* arbetade S. för rusdryckernas bekämpande, för myntets förbättring och i allmänhet för främjande af landets materiella välstånd. Han var, framhåller Trobridge, en ifrig försvarare af frihetstidens statsskick; han hade själf bevittnat, hvart en missbrukad enväldsmakt kunde leda. Man hänvisade honom då till korruptionen bland tidens svenska politici. S. svarade: »En enda enväldig monark kan på ett år göra större skada än en meningsgrupp eller kombination af sådana inom en riksdag kan göra under 100 år». Ett misstag torde förf. göra sig skyldig till i detta sammanhang. S. fordrade återinsättande i rådet af de tre hattcheferna Höpken, Palmstjerna och Scheffer, hvilka påyrkat det nesliga pommerska kriget och därför måst afgå. Förf. påstår, såvidt jag kunnat finna med orätt, att deras motståndare utgjordes af sådana, som ville återinföra det kungliga enväldet, samt att S. tog dessa rådsherrars parti såsom frihetens försvarare mot det samma.

Ett särskildt kap. behandlar S:s olika *hemvist i London* och hans beröring med herrnhutarna därstädes, ett annat (kap. 20) hans *lefnadsvanor och yttre uppträdande*. Förf. upptager den nätta Fryxellska berättelsen om flickan, som ville se en ängel och som fick sin önskan uppfylld på det sätt, att S. lät henne se sitt ansikte i en spegel. Hvart han kom, blef han älskad, och man ansåg honom sprida en särskild välsignelse omkring sig. En sjökapten förklarade, att S. alltid skulle få fria resor hos honom, ty han hade alltid haft lycka på sina färder, då S. var med. Ett liknande vittnesbörd gafs af hans värdfolk i London. »Han lefde ett lif, som var i allo lyckligt, ja lyckligt i ordets högsta mening.»

Slutligen anföras (kap. 21) *framstående mäns omdömen om S.* Alla vitsorda de hans ärlighet såväl som hans mångsidiga begåfning, och af sina trosfränder höjes han till skyarna. Men äfven Baur, Tübingerskolans grundare, skall enligt förf:s med källor styrkta

påstående hafva förklarat honom vara den störste dödlige som någonsin lefvat! Påverkats af S. hafva bl. a. Tennyson, Browning och Patmore men äfven Goethe, Heine och Balzac. »S:s inflytande är i ständigt stigande», slutar förf. denna framställning, ty människosläktet hungrar efter de sanningar, han gifver, och måste stanna inför dem; i sin trinitetslära och sin kristologi, i sin bibeltolkning och praktiska moral, i sin lära om lifvet på andra sidan och mycket annat fyller han tidens religiösa och sedliga behof. — En berättelse om *S:s trädgårdsskötare och dennes hustru*, hvilka förklarade sig icke våga bo kvar hos en kättare men efter ett djupgående samtal med sin husbonde beslöto kvarstanna hos honom för alltid, avslutar boken.

Det har ofvan påvisats, att George Trobridge gjort sig skyldig till delvis mycket svåra missuppfattningar af Sveriges politiska och kyrkliga förhållanden, äfvensom, huru han omåttligt upphöjt föremålet för sin framställning. Arbetet torde knappast innehålla några nya synpunkter af värde i fråga om uppfattningen af Swedenborg, och af Martin Lamms energiska sträfvan att klargöra, hvilken inverkan S. rönt af olika filosofiska och teologiska strömningar, märker man hos Trobridge så godt som intet. Emellertid torde arbetet genom skildringens liffullhet, genom de smakfulla planscher, som pryda boken, och framför allt genom den entusiasm, hvarmed förf. utfört sin teckning, vara synnerligen väl ägnadt att, speciellt utom vårt lands gränser, väcka och fördjupa intresset för den svenske religionsstiftaren.

Gust. Jakobsson.

Ett aktuellt kyrkohistoriskt problem från medeltidens början.

Skola de västslaviska (böhmare, mährer, slovakar) och sydslaviska (slovenar, kroater, serber, delvis bulgarer) folkgrupperna knytas till det västerländska eller det östeuropeiska kultur- och religionsområdet? Det är en af de mest vidtfamnande frågor, som världskriget gjort aktuella. Men samma fråga mötte vid medeltidens början och framkallade äfven då komplicerade förvecklingar och hårda strider. I medelpunkten stod då brödraparet Konstantinos (Cyrillus) och Methodios, mährernas kristnare och skapare af slaviskt skriftspråk och litteratur. Men dessa bröders märkliga historia är till stor del höljd i dunkel. Öfver hvardera brodern finns en legend bevarad, *Vita Constantini* i ryska och sydslaviska hand-

skrifter från 1400-talet, *Vita Methodii* i ryska texter, af hvilka den äldsta tillhör 1100-talet. Den förra är väsentligen en läroskrift öfver islam och judendomen, hedendomen och språkkätteri och innehåller blott magra historiska uppgifter; de sistnämnda flöda rikast över Konstantins ungdom, hans mission till kazarerna och hans tillvaratagande af Clemens Romanus' ben. *Vita Methodii* är skrifven i knapp och nykter framställning och innehåller en mängd historiska notiser, af hvilka enskildas riktighet kan kontrolleras ur andra källor.

Om dessa legenders hjältar har en rik litteratur vuxit fram, hvarvid emellertid den konfessionella eller nationella ståndpunkten vanligen fått bestämma historiekonstruktioner i ena eller andra riktningen. Nu ha dock de sista undersökningarna återfört problemet på den enda metodiskt fasta grunden: i hvad mån äga nyssnämnda vitæ historiskt urkundsvärde? Och hvilka andra dokument kunna utnyttjas för att vinna kännedom om det verkliga förloppet af den första kampen om väst- och sydslaverna? År 1913 utgaf polacken och professorn i Berlin ALEXANDER BRÜCKNER »Die Wahrheit über die Slavenapostel», ett temperamentsfullt arbete, som väckte stort uppseende. Förf. är väl här i Sverige mest känd genom den af honom medryckande skrifna delen »de slaviska folken» i bd III Medeltiden af Pflugk-Harttungs Weltgeschichte (som nu utges i en svensk öfversättning och bearbetning; i den tyska upplagan behandlas äfven Nordens historia under de slaviska folken!). Under det att Brückner i »Thesen zur Cyrillo-Methodianischen Frage», Archiv für slav. Phil. 1906, hade bedömt de båda Vita som »ausgesprochene Tendenzschriften» och gjort bröderna till mot Rom fientliga partigångare för Fotios (häremot bl. a. FR. SNOPEK: Konstantin-Cyrill a Methodij 1908 och 1911), värderar han dessa Vita betydligt högre i ofvannämnda skrift 1913. Han antager, att Methodios själf kort efter broderns död skrifvit eller låtit skriva Vita Constantini, före år 879, och att han gjort anteckningar till sitt eget lif, hvilka efter hans död af en lärjunge utarbetats till Vita Methodii 885 eller 886. Båda vita ha författats i Mähren och på slaviska. De fullfölja visserligen en medveten tendens, men äro eljes absolut tillförlitliga och utgöra våra enda autentiska källor.

Gent emot Brückner vänder sig nu med skärpa den bekante Heidelberg-kyrkohistorikern HANS VON SCHUBERT i ett föredrag inför Heidelbergs vetenskapsakademi 26 febr. 1916, utgifvet i särtryck samma år (32 s.). Man torde kunna antaga, att denna

undersökning lika väl som de berömda om den äldsta germanska kristendomen framkommit som ett förarbete till författarens med spänning emotsedda handbok öfver medeltidens kyrkohistoria. Alla dessa undersökningar bära den för förf. säregna prägeln av förening av nykter, inträngande historisk kritik, stark kombinationsförmåga med vida vyer och klar framställningskonst. I här behandlade fråga ställer sig von Schubert afvisande gent emot de båda Vita som pålitliga källurkunder. Endast med försiktighet kunna dessa ur de slagna och flyktande Methodios-lärjungarnas krets framvuxna legender användas för enstaka notiser, äfven om Vita Methodii kanske går tillbaka till Methodios' omedelbara lärjungakrets och som legend betraktad otvifvelaktigt hör till de bättre. Den är skriven af en grekiskt sinnad slaver och vill visa, att Rom stod på slavernas sida i deras sträfvan att afvisa den tyska kulturen och latinska kulten. — Men i stället för dessa osäkra källor kan enl. von Schubert annat pålitligt urkundsmaterial ge oss en bild af åtminstone händelsernas grunddrag och historiska innebörd. Främst stå här riksannalerna och de påfliga urkunderna, särskilt Johan VIII:s registratur (jämte Gregorius I:s och Gregorius VII:s det enda bevarade originalregistret före Innocentius III).

Med ledning af dessa urkunder afviner von Schubert händelserna i hufvudsak följande förlopp. Det frankisk-tyska väldet hade skjutit sig längst fram mot de från öster framströmmande slaverna nere i sydost, genom Bajern. Vid slutet af 400-talet hade en våg af västslaver öfverskridit Sudeterna men hejdats af bajrarna vid Böhmerwald. De bildade en språkligt sammanhängande grupp: böhmare, mährer, slovakar. Från 500-talet bröt en ny våg, nu sydslaver, fram över det nuv. Rumänien, dels åt söder ända ned på Pelopenesos, dels åt väster ända fram till Adria och Brennerpasset, där den hejdades af bajrarna. Dessa från västslaverna dialektiskt skilda sydslaver voro på 800-talet formade i fyra grupper; längst i väster i bergen framemot Bajern slovener, sedan kroater, så serber, och längst i öster och söder den mäktigaste gruppen bulgarerna (där dock den fåtaliga men härskande egentliga bulgarklassen ej var slavisk utan ural-altaisk, och där rester af romare, goter etc. inblandats; så lämnade den stora massan slaviska bulgarer ännu ett exempel på slavernas oförmåga af statsbildande kraft; här behöfdes de egentliga bulgarerna, liksom i Ryssland behöfdes svenskar och tartarer, etc.). — Sedan avarernas rike krossats af Karl d. store, utbredde sig nu väst- och sydslaver från olika håll äfven öfver den

ungerska slätten. Ungern måste som så ofta blifva platsen för europeiska afgöranden; skulle det tillhöra det västliga eller östliga kulturområdet, den frankiska eller den grekiska kristendomstypen?

Från båda sidor var man redan i framryckning. På det västslaviska området i norr vacklade läget vid 800-talets midt fram och tillbaka under den mähriske hertig Rastislav. Viktigare var, att den tyska, salzburgska, missionen lyckades skjuta sig fram på det sydslaviska området över slovenerna ända till kroaterna; där bildades omkr. 860 ett kristet slaviskt furstendöme vid Plattensee under Salzburgs kyrkliga herravälde, med fastare kyrklig organisation, en tysk förpost mot bulgarerna. Över dessa lyckades nämligen den grekisk-osteuropeiska frammarschen gå. Sannolikt 864 döpte den store bysantinske patriarken Fotios bulgarernas kloke khan Boris. Grekiska kyrkan kom så fram till Belgrad, där den mötte den frankisk-slaviska. Samtidigt sände den grekiske kejsaren de båda grekerna Konstantinos och Methodios från Thessalonika till Rastislav i Mähren. Ludvig d. tyske, den dugligaste av det frankiska storrikets delare, försökte tränga undan orienten genom fredsförhandlingar med den fruktade Boris, och denne hade lofvat Ludvig att blifva kristen, d. v. s. västerländsk-frankisk kristen. Då trädde plötsligt och överraskande en tredje makt fram på arenan. Det var påfvedömet. Den store Nikolaus I ville frånvinna både Tyskland och Grekland den omstridda slavervärlden och göra den till en direkt tjänare åt Rom. Han lyckades få en beskickning till Boris samtidigt med Ludvigs och slå denne ur brädet 867. Bulgarien anknöt direkt till Rom. Samtidigt sökte Nikolaus frantaga den bayerska missionen det långsträckta ungerska slaverområdet med ovannämnda furstendöme som medelpunkt samt draga även västslaverna till Rom. Konstantinos och Methodios, som behärskade en slavisk dialekt (enligt A. Leskinen i hans goda »Grammatik der altbulgarischen [altkirchenslavischen] Sprache 1909» kunde denna blott vara den i Macedonien talade gammalbulgariskan), skulle göras till verktygen för denna betydande plan. Den utgjorde f. ö. blott ett led i Nikolaus' kamp för den romansk-universala kyrkouppfattningen gent emot den germansk-landskyrkliga, där ett annat led var Ansgarius' stadfästelse 864 i legationen öfver danskar och slaver i Norden. Liksom anglosaxarna genom munken Augustinus blifvit en verksam romersk kil mellan den nästan helt romfria frankiska landskyrkan och den helt romfria iro-keltiska munkkyr-

kan, så borde slaverna genom de båda bröderna kunna bli en ny sådan romersk kil.

Lyckades Nikolaus genom egna åtgöranden vinna bröderna, eller löpte de själfva i påfvens armar? Här lämna oss de pålitliga källurkunderna i sticket. I hvarje fall blef det ej den kraftige Nikolaus utan hans svage efterträdare Hadrianus II (867—72), som fick taga saken om hand. För påfvedömet blef detta en oersättlig förlust. Det kunde ej genomföra planen så, som Nikolaus tänkt den. Visserligen anknöto Konstantinos och Methodios till Rom genom den märkvärdige, mångsidigt lärde och politiskt förslagne, påflige bibliotekarien Anastasius' förmedling. Bryggan synes ha varit Anastasius' och Konstantinos' gemensamma intresse för Clemens Romanus' till Rom förda relikier. Anastasius insåg ock, hvilken skatt den grekiske filosofen ägde i en af honom för hans översättningar till sydslaviska konstruerad skrift (det gammalkyrkoslaviska alfabetet, sedan kalladt glagolica, af glagol = ord), som gjorde Konstantinos till slavernas Wulfila. Ty denna Konstantinos' bragd är betygd af säkra källor. När Konstantinos 868 dog i Rom (att han förut gått i kloster och tagit namnet Cyrillus är måhända blott en legendarisk utsmyckning från bulgariskt håll, tillkommen för att kunna anknyta även den senare omgestaltningen i Bulgarien af den glagolitiska skriften till den »cyrilliska» till honom), trädde Methodios mera i förgrunden som en handlingens man. Förut ha vi inga säkra underrättelser om honom. Nu syntes han påfven lämplig till verktyg.

Därmed begynnade den andra akten i det historiska drama, som sysselsätter oss. Redan 869 eller 870 dök Methodios upp i det salzburgska missionsområdet i Pannonien och bragte furstendömet kring Plattensee i förvirring med sina nyheter. En klagoskrift från Salzburgs biskopsdöme, sannolikt riktad till konung Ludvig, berättar, huru han med sin nya skrift och sitt slaviska språk i liturgien undergräfvade det af de tyska prästerna använda kyrkolatinet och romerska mässan. Påfven hade emellertid gifvit honom rätten härtill, uppenbarligen för att medels det slaviska språket som brygga överföra sydslaverna från den tyska kyrkosferen till Roms. Methodios hade ock af Hadrianus utnämnts till legatus a latere, med titeln ärkebiskop af Pannonien, för att skydda honom mot befarade övergrepp från tysk sida. — Det hjälpte ej. Ovisst är ock, om ej Methodios egentligen begagnade sin ställning och sina medgifvanden från Rom till att arbeta de grekiska intressena i hän-

derna. I hvarje fall grepo bajrarna snart in. Redan 870 nödgades Methodios inställa sig för ett forum af bayerska biskopar, där han t. o. m. kroppsligen misshandlades, afsattes från sitt ämbete och inspärrades i kloster. Enligt påfvens omdöme öfversteg bajrnas fräckhet ej blott molnen utan själfva himlen; för att begråta deras bestialiska fördärf räckte ej ens den tårekälla till, öfver hvilken profeten Jeremias förfogade.

Tre år kunde bajrarna behålla fältet, helt visst endast genom sin konungs skydd. Kanske samtidigt med Methodios' fall följde ock Rastislavs i Mähren. Och vid samma tid gick Bulgarien förloradt för påfvedömet genom Hadrianus' oklokhed. I anslutning till Konstantinopelsynoden 869—70, som afsatte Fotios, lyckades grekerna vinna Bulgarien genom att bevilja det ett eget patriarkat. Så gick det själfständiga Bulgarien mot en betydande framtid. Men Rom syntes ha förlorat Bulgarien till grekerna, syd- och västslaverna till Tyskland. Detta läge förblef, så länge Hadrianus lefde. Men när han efterträddes af den kraftige Johan VIII, vände sig bladet, åtminstone delvis. Den nye påfven sände en legat till Bajern, hvilken utverkade Methodios' frigifning 873 och läste den romerska kyrkorätten för biskoparna. Men äfven Methodios måste aflägga räkenskap inför Rom och blef förbjuden att hålla mässan på slaviskt språk. Jämte den romerske legaten fick han bege sig till Rastislavs efterföljare i Mähren Sventopulk. I verkligheten hade den i Italien svårt ansatte påfven ej vågat gå för bröstgänges mot bajrarna. Emellertid var Methodios fri, och hans ärkebiskopsdöme Pannonien erkändes äfven från tysk sida.

Dramats sista akt utspelades i Mähren. Ehuru Methodios var erkänd som ärkebiskop öfver Pannonien, hade han förlagt sin hufvudverksamhet till Mähren från Donautrakten och det slavisk-frankiska furstedömet vid Plattensee, hvilket nu upplösts och ersatts af tyska grefvar. Mähren stod blott i tributförhållande till Tyskland, under det att Pannonien och Kärnthen betraktades som tyska områden. Men när nu Methodios i Mähren rörde sig med större frihet, framträdde det drag hos honom, som vi redan antydte. Hans romerska ortodoxi var ej äkta. Bajrarna hade sett rätt, när de klagade öfver, att den slaviske filosofen förstörde den romerska läran. Methodios predikade åter på slaviska och celebrerade t. o. m. slavisk mässa. Sventopulk anmälde saken i Rom, där ej ringa förskräckelse framkallades. Methodios kallades till Rom 879 och kom dit. Han lyckades öfvertyga en romersk synod om sin

rättrogenhet och användbarhet, hvarför Johan VIII nu gaf honom tillåtelse att använda den slaviska mässan; Methodios hade väl bibragt påfven föreställningen, att det gällde att hålla fast Sventopulk genom nödiga eftergifter. Att påfven här var den öfverlistade, visade de kommande händelserna. — Men just nu tvungo ock förhållandena i Italien påfven att kasta sig i armarna på de tyska Karolingerna. Och dessa bekämpade Methodios i tyskt intresse. Så utsåg påfven en schwabare Wiching till Methodios' suffraganbiskop i Mähren, i verkligheten som tyskarnas förtroendemän gent emot Methodios. Schwabaren förstod sin uppgift och stod knappast efter greken i förslagenhet. Redan under Johans regering skapade han misstroende mot Methodios i Rom; och under Johans efterträdare Stefanus V kom slutet. Från Stefanus' ögon synes slöjan på ett eller annat vis ha ryckts. En påflig skrifvelse till Sventopulk omkr. 885 framställer Methodios som uppenbart grekisk kättare, och hans användande af slavisk mässa som en menedares brott — anathema sit! Mährerna skulle ej hålla sig till Methodios och den af denne utsedde efterträdaren utan till fidelissimus Wiching. — Så samarbetade nu tyskarna och påfvedömet att utdrifva den grekiska Mähren missionen. Det lyckades. Methodios reste till Bysanz och höres ej mera af i Mähren. Inom kort voro segrarna, tyskarna och romarna, i bitter fejd om bytet. Men hufvudresultatet blef, att Mähren liksom öfre Ungern, de längst framskjutna västslaverna liksom sydslaverna, förblifvande bundos vid västerlandet.

De båda brödernas grekiska mission bland pannonier och mährer hade alltså strandat, blifvit en blott episod. Men den hade ett förblifvande resultat: skapandet af en slavisk skrift och litteratur. I de s. k. Kiew-fragmenten ha vi ännu i behåll rester af Konstantinos' öfversättning af den romerska mässboken. Den kyrkliga litteratur, som anslöt sig till brödernas öfversättningar, blef allt mera omfattande. Här är ett hufvudfält för den slaviska filologien. Som en egenhet kan nämnas, att en grupp dalmatisk-kroatiska församlingar ännu bevarar den slaviska liturgien i glagolitisk skrift. — Det afgörande blef, att bulgarerna på höjden af makt, omkr. 900, antogo kyrkoslaviskan och förenklade dess skrift till det cyrilliska alfabetet. Då kunde en själfständig nationell grekisk-bulgarisk kyrka utvecklas, hvilken förmådde sprida det slaviska skriftspråket och gudstjänstväsendet till ryssarna o. s. v. och så andligen sammansluta Montenegros och Serbiens, Bulgariens och Rysslands slaviska nationalkyrkor till en fast sammanhållen, från den väster-

ländska latinska kulturen väsentligen afstängd värld. Under det att Wulfilas verk för länge sedan förintats, lefva än i dag mer än hundra millioner af den religiösa form, som Konstantinos och Methodios skapade. Så blef det till en historiens ironi, att påfvedömet genom anlitaandet af de båda grekiska slaverapostlarna som redskap mot det tyska inflytandet i verkligheten medverkade till, att den slaviska östern vann själfständighet och definitivt afstängde Roms utvecklingsmöjligheter åt öster. Att öfverhufvud någon del af slavervärlden och de ungerska områdena fram till bulgarernas och serbernas gränser räddades åt västerlandet, var mindre påfvedömet än Ludvig den tyskes och de bayerska biskoparnas förtjänst. Än en gång beror det nu väsentligen af tysk kraft, om denna stora del af Europa skall bevaras åt västerlandet.

Hj. H—t.

EMILIA FOGELKLOU, *Ur fromhetslifvets svensk-historia*. Stockholm, Albert Bonniers förlag. I. 216 s. med 106 illustrationer. 1916. Häft. 3,50, inb. 4,50. — II: 1, 178 s. med 104 illustrationer. 1917. Häft. 4 kr., inb. 5 kr.

J. A. EKLUND, *Andelivet i Sveriges kyrka*. Uppsala, Sveriges Kristliga Studentrörelses förlag. I. Under medeltiden. 70 s. 1911. 90 öre. — II. Under förtryckets och nydaningens tid. 71 s. 1913. 90 öre. — III. Under den inre kyrkokampens tid. 80 s. 1915. 90 öre. — IV. Under den yttre kyrkokampens tid. 244 s. 1917. 3, 25.

Dessa båda arbeten äro att hälsa med glädje såsom värdefulla tillskott till den hittills hos oss ganska sparsamt företrädda litteratur, som på grundval af källstudier vill för en vidare läsekrets ge lefvande teckningar ur vår kyrkas äldre öden och fromhetslif. Intresset i denna riktning synes lyckligtvis vara i stigande. Man har många tillfällen att konstatera, att det nutida kyrkolifvet i växande grad söker anknytning till historien och vill lära förstå den utveckling, hvori det själfv bottnar. Det är därför glädjande, att arbeten som dessa se dagen; de äro nog i sin mån framkallade af efterfrågan i denna riktning och skola helt säkert kunna bidra till att i en icke ringa krets ytterligare öka insikten i och intresset för vår kyrkas häfder.

Båda författarna ha tagit till uppgift att skildra Sveriges religiösa historia. Men utförandet har blifvit mycket olika. Fil. och

teol. kand. fröken Fogelklou har valt till hufvudsynpunkt själfva fromhetslivets historia. Genom vidsträckta studier och intuitiv förmåga har hon mycket goda förutsättningar att lefva sig in i och tolka den primitiva och naiva fromheten i svensk hedendom och medeltid. Hon har gjort det med stor kärlek till ämnet och öst sina uppgifter med fulla händer ur tryckta och otryckta källor. Första bandet skildrar den nordiska hedendomen, trosskiftet i dess olika faser och den äldre medeltidens förhållanden samt ger ett tvärsnitt af den medeltida religionsåskådningen. Andra bandets första afdelning behandlar den centrala medeltiden (1250—1350) under rubriker sådana som: »lagarnas ande», »folkförkunnelsen», »kyrkoåret», »domkyrkorna», »mässan och nattvardsundret», »prelater och domkapitel», »lärdas klerker och teologiska verk», »ridderlig fromhet» o. a. Ett rikhaltigt och väl valdt illustrationsmaterial förhöjer arbetets värde.

För biskop Eklund är sysslandet med historien, framför allt den svenska, ett lifsbehof just i hans förkunnelses tjänst, och han står i främsta ledet bland de praktiska kyrkomän, som arbeta för att i utsträckt grad få känslan af sambandet med historien lefvande i det samtida fromhetslivet. Hans från religiösa utgångspunkter vunna uppfattning af kyrkohistoriens uppgift är väl värd beaktande äfven ur vetenskapens synpunkt. Männen af facket ha alltför ofta begränsat kyrkohistoriens område till att allenast behandla de kristna samfundens, de organiserade kyrkornas och sekternas historia med deras lära, kult, författning, litteratur. Jämför t. ex. hos oss Cornelius' arbeten. Men så visst som kyrkohistoriens vetenskapliga raison d'être är att vara den kristna religionens historia, så måste uppgiften bli vida mer omfattande: man måste också å ena sidan gå djupare in i det religiösa innerlighetslivet, å andra sidan beakta den kristna trons relationer och verkningar ute i det allmänna mänskliga lifvet äfven utanför kyrkans och sekters direkta verksamhet, i tänkande och litteratur, i sed och lagstiftning, i andliga strömningar och nationella ideal, så långt som denna tros inflytelser nå. I synnerhet för evangelisk uppfattning af den kristna trons och sedlighetens väsen bör detta vara påtagligt. Eklund har lifligt sinne för denna vidare syn på kyrkans historia; det är den som går igen, då han brukar uttrycket »andelivet» om föremålet för sina undersökningar och reflexioner. Också fröken Fogelklou ger ju sin intresssfär denna vidare omfattning; den mest i ögonen fallande olikheten

mellan båda förf. ur denna synpunkt blir kanske, att statslifvet hos Eklund i vida större utsträckning tages med i betraktande.

Det tidehvarf, som har intresserat Eklund mest, som han mest left sig in i, och där hans framställning särskildt ger goda uppslag, är storhetstiden. Medeltiden och reformationstiden har han mera hastigt skisserat i häftena I och II af sitt arbete; det senare omfattar »förtryckets och nydaningens tid», de två århundradena från omkr. 1370 till omkr. 1570. I häfte III, »den inre kyrkokampens tid», generationen från 1575 till 1611, börjar framställningen bli något bredare; hufvudintresset är där samladt kring Karl IX:s gestalt. Ännu vida bredare blir emellertid framställningen af »den yttre kyrkokampens tid», skedet 1611—1648, i häfte IV; detta skede har kräft mera utrymme än alla de föregående tillsammans. Förf. börjar, efter ett allmänt perspektiv öfver tidens signatur: »den yttre kyrkokampen», med Gustaf Adolfs barndom och ungdom, personlighet och åskådningar, och vidgar småningom blicken ut öfver hans verk, till en början beträffande inre uppgifter i kyrko- och samfundslif (s. 6—72). Så kommer lifsgärningen utåt, österut och söderut med det tyska kriget (s. 72—129). Därefter krigets fullföljande efter kungens död med skiftningen i dess karaktär och syften (s. 129—161), gestaltningen af det andliga lifvet hemma under inflytande af den stora kampen (s. 161—216), och till sist en serie karaktäristiker af ledande gestalter, framför allt Axel Oxenstierna (s. 216—244). Det hela blir en storartad rundmålning af Gustaf Adolfs och Axel Oxenstiernas tidehvarf från synpunkten af dess innersta religiösa driffjäder, hvars verkningar följas ända ut till periferien. Det säger sig själft, att förf:s synpunkter särskildt väl låta sig genomföras på ett tidehvarf af den enhetliga och starkt religiösa kulturgestaltning som denna vårt folks och vår kyrkas hjältetid. Biskop Eklund läser och tolkar ju alltid historien med ett kraftigt »argumentum ad hominem»; han forskar i den för att se Guds ledning i det förgångna och uppgifter för det närvarande. Om det närmast ligger honom om hjärtat att genom bilderna af gångna tiders lif och anda värma sinnen och stålsätta viljor för nutida kyrko- och samhällsuppgifter, så ger ock hans arbete värdefulla frukter för den forskning, som framförallt vill veta, »wie es wirklich geschehen ist», och som icke kan afvara äfven stora totalbilder, tecknade med den starka sympatiens färger från en hög utsiktspunkt.

Knut B. Westman.

EDQUIST, CARL: *Läseriet i Skellefteåbygden under 1800-talet*. Stockholm, Svenska Kyrkans Diakonistyrelses förlag 1917. 166 s. Pris 2 kr.

Till de värdefulla bilder ur Norrlands kyrkliga lif, som kyrkoherde EDQUIST förut publicerat, har han lagt ännu en: »Läseriet i Skellefteåbygden under 1800-talet».

Här låter förf. oss blicka in i de kriser och förvecklingar, de nederlag och framgångar, som det inre kyrkliga lifvet i Skellefteåbygden (d. v. s. de församlingar, som på grund af lokala och språkliga förhållanden räknade Skellefteå som sitt centrum) under 1800-talet genomgått.

Först se vi de s. k. gammalläsarnas kärfva drag med deras djupa vördnad för Gud och Guds ord, deras stränga laglydnad och på samma gång deras sunda syn på människolifvet och dess glädjeämnen.

Men taflan skiftar. Nyläsarrörelsen med dess strängare kraf på personlig religiös afgörelse och dess friare evangelieförkunnelse trängde från Piteå älfdal in i Skelleftebygden. Striden mellan det gamla och nya var snart i full gång och fördes delvis med stor bitterhet så väl man och man emellan som emot och inför myndigheterna.

På grund af gammalläsarnas vädjan till biskop och konsistorium hölls i Skellefteå först prost- och sedan biskopsvisitation, där båda parterna hördes och fingo framlägga sina synpunkter, hvarefter Kungl. Maj:t, inför hvilken striden dragits, sände upp en undersökningskommission. Denna lyckades visserligen åstadkomma en förlikning, men de afgifna löftena »att hädanefter öfverse med hvarandras fel och bemöda sig om inbördes samdräkt och det ostörda förtroende, som rättskaffens kristna böra eftersträfvat», brötos snart af nyläsarna, som ansågo sig därtill drifna af sin samvetsplikt. — En ny faktor hade kastats in i striden. Det var de nya böckerna (den nya katekesen af 1810, handboken af 1811 och psalmboken af 1819), hvilka ansågos vara irrlärliga.

Under inre strider mellan nyläsarna själfva, delvis influerade utifrån (Schartau), stannade dessa dock med få undantag kvar inom kyrkan, till dess att i samband med de religiösa väckelser, som på 1870—80-talet gingo fram öfver bygden, äfven en »nyläseriets kyrkliga pånyttfödelse» inträdde.

Sist låter förf. oss i en efterskrift liksom från en utsiktspunkt vid sekelskiftet kasta en blick framåt de vägar, dit utvecklingen synes

leda: antingen ny blomstring genom kallelsetankens genombrott, församlingssinnets fördjupande i starkare ansvarskänsla, villigare arbetshåg eller förfall till andlig likgiltighet.

Det är en mäktig ström af religiöst lif, som vi på dessa sidor se flyta genom det förflutna seklet i en af vårt lands undangömda bygder. Skildringen är klar och koncis — alltför kortfattad ville man säga, då man ibland stannar med frågan: Hur gick utvecklingen sedan?

Särskildt för den, som likt förf. af dessa rader från barndomen lyssnat till återklngen i folktraditionen af händelserna under läsarrörelsens kamp- och brytningsår, är det glädjande att finna en skildring af denna valör. Man hoppas, att den, som äger dessa förutsättningar af källstudium, af känsla för det lif som lefvat och arbetat, af förmåga att låta det framträda för läsarens ögon, skall finna tillfälle att behandla läseriets historia i dess helhet.

J. L—n.

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen.

Publikationer 1900—1909.

Se *Systematiskt Register till Kyrkohistorisk Årsskrift med bilagor årgångarne 1900—1909*, utarbetadt af GUSTAF WALLI. Upsala 1910.

Publikationer 1910.

- I: 11. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. XI:te årg. utg. af HERMAN LUNDSTRÖM. Upsala 1910. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: HJ. HOLMQUIST. Franciskusproblemet. EMIL LIEDGREN. J. O. Wallins ungdomsutveckling, betraktad med hänsyn till hans senare verksamhet. H. LEVIN. Bidrag till Visby stifts historia. H. LUNDSTRÖM. Ur själfbekännelser från början af förra århundradet. NAT. BECKMAN. Hvem har döpt Olof Skötkonung? I. COLLIJN. Bibliografiska Miscellanea — E. LINDERHOLM. , Skrifter och bref af Sven Rosén. A. B. CARLSSON. En bön af Axel Oxenstierna »öfver alla ens egne och gemene åligganden». I. COLLIJN. Johannes och Olaus Magnus i Upsala Universitets bibliotek förvarade bref till Johannes Dantiscus.

- II: 4. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM. Andra serien. Strängnäs stift. Andra häftet. Upsala 1910. Pris i bokh. 2 kronor. (Denna urhundsamlings *första serie*, innehållande *Synodalakter från Upsala ärkestift 1526—1800*, var fullständigt utkommen år 1908.)

Publikationer 1911.

- I: 12. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. XII:te årg. utg. af HERMAN LUNDSTRÖM. Upsala 1911. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: ALB. HAUCK. Motsatser inom den senare medeltidens kyrkobegrepp. E. LINDERHOLM. Om norrländska kyrkostadgar från 1500- och 1600-talen. H. LUNDSTRÖM. Äkta martyrakter från de första århundradenas

kristendomsförföljelser. III. Apollonius' martyrium. ELOF HALLER. Bidrag till den kyrkliga lagstiftningens historia i Sverige under 1700-talet. N. BECKMAN. Ett par ord om Skara biskopskrönika. K. B. WESTMAN. Sveriges kyrka och Englands, ett kommittébetänkande. ISAK COLLIJN. Bibliografiska Miscellanea. — E. LINDERHOLM. Skrifter och bref af Sven Rosén. J. RUDBECK. Frågor eller spörsmål öfver vår kristendoms eller katekesens hufvudstycken.

II: 4. Svenska Synodalakter efter 1500-talets utgång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM. Andra serien. Strängnäs stift. Tredje häftet. Upsala 1911. Pris i bokh. 2 kr.

Publikationer 1912.

I: 13. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. XIII:de årg. utg. af HERMAN LUNDSTRÖM. Upsala 1912. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: HERMAN NEANDER Den ortodoxa kyrkan i Grekland. G. WESTLING. Kyrkans verksamhet och resultatet däraf i Linköpings stift under biskop Filenius' tjänstetid 1761—1780. NAT. BECKMAN. Ärkestiftets äldsta kalendarium. G. WESTLING. Linköpings stifts prästerskap, dess konsistorium och biskop 1761—1780. OLOF BERGSTRANDH. Det kristliga och kyrkliga lifvet inom Härnösands stift under 1800-talets förra hälft. HERMAN LUNDSTRÖM. Ett förslag från 1700-talets början om närmare förbindelse mellan Englands och Sveriges kyrkor. I. COLLIJN. Bibliografiska Miscellanea. — E. LINDERHOLM. Skrifter och bref af Sven Rosén. YNGVE BRILIOTH. Om ett vittnesförhör angående visitationerna i Linköpings stift hållet år 1328.

Bilaga:

HERMAN LUNDSTRÖM. Fynd och forskningar. Kritiska utflykter på den svenska kyrkohistoriens område. Första häftet. Upsala 1912. Pris i bokh. 2 kr.

Innehåll: I. Hvem har döpt Sveriges förste kristnade konung? II. En medeltida, hittills obeaktad likvorist-fråga. III. Om äktheten af Johan III:s berömda tal till Smålands och Ölands prästerskap på Borgholms slott den 28 april 1588.

Publikationer 1913.

I: 14. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. XIV:de årg. utg. af HERMAN LUNDSTRÖM. Upsala 1913. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: JOHNNY ROOSVAL. Till frågan om Gotlandskyrkornas kronologi. H. D. HALLBÄCK. Några ord om Olof Lambatungas dödsår. GOTTFRID CARLSSON. Några anteckningar om de teologiska studierna i Upsala under universitetets första tillvaro. G. WESTLING. Den religiösa ställningen inom Linköpings stift under 1880-talet. ALEXANDER RYDBERG. Peter Murbecks lif och verksamhet i Stockholm (med 2 porträtt). YNGVE BRILIOTH. De svenska medeltidsbiskoparnes visitationes liminum ss. apostolorum. —

HERMAN LUNDSTRÖM. Biskopsvigningen i Upsala domkyrka år 1575. HERDER BLOCK. Till de kyrkliga förpliktelseernas och invigningarnas historia i Sverige. KNUT B. WESTMAN. Två handskrifter af Birgittas revelationer.

. Publikationer 1914.

I: 15. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. XV:de årg. utg. af HERMAN LUNDSTRÖM. Upsala 1914. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: NILS JAKOBSSON. Upsaladocenten Gradins deputationresa till patriarken i Konstantinopel 1739—40 — ett led i Zinzendorfs missionsplaner. J. NORDLANDER. Urganla kyrkliga traditioner i Norrland. EMANUEL LINDERHOLM. Teologi och pietism. G. WESTLING. Om Linköpings stift under förra hälften af 1600-talet. H. D. HALLBÄCK. J. O. Hoof och Hoofianismen. GUSTAF BRANDT. Carl Olof Rosenius. NATHAN SÖDERBLÖM. Ärkebiskop Stafans invigning i katedralen i Sens år 1164. ERNST LUNDSTRÖM. Hvem var den egentlige upphofsmanen till den berömda s. k. Skytteanska skolan i Lycksele? MARTTI RUUTH. Karl XII i den mystiska separatistiska profetians ljus. — HERMAN LUNDSTRÖM. Liturgisk ordning vid svenska biskopsvigningar under 1700-talet. HERMAN LUNDSTRÖM. Prästerskapets underdåniga anhållan vid 1647 års Riksdag om konkordiebokens konfirmerande och antagande såsom symbolisk bok i Sverige. *In memoriam*: D:r ANTON CHRISTIAN BANG och D:r HOLGER F. RØRDAM.

Bilaga:

HERMAN LUNDSTRÖM. Fynd och forskningar. Kritiska utflykter på den svenska kyrkohistoriens område. Andra häftet. Upsala 1914. Pris i bokh. 2 kr.

Innehåll: IV. Ett nyupptäckt synodalcirkulär från år 1513. V. Till frågan om Olof Skötkonungs dop. VI. Till konfirmationens historia i Sverige.

. Publikationer 1915.

I: 16. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. XVI:de årg. utg. af HERMAN LUNDSTRÖM. Upsala 1915. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: K. V. ZETTERSTÉEN. En anonym biografi öfver biskop Rabbalā i Edessa († 435). Öfversatt från syriska. GOTTFRID CARLSSON. Vår förste lutherske ärkebiskops Wittenbergstudier. HERMAN LUNDSTRÖM. Efter-skrift till nästföregående undersökning. OSKAR HIPPEL. Jämförelse mellan kyrkolagskommitténs förslag, utarbetadt vid höstsammanträdet 1838, och det Thomanderska kyrkolagsprojektet af 1837. GOTTFR. WESTLING. Uno von Troil såsom biskop i Linköpings stift. H. D. HALLBÄCK. J. O. Hoof och hoofianismen. (Forts. och afslutning från årg. XV.) EMIL LIEDGREN. Wal-lins läroår som psalmdiktare 1806—1812. Med en inledning om religionens plats i sjuttonhundratalspoesien och den estetiskt motiverade psalmboksre-formen. — HERMAN LUNDSTRÖM. Är den gamla uppgiften riktig, att Swedenborg efter sitt misslyckade frieri till Polhems dotter »svurit en dyr ed», att

han aldrig skulle tänka på att ingå äktenskap? ELOF HALLER. Haqvin Spe-
gels visitationsakter år 1687. C. G. WAHRENBORG. En episod ur herrnhutis-
mens historia i Sverige. OSCAR HIPPEL. Biskop Agardh mot Lundateologien
på 1830-talet. HERMAN LUNDSTRÖM. Biskop Laurelius' visitationsordning.
FR. WESTLING. Några meddelanden om Ösels kyrkliga förhållanden under
åren 1645—1650. ERNST HJ. J. LUNDSTRÖM. Efterskrift till föregående med-
delanden. B. RUD. HALL. Kyrkliga och kulturella interiörer från storhets-
tidens uppryckningsarbete. Utdrag ur Joh. Rudbeckii domkapitels- och visita-
tionsprotokoller 1619—1628.

Publikationer 1916.

I: 17. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. XVII:de årg. utg. af HERMAN
LUNDSTRÖM †. Upsala 1917. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: HJ. HOLMQUIST. † Herman Lundström (med porträtt).
ERNST VON DÖBELN. Förteckning öfver domprosten A. H. Lundströms af
trycket utgifna skrifter. EMIL LIEGREN. Wallins läroår som psalmdiktare
1806—12 (fors.). HERMAN LUNDSTRÖM. Bidrag till tolkningen af biskop
Bruns bref år 1008 till kejsar Henrik II. PEKKA WÄINÖ. Till belysande af
tillståndet i vår nordligaste församling vid tiden för L. L. Læstadii uppträdande.
G. WESTLING. Om »upplysningstidens» svenska kyrka med särskildt afseende
på Linköpings stift. F. WESTLING. Genmäle. — B. R. HALL. Kyrkliga och
kulturella interiörer från storhetstidens uppryckningsarbete (forts.).

Till redaktionen insända skrifter:¹

Bibelforskaren, tidskrift för skrifttolkning och praktisk kristen-
dom, utg. af ERIK STAVE. 33. årgången 1916. Pris pr
årgång 5 kr.

Kyrklig Tidskrift, utg. af E. BERGLUND. 22. årgången, 1916.
Pris pr årgång kr. 4:75.

Bulletin, paraissant tous les deux mois. Etudes, Documents,
Chronique littéraire. Utg. af Société de l'histoire du Pro-
testantisme Français. LXVe Année, 1916. Librairie Fisch-
bacher, Paris.

For Kirke og Kultur. Utg. af EIVIND BERGGRAV-JENSEN. 23.
Aargang, 1916. Steen'ske Bogtrykkeri og Forlag, Kristiania.

¹ På grund af Domprosten LUNDSTRÖMS frånfälle har listan ej kunnat
göras komplett.

Teologisk Tidsskrift (dansk), redigeret af J. O. ANDERSEN og F. E. TORM. 3. Række, VII. Bind, 1916. G. E. C. Gads Forlag, København.

Norsk teologisk tidsskrift, utg. af LYDER BRUN, OLUF KOLSRUD, S. MICHELET. 17. aargang, 1916. Grøndahl & Søn's Forlag, Kristiania.

Teologisk tidskrift (finländsk), utg. af G. G. ROSENQUIST m. fl. 21. årgången, Helsingfors 1916.

Svensk Missionstidskrift, utg. af A. KOLMODIN. 4. årgången, 1916. Sveriges Kristliga Studentrörelses förlag, Uppsala. Pris pr årgång 3 kr.

Vår Lösen. Utgifven genom Kyrkliga Frivilligkåren i Uppsala. Redaktion: M. BJÖRKQVIST, K. B. WESTMAN, T. BOHLIN. Pris pr årgång 3: 50.

Kristendomen och Vår tid, utgifven af F. HALLGREN, S. HERNER, O. LEWAN, M. PFANNENSTILL. Årg. XI, 1916. Ph. Lindstedts Universitets-Bokhandel, Lund.

Sveriges Ungdom. Organ för den kyrkliga ungdomsverksamheten. Redaktion: H. AKSELSSON, O. NYSTEDT. 13. årgången, Stockholm 1916.

ENGELBERT KREBS, *Die Behandlung der Kriegsgefangenen in Deutschland*, dargestellt auf Grund amtlichen Materials. Herdersche Verlagshandlung. Freiburg im Breisgau 1917.

Förhandlingar. New York Konferensen, Fyrtiosjätte Årsmötet, hållet i Pittsburgh, Pa., den 26—30 april 1916. — Fyrtiosjunde Årsmötet, hållet i New York, N. Y., den 18—22 april 1917. Augustana Book Concerns Tryckeri, Rock Island, Ill., 1916, 1917.

Referat. Luth. Minnesota-Konferensens af Augustana-Synoden. Femtionionde Årsmöte, hållet i Center City, Minn., den 8—13 maj 1917. Augustana Book Concerns Tryckeri, Rock Island, Ill., 1917.

Prästmötet i Uppsala 1915. Protokoll och Handlingar, Uppsala 1916.

J. A. WESTERLUND och J. A. SETTERDAHL. *Linköpings Stifts Herdaminne*. Andra delen, andra häftet. Linköping 1917.

La Science Française, Tome I, II, publiés par le Ministère français de l'Instruction publique. Paris 1915.

Geschichtliche Studien für Albert Hauck. I. C. Hinrichsche Buchhandlung. Leipzig 1916.

EMILE MÂLE. *Studien über die deutsche Kunst*, herausgegeben mit Entgegnungen von OTTO GRAUTOFF. Verlag von Klinkhardt & Biermann. Leipzig 1917.

Suomen Museo. Finskt Museum. XXII, 1915. XXIII, 1916. K. F. Puromiehen Kirjapaino O.-Y., Helsinki.

Suomen Muinais-muistoyhdistyksen Aikakauskirja. Finska Fornminnesföreningens Tidskrift. XXVII, 1916. K. F. Puromiehen Kirjapaino O.-Y., Helsinki.

JOSEPH WILPERT. *Die Römischen Mosaiken und Malereien der kirchlichen Bauten vom IV. bis XIII. Jahrhundert.* Proben von Text und Tafeln. Herdersche Verlagshandlung. Freiburg im Breisgau.

J. A. EKLUND. *Kyrkans år. Predikningar.* Ny upplaga i trenne årgångar. III. Andra årgången nya högmässotexter. P. A. Norstedt & Söners förlag, Stockholm 1917. Pris häft. 8: 50, inb. 9: 75.

BENGT AURELIUS, *Martin Luther.* P. Palmquist Aktiebolag, Stockholm 1917. Pris 3: 50.

Från Diakonistyrelsens Bokförlag, Stockholm.

ARVID RUNESTAM, *Den kristliga friheten hos Luther och Melanchton.* Akademisk afhandling. 1917. Pris 4 kr.

EMIL BERGLUND, *Martin Luther.* o: 25.

Från J. A. Lindblads förlag, Uppsala.

CARL DYMLING, *Martin Luther.* 1917. 4: 75.

RURIK HOLM, *Olavus Petri.* 1917. 3 kr.

MARTIN LUTHER, *De 95 teserna.* Den latinska originaltexten jämte svensk öfversättning af G. NORRMAN. 1917. 2 kr.

MARTIN LUTHER, *Till den kristliga adeln af tysk nation om det kristliga ståndets förbättring eller Om kyrkans refor-*

mation. Öfversättning jämte förklaringar och historiska upplysningar af G. NORRMAN. 1917. 3 kr.

PAUL DREWS. *Motsvarande statskyrkodömet Luthers ideal?* Öfversättning af AUG. CARR. 1917. 1:75.

Från Ev. Fosterlandsstiftelsens Förlags-expedition, Stockholm.

LEONARD STRÖMBERG. *I stridsvimlet.* 1914. 1:50.

ANNA CARLSDOTTER. *Hämnden är ljuv.* 1914. 0:25.

MARCUS LINDSKOG. *Knäböjande Herrens tjänare.* 1914. 0:40.

M. v. O. *Sex systrar.* 1914. 1:50.

STORJOHANN. *Psaltaren i historisk belysning förklarad.* Översättning. 1914. 2:75.

OTTO V. VIEBAHN. *Lögnens värld.* Översättning av G. W. M. FLEETWOOD. 1917. 1:50.

ISOLÉ. *Tankar i andliga ämnen, hämtade från gudstjänst- och andaktsstunder.* 1917. 0:75.

NILS HYLANDER och FR. LAWENIUS, *Herren kommer och Den stora lofsången vid Lammets bröllop.* Tvenne föredrag med afseende på de yttersta tingen. 1917. 0:30.

K. G. FRIDHOLM. *De funno ett fäste.* 1917. 1:50.

ANNA ÖLANDER. *Inga Marias hemlighet.* 1917. 2 kr.

UNIVERSITY OF MINNESOTA
s,per arg.17

kohistorisk arsskrift.

3 1951 001 346 526 S

KTH

ARB